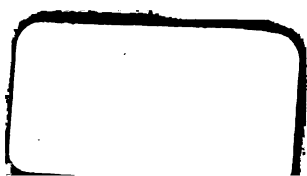

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA SEGÉLYEZÉSÉVEL

KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

SZERKESZTI

Dr. DÉZSI LAJOS

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1905

ZALÁNKEMÉNYI

KAKAS ISTVÁN

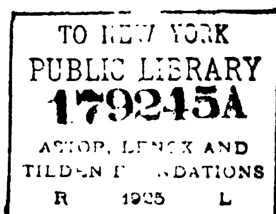
IRTA

Dr. VERESS ENDRE

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1905

PUBLIC LIBRARY
179245A
R 1925 L

Zalánkeményi
KAKAS ISTVÁN

Irta

Dr. VERESS ENDRE

2. KAKAS KOLOZSVÁRI HÁZA FARAGÁSAIBÓL ÖSSZEÁLLÍTOTT FEJLÉCZ.

BEVEZETÉS.

ZOKNAK a honfitársainknak, kik a magyar névnek *külföldön* szereztek becsületet s magukat eszökkel és tehetségükkel hazájuktól távol, *idegen* országokban és népek közt is érvényesíteni tudták, egyik legrégibbje: zalánkeményi Kakas István.

Előnevéről itélve, családja — bizonyára a török elől szaladva — az Alduna vidékéről vándorolt Erdélybe, melyet magának új hazául választott. Apját már Kolozsvártt találjuk, hol megszedte magát s tekintélyes vagyont, Miksa császár-királytól pedig nemességet szerzett. Fia István tehát jó módban nőtt fel, élvezvén az anyagi függetlenség és gondtalanság minden előnyét. De lelkét az örökölt vagyon használata nem elégíté ki, s nem akart pusztán csak gazdálkodni vagy hivataloskodni, mint atyja. Hajlamait követve, külföldre ment: tanulni. Tíz évet töltött a bécsi, bolognai és páduai egyetemeken, melyekről képzett, tanult emberként tért vissza szülővárosába, Kolozsvárra.

Jogi tanulmányai az ifjú Kakast a bírói pályára utalták, nyelvismerete és külföldi tapasztalatai arra, hogy az állami élet szer-

vezetében is helyet foglaljon. Czélt is ért mindkét irányban, mert Báthory Zsigmond fejedelem udvarába vevén, csakhamar törvényszéke egyik bírájává tette, majd követségekre használta, melyekben rendkívüli ügyességet és rátermettséget tanusított. Járt Angliában Erzsébet királynénál, hogy támogatását kérje Erdély érdekében a szultánnál, aztán Lengyelországban is több ízben; majd a prágai udvarba küldték többször egymásután, és római meg spanyolországi követsége csak új ura: Báthory András bíboros fejedelem váratlan halála miatt maradt el.

Útazni szerető, világlátott ember, a ki nyugtalan, ha sokat kell otthon vesztegelnie és boldog, mikor távol tudja magát irígy társaitól, kapzsi atyafiságától. Nevelése különben is külföldi, németes ízű volt. Tiroli származású második felesége révén még inkább belejutott a német életbe és világba, melyet kedvelt s előszeretettel ápolt. Ez is egyik oka, a miért polgártársai nem szerették, habár maga sem igen törte magát, hogy kedvükbe járjon. Idegen nyelveket beszélő és művelő literátus ember, a ki környezetében kevés magához illőt talál s így inkább magára és könyveire szorul. Egyik levelében említi, hogy egyetlen «utriusque juris doctor» egész Erdélyben; de egyetlen volt a *fajmagyarok* közt némettudásával is, minthogy erdélyi kortársai közül senkitől sajátkezűleg írt német levél nem maradt reánk, olaszul meg az olasz egyetemeken járt erdélyi ifjak közt is kevesen tudtak úgy, mint ő. Így nem sok társa és igazi lelki barátja lehetett. Különben is zárkózott, kevéssé közlékeny természetű, mint azok, a kik érzik, hogy másra nem szorúlnak, és zajtalanul működnek: a munka gyönyörűségeért s nem az emberek tapsaiért. Az ilyeneket persze nem igen szeretik, mert nem tudnak hizelegni még fölfelé sem, mivel tudatában vannak egyéniségük értékének, ha nem is akarják azt sokan elismerni.

Vallásra nézve Kakas lelke mélyéből hívő, buzgó, «erős» katholikus – egy majdnem egészen ariánussá és kálvinistává vált városban, a ki hitéért kárt és mellőzést is szenved; de azért nyiltan támogatja a jezsuitákat, midőn őket polgártársai gúnyol-

ták és üldözték, mert érzi, hogy vele lelkiismeretét nyugtatja meg, s hiszi, hogy az elviselt méltatlanságokért Istene megjutalmazza. Kegyes életű ember, a ki vallása rendeléseit áhitattal teljesíti, a ki állandóan keresztet hord nyakában, mint a középkori keresztesek, s halálos ágyán is meghagyja elgyengült beteg szolgáinak, hogy gyertyákkal, énekkel és imákkal temessék el!

Ám azért ő sem mentes gyarlóságoktól és kicsinyes gyengeségektől. Mód felett szereti a vagyont, mint korának sok embere, habár arra fordítá is, hogy pompásan és kényelemben élhessen. Jólétben elhízott arczáról szinte lerí a gazdagság, s az önteltségnek ama bizonyos vonása, mely azt fejezi ki: nem törődöm senkivel s nem szorulok senkire! Annál többen szorultak ő reá. Jó pénzért vagy zálogért Kakasnál mindent lehetett kapni, s a kisgazdától fel a fejedelem ő Nagyságáig sokan és gyakran igénybe is vették tárczáját. Hiszen úgyszólván első bankára Erdélynek, a ki összeköttetést tart fenn a Fuggerekkel s a dúsgazdag bécsi Henkel Lázárral; de jajgat, ha adósai nem fizetnek vagy éppen becsapják, holott ez az «üzlettel» jár.

Népszerűtlenségének azonban egyéb oka is vala. Annak az irányzatnak volt ugyanis híve a közpályán kevesedmagával, mely Erdély fenmaradását a magyar király fönhatósága, illetve közvetlen a német császár uralma alatt hitte biztosítottnak és hirdette egyedül-boldogítónak a török veszélylyel szemben, melyet a valónál nagyobbnak látott és képzelt. Igaz, hogy ez a politika csődöt mondott s a német barátság túlságos ápolása Erdélyországot szinte a sír szélére juttatta, hanem Kakas meggyőződésből, sőt családi hagyományként követte, mindig önzetlenül szolgálván hazáját.

Szolgálatait kicsin kezdte, de nagy megpróbáltatások árán se vitte sokra. Nem mintha hiányzott volna a közpályán való érvényesülésre való szükséges tehetsége, hanem mivel nem volt elég szerencséje és alkalmazkodási képessége. Tudásával az erdélyi literatus-emberek közt bátran Gyulai Pál, Szamosközy

István, Berzeviczy Márton vagy Kovacsóczy Farkas mellé állhatott, a kiknél mind tovább járt egyetemeken. S ez utóbbi halálával pl. mégis az alacsony rendből felemelkedett, kevés tanultságú Jósika István jut a kanczellári székbe, megöletése után pedig Naprági Demeter, az új erdélyi püspök; holott Kakas ekkor már fél Európát megjárta követségekben, s anyagi áldozatokkal is kimutatta a Báthoryak iránti hűségét. Szóba jött-e vagy nem, s kik támogatták, vagy áskálódtak ellene, nincs nyoma. A kanczellár kinevezése fejedelmi jog volt. De e jog gyakorlásában hányszor győzött a szeszély és szenvedély az igazság és méltányosság fölött? Erről Kakasnak különben is korán meg kelle győződnie az állhatatlan Báthory Zsigmond udvarában, hol az erdélyieknek kevés volt a befolyása, de minden *idegen* boldogult, ha előkelően tudott hajlongani, választékosan beszélni, ügyesen labdázni, kenetteljesen énekelni, s mindenek felett olaszosan bókolni!

Kakas mindezekhez nem értett, s érteni sem akart. Megborzadt e környezettől, s lelke fellázadt annak láttára, miként haladnak a törtetők és üresfejűek, a hizelgők és szájhősök, s a nyeglék, de tülkölők. Megmaradt hát közkatonának, ő a ki vezér is lehetett volna kedvezőbb viszonyok között. Ám helyét mindig jól megállta, szolgálatait hűségesen teljesíté. Hisz magáról írja: *A természet olyannak teremtett, hogy kinek szolgája vagyok, örömest keresem annak hasznát és tisztességét!* Szép kijelentés abban az önző világban, melyben élt, és fényessége jellemének, hogy a történeti kutatás csak megerősíti, nemhogy meghazudtolná e magasztos jeligéjét!

De emlékét más tettek és érdemek is őrzik, nemcsak ezek, melyeket porlepte oklevelek és százados följegyzések derítettek fel.

Írói nevet biztosít neki irodalomtörténetünkben az a négy beszéde, melyet koronás fők előtt mondott s kivált az, melyet a török elleni hosszú háború folytatásának szükségéről írt. Amazok közül holta után kettő nyomtatásban is megjelent, emez jó hírt, nevet szerzett volna írójának, ha életében kinyomtatja vala.

Olasz művek szemlélésén kialakult nemes műízlését dicsérik ma is meglévő kolozsvári házának művészi faragványai és remek díszítései.

Nevét azonban világszerte ismertté perzsiai követsége tette, melyre 1602 nyarán indult, hogy soha többé vissza ne térjen. Rudolf császár-király küldte, hogy a perzsa sah követségét viszonozza. Inkább udvariassági, mint politikai volt hát megbizatása. S annál fájdalmasabb, hogy miután Prágából indúlva Slézián, Lengyelországon, az orosz birodalmon s a tatárok földjén, meg a viharos Káspi-tengeren át szerencsésen eljutott Perzsiába, épp akkor lepte meg a halál, mikor czélját már csaknem elérte.

Igy vált Kakas első perzsiai útazónkká, s habár naplója nem maradt reánk, útazásáról bőséges tudásunk van, mert végzetes nagy útját ifjú titkára: a szászországi Tectander György németül leírta.

Gazdáját vesztve Tectander másfél évi kalandos hányódással ért vissza kiindulóhelyükre: Prágába, hol Rudolf császár-király 1605 január 8-ikán fogadta s vette át jelentését. Ezt három év mulva egy élelmes lipcsei könyvkereskedő a szerző nevében, de tudtán kívül kiadta,[1] mire Tectander kiegyezett vele s átdolgozván útleírását, 1609-ben újra kibocsátá «Iter Persicum« czímen, új rézmetszetekkel bővítve, ugyanannak altenburgi nyomdájában.[2] Ennek megmaradt példányait aztán a következő évben harmadik czímkiadásként dobta piaczra.[3]

Ámde erről a könyvről (mely a német irodalomban is a legelső perzsiai útleírás) időközben annyira megfeledkeztek, hogy

[1] Ez a fölötte ritka első kiadás (melyet Szabó Károly könyvészeti műve nem ismer) Budissinban keltezett 1607 július 8-iki, dr. Gödelman, János György szász választó fejedelem tanácsosához intézett ajánlással, jelent meg Lipcsében ily czímen:

Kurtze vnd warhafftige beschreibung der Reiß Von Prag aus durch Schlesien, Polen, Moscaw, Tartareyen, Bis an den Königlichen Hoff in Persien: So von Georgio Tectandro von der Jabel, mit verleihung Göttlicher hülffe Anno 1605. durch glück vnd vnglück verrichtet, worden ist. Leipzig. In verlegung Henning Grossen des jüngern, Buchhändlers. Anno 1608. — 8r. A—F. 3. 80 sz. l. + 1 levél, ábrákkal és e kolonnal: Leipzig Bey Michael Lantzenberger, In verlegung Henning Grossen des jüngern, Buchhändlers, Im Jahr 1608. (A bécsi udvari könyvtárban.)

[2] A M. N. Muzeumi könyvtár példányáról leírva ld. Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára III. k. 1067. sz. a.

[3] Felsorolva ugyanott, 1079. sz. a.

1819-ben Hormayr egy bécsi kéziratából[4] adta ki,[5] minden bevezetés, meg útbaigazító jegyzet nélkül. Ezt helyette harmincz év múlva a tudós Adelung végezte el az Oroszországról szóló idegen útazókról írt híres könyvében,[6] felhasználván Kakas két moszkvai eredeti levelét is, melyet Bécsben talált az akkor még elzárt titkos levéltárban.

A külföld tehát már rég ismerte Kakast és útleírását, mikor mi magunk még azt sem tudtuk róla, hogy élt-e valaha és hogy ki is volt tulajdonképen? Egy franczia orientalista: Schefer Károly téríté reá irodalmunk figyelmét, a ki Kakas életére vonatkozó adatokért 1876-ban a Nemzeti Múzeumi könyvtárhoz fordult,[7] mely mindössze annyival szolgálhatott válaszul, hogy gyűjteményében őrzi az útleírás két utolsó kiadását. Ezt aztán Kertbeny Károly — felhasználva a megnyilatkozott érdeklődés alkalmát — bőven ismertette egy kis folyóiratban,[8] de munkája annyira olvasatlan maradt, hogy midőn Schefer mintaszerű franczia kiadása megjelent,[9] nálunk mint teljesen új dolgot ismertették.[10] Később azonban fordítóját is megtalálta Szamotában, a ki bő jegyzetekkel kísérte, úgy, hogy valamennyi közt ez a legjobb

4 Ezt ma a bécsi udvari államlevéltár Filiale-osztályának 921. sz. kötete őrzi, míg egy másik másolatára, illetve latin példányára a krakói hg. Czartoryski-múzeum kézirattára Teka Naruszewica 98. k. 577—585. l. akadtunk rá.

5 Ismert «Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst» cz. folyóirata 1819. évi 11—41. számaiban, közben néhányat átugorva.

6 Adelung Frigyes: Übersicht der Reisenden in Russland bis 1700, deren Berichte bekannt sind II. k. (Szent-Pétervár, 1846.) 127—136. l.

7 A Magyar Könyvszemle 1876. évf. 168. l.

8 Az «Életképek» 1876. évf. 64—65. és 67. számában.

9 Ily czímen: Iter Persicum ou Description du voyage en Perse entrepris en 1602 Par Étienne Kakasch de Zalonkemeny Envoyè comme ambassadeur par l'empereur Rodolphe II, à la cour du grand-duc de Moscovie et à celle de Châh Abbas, roi de Perse. Relation rédigée en allemand et présentée à l'empereur par Georges Tectander von der Jabel. — Traduction publiée et annotée par Ch. Schefer, Premier Secrétaire interprète du Gouvernement, Administrateur de l'École des Langues orientales vivantes. — Paris. Ernest Leroux, éditeur 1877. — A «Bibliothèque Orientale Elzévirienne» x. köteteként XXII és 120 lapon, jegyzetekkel s az út színes térképével ellátva.

10 Moller a «Külföld» 1879. évi 156. l. Erődi Béla a «Földrajzi Közlemények» 1879. évf. 161—171. l. Márki Sándor ugyanott, az 1882. évf. 352. l. és [Krop]f [Lajos] a «Budapesti Szemle» 1886-iki 45. k. 133—140. l.

kiadása,[11] habár sajátosképen nem magát az eredeti kiadást, hanem Hormayr szövegét használta; s mindössze az a hiánya, hogy az útleírás *nem európai* részét (könyvének czíme miatt) elhagyta.

Az érdekes műnek ma már van egy úgynevezett újnyomata,[12] sőt egy orosz fordítása is, melyet Sztankjevics Alexej adott ki, értékesítvén a rendelkezésére bocsátott addigi adataimat is.[13]

A tárgy irodalmának teljességéhez tartozik végül annak megemlítése, hogy Kakas perzsiai útját felolvasás alakjában ismerteté Szádeczky,[14] házát pedig ugyanő,[15] miután erről négy évvel előbb a kolozsvári napilapokban élénk vita indult meg;[16] míg Kakas életrajzát lexicalis munkáink közlik röviden.[17]

Másfél éve telt be annak háromszázadik esztendeje, hogy Kakas István a Káspi-tenger nyugati partvidékén elhunyt. De azért ez az életrajza nem készült ú. n. alkalmi munkának. Tizenegy évvel ezelőtt kezdtem *Bécs* levéltáraiban Kakas életrajzi adatainak gyűjtéséhez, párhuzamosan azzal a munkával, melylyel a Báthoryak kora több kiváló szereplőjének életére vonatkozó részleteket kutattam. Azóta a *krakói, varsói, velenczei, római, firenzei, torinói, padovai* levéltárakban, továbbá a *kolozsvári* városi ó-levéltárban, az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában, a *fővárosban*: az Országos levéltárban, s az egyetemi

11 Szamota István: Régi magyar útazók Európában (Nagybecskerek, 1892) 5–45. lapján.

12 Georg Tectanders von Gabel Reise nach Persien. Neudruck der Ausgabe vom Jahre 1610 besorgt durch Dr. R. Wolkan. Reichenberg. Verlag von J. Fritsche. — Druck von Gebrüder Stiepel. 1889. — Nyolczadrétű XXIV és 144 + 2 sztl. lapnyi, elhagyván az eredeti kiadás rézmetszeteit és Kakas el nem mondott perzsa oratióját.

13 Erről jegyzetes fordítása 59. l. meg is emlékezik, míg munkájának eredeti orosz czíme a következő:

Какашъ и Тектандеръ: Путешествіе въ Персію черезъ Московію 1602—1603 гг. Перевелъ съ нѣмецкаго Алексѣй Станкевичъ. (Изъ Чтеній въ Императорскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ за 1896 г. кн. II и III, т. 177 и 178.) Москва, въ Университетской типографіи, 1896.

Nagy 8-r. 61 lapnyi, függelékül Kakas két moszkvai német levele fordításával, és névmutatóval.

14 Az «Erdély» 1893-iki évf. 75–81. l.

15 Az «Erdélyi Múzeum» 1897. évf. 17–32. lapján, «A kolozsvári Báthory-ház legendája» czímen.

16 Az «Ellenzék» 1893. évi 36. és következő számaiban, valamint a «Kolozsvár» és «Erdélyi Hiradó» akkori lapszámaiban, míg a vita tartott.

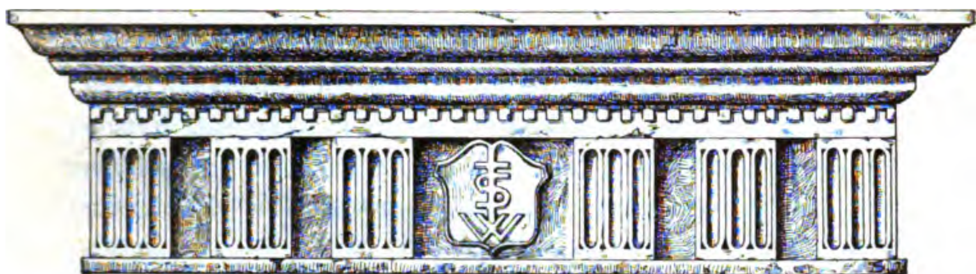
17 A «Pallas Nagy Lexikona» x. k. 20. l. Szádeczky Lajostól és Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái v. k. 804–807. l.

könyvtár kézirattárában, a *nagyszebeni* városi levéltárban gyűjtögetve, meg az *innsbrucki* s a *londoni* British Museumból és *Kropf* Lajos történetírónktól kapott adalékokkal egészítém ki tudásomat; nem említve azokat a többi külföldi levéltárakat, melyekben Kakasra nézve is kutattam, de semmit se találtam.

E sokféle helyről összehordott becses anyag feldolgozásával keletkezett ez a munka. Kakas életének szentelve jelenik meg, hogy hirdesse egy külföldön is becsült s idegen földben elporladt XVI-ik századi kiváló hazánkfia működését, honszerelmét, és — életébe került vállalkozásával — ura, királya iránt tanusított hűségét, önfeláldozó kötelességérzetét az idők végtelenségében, melyben a sors neki helyet rendelt!

3. KAKAS GYŰRŰS PECSÉTJE, NAGYÍTVA.

4. KAKAS KOLOZSVÁRI HÁZÁNAK EGYIK ABLAKPÁRKÁNYA.

I.

ITELEN ALÓL, ott, hol a Tisza belekönyököl a Dunába, fekszik meredek, dombos helyen Zalánkemény vagy tán helyesebben: Szalánkemén, a Duna jobb partján. Neve nincsen semmi összefüggésben Zalánnal — mint hitték és hihetnők — hanem Sóskőt jelent a délszlávok nyelvén, s kapta sós forrásaitól, meg nagy sóraktáraitól,[1] melyekből hazánk déli vidéke a régi időkben sóját beszerezte. Kedvező fekvéséért már a rómaiak gyarmatosították és *Rittium* romjain épült fel a későbbi vár és városka, melyet a magyarok *Fejérkőnek* vagy *Fejeskőnek* is neveztek.[2] De némi nevezetességre csak akkor vergődött, mikor Zsigmond király Brankovics György szerb despotának adta egyebekkel együtt, cserében Nándorfejérvárért.[3] Unokáját, a «sárkány» melléknevű Vukot Mátyás király is megerősíté birtokában, s a völgyi templomban ma is mutogatnak egy magasra vert kampós szeget, melyre templombajövet a vitéz Zmáj Brankovics kalapját szokta akasztgatni.[4] Azután ismét visszakerült a királyi birtokok közé;[5] ma már azonban a kis szerémségi község

[1] Horvát források után dr. Margalits Ede: Horvát történelmi reperterium I. k. (Budapest, 1900.) 45. l. és II. k. 93. l.

[2] Ugyanott, az I. k. 40. és 263. l.

[3] Thúróczi krónikája szerint ugyanott, a II. k. 535. l.

[4] Ugyanott, az I. k. 41. és 45. l.

[5] Pesty Frigyes nyomán dr. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II. k. (Budapest, 1894.) 233. és 237. l.

völgyeiben minden csendes és lakói kereskedésből, de főleg halászatból élnek, minthogy sehol a Dunában nem fognak olyan szép vizát, mint itt a zalánkeményi partrész forgóiban. Régebben, míg a vizeket nem csatornázták, ez a halászat is jobban fizetett, mert olyik viza-hal 10—15 kis mázsánál is többet nyomott;[6] hanem azért ez az ősfoglalkozás ma is eltartja a kettős község négyezernyi szerb, horvát lakosságát.

Innen származott el a Kakas-család, Magyarország e kis zugából, mely századának egy pálosrendi kegyes író-barátot,[7] egy jámbor tanuló-diákot,[8] s egy rettegett, kegyetlen hadvezért is adott[9] kortársul.

Váratlan csapás verte ki a Kakas-családot ez ősi fészkéből, s vált földönfutóvá, mikor 1521 nyarán II. Szulejmán, a törökök hódító szultánja Nándorfejérvárt elfoglalta, s utána Zalánkemény is ellenállás nélkül pogány kézre jutott.[10] A ki csak tehette, elmenekült, felkelhető lábas marhájával jobb vidékre szerencsét próbálni. Így kerülhettek Erdélyországba a Kakasok, miután gazdagságáról, sóban, aranyban bővelkedő földjéről, kövér legelőiről és illatos füvéről a Szerémségben is mesés hírek keringtek.

Kakas Márton tűnik fel családjából először Erdélyben, bár e feltűnése csak gúnyt és szégyent hozott fejére. Történt ugyanis, hogy midőn somlyai Báthory István erdélyi vajda 1529 őszén egész Erdélyt meghódoltatta János királynak s többek közt elfoglalta a szászok földjén a szelindeki várkastélyt is, azt Kakas Mártonra bízta. Ez szorgoskodott is a kastély megerősítésén és

6 A komáromi «Mindenes Gyüjtemény» 1790. évi III. k. 136. l. szerint, de ez téves, mivel még a legnagyobb viza sem igen nehezebb 160 kilogrammnál.

7 Zalánkeményi János częstochowai barát és liturgikus író, kinek 1536-ban Krakóban megjelent munkáját ismertette Csontosi János a «Magyar Könyvszemle» 1890. évf. 247/8. l.

8 Ez is Zalánkeményi János, a ki előbb Krakóban tanúlt, majd Báthory András bíboros vette magához, s vitte magával második római útjára, 1586 tavaszán. (A krakói Jagiello-egyetemi könyvtár kézirattára 1136. k. 74. l.)

9 Zalánkeményi Rácz György hadvezér, a XVI. század végén, kinek még a «Magnificus» czím is kijárt azok részéről, kik tőle rettegtek, vagy jóindulatát keresték; említi a Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum I. k. (Brassó, 1847.) 228. l. és Szamosközy István munkája több helyén.

10 Margalits i. m. I. k. 333. l. és II. k. 542. l.

óvatosságból egyszerre tíznél több embert nem engedett be a várba. Hanem mikor látta, hogy ennyi munkással az erődítés lassan halad, s a három heti falazásnak alig van látszata, a szászok azt tanácsolták, hogy ha az egész falut felfogadja, harmadnapra vígan elvégzik a munkát. Kakas uram megörült a dolognak s nem sejtvén a cselt, csapatostól beereszté a szászokat, kik mindjárt neki estek az őrségnek s a várkastélyt (november 5-ikén) ismét Ferdinánd ellenkirály pártjára fogták,[11] miután a várnagyot hitök ellen agyonverték.[12]

Ennek az ügyefogyott vitéznek lehetett fia az a Kakas András, a ki a század ötvenes éveitől kezdve Kolozsvártt bir-

5. ZALÁNKEMÉNY VÁR ROMJAI.

tokos gazdaként szerepel és szorgalmával családja nevének, gazdagságának alapját megveti.[13]

Ez azonban koczkázattal, néha perlekedéssel járt s egy ilyen pöre alkalmával fordul elő neve először, midőn (1554 november 3-ikán) a kolosmonostori convent három tanuját kihallgatja; sőt: az egész Európában dühöngő döghalál miatt, de meg mivel

[11] Budai Ferencz: Magyarország polgári históriájára való lexikona II. k. (Nagyvárad, 1805.) 374. l.

[12] Miles Mátyás: Siebenbürgischer Würg-Engel (Nagyszeben, 1670.) 21. l.

[13] Kakas István Gréczben 1600 augusztus közepén Mária özvegy főherczegnéhez intézett folyamodásában olvassuk: Die Stadt Clausenburg, in der ich und meine Vor-Eltern gewohnt ... (A bécsi udvari és államlevéltár «Hungarica» osztályában.)

a tanuskodásra idézettek Magyarország távoli részeiből való idegenek, több tanut a felperes nem kívánt.[14] Kellemetlenebb volt ám az az esete, mely négy évvel később, 1559 elején foglalkoztatta Kolozsvár város polgárait, kik közt valóságos megbotránkozást okozott. Kakas uramat t. i. a törvényszék elmarasztalta valamelyes ügyben, ő azonban a végzés foganatosításakor a város régi szabadságát durván sértve, kivont karddal űzte ki házából a végrehajtókat. Ez általános felháborodást keltett városszerte. S hiába mentegette magát Kakas András azzal, hogy az elmúlt időkben egyik elhalt polgártársuk is úgy tett, a városi tanács Viczey Antal centumpatert harmadmagával Gyulafejérvárra küldte panaszra Izabella királynéhoz, a ki aztán Kolozsvárnak is megadta azt a kiváltságot, melyet a többi erdélyi kulcsos városok élveztek, hogy fegyveres visszaűzéssel a poroszlókat ne zaklassák,[15] s a törvény tekintélyét ne csorbítsák.

De Kakas uramnak e kis meghurczoltatás nem sokat ártott. Így nemsokára reá, 1561 tavaszán megvette a monostori fertályban néhai Szécsi György piaczra néző szép nagy kőházát, a milyen még csak kettő volt abban a kerületben. Adót is három *vonást* fizetett utána, annyit mint Mód György és Eötvös Gáspár uram, s még csak Váczi Péter állott fölöttük az ő «négy dicás» nagyobb házával.[16] Vagyonosodásával Kakas András tisztességben is öregbedett, úgy hogy 1563 végén, a karácsony előtti tisztújításkor a városatyák a «magyar rendről» választott négy ellenőr közé őt is bevették.[17] Ez kiemelte sok polgártársa fölé, s ügyes körültekintő takarékos életmódjával Kakas uram mind jobban hájasodott, abban az arányban, a mint szomszédai kihaltak, változtak. Így szerzi meg Eötvös Gáspár házát

[14] Az «Attestoria pro Andrea Kakas de Coloswar facta super certo quodam negotio» szövege szerint, a Protocollum Libri regii Isabellae reginae 65–66. l. az Országos Levéltár kolosmonostori osztályában; Barabás Samu szíves közlése.

[15] A királyné rendelete 1559 februárius 4-ikéről Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez II. k. 39. l.

[16] A kolozsvári Monostor-útczai fertály 1557–1561-iki adókönyvéből; a kolozsvári városi ó-levéltárban.

[17] A kolozsvári tanács 1556–65-iki jegyzőkönyvéből; ugyanott.

özvegye halálakor, úgy hogy 1565-től kezdve már ő is négy vonás adót fizet,[18] mint akár Váczi uram; a *vonás* nagyságát a városi tanács évről-évre szabván meg, a termés, a viszonyok és körülmények szerint. Pár évre rá a magistratusba is beválasztják, az 1570-ik esztendőre. A magyarok közül választani szokott hat tanácsos közt ő az első Nyirő Kálmán főbiró mellett, s ugyancsak hat támogatja a szászok közül Filstich Lőrincz királybirót.[19]

E tisztességében érte Kakas uramat urának, fejedelmének: II. János választott királynak az a kitüntetése, hogy az év nyarán «kamara-ispán»-ná tette.[20] Jól jövedelmező nevezetes tisztség, melynek megszerzéseért sokan törték magukat. Mert a kamara-ispán ellenőrizte az aranybeváltást, vezette a cemen-

6. II. JÁNOS VÁLASZTOTT KIRÁLY ALÁÍRÁSA.

telés, olvasztás és pénzverés száz-ágú dolgát, a miről a fejedelmi kincstárnak tartozott számadással. Hozzáértő embernek kelle hát lennie, s Kakast munkájában egy Budai Tamás nevű ügyes olasz ötvös támogatta, kivel az ország három pénzverő műhelyét: a kolozsvárit, nagybányait és szebenit kormányozta és gondozta. Fizetsége, «haszna» volt ezért minden pénzzé vert gira-ezüstnek a *maradéka*, vagyis 48 garas, három gira arany után meg 2 frt, a mi éven át sokra ment, minthogy egy girából

18 A monostori fertály 1564—66-iki adókönyvéből; a kolozsvári v. ó-levéltárban.

19 A kolozsvári tanács 1569—1582-iki jegyzőkönyvéből; ugyanott.

20 Így nevezi őt (camerarius nosternek) 1570 november 26-iki oklevelében; Jakab Elek i. m. II. k. 91. l. De Kolozsvári Cementarius János följegyzéséből tudjuk, hogy a fejedelem 1570 július 24-ikén nevezte ki a halálozás folytán megüresedett szép állásra; a «Magyar Könyvszemle» 1896. évf. 365. és 372. l.

69 forintot vertek;[21] s ehhez járult még az aranybeváltásért és a magánfelek munkája után szedett jutalék.

Jövedelme volt hát elég abban az arányban, a mint az ország pénzét verték, s tekintélye is — mint centumpaternek — úri. Így immár közvetlen befolyásával is irányíthatta annak a városnak a vezetését és dolgait, melyben földje s vagyona volt, de családjára gazdagságának megfelelő rangot, czímet is szeretett volna hagyni. S a mit János Zsigmond fejedelem alatt el nem ért, megszerezte halála után Miksa német császártól és magyar királytól, ki őt nemesi sorba emelte.[22] Előnevül egykori származási helyükre emlékeztetőleg a *zalánkeményi* jelzőt vette, czímerül meg egy nemesi koronán álló s karmaival tőrt tartó grifmadarat választott. Hanem bármily érdeméért kapta légyen is Kakas e kitüntetést, viszonya az új fejedelemhez, somlyai Báthory Istvánhoz nem romlott meg, sőt erősbödött. Ő teszi meg erdélyi harminczadossá,[23] vagyis a vámok kezelőjévé, mely jövedelmező állásában haláláig megmarad. Nyájas modorával és

7. MIKSA CSÁSZÁR ÉS KIRÁLY ALÁÍRÁSA.

21 Kolozsvári Cementes János (Kakas András egyik tisztjének) adatai, id. h. 291. l.

22 Ezt fiától, Kakas Istvántól tudjuk, a ki Szatmárról 1602 márczius 19-én Gaizkofler. Zakariás tanácsoshoz intézett levelét így fejezi be:

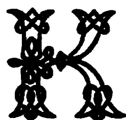
Neben diesem klage Euerer Gnaden ich, dass ich meine armorum privilegia in Sybenbirgen in conservatorio literarum omnium totius provinciae, Beatae virginis in Colosmonostra genannt, neben Clausenburg gelegen, veluti in ordinario et tutissimo regni archivo, khabt; solich conservatorium ist aufbrochen worden, und alle Brief durchkumen, vertragen oder verbrennt worden. Das Wappen hat mein genitor Andreas Kakasch de Zalonkemeny vom Kaiser Maximilian hochlöblichster Gedächtniss obtiniert, wie man es, Zweifels ohn im Libro Regio finden kann. Weil ich dan also darumb kumen, ist mein demitigstes Bitten, Ihre K. Mt. wellens gnädigist recognoscieren, reformieren und mir's wieder geben. (Hurmuzaki: Documente privitóre la istoria Romanilor 1882-iki IV. k. 294. l.) Csakhogy a czímeradományozó levél szövegét nem kaptuk meg a bécsi udvari levéltárban, Miksa királyi könyveiben, melyekben semmi nyoma sincsen.

23 Így említi Báthory István halála után 1587-ben a kolosmonostori convent Liber regius DD. IX. kötete 103. lapja; az Országos levéltárban.

«circumspectus» életével egyforma hűséggel szolgálta a magyar királyt és erdélyi vajdát egyaránt s így azt is megérte, hogy midőn a fejedelem vagy rokonsága Kolozsvárra jött, nála szállott meg. Így találjuk bátyját: Báthory Kristófot 1574 pünkösdje előtt az ő nemesi házában,[24] mely ha nem is a legtágasabb, de az egész városon a legkényelmesebb vala. Ez a kolozsvári főtéri piacz nyugati részén, a Kis-mester-útcza északi sarkán álló kőház volt, de ma nyoma sincsen, úgy beépítették helyét.

Ám e kitüntető megtiszteltetés dicsőségét s a fejedelmi kegy elmaradhatatlan előnyeit Kakas András nem sokáig élvezhette, mert hirtelen elragadta a dögvész,[25] mely nyárközépen Erdélyt s Kolozsvárt is ellepte,[26] s halálba hurczolta vele együtt néhány hugát[27] és rokonát is.[28]

II.

AKAS ANDRÁSNÉ, Sarlay Anna jó módban maradt ura után özvegyen két árva gyermekével: Katalinnál és Istvánnal. Atyjától, néhai kolozsvári Sarlay Miklóstól, az erdélyi sóbányák kamarásától[1] is szépen örökölt, s hozzá véve Kakas szerzeményét, a város egyik legvagyonosabb pol-

24 Erről a kolozsvári 1574-iki sáfárszámadásban a következő két feljegyzést olvassuk: *21 Maii* Szállott meg Báthory Cristóf Kakas András házánál, vöttem az konyhára borjúhúst.... Mikor Báthory Cristóf megszállott vala Kakas Andrásnál, akkor fogták Sós Jánosnak 2 lovát az kochnyaszekér eleibe Egeresig. Fizettem d. 50. (A kolozsvári városi ó-levéltárban.)

25 Ezt onnan tudjuk, hogy az id. 1570-iki kolozsvári magistratusi jegyzékben neve elé egykorú kéz odajegyezte: Peste extinctus 1574.

26 Gyulafi Lestár is följegyezte (munkája 13. l.), hogy: 1574 pestis magna in Transilvania, quae quinque annis duravit. — De Kolozsvári Cementarius János egykorú följegyzéseiből látjuk, hogy Kolozsvárról 1574 július közepén menekülnek a polgárok «az halál előtt» családjaikkal egyéb városba, s pl. a szebeniek 22-ikén űzik el őket kapuik elől, úgy hogy csak lopva tudott némelyik bejutni a városba; a «Magyar Könyvszemle» id. 1896. évf. 373. l.

27 Kolozsvár 1577-iki regestrum particale-jában találjuk ugyanis, hogy Kakas Mihály 1574-től 1 frttal és 40 dénárral maradt adós húgaiért «az templumba való temetésért», zálogadás nélkül; a kolozsvári városi ó-levéltárban.

28 Eötvös Antalnéról tudjuk, hogy 1574 Nagyboldogasszony napján halt meg, azt hisszük, pestisben (síriratát ld. az Archaeologiai Értesítő 1879. évf. 358. l.) s valószínűleg Kakas Andrást is ekkoriban ragadta el a vész.

1 Így nevezi őt a kolosmonostori convent id. 1587-iki végzése.

gárává vált. Hiszen házait nem számítva, a várfalon kívül a szélrózsa minden irányában volt valami szőllője vagy földje. Fenn a Hásongártban, mely a legszebb gyümölcsöt adta, a napos Kőmálon, hol legjobban s legkorábban érik a szőllő, a Brétfőn, melyet szántóföldjeiért becsültek, a Hójában, mely kövér kaszálóiról híres; sőt a távolabbi Lomb és Asszupataka határában, ép úgy, mint a Kolozsvár szomszédságában fekvő két falu: Fenes és Monostor területén. Tekintélyes birtok egy család kezében, melynek értékét még az is növelte, hogy Báthory Kristóf «megtekintvén nemes Kakas Andrásné vendégszeretetét, minthogy valahányszor Kolozsvárra jött, az ő házában szokott megszállni» őt és családját élethossziglan felmenté minden, bármi névvel nevezendő dézsma alól, mely kiváltságban később fia: Báthory Zsigmond is megerősíté az özvegyet.[2]

Nagy vagyonán kívül, Kakas András más örökséget is hagyott fiára: azt a halálos ágyán adott tanácsot, hogy a «fölséges» osztrák uralkodóházat hűségesen szolgálja.[3] Fogadalmát az ifjú híven megőrizte sírjáig s ez életelv követése ép úgy használt neki, mint a vagyon, mely őt anyagi gondoktól függetleníté.

Atyja halálakor Kakas István már 16—18 éves fejlett ifjú lehetett. Tanulmányait szülővárosában kezdte meg, hol 1557 óta működött az ó-vári «fekete barátok» zárdájában az Izabella királyné

[2] Megerősítő levele Gyulafehérvárt, 1589 szeptember 20-ikán kelt s vonatkozó sorai ezek: Sigismundi Bathori exemptionales, vi quarum ex eo motivo: «Quod Illmus quondam princeps dominus Christophorus Bathori de Somlyó, vaivoda Transsilvaniae, et Siculorum comes, dominus genitor noster beatae memoriae nobis desideratissimus rationem habens hospitalitatis nobilis Annae Sarlay, relictae nobilis quondam Andreae Kakas Kolosvariensis, *in cuius nimirum aedibus, si quando in dictam civitatem Kolosvár se contulit, condescendere consueverat,* totales et integras vineas eiusdem Annae Sarlay relictae, et Catharinae filiae annotati quondam Andreae Kakas in Hasongart, Kőmál, Brétfő, Lomb, Asszupataka civitatis nostrae Kolosvariensis, item possessionis nostrae Fenes et opidi nostri Monostor, Hoja promontorio vocatis existentes, pascinatas, necnon universas similiter terras arabiles et agricolationes quaslibet earundem ab omni decimarum in rationem suam provenire debentium solutione, vita eorum durante gratiose exemerit», easdem Annam Sarlay et Catharinam Kakas in hac exemptione iterum confirmat. (A kolosmonostori convent Liber regiusa XI. k. 66. l., az Országos levéltárban.)

[3] Id. grazi 1600-iki folyamodásában említi Kakas István, hogy ezt «aus Geheiss meiner lieben verstorbenen Eltern seeligen» teszi.

által alapított gimnázium.[4] Szervezete azonos lehetett a szászok brassói és szebeni iskoláiéval, s ezekből tudjuk, hogy a gyermekek átesvén az abc-és, meg olvasó-osztályon, tanultak: hittant, zsidó, görög, latin nyelvet, dialektikát, rhetorikát és logikát.[5] S hogy e sok tantárgyat mily részletességgel adták elő a mesterek, elképzelhetjük abból, hogy latint és görögöt még a falusi iskolákban is tanították s különösen gyakorolták a nyelvtant és ejtegetést.[6]

A gimnázium ezidőben négy osztályból állott. Ezekben párhuzamosan kezdték a latin- és görög nyelvtanítást, már az első éven, s a verstan és verselés mellett *Cicero* leveleit fordítgatták, a kántor magyarázata segítségével. Majd áttértek *Terentius* olvasására s az utolsó két osztályban *Cato* munkái értelmezésére. Görög írót nem fordítottak s úgy látszik inkább csak a nyelvtan alapos begyakorlására szorítkoztak. Naponta olvastatták azonban görög szövegében az Evangeliumot s hetenként kétszer javítgatták dolgozataikat. Fontos szerepet juttattak a felső osztályokban a szavalásnak és disputatióknak is, a mi minden szombat délelőtt folyt le a tanulók közt. A többi tantárgyak ezek voltak: theologia juridica, catechetica, logica, rhetorica, arithmetica és astrologia, a miket kiegészített a *cantus*, vagyis zsoltár-éneklés, rendesen minden délben s a templomban, a hová már kora reggeli öt órakor begyültek, mielőtt iskolába mentek volna.[7] A fegyelmet virgács «plága» segített fentartani, s jellemző, hogy büntetés járt ki azért is, ha a diákok maguk közt anyanyelvükön beszélgettek!

Nagyjában így tanították a kolozsvári gimnáziumban is, a hetvenes évek közepétől kezdve, midőn az unitáriusok kezébe került: Heltai Gáspár, Károlyi Péter és Sommer János,

4 Jakab Elek: Kolozsvár története II. k. (Budapest, 1888.) 106—108. l.

5 Ugyanott, a 109—110. l.

6 A szász-keresztúri iskola 1593-iki tanrendje szerint, mely fennmaradt; Teutsch Frigyes: Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen I. k. (Berlin, 1888.) 33. l.

7 A segesvári iskolának a XVI-ik század végéről való három órarendje alapján; közölve ugyanott a 69—72. lapon.

a hitújító Dávid Ferencz veje,[8] a nyolczvanas évek elején meg a híres Palaeologus János.[9] Ezek tanítását szívta magába az ifjú Kakas. De minthogy könnyen tanult s nemesebb életczélokért rajongott, ő a vagyont csak eszköznek tekintvén e czélok megvalósítására, elhatározta, hogy magasabb külföldi iskolákba megy s tovább képezi eszét, lelkét.

Így jut 1575 tavaszán a bécsi egyetemre, hol áldozócsütörtök utáni napon (május 13-ikán) íratkozott be, a kor szokása szerint latinosan, *Gallus* néven; lefizetvén a beíratkozás 12 denárnyi rendes diját. A kar dékánja, a stájerországi Pretterschnegger Ádám mester utolsónak vezette be az aznap jelentkezett 18 deák közt s tájékoztatá kellően az egyetemi szabályok és szokások felől.[10]

A kolozsváriak régebben előszeretettel látogatták a bécsi egyetemet, úgy hogy Zsigmond királytól Mátyás koráig állandóan volt évenként 2—3 tanulója.[11] Később azonban — tán rendkívül szigorú életmódot követelő törvényei miatt — lanyhán keresték fel, úgy annyira, hogy 1504-ig alig íratkozik be 30 kolozsvári fiú.[12]

Ez időtől kezdve pedig a hitújítás következtében valósággal kerülik, s az egész század folyamán mindössze három kolozsvárit találunk hallgatói közt.[13] Így aztán nem csoda, ha Kakas nem íratkozott be a «Natio Hungarica» testületbe, hiszen procuratorai idegenek, sült németek voltak évtizedeken át s egész nemzetét egyedül az ifjú Gyulafi Lestárral,[14] meg tán Wédi

[8] Jakab Elek id. m. II. k. a 167—168. l.

[9] Ugyanott, 213. l. V. ö. Frankl Vilmos: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században (Budapest, 1873.) 115. l.

[10] Nevét a «Matricula inclitae facultatis artium studii Viennensis» 1501—1575-iki anyakönyv 228 lapján így találjuk bejegyezve: 1575. 13. Maii. Stephanus Gallus Clausenburgensis, Transyluanus. — Teutsch közlése (hibásan, május 20-ikát írván), az «Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde» 1872-iki X. k. 181. l.

[11] Nevük olvasható dr. Schrauf Károly: Magyar tanulók a bécsi egyetemen (Budapest, 1892.) 270—272. l.

[12] Schrauf: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve (Budapest, 1902.) 459—460. l.

[13] A nagyszebeni «Archiv» id. X. k. 174—181. l.

[14] Szamosközy István jegyezte fel róla (munkái IV. k. 63. l.), hogy «fuit in schola Caesarea Viennae 1573», s bizonyára ő is több évet töltött ott.

Mihály esztergomi diaconussal,[15] Celibanus Máté szakolczai fiúval[16] s három nem magyarajkú tanulóval[17] képviselték volna benne. Különben is azért jött ide, hogy alaposan megtanuljon németül, a mi szinte lehetetlen lett volna, ha honfitársak közé cseppen. Jó szerencséje Blo Szaniszló házába vezette s e tekintélyes bécsi patricius figyelmes gondossága s felügyelete mellett nevelkedett,[18] vele egykorú fiával, ki testi-lelki barátjává vált.

Az öreg Blo ezidőben a bécsi magistratus ú. n. belső tanácsának tagja s a császári városi törvényszék egyik bírája volt. Tisztségét oly lelkismeretességgel vitte, hogy haláláig megtartották benne, sőt adómentességet is kapott. Háza előkelő helyen, a Szent István-templomhoz közel eső Szent-János-útczában állott, s a városnegyed egyik legszebb kőháza volt. Ebben lakott s élt hát az ifjú Kakas bécsi tanuló-évei alatt, közel az egyetemhez. Anna asszony,[19] a ház úrnője édes gyermekeként szerette, gondozta s oktatta vallásosságra, jó modorra s tisztességtudásra. Urának hatása meg a tanulmányaiban érvényesült jótékonyan. A jó latin beszédű kolozsvári magyar diák házigazdájának mindig örömest másolgatott, segédkezett, s munkakörét úgy megszerette, hogy maga is prokátor vagy bíró akart lenni.

A bécsi egyetemet bölcsészeti kara tette híressé, s belőle kerültek ki az «universitas» legkiválóbb tanárai. Ez a kar volt a legvagyonosabb, ez vezetett hát az *egész* egyetemet érdeklő ügyekben

15 Ez 1572 október 13-ikán fordúl elő az id. matricula 224 lapján. Kollányi Ferencz «Esztergomi kanonokok» cz. műve (Esztergom, 1900.) 177. l. Bédinek írja s már 1575 május 12-ikétől kezdve kanonoknak.

16 Bevezetve ugyanott, 1573 április 20-ikán.

17 Így az előbbi, 1574-iki őszi semesterről ezt a kettőt: Paulus Judenfeindt ex S. Georgio, Hungarus et Georgius Elendt Zepusiensis Hungarus. — Míg 1572 tavaszáról ezt a bejegyzést találjuk: Joannes Kol ex Ödenburg, Ungarus.

18 Kakas maga írja 1599 november végén Rumpf Farkas prágai tanácsoshoz intézett emlékiratában: Viennae enim sub Stanislai Blo cura fui educatus; eredetije a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában, s ha külön nem említjük, ezentúli idézeteinkben mindig ez az osztály értendő.

19 Blo Szaniszlóra vonatkozó érdekes adataimat a bécsi városi levéltár igazgatóságának köszönhetem, mely egyszerű kérésemet hivatalból intézte el, átkutatván a város jegyzőkönyveit, sőt még a bécsi telekkönyvi hivatal és törvényszék régi iratait is. — Fogadja e nem mindennapi, példás szivességéért ezúton is forró köszönetnyilvánításomat!

is, és tekintélyt is ez adott neki. Így aztán jóformán szokássá vált, hogy a hallgatók itt kezdjék tanulmányaikat, bármi szándékkal jöttek is légyen az egyetemre. A ki csak tehette, mestereihez csatlakozott, sőt gyakran megtörtént, hogy a többi kar tanárai előbb ezen a fakultáson készültek s tanítottak néhány évig.[20]

Így tett Kakas is. Pár évig bölcsészeti előadásokat hallgatott s csak akkor íratkozott át a jogi karba, midőn a philosophiai gondolkozásban elég erősnek, a szónoklatban és vitatkozó okoskodásban elég biztosnak érezte magát.

Együtt tanúlt, haladt házigazdája nagyobbik fiával: Blo Pállal, ki testi-lelki barátjává vált. Sőt mikor társai is nagyon megkedvelték, együtt iratkoztak be (1580 április 14-ikén) a kar anyakönyvébe is, rectora, a híres Eder György jogtudor fölszólítására, fizetvén a diák-szövetség pénztárába 17 ft 2 d. összeget[21] A beíratkozás t. i. nem volt kötelező, s (miként más külföldi egyetemeken) a tanuló tetszése szerint végezhetett anélkül, hogy ennek a kar matriculájában nyoma lenne! Egyébiránt a *facultas* jogköre önállóbb, tekintélye nagyobb volt a későbbi időkéitől, s ha valakit körébe fölvett, ősi szokás szerint, esküvel kötelezte arra, hogy a kar szabályait megtartja, a dékan s a doktorok iránt engedelmességet tanusít s a facultas tisztességét és javát keresi, bármely sorsba jusson is.[22]

A jogi tanulmányok elvégzése — ha a diák vizsgálatával meg nem késett — teljes hét évet igényelt, ámbár a század hatvanas éveiből való újabb szabályok a doktori czím megszerzésére öt évet írtak elő. S az ifjú Kakasnak kitartása, igyekezete és pénze egyaránt volt e hosszú idő kitöltésére. Hivatását komolyan, nemesen fogta fel, hogy mire hazatér, dicsőséggel szolgálhassa hazáját. Ezért meg akarta ő is szerezni a legnagyobb, a *mestert*

20 Aschbach József: Geschichte der Wiener Universität im ersten Jahrhunderte ihres Bestehens 1. k. (Bécs, 1865.) 339. l.

21 A pergamen-lapos «Matricula collegii et facultatis inclytae dominorum jurisconsultorum studii Viennensis» 36. l. a bécsi egyetem levéltárában.

22 A fenti kötet elejére bejegyzett esküminta alapján.

rangot s példás szorgalommal tanult, hogy jól teljesíthesse mindazokat a föltételeket, melyeket az egyetem hallgatóitól megkívánt.

Kakas István három évig tanult s vett részt gyakorlatokon és nyilvános vitákban, míg első szigorlatára, a *baccalariusi*-ra, jelentkezhetett. A kar erre kirendelt a dékán mellé négy működő doktort s ha jelentésük a jelölt vizsgálatáról kedvező volt, megadta neki a baccalarius (vagy miként az életben inkább mondták: baccalaureus) czímet. Ekkor vizsgálóit és barátjait lakomára hívta, s a mint a városon végig mentek, elől vitték a kar jogarát, a díszes *baculust*, melynek láttára mindenki tudhatta, mire készülnek az ifjak. A víg múlatság után azonban köteles volt három hónap alatt nyilvános előadást tartani, joga lévén úgy tárgyát, mint az elnöklő doktort saját belátása és kedve szerint választani. Csak ettől kezdve lehetett igazi baccalarius és gyakorolhatta jogait. Ruhája színét és szövete finomságát is megváltoztatta, hogy az egyszerű tanulóktól már külsőleg is megkülönböztethető legyen, ámbár tulajdonképpen még ők is tanulók maradtak, annyi szigorítással, hogy ezentúl nem léphettek ki a karból s engedélye nélkül még a városból sem távozhattak. Joguk vagy inkább kötelességük volt azonban a diákokkal (hetenként legalább kétszer) ismétléseket és magánvitatkozásokat végezni s őket a latin nyelvbe és szaktárgyaikba annyira begyakorolni, hogy a doktorok előadását könnyebben és haszonnal hallgathassák. Törték is magukat a tanárok, hogy minél több baccalariust szerezzenek, mert az nemcsak állásuk és tanszékük tekintélyét emelte, hanem egyúttal hivataluk kényelmét is biztosította. Hisz a vezető mesterek úgyszólván csak tárgyuk irányeszméit adták elő néhány órán, s a részletek megismertetésének nehezebb feladata s a módszer kifejtése a baccalariusok vállaira nehezült. Igaz, hogy e működésük közben tanultak maguk is legtöbbet, hisz doktoruk jelenlétében annyi előadást tarthattak, a mennyit akartak. De bizony lelkiismeretlen vagy hanyag, lusta tanárok igen gyakran kihasználták ez előnyöket, úgy hogy pl. a párisi egyetemen a mesterek évente csak egyetlen egyszer

olvastak s a disputatiókon és vizsgákon való elnökléseken kívül minden egyéb dolgukat a baccalariusok csoportja végezte.

Ezen a rendszeren változtatott most a bécsi egyetem, midőn kimondta, hogy a vitatkozásokat csupán a tanárok vezethetik, negyedévenkint egyet-egyet, kötelesek lévén ugyanannyi idő alatt legalább 42 előadást tartani. Így a baccalariusi czím egy csapással elveszté régi jelentőségét s inkább tiszteletivé vált. Csakhogy azért régi teendőiket magánúton ezentúl is végezték és működésük áldásos volt. Hisz az ő kötelességük tág körébe tartozott a tanulók felügyelete is, kiknek úgy is, mint a tanulóházak gondozói valóságos mentorai, igazi vezetői voltak, még bevásárlásaik körül s a diákélet minden előfordulható viszonyai között is. E sokoldalú és folytonos elfoglaltságukért tanulóiktól rendes fizetést, illetve jutalmat kaptak, de állott a szabály, hogy a kinek már öt fizető diákja van, köteles a szegényeket ingyen tanítani. Sok baccalarius azonban (kivált ha gazdag nemesfiúkat kaphatott) e rendszer folytán annyi jövedelmet szerzett magának és olyan úri módon élt, hogy soha nem is törődött a többi egyetemi ranggal s készséggel megmaradt egész életére egyszerű baccalariusnak.

Ám a mi Kakasunk nem volt ilyen, mert nem is szorult reá, sőt minthogy az új szabályok nem kivánták, valószinűleg nem is bajlódott diákokkal. Menten a mindennapi megélhetés gondjaitól, őt vágyai vezérelték s így a mint tehette, előállott a licentiára. Ezért tanulta át az egész egyházi és római jogot (a pandektákkal és institutiókkal) s hallgatta végig az összes tárgyakat, s a *decretalék* valamennyi könyvét, a mire a többi diákot nem kötelezték. Ezt a szigorlatot évente csak egyszer, őszszel, a tanév kezdetén lehetett letenni, s napját kihirdették úgy az egyetemen, mint a Szent-István-templomban. Ekkor a jelöltek a kartól megtudták, hogy előállhatnak-e vagy nem a szigorlatra, s másnap a kar általuk felkért egyik doktorával (kit ekkor az illető jelölt promotorának neveztek), az egyetem kanczellárjánál jelentkeztek, hogy a vizsgálat napját megtudják.

Erre esküt tettek, hogy: törvényes házasságból származnak, a kanczellárnak engedelmeskednek, az egyetem javát s a különböző karok és nemzetek hallgatói közt a jó egyetértést munkálják, legalább egy évig előadásokat tartanak, a hit dogmáit megtartják és védelmezik bármily támadással szemben, licentiát pedig más egyetemtől nem kérnek. Maga a vizsga ezután az összes karbeli doktorok jelenlétében folyt le, joga lévén bármelyiküknek kérdéseket intézni a jelölthöz. S ha az eredmény sikeres volt, feljogosította arra, hogy a keresztyén Nyugat bármely egyetemén taníthasson, de egyszerre mindig csak egy fakultáson. Ezt az új szabályok törölték s az egészet a doktorrá avatással helyettesítették, mely rendkívüli ünnepséggel a Szent-István-templomban történt. Ide a második harangozás után az egyetem összes tanárai, baccalariusai és tanulói nagy serege kisérte el a jelöltet lakásától kezdve, kiváncsi ismerősök és bámuló nép sokaságától követve. Trombitaszó és ünnepi harsona fogadta a jelölteket a templomban, hol az udvar, a polgármester, a tanács s az egyetem többi kara számára díszhelyeket jelöltek ki, míg az érdekelt kar doktorai a középen ültek.

Az ünnepélyt a kanczellár nyitotta meg rövid beszéddel, mire engedélyével a jelölt felment a szószékre és oratiojában hálájáról biztosítván a kart, melynek tisztességeért mondja minden szavát, kéri: adják meg neki a doktori jelvényeket. Beszédére promotora felelt, mire a jelölt a doktorok körébe lépett s térdenállva vett át promotorától egy nyitott s egy csukott könyvet, a mi új hívatását jelképezte s fogadta békecsókját, meg a birretumot, méltóságának e külső jelét. A felavatott erre — immár saját akaratából, felszólítás nélkül — ismét a szószékre lépett, hogy ünnepi előadását megtartsa, kijelentvén egyúttal, hogy jogaival élni kíván, s tanítani fog; ámbár erre az új szabályok nem kötelezték.

Az így felavatott új doktort ünnepélyesen visszakisérték lakására s mielőtt tanítását megkezdte volna, még a szokásos áldomás-lakomán s az elmaradhatatlan fizetségeken kelle átesnie.

Ez pedig elég sok s elég különös volt, mert minden egyes doktornak s a karnak egy-egy forintot tartozott adni, ezenkívül még felavatójának 14 rőf két forintos posztót s az egyetemi pedellusnak hat rőf egy forintost venni. Ám Kakas mindezt nem érezte meg. Örömmel fogadta barátjai és tanulótársai szerencsekívánatait s boldog volt, hogy most már maga is selyembélésű és prémes, rókamálos ruhában járhatott s viselhette a fekete doktori köpenyt, mint azok a mesterei, kiktől hat éven át tanult; s még inkább, hogy elérve czélját, immár ő is taníthat, s maga is részesülhet abban a tiszteletben, melyet tanult emberek élveznek. Illő bejelentésre a jogtudomány bármely ágából tarthatott előadásokat, a miért neki is kijárt a tandíj, mint akár a rendes tanároknak. Ily előadásokra azonban nem igen volt szükség, hisz rendes tanára is mindössze négy volt a karnak. Ezek közül egyik az egyházjogot, s a többi a római jogot adta elő, inkább olvasva, mint magyarázva tárgyát; miként azt a szabályok s a hagyomány kívánták.

De Kakas bármennyire szerette is nemes hivatását, alig várta, hogy az év elteljék s tovább mehessen más egyetemre s más országba. Pedig az a hét év, mit itt töltött németek közt, s a bécsi környezet rendkívüli módon, egész lelkét s természetét átalakítólag hatott Kakasra. Hisz ő, az unitáriussá vált ifjú Kolozsvárról 1575 tavaszán talán azért ment éppen a bécsi egyetemre, mert ismeretes volt, hogy a reformatio szelleme azt is teljesen átalakítá s így Bécsben mégis közelebb érezhette magát szülőföldjéhez, mintha Németországba megy vala. S az új szellem befolyása nemcsak abban nyilvánult, hogy a diákok misére már nem jártak, nem áldoztak s nem böjtöltek, hanem kivált abban, hogy az egyetem rektorait és dékánjait protestánsok közül választják, mert más vallású doktora nem is igen van, minek egészen természetes következménye, hogy a wittenbergi főiskolára az egyetem saját régi pénzalapjaiból küld tanulókat. Ám a következő év őszén hirtelen elhunyt Miksa király s fia Rudolf, ki testestől-lelkestől híve és harczosa az itt is megindult

ellenreformatiónak, véget vet ennek az állapotnak s visszaállítja az egyetem hajdani katholikus jellegét. Ez persze nem történhetett egyik napról a másikra, de befejeződött azalatt, míg Kakas ott tanult s eredménye reá nézve az lett, hogy egészen katholikussá változott át. Része lehetett ebben a jezsuitáknak is, kik úgyszólván az egyetem szomszédságában kitünő iskolát tartottak fenn s valósággal versenyzett vele. Hiszen tanulói száma ez időben közel tizszer akkora, mint az egyetemé s bár e miatt napirenden voltak a surlódások és veszekedések a két intézet vezetői és hallgatósága közt, minden elfogulatlan szemlélőnek el kelle ismernie a kitünő tanárokkal működő jezsuita-iskola jóságát és rohamos hódítását. El is árvult az egyetem annyira, hogy midőn Kakas végzett, alig volt száznál több hallgatója. A jogi karon meg mindössze tizenegy doktor működött s így igazi ritkaság számba ment egy-egy avatás. Pedig maga az egyetem ekkoriban, az utolsó negyedszázadban alakult át, módosítván sok oly középkori szabályzatát, mely már nem felelt meg az újabb élet és idők szellemének. Ferdinánd király nevéhez fűződnek e módosítások, 1554 újév napja óta úgy, miként Kakas egyetemi élete folyamán nagyjában megismertük.[23]

Csakhogy tanulmányait Kakas nem tartotta bevégzetteknek s jogi késziiltségét elegendőnek, míg más egyetemen is nem járt. Egy szóval őt is megszállta a divatos *academicai peregrinatio* láza s így jut el Paduába, hogy ismereteit kiegészítse s tudása körét szélesbítse. Tervét az öreg Blo is helyeselte, sőt vele adta nagyobbik fiát, Pált is, míg öcscse Sebestyén Bécsben maradt, hol még csak harmadéve jutott az egyetemre.[24] De buzdíthatta ez útjára Paduában tanult két tudós-ismerőse: az

[23] Ezt Kink Rudolf «Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien» cz. műve I. k. (Bécs, 1854.) 31–56, 98–101, 262–5, 275 és 332. l. alapján tettük, mai napig sem lévén újabb munka, mely a bécsi egyetem 1570–80-iki korszakáról s akkori szervezetéről ennél jobban s kimerítőbben tájékoztatna. A munkában természetesen nincs szó Kakasról s az ő egyetemi életét csak *per analogiam* ismertethettük.

[24] Először t. i. az 1580-iki tanév második semesterére beiratkozva fordul elő neve.

egyetem hírneves rhetorica-tanára Hugo Blotius, az udvari könyvtár igazgató-őre, és magyar segédje, Zsámboki János, Miksa udvari történetirója is.

Így indul útnak a két jó barát 1582 nyarán, hogy világot lássanak s eljussanak a híres olasz egyetemre, melyre a legtávolabbi országokból tódult a tanulni vágyó ifjúság. Szeptember hó közepére érkeztek meg Velenczén, a szigetvároson át, melynek szépségét és kincseit nem győzték eléggé csodálni. S a mint aztán kissé tájékozódtak s megismerkedtek a viszonyokkal, 19-ikén be is íratkoztak sajátkezűleg a jogászok német szövetségébe, a «Natio Germanica» anyakönyvébe,[25] abba, melybe a magyar tanulók szoktak, minthogy nekik külön egyesületük nem volt.

Paulus Blo, Viennensis: Sept: 19. Ao 1582. p.
Stephanus Kakas Transylvanus. Ao 1582.

8. KAKAS ÉS BLO SAJÁTKEZŰ PADUAI BEIRATKOZÁSA.

A páduai egyetem jogi iskolája a XVI. század elején már túlszárnyalta a bolognait s miután 1560-ban szabályait megújíták, sok tekintetben egészen új életet kezdett. Így a külföldiek is és kivált a németek mind nagyobb arányokban látogatták[26] s jelenlétök nemcsak a város dicsőségét emelte, de lakóinak is jó jövedelmi forrást biztosított. S habár kellemetlenül érinté az idegen tanulókat IV. Pál pápa 1565-iki bullája, melynek rendelése folytán csakis azt avathatta fel az egyetem doktorrá, ki a katholikus hittételekre esküt tesz, a hatóság nagyon elnéző vala a lutheránusok iránt. A páduai püspök panaszára elrendeli ugyan, hogy

25 Aláírásaik hasonmását a «Matricula Germanorum Juridicae facultatis Patavii» 459. sz. a. kötete 162. lapjáról adjuk, hol azt megtaláltuk.

26 A páduai egyetemi viszonyok alábbi rajzát kivonatosan egészen dr. Biagio Brugi «La scuola padovana di diritto Romano nel secolo XVI.» cz. 1888-ban megjelent müve alapján (s különösen 14—61. lapja nyomán) adjuk, minthogy munkája mai napig is legjobb e czélra, és szerzőjéhez személyes barátság fűz.

illendőbben viselkedjenek a templomban s a papokkal szemben, ha az útczán velők találkoznak, hogy eretnek-könyveiket elégessék, pénteken, szombaton s az ünnepek vigiliáin húst ne egyenek s végül, hogy külön temetkezési helyök legyen, hová papi segédlet nélkül temetkezzenek; de e rendszabályoknak alig volt foganatja s az idegenek nem-katholikus része továbbra is bántatlanul követhette vallását, melynek puszta szemlélete sértette az olasz papságot. S hogyne bántak volna velök enyhén, mikor az egyetem hírnevét biztosítá és emelte a külföldiek nagy száma, kiknek pedig az Alpeseket kelle áthágniok, bárhonnan jöttek is, hogy vándorlásuk czélját elérjék. Így érthető, hogy ezidőben, mikor Kakas is ide jutott, csak német jogász több volt beiratkozva kétszáznál, pedig a körükbe való belépés nem volt kötelező s tanulmányait úgy is folytathatta a diák, ha semmiféle szövetségbe nem áll be.

Vonzotta a tanulókat az egyetem szabad szervezete, meg természetesen egy-egy kiváló tanárának híre-neve is. Följegyzések bizonyítják, hogy olyik tanárnak 600, sőt 3000 hallgatója is volt, úgy hogy be sem fértek órájára, jegyzeteit pedig drága pénzen vették, másolták a diákok. S ámbár a kiváló tanároknak szép fizetés, néha még évi ezer, kétezer tallér is járt, állásuk nem volt valami nagyon kényelmes és független. Először is csak egy-két évre s igen ritkán élethossziglanra nevezték ki őket, három napnál tovább pedig bejelentés nélkül büntetlenül nem távozhattak a városról. Felfogásuk követésében és rendszerük teljes kifejtésében is kötötték a hagyományok. Így pl. a római jog tanára első évben az obligátiókról, a másodikban a végrendeletekről olvasott, míg az intézmények többi részét a tanuló a doktorok magánleczkéin tanulhatta meg. Tárgyalási módjukat is megszabták, sőt a hallgatók egy titkos bizottsága ügyelt fel állandóan, hogy attól el ne térjenek. A szabályok középkorias szellemének következménye vala az a furcsaság is, hogy bár a humanisták áramlata a tanárokat is megragadta, a tanrend mégis tiltá a glosszák nélküli szövegmagyarázatot. De meg a

szerfelett sok ünnep és vakáczió is korlátozta a tanárt abban, hogy tárgyát egészen és rendszeresen előadja s így gyakran csak ama részekre szorítkozhatott, melyeknek a kenyeret adó-pályára készülő jogász gyakorlati hasznát vehette.

A tanulóknak nagyon tetszett azonban az egyetem ama kedvezménye, hogy tanáraikat és előadásaikat szabadon választhatták. Sokáig még a tanárt is ők maguk hívták és választák meg körükből a megürült tanszékre. E jogukat ugyan 1560-ban bölcsen meg is szünteté a tanulmányi felügyelőség, de azért később is nagy befolyásuk maradt a kinevezésekre, meghívásokra, mit gyakran a tanárok népszerűsége, egyénisége, vagy a tanulók rokonszenve is irányított.

A jogi fakultásnak ezidőben öt rendes tanszéke volt. Ilyen a *Jus civile* reggeli tanszéke, melyen Menochio és Mantica a *Codex* első két részét s a *Digestum vetus* két első részét adta elő, míg a *Digestum novum* két könyvét Cefalo és a híres Pancirolo ismertette estenként. Önálló tanszéke vala természetesen az *Institutiók*nak, de különösen látogatták a közjegyzői tanfolyamot, mely a gyakorlati életre készíté elő hallgatóit, főleg a «Summa Rolandina» tételei alapján. A *Pandektáknak* ellenben csak 1578-ban állítottak rendes tanszéket, épp a «Natio germanica» kérésére s Matteazzi jogtudós számára.

Ezek voltak a rendes tanszékek. Minden egyéb *jog*nak rendkívüli tanszéke volt, melyet kevésbbé híres vagy szerencsés tanárok láttak el, sőt betöltésökre minden 4—6 évet hallgatott diák is jogosított vala. Ők látták el a privát-leczkéket is, a milyeneket a rektor engedelmével a jog bármely részéből akármelyik tanuló vagy doktor tarthatott, természetesen a rendes órákétól eltérő időben, s legtöbbször ünnepnapon, mikor a rendszeres előadások amúgyis szüneteltek.

A tanítás szabad előadással, szövegmagyarázattal vagy diktálásra folyt, de hagyományos volt a memorizálás, úgy hogy pl. a Justinianus-féle törvényeket még versbe is foglalták. Itt is divatoztak azonban a disputatiók, melyeken némely tanár való-

sággal magával ragadta hallgatóit. Általában azt mondhatjuk e kor tanításáról, hogy az nemcsak a vizsgákra való előkészítést czélozta, hanem a tudományt önmagáért is mívelte. Mert példa van rá, hogy a mint a velenczei tanács a tanárok részéről e tekintetben valamelyes múlasztást vagy hanyagságot vett észre, nyomtatott proklamatióban hagyta meg az egyetemnek, hogy a tanulókat necsak a doktori fokozat elnyerésére szüksé-

9. A PADUAI EGYETEM LEGRÉGIBB KÉPE.

ges ismeretekben gyakorolják, hanem a tudományok igazi disciplináiban is.[27]

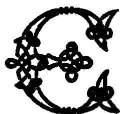
Ebben a légkörben töltött Kakas közel két esztendőt, egész odaadással élve a tanulásnak, a nélkül, hogy az ifjúság egyesületeiben részt vett s abban szerepelni vágyott volna.[28] Mindössze magyar honfitársaival jött néha össze, ha a sok tanulástól

[27] Ezeket tartottam szükségesnek elmondani a páduai egyetem jogi fakultása szervezetéről, Brugi kitűnő értekezése alapján, adatait saját ízlésem szerint csoportosítván.

[28] Neve t. i. egyetlen egyszer sem fordul elő a *Natio germanica* jegyzőkönyvében.

kimerülten üdülni akart, vagy ha levele érkezett valamelyiknek távoli hazájukból. Ilyen volt: hallerkői Haller Gábor és szent-erzsébeti Eössy András, kiket már Páduában talált, kövendi Székely György és pozsonyi Han János.[29] Ám ezeket is elhagyta nemsokára, midőn pajtásával rövid időre átmegy a bolognai testvéregyetemre is.[30] Mikor azonban megint csak visszatértek Páduába, melyet annyira megszerettek, Blo Pál 1586-ban hirtelen elhalt, s így az elárvult Kakas útnak indult hazája felé, talán hamarább, mint a hogy eleinte maga is tervezte vala.

III.

SEMÉNYSZÁMBA ment, midőn az ifjú Kakas 1586 őszén hazatért szülővárosába, hol édes anyja várt rá legtürelmetlenebbül. Nemcsak mivel már rég nem látta, hanem mert házai és vagyona gondozását, s a gazdaság ezerféle terhét immár egyetlen fia levehette vállairól. Különben is elöregedett az utolsó években, a mióta özvegységben élt s bár a városon mindenki tisztelte, nagy szükségét érezte a hazatérő fiú férfitámaszának. Igaz ugyan, hogy Kolozsvártt élt Kakas Mihály is, néhai urának atyjafia, de ez elfoglalt, izgága, veszekedő természetű ember volt, a ki folytonos perlekedésben állott a tanácscsal és várossal,[1] s így bizony nem igen szerették. Pedig ha egyéb nem, az is nagy gondot adott Kakasnénak, hogy a feje-

[29] Neveiket a különböző anyakönyvekből halásztam ki (háromszori paduai tanulmányútam alatt) s a többiekével együtt «Paduai magyar tanulók» cz. készülő munkámban fogom feldolgozni.

[30] Legalább Blo Pál 1584-ben ott tanul; dr. Arnold Luschin von Ebengreuth: Oesterreicher an italienischen Universitäten (Bécs, 1882.) 13. l.

[1] Igy olvassuk pl. 1579 november 11-ike alatt bejegyezve: Mikor az Kakas Mihálylyal való per forgott volna az assessorok előtt, és hogy valami részébe jó törvényünk lött volna, kévánták közönséggel az mesterek, hogy valami jó bort adnának nékiek, mind az assessorokkal egyetembe. Biró uram és egész tanács akaratjából vöttem János deáktól egy ötvenes bort fl. 11. — Később pedig: *15. Novembris.* Ugyanakkor Kakas Mihály az minemű pert kezdette vala az Alsó-tanácscsal néminemű fogtatásért; az szász-uraim akaratjából megcomponáltanak az uraim vélle másfélszáz forintban, melyet megfizettünk neki fl. 150. (Kőmives Ferencz kolozsvári sáfár 1579-iki számadáskönyvéből, a kolozsvári városi ó-levéltárban.)

delmet illően fogadhassa házában s ő kapja a legjobb húst, meg bort asztalára, valahányszor Kolozsvárra jött.[2]

Ámde Kakas Istvánt nem elégíték ki e kicsinyes gondok és foglalatosságok, s méltán. Neki magasabb törekvései voltak, semhogy a polgárias élet örömeivel beérte volna, s nem azért tanult annyit, hogy itthon kapáltasson, bort szűrjön vagy abban gyönyörködjék, miként gazdagodik napról-napra jobban. A pénzt (bármennyire szerette is) ő csak eszköznek tekinté arra, hogy kényelemben éljen, de tanultságát a haza javára szánta s a közpályán óhajtá érvényesíteni. A külföldről hazajött fiatal *juris utriusque doctor* jogosan álmadozhatott fényes jövőről, de eleget látta a világban, hogy a jólét és anyagi függetlenség nagy tényezői az előhaladásnak és tisztességszerzésnek. S mivel boldogulását anyja is szívén viselte és belátta annak jogosságát, hogy fia önállósítsa magát, elhatározta, hogy kiadja atyai örökségét, melyet eddig távollétében gondozott. A szent ünnepek után, 1587 elején ment végbe előbb otthon, majd (február 7-ikén) törvényesen a kolosmonostori convent, mint hiteles hely előtt az osztozkodás, melyre őt «anyaszeretete és okos emberek tanácsa» ösztönözte. E szerint özvegy Kakas Andrásné átengedi fiának és leányának Katalinnak (Eötvös András kolozsvári esküdt polgár feleségének),[3] néhai ura házai, szőllei, földjei, erdei, ezüstmarhája, pénze s egyéb ingó-bingó vagyona őket megillető részét. Ezenkívül Eötvös a feleségével kapott piaczi kőházat,[4] minthogy a tőszomszédságában amúgy is volt háza, sógora kérésére neki örökáron eladta s árát tőle készpénzben meg is kapta.[5]

2 Báthory Kristóf 1577 karácsonyi látogatásáról e feljegyzéseket találjuk: *29. Decembris.* Ugyanaznap hozának az fejedelemnek 2 bort; vetették le az Kakosné házába, adtam az korcsolásnak fl. — d. 10. *2. Januarii.* Az mely szegény ember fűtette az fejedelem házát 6 nap, adtam d. 36. — Az 1578 április 24-iki kelet alatt pedig: Az mit vacsorára költettem az fejedelem kochnyára... Egy borjút vöttem Kakos Andrásnétól per d. 80. (Seler Márton kolozsvári sáfár 1578-iki számadáskönyvéből, ugyanott.)

3 Kitől két gyermeke származott: András és Anna.

4 Mely egyfelől Eötves András, másfelől néhai Ferenczi Antal háza közt állott.

5 A kolosmonostori convent id. liber regiusa IX. köt. 103. l.

Miután vagyoni ügyeivel rendbe jött, Kakas a gyulafejérvári fejedelmi udvarba ment, hogy ott az állami élet pályáján tehetségének megfelelő működési tért keressen. Hanem, hogy boldogulhasson, előbb a kormányzás százféle részleteivel s a közigazgatás ágas-bogas szervezetével kelle gyakorlatból megismerkednie s így a szolgálat legalsóbb fokán kezdenie. Ezért előbb egyszerű cubiculariusa az ifjú Báthory Zsigmondnak, majd két évre rá kincstartója s új hivatását olyan hűségesen teljesíté, hogy elismeréseül kolozsvári birtokait és szőlőföldjeit a fejedelem örök időkre felmenté minden dézsma alól.[6]

Igazán neki való hivatalba azonban Kakas csak az utána következő évben (1590 őszén) jutott, midőn őt Báthory a fejedelmi ítélőszék assessorává nevezte ki.[7] Most már csak feleség

10. BÁTHORY ZSIGMOND FEJEDELEM ALÁÍRÁSA.

hiányzott a teljes boldogsághoz. De hiába ajánlották nénik és atyafiak a város legszebb leányait, s céltalan incselkedtek vele gyermekkori játszótársai, kik hosszú távolléte alatt viruló hajadonokká fejlődtek. Már ő csak egy fiatal özvegyasszonyra vetette szemét, mert senki társaságában nem érezte olyan jól magát s a mellett a város tán legmódosabbika is volt, egyikéből ama kolozsvári unitárius patriciusi családokból, melyek erősen összeházasodva a szászokkal, a városnak ez időben oly sajátos jelleget adtak.

6 Az 1589 szeptember 20-iki id. exemptionale szavai szerint: intuitu fidelitatis et fidelium servitiorum egregii Stephani Kakas.

7 Kakas maga írja 1599 november végén Prágában Rumpf Farkas császári tanácsoshoz benyújtott supplicatiójában: Navavi operam ... Sigismundo principi, in aula transsilvanica ante annos octo, decem, duodecim; fui simul ac semel indignus eius thesaurarius, cubicularius et sedis iudiciariae assessor. (Eredetije a bécsi államlevéltárban.)

Mert Kolozsvár megmagyarosodása s társadalmának átalakulása ép a Kakas István gyermekkorában indúlt meg, mindig több tért hódítva s nagyobb erőt szerezve. A város magyarsága sok áldatlan viszálykodás után Hunyadi János korában lépett unióra az akkor még erősebb szász renddel. De azért a vetélkedés, nyelvi surlódás és irigykedés egyre tartott köztük, s azt csak János Zsigmond fejedelem kormánya szüntette meg 1568 pünkösdjére egy bölcs és igazságos törvényszéki ítélet útján. Ez egyenjogosítá a magyarokat a szászokkal, úgy hogy a plébános váltakozva magyar s utána szász legyen, az iskolában szász rector mellett magyar lector tanítson, a nagytemplom is hol a magyarok, hol a szászok kezén álljon, a szerint hogy a városi főbíró egyik évben magyar, a másikban szász, s a centumpaterek fele is mindenkor a magyarok közül választassék... elrendelvén ezt a jogos páritást a közigazgatás és a polgári élet legapróbb mozzanatáig, egész a városi kapuk kulcsa kérdéséig, a mit úgy oldottak meg, hogy két kulcsot csináltattak, egyiket a magyarok, másikat a szászok megbizottja őrizvén gondosan.[8]

S akárhogy morogtak is e végzésért a szászok, az átalakulás sokkal simábban ment, mint azt maguk az öntudatra ébredt s erőhöz jutott magyarok is remélhették. S ez természetes is, hisz nemcsak érdekkörük volt azonos, de szokásaik, hagyományaik és viszonyaik minden körülménye. Egymásba házasodva éltek, dolgoztak a czéhekben és mezőkön, imádkoztak a templomban s temetkeztek a cinteremben századokon át s a szászok és magyarok egyaránt büszkélkedhettek kiváló polgárokkal és férfiakkal. Az átmenet a szász életről a magyarra persze conservativ módon történt, görcsösen ragaszkodván mindenhez, a mi a családi körülményeket és régi szokásokat illette. Hiszen a legtöbb magyar család egyik feje még szász volt s ha egyéb nem, az maradt legalább életmódja. Ez az oka aztán, hogy ámbár Kakas Istvánnak már az apját kifejezetten

[8] A gróf Kemény József által 1839-ben közölt eredeti ítéletlevél alapján bővebben méltatva Jakab Elek: Dávid Ferencz emléke (Budapest, 1879) 115–117. l.

a magyarok közül választják esküdtpolgárrá, fia még bizonyos nyomatékkal említi, hogy német szokások szerint él.[9] Egyik rokonukat is Baráti Jánosnénak hívta mindenki az életben, de már az adókönyvbe még a magyar rovók is «Hannes Münichin »néven írták be. S ez a példa éppen nem magában álló e tekintetben.

Kakas szíve választottja a kaczkiás Baráth Zsófia vala,[10] néhai Wolfart István kolozsvári főbíró[11] hátrahagyott felesége,[12] kivel még az őszön meg is tartotta a lakodalmat.[13] Hanem az asszony különben is előkelő családból származott. Nagybátyja, az öreg Baráth István több ízben volt a város főbírája, anyja pedig Baráth Jánosné a Kakasék háza mellett lakott. A jó Borbála nénire Kakas István is jól emlékezett gyerekkorából, mivel nagyon szerette és sokat kényeztette, midőn édes anyja egy-egy kölcsön-tojásért vagy egyéb apróságért hozzá átküldözgette. Az új asszony nénje, Baráth Katalin meg Dávid Ferenczhez, az unitáriusok superintendenséhez ment volt férjhez, de miután vele nem élt boldogan s elvált, másodszor Bácsi Péter vette el.[14]

De feleségével Kakas nemcsak kiterjedt új atyafiságot, hanem új vagyont és házat is kapott. Ebbe hurczolkodott most át, bármily nehezére esett is kiköltözködnie abból az atyai házból,[15] melyben született s eddig lakott, édes anyjáé közelében.[16]

9 Rumpf tanácsoshoz intézett id. 1599-iki memorialéjában írja magáról: Germanam habeo conjugem, Germanorum delectatus sum semper moribus.

10 Nevét halála után tudjuk meg, midőn 1595 január 12-én Puellacher István főbíró előtt protestál négy asszony: Item Anna Vicei, relicta Sebastiani Barát, necnon prudens circumspectus d. Petrus Barát, haeredes omnino legitimi circumspecti quondam Joannis Barát et Sophiae Barát, alias consortis domini Stephani Kakas Colosvariensis — contra Lucam Hirscher et filiam suam Barbaram Hirscher, relictam quondam Joannis Barát in semine deficientem et contra praefatum Stephanum Kakas affinem eorundem, in utraque causa constituerunt procuratores. (Kolozsvár eredeti ügyvédvallási jegyzőkönyvéből.)

11 Annak nevezi a monostori kapun állott 1581-iki emléktábla; ld. rajzát és szövegét a Nemzeti Társalkodó 1840-iki II. fele 42. l.

12 Így találjuk 1578 végén említve: Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez II. k. 123. l.

13 Abból következtetjük, hogy a vele kapott házra Kakas 1590 november 25-ikén nyer szabadalmat a fejedelemtől.

14 Jakab Elek kolozsvári oklevéltára fennidézett helyén olvasható adatokból.

15 Erről olvassuk a kolozsvári Rapular (monostori) fertály 1587-iki jegyzőkönyve első lapján: A számvevő uraim Kakas Istvánnak az Balogdy Farkas háza részére relaxáltak integre fl. 8 d. 75.

16 Évről-évre előfordul az adókönyvekben 1594-től kezdve, az anyja és fia háza,

II. KAKAS KOLOZSVÁRI »KANDALLÓS« HÁZÁNAK (MÁR LEROMBOLT) HOMLOKZATA.

Ez a feleségével kapott ház a piacz átellenes keleti oldalán állott a középútczai saroktól másodikul, Beck János[17] örökösei és Gellyén (Bogner) Imre háza között s úgy régisége, mint dísze a város legnevezetesebb patriciusi házává tette. Sokan lakták és bővítgették a század eleje óta, de azért nem volt nagy. Mindössze négy-öt szobát láthattunk benne úgy földszinten, mint emeletén, de a mi a szemlélő figyelmét lekötötte, az a sok faragás, czímer, ajtókeret és kandalló, miben lépten-nyomon gyönyörködhetett. Mind ennek nagyrésze néhai Seres János kolozsvári kőfaragómester műve volt, ki Wolfart megbízásából csak azelőtt nyolcz évvel fejezte be az emeleti rész művészi díszítéseit.[18] Csakhogy az alsó lakás sötét, kényelmetlen maradt, s azért most Kakas két ajtót vágatott az udvarra, szép piros kőkeretébe felvésetvén ősi czímerét, a másik ajtó fölé pedig nevének kezdőbetűit,[19] sőt megnagyíttatta az udvarra néző négy ablakát is, melyeknek faragása mindegyiknek más-más. Ezek a ház legnagyobb terméből, a *zodiacus-szobá*ból nyiltak, így nevezve az égi csillagkör alakjairól, melyek művészies elrendezéssel a boltívek alján csinos paizsokban, ember-magasságnyira körítették a szobát. Két ily csillagkép a boltozatra jutott s e kettő közzé illesztette Kakas szép teljes czímerét, melyen a sisak fölött szárnyak is láthatók,[20] mint nagyobbik gyűrűpecsétjén. S mikor aztán ezzel elkészült, megnyerte a fejedelmet arra is, hogy házát (melyet talán meg is mutatott neki)[21] mentessé tette mindenféle beszállásolás kötelezettsége alól,[22] azért a hűséges

melyért évente két, illetve három vonás adót kelle fizetniök.

17 Ennek nagyapja lehetett az 1512-ben előforduló Beck Lőrincz esküdt polgár (Jakab Elek id. oklevéltára I. k. 325. l.) és fia, az 1605-iki Beck János szász senator. (Ugyanott, a II. k. 729. l.)

18 Nevét az egyik ajtókeret mesterjegyéből sikerült megállapítanom; ld. a Hunyadiak síremlékeiről írt tanulmányomban, A Műemlékek Országos Bizottságának közleményei sajtó alatt lévő I. k. 106. l.

19 Rajzát mellékelt képünk mutatja be híven, fényképfölvétel alapján.

20 Hű rajzát munkánk 3. l. fejléczének középső része mutatja.

21 Ezt a házat nevezik némelyek a Báthoryak házának, a minek azonban semmi alapja nincsen, sőt semmiféle hagyomány sem szól róla.

22 Kolozsvártt 1590 november 25-ikén kelt a fejedelem ez exemptionalese: vi quarum domus Kolosvariensis Stephani Kakas assessoris sedis iudiciariae, in vici-

12. KAKAS KOLOZSVÁRI HÁZÁNAK UDVARFELŐLI AJTAJA.

szolgálatáért, melyet kezdettől fogva «kész szívvel, lélekkel tanusított iránta s a haza iránt», de egyúttal azért is, hogy hivatásának kényelmesebben és jobban élhessen.[23]

Új állásában Kakas a felebbviteli pereket intézte és jogi ismereteinek bizonyára nagy hasznát vették, hisz alaposabb képzettségű kortársa nem volt, s így még élete végén is méltó büszkeséggel emlegethette, hogy egész Erdélyországban egyedüli jogtudor.[24] De a mint egy kis szabad ideje támadt vagy vége lett egy-egy törvénykezési ciklusnak, szaladt haza Kolozsvárra, hol felesége gyakran rászorult támaszára.[25]

Vagyona, atyafisága, állása és összeköttetései révén Kakas mind nagyobb tiszteletet vívott ki magának a társadalomban, mely irígy bámulattal tekintett arra a férfiúra, ki házába fogadja az ország fejedelmét, sőt kölcsönökkel is kisegíti szorultságában. S ő mindezt ki is tudta használni előnyösen a maga czéljaira és javára. Élelmes természete folytán mindenből pénzt csinált, a miből csak lehetett s a kor gyakorlatiasabb felfogása nem is ütközött meg rajta, ha Kakasékat üzérkedni látta. Ez becsületes, nemes módja vala a meggazdagodásnak, hisz még néhai Izabella királyné is hízott marhákat hajtatott a bécsi vásárra, s dunántúli főuraink is ekként értékesítették termelésök többletét. Így gazdálkodott az «új nemes» Kakas István is, mint sokan élelmesebb kortársai közül, s ha valamit feleslegükből pénzen

nitate domorum circumspecti Emerici Gelien, ac haeredum circumspecti Joannis Bek sita, a condescensione hospitum immunis declaratur. (A kolosmonostori convent id. 11. liber regiusa 71. l.)

23 A fenti privilegialis levél szerint, mely kiemeli Kakas «alacri semper animo, summoque studio»-szolgálatát; ugyanott.

24 Id. prágai emlékiratában: Unicus sum doctor juris in Transilvaniam.

25 Ilyen volt az is, midőn 1591 tavaszán napaasszonyával, Kakas Andrásnéval sétált a piaczon s fültanuja lévén két úri asszony összeczivakodásának, kihallgatásra idézték a városházára, a miről így emlékezik meg a város nótáriusa: A Bornemisza Gergely elleni rágalmazási perben, «mikoron az piaczon Bornemisza Gergelné és Katonai Mihálné összevesztenek volna» s e miatt 1591 márczius 22-ikén a városházára hivattak: Kakas Andrásné asszonyom hiti után ezt vallja, hogy hallotta Bornemisza Gergelnének sápitását, de egyebet semmit nem hallott tőle, hanem hogy az mely birságot vöttek rajta, méltatlan szenvedi. — Kakas Istvánné asszonyom hiti után ezt vallja, hogy ő semmi szitkot nem hallott sem Bornemisza Gergelytől, sem feleségétől ez dologban. (Kolozsvár egykorú jegyzőkönyvéből.)

eladtak másoknak is, az volt róla polgártársaik felfogása, hogy azzal tulajdonképpen a közjót is szolgálták. Így esik aztán, hogy a város tőlük hozat malozsát a fejedelem asztalára,[26] kristályüveget a tanácsház ablakára,[27] braszlai posztót a kanczellár számára,[28] ép úgy, mint bort vagy akár könyvet; tudván, hogy Kakas István tartja a *Decretumok* legjobb kiadását,[29] s a legtisztább bort egyaránt.[30] Házát is kényelmességeért keresi fel a fejedelem atyafisága, pl. Báthory András biboros, vármiai püspök is, habár ő akkora kisérettel szokott járni, hogy midőn egy ízben bátyjával: Boldizsárral érkezett Kolozsvárra, neki már csak a bírónál jutott szállás.[31] És korjellemző, hogy ily látogatások alkalmával a város sáfárkodott a konyhára, asztalra, sőt tél idején még a kályhák fűtése is terhelte, a mi óriási költséget rótt rá.

Hanem Kakas népszerűsége vagy inkább ismert egyénisége daczára se vállalt városi tisztséget vagy egyéb megbizatást. Nem volt centumpater mint apja, tán mert sokat lévén útban, szülővárosa vezetésére közvetlen befolyása nem is igen lehetett. Hiszen folytonosan commissiókban kellett járnia, hol tanukihallgatásokat vezetni,[32] hol pedig határigazításokat ellenőrizni, vagy

26 Így olvassuk pl. 1590 február 15-én: Bíró uram akaratjából fizettem Kakas Andrásnénak malosa-árát, az kit az tavalyi esztendőben Urunk ittlétében az ő Nga számára adtanak volt fl. 3 d. 72. (Kis Imre sáfár-polgár számadáskönyvében.)

27 Vagy 1591 deczember 1-én: Az tanácsház ablakát csinálta meg Tölcséres Lőrincz, adtam neki fl.— d. 50. Vöttem az tanácsház ablakára Kakas Istvántól 20 kristált, 1 d. 5, fl 1.—.

28 Majd 1593 február 19-ikén: Cancellarius számára viszen Temesvári András 4 vég braszlait Kakos Istvántól, 2 lovon, szekeren Fejérvárig fl. 1 d. 75. — 13. die Aprilis. Kakos Istvánt egyetmás aprólékkal urunknak, viszi Szappanyos Péter 4 lova, szekere Fejérvárra fl. 3 d. 50. (Schemel Gáspár sáfár számadásából.)

29 Előzőleg 1591 november 27-ikén: Kakos Istvántól vett biró uram egész tanács akaratjából egy Decretumat fl. 3. Mely decretumat Huszár Jánosnak adtak ajándékon.

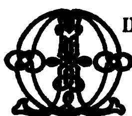
30 Ily adatunk van 1591 november 30-ikáról is: Jósika János ő maga jutott... Vacsorán adtak Kakas Istvánnál 6 ejtel bort fl. — d. 36. Kakas Andrásnétól három palaczk malosát teltetett bíró uram fl. 2 d. 20.

31 Így találjuk pl. 1591 deczember 30-ikán feljegyezve: Báthory Boldizsár uram, hogy biró uramnál szálláson vala, az Cardinál penig Kakas Istvánnál, adtam két szekeret portékájok vitetésére alá Tordáig: Szigyártó Dániel 3 lóra d. 75. Tordai Dobos Istvánnak is 3 lóra d. 75. — S miután előző nap érkeztek, szállásaikra a tanács egy-egy öl fát küldött per fl. 1 d. 10. (Tótházi Mihály sáfár 1592-iki számadáskönyvéből.)

32 Így pl. 1592 július 18-ikán Kolosmonostoron; a kolosmonostori convent Protocollum majus A (x.) k. 176—179. l. az Országos levéltárban.

valamely törvényszéki végzés végrehajtását foganatosítani. Különösen sok útja volt azonban 1593 tavaszán. Egymásután ötször is hivatták a fejérvári udvarba, hová — a kor szokása szerint — a város szekerén ment Tordáig,[33] honnan ismét a tordai tanács volt köteles tovább vitetni Gyulafejérvárig. S bizony gyakorta megesett, hogy ilyenkor magánügyeit is elhanyagolta, vagy «ügyvédvallás» által helyettesíté magát itthon.[34]

IV.

IDŐN KAKAS 1593 augusztus utolsó hetében a fejedelem hirtelen hívására Fejérvárra ért, Kovacsóczy Farkas kanczellár azzal a váratlan kijelentéssel lepte meg, hogy készüljön útra: Lengyelországba és Angliába. Nem értette hamarosan, mi dolga lehet ez egymástól annyira távol eső és különböző két országban, de azonnal tisztán látta feladatát, a mint a korlátnok részletezni kezdé.

Immár két hónapja, hogy a török nagy erővel ostromolta Sziszek várát, s mindenki tudta, hogy ha elesik, tovább terjeszti hatalmát. Hiszen két év óta napirenden voltak kicsapásai, kisebb-nagyobb csatái és erőszakoskodásai, s nem kelle különös jóserő előrelátni, hogy ebből évekre terjedő hosszú háború keletkezik. Ez nem is igen érintette volna Erdélyországot, mely a török fenhatósága alatt boldogan élt és fejlődött, ha ép e viszonyánál fogva most állandóan nem sürgette volna segítségért, a mire köteles is volt. Csakhogy tiszta dolog, hogy Báthory Zsigmond nem ragadhatott fegyvert a magyar király és magyarjai

33 Így találjuk pl. az 1593-iki sáfár-számadásokban az alábbi reávonatkozó adatokat: [11. Maii.] Kakas István viszen Tordáig egyetmást; viszi Kádas Bálint 4 lovon fl. 1. *26. Junii.* Hendel Gergely viszi volt Kakos Istvánt pénzzel Fejérvárra. *28. Junii.* Désre 4 lovon fl. 2. Aug. 4. Tordára. *6. Julii.* Kakas Istvánt viszik Tordáig, Kocsis Péter és Ács Lukács 6 lovon fl. 1 d. 50. *26. Augustii.* Kakas Istvánt viszi Tordáig 4 lovon Keresi Gergely fl. 1.

34 1593 május 3-ikán olvassuk róla e kolozsvári feljegyzést: D. Stephanus Kakas constituit in omnibus causis Joannem Kádár, Lucam Trausner, Samuelem Bélteki, Valentinum Berzete et alios. (Kolozsvár város eredeti ügyvédvallási jegyzőkönyvéből.)

s igy hát: a keresztyénség ellen. Mert hiszen évek óta biztatta gyóntatója, a spanyol Carrillo Alfonz jezsuita, tavaly meg Amalteo Attila pápai követ, hogy szakadjon el a töröktől, kinek védősége lealázó s bölcsen belátta, hogy hitegetni, szóval tartani se lehet majd sokáig. E kényszerhelyzetében gondolt a fejérvári udvar Zamoyski János lengyel kanczellár tanácsával Erzsébet angol királynéra, kinek tekintélye a portán akkora, hogy «alig volt valami, a mi az ő közbenjárásával el nem érhető» lett volna.[1] Hisz harmadéve is jóformán ő menté meg az országot a török becsapástól s most is így remélték az erdélyiek ellensúlyozni fenyegető követelését s azt, hogy befolyásával sikerülni fog «megnyerni a törökpártiakat a keresztyénekkel kötendő frigy

13. ERZSÉBET ANGOL KIRÁLYNÉ ALÁÍRÁSA.

eszméjének,»[2] vagy ha tán ez a szövetség meg nem valósulna, a fejedelem pedig semlegességét meg nem őrizhetné: a pogány elleni küzdelem lelkes támogatására, miként az a levelek sorai közül kiérezhető.

E nehéz kettős feladat teljesítésére Kakast szemelték ki, nemcsak mint nyelveket tudó, tanult, jeles férfiút,[3] hanem tán azért is, mert gazdag, nagyravágyó ember volt s tudták róla, hogy a magáéból is szívesen megtoldja az útiköltséget, ha ekkora

[1] Zamoyski nyomán Angyal Dávid «Erdély politikai érintkezése Angliával» cz. tanúlmányában, a Századok 1900. évi 321. l. Németül az «Oesterreichisch-Ungarische Revue» 1905. évi folyamában.

[2] Szilágyi Sándor szavai az Erdélyi országgyűlési emlékek III. k. 298. l.

[3] Bethlen Farkas írja róla (erdélyi históriája III. k. 136. l.) e küldetés ismertetése kapcsán: Stephanum Kakas civem Claudiopolitanum vice-secretarium aulicum, virum liberali doctrina et conspicua virtute praeditum, atque multarum linguarum peritia clarum.

megtiszteltetésben részesítik. Meg aztán tudta, hogy ily küldetésben kortársai közül senki nem járt olyan messze, az angolok közt. Még Berzeviczy Márton is csupán saját szakállára, megbízás nélkül jutott ide, miként az előbbi idők nehány magyar ifja. Így Kakast méltán izgatta a vágy: új világot látni s vele új ismereteket és dicsőséget szerezni, bármiként aggódott is miatta öreges anyja és beteges felesége.

Szeptember elsején vette át útasítását.[4] Majd elkészültek ajánló levelei és utána elbúcsúzhatott a fejedelemtől is, a ki inkább hagyta menni, semmint küldte,[5] minthogy ő a török engesztelődésében nem igen bízott, az angol királyné támogatásától sem sokat remélt s harczi dicsőségre vágyó lelkével már akkor szakítani akart vele. De azért hű emberét titkári rangra emelte[6] s úgy engedte el 13-ikán az udvarból.[7] Néhány napot Kolozsvártt töltött, míg téli ruháit és úti holmiját mind felrakhatta s úgy ment neki nagy útjának jól felkészülten Deés felé.[8] A legrövidebb úton, Huszton át sietett Lengyelországba, hogy Zamoyski kanczellárral mielőbb találkozhassék. A határon értesült róla, hogy épen otthon van Ilyvótól északra eső zamoscsi birtokán, a minek nagyon megörült, mert így legalább nem kellett Varsóig fáradnia, hol a telet rendesen tölteni szokta. A lengyelek nagy államférfia, ki egész keleti Európa ügyeit ismerte s úgyszólván irányítá, szívesen fogadta (október elején) egykori sógora, Báthory Zsigmond, üdvözletét, üzenetét és atyafiságos levelét. Megérté Kakas előadásából nehéz helyzetét a török irányában, ki most hogy Magyarország ellen készül, őt is arra erőlteti, «hogy hadba

4 Czíme: Instructio pro egregio Stephano Kakas internuntio ad Sermam Angliae reginam prima die mensis Septembris 1593 Albae Juliae data; de szövege magyar. Egyszerű másolata az Országos levéltár «Acta publica Transylvaniae» cz. kötete 416—418. l.

5 Bethlen Farkas erdélyi históriája id. h.

6 Ajánlólevelei Kakast mind secretariusnak nevezik.

7 Szamosközy följegyzése, munkái IV. k. 461. l. es előbb Kovachich: Scriptores rerum Hungaricarum minores I. k. 210. l.

8 Kolozsvár sáfárszámadásai 1593-iki kötetében olvassuk: *17 Septembris*. Kakas Istvánt viszi 6 lovon Désig, Boldis Jakab és Szigeti János fl. 3. Eodem die Kakas István küld urunk számára hámokat, posztókat; viszi Rudolf György 3 lóval Tordáig d. 75.

szálljon és a hová mondják az németek ellen oda menjen, várakat szálljon, mindenképen rajtok legyen», a mi a fejedelemnek igen nehezére esik, hogy «azok ellen támadjon, kiknek minden jóval tartoznék», minthogy császárukat úgyis mint magyar királyt, úgyis mint keresztyén fejedelmet egyaránt tiszteli. S habár országa megmaradásáért mindent kész mívelni, áldozni, örömest venné tanácsát, miként térhetne ki a török követelése elől, mivel elégítse ki s «miképen *serélje* el haragját és nehézségit» e terhes időkben?

Némi viszonzásul a várt jó tanácsért a fejedelem megüzente a kanczellárnak, hogy álljon résen Szinán basa nagyvezérrel szemben, mivel biztos értesülése szerint nagyon haragszik a lengyelekre, a miért «meg nem adták s most sem akarnák megadni» a mit igértek a szultánnak, de erővel is megadatja velök, sőt rájuk ereszti a tatárokat s feldúlatja országukat. Csakhogy ennek az atyafiságos figyelmeztetésnek fele se volt való, vagy legalább nem oly fenyegető, a milyennek hangzik, s Báthory általa csupán azt akarta megtudni a kanczellárról, hogy az esetben, ha ő szakítna a törökkel s támadólag lépne fel ellene, számíthatna-e segítségére, s kivált a kozákokra, kik jó zsoldért úgy küzdenek, mint az oroszlánok. Ezt burkolják Kakas útasításának ama szavai, hogy a tatárok dolgáról amúgy «obiter, csak mint magától emlékezzék» s úgy vegye ki belőle szándékát, «hogy ne értse cancellarius uram, hogy ennek említése ő Nagysága akaratjából volna.» Ő ugyanis nem volt híve a szakítás eszméjének s mindig arra inté Báthoryt, hogy a törököt hitegetve, dédelgetve tartsa fenn a jó viszonyt a portával. Ezért örült most angolországi küldetésének is és azért készséggel megadá Kakasnak a kívánt útasításokat «mint viselje oda magát, mint és merre menjen»[9] s a királyné asszonynak is szép levélben ajánlotta a fejedelem és követének ügyét. Hivatkozott benne arra a nemes barátságra, mely a királynét néhai Báthory István királyhoz

9 Kakas id. útasítása alapján.

fűzte, a mire most unokaöcscse is támaszkodik, midőn kegyes pártfogását kéri a portán a végből, hogy tartsák tiszteletben Erdélyország ama régi szövetségét, melyet még néhai való János Zsigmond kötött volt a szultánnal, mivel mostanában rakonczátlan katonái nemcsak hogy becsapnak a határokon, nem tisztelvén annak régi vonalát, de a fejedelem erejét meghaladó újabb terheket és adókat követelnek az országtól Sztambulból, a mi igazságtalan dolog.

Ezzel a levéllel[10] zsebében távozott Kakas október hó közepén a kanczellártól, hogy bizonyára valami árúsember alkalmatosságán és védelmével Angliába jusson. Városról városra, vásárról vásárra haladtak Ilyvón, Krakón, Slézián át Németországba s a rendes póstaútat járva az Odera mentén nagylassan Stettinig s onnan a tengerparton Hamburgig, a Hanza-szövetség nagy kikötőjébe, végigszenvedvén a hosszú, kemény tél összes kellemetlenségeit. A «derék, erős és bőnépű» városban az tűnt fel a magyaroknak, hogy sok a vize, úgy hogy «csaknem minden útczára bejöhetnek az nagy hajókkal is,» a házaknak az útczára néző része meg «inkább mind ablak», mintha üvegházak lennének.[11] Innen már fürge angol hajók jártak át Angliába s valószinűleg egy ilyenen jutott Kakas uram is közel négy hónapi barangolás után a brittek földjére. Hideg, zimankós időben érkezett meg 1594 januárius végén, s a mint a Themzén felfelé haladtak Londonnak, lépten-nyomon látta, mennyivel fejlettebb ország ez valamennyinél, melyben eddigelé járt.

Miután Kakas kipihente a hosszú út fáradalmait s átesett azon a lázon, melyet az útasban e világváros nagyszerűségeinek szemlélete kelt, felkereste Pukering kanczellárt[12] s mindazokat,

[10] Zamoyski Erzsébet királynénak Zamosczról, 1593 október 11-ikén; a londoni British Museum Cotton Ms. Nero B. II. kötete 190. l. — Ezt s a Kakas angolországi küldetésére vonatkozó többi londoni levelet néhai Petrovics Fridrik találta meg 1835-ben, s másulatukat az ő jelentése alapján (a M. Tud. Társ. Évkönyvei III. k. 60, 66—68. l.) Kropf Lajos londoni tudósunk révén szereztem meg, szívességét ez uton is hálásan köszönvén.

[11] Cseffey László 1627 november 20-iki hamburgi leveléből; a Történelmi Tár 1881. évf. 194. l.

[12] Báthory Zsigmond levele Puckering Jánoshoz Gyulafejérvárról, 1593 szeptem-

kikhez urától ajánlólevelet hozott,[13] hogy audiencziát eszközöljenek ki számára a királynénál. A szép erdélyi ajándékoknak, meg Zamoyski ajánlásainak köszönhette, hogy kevés vártatva hivatták s február első hete végén[14] Erzsébet királyné elé vezették.

A királynéra a kihallgatási teremben kellett várakozni, melynek falait drága szőnyegek fedték, padlózatát azonban angol szokás szerint szénával és kákával hintették be. Főurak és főpapok, a canterburyi érsek, a londoni püspök, az államtanácsos, a koronatisztek és gentlemenek közt várdogált itt az idegen, míg az ajtónálló aranylánczos lovag a királyné érkezését nem jelzé. Jövetelét különben bárók és grófok s a térdszallagrend lovagjainak közeledése árulta el, a mint hajadonfővel méltóságteljesen felvonultak. Utánuk jött a kanczellár, kezében a vörös selyemzacskóba fogott királyi pecséteket tartva, két főúr között, kik a kormánypálczát, illetve a királyi kardot hozták magukkal. Lassú léptekkel követte őket maga a királyné, az öreg hajadon. Arcza hosszúkás, csinos, de már ránczos, szemei aprók, de sötétek és élénkek, orra kissé kampós, szája takaros, de fogai feketék a sok czukorkától, a mit ő is túlságban élvez, mint az angolok általában. Füleiben drága gyöngyfüggőket, fején kis koronát hord vörös parókáján, míg nyakát gyönyörű ékszer díszíté. Ruhája mélyen kivágott, miként angol leányoknál szokás, borsónyi gyöngyökkel és ezüsttel kivarrva, míg hosszú uszályát egy marchioness vitte, tartotta. Alakja magas és méltóságteljes; modora nyájas, leereszkedő. Elvonultában is sokakat megszólít szende, lágy hangján, angol, franczia vagy olasz nyelven, habár jól beszél spanyolul, skótul, hollandul, sőt latinul és görögül is.

ber 11-ikén; a Londoni okmánytár I. k. (Pest, 1859) 191. lapján, de idézi eredetijéről már Berzeviczy Albert táblabiró, a Tudományos Gyűjtemény 1820. VI. 66. l.

[13] Báthory más két levele (1593 szeptember 3. és 11. kelettel) a British Museum könyvtára Cotton Mss. Nero B. II. k. 191. l. és Harley Mss. 6996. k. 29. l.

[14] Kakas már 1594 február 7-ikén írja, hogy «placuit clementissimae dominae reginae, ut voto domini principis mei annuat», és sürgetésére 9-ikén állítják ki az udvarban a kívánt leveleket, miután Kakast a királyné meghallgatta.

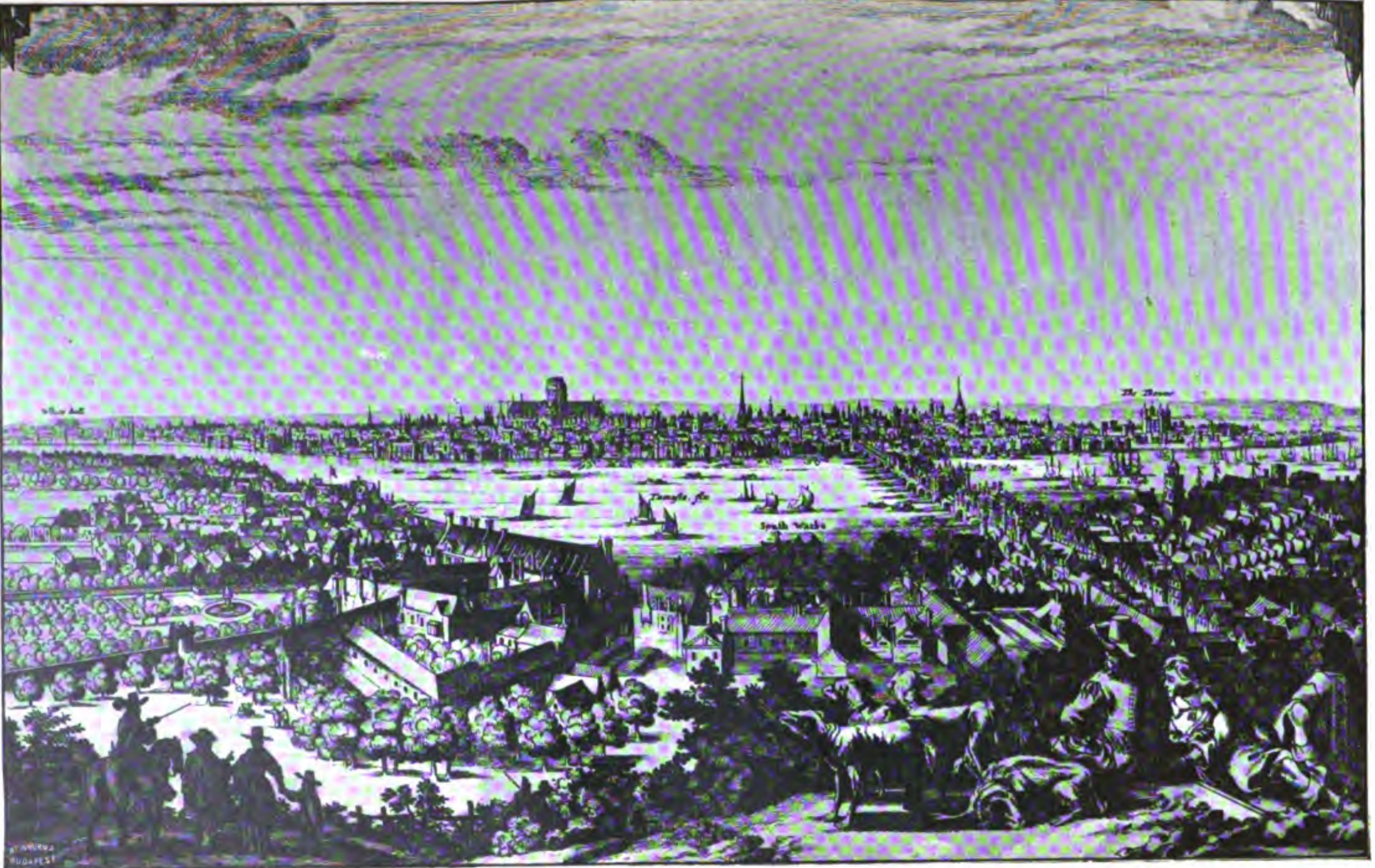
Utána palota-hölgyei jöttek, szebbnél-szebb úri nők, kik fehér ruhájukban általános feltűnést keltenek, míg kétoldalt aranyozott alabárdosai lépdeltek a várakozók sorfala közt, kik térden állva nézték a menet elvonulását. *Éljen sokáig Erzsébet királyné!*

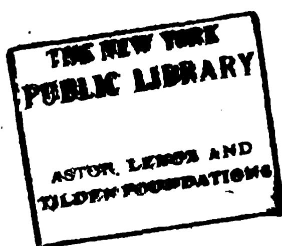
14. ERZSÉBET ANGOL KIRÁLYNÉ FIATALKORI ARCZKÉPE.

kiáltásokkal üdvözölvén, mit ő «Köszönöm, jó népeim» szavakkal szokott viszonozni.

Trónján elhelyezkedve, meghatározott rendben fogadja a jelentkezőket vagy követeket, kik térdre borulva járulnak elébe. S ha előadásuk jó benyomást tett reá vagy barátságos hangu-

LONDON.

latban találja, különös kegye jeléül csókra nyújtja keskeny, kicsi kezét, mely csak úgy csillog a gyűrűktől és drágakövektől, sőt néha maga segít felemelni a térdelőket.[15]

Mindezt jól megfigyelve, járult Kakas is a királyné elé, hogy Báthory Zsigmond nevében üdvözölje s előadja még otthon elkészített (s hivatalosan átnézett) beszédét, melyet útközben jóformán szóról szóra betanult.

A királyné asszony hírét-nevét dicsőítő fordulatos bevezetés

15. ERZSÉBET ANGOL KIRÁLYNÉ LOVASPECSÉTJE.

után ismertette a régi Dacia területén kialakult Erdély állapotát, attól az időtől, hogy II. Lajos király szerencsétlen halála következtében elszakadt az anyaországtól, melynek addig egyik tartománya volt. János király kormánya után özvegye Izabella királyné és fia ide tette át székhelyét s úgy ők, mint kivált Báthory István király szigorúan őrködtek függetlenségén s az

15 Hentzner Pál német ügyvéd nyomán, a ki 1598 szeptember elején járt a királynénál, s tapasztalatait «Itinerarium Germaniae, Galliae, Angliae, Italiae» czímű ismert művében (Nürnberg, 1612.) adta ki; ld. ennek 135—7. l.

ország biztonságán. Családjából immár a harmadik fejedelem követi példáját s tartja fenn a békét az által, hogy a portai adót pontosan megfizeti, miként azt más nemzetek is kénytelenek tenni. De a török mindegyre követelőbbé válik, s ez ellenében kéri most segedelmét, követvén a lengyelek példéját, kiket — könyörgésükre — a királyné közbenjárása békített ki Amurath szultánnal, mivelhogy ismeri ama nemesszívű gondolkozásmódját, melylyel meghagyta portai követének, Barton Eduardnak, hogy ott minden keresztyén fejedelem ügyét támogassa. Ezt a támogatását eddig is sokszor igénybe vették Konstantinápolyban járt emberei, de most különösen szükségök van reá, mióta Szinán basa hadai, hogy megbosszulják a sziszeki vereséget, Magyarországot pusztítják.[16] Mert «most az minemű nagy hadat indítottak volna az németek ellen» félő, hogy Erdélyországot is baj ne érje. De ha ez a veszedelme «valamiképpen leszállana» is, mindig sok ügye-baja marad a portán, melyekben jól fogna segítsége és közbenjárása. Ilyen most példának okáért a határ dolga, mivel a végbeli törökök folytonosan betörnek az országba, «azt rontják, pusztítják és így napról napra beljebb teszik az határt s ilyenképen foglaton-foglalják az ő Nagysága földeit, birodalmát», bármiként panaszkodott is ellene a magas portán. Immár 400 falut hódoltatott be lassanként a temesvári belgerbég az erdélyi részekből, s ámbár ezeket a magas porta a fejedelemnek hihetetlen áldozat árán visszaítélte, a zaklatások nem szüntek meg.[17]

A másik panasz, az adó ügye, melyről az volna a fejedelem kívánsága, hogy «ne ütnék felebb semmi időben, semmi occasióban avagy fejedelmek változásában». Könyörög tehát, íratna a királyné asszony «szép levelet az császárnak», hogy legyen kegyelmességgel Erdély és fejedelme iránt, ha majd követei az angol

16 Kakas oratiója szövegét ld. Bethlen históriája id. III. k. 185—196. l.

17 Barton Eduárd portai követ írja (1594 márczius 31-ikén) Kakas angliai küldetésével kapcsolatban; Barton eredeti leveleskönyvéből, a londoni British Múzeum Cotton Mss Nero B. XII. jelzése alatt. (Kropf Lajos szívességéből.)

portai oratorral egyetemben «megtalálják» könyörgésükkel, s «ez lenne úgy megírva, a mint kívántatnék jó és foganatos szókkal, kikből az császár megérthetné, hogy az királyné asszony ugyan valóban és jó szívből törekednék ő Nagysága és országa mellett», s erről a fővezér is győződne meg, hogy aztán jó választ kapjanak tőle.[18]

Erzsébet királyné megértette s élvezettel hallgatta a szép, bár kissé hosszú oratio minden szavát, fordulatát, mert latinul és görögül kitűnően tudott, még beszélni is, úgy hogy egyetemi tanárokkal is vitatkozott e nyelveken. Örömmel hallgatá hát az erdélyi követ lelkes előadását, mely őt egy egész új világba helyezé s egy olyan állam viszonyaival ismerteté meg, melyről eddigelé keveset tudott. A Báthoryakat különben is tisztelé még néhai István király óta, ki a Lengyelországban élő angolokkal igen sok jót tett. Ezért készséggel megigérte a kérés teljesítését, minthogy arról már előzőleg tájékoztatá főminisztere *Cecil* Vilmos, Burghley lord kincstartó s a külügyek eszes vezetője. Pár nap múlva el is készült Murad szultánhoz intézett levele, melyben arra kérte, hallgassa meg az erdélyi fejedelem panaszát, vizsgáltassa át ügyét tudós emberekkel s aztán orvosolja bajait jog és méltányosság szerint.[19] A királyné egyidejűleg portai követét is útasítá, hogy a fejedelem dolgait és embereit minden tehetsége szerint támogassa, előmozdítsa[20] s a békességet keresse. Minderről Báthoryt is értesítvén, külön kiemelte Kakas tapintatos modorát és ügyességét.[21] Tényleg annyira kegyes volt iránta, hogy Kakas nem győzte eléggé magasztalni. Még félév multán is mint *páratlan matronáról* emlékezik meg róla,[22]

18 Kakas id. útasítása nyomán.

19 Erzsébet királyné levele a szultánhoz Londonból, 1594 február 9-ikén Bethlen históriája id. III. k. 197–9. l.

20 Ugyanaz napról Zamoyskihoz irt levelében, a varsói gr. Zamoyski-levéltár nagy gyűjteménye II. k. 5. borítékában.

21 Báthory Zsigmondhoz egyidejűleg irt levelében olvassuk: Caetera per egregium hunc virum legatum vestrum, qui rerum vestrarum statum prudentissime nobis exposuit, seque in omnibus graviter et moderate gessit Excellentia Vestra optime intelliget. (Hivatalos másolata a londoni Public Record Office Turkey Bundle No. 2. alatt. Kropf Lajos szívességéből.)

olyan mély benyomást tett reá abban a fényes környezetben, a hol látta és csodálta. Nem bántá annak látása, hogy ez a nő végtelen hiúsága folytán hatvan éve daczára leányosan öltözködik, kivágott ruhában jár és hamis vörös hajat visel, hogy az embereket a szerint becsülte, miként tudtak neki bókolni, udvarolni s hogy, bár hajadon volt, állandóan széptevőket tartott maga körül, s emelt fel a legnagyobb méltóságokra, holott gyakran egyetlen érdemök: szépségük és csiszolt modoruk volt. Kakas csak az erélyes uralkodót bámulta Erzsébetben, a ki nagygyá és gazdaggá tett egy nemzetet, szerencsés hadjárataival dicsőséget szerze birodalmának, nevét az egész világon tiszteltté tevé s a mellett oly kiváló tehetségekkel ékeskedett, melyekért még alattvalói is szemet hunytak emberi gyengeségeiért, női fogyatkozásaiért.

Kakas boldogan és elégedetten távozott e reá nézve örökké emlékezetes fogadtatásról. Aztán sietett levélben is megköszönni Burghley lord kitüntető támogatását,[23] és személyesen Essex gróf, a királyné híres kegyencze s főtanácsosa érdeklődését, melylyel meghallgatta,[24] mert ő is tapasztalta — a mire jó előre figyelmeztették — hogy e két férfi nélkül az idegen semmit sem ér el az angol udvarban.[25] Majd búcsúlátogatásokat tett a többi udvari méltóságoknál: Wodward mesternél,[26] az öreg lord Hunsdon[27] udvarmesternél és lord Puckering pecsétőrnél,[28] kik

[22] Kakas Zamoyskinak Kolozsvárról, 1594 junius 29-ikén: Serma Angliae regina, incomparabilis matrona, ita satisfecit Ilmi domini principis votis, ut multis passibus superarit expectationen omnium; eredetije a varsói gr. Zamoyski-levéltár 20. borítéka 5. sz. a.

[23] Kakas levele hozzá London mellől Kingstonból (Ex Konigs Stan, miként ő irja) 1594 február 7-ikéről, a British Museum Lansdowne Ms. 76. k. 4. l.

[24] Kakas id. kolozsvári levelében olvassuk: Comes Essexiae est suppremus coronae consiliarius, reginae regnoque longe charissimus ... me etiam avide audivit, aliquoties verba facientem.

[25] Württembergi Frigyes után Marcks Erich: Königin Elisabeth von England und ihre Zeit (Lipcse, 1897.) 98. l.

[26] Wodward levele Báthory Zsigmondhoz Hamptonból, 1593 február 11-ikéről; a budapesti egyetemi könyvtár «Okmányok és levelek» osztálya 189. sz. a. Hibásan kiadva Pray: Epistolae procerum regni Hungariae III. k. (Pozsony, 1806.) 234—5. l.

[27] Nevét latinosan Hannsdonius-nak írja, de tulajdonképen ez volt, czímével együtt: Henry Carey, Lord Hunsdon, Lord-Chamberlain of the Household. Levele 1593 február 13-ikáról az Erdélyi Országos Múzeumi levéltár Mike Sándor-gyűjteményében.

[28] John Puckering czíme: Lord Keeper of the Greath Seal; levele Londonból,

udvarias külön levelekben biztosíták az erdélyi fejedelmet arról, hogy igaz ügyét ismeretlenül is melegen támogatták, úgy hogy titkára teljes megelégedéssel fejezhette be küldetését.

16. SIR WILLIAM CECIL LORD BURGHLEY.

Mialatt e levelek elkészültek a királyi kanczellárián, Kakas napestig járta az útczákat s nézegette London látnivalóit, csak az bosszantá, hogy ha valahol eltévelygett, sehol se akadt olyan

1593 február ius 14-ikéről a British Museum Harley Ms. 6996. k. 31. l. Egy másik névtelen fogalmazványa a Lansdowne Ms. 103. k. 224. l. — Ez angol levelek dátuma azért 1593, mivel Angliában az új évszámítást márczius 25-ikén kezdték még ez időben.

emberre, kivel «deákul tudott volna beszélleni», annyira deáktalan az ország népe.[29]

E világváros lakossága akkoriban közel 200,000 főnyi volt s állandóan úgy nyüzsgött, mintha «mindennap sokadalom lenne.» Hanem azért csupán három útczája szép, tágas és bennök «nagy magos kőépületek, oszlopok város-czímerével, hallatlan szép bálványokkal», szobrokkal; a többi szűk, sötét. Nevezetes azonban s «harmadik csodája Angolországnak» 18 íves kőhídja, úgy épitve, hogy egy templom is van rajta s a kalmároknak annyi árúsháza, hogy egész városnak tetszik. Itt mindent lehetett kapni, de jobbparti bástyakapuján elrettentő például 34 száraz koponya «díszlett» évek óta, főnemeseké, kik a királyné asszony életére törtek.[30] Az öreg hídon még könyvnyomtató-műhelyeket is talált az útas,[31] a mint bámúlva áthaladt rajta.

A negyedfél mérföldnyi kerületű város még egészen középkorias jellegű, mert minden nagyobb palotáját tornyok ékesítik, várárkok körítik s a házak tömkelegéből 124 templom tornya nyúlik égnek. Legfőbb közöttük Szent Pál temploma «sok tudós, vitézlő és polgári személyeknek márvány és alabastrom koporsóival», s «a város felső végin» a Westminster, a királyok síremlékeivel. Mellette áll híres főiskolája, több mint 600 deákkal és 40 tanítómesterrel. Közelében a királyi paloták, melyekbe mindenkinek szabad bemenete volt, s körülöttük pompás kertek, halastavak és sétahelyek. Különösen szép a nagy játszókert, melyben «némelyek követ vagy rúdat hánynak, némelyek küzködnek, ugrosnak», az ifjú asszonyok és leányok meg «énekléssel vetekednek», míg a szomszédos «szentegyház formára épített» házban az emberek laptát, tekét, karikát vagy golyóbist

[29] Londont legrégibb magyar leírója Szepsi Csombor Márton tanító nyomán ismertetjük, a ki 1618 tavaszán járta be s hazatérve útleirását «Europica varietas» czímen 1620-ban adta ki; újra lenyomatva Szamota István: Régi magyar útazók Európában (Nagybecskerek, 1892) 144—151. l.

[30] Német útazók alapján Marcks id. m. 94. l. Csombor leirását e becses munka adataival egészítjük ki sok helyen, minthogy az egykorú fontosabb útazók műveit mind felhasználta.

[31] A London Bridge-nyomdák bibliografiaját Page adta ki napjainkban. (Kropf Lajos szives adata.)

játszanak, miknek láttára az útas félrevetné «az poéták Olympusát és Heliconát», oly gyönyörűséget okoz.

Tanúságos a partmenti életet s a kikötő mozgalmas képét is megfigyelni, kivált magyar embernek, a ki meséből ismeri a tengert s legfeljebb álmában lát hajót. Itt pedig volt elég. Szokásuk szerint, a melyik idáig feljött a Themzén, «mely nagyobb a Bodrognál», a király tiszteletére minden ágyúját kisütötte s olyik nap még 200 ágyúlövést is hallhatott az ember. E hajók némelyike gabonát, zöldséget hozott, másika halat és tengeri rákot, akkorát, hogy «kisebb nem volt tizednapi malaczoknál», vagy pedig gyarmatárút távoli világrészekből. Ha aztán kirakodtak, saját készítményeiket rakták fel, kivált a híres *fajn londis* posztókat, melyeket egy akkora «gyönyörűséges pázsitos kert» közepén szárítgattak, hogy kőkerítése fél mérföldet is befoglalt.

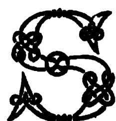
Embert is sokfélét lát itt az idegen. De az angol «nép szertelen gyenge és leánytermészetű», és semmi költséget se sajnál, hogy kedvébe járhasson kedvesének, urának vagy barátjának. Népe erős, munkás, «az asszonyállatok meg igen szépek, tiszták, fejérek, magossak», s nem kendőzik magukat. Nagyon szívesek és vendégszeretők. Ha valaki idegent szállásba fogadnak, a háznép asszonya, leánya csókkal és öleléssel üdvözli, a mi annyira országos szokás, hogy a ki nem viszonozza, azt durvának és neveletlennek tartják.[32] Másik feltűnő szokása az angolnak, hogy «reggel elébb iszik, mint eszik és felebarátját is az felestekemre nem egy darab pecsenyére, hanem egy ital serre híjja». E szokásukat úgy indokolják, hogy «midőn ember főzni akar, megöblíti először az fazekat s úgy teszi bele, az mit meg akar főzni», mire a németek azzal feleltek, hogy «midőn ők jóízű vizet akarnak kútjokban tartani, erős köves fundamentomot tesznek az kútba először», azért esznek, mielőtt innának. Hanem az élet így se drága itt, csupán a magyarországi viszonyokhoz

[32] Kiechel nyomán Marcks id. m. 92. és 95. l. De említi a század elején Rotterdami Erarmus is, később, a XVII. század derekán pedig Bethlen Miklós is; Szamota id. m. 234. l.

képest, «mert öt garas ára kenyeret csak szintén főzelékje mellett is egy nap ember elkölthet», akármint takarékoskodjék.

Erre Kakas uram ugyan nem szorult reá, de habár még sok mindent meg szeretett volna nézni, alig várta, hogy elbocsássák, és szűnjék a vihar és ellenszél, mely miatt a hajók nem mertek kihajózni a tengerre.[33] Különben is eszében éjjel-nappal családja forgott, melyről már rég nem hallott semmit s az élet sem ízlett, akármit evett-ivott vagy látott ez idegen világban. Zsebre vágta hát a kapott íratokat, megváltotta az inquisitortól «bizonságlevelét», mely nélkül a hajósok senkit fel nem mernek fogadni, a ki az országból kimegy s összekötözgetve az ajándéknak szánt vásárfiát, február hó közepén útnak indult hazafelé.

V.

ZÉLTŐL hajtva, vágytól kergetve sietett Kakas vissza hazájába, semmit se látva és élvezve az útból, melyen a hajó hordta s a postaszekér vitte. Jó szóval és ajándékkal hajszolta embereit, hogy minél jobban igyekezzenek s így alig két hónapi úttal, egy hétre húsvét után érkezett meg Kolozsvárra,[1] hol már halottnak hitték. De éppen csak hogy feleségét és anyját keblére ölelhette, mert másnap (április 19-ikén) már sietett Fejérvárra,[2] hogy a fejedelemnek útjáról jelentést tegyen. Érdeklődést színlelve hallgatta meg, figyelt tapasztalataira és olvasta az angol udvarból hozott leveleket, holott ekkor már Báthory Zsigmond erősen eltökélte magát, hogy szakít a törökkel, bármint hitegette is portára küldött követeivel. Suttog-

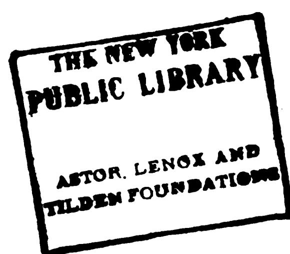
[33] Erzsébet királyné Báthory Zsigmondhoz írt id. levelében olvassuk Kakasról, hogy « nisi adversis ac tempestate diu detentus fuisset, jam diu in Transilvaniam se reducem praestitisset.

[1] Ezt Szamosközy jegyezte fel (munkái IV. k. 43. l.) így: 1594 die 18. Aprilis jöve haza Kakas István az angliai legatióból, melyet küldött vala Báthory Zsigmond.

[2] Semel Gáspár kolozsvári sáfár 1594-iki számadáskönyvében olvassuk ugyanis, a város levéltárában: *19. die Aprilis.* Kakoss István uramat viszi Kalmár Jánosné és István deiákné 6 lovon Tordára fl. 1 d. 50.

KAKAS ISTVÁN KOLOZSVÁRI HÁZÁNAK UDVARFELŐLI (DÉLI) OLDALA.

tak is erről eleget az udvarban s a józanabbakkal maga Kakas is aggodalommal szemlélte, mily veszedelmes befolyást gyakorolnak idegen papok és barátok, jezsuiták és német követek az ifjú fejedelemre, ámbár az ország érdeke és régi hagyománya a

17. BÁTHORY ZSIGMOND ARCZKÉPE.

törökkel való jó viszony ápolását kivánta. Ép azért nem értette, miért kellett neki akkora útat és költséget tennie, ha a békés egyezséget úgy sem akarták őszintén. Fájt most látnia, hogy egész küldetésének csak az volt czélja, hogy a porta haragját csillapítsa s a szultánnal elhitesse, hogy Erdély fejedelme

továbbra is hűséges alattvalója akar maradni. S annyi kiállott veszedelem és szenvedés után bántotta a tudat, hogy lelkiismetesen teljesített angolországi követségének semmiféle reális eredménye nem volt. Hiszen Erzsébet királyné meghagyta ugyan Bartonnak, hogy Rudolf német császár s magyar király és a szultán közt békét közvetítsen, de mivel erre a feladatra a császártól külön felhatalmazást nem kapott, saját felelősségére nem tehetett semmit,[3] s mire tehetett volna valamit, már javában folyt Magyarországon a háború. Pedig az angolok őszintén buzgólkódtak az elvállalt nemes dologban. Igy május közepén a portáról is érkezett Fejérvárra egy angol követ, Angliai Pál tizedmagával,[4] hogy Báthoryval tárgyaljon, s nem rajta múlt, hogy ő se végezhetett vele semmit, a királyné óhajtása daczára.

Ez az angol követ hazatérőben Kolozsvártt is megállapodott,[5] hová épen akkor a toscanai nagyfejedelemnek is érkezett egy főembere Firenzeből. Mellette is Kakas uram forgolódott, buzgólkodott, hogy otthonosan érezze magát. Vele volt ebéden,[6] sőt a misén is, melyet Carrillo atya, a fejedelem gyóntatója mondott Darabos János házánál,[7] mivel ekkor a katholikusoknak a váro-

3 Erzsébet már 1593 április 22-ikén írt Bartonnak, ez meg később is említi a dolgot, Burghley lordnak 1597 január 15-ikén írt levelében; a londoni Cecil Mss. IV. k. 301. l. Kropf Lajos szíves közléséből.

4 Ezt Semel kolozsvári sáfár 1594-iki számadásaiból tudjuk; de hogy tulajdonképen kicsoda és mi a teljes, azt Kropf Lajos sem tudta megállapítani.

5 Hogy Kolozsvártt is időzött három napig, arról Semel Gáspár 1594-iki id. sáfárszámadásában e följegyzéseket találjuk: *17 die Maii.* Jöve Fejérvárról egy angliai követ, Angliai Pál. Biró uram egész Tanács akaratjából kellett jó módon nekiek gazdálkodni; volt 10 magával, Olosz Moises volt Urunktól gondviseléje, az is volt másodmagával, fl. 1 d. 23. *18 die Maii* fl. 5 d. 97. *19 die Maii.* Az angliai követet, Angliai Pált viszi Zeiffner Lőrincz és Winkler János 6 lován szekerén Zilahra fl. 3. d. 75.

6 Semel Gáspár kolozsvári sáfár id. 1594-iki számadáskönyvében olvassuk: *20 die Maii.* Jöve egy florencziai követ, Kozman Rott, ... Urunk kildette pedig Bogáti-uramat ide, mely béven kívánta az gazdálkodást, ebédet; ezen ebéden volt Kokas István és Bogáti uram. Másodnap mene el Bogáti uram, jeve urunk inosa helyébe: Pál Deiák, mely volt azután az kevetnek gondviseléje.

7 Ugyanott találjuk még e feljegyzéseket: *22. die Maii.* Kildette Urunk az Alfonsust ő Nga popját és az doctorát az kevethez, hogy mivel ez az Urunk popja, misét mondjan az kevetnek. Az misét mondotta pedig az követnek az Darabas János házánál. Jött vala hozzája az monostori pop és az mester, és az bácsi pop. Esmég Kakoss István uram. *Eodem.* Ezen ebéden minthogy sokan valának, költettem az ételre fl. 2 d. 32. *24. die Maii.* Ebédre és vacsorára költettem: fl. 2 d. 25. 10 eittel

son templomuk nem volt, s a jezsuiták kitiltása óta papjuk is csak a monostori kolostorban lakhatott. Ide járt ki Kakas István is, mint buzgó katholikus, imádkozni, fohászkodni, minthogy felesége nagyon sokat betegeskedett. Az uráért való aggodalom, a hosszú vágy és sóvárgás verte le a derék hitvest lábáról s hiába volt anyósának vigasztalása, ápolása, mire Kakas angliai útjából végre hazaért, állapotát gyógyíthatatlannak találta. Pünkösdre már templomba se mehetett, úgy hogy ura állandóan mellette tartózkodott s hetekig feléje se ment a fejérvári udvarnak,[8] honnan egyre-másra hívták. Hű felesége napról napra jobban senyvedt, sorvadt s nem segített rajta többé sem a javasasszonyok erősítő itala, sem az orvosok rendelése. Kín volt nézni szenvedését, fájdalmát, mitől a jóságos halál julius 7-ikén végezetre megváltá. Nagy volt a Kakas-család bánata, mely a férjet lesujtá, különösen hogy a halottat a városban dúló ragadós nyavalyák miatt még aznap el kellett temetni, s ki se teríthették hosszabb időre, mint azt nemesembereknél szokták. A részvét megnyilatkozása így még általánosabbá vált városszerte, mert az elhunytat mindenki szerette, becsülte. Sírjánál Enyedi György unitárius superintendens, Erdélyország ékesszavú hitszónoka tartott fölötte gyászbeszédet, melyben híveinek a feltámadásról és halhatatlanságról elmélkedett. Alapigéül Szent Pál e mondását választá: *Nem akarom penig, atyámfiai, hogy tudatlanságban legyetek az elaludtak felől*[9] s a beszéd úgy meghatott mindenkit, hogy nem maradt hallgatója, a ki ne könnyezett volna.

Élete párjának elvesztése Kakas eddigi életmódjában is változást idézett elő. Állandóan Kolozsvártt óhajtott maradni, hogy

bort, 1 per d. 8., 6 per d. 12. Kakos Istvántól. *29. die Maii.* Pinkest napján az kevet Monostorra ment. *3. die Junii.* Az Darabos János szolgáló leányának adtam az mosásért, mivelhogy két hétig mulatott az városon ezen követ d. 25.

[8] Kakas maga így ír erről Zamoyskihoz intézett s már id. 1594 junius 29-iki levelében: Aula a 4 jam septimanis, ob gravissimam infirmitatem conjugis, quae ex moestitia diuturnae peregrinationis meae morbum contraxit insanabilem.

[9] A beszédet kiadta Kanyaró Ferencz a «Keresztény Megvető» 1898. évf. 77. s következő lapján és czíme: Concio funebris habita ad tumulum uxoris Stephani Kakas, quae mortua et sepulta est 7. Julii A. D. 1594. De hibás a közlő ama vélekedése, melylyel Kakast «jövevény»-nek tartja.

öregedő anyja mellett lehessen. Ezért már Fejérvárra sem igen járogatott, sőt okul adván felesége betegségét, még halála előtt lemondott assessori tisztjéről, illetőleg kikötötte, hogy csak a főszékülésekre megy el (milyeneket négyet, hatot tartottak évente), hogy a felebbezési perek tárgyalásán a fejedelemnek és törvényszéknek segíthessen. Ámde visszavonulásának igazi oka az volt, hogy a míg odajárt Angliába, az udvar egészen átalakult. Új szokásokat és erkölcsöket talált benne, a tanult, komoly emberek helyén pedig képmutató, nyegle olaszokat, a mi untatta és undorította.[10]

Változott viszonyai közepette jól esett Kakasnak kipihennie külföldi útja törődését és családi fájdalmát. Nyugalmában csupán az országos események zaja zavarta meg néha-néha. Ilyen volt mindjárt az úgynevezett kolozsvári véres országgyűlés, melynek előkészületei épp az anyja piaczi házában folytak le, tehát úgyszólván szemei előtt.

Ez a ház (mint már szó esett róla) a Kismester-útcza sarkán állott és az öreg Kakas Andrásné lakott benne, de úgy, hogy midőn a fejedelem Kolozsvárra jött, meghúzódott valamely hátsó szobájába vagy jóelőre átköltözködött vejéhez, fiához, hogy a nagy-vendég megérkezéséig a sáfárgazda illően berendezhesse,[11] télen pedig kifüttethesse. Mellette találjuk, egészen be a Kis-mester-útczába nyúlva a Viczeyék házát, melyet Viczey Máté épen csak az elmult tavaszon örökölt vala[12] az egykori Viczey Antal főbírótól.[13] Míg a Monostor-útcza szögletéig húzódott az

10 Rumpfhoz intézett 1599-iki id. emlékiratában teszi Kakas e kijelentéseket: Angliae regressus cum invenissem aulam novis quodammodo moribus, doctorum virorum sedem histriones Italos occupasse, pleraque in statu esse lubrico, aulae me coepit taedium.

11 Rózsás János sáfár számadáskönyvében találjuk 1595 julius 23-iki kelettel, Kolozsvár ó-levéltárában: Urunknak Asszonyunktól megtértében az legatus-püspökkel együtt, szállván Urunk Kakas Andrásnénál, gazdálkodtam 23 die vacsorán, 24 die felestökömön ez szerint két-konyhára .... fl. 11. d. 59.

12 Kolozsvár régi ügyvédvallási jegyzőkönyvében olvassuk, hogy a város Viczey Mátét 1594 márczius 18-ikán iktatta be Kis-Mester-útczában lévő házába, mely »penes domos relictae Andreae Kakas et haeredum Joannis Eppeli« feküdt.

13 Már 1557-ben királybíró, később pedig többször újra választották s még 1568-ban is viselte hivatalát.

unitárius egyház régi plébánosi épülete.[14] Kakasnéval átellenben a Kismester-útcza másik oldalára sarkallott veje: Eötvös András háza, tágas nagy szobáival, melyek azonban «csak fejedelem szükségére állanak» egész éven át üresen, oly alkalmakra, midőn nagyobb kisérettel érkezik (s tisztán csak Kakasnénál nem fér el) mivel maga Eötvös uram másik piaczi házában lakott.[15] Utána következett a vén Baráth Jánosné[16] háza, s tőszomszédságában végül egész a Széna-útcza[17] sarkáig Kakas István ama háza,[18] melyben házasodásáig legénykorában lakott, s melyet még apja vett volt Szécsi György örököseitől.

Ez az öt-hat ház tehát betöltötte az egész piacz nyugati oldalát, melyen ma sincs több hét háznál. S jellemző, hogy összeházasodás folytán úgyszólván egy kézben, egy atyafiság tulajdonán maradt az egész sor, mert hisz az egyik Viczey-lány, Anna is egy Baráthhoz ment feleségül.

E ház-sorban Kakas Andrásnéé volt a legkisebb,[19] de a fejedelem mégis ezt szerette leginkább, mert a kapu fölött egyenes összeköttetésben állott Eötvös uram szomszédos nagyobb házával, melyben kisérete lakott. Ezért később a városbiróval «világos-

14 Ezt a kolozsvári unitárius plébánosi hivatal 1622-iki vagyonleltára határozza meg ekként: *Interna haereditas.* Est domus quaedam lapidea in theatro civitatis, serieque domorum occidentali, ac vicinitatibus domorum a meridionali dominorum magistrorum sartorum, a septemtrionali vero plagis circumspecti Georgii Balogh, omnino ex adverso et opposito templi maioris exstructa, in qua successivis semper temporibus ipse d. plebanus personalem solet facere residentiam. (Jakab Elek id. kolozsvári oklevéltára II. k. 258. l.)

15 Ezt Heltai Gáspár sáfár 1595-iki alábbi feljegyzéséből tudjuk: 27. *Octobris.* Immár nyilván vala Asszonyunk ő Fölsége bejövetele, csináltatta biró uram Ötves András uraméknál meg az 2 kemenczét Zakmári Jánossal és én fizettem meg, miérthogy nem András uram lakja azokat az házakat, hanem csak fejedelem szükségére állnak. Solvi d. 35.

16 A monostori fertály adókönyveiben stászosan bejegyezve találjuk így: Hannes Münichin.

17 Napjainkban hibásan Szén-útczának nevezték, ma: Jókai-útcza.

18 Kakason kezdve a fentiek sorrendjének megfordítottjában fordulnak elő a Rapularum, vagyis monostori fertály adókönyvében, a kötetnek mindig első lapján feljegyezve, egészen 1596-ig, midőn Kakas István adóját ket és háromnegyed vonásnyira szállítják le a vonásigazítók. Mikor aztán anyja már nem élt, «Kakas Andrásné háza» czimen számolják el adóját, majd 1601-ben helyére új gazdája: «Joannes Jacobinus» neve kerül két ès egynegyed dicával, a távollevő Kakas István háza pedig 3 dicával.

19 Mivel évi adója két vonásnyi, mig a többié négy volt, illetve Kakas Istváné 3 dica.

ságnak okáért» ablakot is vágatott a grádicsfeljárathoz, sőt a többi ablakot is nagyobbították.[20] Mindenesetre volt valami kedvessége, varázsa, sőt az az előnye is, hogy útczai ablakából lehetett látni a templomba járókat; különben nem ragaszkodtak volna hozzá a fejedelmek annyi előszeretettel, immár több mint húsz év óta.[21]

18. KOLOZSVÁRI ÓNKANCSÓ. (1594.)

Most is ide szállott Báthory Zsigmond, mint rendesen, midőn kiséretével (augusztus 8-ikán) Kővárból megjött.[22] S a mint az országgyűlés két hét múlva «a kisebbik templomban» megnyilt, ide hozák fel a rendek üzeneteit és kérelmét, hogy a fejedelem maradjon meg továbbra is a török hűségén, mert «Lajos király veszedelmétől fogván — úgymond — Isten után az török nyugodalma alatt voltunk, az elenink penig megpróbálták volt az német segítségét, de miérthogy látták elégtelenségét, ismét az török alá adták magokat», mivel ezt találták legjobbnak az ország megmaradására.[23] Csakhogy az elszakadás ügyét immár sokkal inkább előké-

[20] Erről olvassuk a város 1596-iki sáfárszámadásában ez érdekes adatokat: *11 Aprilis.* Kakasné asszonyom házánál, urunk parancsolatjából, világosságnak okáért vágatott bíró uram ablakot az grádicsnál és az több ablakokat is feljebb vötték. A mellett volt 4 apró míves, hat-hat apró pinzbe fogadtam fl. d. 24. *12 Aprilis.* Volt ugyanott 2 napszámos, fizettem d. 24. *13 Aprilis.* Volt egy napszámos, fizettem d. 12.

[21] Hogy *ez* volt a hibásan és alaptalanul u. n. Báthory-ház, s *nem* Kakas ma is meglévő másik piaczi háza, külön tanulmányban fogom bőven indokolni, s egyéb adatokkal is bizonyítani.

[22] Szamosközy történeti maradványai IV. k. 43. l.

[23] Ugyanott a 44. lapon.

szították: pápai követek és papok, az ország igazi érdekeit nem ismerő császáriak és más idegenek, meg a kiszemelt áldozatok állására, vagyonára áhitozó önző tanácsosok, semhogy a fejedelem kérlelésnek engedett, a józan ész szavára hallgatott, vagy tekintetbe vette volna Erdély hagyományos politikáját, mely a török fenhatóságát lealázónak nem nézte, s valami nagy hátrányát nem is érezte. Igy aztán az lett vége a mozgalomnak, hogy az elszakadás fő-ellenzőit a fejedelem Geszthy Ferencz «találmánya» szerint augusztus 28-ikán, vasárnapon, a reggeli predikáczió után saját szállásán álnokul elfogatta, s harmadnapra ötüket a város főterén le is fejeztette.[24] Virradat előtt kora hajnalban ment végbe e mészárlás,[25] s mire a félrevezetett fejedelem felébredt, szegény tanácsurai már nem éltek. Igy csupán a megfélemlített népnek mondhatott lakása ablakából könnyezve beszédet.[26] De bánata késői vala s hiába igyekezett megnyugtatni háborgó lelkiismeretét azzal, hogy az egésznek Geszthy és Bocskay értelmi szerzői, s «adjanak ők okot róla Isten előtt»,[27] a történelem őt magát tevé felelőssé az oktalan vérpazarlásért. Mindössze az lehet mentsége, hogy — miként magát kifejezte — életveszélyben forgó helyzete «kínszeríté reá», hogy «olyan severitással kellett a dologban procedálnia».[28] Holott életét nem fenyegette veszély, s egész aggodalma csak megfélemlítés következménye volt, emberi vonás lévén különben is, hogy vitéz és kegyetlen férfiak gyakran igen félénkek.

24 Jósika Miklós 1836-ban megjelent Abafi-jának «A veres ember» cz. fejezete óta annyira a köztudatba vésődött az a hazugság, hogy «a fejedelem ablakából nézte végig a rettenetes jelenetet», hogy azt még történetiróink is utána irták, a nélkül hogy tanulmányozták volna, megfelel-e a valóságnak s van-e e regényes állításnak valamelyes történeti alapja? Holott Jósika különben is a Rázsaházban lakatja a fejedelmet, s nem a Kakasében!

25 Az 1595 május 2-ikán írt hivatalos jelentés is mondja, hogy a kivégzés «vor Tags» történt (a szászok Archiv-ja 1853. I. k. 131. l.) s a Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum egykorú följegyzése is megerősíti; I. k. 116. l.

26 A Brüsszeli okmánytár 1594 október 2-iki névtelene irja (III. k. 71. l.), hogy miután az elfogott uráért könyörgő Báthory Boldizsárnét a fejedelem szállásáról kidobták, «conferens se ad fenestram princeps, de qua in cadavera caesorum distinctissimus erat prospectus, lacrimabundus exclamans» tartott beszédet a ház alatt állók seregéhez.

27 Szamosközy id. m. IV. k. 43. l.

28 Báthory Zsigmond 1594 szeptember 19-ikén irt levelében; Jedlicska Pál: Adatok Pálffy Miklós életéhez 517. l.

VI.

ORGATAGOS idők e menetében és irányításában azonban Kakasnak nem vala része. Hisz ő sokkal kisebb embere volt a fejedelemnek és udvarának, semhogy befolyása lehetett volna ily országos ügyekre. De elkeseredéssel szemlélte az eseményeket, melyekről a polgárok borzadálylyal beszélgettek, s míg egyfelől örült, hogy őt azok szele nem érinté, szánalommal gondolt arra, mily eszközökké és bábokká válnak sokszor a fejedelmek tanácsosaik és híveik kezei közt. A mi szolgálatot tehetett urának és hazájának e nehéz időkben, mindössze abból állott, hogy rendelkezésére bocsátá házát ama követek számára, kik Fejérvárra igyekezvén Kolozsvártt is kénytelenek valának megállapodni.

Ilyen volt mindjárt 1595 elején, a januárius utolsó hetében Lengyelországból érkezett Uchanski[1] Arnulf suleiowi[2] apát. Két baráttal s összesen tizenhat főnyi kisérettel vonult be váratlanul a városba, melynek rangosan el kellett tartania. Meg is volt akadva Heltai Gáspár uram, Kolozsvár azévi sáfárgazdája, mert még száraz aszú-fája se volt, a mivel az apát úr lakását jó előre kifűthették volna, s bizony ilyenkor mindig Kakashoz folyamodtak segítségért. Adott is ő mindent, a mi csak kitelt pinczéjéből, kamarájából s nem is élt az apát egész útján úgy, mint az alatt a két nap alatt, a mit kincses Kolozsvártt töltött Kakas uram figyelmes ellátásán. Mert tőle telt ki az asztalra került ürmös, meg a másik «főbor», ép úgy, mint a pompás szőlő, s jól fogott, hogy ebédre, vacsorára is mindig «fő három tál étket főzetett» a lengyel vendégeknek.[3] Heltai

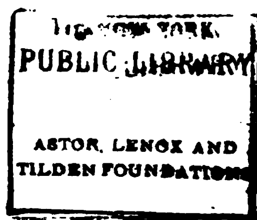
[1] Vezetéknevét a lengyel irodalomból, meg Kakas egy későbbi följegyzéséből tudjuk.

[2] Az alábbi kolozsvári följegyzés hibásan írja olivai-nak, mert annak apátja akkor más volt.

[3] Mindezt Heltai Gáspár kolozsvári sáfár 1595-iki számadáskönyve ez alább följegyzéséből tudjuk: *22. Januarii* Érkezék el R. Arnolphus abbas Olivensis cum comitatu suo et fratribus duobus ... tizenhatod magával. Adott Kakas István uram főbort az apát úrnak ... és az étekfélét, főzetett Kakas István minden úttal fő

KAKAS ISTVÁN KOLOZSVÁRI HÁZÁNAK ZODIACUS-SZOBÁJA, RAJZBAN RECONSTRUÁLVA.

uram kissé sokalta is a költséget, midőn számot vetett Kakassal, habár maga is belátta, hogy a felszolgált bor «ejtele nyolcz pénzt is megért volna» még testvérek közt is, mire Kakas *in gratiam patriae* hat denárban tudta be neki,[4] sőt az ételneműt és egyéb gazdálkodását fel se számította.

A suleiowi apát a végből jött a fejedelemhez, hogy Zamoyski kanczellár nevében megnyerje ama török-ellenes keleteurópai nagy liga számára, melyet tervezett s eltérítse a Rudolf császárral kötendő szövetség eszméjétől, mit viszont a Szentszék ápolt. De kissé megkésve érkezett, mert éppen e napokban kötötték meg a prágai udvarban Carrillo és Bocskay buzgólkodása folytán a titkos szerződést, mely szerint Báthory Zsigmond végleg elszakad a töröktől, sőt ellene tavasz nyiltával háborút is indít, a császár és pápa anyagi támogatásával. S nehogy e szándékától valahogy eltérjen, VIII. Kelemen pápa külön erdélyi nuncziust nevezett és küldött be mellé, a mi méltó feltűnést keltett mindenfelé, mert ilyen Erdélyországban addig még soha se járt, s nuncziust csakis a nagyobb vagy régibb európai udvarokba szokott a Vatikán küldeni. Az erdélyiek is így fogták fel a küldetés fontosságát és alig várták a pápai követ megérkezését.

A fejedelem Carrillót küldte Visconti Alfonz cerviai püspök nunczius elibe Kolozsvárra, hová éppen pünkösd szombatjára ért be «bőrszekerén», két egyszerű kocsin jövő kiséretével.[5] Persze őt is Kakas egyik házában szállásolták el,[6] de már ellátását

három tál étket. — Szőlőt mit adott Kakas István uram. — Kakas István uram adott ezkor is (vacsorára) az Úr eleiben és az több külső vendégekért bort és főzetett 3 tál étket. *23. Januarii.* Kakas István ezkor is adott bort, teliborból az Úr és egyéb vendégi kedvéért. És főzetett is; fája is sok kele el István uramnak, mert az városnak nem vala asszú-fája, majd negyednapig az kochnyán és 2 ház-fűtéssel. Eredetije Kolozsvár ó-levéltárában.)

4 Ezt is Heltai Gáspár jegyezte fel emigy: Az mint ez két napi gazdálkodásomban megírtam, hogy Kakas István uram adott főbort az apát úr eleiben, azonképpen számot vetettem ő Kegyelmével; költ el 34 eyttel bor, tiszta jó bor. Mely bornak az jóvoltáért, eyttele nyolcz pénzt is megért volna, de *in gratiam patriae* tudta ő Kglme eyttelét 1 pro d. 6, fl. 2 d. 4. Item ürmösbort költett ő Kglme 6 eyttelt, d. 48.

5 Heltai 1595 május 13-iki följegyzése, ugyancsak Kolozsvár városi ó-levéltárában.

6 Kolozsvár második sáfára 1595-iki számadáskönyvében olvassuk: Kakas István uramtól, hogy elment az nuntius apostolicus, egyetmás partekáját rakta fel

— szép májusi idő lévén, midőn mindenféle vetemény bőven van — Heltai vállalta magára. Hanem azért mégis sok bosszúsága volt vele, mert a nunczius mellett «palléroskodó» Carrillo és Kakas «semmi újságot nem kéméltek tőle», pedig egy szopós bárányt 28 pénzen, három tálra való salátát 4 denáron adtak a hóstátiak a piaczon.[7] Még jó, hogy a boritalon megtakaríthatott valamit a városnak, mivel az most is Kakas pinczéjéből került elő, mint később is, mikor a nuncziusnak a városban volt dolga,[8] vagy az udvar Kolozsvárra jött.[9]

Kakas e hazafias szolgálataiért a fejedelem elismerése se késhetett soká s ez abban nyilvánult, hogy előbbi assessori hivatalának megtartása mellett őt a kincstári jövedelmek egyik perceptorává tette,[10] mely hivatala minden esetre jövedelmezőbb vala birói tisztént.

De nemsokára ennél nagyobb tisztesség is érte.

Báthory Zsigmond 1595 elején Rudolffal kötött szövetségének egyik nevezetes pontja szerint: feleségül kapja a császári ház valamelyik herczegnőjét. S míg ez az erdélyieknél egyfelől nagy megtiszteltetés számba ment, másfelől méltán úgy gondolkozhattak a prágai udvarban, hogy e házasság révén Erdélyt biztosabban megtarthatják s a Habsburg-ház birtokaiba sorozhatják. Ám dugába dőltek a szép reménységek, mert az annyi gonddal kieszelt frigy sok csalódás és nyomorúság kútfejévé

ládáit mit, Kantta Mihály 6 lóval Tordáig fl. 1. d. 50.

7 Heltai Gáspár id. 1595-iki számadáskönyve ez adata szerint: *14. Maii.* Pünköst napjára is főzettem d. Alphonsus és bíró uram parancsolatjából. Ismég volt velünk pater Alfonsus és hívatták Márton deákot és Kakas Istvánt. Ő Kegyelmek penig semmi újságot nem kéméllett tőlek ... stb.

8 Kolozsvár 1596-iki sáfár-számadása 1596 január 3-iki följegyzésében olvassuk: Az olasz püspeknek és urunk ő Felségének hordott Kakas István uram fő édes borokat, valameddig ő Felsége jelen volt, egyszer is, másszor is: In summa 42 eytelt. Kévána ő Kegyelme 1 eytelért d. 4. Biró uram meghagyá, hogy megadjam, fl. 1 d. 68. Kakas Istvánnál 4 helyütt tüzeltek.

9 Ugyanott olvassuk tovább: *12. Novembris.* Kakas Istvántól ... vettek egynehány általag «külön szedett» bort urunknak ő Felségének.

10 Egy 1595-iki levél hátlapján (a budapesti egyetemi könyvtár «Eredeti oklevelek» cz. gyüjteménye 206. sz. a.) olvassuk czímzését: Egregio Stephano Kakas perceptori proventuum nostrorum fiscalium. — S ily «számvevő»-ként említi az 1596 november 30-iki fejérvári országgyülés végzéseinek 4. pontja is. (Az Erdélyi országgyűlési emlékek IV. k. 104. l.)

vált mindkét részről. Ezt azonban senki előre nem láthatta, még Bocskay, a fejedelem nagybátyja se, a ki az alig húsz éves Mária Christiernát Gréczben édes anyjától megkérte unokaöcscse részére. S midőn a herczegnőt nagy pompával Erdélybe hozták és augusztus elején a fejérvári székesegyházban összeadták az alig két évvel idősebb délczeg Zsigmond fejedelemmel, bizony senki se hitte volna, hogy e házasságból annyi búbánat fakadjon. Pedig az ország és főurai mindent elkövettek, hogy a fejedelemasszonynak kedvében járjanak. De mit ért az, ha ura feléje se nézett s vele soha házas életet nem is élt. Eleinte azt hitték róla, hogy csak szeszély vagy igézés hatása, hanem mikor látták, hogy következetesen kerüli, a fiatal asszony elvonult az országtól kapott egyik birtokára s egész külön udvartartást rendezett be magának. Egy ideig anyja vigasztalgatta, de mikor visszatért hazájába kis udvartartása apró-cseprő gondjával s kézi-

Maria Christierna

19. MÁRIA CHRISTIERNA FEJEDELEMASSZONY ALÁÍRÁSA.

munkával űzé el unalmát udvarhölgyei szerény körében. Az erdélyi főurak különben se mulattatták. Nyersebbek, csiszolatlanabbak voltak azoknál, kiknek társaságában felnőtt, s értekezni se tudott velük. Mert latinul nagyon keveset értett, németül, olaszul meg amazok nem beszéltek. Mindössze Kakas volt az egyetlen magyar, a kivel anyanyelvén kibeszélhette magát. Nagy volt öröme, midőn még rövid kolozsvári tartózkodásakor bemutatták neki s meghallotta tőle, hogy Bécsben tanult. Alázatos modoráért, figyelmes természetéért hamar megkedvelte, s midőn értesült róla, milyen gazdag és megbizható ember, megtette birtokai prefektusává.[11]

Kakas készséggel elvállalta a jószágkormányzói állást, habár tömérdek terhet és munkát rótt is reá. Hisz a fejedelemasszony nászajándokul a következő birtokokat kapta az országtól: egész Fogaras districtusát Fogaras várával és városával, a kománai

[11] Kakas maga említi Rumpfhoz intézett id. 1599-iki emlékiratában.

kuriát, Teke városát, Maros-Ujvárt, Monorát, Kisfaludot és Enyedet a hozzátartozó részjószágokkal és jövedelmekkel együtt.[12]

E jószágokat beútazni, elhanyagolt gazdaságukat rendbehozni, fejleszteni s gondoskodni róla, hogy jövedelmök pontosan folyjon be, sok gondot adott Kakasnak. Ám mindezt nemes buzgósággal végezte s csak az bosszantá, ha néha valami egyéb megbizatás zavarta meg munkájában. Ilyen volt például az, midőn 1596 tavaszán Lengyelországba kelle mennie a fejedelem nevében. Ő ugyanis nem nézhette tétlenül, hogy Zamoyski kanczellár fegyveres erővel tör be Moldovába s avatkozik ez ország belügyeibe, holott vajdája hűségi esküt fogadott Báthorynak s a tavasz óta még czímei közé is felvette «Moldova fejedelme» czímét, még Rudolf császár tudtával is. Beavatkozása ellen előbb a pápa útján tiltakozott, a ki megírta neki, hogy eljárását nem helyesli, de mikor ez se használt, külön követével szólítá fel igazolásra egykori sógorát. Ez azzal védekezett, hogy Moldovában a tatárok megfenyítése végett járt, hogy országát s a keresztyénséget ellenök megvédelmezze. De hogy ez még ürügynek is kevés volt, azt az események is megmutatták. Így Kakas úgyszólván hiába járt s midőn husvétra hazaért, egész útjának mindössze annyi eredménye volt, hogy újra látta Krakó városát, s megismerkedhetett Malaspina nuncziussal, ki az erdélyi eseményeket élénk figyelemmel kisérte.[13]

Gyakorlatias észjárásával többre becsülte az ily czéltalan küldetéseknél azokat a szolgálatokat, melyeket hazájában tehetett urának, nemzetének, és boldog volt, hogy ismét belejuthatott régi tevékenysége körébe. S kellett-e csakugyan nemesebb foglalkozás a gazdálkodásnál, vagy szebb hivatás annál, hogy az ország jövedelmeit ellenőrizze. A fejedelemasszony azonban egyszer csak észrevette, hogy prefektusa igen gyakran jár udvarába s míg

[12] Felsorolva az Uj Magyar Múzeum 1855-iki I. k. 513–8. l.

[13] Minderről Visconti erdélyi nunczius 1596 április 23-iki leveléből értesülünk, melyben Malaspinának ezeket írja: Dopo lo ritorno mio qua, ho ricevuto tre lettere di V. S. Illma: una credentiale portatami dal Sr Stefano Kakas... chi mi espose a bocca quanto ella li haveva detto. (Hurmuzaki: Documente XII. k. 253. l.)

eleinte negyedévenként számolt el neki rábízott birtokai termésével és dézsmájával, egy időtől kezdve havonta még kétszer is betévedt hozzá, mind oly apró-cseprő dolgok ügyében, miknek elintézése egyáltalán nem vala sürgős. Hanem oka is csakhamar kitudódott. Rá kellett jönnie, hogy megakadt a szeme egyik udvarhölgyén, a szép Römer Zsuzsánnán, s minthogy a fejedelemasszony Kakast hűséges szolgálataiért nagyon becsülte, szívesen adta hozzá beleegyezését, hogy elvehesse.[14]

Szívének választottja tiroli származású volt, előkelő családból való, mely nemességét a XIII. századig felvezette. Első őse a Rómából bevándorolt s Bozenben letelepedett Gottfried, kit ezért Römernek neveztek, mely név utódjain is rajtamaradt s vezetéknévvé lett. Az egyszerű hűbéresekből a XV. század közepén már szabad birtokos, jómódú hűbérurak válnak,[15] kiknek maretschi kastélya Bozen mellett Tirolnak ma is egyik nevezetessége.[16] Ezt a család a Maretsch-ek kihaltával 1520-ban szerezte meg, s bővítette, szépítette,[17] megadván neki jelenlegi formáját. Ebben lakott Römer Lukács is, a család XVI. századi kiváló alakja, tiroli tartományi hadnagy s a német lovagrend bozeni «Land-Comthur»-ja, a ki az 1566-iki nagy törökveszedelem idején hazánkban is járt a bozeni gyalogos-csappattal, melynek vezetését a tiroli tartományi gyülés reábizta.[18] Így katonáskodott egész 1572-ig, midőn kilépett a rendből, hogy Hueber Borbálát (kivel addig vadházasságban élt) feleségül vehesse s gyermekeit törvényesíthesse. Tíz év múlva azonban meghalt s özvegye maretschi kastélyában maradt öt gyermekével, kik közt Zsuzsánna

14 Erről Kakas maga így emlékezik id. emlékiratában: Tandem Ser^mae^ dominae meae bonorum omnium suscepi praefecturam et administrationem, qua provincia tanto gustu et satisfactione Suae Ser^mae^ functus sum, ut carissimam Sua Serenitas ex camera pedissequam benigne mihi sociam vitae traderet.

15 Családfájuk hitelesen a már 1448-ban szerepelt Römer Wernerig vezethető fel hézag nélkül; kiadta Straganz Miksa tanár a halli főgimnázium 1896-ik évi Értesítője 98. l.

16 Hohenbühel közlése a bécsi «Adler» 1891-iki I. k. 124. l.

17 Weber Beda: Handbuch für Reisende in Tirol (Innsbruck, 1853.) nyomán.

18 Simeoner: Die Stadt Bozen cz. 1890-ben megjelent műve 294. l.

volt a legidősebb,[19] Kakas menyasszonya. Tiroli Ferdinánd főherczeg révén, (ki a családnak nagy jótevője volt) a fiatal Römer Zsuzsa Károly főherczeg gréczi udvarába került Mária főherczegné mellé, hol a többi nemeslányok társaságában nevelkedett fel, jó erkölcsben, vallásosságban, elsajátítván mindazokat a finomabb modorra valló udvari szokásokat, melyeket a nemes komornáknak el kellett sajátítniok. Mikor aztán a magasabb állampolitika úgy kívánta, hogy Mária Christiernát Erdélybe adják férjhez, özvegy édes anyja az ügyes, takaros Römer-lányt is mellé rendelte udvarhölgyei közé, tudván, hogy leányát hűségesen fogja szolgálni.

Így került a tiroli nemeslány ebbe a vadnak hitt Erdélyországba, melynek különben sok tájéka emlékezteté hazájára s így ismerkedett meg a magyar Kakassal, kit megszeretett.

Sokat beszéltek a kolozsváriak ez érdekes házasságról, mely a fejedelemasszony udvarában szövődött, hogy két embert összekössön életük egész folyamára. Érthető érdeklődéssel várta mindenki a menyegzőt, mely az új év elején, 1597 január 12-ikén, ment végbe[20] Kakas «kandallós» házában, vasárnapi napon. S a mily egyszerű, feltűnésnélküli volt az esketés, melyet valószinűleg Maior Péter, a kolozsvári jezsuita-ház rectora végzett, épp oly fényesen folyt le maga a lakodalmi ünnepség, melyre Kakas meghívta az egész tanácsot, nagy atyafiságát, régi gyermekkori pajtásait és tisztelőit. Az asztal élén ültek a fejedelemasszony képviselői, a kulcsos városok küldöttei, kik a kor szokása szerint egy-egy szőnyeget hoztak magukkal ajándékul, (mint pl. Szeben[21] és Kolozsvár tanácsa[22] részéről) a násznép

19 Az innsbrucki «Landesmuseum Ferdinandeum» Mayrhofen-féle kézirati «Genealogische Tabellen des Tiroler Adels» adatai szerint: Inama Károly tiroli heraldikai író 1896-iki szíves közlése folytán.

20 Dátumát megtudjuk a lakodalmi üdvözlő vers czíméből; Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára II. k. 230. sz. a.

21 A szász egyetem nagyszebeni levéltárában őrzött 1597-iki számadási kötetben találjuk (dr. Zimmermann Ferencz levéltáros szíves közlése szerint) e följegyzést: Den 4. Januarii schickete ich einen Diener kegen Clausemburg auf des Kakas István Hochczeyt, verehrten ihm einen Tepich pro flor. 6. Dem Diener gab ich Czehrung flor. 1. den. 25.

22 Kolozsvár 1597-iki sáfárszámadásában olvassuk: Jan. 20. Biró uram ő Kglme hagyásából vöttem Kakas Istvánnak menyek-

meg a honoratiorok. Víg poharazás közben szólt a duda és czitera, melyeknek hangját a virginások játéka váltotta fel. Mikor aztán a jókedv erősen felpezsdült, felállott Jacobinus János «hütös notárius», a város fiatal poétája, hogy a társaság engedelmével felolvassa «Múzsák kara» czímű alkalmi költeményét. Nagyobb lelkesedéssel mint ügyességgel vonultatta fel *Apollóval* egymásután a múzsákat: *Kliót*, *Euterpét* és *Thaliát*, kik a menyasszony erényeit magasztalták, *Melpomenét*, *Terpsichorét* és *Eratót*, az örömszülőket dicsérve, *Kalliopét* s *Polimniát Urániával*, a boldog vőlegény hirét-nevét zengedezvén, míg a *Gráczidk* karának éneke az új pár örökkétartó boldogságát hirdette. A hosszú, czikornyás latinsággal írt versezetből bizony még a literátusemberek se sokat értettek, s még jó, hogy Heltai Gáspár uram kinyomtatta,[23] s emlékül magukkal vihették, hogy otthon kényelmesebben értelmezhessék. De azért a 23—24 éves ifjú tréfás előadása általános tetszést aratott, neki meg hasznos is volt, mert lehet ez a sikere is hozzájárult ahhoz, hogy meghódítsa Kakas unokahúga, a kis Eötvös Annók szívét.

Harmadfélévi özvegység után Kakas alig várta, hogy ismét feleséges legyen, mint az olyan ember, a ki első házasságában boldogan élt s abból az újba csak kellemes emlékeket hozott át. S elvesztett boldogságát szerencsére ismét feltalálta a tiroli nő oldalán, a ki odaadóan szerette s a kit azzal a gyöngédséggel beczézett maga is, mely boldog újraházasodó férfiakat jellemez. Hiszen tapasztalásból ismerte a feleség természetrajzát. Tudta, miként kell kedvében járni egy jó asszonynak, a ki azt megérdemli, a férj figyelmességét méltányolni, viszonozni bírja; s az ifjú pár tényleg úgy élt, hogy mindenki példát vehetett róla a városon.

Erről maga a fejedelemasszony is meggyőződhetett, midőn augusztus végén meglátogatta az ő kedves Zsuzsáját s három

zejekor Német Jánostól egy veres szönyögöt fl. 6.

23 Ma már egyetlen példánya sem ismeretes, de XVII. századi másolata fennmaradt a budapesti egyetemi könyvtár kézirattárának G. osztálya 147. kötete 9. darabjában; honnan lemásoltuk Báthory-oklevéltárunk számára.

napot töltött nála,[24] abból az alkalomból, hogy télire Kővárra költözködött át.

Mária Christierna e kitüntető kegye mély benyomást tett Kakasékra, kivált hogy a fejedelemasszony jó indulatát továbbra is megtartotta irántuk. S különösen jól esett nekik, hogy midőn nemsokára, őszszel a gólya is beköszöntött házukba, s ennek

20. KAKAS VALÓSZINŰ ARCZKÉPE, KOLOZSVARI HÁZÁRÓL.

örömhíre a kővári bús nagyasszonyhoz is eljutott, hazulról hozott házipatikájából gyermekbalzsamának utolsó adagját küldte meg nekik a betegeskedő kisded részére.[25]

[24] Kolozsvár 1597-iki sáfárszámadáskönyvében találjuk ez adatokat: Aug. 29. Jöve be e várasra Asszonyunk ő Felsége vacsorára, vele Kristóf deák uram és többen főlegények... 16 darabanttal s ült harmadnapig... a város költségén.

Sept. 1. Úgymint harmadnapján vala Asszonyunk Kakas Istvánnál ebéden, Kristóf deák uram is.

Sept. 27. Szabó György vitte 4 loán szekerén Désre Asszonyunk ládáit Kakas Istvántól... fl. 2.

[25] Erről Mária Christiernának Kővárból 1597 deczember 11-ikén anyjához írt e

II. RUDOLF ARCZKÉPE.

Báthory Zsigmondné fogarasi várából jött fel[26] erre felé, melyet már szintén megúnt, habár sehol az országban olyan kényelmes, szép lakóhelye nem volt. Báthory Boldizsár tette azzá, midőn István király végrendelkezése folytán reámaradt s 1589 elején törvény szerint is átvette.[27] Olasz mesteremberekkel javíttatta ki falait, olasz módra építtette át bástyáit, udvarát és belsejét, úgy miként olaszországi útazásában látta. S az átalakítás oly művésziesen sikerült, hogy még az olaszok sem győzték eléggé dicsérni. Különösen szép, páratlan volt a maga nemében a *diszterme*, melyet remek falfestményekkel tett igazán fényessé. Egyik falán például a lángokban égő fénix-madár látszott, fölötte e felirattal:

SOLA FACTA SOLVM DEVM SEQVOR,

a másikon a Rómát mentő hős Mucius Scaevola hőstette, a mint Porsenna etruszk király táborában az égő zsarátnok fölött égeti el jobbját, mely jelenet fölé a festő ezt a mottót helyezte:

FORTIA FACERE ET PATI ROMANVM EST,

míg a túlsó oldalon egy ősember állott, nyílakkal telt puzdrája fölött e jeligével: FORTIBVS NON DEERUNT és szembe vele egy ragyogó smaragd e körírattal: HOC VNO FIDES VIRTVSQVE PROBATVR; a szögleteket pedig kisebb-nagyobb díszítések töltötték ki arányosan.[28]

*

Kakas Istvánné a házi teendők vezetéséhez is jól értett. Gondosságával híven meg tudta őrizni, a mit ura szerzett, s

soraiból értesülünk: Ich bitt E. D. underthenigist, wellen mich wissen lassen, wie man den Kinderpalsam braucht, dann ich hab den noch, den ich mit mir herein hab, und jetzt wollt ich ihn der Kackaschin geben, und wie früeh man ihn brauchen sollt. (Szilágyi Sándor közlése a «Magyar Történelmi Tár» 1877-iki 23. k. 182. l.)

[26] Fogarasban, 1597 augusztus 2-ikán írt levelét ld. Szilágyi Sándor: Carrillo Alfonz diplomácziai működése (Budapest, 1877.) 74. l.

[27] Szádeczky Lajos adata, az Erdélyi Múzeum 1892. évf. 544. l.

[28] Báthory Zsigmond s utána András titkára, a velenczei Monsignor Giorgio Tomasi «Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria e della Transilvania...» cz. rendkívül ritka műve (Velencze, 1621.) 75. l. — Szerző egyéb erdélyi vonatkozásaival «Olasz útazók Magyar és Erdélyországban» cz. munkámban fogom ismertetni bővebben. De érdekes lenne (talán a Műemlékek Országos Bizottságának) addig is megvizsgálni a ma katonai raktárul szolgáló fogarasi várkastélyban, nem tűnnek-e elő e becses régi képek a sokszoros meszelés alól, mely őket födi?

így egészen természetes volt, hogy naponta lépesedtek, gazdagodtak. Pénze forgatásával, kölcsönadásokkal, zálogolással [29] szaporítá Kakas vagyonát, jószágait s a közeli Eőrön is így szerezte meg Horváth György szép birtokát.[30] Családi boldogságát és megelégedését mindössze anyjának betegeskedése és kimúlása zavarta meg egyidőre. Állapota az új évben, 1598 tavaszán kezdett hirtelen rosszabbodni s aggasztóvá válni. A szerető fiú önfeláldozásával és figyelmével ápolta, gondozta Kakas elöregedett édes anyját, de mindhiába. S míg egyfelől örvendeztek, hogy a szellős, változó időjárású tavaszt kibírta, a beállott nyári forróság hevesebbé tette baját, s a sokat élt szegény jó asszony július elején meghalt. A hónap ötödikén «vonták» meg temetésére az unitáriusok piaczi templomának nagyharangját négyszer egymásután az egyházfiak, mint azt jómódú patriciusok és nemesemberek temetésekor szokták,[31] s a törzsétől megfosztott Kakas-család nevét már csak István menthette meg a feledéstől, minthogy úgy látszik akkor már csecsemő-gyermeke sem élt.

VII.

Ily csapások közepette Kakast kisebb veszteségek és csalódások is érték.

Még a tavaszon történt, hogy a húsvétkor tartott fejérvári generális-gyűlésen Báthory Zsigmond lemondott az uralkodásról s elcserélte fejedelemségét az oppeln-ratibori két

29 Kakas István házánál volt letéve a Sombory-árvák «marhája» is, melyről Kovacsóczy Farkas kanczellár 1590 augusztus 3-iki végrendeletében intézkedett; a Történelmi Tár 1893. évf. 40. l.

30 A kolosmonostori convent előtt 1597 április 22-ikén Horváth György kijelenti, hogy sürgős szükségére harmadéve 504 frtot vett kölcsön Kakastól, de mai napig se tudván visszafizetni, ezennel elzálogosítja Kakas és utódjai számára Eörön (Kolosmegyében) fekvő birtokát. (Az O. kolosmonostori conventi jegyzőkönyvei 10. k. 380. l.)

31 A kolozsvári egyházfiak 1598-iki számadáskönyvében (a városi ó-levéltárban) olvassuk e följegyzést:

5. Julii. Vonták az nagy harangot 4 Kakas Andrásnénak, una cum sepultura templi fl. 11 d. 90.

(Rendesen 1 frtot számították a nagy harang egyszeri húzásáért, míg az «óraharang»-éért 40 denárt. Papnak, scholamesternek (vagy családjabelinek) és studiosus

sléziai herczegségért, mint félszázaddal előbb Izabella királyné. A magára maradt, elhagyatott fejedelemasszony vállalta hát el a szerencsétlen kis ország kormányzását. Így erdélyi hitbérbirtokait Kakasnak adta át árendába évi 24.000 tallérért,[1] nemcsak azért, hogy legalább a jószágok kezelésének gondjától meneküljön, hanem mivel azt remélte, hogy nemsokára megszabadul ez országtól, melyben bejövetele óta egy percznyi boldogsága sem volt. Kakas készséggel teljesíté Mária Christierna kivánságát, mert a mellett, hogy jót tett vele, előnye is kinálkozott belőle, hisz falvait és rétjeit eddig is maga kezelte s tudta, mi a hasznuk. Csakhogy ennek a jó alkalomnak és új jövedelmi forrásnak nem sokáig örülhetett. A fejedelem ugyanis megbánta, a mit a császár embereinek rábeszélésére cselekedett s mikor látta, milyen nyomorúságos az oppelni helyzet s hogy sem a prágai udvar igéreteit nem váltják be, sem a biborosi süveg nem érkezik meg Rómából, miként a császáriak kilátásba helyezték ... egyet gondolva hátat fordított rozoga sléziai várkastélyának és augusztus utolsó hetén váratlanul Kolozsvárra érkezve, hirtelen átvette ismét a fejedelemséget s vele neje birtokait is,[2] a mivel egyszerre megszünt szegény Kakas arendatorsága, a miből annyi pénzt remélt.

Feleségével is kibékült Báthory mindjárt, a mint az első nap a reggeli misén meglepte s látszólag úgy éltek, mint egy galambpár. De helyzetét elviselhetetlennek, betegségét gyógyíthatatlannak, környezetét unottnak találta s alig várta, hogy mindettől végleg szabaduljon. Hanem most már okosabban cselekedett, mint első alkalommal. Annyira gyülölte a németet s a császárt, a mióta bennök csalódott, hogy országát semmi szín alatt kezére játszani többé nem akarta. S habár követség

tanulónak azonban «more antiquo solito», főnemes-embernek «jussu judici» ingyen harangoztak.) Ez lehet tehát a «Megfizeti a nagy-harang» mondásnak értelme!

[1] Maria Christierna maga irja ezt II. Mátyás királyhoz 1614-ben intézett memorialéjában, melylyel elmaradt sok évi jövedelmét óhajtotta visszakapni; gróf Kemény József: Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens 1. k. (Kolozsvár, 1839) 157. l.

[2] A fejedelemasszony szavai; ugyanott.

útján ajánlta fel ismét fejedelemségét, cserében német birtokokért, ezt csak azért tevé, hogy a prágai udvar figyelmét igazi szándékáról elterelje s czélját annál titkosabban megvalósíthassa. Mert még álmából is fel-felzavarta Lengyelországban élő unokabátyja, Báthory András biboros püspök ama szemrehányó levele, melyben még első lemondásának törvénybe iktatása előtt arra kérte és intette, hogy ha már megunta az uralkodást s minden áron távozni akar, tekintse meg nemzetének hírét, nevét, régi dicsőségét, s mondjon le úgy, hogy az ország a Báthoryak családjában maradjon, miként azt elődeik megszerezték és megtartották, s ne jusson idegenek kezére! Akkor nem hallgatott az okos szóra, de most elfogadta a békejobbot s meleg rokoni szeretettel ölelte keblére bátyját, ki kereskedő-ruhába bújva, tél idején (1599 februárius végén) hazajött, hogy kibéküljön Zsigmonddal, a kivel Boldizsár megöletése óta nem is érintkezett. A Meggyesen összegyűlt erdélyi rendek közfelkiáltással választák fejedelmükké a szelid kardinálist, mire Zsigmond meg az ő lengyelországi püspöki uradalmaiba vonult, a keleti tengerig terjedő északi Varmiába, hogy beteges testével és kedélyével az utóbbi évek izgalmait kipihenje.

Ez a váratlanul jött hirtelen változás Kakas életének is új fordulatot adott. Mária Christierna éppen csak a húsvéti szent ünnepeket óhajtotta csendben eltölteni, hogy aztán végkép búcsút mondjon ez országnak, melyben annyi keserűség és kiábrándulás érte. Birtokait most is Kakasnak ajánlta fel haszonbérbe, de ezúttal nem vállalhatta el, mert felesége is vágyódott hazájába s úgy gondolta, hogy ha már úrnője is eltávozik, neki se lehet több öröme itt az erdélyiek közt. A birtokokat így maga a fejedelem vette át, bár évi kilenczezer tallérral kisebb bérért,[3] mint a mennyit tavaly Kakas adott volt, s aztán maga is útnak indúlt a fejedelemasszonynyal, hogy feleségét hazakísérje. Ám alig

3 A Gyulafejérvártt 1599 április 8-ikán kiállított kölcsönös kötelezvény szövegét lásd az Uj Magyar Muzeum 1855-iki id. 1. k. 513—518. l.

értek május elején Kassára,[4] Mária Christierna hirtelen visszaküldte Erdélybe, hogy függőben maradt ügyeit elintézze, hátralevő különböző adósságait kifizesse. Ez Kakasnak iszonyú sok kellemetlenséget és bosszúságot okozott. Hisz nem volt elég, hogy valami tízszer ment le Fejérvárra saját költségén,[5] alkudozni a fejedelemmel és türelmetlen hitelezőkkel, kiknek saját zsebéből ötezer forintot fizetett. Hanem megesett vele még az a furcsa dolog is, hogy úrnője birtokainak árendájából, a fogarasi uradalomból Báthory András 3000 tallért fizettetett neki, de csakhamar visszakérte tőle kölcsön, megpótolva ezer forinttal, mert az új fejedelemnek még konyhára való pénze se volt.[6] Muralto János olasz orvosnak is 9000 forintot kényszerült kölcsönözni (lekötvén érette a zalatnai aranybányák jövedelmét) a mint megtudta, hogy Rudolf császár érdekében indúl holmi tárgyalásokért Havasalföldébe. S mind ez áldozatot azért hozta, mert — miként maga írja — a természet őt olyannak teremtette, hogy egész odaadással keresi annak hasznát és becsületét, a kit szolgál!

Ilyennek ismerte meg Báthory András is azalatt az idő alatt, melyet vele töltött, valahányszor udvarában nála jelentkezett. Szolgálatát maga számára is igénybe akarta hát venni, minthogy neki most ugyancsak nagy szüksége volt hűséges, megbízható emberekre. Hiszen országában még valahogy meg lehetett s fentarthatta uralmát és tekintélyét, ám szomszédai s első sorban Rudolf német császár és magyar király sehogy sem akarták elismerni, sőt bitorlónak tartotta, minthogy országához a Báthory Zsigmonddal kötött prágai szerződés, meg a követei által megújított feltételek alapján joga is volt, s hogy azt eddig valamelyik testvére érdekében fegyveresen nem érvényesítette,

4 A fejedelemasszony 1599 május 5-ikén ért nagy kiséretével Kassára. (Egykorú Fugger-féle tudósítás) a bécsi udvari könyvtár kézirattára 8972. k. 488. l.

5 Ilyenkor a várostól kért kölcsön lovat, ha nem volt elég a magáé, mert pl. a kolozsvári sáfárszámadásokban olvassuk 1599 február 4-ikéről e bejegyzést: Bíró uram Kakas István lovai közzé adta Szabadkai Márton egy lovát Enyedig ... d. 62[1]/[2].

6 Kakas emlékirata Carlo Magnohoz, 1599 november közepéről; a bécsi hadügyi levéltár 82. fasciculusa 74. sz. a.

az bizony leginkább szűkös pénzviszonyai nyomorúságán múlt. Másik hatalmas szomszédja, a lengyel király is bajt okozhatott volna, ha akarja vala, de a bíboros-fejedelem szerencséjére ott volt mellette atyjafia Zamoyski kanczellár, kit már húsz esztendő óta ismert személyesen s a ki épp úgy lekötelezettje volt a Báthoryaknak, miként maga a király, III. Zsigmond, kinek trónrajutását a Báthoryak fegyveres erővel is elősegíték. Ily körülmények közepette még a moldva-havasalföldi vajdaságok barátságát is jó volt követjárások és rokonsági kötelék által biztosítania, habár négy év óta függő viszonyban állottak is az erdélyi fejedelemmel, a ki mindkét tartomány vajdai czímét viselte is, nagy bosszúságára a lengyelnek és töröknek, kik tényleges hűbéruraik voltak.

Az erdélyi fejedelemség e bonyolult közjogi helyzetében, a lengyel és német szomszéd barátsága megnyerésének nehéz feladatát a fejedelem Kakasra óhajtá bízni, a világlátott gazdag kolozsvári nemes polgárra, a ki már mindkét országban járt s tudja a módját az ily követségeknek. Ezért egyik tanácsosa, Sennyei Pongrácz útján szólítá fel e fontos megbízatások elvállalására. De Kakas neki is, és aztán magának a fejedelemnek is őszintén megmondá, hogy ő most az eltávozott fejedelemasszony szolgája, annak ügyeit rendezgeti s két urat egyszerre szolgálni nem tud. Tehát semmi terhet magára nem vehet s a császár engedélye nélkül az országból sem mehet ki. Késő már ily engedélyt kérni — mondá Báthory András — és kezén fogva bevitte «titkos» szobájába, hol sok beszéd után megvallotta neki, hogy ha a pápa ő szent felségének s a császárnak is úgy tetszik, elhatározott akaratja feleségül venni Mária Christiernát s azért kéri közreműködését, hogy segélyével női méltósága helyreállítását s a haza megmaradását munkálhassa. S jobbját felemelve esküdött meg, hogy Erdélyországot hajlandó a császárnak a már Zsigmonddal kötött szerződés értelmében átadni, csakhogy vele a népek boldogságát s az ország fenmaradását biztosíthassa. Ne sajnálja hát fáradságát a nemes ügytől s ne nehezteljen, hogy egyszerre

négy követséget is ruház reá. Kakas erre térdre esve ígérte, hogy se testi épségét nem kiméli, sem a veszélytől nem riad vissza, ha neki szolgálhat, s úrnője érdekében még Indiáig is készséggel elmegy, ha szükséges.

A fejedelem nagyon megörült Kakas e készséges ajánlkozásának s mindjárt át is adá neki a lengyel király előtt tartandó beszédjének vázlatát, mert Zamoyski tanácsát követve legelőször oda kelle igyekeznie, hogy segítségét és szövetségét kérje Erdélyország számára.[7]

Anyagi szempontból itélve is nagy dolog volt, a mire Kakas hazafias felbuzdulásában — ingyenesen vállalkozott, hisz útiköltségül csupán négy nemes-ifjú kísérője számára kapott mindössze 300 forintot, miként maga elpanaszolta; a mit a magáéból 1600 tallérral kelle pótolnia, nehogy útközben valahogy megszorúljon. Költségeit a fejedelem kétszeresen igérte ugyan megtéríteni a legközelebbi országos adókivetés összegéből, fáradságát meg százszorosan jutalmazni,[8] de Kakas jól tudta, mit érnek az ily igéretek oly silány pénzügyi viszonyok közepette, milyenek közt Báthory András Zsigmondtól átvette a fejedelemséget. Még jó, hogy lengyelországi útjára mellé adta követtársul a szép megmegjelenésű, délczeg losonczi Bánffy Gábort,[9] mert így legalább költségük feleződött.

Útjukat csupán a nyári forróság tette kellemetlenné, néha szinte elviselhetetlenné, kivált hogy Krakót elhagyták s északnak tartva bejutottak a nagy lengyel síkságra. De egymást buzdít-

7 Zamoyski levele Báthory Andrásnak (az egykorú másoló tévedéséből 1599 szeptember 24-ikéről, talán április helyett) kivonatosan Szádeczky: Erdély és Mihály vajda története 457. l. A levélre egykorú kéz rájegyezte: Super hoc consilium fuit expeditus Stephanus Kakas.

8 A fentiek anyagát Kakas már id. latin emlékiratából, s Carlo Magnohoz intézett másik német supplicatiojából vettük, melyet a bécsi hadügyi levéltár őriz.

9 Erről a Bánffyról mindössze azt tudjuk, a mit róla kortársa, Szamosközy (Történeti maradványai I. k. 253. lapján ekként) följegyzett: Sub idem tempus cardinalis princeps misit etiam ad Poloniae regem Sigismundum, Gabrielem Bánfium senatorem unum splendore familiae, figura corporis et prudentia insignem virum, cui adiunxit Stephanum quoque Kakasum Claudiopolitam, virum eruditione praestantem et ad legationes dextre obeundas ob ingenii elegantiam inprimis idoneum.

gatva, néha egy-egy átszármazott erdélyi ember társaságában, a kivel véletlenül találkoztak, július közepére csak eljutottak Varsóba, az ország fővárosába. Ez volt akkor a lengyelség központja, hol az udvar is legszívesebben időzött s a ki csak tehette, ide jött élni, múlatni. Magyar ember is mindjárt otthonosan érezte magát benne, mert úgyszólván egész gyarmatuk élt azok közül, kik még István király halála után is itt maradtak, akár mint katonák, akár mint borkereskedők vagy földmívelők, családjaikkal együtt. Hisz a zsold, előhaladás és jövedelem nagyobb volt mint otthon, s hírüket, nevöket is dicsőséggel állapították meg a muszkák elleni hadjáratok vérökkel öntözött mezein. Ez az oka, hogy a király testőrsége most is magyar s hogy magyar iparost és munkást minden nagyobb lengyelországi városban találunk, bár soraik mind jobban ritkultak s nagy részök teljesen beolvadt a lengyel nemzetbe.

Zamoyski kanczellár örömmel fogadta az erdélyi fejedelem követségét és július 24-ikén, egy szombati napon vezette be a senatusba, hogy a király jelenlétében az ország nagyjai előtt «publice» adja elő czélját.

Szolgálatját és alázatos hűségét jelenti általunk Urunk Fölségednek — kezdé Kakas még útközben betanult szárnyaló oratióját — s levelében Neked és a Rendeknek békességet, szerencsét és sikert kíván, úgy az itthoni, mint külföldi és egyéb hadi dolgokban. Eljöttünk, kegyelmes és hatalmas király, hogy előadjuk magas színed előtt ama változásoknak okait, melyek Fölségedet és országodat is közelről érdeklik. Báthory András bíboros elhagyta birodalmadat, melyben menhelyet és hosszú éveken át otthont talált, hogy véget vessen annak a gyűlöletnek, mely közte és Zsigmond fejedelem közt régóta fennállott. De esedezik, ne vedd tőle rossz néven, hogy tudtod s királyi tanácsadóid hozzájárulása nélkül foglalta el az erdélyi fejedelmi széket. Mert az idő rövidsége, a rendek sietése s váratlan megválasztatásának eseménye annyira hatott kedélyére, hogy inkább követte kötelességérzete sugallatát, melyet e kinálkozó alkalom

váltott ki lelkében, mint saját akaratát. Hisz a törökök és tatárok már mindenütt feldúlták Erdélyország határait, s naponta égették és pusztították a falvakat. Fájó szívvel nézte, miként sülyed így napról napra a keresztyénség hajója. S minthogy ez a nyomor és veszedelem egy erélyes fejedelem jelenlétét tette szükségessé, oktalan lett volna a haza ily viszontagságos helyzetében a habozás és késedelem, mely sok keresztyén ember pusztulását eredményezte volna. Méltányos volt hát meghallgatnia a rendek könyörgését, öcscse hivogató szavait s átvenni kezökből a fejedelemséget, melyet Zsigmond magától eldobni készült. Az ország nyomorúságos állapota is kényszeríté a fejedelmi szék elfoglalására. S hogy ne engedett volna a népakaratnak, mikor látta, hogy az ország hiába remél a császártól, s Miksa főherczeg késedelmezése további nyomort szült és okozott. Ám meg kelle tekintenie a Báthoryak régi dicsőségét is, hisz nincsen városa, falva, háza s egyetlen szöglete Erdélyországnak, hol azt ne ismernék! S nem volt-e jogos visszaszereznie erővel elragadt családi patrimoniumát, s vele megmentenie a hazát? És vajjon nincs-e telve hasonló példákkal a görögök és rómaiak története? Meg aztán nem kellett-e néhai Báthory István királyra is gondolnia, kinek emléke halhatatlan? Ám Báthory András fejedelem tudja és repeső örömmel emlékezik arra, hogy ő nemcsak Lengyelország polgára, de a senatusnak is egyik szerény tagja, s azért erősen reméli, hogy elhatározását Fölséged nem fogja kötelességmúlasztásnak minősíteni, s miként neki országában lakást adott, őt most egész Erdélylyel együtt oltalmába veszi s továbbra is részesíti kegyes támogatásában. Hiszen az erdélyiek és lengyelek közt régi és őszinte a jó viszony s a közelmúltból, a bicsini mezők s a moszkvai háború csataterei elég példái az erdélyiek önfeláldozásának s barátságának, melyet vérök hullásával pecsételtek meg. Kéri tehát uram Fölségedet, vesse magát közbe Rudolf császárnál, hogy őt grácziájába fogadja, s vele frigyet kössön, nehogy a háborúságnak olyan tüze legyen, melyet nem víz, hanem az emberek vére és rom-

lása fog eloltani. E nehéz időkben a római király ő Felsége pedig ne a bosszúvágytól vezettesse magát, hanem tekintse meg a keresztyénség üdvét, valamint azt, hogy Báthory Andrást az egész nemzet egyhangú akarata emelte magas tisztségére, melyet Isten s mindkettőjük dicsőségére megtart, ha vele kezet fog s békét szerez.[10]

A király nevében titkára, Gembicki Lőrincz felelt arra, a mit Báthory Andrásról Kakas «csinos szavaiból» értett s örömmel és kegyes szívvel fogadott. Biztosítá őt egyszersmind barátságáról s arról, hogy állandó gondja lészen Erdélyország biztonsága és üdve, nemcsak a szomszédság joga, hanem a két ország közt fennálló régi jó viszony és érdekközösség folytán is. Készséggel teljesíti azt is, mit a fejedelem országa mostani békességének biztosítása végett kíván tőle, habár a senatust hirtelenében összehívni nem is bírja, de kész szívvel jár közben a császárnál érdekében s mindent megtesz, a mivel neki szolgálhat.[11] Jóakaratáról külön levélben is megnyugtatá a fejedelmet,[12] a ki jól ismerte a király személyiségét s tudta, hogy szavai nem pusztán udvariassági szólamok. Hiszen úgy ő, mint kanczellárja állandó jó indulatot tanusítottak Báthory András iránt, kinek boldogulását szívből kivánták. De meg Lengyelországnak is érdeke vala, hogy Erdély nyugalma helyreálljon s közjogi helyzete a német császár és a szultán hatalmi versengése közepette tisztuljon, miként ez időben az emberek magukat kifejezni szerették; igazán a keresztyénség üdvére. Kakas uramék tehát elégedetten térhettek haza, hogy uruknak, fejedelmöknek ezt

10 Kakas hosszú czikornyás oratioját megtaláltuk a krakói hg. Czartoryski-múzeum kézirattára 97. k. 580–590. és 737–751. lapján, a Szaniszló Ágost lengyel király könyvtárában volt eredetijéről másolva. De kivonatosan már Miles is közlé 1670-ben megjelent Siebenbürgischer Würg-Engel-e 231–232. l. Mi itt e kettőből adtuk rövid tartalmát szabad fordításban, inkább csak fontosabb tételei kivonatolására szorítkozván, már csak térszüke miatt is.

11 Responsum Sacrae regiae Mtis ad legationem Bathorei cardinalis peractum 1599 die 24. Julii. Respondente Laurentio Gembicki, Mtati regiae secretario; másolata a krakói hg. Czartoryski-múzeum levéltára id. 97. k. 753. l.

12 Zsigmond lengyel király levele Báthory Andráshoz, ugyanott, a 755. l.

hírül adják, a király szóbeli üzenetével együtt, a mit papirosra tenni nem akartak.

Báthory András hűséges szolgálatáért Kakast titkárává tette, de talán csak azért, hogy újabb követségében nagyobb tiszteletet szerezzen s juttasson neki. Mert hivatalát el se foglalhatta, annyira kelle sietnie a császári udvarba. Szorgalmazta menetelét az új erdélyi nunczius, Malaspina Germanicus püspök is,[13] kit a fejedelem még lengyelországi működése idejéből ismert s most a pápa ő szentsége megbizásából sürgette a biboros-fejedelmet, hogy mindenekelőtt Rudolf császárral jöjjön tisztába. De meg az a körülmény is, hogy a török igen előnyös béke-föltételekkel

21. ZSIGMOND LENGYEL KIRÁLY ALÁÍRÁSA.

kinálta meg s utóvégre őt se tartható sokáig puszta szóval, bármint vonzódott is a keresztyénekkel való szövetség ügyéhez. Ajánló levelében meg is írta Rudolfnak őszintén a fejedelem, hogy magatartásával, azt hiszi, eloszlatta minden balvéleményét és iránta táplált ellenséges indulatát. Hisz — Isten a tanúja — azért jött az országba, hogy kibéküljön Zsigmonddal és ellenfelekből barátokká, testvérekké legyünk. S ha trónját el nem foglalja, esetleg olyan ül bele, a ki nem lett volna oly hűséges híve, mint ő maga, a ki semmi újítást nem akar, hanem az egyenességet óhajtja. Ezért szalasztotta el keresztyéni buzgóságból a törökkel való szövetkezés kedvező alkalmát, s keresi, kéri

[13] Ezt Miles is följegyezte id. krónikája 233. l.

most a császárét, nehogy késedelme kárára legyen; bíztosítván, hogy szövetségének nehézségei nincsenek.[14]

Közbenjáróul a fejedelem Spinelli Fülöp érsek prágai nuncziust kérte föl, hogy követe mielőbb kihallgatást nyerjen, meghagyván Kakasnak is, hogy mindenben tanácsára hallgasson és útasítása szerint járjon el.[15] Csakhogy a míg felkészült s magánügyeit elintézte, bizony október közepe lett, mire elindulhatott, bármiként sürgették is naponta a fejérvári udvarból. Sokat késett Kassán is, honnan levelet intézett Carrillóhoz, kinek véleményét meg akarta hallgatni, de a jezsuita-atyát a pestis Bécsbe rekesztette, anélkül hogy vele találkozhatott volna.[16]

Így maga Kakas is megváltoztatá eredeti útitervét és Morvaországon át sietett egyenesen Prága felé. De a mint a hónap harmadik hete végén odaért, nagy bosszúságára arról kelle értesülnie, hogy az udvar a dögvész elől Pilsenbe, a nunczius meg Kuttenbergbe menekült. Nem maradt más hátra, mint megfordítania szekere rúdját, s megüzenni gyorsfutárral, hogy a nunczius várja.[17] Meg is érkezett pontosan október 25-ikén este s meglátogatván a nuncziust, azonnal elő is adá küldetése czélját.

Báthory András biboros — úgymond — teljesíteni óhajtván a pápa ő szentsége rendeletét, hajlandó szövetkezni a császárral, sőt alávetnie is magát, «miként az ember az Istennek» szokta, s közreműködésére számítva, arra kéri tehát: térjen vissza az udvarba és támogassa a fontos ügyet, mely semmi késedelmet nem tűr; vezesse a császár elé s legyen jelen első oratiója

[14] Báthory András Gyulafehérvártt 1599 szeptember 14-ikén Rudolfhoz irt levelét ld. az Erdélyi országgyülési emlékek IV. k. 318—320. l.

[15] A fejedelem Spinellihez intézett 1599 szeptember 24-iki gyulafejérvári levelének egykorú másolata a római vatikáni Borghese-levéltár III. 67. b. kötete 302. l.

[16] Bécsben 1599 október 20-ikán irt levelében erről Carrillo következőket jelenté Rómába, Aldobrandini Péter biborosnak: Abanti hieri mi scrisse de Cassovia el Sre Stephano Kakas, ottimo catholico, ambasciatore del Illmo Sre cardinale Bathoreo al imperatore per fare accordo, desiderando aboccarse meco, il che la peste et altri negotii ha impedito. (Eredetije a római vatikáni levéltár «Particolari» I. k. 148. sz. a.)

[17] Spinelli nunczius jelentése Aldobrandini Cinzio b. államtitkárhoz Kuttenbergből, 1599 október 25-ikéről; a római vatikáni Borghese-levéltár III. 67. b. kötete 294. l.

alkalmával s végül eszközölje ki, hogy a fejedelem feleségül vehesse Mária Christiernát, Zsigmond elvált nejét, minthogy ez biztosítaná legjobban a kötendő szövetség állandóságát.

Kakas azzal is hatni akart a nunczius kedélyére, hogy elmondá, miként Lengyelországban minden elő van már készitve, hogy Erdélyt a lengyel birodalomhoz kapcsolják, s e hatalmas szövetséget nemcsak a rendek óhajtják — a mint arról mostani útján meggyőződött — hanem a dolog a török tudtával történne, a ki viszont Báthory Andrást tüzeli a vele való egyességre. Csakhogy a nunczius jól tudta, mennyit kell e beszédből készpénzül elfogadnia, s azért Kakas előterjesztésére udvariasan csupán annyit felelt, hogy mindent el fog követni az udvarban a bíboros-fejedelem érdekében s reméli sikeresen, mivel tudja, hogy a császár a pápa kivánságait készséggel teljesíti; ura trónjának törvényességet és erőt pedig csakis ez a szövetség adhat, meg lévén róla győződve, hogy a török fenhatóságát nem fogadta volna el különben se. Ám az udvarba mindaddig nem mehet, míg választ nem kap róla, lesz-e lakása. Egyébiránt tanácsosabbnak tartja, ha egyedül megy oda s maga jelentkezik a császárnál, kit atyjukként tisztelnek alattvalói; nehogy miniszterei őt, a nuncziust állásfoglalással vádolhassák, habár természetesen mindent elkövet küldetésének sikere érdekében. A fejedelem házassági tervét azonban nem ajánlja felemlíteni csak úgy «ex abrupto», míg a császár hajlandóságáról meg nem győződik. Véleménye szerint pedig szükségesnek tartaná, hogy Báthory András biztosítékul (hacsak rövid időre) Váradot s még nehány egyéb várát hagyja a császár kezén, mert különben hogyan képzeli, hogy az erdélyiekben harmadszor is bízzék?

Kakas erre rögtön kijelenté, hogy ilyesmibe a rendek s az ország semmi szín alatt bele nem egyeznének. De be kellett látnia, hogy a nunczius úgyszólván az udvar hangulatát tolmácsolta, mikor elárulta önkéntelen, hogy mindig ez a kivánság merült fel, valahányszor az erdélyi dolgokról a császárral és tanácsosaival beszélgetett, Pezzen meg nyiltan ki is jelenté neki, hogy

a tervezett szövetségnek az a legnagyobb akadálya, hogy a fejedelemnek pénzsegélyt nem tudnak vagy nem akarnak adni,[18] bármint igérje is hűségét.

Mindez nem volt valami kedvező Kakasra nézve, de legalább megtudta a valóságot és írásbeli előterjesztéseit a szerint támogathatta élőszóval s igéretekkel, a mint a nunczius bizalmasan kioktatta. Rohant hát Pilsenbe, hová halottak napjára érkezett[19] s hosszas lótás-futás és könyörgés után végre — egy hét múlva — meg is nyerte a kért audiencziát, melyre annyira vágyódott s készült. Ezen előbb üdvözölte a császárt ura, fejedelme nevében, állandó szerencsét és boldogságot kivánva a «dicső» osztrák háznak, hogy neve és ragyogása örökös és halhatatlan legyen.[20]

22. RUDOLF CSÁSZÁR ÉS KIRÁLY ALÁÍRÁSA.

Majd hosszú beszédébe kezdett, elmondván, miként jutott Báthory András abba a kényszerítő helyzetbe, hogy az erdélyi fejedelemséget elfoglalja — a keresztyénség érdekében, melyért annyit fáradozott, s annyi követséget járatott, teljesen alávetvén magát a pápa ő szentsége akaratának. Nuncziusa, Malaspina, is még jobban megerősíté abban a meggyőződésében, hogy csakis a császárral kössön szövetséget s reméli is erősen, hogy támoga-

18 Spinelli nunczius részletes jelentése ugyanaznapról, a római vatikáni Borghese-levéltár id. k. 298—9. l. — Röviden érinte Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkel III. k. (Budapest, 1903.) 253. l. is.

19 Vischer Tóbiás jelentése Miksa főherczeghez, Pilsenből, 1599 november 10-ikéről, Hurmuzaki: Documente XII. k. 493. l.

20 Kakas «Salutatio ad Maiestatem Caesaream» czímű írata a bécsi udvari állam-levéltár Hungarica osztályában.

tását e keresztyéni tervétől a császár nem fogja megvonni tőle.[21] Aztán átnyujtotta a fejedelem tizenöt pontba foglalt kivánságait, melyeket élőszóval éppen csak hogy nagyjában érinthetett. De biztositá a császárt, hogy öt ura azért küldte ide hozzá, hogy atyai szívében bizakodva haragját róla levegye s hűségét, országa szövetségét neki és utódainak felajánlja, mert ezt nemcsak a jó szomszédság, de az ellenség ereje, közelsége s a népek java, meg az ország megmaradása is egyaránt követeli.[22]

Báthory András fejedelem előterjesztésének egyes pontjai igen körültekintők voltak s az a vezérgondolat vonult bennök végig, hogy ha már a két ország egyesül, akkor a magyar király tényleg segélyezze is Erdélyt a közös ellenséggel szemben, ne úgy mint eddig.

Igérje meg — úgymond — a császár a maga és a magyarországi rendek nevében, hogy a megkezdett háborút folytatni fogja. Ám ha békére kerülne a sor, az csakis a két szerződő fél előleges tudtával és hozzájárulásával jöhessen létre; a békébe pedig foglaltassék bele Erdély is mindkét Oláhországgal, a töröktől elszakadt Moldova és Havasalfölde tartományával együtt. Viszont a fejedelem is igéri és esküvel fogadja a saját maga és népe nevében, hogy folytatni fogja a török elleni harczot (melyet Báthory Zsigmond annyi szerencsével megkezdett), de semmiféle tárgyalást nem kezd és folytat ő Felsége s a magyar rendek tudta, hozzájárulása és jóváhagyása nélkül.

Erdély a magyarországi részekkel és végekkel Báthory András kezén marad, úgy a mint most bírja s miként elődjei bírták, összes jogaival és jövedelmeivel együtt, halála után meg elsőszülöttségi jogon fogják örökölni egyenes ágból származó férfi-utódjai, kik a mindenkori magyar királyt és törvényes utódaikat igaz királyokul fogják elismerni s nekik a hűségi esküt letenni, miként ő maga is. Ha azonban férfi-utódok nélkül halna

21 Hat sűrűn teleirt lapnyi «Oratio humilis»-a, Kakas sajátkezű javitásaival, ugyanott.

22 Kakas mindvégig sajátkezű előterjesztése, ugyanott.

el, Erdély minden ellenmondás nélkül ő Felségére és utódjaira száll, minthogy különben is Magyarországnak igazi, elszakíthatatlan tagja s ezt hűségi esküvel fogadja úgy a maga, mint a rendek részéről. Azzal a kikötéssel, hogy Erdélyország törvényeit és kiváltságait ő Felsége sértetlen és változatlan megtartja és megtartatja, a létező adományozásokat és zálogolásokat elismeri, s az erdélyi rendek hozzájárulásával kormányzót avagy vajdát közülök nevez ki. Ha pediglen az Úristen a fejedelemnek csak leányutódokat adna, ő Felsége mindegyiknek 100.000 rhénesforintnyi hozományt biztosít s végül mikor a mindenkori magyar király megválasztásakor hüségi esküt tesz, abban különösen megemlíti Erdélyt is.

Hogy az erdélyi fejedelem a közös ellenség ellen minél sikeresebben működhessen, ő Felsége biztosítsa fegyveres támogatását, olyképpen, hogy a kassai kapitány a fejedelem kérésére azonnal hadi erővel és jól felszerelt haddal támogassa, a mi ha elegendő nem lenne, a császár egyéb seregeit is beküldje.

A mi a pénzsegélyt illeti, ezt ő Felsége évente hat hónapra május elsejétől október végéig utaltassa ki három ízben, havi 32 ezer tallérnyi összegekben, de az első részletét márczius elsejére, hogy a had s a hadakozás idejében megindulhasson.

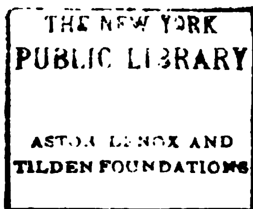
Váradot ő Felsége e szerződés szentesítésének keltétől számított két esztendő alatt adja át összes hadi fölszerelésével együtt, a többi elfoglalt erdélyi várat és birtokot pedig Nagybányával rögtönösen.

Bármely joga és követelése lenne a császárnak Erdélyben, átengedi a fejedelemnek s gondoskodik róla, hogy a római szentbirodalom a fejedelmet és országát elismerje és támogassa.

Ha mit az ellenségtől közösen visszaszereznek, az maradjon a császár kezén, a mit a fejedelem saját fegyvereivel, alattvalói vérével és segítségével, vagy másként szerezne vissza, azt megtarthatja magának hűbérjogon, de ha olyan várat vagy helységet hódítanának meg a töröktől, mely hajdan is a magyar szent koronához tartozott, azt illő kárpótlás fejében a fejedelem azonnal átadja.

BÁTHORY ANDRÁS BIBOROS, ERDÉLYI FEJEDELEM.

Azokat a helyeket és erődöket, melyeknek erősségét az ország s a keresztyénség érdeke kivánja, jó karban tartják kölcsönösen. Minthogy azonban a harczok kimenetele kiszámíthatatlan, s megeshetik, hogy a fejedelem és utódjai kimerülvén, országukat kellően megvédeni nem tudják, sőt azt elhagyni kénytelenek, erre a bekövetkezhető esetre ő Felsége annak, a kit ez a balsors érne, örökösödési joggal oly birtokokat köteles adni, melyeken rangjához illően élhessen.

Mind e föltételek megtartani a fejedelem és a rendek ünnepies esküvel ígérik, ő Felsége meg saját aláírásával, pecsétjével és a magyarországi rendek hozzájárulásával szentesíti. Mivel pedig a pápa ő szentsége a múltban pénzsegélylyel is támogatta Erdélyt, ez iránt újból megkeresik, mert az ország amúgy is katholikus és e támogatásra igényt tart.

Végezetül ő Felsége elismeri Báthory András bíborost Erdély igazi és szabad fejedelméül a Zsigmondnak adott czímmel és joggal, s őt minden veszélylyel szemben segélyezi.[23]

Íme rövid kivonatban az, a mit a fejedelem a szövetség fejében a császártól kivánt. Nem mintha nem ismerte volna eléggé szűkkeblűségét, a birodalom pénztelen, szűkös viszonyait, gyengeségét és a prágai udvar bizalmatlanságát minden iránt, a mit Erdélylyel szemben kezdeményeztek; hanem összeirogatva talán azzal a gondolattal, hogy ime mindent megtett, a mit a pápa tőle, úgy is mint biborosától, úgy is mint keresztyén fejedelemtől e nehéz időkben követelt, s nem rajta múlt, hogy czélt nem ért.

Rudolf császár mindazonáltal kegyesen hallgatta és fogadta Kakast,[24] udvariasan, mint minden idegen követet szokott, miniszterei és tanácsosai pedig megigérték neki, hogy előterjesztéseit sürgősen tárgyalás alá veszik. De ez eszök ágában se járt, mert a bíboros ajánlataiban nem hittek, hisz három hete

[23] Kakas sajátkezű 16 pontból álló latin eredetije, ugyanott; «Copia articulorum Illmi d. cardinali Bathorei cum Sacra Caesarea Regiaque Maiestate» cz. egykorú másodpéldánya a római vatikáni Borghese-levéltár III. 67. b. kötete 300. ll.

[24] Szamosközy történeti maradványai II. k. 265. lapján, hol Kakas beszédét «cultissima oratio»-nak nevezi.

sincs, hogy kezökbe jutott Ibrahim nagyvezérhez írt eredeti levele, melyben szövetségét kéri a császár s a németek ellen,[25] s így szavai őszinteségében bízni dőreség lett volna. Pedig nem volt igazuk, s ha a császár tanácsosai jobban ismerik vala a fejedelem és Erdély nehéz helyzetét, belátták volna, hogy ezt csak azért tette, hogy országát minden eshetőségre biztosítsa, s a törököt reménységgel tartsa. Így Kakast valóságos kémnek, csalónak tartották, a ki épp úgy akarja hitegetni az udvart, miként Bocskay és Naprági uraimék a tavaszon. Az udvari nép közt még az is elterjedt róla, hogy Mária Christierna erdélyi birtokainak jövedelmével szökött ide s abból költekezik. Kedvetlenül járt hát az unalmas kis városban, melyben senki jóakarója és ismerőse nem volt. S miközben a császár határozatát leste, várta, minden délben, mikor miniszterei tőle kijöttek, egyszer csak sürgősen hivatták.

Kakas örömmel sietett az udvarba, hálákat adván Istennek, hogy immár kiszabadítja e helyről s haza indúlhat urához. De mekkora volt megdöbbenése, fájdalma és bánata, midőn azzal a hírrel lepték meg egész váratlanul, hogy: Mihály havasföldi vajda betört Erdélybe, s megtámadván a fejedelmet a Szeben melletti sellemberki mezőn, csatában leverte s míg az kénytelen vala híveivel menekülni, ő maga diadalmasan vonult be a gyulafejérvári palotába, honnan most ő Felsége nevében kormányozza az országot.

Színeváltozottan távozék szegény Kakas ez audiencziáról és felindúltan, levert kedélyállapotban, hogy éppen a császártól kelle értesülnie ura szerencsétlenségéről.[26] Egy egész világ omlott össze lelkében e leverő hír hallatára, melynek valódiságát még akkor sem akarta hinni, mikor hazulról érkezett levelek is megerősíték. Hiszen még otthon volt, mikor a havasalföldi vajda

[25] Ezt egyéb fontos levelekkel együtt a nagyvezér két megszökött apródja juttatta az udvar kezébe; Hurmuzaki: Documente XII. k. 473. és 493. l.

[26] Bongars tudósítása, Hurmuzaki: Documente XII. k. 482. l.

a fejedelem követeinek a Szentírásra esküdve fogadta erős fogadással, hogy felesége húsát rágja és gyermekei vérét igya, ha hűségét irányában megszegné s maga is látta levelét, melyben ugyanezt írásban is megismétlé. Felőle nyugodt vala tehát, mint maga a jámbor lelkű fejedelem is, ki inkább tartott a török-tatár becsapástól s a császár haragjától, mint a neki s országának alávetett vajdától. Ámde nem tudták, hogy Mihály vajdával a prágai udvar titkos alkudozásokat folytatott s hogy pénzzel és ígéretekkel miként vették rá a csalfa támadásra, mely az erdélyi kérdést — legalább a mint a császár miniszterei hitték — egy csapással megszünteté.

Egész éjjel nem tudott aludni az izgatottságtól és gondoktól s miközben zúgtak, kongtak a harangok, az erdélyi győzelem örömére tartott fényes *Te deum laudamus* zsolozsmás énekei alatt, Kakas emlékíratokon dolgozott.[27]

Délire el is készült velök, hogy ígérete szerint beadhassa őket.

Az egyikben arra kérte a császárt, hogy megtekintvén Báthory András erényeit, tanultságát, érdemeit, szónoki tehetségét, testi szépségét, s azt, hogy Rómában nevelkedett és bíboros, a ki az egyháznak és államnak egyaránt hasznos tagja, legyen győzelme után kegyes a legyőzöttel szemben, s méltányolja azt a buzgóságát, melylyel neki magát alávetni igyekezett s ahhoz az erdélyi rendeket is megnyerte. Gondoljon atyafiságára, melyből annyi kiváló fia származott a hazának és fejedelme az országnak, mind lelkes hívei az anyaszentegyháznak, melyben megmaradtak. Bocsásson hozzá Fölséged, — úgymond — ha netalán fogva lenne Erdélyben, ha pedig Lengyelországba menekült volna, fogadja kegyesen, ha majd ide jönne elibe, hogy lábaihoz esve biztosítsa hűségéről.[28]

27 Mihály vajda győzelmének híre 1599 november 10-ikén érkezett Bécsbe, hol a Szent-István-templomban 15-ikén tartották a Tedeumot s utána Prágában és egyebütt is.

28 Kakas négy pontba foglalt sajátkezű előterjesztése, a bécsi udvari államlevéltár id. Hungarica osztálya 1599-iki utolsó csomójában.

Bővebb és érdekesebb az a másik írata, melyet Carlo Magno tanácsoshoz intézve, őt jóhiszeműségéről és ártatlanságáról igyekszik meggyőzni.[29] Becsületes lelkiismeretem késztet — úgymond — e kérvényem megírására, miután még mindig eszemben jár az az ellenvetés, melyet tegnap ő Felsége, legkegyelmesebb urunk nevében mondva hallanom kelle. Hiszen ha úrnőmhöz vagy másnak küldözhető pénzem lett volna, uram, nagy véteknek tartanám, hogy eddig meg nem jelentettem. De immár napvilágra jöhet, hogy fejedelmemtől egy tallérnyit se kaptam oly megbízással, hogy azt úrnőmnek vagy másnak adjam; szavamra mondom, a mit többre becsülök mindennél s gyalázatos halál érjen, ha ez igaz nem volna! Mindössze annyi pénzem van, a mennyi útiköltségemből idáig megmaradt, habár a fejedelem megbízott, hogy hazaindúltomban szerezzek Bécsben vagy kétháromezer aranyat s vigyem árenda fejében úrnőmnek Grazba. Az ő érdekében tett sok ezer forintnyi kiadásomat is könnyen előszámlálhatom s remélem, hogy ő Felsége megtéritteti nekem. Kérem is, juttassa ez alázatos instancziámat elibe, s kárhozat, becsületvesztés érjen, ha igazamról másként értesül, miként itten előadám; mert attól az én Istenem, tudom, megment engem.

Megismételte s kiszínezte mindezt Rumpf Farkas udvarmesterhez benyújtott supplicatiójában is,[30] kijelentvén, hogy akár elfogták a fejedelmet, akár elmenekült, az ő küldetése véget ért s kéri közbenjárását, hogy ő Fölsége választ adjon Báthory András bíborosnak és az erdélyi rendeknek, őt meg bocsássa el, hogy tisztességgel visszatérhessen családjához, érte aggódó övéihez. Adjon arra is kegyes rendeletet, hogy birtokai, valamint a követségében mellette szolgáló négy nemes-ifjú jószágainak otthon Erdélyben bántódása ne legyen, mert ő mindig híven szolgálta a császárt, úrnőjét, s ha kivánja készséggel felügyel

29 Kivonatát ld. Szádeczky id. m. 445. l.

30 Eredetije ugyancsak a bécsi államlevéltár id. Hungarica osztályában; kivonata Hurmuzaki: Documente xii. k. 479. l.

birtokaira, melyek most bérlőjük, a fejedelem menekülése következtében gazdátlanná, gondozatlanokká váltak.[31]

Istenre és minden szentekre fogadta, hogy küldetésének semmi turpissága nincsen, esedezvén, hogy kéréseit teljesitsék. De pár nap múlva megjött annak is a híre, hogy a menekülő szegény fejedelmet a felbőszült székelyek a Pásztorbükkön agyonütötték s így jó része annak, a mit Kakas annyi odaadással kivánt és sürgetett, tárgytalanná vált.

VIII.

BÁTHORY András tragikus halála nagy csapást mért Kakasra is, nemcsak Erdélyországra, mely most egy merész kalandor kezére jutott. Kettévágta egész jövőjét s államférfiúi pályafutását, mely szép előhaladással kecsegtette. Most már elmaradhatott hátralévő két követsége: a római és spanyolországi, melyek neki biztosan megszerzik vala a kanczellári méltóságot. S egyetlen czélja csupán az lehetett, hogy mielőbb hazaérjen s biztosítsa parlagon heverő jószágait és vagyonát. Ám ez se ment oly gyorsan, a mint kivánatos lett volna. Nem akarták elbocsátani, míg az oláh vajda követe új hírekkel meg nem érkezik.[1] Hosszas kérésére azonban végre megkapta az udvar «resolutió»-ját, mely egyszerűen tudomásul vevén a fejedelem előterjesztéseit, Kakast távozni engedi, minthogy Erdélyben oly változások keletkeztek, melyek további veszteglését feleslegessé teszik.[2] Négy napra rá útlevelét is kézbesíték[3] s így most már András-napján búcsút mondhatott az udvarnak, hol egy teljes hónapot vesztegelt — hiába. Ám előbb Prágába hajtatott, hogy elbúcsúzzék a nuncziustól,[4] a ki iránta

[31] Itt csak az érdekes irat végét használtuk, többi sok adatát munkánk előbbi részeiben dolgoztuk fel és idéztük.

[1] Prágai 1599 november 24-iki tudósítás, Hurmuzaki: Documente XII. k. 514. l.

[2] Kelt Pilsenben, 1599 november 25-ikén; a Brüsszeli okmánytár III. k. 136. l. és az Erdélyi országgyűlési emlékek IV. k. 320. l.

[3] Kiállitva november 29-ikén; ugyanott a 321. l.

[4] Spinelli nunczius így ír Rómába 1599 november 29-ikén: Il secretario del Car-

és ura iránt annyi jóindulatot tanusított s onnan egyenesen Bécsbe ment, hogy útja és vesződései fáradságát kipihenje s régi ismerősei, a Blo-család ifjú tagjait viszontlássa.

Utasítása szerint innen Gréczbe sietett, hová deczember 19-ikén érkezett, hogy Mária Christierna fejedelemasszonyt üdvözölje, birtokainak állása felől tájékoztassa[5] s azzal ura utolsó kivánságát teljesítse, még halálában is.

Itt töltötte a karácsonyt, s itt érte az újév is, míg Mária özvegy főherczegnő közbenjárására a császártól ajánló levelet kapott Mihály vajdához, hogy Erdélyben békésen és háborgatás nélkül élhessen feleségével.[6] Ezt közben erdélyi barátai is kieszközölték számára a vajdától, a november végén tartott gyulafejérvári országgyűlésen,[7] s azzal a végzéssel együtt vette kézhez azt a becses krónikát is, melyben jóakarója, Szamosközy István fejérvári országos levéltárnok és historikus tájékozásául leírta mindazokat az eseményeket, melyek Báthory Zsigmond Oppelnből való hazaszökésétől Báthory András temetési ünnepségéig szerencsétlen hazájukat érték.[8]

Bármint sietett is, Kakas a hideg zord idő s a nagy havazás és hófúvások miatt, melyek a Felső-Magyarországon át vezető posta-útat néha napokig járhatatlanokká tették, lassan haladhatott, úgy hogy január hó végére érkezett csak haza Kolozsvárra feleségével. Változott, nehéz viszonyokra talált, miként arra el is vala készülve. Az országnak minden törvénye, intéz-

dinale ch'è stato sin quì alla Corte, se ne partì spedito, o più tosto relassato, con quella sodisfattione maggiore che se gli è potuta dare; et l'aspetto quì da me ad ogn' hora, forse che da lui potrò intender qualche cosa, ancorchè verisimilmente egli possa saper puoco. (Egykorú másolata a római vatikáni Borghese-levéltár III. 67. b. kötete 346. l.)

5 Grazi 1599 deczember 20-iki tudósítás szerint, Hurmuzaki: Documente XII. k. 552. l.

6 Mária főherczegnő Rudolfhoz Grazból, 1599 deczember 31-ikén, a bécsi udvari államlevéltár id. »Hungarica« osztályában.

7 A végzések 16. pontjában a rendek hálájukat fejezik ki Mihály vajdának, hogy Kakas Istvánnak és két más erdélyinek »ez országba Nagyságodhoz szabad béjövetelt és östől maradott jószágokban és zálogos jószágokban és egyéb marhájokban is békességes megmaradást engedett«; az Erdélyi országgyűlési emlékek IV. k. 435. l.

8 Szamosközy az erről szóló adalékok fölé t. i. ezt a megjegyzést tette, munkái IV. k. 103. lapján: Ezeket enmagam írtam magamtúl Kakas Istvánnak, csak raptim.

ménye és alkotmánya fennállott ugyan, de azért Mihály vajda kormányzott, parancsolt . . . a császár nevében. Ő gyakorolta az erdélyi fejedelem összes alkotmányos jogait, úgy hogy még czímeres levelet, tehát nemesítést is osztogatott az erdélyiek közül azoknak, a kik neki vakon engedelmeskedtek. Ám a törzsökös nemesek közt is akadt elég, a ki haszonlesésből és nagyravágyásból szolgájává szegődött s — még legalább ekkor — elnézte, tűrte a bitorló kalandor minden igazságtalanságát, s kegyetlenkedését. Cselekedeteit ugyan a császárnak egyszerre 3—4 biztosa is ellenőrizte, de mit ért munkájuk s minden jóindulatuk, ha erőtlen és pénztelen állottak a vajda seregeivel s országos jövedelmeivel szemben, melyek az ő udvarába folytak. A gyengébb ezúttal is csak a magyar király vala, a ki épenséggel nem sietett a más által számára könnyűszerrel meghódított tartományt az anyaországgal egyesíteni. Erdélyben szabadjára garázdálkodhatott egy *idegen* s a rendek hiába folyamodtak a prágai udvarba orvoslásért, hiszen még ha minden panaszt azonnal elintéztek is, akkor is beletelt hat hét, vagy két hónap, mire íratai visszaérkeztek.

Kakasnak csakhamar azonban arról kelle meggyőződnie, hogy nem is a vajdától kell tulajdonképpen tartania, hanem inkább jó barátjaitól és saját atyjafiaitól, kik vagyonára vágyódtak. Mert a vajda szívesen fogadta, midőn neki Fejérvártt a februárius közepére hirdetett gyűlésen, hívására assessoraként bemutatkozott,[9] sőt még elő is léptette s az ország egyik protonotáriusává tette.[10] Míg emezek alig várták hazaérkezését, hogy perrel támadják meg a Balassi Gergely árvái birtokainak megosztása miatt,[11] s a mint lehet, kiforgassák vagyonából.

Ám a hatalom elkábítá s mind merészebbé és erőszakosabbá tette Mihály vajdát, kivel senki sem birt. A császár ren-

[9] A császári biztosok jelentése szerint, Hurmuzaki: Documente XII. k. 681. l.

[10] Így fordul elő a biztosok 1600 április 24-iki jelentésében, ugyanott a 864. l.

[11] Ez ügyben Tasnádi Literatus Gáspár és felesége Borbála 1600 februárius 2-ikán protestált Kakas ellen a kolozsvári főbíró előtt; Kolozsvár tanácsának egyik számozatlan régi jegyzőkönyvében.

deleteit lanyhán vagy sehogy se teljesíté, s egy napon még a császári biztosokat is elfogatta a kolozsvári tanács által. Mindez gondolkodóba ejté Kakast, látván, hogy a császárhoz hű erdélyieknek immár semmi becsülete nincs az országban s nehogy valami baj érje őt is, elhatározá, hogy kivándorol szülővárosából s elköltözik felesége hazájába, Tirolba. Engedett hát hitvese gyakori könyörgésének s titokban útlevelet szerezvén Mátyás főherczegtől, Rudolf magyarországi helytartójától, meg az erdélyi biztosoktól, július közepén eltávozott a városból. De még jóformán ki se jutott Magyarországból, midőn hírét vevé Kornis Gáspár és más barátja leveléből, hogy a vajda egész vagyonát, ingó és ingatlan jószágait lefoglalta és nővérének, Kakas Katának

23. MIHÁLY HAVASALFÖLDI VAJDA ALÁÍRÁSA.

adományozta.[12] Ezt ura Eötvös András supplicatiója folytán cselekedte vele szemben, hűtlenség vádja czímén, hogy t. i. az országot híre-tudta nélkül elhagyta, s kijárnia a dolgot annyival könnyebb volt, hogy veje Kakas Kata lányának jegyese: Jacobinus János, a vajda secretáriusa volt. Felesége révén Eötvös uram különben is jussot tartott Kakas vagyonához, azt is remélvén, hogy soha többé vissza nem jön a városba.

Kakast nagyon elkeseríté atyafiságának e túlkapása, holott búcsúzásakor minden jóakaratukat és vigyázó gondoskodásukat ajánlták. S a mint Bécsbe ért, rögtön előadta ügyét Mátyás főherczegnek, a ki azonnal intézkedett, hogy az erdélyi biztosok

[12] Thoraconimus jelentése Kolozsvárról, 1600 július 28-ikáról, Hurmuzaki: Documente XII. k. 977. l.

személyesen járjanak közben a vajdánál a birtokok visszaadása végett.[13] Írt érdekében Mária özvegy főherczegasszony is, augusztus közepén,[14] a mint Kakas feleségével Gréczbe ért s elpanaszolta nagy szerencsétlenségét, írásban is. Egyúttal arra is kérte pártfogását, hogy a császár engedje meg, hogy Tirolban telepedjék le és vegyen valami birtokot, melyen nyugton élhessen feleségével, további teljes hűséggel az osztrák uralkodó ház iránt, melyet ifjú kora óta odaadóan szolgál.[15]

Az előkelő magas támogatás folytán a prágai udvari titkos tanács már szeptember elsején elintézte kedvezően Kakas ügyét s volt nagy öröm, mikor az erről szóló végzést neki a maretschi kastélyban kézbesítették. Most már legalább nyugodtabban élhet egy olyan tartományban, melyet hazájáéhoz hasonló zavarok nem bántanak, s mely felesége révén immár második honává vált. Még csak vagyonát kelle visszaszereznie s künnlévő követeléseit hitelezőitől felhajtani, a mi miatt egy percznyi nyugodalma se volt. Elhatározta hát, hogy útnak indul ismét s addig nem jön haza, míg minden függő ügyét el nem intézte. Előbb azonban testamentumot csinált s október 10-ikén feleségével együtt aláírta, nehogy útközben valami «emberi dolog» találja érni s özvegye esetleg rokonsága kegyére utalva maradjon hátra.

E végrendeletében általános örökösévé «legkedvesebb hitvesét» maretschi Römer Zsuzsánnát tette, neki hagyván minden jószágát, úgy azt, a mit Tirolban birtokolt feleségével, mint azt, a mi ingó és ingatlana van Erdélyben is, összes követeléseivel[16] s Lengyelországban heverő letétével együtt, oly kikötés mellett, hogy a bozeni egyházaknak, úgy mint: a kapuczinusokénak 200 tallért, a parochia-templomnak és mezitlábas barátokénak 100—100 tallért adjon, hogy lelki üdvéért papjai

13 Kakas latin előterjesztése alapján, a Történelmi Tár 1897. évf. 608. l. és 1602 augusztus 30-iki német beadványa szerint, a bécsi udvari kamarai levéltár «Siebenbürgische Urkunden» osztályában.

14 Mária főherczegnő Rudolfhoz Gréczből, 1600 augusztus 16-án, a bécsi állam levéltár id. Hungarica osztályában; kivonata Hurmuzaki: Documente XII. k. 1002. l.

15 Kakas sajátkezű német folyamodványa Mária főherczegnőhöz, ugyancsak a bécsi államlevéltárban.

imádkozzanak, a szegényeknek meg 60 forintot osztogasson ki. Sógorának, Römer Ádám kapitánynak hagyja legszebb két kardját, egy teljes lószerszámot s egy gyűrűt. Egy-egy gyűrűt kapjon három sógornője: Éva, Mária és Katalin[17] is, ez utóbbi meg — mint legfiatalabb — férjhezmenetelekor külön 300 Rhénes forintot kiházasítására. Ha pedig végül Isten akaratából gyermektelenül múlna ki feleségével e világból, kívánja hogy egész előbb felsorolt vagyona három egyenlő részre osztassék s abból egy részt kapjon a bozeni négy templom és kórház, egyet sógora, s a harmadik részt három sógornője, kérve az Úristent, a császárt, a hatóságokat és rokonokat, hogy feleségét oltalmazzák s vagyonában zavartalanul élni hagyják.[18] Egy szóval sem emlékezett meg azonban kolozsvári atyjafiairól, kik vagyonából kiforgatták s ez akkori kedélyállapotában egészen természetes.

Testben pihenten, lélekben megnyugodva, Kakas most már egyenesen Prágába indult, hogy e végrendelkezését az udvarban hitelesíttesse s egyéb ügyeit is sürgesse. Közben t. i. Erdélyben nagy változások történtek. Az erdélyi nemesek, élükön Csáky Istvánnal megemberelték magukat és Mihály vajdát a segítségül jött kassai főkapitány, Basta György támogatásával (augusztus 18-ikán) megvervén a miriszlói csatában, kiűzték az országból, melyet tíz hónapon át kormányzott. Utódjává egy másik kalandort, az olasz Bastát tette a császári hatalom. S minthogy Mátyás főherczeg rendelete így elintézetlenül maradt, Kakas sürgetésére arra szólítá fel az új helytartót a főherczeg, hogy neki az egész ügyről haladéktalanul jelentést tegyen. Nagy elfoglaltságában Basta egyszerűség szempontjából az iratot jóhiszemű-

16 Ilyen volt az a 300 frt is, melyet még 1589-ben kölcsönzött Herberstein Felician bárónak, a nagybányai bányák bérlőjének, de az (1591 január 25-ikén) meghalván, pénzét soha többé visszakapni nem tudta. (Herberstein kötelezvénye 1589 julius 8-ról az O. l. kolosmonostori conventi osztálya Protocollum majus A. 10. kötete 80. l.)

17 Hibás tehát az innsbrucki id. Mayrhofen-féle kézirati genealogiai munka adata: Éva, Erzsébet és Apollonia, ép úgy, a mint Kakast (írva így : Gackis !) konstantinápolyi követnek nevezi. Kiegészítendő tehát a Römer-család legújabb (Straganz-féle) családfája is, mely Katalint nem ismeri.

18 Hivatalos másolata a bécsi udvari államlevéltár «Reichsregistratur» cz. osztálya 27. k. 474—478. lapjára beiktatva.

leg átküldte a kolozsvári tanácshoz, hogy az a kívánt tájékoztatást megadja a helytartó előtt ismeretlen ügyben. S érhette-e azt ennél kellemesebb dolog — kiált fel egyik folyamodványában Kakas — midőn tagjai, kik (leginkább ariánusok, szombatosok, manichaeusok és másféle eretnekek lévén), őt halálosan gyűlölték, részint hogy a jezsuitákat tehetsége szerint mindig segélyezte, részint meg, hogy övé volt a város három kiváltságolt legszebb háza, a milyen adómentes (immunis) ház több Kolozsvártt nem vala, úgy hogy már rég meg akarták tőle őket vásárolni, hogy őt belőlük kitúrják. Nem szalaszthatták hát el a jó alkalmat arra, hogy mérgüket ki ne öntsék reá s róla — esküjök ellenére — azt a hazug értesítést ne adják, hogy a városról adósságai elől megszökött s azért adta hitelezőinek a vajda, stb. Ezt aztán Basta (miként később Kakasnak személyesen megvallotta), olvasatlan tovább küldte Mátyás főherczegnek, várva intézkedését. Isten tudja csak, mennyire szégyeltem e dolgot ártatlanságom érzetében — írja Kakas — a mint rájöttem és keservesen tűrnöm kelle s mennyire kivántam, hogy bár soha semmi birtokom ne lett volna![19]

De éppen igazának tudatában nem hagyhatta dolgát annyiban s csakhamar személyesen átvehette a császár rendeletét, mely kiemelvén hűségét és lelki jóindulatait, meghagyta Bastanak, hogy a Mihály vajda által jogtalanul elfoglalt és eladományozott birtokait adassa mielőbb vissza.[20] Egyidejűleg a lengyel királyhoz is kapott tőle ajánló levelet, támogatását kérve Uchanski Arnulf[21] suleiowi apát ellen, a ki Kakasnak már hat éve tartozik egy csomó pénzével s most azt óhajtaná, hogy a király kényszerítse visszafizetésére.[22] Ám a dolog tulajdonképpen úgy történt, hogy midőn ez az apát 1595 elején Kolozsvártt járt követségben, Kakas az Erdélyben garázdálkodó tatároktól való féltében drá-

[19] Id. boroszlói beadványában.

[20] Prágában 1600 november 22-ikén kelt rendelete a Történelmi Tár id. 1897. évf. 609. l.

[21] Nevét Kakas id. végrendeletéből tudjuk.

[22] Rudolf levele ugyanaz napról, a bécsi államlevéltár *Polonica* osztályában.

gább kincseit és aranyait egy erős, lezárt ládában kezére bízta, de azt az apát később önkényesen feltörte s tartalmát eltulajdonítá. Mikor erről Kakas értesült, rögtön bepörölte s már a fizetség napja is ki vala a papnak tűzve, de minthogy hazája viszontagságai közepette Kakasnak nem maradt ideje a törvényszék végzését foganatosítania, egyszerűen elmaradt.[23] Ezt jött most személyesen sürgetni és felhajtani, s habár a lengyel király kegyesen fogadta, semmit se végezhetett, mert a tág lelkiismeretű apát úgy elillant szegény Kakas jövetele hírére, hogy nyomába se tudott érni. Pénzét így soha vissza nem kapta,[24] s hogy bár némi útiköltsége megtérüljön, a király 200 forintot utaltatott ki neki kincstartójával.[25]

Így virradt rá szegény Kakasra idegen földön 1601 újéve,

24. KAKAS ALÁÍRÁSA VARSÓI NYUGTÁJÁRÓL.

mely nála ugyan rosszul állott be. Mélyen elkeseredve az emberek ravaszsága miatt hagyta el Lengyelországot, hogy mielőbb Kolozsvárra érve, legalább ottani ügyeit rendezhesse sikeresebben.

Basta készséggel biztosítá támogatása felől, a mint átvette tőle a császár rendeletét, mert a művelt lelkű, tanult s még olaszul is folyékonyan beszélő Kakast különben is megszerette. Erre a pártfogásra most még annál nagyobb szükség vala, mivel időközben Jacobinus uram feleségül vevé Eötvös András leányát, s új gazdája segítségében bizakodva, nem akart sehogy se kimenni Kakas atyai házából. De Basta mégis keresztülvitte

[23] Kakas erre vonatkozó kérvénye Rudolf császárhoz, ugyanott.

[24] Onnan tudjuk, hogy ezt a követelését Kakas még utolsó végrendeletében is említi.

[25] Kakas 1600 deczember 30-ikán kiállított nyugtáját megtaláltuk a varsói kincstári bizottság levéltára XI. k. 873. sz. a.

az éppen folyamatban lévő országgyülésen, hogy ügyét peres úton letárgyalják, a mit a törvényszék jogosnak találván, összes javait visszaadatni rendelte, már csak a tavalyi léczfalvi országgyülés határozata értelmében is.[26] Csakhogy e végzésnek[27] semmi foganatja nem lett. Mert harmadnapra (február 3-ikán) a rendek Bastát elfogatták, s helyébe — addig, mig Báthory Zsigmond beérkeznék — Csákyt választák kormányzóul, a ki ezt az országgyülést is vezette s Erdély megmentésén már több, mint félévénél fáradozott önzetlenül. Erre Kakas is megszeppent s abban állapodott meg a gyülés befejezésekor szabadon bocsátott Bastával, hogy az két úti ládáját kiviszi magával előre s maga is nappal kimenvén a városból, estig elbúvik valahol s éjjel utána megy Válaszútig s onnan vele tovább ki Magyarországba. Hanem aggodalma alaptalan volt, mert a rendek nem bántották, sőt ellenkezőleg felszólíták, hogy induljon nevökben követségbe a császárhoz.

E váratlan megbízást Kakas nem fogadhatta el, bármily megtisztelő is vala, de az urak nem tágítottak s mindössze két órai meggondolkozási időt engedtek neki, a míg az ügyet Bastával megbeszéli és véleményét meghallgatja. Soha jobb alkalma nem lenne megszabadulni tőlük, volt a ravasz olasz generális azonnali rövid tanácsa. Erre megbízó levelöket is átvette, melyben arra kérik ő Felségét, adjon hitelt követjük szavainak, kit ép ezért küldenek hozzá, hogy élőszóval tájékoztassa a történtek eredete és igaz okai felől, jól tudván, hogy az elmult napok eseményeiről sok hamis hírt hallott.[28] Csáky egyúttal arra is figyelmeztette Kakast, hogy ne kötekedjék annyit titkárával, Jacobinussal, mert minden jószágát visszaadatja, csak azt a (kismester-útczai) házát engedje át neki törvényesen, melyben a fejedelmek szok-

[26] Az 1600 október 25—november 4-ike közt tartott gyülés végzéseinek 6. pontja szól az elfoglalt birtokok visszaadásáról.

[27] Basta 1601 február elsején Kolozsvártt kiadott deliberácziója a Történelmi Tár id. 1897. évf. 609. l.

[28] Az erdélyi rendek megbizó levele Kolozsvárról, 1601 február 11-ikéről keltezve, Hurmuzaki: Documente IV|1. k. 244. l. és Basta tudósitása ugyanaznapról, a XII. k. 1149. l.

tak lakni, valahányszor Kolozsvárra szálltak. Kárpótlásul a a városon kívüli birtokokat s jobbágytelkeket, Jacobinus meg ezer tallért ígért neki adni, a mibe Kakas az előhivott főbíró előtt kénytelen-kelletlen belé is egyezett. Igéretét azonban Csáky nem váltá be, sőt alig tette ki a lábát Kakas a városból, Gyalu felé eső szőlőskertjeit is Jacobinusnak adatta, a maga számára meg Mária Christierna birtokait és Fogaras várát foglalta le és íratta át a rendekkel. Ám mindezek ellen szegény Kakas már mit se tehetett, sőt — miként maga írja — örvendett, hogy ép bőrrel kiszabadulhatott az országból.[29] Pedig kár volt úgy sietnie, mivel Jacobinus uram tüstént, a mint Kakas eltávozott, február 16-ikán megjelent a kolozsvári főbíró: Gellyén Imre és tanácsa előtt, ünnepies tiltakozását jelentvén be az ellen,

25. CSÁKY ISTVÁN ERDÉLYI KORMÁNYZÓ ALÁÍRÁSA.

hogy Kakas másik piaczi, mondjuk czímeres-ajtajú házát, a feleségévé vált unokahúga, immár néhai Kakas Kata leánya Eötvös Anna örökösödési jogának sérelmével eladhassa vagy elzálogosíthassa, kiterjesztvén tiltakozását Kakas minden egyéb hagyatékára, jószágára és bármiféle névvel nevezendő követelésére vagy jövedelmére, melyekre felesége jogán igényt támaszt.[30] De vele jött volt Tasnádi Gáspár uram is, hogy a tanács visszaadassa neki azt a kertet, melyet Kakas tőle erőszakkal elfoglalt vala szomszédos telkéből. Ezt két nemes-személylyel történt felszólításra sem akarta megadni, azt üzenvén általuk vissza, hogy

29 Bin froh gewest, dass ich den gesunden Leib von (dannen) bracht, írja id. boroszlói előterjesztésében.

30 Kolozsvár tanácsa id. számozatlan egykorú jegyzőkönyvében, a város ó-levéltárában.

«gondolkozik felőle és minden jó választ teszen» neki, holott «tudja azt az egész város, hogy Kakas Istvánnak ehhez az elfoglalt földhöz semmi competentiája nincsen, nem is hagytuk — úgymond — in pacifico dominio bírni, hanem mindenkoron ellenzettök s most is ellenzök» e tiltakozásunk során.[31]

Hanem ezekkel Kakas már mind nem törődött. Útban a prágai udvar felé,[32] 19-ikén egy napot Kassán töltött, majd Bécsben tett jelentést — útasítása értelmében — Mátyás és Miksa főherczegeknek.[33] Itt különben is sokat késlett saját magánügyei és erdélyi megbízásai[34] miatt, úgy hogy csak márczius közepére ért fel nagy lassan Prágába.[35] Ismerősei kérdezősködésére nyiltan elmondá, miért küldték a rendek: hogy a császár hagyja meg fejedelmökül Báthory Zsigmondot, (a ki sok viszontagság után Lengyelországból bejött az országba) ám függetlenül tőle, miként e zavarok előtt volt. De az ismerősök nem is késtek tájékoztatni az udvariak felfogásáról, mely abban nyilvánult, hogy rend csak akkor lehet Erdélyben, ha a császár megadja a székelyeknek a Báthoryak alatt elkobzott régi kiváltságaikat és szövetkezvén az iránta hű szászokkal, megtörik a nemesek erejét és túlsúlyát.[36]

Így esett aztán, hogy még csak fogadni sem akarták, legalább nem addig, míg Mihály vajdával nem végeztek, a ki személyesen sürgette a segítséget, melylyel Erdélyt újból a császár

[31] Eredetije, megismételve 1601 márczius 2-án, ugyanott.

[32] Elindulásáról a kolozsvári sáfár 1601-iki számadáskönyvében ezt a följegyzést olvassuk: Kakas István uram, hogy oda fel követségen mene, bíró uram akaratjából az Kovács János lovaihoz adtam egy kucsit, melynek az árát tudtam ad fl. 29.

[33] Lassota Erik kassai kapitány jelentése Mátyás főherczeghez 1601 február 21-ikéről, a bécsi hadügyi levéltár 85. csomagja 14. fasciculusában.

[34] Így pl. Kornis Boldizsár árván maradt későbbi felesége kincseit helyezte el biztonságba Henkel Lázárnál, a kor egyik legnagyobb bankáránál, kitől (Kakas halála után) Kornis csak az udvar közbenjárásával tudta visszaszerezni. (Kornis supplicatiója Rudolfhoz a bécsi államlevéltár id. Hungarica osztálya 1607-iki s. d. csomagjában.)

[35] Spinelli érsek prágai nunczius írja róla 1601 márczius 19-iki jelentésében, hogy «é comparso quì tre giorni sono», a mi megegyezik a velenczei követ fenti adatával; eredetije a római vatikáni Borghese-levéltár I. 651. kötete lapszámozatlan részében.

[36] Duodo Péter velenczei követ tudósítása 1601 (ó-stilszerinti) márczius 5-ikéről, Hurmuzaki: Documente VIII. k. 209. l.

sűségére téríteni igérte. Napról-napra, hétről-hétre várakoztatták s biztatták szegény Kakast, a ki azalatt — egyebet nem tehetvén — az udvarban élő külföldi követeket tájékoztatá országa helyzetéről, látván, hogy azok is ép oly elfogultak, sőt tudatlanok felőle, mint a császár tanácsosai és miniszterei.

Előadta, hogy Báthory Zsigmondot a rendek a töröktől való félelmökben fogadták vissza, mivel rájuk parancsolt a portáról, hogy elpusztítja országukat, ha másként cselekednek s vele a régi szövetséget és viszonyt fenn nem tartják.[37] Az erdélyiek tudják, hogy másként nem élhetnek csendességben a törököktől, kik miatt békességök nem lehet, kisebb bajnak tartván, hogy adófizető hűbéresei legyenek *saját vérbeli fejedelmök alatt* élve, mint a múltban is, mint hogy közvetlen szolgáivá váljanak országostól. De azért a római császár, mint magyar király iránt is hívek, sőt szolgálatot tehetnek neki abban a tekintetben is, hogy a török hadi mozgalmairól idején értesítik,[38] a mi elismerésre méltó szolgálat, mert a prágai udvarból, a nagy távolság következtében úgy sem lehet Erdélyt kellően támogatni veszély esetén.[39] Mindezt Kakas írásban is[40] kifejette a nunczius számára, de azért audiencziát még április közepén se kapott,[41] sőt azt az óhaját sem teljesíték, hogy valami tiroli birtokkal jutalmazzák fáradozásait, habár ehhez, mint buzgó katholikus még a szentszék ajánlását is megnyerte a nunczius útján.[42]

Annyi hiábavaló várakozás és költekezés után boszúsan és kedvetlenül hagyta oda húsvét előtt Kakas a császári udvart, hogy meg sem álljon Tirolig, hol felesége már aggódva várta

37 Vischer jelentése Kakas előadásáról, Hurmuzaki: Documente XII. k. 1174. l.

38 Duodo velenczei követ 1601 márczius 26-iki jelentése, a velenczei államlevéltár «Dispacci di Germania» 31. k. 17. l.

39 Cosimo Concino toscanai követ 1601 április 2-iki jelentése szerint, a firenzei állami Medici-levéltár 4356. kötegében.

40 Kakas ez emlékirata azonban már nincs meg a vatikáni levéltárban.

41 Egy 1601 április 14-iki jelentésből látjuk, hogy még mindig Prágában tartózkodik.

42 Spinelli nunczius 1601 márczius 26-iki jelentésében emliti Aldobrandini Cinzio b. államtitkár erre vonatkozó január 6-iki levelét; a római vatikáni Borghese-levéltár I. 651. kötetében.

haza a szent ünnepekre. Útközben elég ideje maradt elmélkedni az emberi gyarlóságok s az udvari intrikák fölött, melyek miatt nem juthatott a császár színe elé. De a min előbb annyit bánkódott és gyötrődött, azt most szinte természetesnek találta, a hogy nem látta már maga körül azokat a minisztereket és udvaronczokat, a kik minden ajándékot szívesen elfogadnak, hanem annál szűkölködőbbek ígéreteik teljesítésében. Hiszen Rudolf császár hatezer gyalogost és négyezer lovast ígért havi tízezer tallérnyi zsolddal Mihály vajdának, hogy Bastával együtt visszahódítsa az állhatatlan Erdélyt, a mire ígérkezett, s igy szóba sem állhatott a fejedelemségre vágyakozó Csákyval, se pedig követével.[43]

Az udvar czélt is ért, számítása bevált. Báthory Zsigmond nem tudta magát sokáig fentartani a fejedelmi székben, két dicsőségre vágyó kalandorral szemben. Cserben hagyta a török is, kitől fegyveres segítséget remélt s a goroszlói csatában leveretve, alig tudott kimenekülni Moldovába. Ámde két tőr nem fér meg egy hüvelyben, s Basta gyanakodni kezdvén Mihály vajdára, két héttel utána (augusztus 19-ikén) megölette a Keresztesmezőn, hol útban Gyulafejérvárra együtt táboroztak.

IX.

Újból *idegen* jutott hát ismét Erdély kormánya élére, hiába küzdöttek évek óta ellene az erdélyiek. Idegenek, kik *helytartói* czímmel úgyszólván korlátlan hatalommal működtek, élet és halál urai valának, vak engedelmességet követeltek mindenkitől, s egyetlen vágyuk lévén: a császár kegyét és megelégedését kiérdemelve, további haladásukat biztosítani s magánvagyonukat minél jobban szaporítani — tűrtek, utálatosak voltak. Ám Bastával jó viszonyban állott Kakas uram, s hatalomrajutásával az ő kilátása is éledezni kezdett, hogy csa-

43 Concino id. 1601 április másodiki jelentésében.

lárdul elvett vagyonát végre valahára visszakaphatja. Erdélyi barátjai is jó reménységgel biztatták hazahívó leveleikben. Csak azt várta hát, hogy a helyzet tisztuljon s biztosra menjen be ismét Erdélybe, habár felfogadta volt, hogy be nem teszi többé szülővárosába a lábát. Azért szíve, lelke mégis oda húzta. Mert hiába volt itt neki tágas középkori lovagkastélya, melyben feleségével halálig gondtalanul elélhet, s hiába ígérgette sógora is, hogy kinevezteti valami jó jövedelmű kapitányságra, vagy egyéb tiroli méltóságra . . . neki ez a föld mégis csak idegen volt, feleségén kívül őt hozzá semmi sem kötötte, s rajta is bevált a közmondás igazsága, hogy *kihajtott fát nehéz átültetni.* Pedig megfogamzhatott volna s a pihenés jól fogott volna öregedő testének. Élni is igazán zavartalanul élhet vala itt — miként elgondolta, mikor végleg otthagyta hazáját — ha természete és életének fel-felújuló emlékei engedték volna.

A maretschi kastély a Bozen melletti Zwölfmalgreien község szélén épült, közel a nagy vízfogóhoz, melyet a nép ősidőkben épített a Talfer áradása és pusztításai ellen. E vad folyócska iszapja és kőgörgetege emelte fel a kastély körüli területet is, holott még a középkorban jókora hegytetőn állott. Ma jóformán völgyben fekszik s bámul az útasra négy kerek szögletbástyájával s négyszögű tornyával, melyek valaha nehéz időket láttak.[1] Nem természetes-e, hogy így mondája is támadt a vadregényes fekvésű kis várkastélynak? Hisz mindenki beszél a szép Kunigundáról, a ki halálosan szerette a szomszéd treuensteini vár ifjú urát, Theobaldot s vígasztalhatatlan maradt, mikor el kellett mennie Rötszakállú Frigyes császárral a Szentföldre. Két egész esztendeig sóvárgott, epedett utána hiába, anélkül, hogy hírt hallott volna szíve bálványáról, midőn egyszer váratlanul egy csuhás barát érkezett a kastélyba, hogy megpihenjen nagy útjából. Mesés dolgokat beszélt a keresztesek vitézségéről s

[1] A Römer család kihaltával a kastély a Sarnthein grófoké lett; ma azonban a bozeni vadász-ezred használja fegyvertárául. (Pir Gamper Aemilian griesi lelkész szíves közlése.)

kivált Theo bátorságáról és hősiességéről, a miért a császár a csatasor előtt lovaggá ütötte. Ám azt is tudta róla, hogy egy szép keleti nőt vett el feleségül. Kunigunda halálsápadtá vált e rettenetes hír hallatára és szomorúan távozott a szobából, hogy zokogását ne lássák, hallják. A csodás idegen erre leveté álarczát s Theobáldnak adta ki magát a leány atyja előtt. De hiába siettek Kunigunda után s keresték mindenütt, már csak véres holttestére akadtak a kastély vízárkában, hová keservében kiugrott az ablakból. A leánykérő lovag ekkor megzava-

26. KAKAS MARETSCHI VÁRKASTÉLYA.

rodva nyomtalanul eltünt paripáján, s a bánkódó atya megőrült fájdalmában; de azóta minden holdtöltekor megjelenik a szerelmes leány szelleme a kastély körül, révedező szemekkel tekintve a fellegekre s egykori boldogsága helyére.[1]

Kakasnak sem volt maradása e helyen.

Az őszt még csak kibírta valahogyan, de mikor már az almaszedést is elvégezték, a szüret levét is megízlelték s a szénacsinálással is beszámoltak a jobbágyok, a karácsonyi szent ünnepek után, 1602 elején neki indult ismét Bécsen, Prágán át

[1] Dr. Höffinger Károly: Gries-Bozen (Innsbruck, 1887.) 157. l.

Erdélynek, most már csakugyan azzal az elhatározással, hogy törik-szakad: rendbe hozza anyagi ügyeit.

A császári udvarban ezúttal hamar megkapta Rudolf rendeletét erdélyi olasz helytartójához, hogy ügyét vétesse elő és szolgáltasson neki igazságot. Csakhogy megígértették Kakassal, hogy útját Krakónak vegye s fürkészsze ki titokban a lengyelek magatartását Erdély és Báthory Zsigmond iránt; a mit ő magánügyei sürgetésének ürügye alatt föltűnés nélkül megtehet.

Akarva, nem-akarva bele kelle nyugodnia Kakas uramnak e dologba, s így történt, hogy csak február közepén érkezett Lengyelországon át Szatmárra, honnan megbizatásáról és tapasztalatairól jelentést tehetett az udvarnak.[3] Ezt most különösen Basta sorsa érdekelte, mivel immár közel három hete ostromolta a Zsigmond hűségére tért Beszterczе városát s még mindig nem tudta, mennyire haladtak a béketárgyalások, melyeket az olasz generális a fejedelem követeivel folytatott. Hiszen a többi erdélyi városok hűsége is attól függött, hogy az a fontos ügy miként dől el. Ezért Kakas előbb Kolozsvárra lovagolt, hogy dolgainak színe alatt, lakóinak hajlandóságát kikémlelje s újabb adatokat szerezzen.

Kolozsvárra érve, Kakas uram február 15-én jelent meg a városi tanács előtt, egész váratlanul. S bemutatván megbízó leveleit, kérte: adassa vissza szülei házát, melyet Jacobinus János az ő távollétében jogtalanul foglalt el, ép a tanács tudtával, melynek védelmébe ajánlta vala pedig vagyonát, midőn ez országból távoznia kellett. Adassa meg szőleit s az Eötvös András kezén lévő ingó marháit, nemcsak mivel azokat a honi törvények ellenére bírja hatalmasul, hanem mivel Mihály vajda, a kitől kapta, nem volt törvényes fejedelme, csak kormányzója az országnak. Hisz kiűzetése után már a léczfalvi gyűlés kimondta, hogy minden elkobzott birtok visszaadandó, neki meg a császártól és Bastától, az új kormányzótól is van

[3] Kakas maga említi 1602 február 13-iki (hibásan nyomtatva 18-iki) jelentését; Hurmuzaki: Documente IV/1. k. 292. l.

végzése reá, s a tanács még sem teljesíté azt, holott Basta csak megérdemel annyi tiszteletet, mint a havasalföldi vajda, kinek rendeletét habozás nélkül teljesíté![4]

Ilyen s ehhez hasonló érvekkel és mandátumainak bemutatásával kardoskodott Kakas saját igaza mellett. De a tanács nem mert dönteni ily lényegbe vágó fontos ügyben s mindössze annyit tett, hogy helyet engedvén a perújításnak, arról írásban értesíté Bastát. Kakas tehát másnap bejelentette Szécsi István főbíró előtt helyettes meghatalmazottjául szomszédját: Gellyén Imre volt bírót és három más barátját,[5] s miután további három napig magántárgyalásaival nem ért czélt, neki indult Beszterczének, hogy a dologról Bastának jelentést tegyen s támogatását

27. JACOBINUS JÁNOS ALÁIRÁSA.

kieszközölje. Az útak veszélyes volta miatt előbb Szatmárra ment s midőn onnan február 26-ikán a beszterczei táborba ért, már harmadnapja megadták volt városukat a szászok Zsigmond rendeletére.[6]

E fölötti örömében az olasz helytartó készséggel teljesíté hát a sokat zaklatott szegény ember kérését, biztosítván felőle, hogy a mint az ügy fölebbezés révén elibe kerül, kedvezően intézi el haladéktalanul. Meg is írta a városnak rendeletében, hogy

4 Kakas előadása nyomán, a Történelmi Tár 1897. évf. 612—3. l.

5 Kolozsvár tanácsának régi ügyvédvallójegyzőkönyvében találjuk t. i. 1602 február 16-ika alatt: Stephanus Kakas in plenipotentem curatorem factam et procuratorem suum constituit Emericum Gellién; item Gregorium Bornemiszam, Martinum Literatum et Petrum Bek.

6 Kakas 1602 márczius 19-iki tudósítása; Hurmuzaki: Documente IV/1 k. 292. l.

habár az ügy nem szorul felülvizsgálatra, nem akarja elzárni a jogvédelem útját, sem visszautasítani kívánságukat, csak intézzék el gyorsan egy napon s egy terminussal, hogy végzésüket Kolozsvárra érkezésekor elintézhesse s megvizsgálhassa.[7] Hogy pedig az egész tárgyalásról pártatlan jelentést kapjon s annál tisztább képet nyerjen, Basta két nemes embert rendelt Rákóczy László erdélyi főkapitány csapatából Kakas mellé — Hetey János és Banga János uramékat — hogy vele legyenek a tanács ülésében, ellenőrizzék a tárgyalást s lefolyásáról eskü alatt számoljanak be neki.

Kolozsvárra érve, egy szerdai napon, márczius 6-ikán folyt

28. BASTA GYÖRGY GENERÁLIS ALÁÍRÁSA.

le a teljes számú tanács és mindkét biró előtt az a nevezetes tárgyalás, mely Kakas régi sérelmeit volt hivatva orvosolni.

Igaz ügye tudatában, lelkesen és meggyőzően adta elő panaszát Kakas uram, felhasználva tudásának egész tárházát, ügyvédi jártasságának minden eszközét, szónoki tehetsége nemes virágait, hogy — megismételve három héttel azelőtt tett kijelentéseit — a tanácsot az ügy lelkiismeretes megvizsgálására s az ellene terjesztett rágalmak visszavonására kényszerítse. Gyűlölte atyjafiait, kik vagyonából kiforgatták, de elfojtja fájdalmát és szenvedélyét — úgymond — mert jó katholikus ember, a ki nem kívánhatja másnak kárát, sőt abban igyekszik, hogy barát-

7 Basta rendelete 1602 február 28-ikáról, a beszterczei táborból, a Történelmi Tár id. 1897. évf. 610—1. l.

29. KAKAS KOLOZSVÁRI HÁZÁNAK MÁSODIK UDVARI AJTAJA.

ságban élhessen embertársaival. Ezért tért vissza annyi veszély és aggodalom között, nem kívánva egyebet, mint sajátját, szüleitől örökölt vagy szerzett vagyonát, mert nem tűrheti, hogy a mit annyi munkával, éjt-napot összetevő fáradsággal keresett és megtartott, azt most — hibáján kívül — más élvezze.

Erre Basta követei is előadván röviden megbizatásuk czélját, a tanács azzal a kifogással akarta elnapolni az ügyet, hogy Kakas hírök-tudtok nélkül költözött volt el a városból s így mindent, a mi sérelmére esett, a havasalföldi vajda tett. De Bangáék tiltakoztak ez ellen, mert hisz köztudomású, hogy Kakast ő Fölsége kegyesen fogadta s rendeleteit ép azért bocsátá ki érdekében, mert nem tűrheti, hogy bármiféle mesterkedés vagy ürügy miatt kárt szenvedjen Erdélyből való távozása következtében. S ha birtokait mégis rövidesen visszaadatni nem tudják, vizsgáltassák meg ügyét, miként a generális kívánja s rendeli.

E kívánság teljesítése elől nem zárkózhatott el a tanács, melynek nevében a bíró fölszólítá, hogy másnapra állítsa elő ellenfeleit, hogy igazságot lássanak ügyében, Basta rendelkezése alapján.

Mindezt Kakas uram néma csendben hallgatta, de szót kérvén — a tanács meglepetésére — felállott, hogy igazolja magát azzal a három váddal szemben, melyekkel a főbíró a tárgyalás elején illette, hogy t. i. bejelentés nélkül távozott, hogy vagyonát gondozatlan hagyta s hogy azt a senatus nem bántotta s érette nem felelős.

Az egész várost hívom fel tanuságul — úgymond — hogy a tanács maga foglalta el birtokaimat, rögtön a mint távoztam s az adta Eötvös Andrásnak, illetve leányának s nem a vajda, miként hirdetik. Vagyonomat sem hagytam gondozatlan, se házaimat üresen, mert azokban több ezer forintnyi ingóságot és 56 nagy hordó bort bíztam két hű emberemre: nemes Kibédi Jánosra, a kisebb fejedelmi kanczellária titkárára és Szatmári János deákra, (kik mellett két vénasszonyt is hagytam házőrzőül), míg hadadi birtokomra Váradi Jánost küldtem ki

teljes útasítással. Adja tehát Eötvös uram vissza boraimat, melyek legalább 6000 tallért érnek s adja meg a tanács is azt a 600 talléromat, a mit házaimban hagyott szolgáimtól jogtalanul elszedett.[8]

Távozni se távoztam a tanácsurak tudtán kívül, mert *salvus conductusom* vala a császártól, az ország akkori fejedelmétől, melyet íme eredetiben be is mutatok s mindenki tudja, hogy addig nem indultam el, míg azt meg nem kaptam. Azt a jelentést is visszautasítom, melyet a tanács tavaly rólam a generálisnak küldött, hogy t. i. adósságaim elől szöktem volna meg a városról s azért foglalták le vagyonomat hitelezőim javára! Ki tud erről valamit? Nem jártam-e azóta is e városban s nem kértem-e meg a tanácsot a mult hónapban, midőn négy napot töltöttem itt, hirdetné ki megérkezésemet s álljon elő, a kinek tartozom, hadd fizessem ki? Ha csak egyetlen egy jön is, félszememet adom oda, ha két hitelezőm akadna, üssék ki mind a kettőt! Négy napig vártam rájuk s mikor senki sem jelentkezett, negyedik nap ünnepélyesen tiltakoztam Kegyelmetek előtt a rajtam esett sérelemért, holott írásokkal bizonyíthatom, hogy ellenkezőleg nekem tartoznak: Kolozsvár városában 14.000 tallérral, egész Erdélyben pedig 32 ezernyivel különböző hitelezőim.[9]

De Kakasnak a bíró egy közbevetett kérdésére adott válasza annyira felbőszíté a tanácsot, hogy felkelt helyéről, egyszerre hárman-négyen is beszéltek s távozni akartak. Ám Kakas folyton vitatkozva velök és a notáriussal, elállta útjukat az ajtóban s kérve őket, ne kövessenek el vele szemben ily erőszakosságot, mely nem méltó a tanácshoz, végre meghallgatták s hivatalból megidézték másnapra két fő ellenfelét: Eötvös uramat és vejét.

Ez a tárgyalás még hevesebben indult és végződött. Mindjárt elején összekapott Kakas a bíróval, a ki visszavonulván társaival, kijelenté, hogy az ügyet a város perrendtartása szerint fogják megvizsgálni, (melynek egy példánya a terem falán függ)

[8] Ezt boroszlói emlékiratában említi.

[9] Kakas Unverzagthoz intézett boroszlói id. előterjesztésében említi ezt, a tárgyalás ismertetése kapcsán.

s attól egy körömfeketényit sem térhetnek el. Hiába erősködött Kakas uram, hogy ez ellenkezik a tanács tegnapi egyhangú végzésével s Basta rendeletével, a bíró nem tágított. Azt ugyan még megtette, hogy Kakast sérelmének előadására fölszólította, de Jacobinus uram hirtelen félbeszakítá: *Nem hallgatjuk meg, hanem adja be panaszát írásban.* Kakas elértette, hogy ezzel mit akarnak. Jól tudta, hogy a város szabályrendelete és jogszokása szerint az írásban benyújtott panaszra a felperes harmadnap köteles felelni s arra ismét négy nap mulva lehet válaszolni, a mivel Basta rendeletének világos intézkedése ellenére: pörét húzni-halasztani kívánták. De a bíróság mégis ily értelemben döntött, habár Kakas ki is jelenté, hogy panaszát előadván, ám írja le s terjeszsze be a notárius és mutassa meg azzal a *tanács* jóhiszeműségét.

30. A KOLOZSVÁRI VÁROSI TANÁCS PECSÉTJE.

A nyilvánvaló igazságtalanság és következetlenség ellen Basta biztosai is felszólaltak, kivált hogy az írásbeli végzésbe nem foglalták bele Kakas indokait. De ezekkel az egymással rokonsági összeköttetés, meg egyéb gazdasági érdek folytán szoros viszonyban álló emberekkel — kik Kakasra nagy vagyona és szerencséje miatt egyébként is irigykedtek — kikezdeni nem lehetett. Különben is gyűlölték nagy németbarátsága miatt, látván, hogy üdvét és előmenetelét az udvartól várja s minden tettével a császár kegyét keresi, holott az általános közvélemény felfogása szerint, az ország minden nyomorúságának az idegen, a *német* vala.

Az így népszerűtlenné vált Kakas nem is végezhetett semmit. Másnap megpróbálta ugyan társaival felújítani ismét a

dolgot, de még csak azt sem tudták elérni, hogy az egész eredménytelen eljárásról hiteles jegyzőkönyvi kivonatot állítson ki a tanács.[10]

Bajából végre is Gellyén Imre segíté ki Kakast, az ő piaczi szomszédja és régi barátja, még pedig úgy, hogy pörének vezetését magára vállalta, kandallós házát pedig 3700 forinton megvette. Ebből kitelt Mindszenti Benedek régi zálogának megtérítése, sőt maradt még neki 700 forintja is,[11] a mit magával vihetett Tirolba, minthogy Kolozsvárra most már igazán nem akart többé visszatérni. S jól tudván, hogy Bastának már nincs több befolyása az országban, örült, hogy legalább így végezhetett!

31. BOGNER (GELLYÉN) IMRE MONOGRAMMJA KAKASTÓL VETT HÁZÁN.

Útban Prága felé, Kakas Szatmáron tartott nagyobb pihenőt, hogy tapasztalatairól beszámolhasson az udvarnak s befejezhesse Gaizkofler Zakariás császári titkos tanácsos számára készített hosszabb jelentését.[12] Kiterjeszkedett ebben mindenre, a mit bejövetele óta észlelt s egész politikai meggyőződését feltárta benne Erdélyről.

A Báthory Zsigmonddal kötött beszterczei fegyverszüneten kezdte a dolgot, melynek értelmében átengedi a császárnak Szilágy vármegyét, de viszont Erdélyország többi részében: a Meszestől le Sósmezőig háborítatlanul hagyja uralkodni s nem

10 Hetey és Banga részletes jelentése Bastához Kolozsvárról, 1602 márczius 8-ról a Történelmi Tár id. 1897. évf. 611–620. l. Ezt a rendkívül érdekes iratot mi csak kivonatosan ismertethettük, de jogászok s főleg a hazai jogvédelem történetével foglalkozók sok becses anyagot találhatnak benne, hű képét adván egy 300 év előtti per tárgyalásnak.

11 Így értelmezem annak a vételszerződésnek az adatait, melynek alapján Gellyén Bogner Imre 1602 szeptember 12-ikén Kakas kandallósházát örökáron megkapta; az O. l. kolosmonostori conventjének 15. protocolluma 148. l.

12 Kakas ez 1602 márczius 19-iki német jelentését ld. Hurmuzaki: Documente IV/1. k. 292–294. l.

ellenzi, hogy a törökkel békét kössön. Basta kénytelen volt szorultságában elfogadni e föltételeket, de csak azután szólt róluk Kakasnak, hogy felküldte őket az udvarba. Ám azokba azt hiszem, nem fog ő Fölsége beléegyezni, mondá Kakas. Hiszen az elmult eseményekből következtethetni — úgymond — arra, hogy az erdélyiek csak azért fogadják vissza Zsigmondot és szövetkeznek a hitetlenekkel, hogy békességet élvezvén és hűséget mutatván, megszabaduljanak a császári hadaktól, miként tavaly s a béke alkalmas idejében a török segítségével rendbehozván seregeiket, akkor csapjanak a mieinkre, mikor (biztosítva képzelvén magunkat a béke folytán) arra legkevésbbé gondolnánk. Véleményem szerint ez az egyezség különben is sérti ő Fölsége méltóságát, hisz csak azt nyújtja neki, a mit eddigelé is békességgel bírt s nem képzelhetem, hogy annyi költsége után belenyugodna abba, hogy az ország *ellenfele* kezén maradjon, anélkül, hogy meg ne adja magát neki teljesen. Pedig ha engedték volna, hogy Zsigmondot felkeressem, sikerült volna más föltételekre is rábírnom!

Kakas mindezt olasz nyelven adta elő Bastának, a ki egykedvűen felelte rá: Tegyen ő Felsége, a mit akar, én nem maradhatok s nem várhatok itt tovább.

Az olasz főhadvezér e rövid kijelentésében egész elkeseredése s reménységének bátortalansága megnyilatkozott. Hisz tovább folytatnia hadjáratait szinte lehetetlenség vala; részint a nagy eleséghiány miatt, mivel az erdélyiek a gabonát seregei elől felgyújtották, a hordók fenekét kiütötték, a lábasmarhát idegen országba hajtották; részint meg a fizetetlen hadak engedetlensége miatt. De meg félő, hogy ha Zsigmondot tovább zaklatnák, kétségbeesésből annyi törököt hív be, hogy nemcsak a császáriakat vernék le, hanem a végén még az országot is maguknak foglalnák el. Így hát előnyösebb, ha ő Fölsége békét szerez s minden erejével a török elleni magyarországi háborút folytatja.

Basta e nézetével s a békekötés e formájával Kakas nem értett egyet. Nem bízott sem Zsigmond fejedelem, sem az erdé-

lyiek őszinteségében s tartott tőle, hogy az elszenvedett méltatlanságokért az ország úgy megbosszúlja magát, a mint alkalma lészen reá, hogy egész Magyarország megérzi. Mert megeshetik, hogy a török támogatásával 3—4 év alatt úgy helyrejön s megerősödik Erdély, hogy egy szép nap akármily ürügy alatt fegyveresen támad ő Fölsége ellen; a minek most lett volna legczélszerűbb elejét venni. Frigyet tehát csakis olyan kikötéssel kell kötni, hogy Báthory Zsigmond takarodjon ki az országból s adja azt át ő Fölségének, a mire most «nolle-velle» könnyen rá lehetett volna vinni, sőt a dolgot magamra vállaltam volna — úgymond.

A hadfolytatás kérdése sem áll olyan rosszul, a mint Basta képzeli. Hiszen a székelyföldet és Brassó városát két hét alatt el lehet foglalni, még ezzel az engedetlen haddal is, mely zsákmány reményében mindig kész hadakozni, mert csak magának Rákóczy Lajosnak 16.000 hajdúja tanyázott a beszterczei táborban s ezekkel 2—3 hét alatt teljes győzelmet lehet vala aratni, kivált hogy ilyen csikorgó hidegben még annyi török sereg se jöhet be, a mennyi a védelemre elegendő lenne. Ám Basta uram másként gondolkozott — pedig a győzelem után is maradt volna ideje támadólag fellépni a török ellen, a mire állítólag készült — s hirtelen kivonult az országból, ide Szatmár felé. Talán abban bizakodik, hogy Moldva-Havasalfölde letér Erdély iránti hűségéről s az elűzött Radul vajda ő Fölségétől remél. Meg hogy a hajdúk megsegítni készülnek a vajdát, a mit azonban nem hiszek — úgymond — a míg nem látom, mert az olasz generálistól még ezer tallérnyi zsoldot se tudtak kicsikarni.

Az események további részleteiről Basta követe, Sennyei Pongrácz szólhat bővebben, de én, nehogy esetleg befolyásoljam, elbúcsúztam Basta uramtól, kijelentvén, hogy Lengyelországba kell sietnem, hogy kifürkészszem, miként gondolkoznak a békekötésről s nincs-e valamelyes ellenséges szándékuk a császáriakkal szemben.[13]

[13] Így végződik Kakas id. érdekes jelentése, melyet a fentiekben kivonatoltunk és ismertettünk, csoportosítva az egymáshoz tartozó, de benne szétszórt eszméket.

Kakas, a békés foglalkozású literatus-ember tehát a hadfolytatás mellett kardoskodott, miként látjuk. Pedig kardot csak oldalán hordott, de soha életében nem forgatott. Ám jól ismerte a helyzetet, Zsigmondot és honfitársait, sokat aggódott a császári ház jövőjéért, a szorosan vett Magyarország sorsáért s ime előre megjövendölte Bocskay fölkelését, melynek még évét is megmondta. Okát nem sejtette ugyan, de abban nem csalódott, hogy a keletkező zenebonába bele fog szólni a török is, a ki a hazának és keresztyénségnek egyaránt esküdt ellensége. Ki is fejtette nézetét ebben a kérdésben is az elmult év tavaszán, a míg Prágában kihallgatásra várakozott, egy önálló «oratio» alakjában, melyet Lichtenstein Károly s a többi tanácsosok részére írt arról az egész művelt világot foglalkoztató nagy kérdésről, miképpen kellene a török elleni harczot erélyesen folytatni?

Miként hajdan a lydok királya Krözos siketnéma fiának megjött a szava annak láttára, hogy atyját Kyros perzsa király egyik katonája meg akarja gyilkolni, akként Kakast is szólásra készteté hazája iránti szeretete és aggodalma, ha ugyan szabad — úgymond — a kis dolgokat nagyhoz mérni. És ámbátor nincsen semmi magas közhivatala, sem kellő szónoki képessége, melyek szavának súlyt adnának, de Magyarország végső romlásának idején maga is honfiúi kötelességének tartja, odakiáltani, a kiknek meghallgatni illik és cselekedni hivatásuk, hogy félretéve minden egyenetlenséget, fogjanak össze mindnyájan, a kik keresztyének és folytassák kitartóan a pogány elleni harczot, mely végveszélylyel fenyeget.

Nagyoké a tanács segítséget keresni, de övék a felelősség is idejében alkalmazni. S élhetünk-e Diogenesként visszavonultan, midőn a háború kegyetlenül pusztít! Huszonhét évi nyugalom után (a mit hazánk Szigetvár eleste óta nagyjában élvezett), Amurát szultán s fia III. Mahomed bontá meg a frigyet, midőn a kegyetlen Szinán basa tanácsára 1593 őszén Palotát és Veszprémet, majd Győr várát elfoglalá s végig dúlván Havasalföldét és Erdélyt, pár év alatt Eger és Kanizsa várait is

kezébe kerítè. Ez a sikere annyira felbátorítá az ellenfélt, hogy éjjel-nappal csak azon gondolkozik, miként hódíthatja meg Magyarország megmaradt részeit s verheti utána járomba az egész keresztyén világot. Hisz jól látja a török s tapasztalatból tudja, hogy a fejedelmeknek kevés kipróbált vezérök és seregök van s azok is egyebütt vannak elfoglalva. Igy a spanyol királyt a belga háború köti le, a francziák, a lengyelek és velenczeiek egyéb zavarok miatt nem segíthetnek a németek és magyarok ügyén; az angol királynét nagy gyülölete választja el a többiektől, a svéd és dán királyoknak meg kisebb gondjuk is nagyobb a török háborúnál. Egyedül a németek és magyarok állnak ellent neki, bármint fogynak is. De erejöket nem gyengíti-e mindenféle belviszály és félreértés, akár csak az ókori népekét? Kapva-kapnak közülök sokan a tatár követekhozta békeföltételeken, habár azok csak arra valók, hogy még inkább megalázzanak s azt is elfoglalják tőlünk, a mi még a mienk. Pedig ki ne látta volna, mint pusztítja a török naponta földeinket s rabolja, dúlja családainkat? Békét keresve, biztosan a barbárok hatalmába jutunk.

Wahre Abconterfeytung deß Unmenschlichen Wüterichs vnd Tyrannen Sinan Bassæ, so ein Anfänger vnd Vrsacher ist / alles dieses jetzigen erbärmlichen vnd verderblichen Kriegßwesens in Vngarn. vnnd Siebenbürgen.

32. SZINÁN BASA.

Hallani fogjuk keresztyén vallásunk elleni káromlásukat, Krisztus szent nevének meggyalázását s látni fogjuk, miként ragadják el gyermekeinket, hogy velök aztán felnőttükkor ellenünk küzdjenek. Holott ez a háború ép úgy lelkesítheti az embereket, mint hajdan a Szentföldön küzdő Bouilloni herczeg, Barbarossa Frigyes, András magyar király s a többi argonauták lelkét. Hisz a veszély nem is a szomszédos államokat, tegyük fel Görögország, Macedonia, Misia vagy Dalmáczia földjét fenyegeti s nem is csak egy vár vagy uradalom megmaradásáról van szó, hanem Magyarország és Pannonia védelméről, barátaink, nejeink, gyermekeink, rokonaink s mindannak megmentéséről, a mi nekünk kedves és a mit elvesztve, mi boldogíthatja az embereket? Szó van mindnyájunk életéről és boldogságáról, szent vallásunkról, melyet megtagadva, mit remélhetünk a jövő életben? Ki oly balga vagy istentelen, hogy veszedelemben látván a halhatatlan Isten templomait és oltárait, a törvényeket és szabadságot, a hazát és maga családját, fegyvert ne fogjon a vad ellenségre s vagyonát és életét megvetve, ne kívánna inkább tisztességben meghalni, mint örökös gyalázattal szolgálni az undok tyrannust? Hiszen ha tűz támad a városban, senki sincs, a ki félbehagyván dolgát, ne sietne oltani, s mi lennénk nyugalmas nézői a keresztyénség veszedelmének, a kik a keresztyén társadalom szerető polgárainak tartjuk magunkat? S minden kincsünknek elvesztése se indítana meg? Hisz még az állat is kimenti kölykeit a tűzből is, ha veszélyben látja őket s csak mi — kik keresztyén nevet viselünk — hagynók utódainkat a kegyetlen ellenfél hatalmában? S ha az orvos enyhítés szándékával a szükséges orvosságot nem használja, nem harapódzik-e el a betegség annyira, hogy a halál is hamarosan bekövetkezik? Vagy nem segít-e késsel, ha azt veszi észre, hogy a test valamely része rothadásnak indult, mielőtt az üszök az egészet el nem lepi? Hát a hajós nem dobja-e inkább ki a legdrágább portékáját, semhogy elmerüljön? Mi meg a lángok közepette tétlenül, révedezve állunk, nézve, mint válik

gyógyíthatatlanná bajunk, melyre írt nem teszünk. Pedig nyögi a török igáját az egész keresztyén társaság (mely a parasztok, papok és nemesek rendjéből áll) mindenütt, hol alája vetve kénytelen élni. S kell-e erre Misia, Bulgária, Görögország, Syria, Egyiptom vagy a hajdankor mezein példát keresni, mikor mindenki tudja, miként foglalta el Szolimán szultán a szövetség czímén Izabella királynétól Budát?! Utódai az ország egyéb részét és várait is meghódíták s képzelődünk, ha most tőlük jobbat remélünk, holott a törökök eredetük óta rablásból élnek és lelkük sohasem hajlik őszintén az igazi béke felé. Hiszen hódító útjukban sem a Duna vize, sem az illyr hegyek lánczolata fel nem tartóztatá, hogy Perzsia határától Bécs szomszédságáig, Ázsia és Európa birodalmait le ne igázzák. S hány magyar adta meg már árát a törökben való nagy hiszékenységének? ... De mit hánytorgassam a példákat, mikor tudjuk, hogy Lykurgos, a nagy spártai törvényhozó inkább elveszté félszemét, csakhogy a becsület útján maradhasson; az athéniek pedig megkövezték ama bizonyos Kyrsilost, a ki békét indítványozott, miként az attikai nők is az indítványozó feleségét!

Az isteni gondviselés bőven megáldott: katonákkal, pénzzel, ágyúkkal s lőszerrel és mindennel, a mi a hadfolytatásra szükséges. Mert habár Magyarország nagy szegénységre jutott is, még sok jó veteránusa, válogatott katonája és derék ifja van, kik életüket készek feláldozni a hazáért. S ámbátor a törökök ereje nagy, még sem szám nélküli. Az is Ázsia legkülönbözőbb népeiből összerakva, melyeken Európa szabadságszerető nemzetei mindig győzedelmeskedtek. Avagy Xerxes félmilliónyi hadát nem futamítá-e meg 80.000 elszánt görög? És mi ne tudnánk leverni azokat az ázsiai barbárokat, kikről Caesar azt mondá: *Veni, vidi, vici!* Vagy nem ismeretes-e, miként győztek a görögök az ázsiaiak fölött Trójánál, a marathoni mezőn s egy évtized múlva Salamisnál és Plateánál? Hát makedoniai Sándor mindazokon a keleti népeken, melyeknek szokásait a törökök mindenben követik. Hallgatok arról, hogy

kis seregek is győzedelmeskedhetnek nagyok fölött, ha számuk csekélységét katonai erények támogatják. Hiszen Marius 80 ezernyi emberével a cymberek kétszázezernyi hadát verte meg, Pompeius 40 ezer gyalogosból és 60 ezer lovasból álló hadát pedig Caesar a maga ezer lovasával és 30.000 gyalogharczosával; hogy ne is említsem Lucullus győzelmét Tygranes seregei fölött?

Kincstára sem kiapadhatatlan a töröknek, mert jövedelme is megcsappant, miként kitűnik abból, hogy a szultán — birodalma törvényei ellenére — felemelte az adót. Meg aztán, ne feledjük, hogy míg ők harczi szekereik és lovaik számában bíznak, mi Isten nevében küzdünk; ők a mohamedán babonaságért, mi meg Krisztus szent vallásáért harczolunk; ők hitetlen barbárok, mi keresztyének vagyunk; őket a babonaság és sokaság vezeti, minket az értelem és hit; ők idegen országokért verekszenek, mi hazánkért s tűzhelyeinkért! Miért kételkednénk hát a győzelemben?... Mikor már Dániel és Ezekhiel próféták könyveiben meg van írva, hogy a Gógok és Magógok, «a kik a tudósok véleménye szerint egy-ek a törökökkel» elpusztulnak, a mit Szent János is kijelentett Apocalypsisében. Hiszen az ezer év is mindjárt betelik, a meddig Mohamed kijelentése szerint birodalma fenn fog maradni! S lehet-e hinni olyan jövendöléseknek, hogy miként I. Rudolf császár alapítá meg az osztrák uralkodóházat, az most II. Rudolffal múljék ki?

Nem csüggednünk kell hát, hanem — fegyvert kovácsolnunk. Fegyvernek fegyverrel felelünk s az ellenséget saját földjére is követjük. De milyen eszközökkel, hadakkal és módon? *Hic Rhodus est, hic saltus.* Mindenekelőtt a különböző valláson élő keresztyének egyesülése szükséges, minthogy most erőnket megosztva úgy működünk és húzunk, mint az egy kocsiba fogott különböző erejű és természetű lovak. S ezt jól tudja a török is és Amurát szultánról beszélik, hogy midőn azzal rémíték tanácsosai, hogy az összes keresztyének egyesülve indítanak ellene háborút, mosolyogva utalt arra a mesére, mely szerint a farkasok

egyszer egy nagy kutyacsapat elől megfutni akartak, ám egyik bátrabb társuk felszaladt a hegytetőre és széttekintvén az ebek tarka sokaságán, vígan tért vissza társaihoz, mondván: Nincs mitől félnünk, pajtások, mert — a mint látom — ellenségünk seregében akkora a színek és szokások különbözősége, hogy egyesülni nem bírnak, ha pedig egyenkint jönnének, könnyen elbánhatunk velök.

A keresztyén népekkel is körülbelül így áll a dolog, a mi nagyon sajnálatraméltó. Ám szünjék meg a vallási viszály s gyógyítsák meg a fejedelmek a háborgó lelkeket, mert kívánatos, hogy a más-más hitű keresztyének egyesüljenek és egyek maradjanak a háború idején és együtt haljanak meg, ha kell, miként Krisztus urunk meghalt érettünk. Hisz már néhai Frangepán Ferencz kalocsai érsek inté a fejedelmeket (1540-ben tartott híres regensburgi beszédében), hogy tegyék félre házi bajaikat és vallási háborúskodásukat s teljes erővel készüljenek a török ellen. De a régi bölcsek is az egyetértés hasznát hirdették s nem találunk-e erre Józsua, Jozafát kijelentéseiben vagy a próféták királya és Üdvözítőnk életében elég példát? Avagy ki ne ismerné a vesszőnyaláb történetét, melylyel a perzsák királya, Kyros és a szkita Sylurus békétlen fiaikat próbára tették? Hisz az egyenetlenség hasonló a sorvadáshoz, mely előbb meg nem szünik, míg az egész testet fel nem emészti. Makedoni Fülöp épp az atheni, spártai és thebai népek egyenetlenségének köszönheté győzelmét s a töröknek is ez egyik eszköze hódításaiban.

De hogy a törököt legyőzzük, mindenekelőtt kipróbált hadvezérekre van szükségünk, kiket nem fejedelmi kegy vagy a nagyok támogatása emel magas állásukra, hanem erényeik, tehetségük, vitézségök és a hadi tudományokban való jártasságuk. Igazi' vezérekre, a milyeneket Athé adott, kik nem ijednek meg saját árnyékuktól. A hadvezérek mellett más emberekre is szükségünk van, olyanokra, a milyeneket Diogenes lámpával sem talált, meg a milyenek mindenütt találhatók. Mert

a háborúhoz katonák is kellenek, még pedig ha idegenek is, de lehetőleg olyanok, kik hazánkból valók és fegyelemhez szokott jó vitézek. Hiszen a csatákban nem a sokaság és nyers erő szokott győzni, hanem az ügyesség és gyakorlottság, olvassuk Vegetius és Valentinianus munkáiban. A ki tehát békét óhajt, készüljön a hadra s a ki győzelemre vágyik, sürgősen gyűjtse katonáit, kiegészítve seregeit a szükséges mesteremberek csoportjával. Ezt követték hajdan a perzsák, makedonok, görögök és rómaiak, kik a negyedik monarchiát megalapíták s ezt teszik a törökök is, kik minden évben gyűjtik szanaszét a keresztyén gyermekeket, hogy velök a janicsárok csapatait egészítsék ki, köztük a bátrabbakat a legnagyobb méltóságokra emelvén.

Philopoimen görög «császár» példáját kellene követni, a ki maga tanította be eltespedt népét a hadakozásra, s akkor nemcsak legyőznénk, de felül is múlhatnánk a törököket. S habár sokkal kisebb vagyok — úgymond — semhogy bármiféle tanácsot adhatnék, azt hiszem, mégis czélszerü lenne *állandó hadsereget* alkotni s fenntartani, mert ha pl. ő Fölsége a magyarok, osztrákok, stiriaiak, morvák és csehek kebléből csak hat-hatezer főnyi válogatott gyalog- és lovassereget alapítana s tartana állandóan jól begyakoroltan készenlétben, kétségkívül tekintélyt kölcsönözne birodalmának, melyet alkalomadtán még idegenek is támogatnának. Mert jól mondja Xenophon, a nagy hadvezér, hogy a kinek mindig készen a fegyvere, annak sok a barátja, semmi az ellensége.

Csak így lehet tartalékunk, egy veteránusokból álló segédseregünk, melyhez hozzáadva a nemesek és városok köteles csapatait, bármikor ellenállhatunk az ellenségnek. Hiszen a makedonok falanxjai, a rómaiak légiói és Hollós Mátyás csehei is errevalók voltak, sőt a janicsárok állandó csapata is ezt a czélt szolgálja. Mindehhez persze pénz kell, de habár a becsületes jövedelemszerzésre sokféle tanácsot is lehet adni, nem volna felesleges talán adakozásra szólítani a főurakat, kiváló polgáro-

kat és gazdag kereskedőket; hisz a miért életünket is feláldozni készek vagyunk, a költség nem jöhet számításba.

Sokat lehetne még elmélkedni e kérdésekről s kivált arról, miként kellene a hadjáratot támadóvá átalakítani s követni a törökkel Scipio példáját, a ki mindig hajlandóbb volt *idegenben* hadakozni, mint *hazájában* győzni. S nem így tettek-e a rómaiak, gallok, Pyrrhus, Hannibal, Attila, Totilas és mások, a történelem folyamán? De ezzel bevonom vitorláimat s végzek, nehogy sok beszédemnek az a látszata legyen, hogy — mint mondani szokás — rusticus Minervam docere. Kérem azonban Nagyságtokat, fontolják meg, a mit talán nem mindig illő szavakkal, de szívem mélyéből fakadt érzelemmel mondtam, s ne engedjék eltérni ő Fölségét a háború folytatásától, melynek örök dicsősége lészen: a pogány leverése és a katholikus szent vallás teljes fényében és erejében való megtartása![14]

*

Ez a latin *beszéd* remekbe készült! Szerkezete, gondolatmenete és tartalma, példái s maga könnyed, gördülékeny stílusa elsőrendű irodalmi művé avatják. Előadása ugyan túlzó és nagyhangú, s hasonlatokért Kakas is a bibliához s az ókori népek hőseihez fordul, miként általában korának ízlése kívánta s a tuczatszámra működő oratio-írók szokták. Ám nem feledkezik meg sehol az alkalmazható magyar példákról, a mi nemcsak hazafias irányát mutatja, de hazája történetében való jártasságát s nagy olvasottságát is bizonyítja. Különben is felülmúlja érték tekintetében korának sok oratióját és széleskörű feltűnést kelt vala, ha nyomtatásban megjelenik. Úgy olvasták volna, mint hatvan évvel előbb Frangepán kalocsai érsek híres beszédét, mely még életében tömérdek kiadást ért, vagy Kakas kortársai: az olasz Frachetta és Ammirato beszédeit, melyeket

14 E hosszú beszédet (mely leírva maga 34 lapra terjed) a dolog természeténél fogva csupán kivonatosan ismertethettük, úgyszólván csak gondolatmenetét követvén nagy vonásokban, de megemlítve s beleszőve minden történeti nevet avagy vonatkozást, melyet benne találtunk.

mindenfelé ismertek. Az irodalom e műfaja most különösen Olaszországban virágzott s az oratiók íróinak jó hírnevet, gyakran búsás hivatalokat s mindenekfölött sok olvasót és tisztelőt szerzett. Talán ezért került Kakas «beszéde» is Rómába, habár soha meg nem jelenhetett. Csendesen és ismeretlenül hever ma is a vatikáni könyvtár egyik kötetében,[15] hol kutatásaink közben ráakadtunk, a maga némaságában is ékesen szólván arról, mily aggodalmas szeretettel csüggött írója hazájának jövőjén s mennyi odaadással és nemesszívűséggel igyekezett — tehetsége szerint — szolgálni urát, királyát.

X.

SAKHOGY ezzel még nem merült ki Kakas szolgálatainak sora. Valamikor azt találta mondani, hogy úrnőjeért s a fölséges uralkodóházért még Indiába is elmenne. S a mit csupán azért állított, hogy vele önfeláldozó hűségét bizonyítsa, ime, a sors kereke most ráfordítá. Mert ha nem is Indiába, de nem sokkal közelebb helyre, Perzsiába kelle indulnia, hová éppenséggel nem volt kisebb veszélyű dolog eljutni!

Hogy Perzsiába az udvar követséget készül küldeni, Kakas rég tudta, de hogy ez a tisztség is ráháruljon, azt csak most adták értésére, midőn húsvét után Prágába ért. Hiszen eleget látta az 1600 őszén felérkezett perzsákat, kiket Abbas sah küldött, hogy Rudolf császárt a török elleni háború folytatására ösztönözze s vele e czélra véd- és daczszövetséget kössön. Nem mintha valami nagyon megesett volna a szíve a keresztyének sorsán, hanem mivel így szabadon hódíthatott birodalmának szomszédos ozmán területein, honnan a török — Magyarországon elfoglaltan — lassanként minden seregét visszahivogatta.

Ezt a tervet a sah egy angol kalandornak, a különben nemes származású tanult Shirley Antal lovagnak köszönhette, kit ura, a

[15] Negyedrétalakú húsz lapnyi, mindvegig sajátkezűleg írt gondos eredeti példánya a római vatikáni könyvtár kézirattára Ottob. 2421. kötete II. része 626—636. l.

híres Essex gróf 1598 nyarán inditott hozzá azzal a megbízatással, hogy nyerje meg a törökellenes keresztyén liga eszméjének s egyúttal szerezzen kereskedelmi szövetséget Perzsiával.

A perzsák királya bizalommal fogadta a messze távolból érkezett angolt, kivált mikor az Róbert testvérét udvarában hagyta

33. HUSZEIN ALI BÉG PERZSA KÖVET.

őt tiszttársával, mintegy kezesül ama czél érdekében, melyért jött volt. Aztán mellé adta kíséretül Huszein Ali béget egy csomó szolgával s útját Moszkva felé véve s Archangelszktől Stettinig hajón folytatva, jutott a prágai udvarba, hol a perzsák tarka ruházatukkal és sajátszerű viselkedésükkel általános feltűnést keltettek. Nagy ünnepséggel és külföldi követeknek kijáró

ceremóniákkal fogadta s felelt Shirley előadására[1] a császár is, megköszönvén a sah jó indulatát és ígéretét, hogy nagy vállalkozásában támogatja.[2] Shirley és társai azonban még két hónapig múlattak Prágában,[3] az udvar költségén, míg ajándékaikat meg nem kapták.[4] Csak azután indúltak innen Rómába,[5] mindenütt ünnepeltetvén magukat, úgy a Vatikánban, mint egyéb olasz fejedelmi udvarokban. De hazatértökben 1601 őszén, mindenki bámulatára ismét Prágában termettek s lábatlankodtak az udvari embereknek. Ezek előbb (egyéb országos és hadi ügyekkel elfoglaltan) nem sokat törődtek velök, de midőn látták, hogy sehogy sem akarnak távozni s eltartásuk naponta 150 tallérra rúg, felmondták nekik a vendégszeretetet. Ez is pénzébe került ugyan az udvarnak, mert mire észrevették, tömérdek adósságot csináltak. Hanem legalább megszabadultak végre tőlük 1602 február ius havában, mikor Rudolf császár még egyszer fogadta őket;[5] miután különben is azt a benyomást tették az udvariakra, hogy csak azért jöttek s ültek nyakukon, hogy jól éljenek.[6]

Ezért határozta el hirtelen az udvari tanács április végén, hogy a sah követségét viszonozza egy magyar nemes küldé-

1 A perzsa sah útasítása Shirley számára, erre a követségére vonatkozó két egyéb iratával együtt meg van a vatikáni levéltár «Principi» 54. k. 141—148. l.

2 Rudolf császár 1600 deczember 11-ikén kelt válaszát ld. gróf Illésházy István nádor följegyzései (Pest, 1863.) 88—91. l. Ámde jobb másolata ennél a gróf Kemény Józsefé «Supplementum ad Apparatum epistolarem» F. II. kötetében levő, az Erdélyi Múzeum kézirattárában.

3 Fogadtatásukat bőven ismerteti *Ortelius* Chronologia-ja (Nürnberg, 1604.) 491. lapján, 1601 februáriusa alatt.

4 Ezek jegyzékét 1601 január ius 29- és 31-ikéről ld. Chmel József: Die Handschriften der k. k. Hofbibliothek in Wien II. k. (Bécs, 1841.) 56. l.

5 Schefer, az «Iter Persicum» franczia kiadásának X—XIII. l.

6 Gieronimo Lovencito savoyai követ 1602 január ius 14-iki prágai jelentésében olvassuk róluk: Gl'ambassatori dil Persiano sono qua ancora, con molta spesa dil Imperatore, qual li ha spesati sempre dal fine di Ottobre in qua et spendan quasi centocinquanta tallari al giorno, et hor domandan denari a Sua Maestà per andarsene. Han fatti qua molti debiti, et vedendo il luoro proceder si giudica che sii ambassiata qual porti seco de la mistione, errendo massime uno de capi d'essa, anzi il principale, Anglese, coñ tutta sua servitù, et l'altro con la sua gente in habito turchesco, et parlan turco, et luoro negociatione non contiene altro, che esortar Sua Maestà a non far pace col Turco, anzi veder che' christiani s'uniscano a farli guerra, il che si potea far con manco gente, o almen portar denari con luoro. (Eredetije a torinoi államlevéltár Austria-osztálya 6. kötegében.)

ITER PERSICUM,

Kurtze / doch außführliche vnd warhafftige beschreibung

der Persianischen Reiß: Welche auff der Röm: Kay: May: aller gnedig. Befelch / im Jahr Christi 1602. Von dem Edlen vnd Gestrengen Herren STEPHANO KAKASCH von Zalokemeny / vornehmen Siebenbürgischen vom Adel / angefangen: Vnd als derselbig vnterwegen zu Lantzen in Medier Land todtes verschieden; von seinem Reißgeferten GEORGIO TECTANDRO von der Jabel vollends continuiret vnd verrichtet worden

Beyneben fleissigen verzeichniß aller gedenckwürdigen sachen / welche jhnen / so wol vnterwegen / in Polen / Littaw / Reussen / Moscaw / Tartarey / Cassaner vnd Astracaner Land / vnd auff dem Caspischen Meer: Also auch in Persien / vnd Armenien / auch andern Provintzen Asiæ vnd Europæ hin vnd wieder begegnet vnd zugestanden: Wie solchs durch obgemelten Herrn Georgen Tectander von der Jabel / zu seiner nach Prag wiederkunfft auffs Pappier gebracht / vnnd höchstgedachter jhrer Keys. May. Anno 1605. den 8. Ianuarij. vnterthenigst ist vbergeben worden.

Nu mit fleiß vbersehen / vnd zum drittenmahl in Druck verfertiget / auch mit schönen Kupfferstücken gezieret.

Gedruckt zu Altenburg in Meissen / In verlegung Henning Grossen deß jüngern.

KAKAS PERZSIAI ÚTAZÁSÁNAK LEÍRÁSA.

sével, habár küldetésének hivatalos voltát titkolták.[7] Hangosan hirdetniök nem is lett volna észszerű, mert a sah török-ellenes politikáját mindenki ismerte s így a követnek hallgatnia kellett küldetése czéljáról.

Kakas nem térhetett ki ez igazán nem keresett megtisztelő, de nehéz megbizatás elől, melyért mindenféle kitüntetésekkel kecsegtették. Csak azt kívánta, hogy előbb hazamehessen Tirolba s útját majd a nyáron kezdhesse meg. Volt is nagy sírás, búsúlás, midőn maretschi kastélyába hazaért s előadta feleségének a dolgot. Szemrehányást tettek neki, hogy ilyen nagy és veszélyes útra[8] vállalkozott s nős ember létére nem bújt ki valamiképen a nehéz feladat teljesítése alól. De ezt most még kevésbbé tehette, mint Prágában, midőn először felszólították, s így nem maradt egyéb hátra, mint beletörődni egész rokonságával együtt a változhatatlanba és ... készülődni a hosszú útra. Számba vette hát ingóságait, sorba látogatta tiroli ismerőseit, kik vígasztalták s itt-ott még irígyelték is a sors kegyéért, mely ennyire kitüntette. Majd ellátogatott Innsbruckba is, hogy nehány birtokügyi dolgát rendbehozza s az ottani jezsuitáknak (a kiket teljes életében becsült és szeretett), ez alkalommal egy szép kelyhet ajándékozott, mely testvérek között is megért hatvan forintot.[9] Aztán elbúcsúzott kis sógornőitől, tiroli atyafiságától és pünkösd után megindult feleségével az udvar felé, a hová el akarta kísérni. Nemcsak hitvesi szeretetből és szíve sugallata szerint, hanem hogy jelen lehessen egymásnak tett kölcsönös végrendelkezésök aláírásánál, a mint azt a törvény megkívánja. Ez június 13-ikán reggeli kilencz órakor ment végbe ünnepélyesen a prágai birodalmi kanczellárián, hol

7 Spinelli érsek nunczius 1602 április 29-iki prágai jelentése, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 48. af. kötete 62. l.

8 Rudolf császár maga írja róla Kakas id. végrendeletének megerősítő záradékában, hogy őt: in einer uns und ganzer gemeiner Christenheit hochangelegenen wichtigen Sachen verschickt, und Ihme ein weite gefährliche Reis zu verrichten aufgetragen.

9 Az innsbrucki helytartósági levéltár kézirati «Litterae annuae Societatis Jesu Oenipontí» 1602-diki ajándékjegyzékében olvassuk: Calix argenteus inauratus a nobili et generoso domino Stephano Kakas Transylvano, sexaginta florenos.

Kakas mindvégig sajátkezűleg írt két végrendelete példányait átadván, hitelesítésüket, jóváhagyásukat kérte. Ebbe ugyan teljes két hónap telt bele,[10] de legalább megnyugodott, hogy vagyonáról jó keresztyén ember módjára idején hagyakozott és hű feleségéről gondoskodott. Gyermeke, egyenes örököse úgy sem volt, a kire földi javait hagyja, kolozsvári atyafiságáról, unokaöcscseiről[11] meg egy árva szóval sem emlékezett meg ez új testamentomában sem, mely különben szószerinti átírása két év előtti első végrendelkezésének.

Kakas indulása azonban késett, hisz közmondásos vala a prágai udvar lassúsága és pénztelen helyzete, útasítás meg pénz nélkül pedig el nem indulhatott. Végre megkapta mind a kettőt, közel három havi várakozás után, mialatt kényelmesen felkészülhetett nagy útjára, mely iránt prágai ismerősei is különösen érdeklődtek.

Utasítása rövidesen arra szólt, hogy üdvözölvén a perzsák, médek és örmények királyát, biztosítsa Rudolf császár rokonszenvéről, melyet iránta érez s melylyel a törökön nyert győzelmeinek hírét kísérte, fogadta, valahányszor udvarába jutottak, s köszönvén atyafiságos ajánlatát, megerősítse afelől, hogy — miként nála járt követeinek is kijelenté — nem hagy föl a közös ellenség ellen megkezdett és napirenden levő háborúval, mi nélkül birodalma ép úgy nem élvezheti a tartós béke áldásait, miként az övé.[12] De minthogy útjában olyan népeket is

10 A hitelesités 1602 augusztus 12-ikén történt, de a különben is hanyag udvari kanczelláría azt oly késön közölte Kakassal, hogy ez még a hónap végén se tudott róla.

11 Ilyen lehetett az, a kinek feleségét Bethlen Gábor 1626 márczius 22-ikén említi így: «Kakas István meghagyatott özvegye, Somogyi Margitta» s ennek talán húga: Kakas Judit, a ki férjhez ment egy Gelleihez (a Történelmi Tár 1886. évf. 650. l.) és egy másik Kakas István, a ki mint jóhírű orvos Páduában halt meg 1628 április 23-ikán.

12 A Kakasnak adott útasítás szövege nem maradt ugyan fenn az udvari levéltárban (se másutt), tartalmáról azonban Kakas amaz oratiojából tájékozódhatunk, melyet útközben írt, de közbejött halála miatt a perzsa sah előtt soha el nem mondhatott. (Kiadva az «Iter Persicum» 1609-diki altenburgi kiadása 147—180. l.), valamint Borisz Fedorovics czár Rudolf császárhoz intézett leveléből (Schefer id. m. 100—103. l.), melyben Kakas fogadásáról értesiti.

fog érinteni, melyek a törökkel jó barátságban élnek, elővigyázatból Kakas egész megbízatását titokban tartották és tartani kívánták.

Úti költséget is kapott végre, sok alkudozással 3000 forintot,[13] s így most már útnak indulhatott, kivált hogy egy bíró-ismerőse révén egy nagyon ügyes titkárra is szert tett. Ez jabelį Tectander György, egy 21 éves szászországi ifjú volt, a ki tanulmányait a lipcsei egyetemen végezte. Lutheránus, sőt papi családból származó vala ugyan,[14] de Kakas uramnak nagyon megtetszett s teljes bizalommal fogadta fel.

Harmadnap, augusztus 27-ikén reggel érkezett el az indulás órája, melyben Kakasnak feleségétől el kelle válnia. De az sokkal nehezebben mult el, mint a hogy gondolta. Az asszony vígasztalan maradt. Fuldokolva sírt, ura nyakába borultan, s újra erőt vett rajta gyötrő előérzete, hogy többé látni nem fogja. Kakas ugyan biztatta, hogy hát csak kortársai közül is: az erdélyi Broniovius Márton, az öreg Heidenstein Reinhold, a gyulafejérvári udvarban is megfordult Possevino jezsuita és Comuleo pápai legátus is járt Moszkvában, Varkócs Miklós meg épen három ízben is és szerencsésen hazatértek, Isten szent segedelmével. Ám mindez alig tudta megnyugtatni s a kínos, megható jelenetnek a lovak toporzékolása s a kocsisok türelmetlen ostorpattogtatása vetett véget. Mikor aztán titkára is előállott, könynyel szemében, de istenes hittel lelkében szállt fel Kakas uram bőrös szekerébe, hogy megkezdje nagy útját,[15] melyre a gondviselés elhívta.

13 Spinelli érsek nunczius 1602 augusztus 26-iki jelentésében olvassuk ugyanis: Quì si sono risoluti in fine di spedire al Re di Persia la persona del Sr Stefano Kakas, secretario già del Sr cardinal Bathori, che sta per partire ogn' hora. Gli sono stati assegnati 3 mila fiorini per il viaggio et consegnate lettere per il Re, et una par il Moscovita, dal quale haverà da passare. La speditione credo che contenga solo complimenti in genere di buona volontà et intelligenza dell' Imperatore verso quel principe, per eccitarlo contro Cesare; tuttavia passa secretissimamente. (Eredetije a római vatikáni Borghese-levéltár III. 93. b. 1. köt. 67. l.)

14 Wolkan adatai az «Iter Persicum» 1889-iki kiadása előszavában.

15 Erről magyar kortársai s még a sokat tudó Szamosközy sem jegyeztek fel semmit se s mindössze Istvánfy magyar históriája (1622-iki kölni kiadása) 771. lap.

Északkeleti irányban haladva s átlépve Slézia határát, első nagyobb megállóhelyök Schweidnitz vala.[16] Itt megnézték a székesegyház szép síremlékeit, a nagy ágyút s azt a régi négyrőfös kardot, melyet egy ember alig tud felemelni. Tovább menve, két napot pihentek Boroszlóban, a tartomány székhelyén, mely Németország egyik legszebb városa volt. Innen küldte be Kakas Unverzagtnak, az udvari kamara elnökének azt a nagy emlékíratát, melyet erdélyi birtokai visszaadatása végett útközben, az éjjeli szállásokon befejezett[17] s itt vásárolta össze magának azokat az útjára vonatkozó munkákat, melyeket bécsi és prágai könyvesboltokban nem talált meg. Valami sok úgy sem volt, az egész kevés helyen elfért holmijában, de mint sokat útazott, világjárt ember, útikönyvek nélkül soha sem útazott, s most is beszerzett mindent, a mihez hozzájuthatott.

Rég ismerte (még olasz kiadásban is) Possevino Antal jezsuita-atya húsz évvel korábban tett oroszországi útjának leírását, mely földrajzi adatokban is bővelkedik. Jó hasznát vette régebbi lengyelországi követségein Decsi Csimor János könyvének, mivel az összes állomásokat felemlíti. Szép térképeket talált Herberstein Zsigmond moszkvai útjáról írt művében, mely még mindig nem avult el és Broniovius munkájában, melyet néhai Báthory István király részéről küldve tatárországi két útjáról kiadott. A király egyik hadnagya, az olasz Guagnino is az ő megbízásából járt Moszkvában s könyvét élvezettel olvasták; mig a beutazandó terület történetéről a nemrég megjelent «Rerum Moscovitarum auctores varii» czímű frankfurti kötetben talált öt

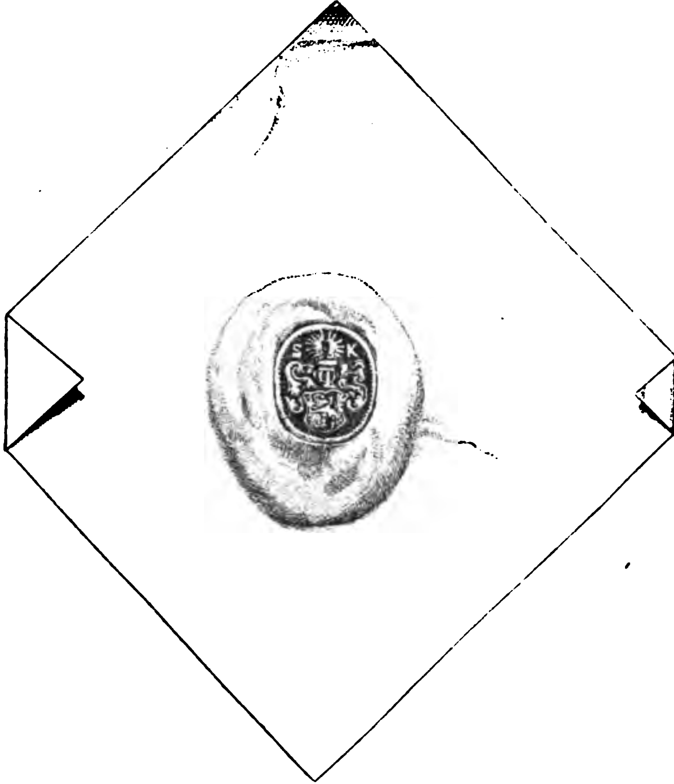
ján találjuk róla e néhány, nem egészen hibátlan sort: Missus fuit paulo post Stephanus Cacassius Claudiopolitanus, qui quod conjugem e gynaeceo Mariae Christiernae Germanam duxerat, relicta Transsilvania, eo tempore Pragae agitabat. Sed quum is in Moscoviam pervenisset, morbo correptus e vivis excesserat.

16 Utazása ismertetésében az «Iter Persicum« legjobb s legutóbbi egykorú kiadását, az 1610-iki harmadikat követem, de Tectander hibás adatait s főleg naptári tévedéseit Kakas eredeti levelei, meg az útazás irodalmának adalékai alapján helyesbítem, a nélkül azonban, hogy ezeket a hibákat külön kiemelném; hanem a hol Tectander előadását elhagyom, mindig idézem forrását.

17 Kelt Boroszlóban 1602 augusztus 30-ikán; tartalmát kötetünk illető helyein használtuk fel kimerítően.

különböző munkát. Kevesebbet kapott magáról Perzsiáról, mindössze egy német [18] és egy olasz jelentést [19] s ezek is inkább az ott folyó háborúval foglalkoztak.

Boroszlóból távozva,[20] szeptember másodikán Oelsbe értek, másnap meg a lengyel határon fekvő Wartenbergben állapodtak

34. KAKAS MÁSODIK GYŰRŰS PECSÉTJE.

meg, hogy Kakas személyes útbaigazításokat és ajánló leveleket szerezzen Dohna Ábrahám őrgróftól, a ki öt évvel előbb járt

[18] Ilyen a Majnai Frankfurtban 1582-ben megjelent: Persische Historia, Dast ist: Warhaffte und ausfuehrliche Beschreibung von dem langwirigen und erschroecklichen Krieg der Tuercken wider die Persier.

[19] Mint pl. ez a könyv: Relatione di Persia, nella quale si ha piena informatione del principio della guerra, et di quello, che è sucesso fino all' anno 1588. — Comin Ventura «La prima parte del thesoro politico» cz. gyűjteménye (Milano, 1600.) 385—416. l.

[20] Kakas nagy keleti útja egyes állomásai nevezetességei közül (térkimélés

követségben a moszkvai fejedelemnél, ugyancsak Rudolf császár megbízásából. Innen azonban nem az egyenesebb útat követték Varsó felé, hanem egy kis kerülővel Wielunon át délnek fordultak a czenstochowi zárda felé, melynek templomában s csodatevő Máriaképe előtt Kakas imádkozni akart, a mint azt soha el nem mulasztotta, valahányszor régebben is útja erre vezette. Hatodikán érkeztek Krakóba, melyet ő már jól ismert, de titkára alig győzte bámulni a waweli királyi kastélyt és székesegyházat, melyben — szerinte — reggel-este 300 kanonok szokott imádkozni, míg a püspöknek 60.000 korona az évi jövedelme. Kegyelettel nézték az ezüst oltárt és Szent Szaniszló síremlékét, meg aranyba foglalt jobb kezét. Mikor aztán Kakas a királytól útlevelet és kíséretet kapott, megindultak északnak, habár így is sok félelmet állottak ki a csavargó kozákoktól s a pestistől való aggodalmukban. Ezért is haladtak olyan gyorsan, hogy már negyednapra, 14-ikén Varsóba, a mazowi tartomány fővárosába jutottak. Ezt kettős fal és árok keríti, de azért maga a város olyan kicsi, hogy pl. országgyűlés idején még száz talléron is alig lehet benne valamire való szállást kapni. Nagy nevezetessége azonban a királyné palotája, de kivált a Visztulára épített gyönyörű fahídja,[21] melynek messzeföldön nincsen párja.

Keveset pihentek Grodnón is huszadikán, hol kegyelettel szemlélték meg Báthory István magaépítette díszes palotáját, melyben azelőtt 16 évvel meghalt. De további útjukon sok veszedelmet állottak ki, mert a pestis miatt messze elkerülték a falvakat s nehányszor étlen-szomjan erdőkben háltak. Kétszer meg rabló kozákok közé jutottak, a kik felhúzott kakassal és töltött puskával fogadták őket s csak úgy menekültek ép bőrrel tőlük, hogy urát Tectander a lengyel kanczellár felé siető hadnagynak adta ki s a király útlevelét is arravalónak magyarázta. Így

szempontjából) csak azt ismertetjük, a mit Tectander könyvében találunk, s a fontosabb városokat csupán kivételesen ismertetjük bővebben, egykorú más leírások alapján.

[21] Decsi Csimor János Wittenbergben 1587-ben megjelent «Hodoeporicon itineris Transylvanici, Moldavici etc.» cz. műve C2. lapján; egyetlen példánya a marosvásárhelyi ref. kollégium könyvtárában.

jutottak el 29-ikére Vilnába, Litvánia fővárosába, mely Krakótól 110 mérföldnyire fekszik. Ez valamennyi eddig látott lengyel városnál nagyobb volt s kiváló nevezetességeül székesegyházát és a jezsuiták kollégiumát mutogatták. A város körül pár ezer letelepült tatár lakott békés foglalkozást űzve s közülök kaptak nehányat, hogy további útjukat biztonságban folytathassák. Ez most keleti irányban haladt egész a fából épült Minszkig, melynek starostája (ki az oroszokat gyűlölte) Kakast gúnyos kaczagással fogadta, midőn kérdésére követsége czélját előadta s hangosan

35. GRODNÓ LÁTKÉPE.

felelte, hogy: a római császárnak előkelőbb barátja is lehetne a moszkvai fejedelemnél. Annál szívesebben látta az orsai vajda, kit Kakas rég ismert s most vendégszerető házában egész hetet pihent, a míg Szmolenszkből, az első oroszországi városból útlevelét megkapta, minthogy másként veszedelmes lett volna átlépnie a határt. Így indultak odább október 15-ikén, estig hét mérföldet haladva Bajevo faluig, a hol megháltak, hogy korán reggel átmenve a vatai erdőségen és a kis határfolyón, mielőbb a moszkoviták földjére jussanak.

Az orosz határon egy muszka lovas állította meg őket s a mint megtudta, hogy a római császár követségét látja, rögtön leugrott lováról s földre borulva üdvözölte Kakast, kérve, várjon egy kicsit türelemmel, míg jövetelét társainak megjelenti. Azzal neki iramodott az erdőnek s mikor az egész napi havazás és esőzés következtében több mint egy órai várakozásban Kakas már szinte agyonfázott, végre visszaérkezett tizenkettedmagával. Ruházatukról látszott, hogy főemberek, de elárulta azt az is, hogy ötüknek nyeregkápájukon kis dob csüngött, a mit csak nemeseknek szabad hordaniok. Folyton dobolva, érkeztek meg,

36. TÉLI UTAZÁS OROSZORSZÁGBAN.

míg a többi dobnélküli élesen fütyült, a mi szintén orosz szokás és gyerekkoruk óta gyakorolják. Lovukról leszállva, legidősebbjük Kakas felé közeledett s midőn már csak egy lépésnyire volt tőle, mélyen meghajolva, jobbjával a földet érinté, a miben többi társai is utánozták. Arra megkérdezte nevét, a mit megtudván, tolmácsuk által barátságosan üdvözölte Kakast a szmolenszki vajda nevében, kit viszont az oroszok ura, Borisz Fedorovics küld, kérve, hogy lépjen bátran birodalmába. Bővebb vala Kakas válasza, kijelentvén, hogy Isten segítségével idáig jutván, teljes bizalommal halad velök, akármerre viszik, míg urukat, fejedelmöket el nem éri, miként útasítása szól. Aztán a

nagyfejedelem és családja, meg a vajda egészsége felől kérdezősködött udvariasan s átesvén a formaságokon, kocsira ültek s az orosz követeket előre bocsátva, útnak indultak. Ezek pár lépésnyire haladva, *örömtüzet* lőttek fegyvereikből, mit Kakasék is viszonoztak, a mi a muszkáknak (mint később megtudták) rendkívül jól esett. Aznap azonban a szomszéd faluban háltak s csak reggel (18-ikán) mentek tovább a közeli Szmolenszk felé, iszonyú csatakos, hideg, havas időben.

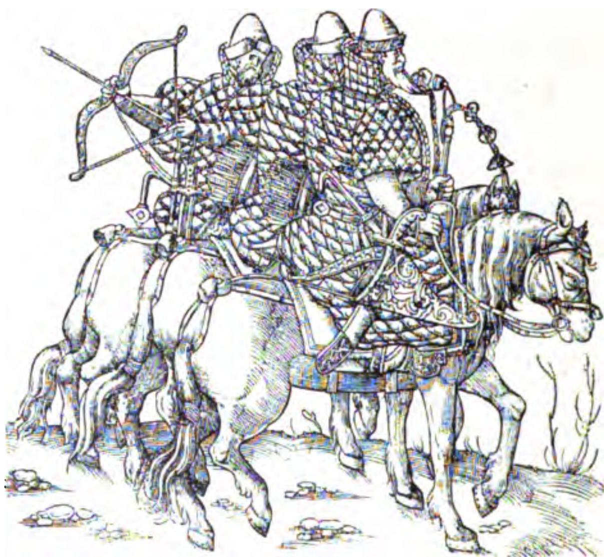
Ez a város régebben Lengyelországé volt, de Báthory István király engedte át az oroszoknak a tőlük elfoglalt egyéb városokért, midőn velök békét kötött. Neki is fogtak mindjárt körülkerítéséhez, a mit ezelőtt hat évvel fejeztek be. A Dnyeper szeli ketté az igen népes várost, melynek házai szintén fából építvék, a mi ezen az erdős vidéken általános szokás.

A város előtt itt is díszes követség fogadta őket üdvlövésekkel, a miről Kakas részletes jelentést küldött a prágai udvarba, Unverzagt báró kezéhez.[22] Azután három napig várakoztak, míg a vajdától, az öreg Nikita Romanovics Trubeczkoj knyáztól megérkeztek a szekerek, melyeken tovább mehettek. Kakas számára egy kétlovas kocsit, kíséretének meg öt egylovast állítottak elé, melyen kettesével kényelmesen elfértek. Kíséretül két prisztáfot kaptak, a kik élelmükről is gondoskodtak. Ebben hiányt nem is láttak, mert bőven adtak asztalukra kenyeret, húst, halat, sört és pálinkát, csak az boszantá Kakast, hogy iszonyú lassan haladtak. Mert a míg naponta könnyűszerrel megtehettek volna hét mérföldet, alig tettek meg hármat, négyet. Ez azt a látszatot kelté benne, mintha nem akarnák, hogy hamar Moszkvába érjenek, de vezetőjük azzal mentegetődzött, hogy ezt csak előzékenységből teszi, nehogy a császári követ útközben nagyon kimerüljön, míg Tectander maga azon a nézeten volt, hogy azért nem igyekeznek jobban, mivel dögvészes vidékről jöttek s így mintegy szellőztetni akarták őket. Az út

22 Ez az 1602 október 18-ikán írt szmolenszki jelentése nem maradt meg, de említi későbbi, november 25-iki levelében.

különben is unalmas és veszedelmes volt, mert lépten-nyomon mocsarakon, nádasokon, erdőkön vagy rozoga hídakon, illetve töltéseken vezetett, a milyen Moszkváig valami hatszáz van s némelyik mérföldnyi hosszú.

Másnap este egy bazilitán kolostorban[23] állapodtak meg s midőn hallá, hogy a barátok a templomban énekelnek, Kakas maga is bement, hogy esti imádságát csendben elvégezze. A muszka papok azonban görbe szemmel néztek reá s a mint szertartásukat befejezték, egyikök hozzá sietett s tolmácsa útján

37. OROSZ LOVAS-HARCZOSOK.

felelősségre vonta, hogy szent helyükre merészkedett lépni. Kakas azt felelte, hogy tudása szerint a templomok mindenki számára nyitva szoktak lenni, legalább az ő hazájában. De hogy hite felől ne kételkedjék, előmutatta nyakában hordott aranykeresztjét, minek láttára a barát (a ki a követet valami pogánynak nézte) áhitattal megcsókolta a szent jelvényt és szégyenkezve odább állott.

[23] Vagyis Szent-Vaszilijt követő kolostorba, melyről Tectander tévedésből azt irja, hogy bernátrendi volt.

Következő állomásuk negyednap Dorogobuzse, aztán Czarevo Zajmiscse, majd Boriszovo vala, mind apró kis helységek, melyeknek külvárosaiban szállásolták el őket s nagy boszúságukra sehová kimenni nem engedték.

Nagyobb volt mindezeknél a helyeknél Mozsajszk városa, melynek székesegyházába s csodatévő képeihez messze vidékről zarándokolnak a népek. Itt hat napig vesztegeltek orosz vezetőjük izgágasága és pénzsóvár természete miatt, minthogy pihenésök harmadnapján valósággal kihallgatta egész követsége, eddigi útja és ezentúli czélja felől s különösen azt szerette volna kivenni belőle, mennyi ajándékot hoz magával. Kakas nem értette el a muszka szándékát, pedig egy kis borravaló segített volna helyzetén s menetelök mindjárt gyorsabb lett volna. Vígasztalta azonban őket, hogy Moszkva már csak 17 mérföldnyire esett, a mit három nap alatt meg is tettek, különösen kedvesnek találván az első nap érintett vjaszemi szép kőkastélyt, mely a nagyfejedelemé volt.

November 9-ikén délután két órakor vonultak be a városba, melynek előkelő nemesei egy mérföldig jöttek elibök. Ám itt sem járhattak ki egyébként kényelmes lakásukról, melyen valósággal fogva tartották őket, bár bőven ellátták őket mindennel, a mit kivántak. Kakasnak azonban sürgetései daczára szinte három hétig kelle várakoznia audiencziára, mivel két nappal megérkezése után meghalt a leánykérőbe jött János dán herczeg, a mi a czárt annyira leverte, hogy hetekig kedvetlen volt.[24] De végre csak felvirradt november 27-ike is, melyen Kakas előadhatta megbízatását. Tíz óra tájban egy vörös bársony aranyhimzésű nyeregtakaróval s drágaköves ezüst szerszámmal díszített lovat küldtek Kakas részére s nyolczat szolgái, illetve kísérete számára. Egy óra múlva megjelent a prisztáf, egy öreges, tekintélyes főnemes is negyven lovassal, kikkel a palotába kisérték. Végig az útczán iszonyú néptömeg bámulta a

24 Kakas írja első moszkvai levelében; Schefer id. m. 81. l.

messzeföldről jött idegeneket, kétoldalt meg fegyveres katonák állottak sorfalat s mialatt a palota lépcsőjén fölmentek, folyton húzták a várudvaron lévő nagy harangot, melyet 15 rőfnyi magasra becsültek. Két termen keresztül értek a trónterembe, hol a nagyfejedelem ült egy három lábnyi magas trónuson, melyet az udvari gyász miatt szürke posztó födött. Jobbján 16 éves fia helyezkedett el, fekete és fehér bársonyban, míg apja fejét korona ékíté, kezében aranyozott «csákányforma»

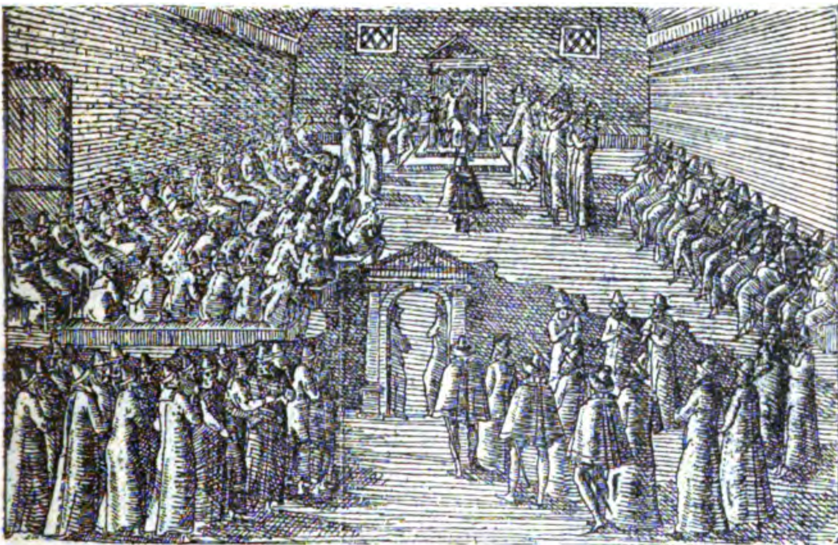
38. KÖVETEK FÖLVONULÁSA MOSZKVÁBAN.

fekete jogart tartván. Oldalt egy-egy fehérruhás hajdú állott, két sorban meg az ország előkelői s főnemesei ültek, kétszáznál is többen, fejükön fekete rókasapkával. Pompás volt maga a terem is, melyet szőnyegek és képek díszítettek, míg jobb felén egy nagy pohárszéken tömérdek *ezüst-* és *arany marha* ragyogott.

A kanczellár fennhangon bemutatván a követet, Kakas kezet csókolt a két fejedelemnek s aztán átnyujtván megbízólevelét, a kanczellár intésére elmondhatta németül üdvözlő beszédét,

úgy, a mint megelőző este a kanczellár titkára előtt megirta s kijavították neki; minthogy figyelmeztették, hogy rövid legyen, ne említse benne egy szóval sem perzsiai megbizatását s emlékezzék meg nehány szóval a fiatal herczegről is.

Rudolf császár és magyar király, az én legkegyelmesebb uram testvéri üdvözletét küldi Fölségednek — kezdé beszédét Kakas István — és Istentől hosszú, boldog életet és egészséget kíván megadatni, hogy országait békességben kormányozhassa

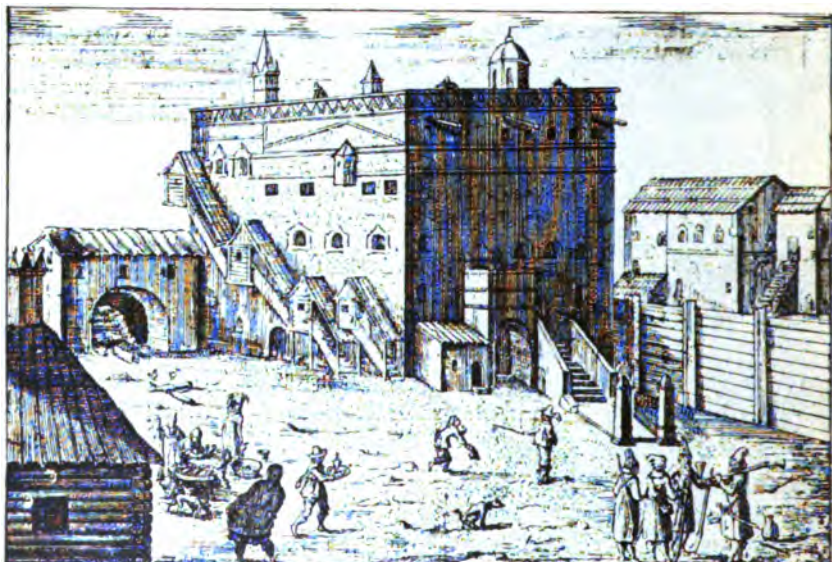

39. KAKAS AUDIENCZIÁJA AZ OROSZ CZÁRNÁL.

a Mindenható és a keresztyénség dicsőségére. Kérem egyúttal nevében, adjon útlevelet, kíséretet s ajánló leveleket, hogy birodalmán és a szomszéd fejedelmekén baj nélkül átjuthassak; egy perzsául jól beszélő útitársat, kit saját költségemen fogok tartani és testvérként szeretni; kegyeskedjék levélben megkérni az asztrakáni szultánt, hogy pénzemen egy jó hajót és ügyes kormányost adjon, hogy a Káspi-tengeren a legelső kedvező szél fölhasználásával átkelhessek, s végül engedje meg, hogy levelet küldhessek a prágai udvarba uram-királyomnak, a ki

meghagyá, hogy ideérkezésem s elútazásom felől sürgősen értesítsem; mindenben alávetvén magamat Fölségteknek.[25]

Erre az oroszok czárja felállott székéről s fövegét leemelve, udvariasan kérdezősködött a követtől a római király és családja egészségéről, a mit fia is megismételt, majd felszólítá kanczellárját, hogy nevében válaszoljon a követnek s fejezze ki megelégedését és örömét előterjesztése fölött, melyre külön levélben fog felelni. Addig is azonban vonuljon vissza lakására, hol ma

40. KÜLFÖLDI KÖVETEK SZÁLLÁSA MOSZKVÁBAN.

vendége lészen, vagyis ebédjét ő Fölsége asztaláról fogja kapni s azt kívánja, hogy a mai napot mulatásnak és örömnek szentelje.

Ezután azon módon, a mint jöttek, szállására kísérték Kakast és társait, de még egy óra se telt bele, mikor valami száz szolga megrakodtan hozta a legfinomabb étkeket és italokat; vadat, halat, iramszarvas-pecsenyét meg édességeket, a mit számos orosz főúr és udvari nemes társaságában vígan fogyasz-

25 Kakas sajátkezüleg írt üdvözlő beszédét ld. a bécsi állami levéltár *Persica* osztálya 1602—1605-iki csomójában; francziára fordítva kiadta Schefer id. m. 97—99. l.

41. VIRÁGVASÁRNAPI KÖRMENET A MOSZKVAI KREML KÖRÜL.

tottak el. Borravalóul Kakas 12 aranyat osztott ki a szolgák közt[26] s többet is áldoz vala szívesen, csak bocsátották volna el; de bizony négy hétig kellett várakozniok, míg tovább mehettek.

E hosszú idő alatt legalább jól fölszerelhették magukat meleg téli ruhákkal, bundákkal és a tengeri útra való egyéb szükségesekkel s megismerhették a várost és lakóit, kik közt annyi időt kelle vesztegelniök.

Moszkvát népes nagy városnak találták, a milyen az egész német birodalomban nincsen. Kerülete négy német mérföld. Erődítése hármas. A legszélső fából való, ezen belől van a kőfallal kerített belváros s középen a palota, melyet szintén külön fal és mély vízárok kerít. A tornyok számát másfél ezernél is többre becsülik, legszebb temploma azonban a várkastélyban lévő héttornyú, aranytól ragyogó székesegyház, melyben a hajdani nagyfejedelmek síremlékei láthatók. A várkapu előtti téren két olyan öblös ágyú áll, hogy egy ember könnyen bebújhatna csövébe. A házak azonban fából építvék és rendetlenek, sötétek és üvegablak nélküliek.

A házakat különben tágas terek és kertek környezik, de maguk az útczák annyira sárosak, hogy hídszerű fajárókat csináltak rájuk, mivel másként lehetetlen lenne rajtuk közlekedni. Az utóbbi időkben földhányással erősítették a várost, mert kiterjedése akkora, hogy fallal körülvenni alig lehetne. Kültámadás ellen így is csak úgy védhető, hogy némely útczáját elzárják s éjjelenként katonákkal őrzik bejáratukat, melyeken virradat előtt belépni nem szabad. Moszkvát így is állandó veszély fenyegeti, hisz csak ezelőtt harmincz évvel is a perekopi tatárok ép Urunk menybemenetele napján rohanták meg s égették fel mindkét erősségét. Ezért most a czárt mintegy húszezer főnyi kiváló gárdista őrzi, míg a városon kívül az idegenekből álló hadtest tanyázik, folytonosan dobzódva, részegeskedve.

26 Fogadtatása részleteit Kakas Moszkvában 1602 (ó-stíl szerinti) november 25-ikén Unverzagt tanácsoshoz irt levelében mondja el bőven, melyet már Adelung is idéz (műve II. k. 130. l.), de Schefer (a bécsi d. *Persica* csomóban levő német eredetijéből forditva) id. m. 81—84. l. adott ki, oroszul pedig Sztankjevics, id. m. 46—52. l.

Ebben orosz bajtársaik is vetélkednek velük, míg a polgári rendüeknek csak sátoros ünnepeken szabad inniok. Ekkor mindenki magán kívül van örömében, nem karácsony vagy húsvét szent ünnepének évfordulója miatt, hanem hogy büntetlen áldozhatnak Bacchusnak! S valóban alig jönnek ki a templomból, marhák módjára rohannak a korcsmákba, s eszeveszett kurjon-

42. BORISZ GRODUNOV FEDOROVICS OROSZ CZÁR.

gatással múlatván, sokszor valóságos mészárlást végeznek részegen maguk közt a városon.[27]

Az ország maga bozótos, erdős síkság, melyet tömérdek mocsár és folyóér szel át keresztül-kasul, s annyira elzárt, hogy a nagyfejedelem engedélye nélkül se bemenni, sem elhagyni

[27] Ezt a jellemző bekezdést Guagnino »Moschoviae descriptio» cz. Krakóban 1578-ban megjelent müve nyomán Schefer id. m. 109–110. lapjáról kivonatolva szúrtam be változatosság kedvéért e helyre.

nem lehet. Télen iszonyú hó és embertelen hideg teszi kellemetlenné, de nyáron azért mindenféle gabona és gyümölcs megterem benne, még az alma is, mit a németek honosítottak meg. Ám rossz termés idején olyan éhinség támad, hogy az emberek ezrével halnak el, s miként ez évben is megesett, kutyát, macskát megettek, sőt emberhúst is belesütöttek lepényeikbe a moszkvai pékek, a miért néhányukat ki is végezték. A birodalom egyébként is néptelen, úgy hogy néha 20—30 mérföldnyire, (a nogaji tatárok földjén meg 300 mérföldnyire) se lehet valami községre akadni, kivéve három végházat, mit a moszkvaiak a tatárok becsapásai ellen építettek.

Vallásukra nézve a moszkvaiak keresztyének, sőt magukat a legigazhitűbb keresztyéneknek nevezik és tartják, de azért a tízparancsolatot semmibe se veszik, s olyan erkölcstelen, botrányos életet élnek s úgy hazudnak, lopnak szégyentelenül, hogy azt toll le nem írhatja s tán párja sincsen az egész világon. A gyilkosokat legfeljebb három évi börtönnel sújtják, de a nép maga annyira rabszolgája a bojároknak, hogy azok bántatlan ölhetik meg őket. Templomaik magasak, három vagy öt tornyúak, mint a törökökéi, csakhogy ormukra hármas keresztet raknak, a mivel a szentháromságot akarják jelezni. Templomaikban nincsenek székek és padok, hanem a bejárattal szemben térdelve imádkoznak, vagy a templom körül futó fedett folyosóról néznek be az apró kis ablakokon, keresztet hányva magukra. A jómódúak külön szentképeket aggatnak maguknak a templomba, s az előtt imádkoznak, szentelt gyertyákat gyújtva melléjük, a miből néha olyan tűz támad, hogy pl. ottlétükkor is (deczember elsején) száznál több ház égett el e szép, de gondatlanul gyakorolt szokás következtében. Házaikban is szentelt képet aggatnak az asztal fölé s azt akkora tiszteletben tartják, hogy a szobába lépve előbb három keresztet hánynak magukra s *Goszpodi pomiluj mnyá* kezdetű imádságukat mormolják, gazdag, szegény egyaránt. Ha pedig valamely kép véletlenül leesik a falról, azt csak a pap teheti ismét fel, miután újra beszentelte;

bűnnek tartván, ha más nyúl hozzájuk, a mit meg is mondtak Kakas embereinek, mikor ezek csupa kíváncsiságból valamelyiket megérintették. Ép így szeretik a harangozást is, és viselnek keresztet nyakukban, kinek milyenre jut; aranyat, ezüstöt vagy rezet, mi nélkül nem is tartják keresztyénnek az embert.

Papjaik azonban tanulatlanok, bárdolatlanok, s kevés imádságukon és zsoltáréneklésen kívül semmihez sem értenek, néha még olvasáshoz sem. Hanem addig nem szentelik fel őket, míg meg nem házasodnak, a mit csak egyszer szabad tenniök, Pál apostol szavait követvén, hogy püspök csak egy asszonynak lehet ura. S ezt oly szigorúan követik, hogy ha pl. egy pap neje meghal, másodszor nem házasodhatik meg, hanem köteles kolostorba vonúlni és vezekelni, bőjtölni haláláig. A néptől fövegük és hosszú hajuk különbözteti meg őket, a mit felszenteltetésük után többé nyírniok nem szabad, kezökben pedig papi pálczát hordanak, ez lévén egyetlen fegyverük, a mit viselhetnek. Főpapjuk a Moszkvában székelő patriarcha, a ki évente csupán háromszor jelenhet meg ünnepi misét mondva a nép előtt, mely iszonyú tömegekben tódul tiszteletére, minthogy az a hitök, hogy az egész esztendőre üdvözül, a ki csak látta is. Ezenkívül van négy metropolitájuk, s egy csomó püspökük és kolostoruk, melyekbe ha valaki, világi ember is, élethossziglanra bevonul, minden földi bűnét, sőt még adósságait is elengedik, s még a «törvény» sem üldözheti.

A kisdedeket a muszkák nem templomban, hanem folyókban keresztelik meg, miként Krisztus urunkat keresztelé János apostol a Jordán vizében, s a keresztapa nem pénzt ad a gyereknek, mint ez időben másutt szokás vala, hanem egy kis keresztet, melyet egész életén át tartozik kegyelettel viselni. Házassági szokásaik különbözősége és furcsasága is feltünt Kakaséknak. Mert a házasodó legény nem beszélhet leánynyal, még kevésbbé engedik meg, hogy valami víg lakomán összejőjjön vele, miként ez, úgymond, nálunk és országszerte szokásos. Hanem a házasságot a szülők vagy rokonaik ütik nyélbe, s a vőlegény még csak nem

is láthatja menyasszonyát, míg erős fogadalmat nem tesz, hogy kártérítést fizet, ha visszalépne. Ekkor aztán a leányt (kinek szemét selyemkendővel bekötötték) két asszony a legény házába s onnan vele együtt a templomba kiséri, hol a pap összeesketi vőlegényével, kit szintén akkor lát először; hacsak gyermekkorából nem ismeri. Különösen a gazdagok osztályában már 9—10 éves korában férjhez adják a leányt s ritkán esik meg, hogy húsz éves vagy azon felüli legyen, «miként nálunk», írja Tectander. Egyébként a nők teljesen visszavonult életet élnek, úgy hogy külön szobában laknak s ha urának férfivendége van, nem szabad az asszonynak mutatkoznia, még ha az sógora lenne is, még kevésbbé beszélnie idegennel. Kijárniok is ritkán lehet, egyszóval úgy élnek, mint a kaliczkába zárt madarak.

Temetéseik is furcsák, zajosak. A menetre már messziről figyelmessé teszi az embert a borzasztó sírás és jajveszéklés, a mit csapnak. E czélra külön gyermekeket szoktak felfogadni, s minél inkább kiabálnak, annál előkelőbb a halott, kit a temetőbe kísérnek. Evésükben, ivásukban szintén vadak, parasztosak, állatiasak, mert tányér és kés nélkül esznek, újjaikkal véve a tálból. A mellett mindenek felett ravaszok és csalárdak; habár nem tűrik, hogy idegen ember valami más országot vagy nemzetet magasztaljon előttük.

Igy jegyezgette fel megfigyeléseit Tectander az alatt az idő alatt, melyet várással kelle tölteniök, egyik tiszte különben is a naplóvezetés lévén; míg Kakas uram a perzsa sah előtt elmondandó beszédét irogatta,[28] csiszolgatta unalmában, meg leveleit készíté elé: kedves feleségének, kiről rég nem hallott semmit, Unverzagt tanácsosnak, a mivel tartozott, meg a prágai és krakói pápai nunciusoknak, a kiknek megigérte volt.[29] Leveleivel Krakóban felfogadott hű szolgáját, a lengyel Nieromowski

28 Ezt maga Tectander említi.

29 Kakas 1602 november 24-iki levelével lengyel szolgája 1603 február 29-én ért Krakóba; miként erről Rangone Claudius püspök lengyelországi nunczius másnap referált. (Eredeti duplikátuma a római vatikáni Borghese-levéltár III. 129. I. kötete 91. l.

Offanassovics Mátyást inditá útnak, mivel felesége tudta nélkül Perzsiába nem akarta követni. Most is előbb Poloczkban hagyott hitvesét akarta felkeresni s úgy tovább menni az oda még 240 mérföldnyire eső Prágába, oly feltétel mellett, hogy Kakas kieszközli a lengyel királynál, hogy elengedi neki a harminczadot, melyet kereskedő létére fizetnie kelle eddigelé országában, valahányszor árúkat vitt be, vagy hozott ki Rigából emerre, a muszkák földjére. Helyébe Kakas három más szolgát vett fel,

43. MOSZKVAI FŐNEMES LÓHÁTON ÉS GYALOG.

közöttük egyet, a ki gyönyörűen muzsikált is saját kis orgonáján, a mivel el-elszórakoztatta urát és csüggeteg társait, ha az unalom vagy a honvágy nagyon bántá őket.

Folytonos sürgetései következtében végre deczember hatodikán fogadta Ivanovics Vlaszjev Atanáz kanczellár Kakas búcsúlátogatását, melyen értésére adta, hogy ő felsége minden kívánságát teljesíté, mert Kazánig két előkelő kísérőt rendelt melléje és addig semmi költsége nem lészen, azontúli útjára meg Asztrahánig más két embere fogja tovább kísérni a Káspi-tengerig,

minthogy mindenfelé írtak érdekében s reméli szerencsésen visszatér melőbb Perzsiából.[30]

Másnap, hetedikén aztán ismét megvendégelték őket, a czár nevében, ép oly fényesen, miként fogadtatásuk alkalmával s azzal neki indúlhattak a nagy útnak. Ennek hosszát a czár titkára maga harmadfél hónapnyira becsülte, de Kakas úgy remélte, hogy hat nap alatt eléri a Volgát s további három hét alatt a Káspi-tengert. Biztatták is, hogy a Volga nincs befagyva, habár Kakas azt hitte, hogy ilyen iszonyú hidegben legalább is kővé fagyott. Társai is sokat panaszkodtak a fagy miatt, úgy hogy 86 aranyat költött csupán keztyűkre, bőrökre és egyéb meleg ruhákra. Kakas egyébként is tudta, milyen veszedelmes út előtt áll, de minden lehetséges — úgymond — Isten segítségével, a kiben teljes a hite, mert erősen bízik abban, hogy a kinek segítségével annyi országon keresztül idáig jutott szerencsésen, az továbbra is őrködik fölötte.[31]

Ilyen istenes hit nélkül bizony nem is lehetett volna neki indúlni tél idején a nagy orosz síkságnak, mikor csak Kazánig 200 mérföldet emlegettek. Hanem így vígan haladtak egylovas kis szánjaikon s megadással tűrték fáradságaikat. Első nagyobb állomásukat, Vladimir városát, tíz nap alatt érték el, onnan Muromon át Nizsnyi-Novgorodba jutottak, mely ekkor még jelentéktelen helység vala, a Volga jobb partján. Itt jutottak be a cseremisz-tatárok mocsaras földjére, mely néptelen vad vidéken sokszor az erdőkben kényszerültek meghálni, s élni a magukkal hozott száraz ételen. Csak itt-ott lát az útas egy-egy tatár sátrat vagy kalyibát, s körülötte néhány juhot vagy lovat, melyet gazdájuk heverészve őriz, mert ez a nép olyan tunya, — írja Tectander — mint valami rest marha!

Mindenütt a Volga mentén haladva, Szvijáskon alól keltek

30 Kakas Unverzagthoz intézett 1602 november 26-iki második levele, a bécsi államlevéltár id. *Persica* csomójában; francziául Schefer id. m. 91—96. l. és orosz fordításban Sztankjevics kiadása 52—54. l.

31 Kakas saját szavai első moszkvai levelében; Schefer id. m. 87. l.

át a folyamon és éppen karácsony estéjére értek be Kazán városába, melyet harmincz évvel előbb a kegyetlen Iván Vaszil-jevics czár hódított el a tatároktól és erősített meg palánkkal. Nagyságra nézve Boroszlóhoz hasonlított, csakhogy házai fából építvék, mint egyebütt is találták. Közepén azonban egy jó magas hegyre Iván czár pompás várkastélyt építtetett s ebben szállásolták el Kakas uramat és követségét. Hanem itt most az a nem remélt meglepetés érte, hogy a befagyott folyón nem

44. NIZSNYI-NOVGOROD LÁTKÉPE.

mehettek tovább, szárazföldön pedig lehetetlen vala elindúlniok, minthogy a tatárok között az útazás egyáltalán nem volt bátorságos dolog. Képzelhető a szegény ember csalódása és bánata, hogy őt a sors ily tétlenségre kényszeríté! Kályha mellett gubbasztva tölté társaival az egész telet, elzárva a világtól, családjától és ismerőseitől, kikkel még csak levelet sem válthatott. Templom se volt, melyben szent gyakorlatait s imádságát végezhette volna, úgy a mint hite kívánta, s vallási törvényei meg-

szabták. Könyveit is át meg át olvasta már a hosszú esték mécsvilágánál, s egyetlen szórakozása a vadászat lehetett, melyre itt bőséges alkalma nyilt kiséretével együtt. De a hetek és hónapok így is csigamódra múltak s a természet sem akart nyílni, hogy legalább ürügye lett volna útját sürgetnie. Már husvétot is elérték Isten segedelmével, mely az 1603-ik évben épp márczius utolsó napjaira esett s itt náluk még mindig havazott és fagyott. Még május elseje is itt találta őket, mikor pedig otthon Magyarországon az egész természet megújul és minden virágzik és illatoz. Jó jelnek vették azonban, hogy orosz kísérőik végre mozgolódtak, napestig a kikötőben rendelkeztek, tataroztatták a hajókat, s biztatták a gondjaikra bízott idegeneket, hogy nemsokára elindulnak.

Ez indulás várva-várt napja május 11-ikén, egy hétfői napon szerencsésen be is következett. Hetven hajóból álló valóságos kis flotta vitte Kakasékat és holmijukat, meg az élelmiszert, mi nélkül el nem indulhattak. Hatodnapra értek Szamarovra, majd 21-ikén Szaratovra, mely már 150 mérföldnyire esett Kazántól. Odább a harmadik végházat, Czaricsint érintették, s további útjukat még éjjel is folytatván, végre 27-ikén érkeztek meg szerencsésen Asztrahánba, a Volga deltájában épült nagy kikötővárosba, mely a nogaji tatárok székhelye. Némely könyv Citracanumnak nevezi — úgymond — Kakas, de annyi bizonyos, hogy a hajdani szkiták földjén terül el, s a tatárok főemporiuma.[32]

A város maga különben nem igen nagy és erős. Ezt is Iván czár erősíté meg,[33] várkastélyt építvén közepébe, melyet egyszerű kőfal körít; de mikor a Volga kiárad, egy mérföldnyire körülveszi s valósággal szigetté alakítja. Tatár most is él itt néhány ezer a moszkvai nagyfejedelem alattvalójaként s kegyelettel ápolják régi fejedelmeik síremlékeit, kupolás kis

[32] Még moszkvai első levelében említi, Schefer id. m. 88. l.

[33] Így javítjuk Tectander ama hibás adatát, hogy Asztrahánt Iván czár foglalta el, minthogy az már 1554 óta az oroszoké volt.

kápolnáikat, melyekben mécset és gyertyát égetnek, mint akár a keresztyének.

Ez a nogaji tartomány sík pusztaság s rajta a szem alig akad meg egy-egy falun vagy városon és vize, erdeje is kevés, mert a kútak vize nagyobbára sós vagy keserű és nehezen iható. Kifőzve sóját azonban szanaszét hordják s olcsón adják, vékáját hat dutkán. Gabonájuk és gyümölcsük kevés terem, habár földje olyan kövér, a milyen egész Németországban nem

45. KAZÁN LÁTKÉPE.

található. Ennek oka az, hogy a tatárok egyik helyről a másikra csatangoló vándortermészetűek, s lóhúson meg kanczatejen élnek, melyet megsavanyítva bőrtömlőkben hordanak magukkal. Kenyeret nem csinálnak, sőt evését sem tudják megszokni, akár meddig lakjanak is muszkák társaságában. A pénzt nem ismerik és cserekereskedést folytatnak, de ha valami arany-ezüst pénzhez jutnak, feleségeik nyakába akasztják. Kerek sátraikat tarka posztóból készítik, s ha lovaikkal, juhaikkal a füvet lelegeltették, kétkerekű szekereken viszik tovább tevéikkel új mezőre és

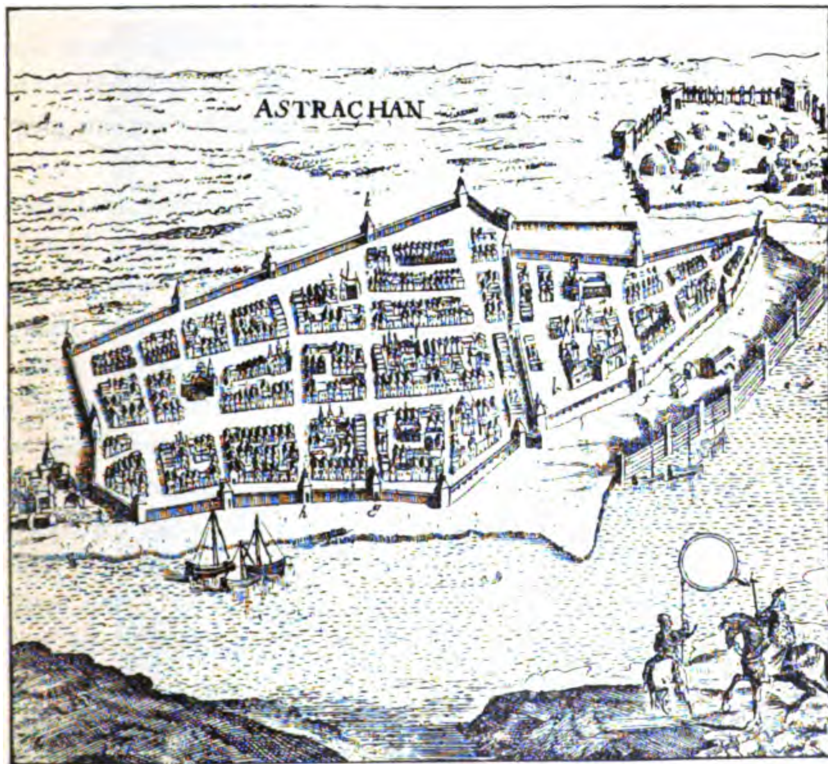
kövérebb helyre. Rabszolgakereskedést űznek, s nemcsak foglyaikat adják el, de megesik, hogy atya fiát, férj feleségét vagy gyermekét dobja vásárra, ha a kényszerűség ráviszi vagy nem türheti őket tovább házában. Négy-öt forinton már jó tatárt lehet venni, de gyakran még olcsóbban is kínálják gazdáik. Többnejűek, s mindenki annyi feleséggel élhet, a hányat eltarthat. Az ország éghajlata enyhe, sőt forró, mert ritkán esik, tele pedig gyenge. De földje bozótos és annyira sok benne a kígyó és más féreg és vadállat, hogy a vándor csak úgy járhat rajta bátorságban, ha felgyújtja maga előtt a füvet s megfutamítja őket.

Ilyen földön és viszonyok közt kellett Kakasnak megint szinte két hónapot vesztegelnie. A sors különös kedvezéséből ott járt azon a vidéken, hol vándorlásaik közben egykor a magyarok laktak s tanyáztak. Ihatott hát a *Etel* vizéből, melyen bőrtömlőikön átkeltek s eljutott *az első haza* szélére, melyet látnia kevés magyarnak adatott. Éreznie kellett ennek fölemelő hatását, annyival erősebben, hogy egyedüli magyar volt társai közt; habár inkább csak sejtette, mint tudta, hogy ezt a földet valamikor nemzete is érintette. Hisz a mit őseink vándorlásáról ekkor, a XVII-ik század elején tudtak, mindössze annyi volt, a mit a *Budai Krónika*-ból, Bonfini művéből s utána a kolozsvári Heltai Gáspár krónikájából olvastak avagy históriás énekekből hallottak. S ezek az iróink mesélnek ugyan Scythiáról s a «vadász magyarok» ottani életéről, de hogy oda honnan s hogyan jöttek, arról kortársaikat teljes homályban hagyták.

*

Kakas folytonos zaklatására a muszkák és tatárok végre elkészültek a három hajó felszerelésével, megrakván kellő élelemmel és ivóvízzel. De micsoda hajók voltak ezek? Elég nagyok és mélyek ugyan, hogy a viharos Káspi-tenger hullámaival daczolhassanak; de gyengék, rozogák és nincsenek sem beszurkolva, sem pedig kimoházva, úgy hogy mindig nedvesek. Ezeken

a hajókon szoktak az orosz kalmárok tavaszkor átjönni Perzsiába selymet vásárolni, hogy kedvező széllel 8—10 nap alatt visszavitorlázzanak.[34] Így biztatta Kakast is hajókalauzuk, egy tapasztalt perzsa kereskedő, míg a szárazföldi útra egy nyelvekben jártas lengyel nemest, Pawlowski Kristófot vette magához. Ez éppen Perzsiából érkezett vala vissza, de mivel

46. ASZTRAHÁN LÁTKÉPE.

nem követségben járt, az asztraháni orosz hatóság nem akarta Moszkva felé útnak ereszteni, mire Kakas szánalomból felfogadta, gondolván, hogy jót tesz vele, meg aztán hasznát is veheti perzsiai útján, melyet ő már ismert.

[34] Herbert Tamás: A description of the Persian monarchy (London, 1634.) 105. l. — Kropf Lajos szivességéből. És Olearius Ádám: Reise-Beschreibung nach Moskau und Persien (Hamburg, 1696.) 286. l.

Mária Magdolna ünnepén: július 22-ikén hagyták el téli szállásuk helyét, de csak harmadnapra értek ki a Volga mocsaras torkolatából a nyilt tengerre, melyen lassan haladtak déli irányban. Néha úgy tetszett, mintha nem is mozogna hajójuk, olyan gyenge volt a szél, mely vitorláikba ütközött, de egy-egy hirtelen jövő szélroham helyrehozta az eltelt napok veszteségét, s egyszersmind a levegőt is kellemesen lehűté. Volt azonban viharuk is két nap és két éjjel egyfolytában, hogy sem állni, sem ülni nem tudtak, s imádságba merülve, várták utolsó órájukat.[35] De mikor már azt hitték, hogy végük van, nyugati irányban megpillantották a földet s azzal meg voltak mentve!

Közel három hétig hánykódtak a tengeren,[36] míg partot értek és Langeránban,[37] a gilláni tartomány élénk kikötőjében kiszállhattak, a mi horgonyzó helyet jelent a perzsák nyelvén, minthogy a vihar elől menekülő hajók itt biztos révbe jutnak.[38] Ez ad fontosságot e kies fekvésű, bár egészségtelen, mocsaras vidéken elterülő kis községnek, mely vizét a Káspi-tengerből kapja, a miért sós, ártalmas. S még ha boruk lett volna, a mivel úgy a hogy pótolhatták vala? De a perzsáknak vallási törvényeik tiltják a borivást s a szőllőt csak gyümölcsként eszik, vagy legfeljebb mazsolának aszalják. Ételük is rossz volt, mert juh-húson és rizskásán (piláfon) kívül egyebet nem kaphattak s a mit még hajóikról Asztrahánból hoztak magukkal, hamar elfogyott. Igy

35 Munkája bevezetésében írja erről Tectander: da wir nichts als den Todt und Untergang für Augen gesehen, und höchster Gefehrlichkeit Leibes und Lebens gewesen.

36 Tectander számításában itt ismét hiba van, de sehogy se nyomozható ki, hol. Mert feltéve, hogy indulásuk napját — éppen ünnepnap lévén — pontosan jegyezte fel és azt is, hogy 31 napig voltak tengeren, akkor augusztus 23-ikán kötöttek ki Perzsia partján, s nem 8-ikán, miként írja. Ha pedig a 31-et sajtóhibának veszszük 13 helyett, akkor 21 nap esik útjukra, a mivel viszont az augusztus 8-ika nem egyezik, még ha ó-stil szerint számítjuk is, mit különben csak Kakas követett. — Hogy mégis augusztus 8-ikát fogadjuk el kikötésük helyes napjául, azért teszszük, mivel Lengerudban «ohn gefehr in die 10. Wochen lang» hevertek, nyomorogtak, a mi elég jól egyezik Kakas halála napjával. Meg aztán így is 18 nap esik Káspi-tengeri útjukra, a mi így is kétszerese a rendes időnek.

37 Mai neve Langerud.

38 P. della Maze 1698-iki jelentéséből; a «Scelta di lettere edificanti scritte dalle missioni straniere» III. k. (Milano, 1827.) 414. l.

egymásután valamennyien megbetegedtek, mielőtt még Iszpahánból, Perzsia fővárosából odaküldött embere a perzsákkal megjött volna, hogy Kakast uruk elé kisérje. Ez azonban két heti távolságra volt ide s a sok nélkülözés következtében úgy elgyengültek mind a nyolczan, a hányan Kakassal együtt valának, hogy nem is remélték, hogy tovább mehessenek. Erősítőül

47. NAGY ABBAS PERZSA SAH LOVASARCZKÉPE.

fekete kávét kaptak a perzsáktól, a miről azt tartották, hogy elűzi a melancholiát és fölvidít; enyhítőül serbetet és dohányt, minek füstjét hosszú szárakon és vizen át szívták fel.[39] De útasaink e szokatlan izgató szereket nem igen szerették s beteg-

39 Herbert id. m. 150. lapján ismerteti kuriozumként.

ségöknek valószinüleg nem is használt. Kedélyállapotukat is iszonyúan leverte Pawlowski hirtelen halála, a ki életével fizette meg önként való csatlakozását. Kakas illő módon temette el szegény bajtársát, de pár nap mulva maga is olyan rosszul lett, mintha utolsó órája következett volna el, úgy hogy szeptember 5-ikén maga köré gyűjté két főszolgáját: Tectandert és társát, Agelasten Györgyöt, s közölte velök végakaratát.

Először is arra kérlek kedves szolgáim — úgymond — temessetek el tisztességgel, gyújtsatok gyertyákat, zengjetek keresztyéni énekeket s mondjatok imákat fölöttem, miként láttátok, hogy én tettem társatokkal, Pawlowski Kristóffal.

Azután adjátok át urunk ő Felsége leveleit a perzsák királyának, a mint eléje fogtok jutni.

Hét *czímer* czobolybőrömet és bundámat adjátok el, könnyen kaptok érette ezer aranyat; a prémek közt is találtok 128 aranyat, éljetek belőle kívánságtok szerint. Ha pedig a mindenható Isten hazavezérel benneteket, tanácslom, térjetek Velenczén át vissza, a mi könnyebb út. Ekkor Tirolon keresztül kell Prága felé tovább mennetek s az útba eső Bozen városában megtaláljátok feleségemet, kinek nyújtsátok át lepecsételt fekete táskámat, ruháimat, kardomat és a mi pénzemből még addig kezeteken megmaradt. De ha netán ismét Moszkva felé tartanátok, előbb Prágát fogjátok érni, s ott adjatok át mindent Underholtzer János császári fizetőmester avagy báró Unverzagt Farkas titkos tanácsos kamaraelnök kezébe. Mutassátok meg neki ez útasításomat is és legyetek nyugodtak, hogy ő két évi hűséges szolgálatotokat jól meg fogja hálálni.

Negyedszer, írtam pater Francesco di Costa pápai követnek is a perzsa udvarba; kézbesítsétek levelemet. Vörös erszényemben 3 arany és 5 ezüst pénzem van, költhettek belőle a mire kell.

Végezetül, kérlek teljesítsétek híven e rendeléseimet, legyetek istenfélők s tegyétek mindig a mit tőlem, szegény vétkezőtől láttatok! Mert a Mindenható a szerint jutalmaz atyailag, a mint megérdemlitek, ő Felsége udvarában meg tisztesség és jutalom

vár reátok. Hiszen látjátok, milyen árnyék és keserű az élet különben is!

Ezzel elbúcsúzom tőletek és többi négy társatoktól, a Mindenható isteni gondviselésére bízván benneteket. Ha Miklós, Román és Lubin is Prágába térne veletek, ők is elveendik jutal-

48. SHIRLEY RÓBERT LOVAG ARCZKÉPE.

mukat, bár Miklóst kivéve nem igen dicsérhetem őket. Jó szívvel ajánlom hát nektek és szeressétek egymást hűségesen.[40]

Mily vallásosság, szeretet és nemeslelkűség sugárzik ki e sorokból, melyeket még le tudott írni. Néhány napig utána meg

40 Eredeti német szövegét ld. Tectander műve 78–82. l.

is könnyebbült, annyira, hogy társai már reménykedni is kezdtek felgyógyulásában. A *vérhas*[41] azonban úgy levette lábáról, hogy mozdulni is alig birt és szolgái segítsége nélkül még kimenni sem. Csakhogy ezek is mind feküdtek, s oly gyengék voltak, hogy még nyeregbe ülni se tudtak magukra, sőt még egy korty vizet sem birtak egymásnak nyújtani.[42] A fertőző, kellemetlen betegség-okozta bágyadtság következtében hideglelés is gyötré őket; kivált magát Kakast.

Hetek telének így el, kétség és remény közt, a nélkül, hogy bárki segíthetett volna rajta. Pedig mennyire szeretett volna szemtől-szemben lenni a perzsák ifjú királyával,[43] kinek vitézségéről és erényeiről már Moszkva óta annyit hallott. A perzsák elbeszélése szerint alacsony termetű, zömök, de tüzes szemű és gyors beszédű, élénk ember volt, a ki lovon érezte magát legjobban s réme a töröknek, arabnak, tatárnak s a Nagymogulnak egyaránt.[44] Hisz ő talán legnagyobb fejedelme országának, melyet új alapokra fektetett s folytonos háborúival határait biztosítá, sőt kiterjeszté. A történelem Nagy Abbaszként emlegeti s méltán, mert minden tulajdonsága meg volt ahhoz, hogy országát kifejlessze s népei boldogságát előmozdítsa. Szívesen látta az idegeneket s kivált európaiakat, a kiket országába édesgetett, s bár maga rendkívül vallásos mohamedán, a keresztyéneket nem üldözte, sőt pártfogolta. Birodalma székhelyéül Iszpahánt választá s pazar épitkezéseivel Ázsia egyik leghatalmasabb és legfényesebb városává varázsolta. De azért gyakran tartózkodott Kazvinban is, az Elboruz alján,[45] hová Tauris ostromának befejezésével most is készült. Hanem ez még 27 napi járásnyira esett[46] ide

41 Kakas és szolgái betegségét (Rothewehe) Schefer scarlatina-nak fordította. De helyesen dr. Győry Tibor tanár szives-kedett megállapitani a rendelkezésére bocsátott adatok és tünetek alapján, egykorú orvostörténeti művek segélyével; a mit neki ezúton is hálásan köszönök.

42 Tectander saját szavai, műve 86. l. és bevezetésében.

43 P. Gouvea Antal 1602-iki jelentése franczia kiadása (Rouen, 1646) szerint ekkor 32 éves volt; Schefer id. m. 116. l.

44 Herbert id. 1634-iki m. 127. l.

45 Clements R. Markham «History of Persia» cz. 1874-iki művéből, Kropf Lajos szives közlése alapján.

46 Tectander id. útleírása 85. l.

és szegény Kakas keserű megnyugvással törődött bele végzetébe, mely nem engedte teljesítenie megbizatását.

Még megérte ugyan a perzsa követség s vele Shirley Róbert jövetelét, a ki biztatta és vígasztalta. Ám ekkor már szegény Kakas olyan gyenge volt, hogy szolgái csak hordágyon vihették magukkal s a két mérföldnyire eső Lahidzsánban kénytelenek valának vele megpihenni, annyira fáradtnak érzé magát. Mindnyájan belátták, hogy uruk már nem viheti sokáig, de azért eszméletén maradt, sőt magához hivatta a perzsa tartomány kormányzóját, Mahomed Sefit, hogy holmiját felbontsa és hivatalból számba vegye. Harmadnapra aztán, 1603 október 25-ikén, Krisztus nevével ajkán, kiadta lelkét, melyet kimerült teste magába zárni többé nem birt.[47] Másnap pedig kívánsága szerint szállásuk kertjének egy szép lombos fája árnyékába temették szolgái. Utána mindjárt tovább is mentek angol vezetőjükkel; de urukat a halálba is olyan híven követték, hogy a perzsa király elé csupán Tectander maga juthatott el. Ő aztán sok viszontagság árán szerencsésen hazaérve a prágai udvarba, teljesíté Kakas útasításait, átadta özvegyének[48] a reá bízott holmikat s hosszú keserves útjukat külön könyvben örökíté meg.

*

Igy pusztult el zalánkeményi Kakas István, koronás királya iránti hűsége és kötelességtudása áldozataként. Távol hazájától és feleségétől hunyt el a Káspi-tenger délnyugati részén, a tiszta vizű, virágkertes, kies, kicsiny Lahidzsánban, Perzsiában.[49] Idegen földbe jutott, a ki világéletében idegen földeket járt, ám

47 Logau Henrik későbbi moszkvai követ írja Kakasról 1604 november 6-iki jelentésében, hogy Perzsia határára érve »il tomba malade des suites des souffrances qu'il avait endurées, et il mourut avec tous ses serviteurs, à l'exception d'un seul, qui enterra ses compagnons« ; Schefer id. m. 104. l.

48 Kakasné nagy kort ért, s valami harmincz évvel élte túl urát, mert még 1628-ban is szerepel; Straganz id. m. 98. l.

49 Dzsihan Numa keleti író műve (1732-iki konstantinápolyi kiadása) nyomán Schefer id. m. 113. l.

olyanba, melyet ősei, a honfoglaló magyarok is tapostak vándorlásaik idején. S ki tudja nem csöndesebb-e pihenése jeltelen sírjában, mely fölött egykor egy egész nemzet száguldott át, hazát s nyugalmat keresve!

49. KAKAS CZÍMERE KOLOZSVÁRI HÁZA AJTAJA FÖLÖTT.

TARTALOM.

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK:

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK:

1. *London távlati képe* (49. l.) egykorú metszet után Weinwurm Antal cinkografiai műintézetében készült.

2. *Kakas kolozsvári «kandallós» házának udvarfelőli (déli) része* (57. l.), a dr. Pósta Béla egyetemi tanár vezetése alatt működő kolozsvári egyetemi érem- és régészeti intézet fényképfölvételéről készült.

3. *Kakas kolozsvári házának zodiacus-szobája* (65. l.) *rajzban reconstruálva*, K. Sebestyén József kolozsvári festőművész munkája. A kandallót és a mellette lévő ajtót, melyek a Kakas-ház első emelete pitvarában állottak, az Erdélyi Nemzeti Múzeum kőrégiségtárában felállított eredetiekről rajzolta meg, míg az előtérbe helyezett Mátyáskori láda szintén az Erdélyi Múzeumé, a középen álló 1501-iki asztal pedig Beszterczén látható magántulajdonban.

4. *Rudolf császár és magyar király arcképe* (73. l.) Sadeler Egyed prágai híres művész 1603-iki rézmetszetéről készült.

5. *Báthory András biboros, fejedelem arcképét* (89. l.) szerző facsimile-gyűjteményéből mutatjuk be. Eredetijét, mely egykorú olajfestmény, 1704-ben XII. Károly svéd király katonái rabolták el a heilsbergi püspöki palotából s vitték magukkal s jelenleg Upsala közelében, a Mälar-tó melletti Sko-klastrom (ma a gróf Brahe-család kastélya) egyik könyvtártermében őrzik.

6. *Kakas perzsiai útleirásának czimlapja* (129. l.) Tectander «Iter Persicum» cz. műve 1610-iki harmadik kiadásáról készült, a budapesti egyetemi könyvtár példányáról.

7. *Európa 1603-iki térképét*, Kakas perzsiai útazásának útvonalával, valamint az életrajzban említett összes helynevekkel a szerző adatai alapján Reithoffer Károly rajzolta.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

1. *A czimlap* a Káspi-tenger délnyugati partvidékét ábrázolja, hol Kakas meghalt, és K. Sebestyén József kolozsvári festőművész készítette Pranizsnyikoff orosz festő rajza alapján.

2. *A Kakas kolozsvári háza* faragásaiból összeállított fejlécz (3. l.) Sebestyén József munkája, közepén Kakas ama czimerével, mely ma is díszíti zodiacus-szobája mennyezetét, két oldalt pedig a Bika és Oroszlán csillagképével, melyek a szoba oldalfalain láthatók.

3. *Kakas gyűrűs pecsétjét* (10. l.) kissé nagyítva közöljük, az Erdélyi Nemzeti Múzeumi könyvtár pecsétgyűjteményében lévő eredetijéről, Sebestyén József rajzában.

4. *Kakas kolozsvári házának egyik ablakpárkányát* ábrázolja második fejléczünk (11. l.) Sebestyén József tollrajzában. A közepén látható monogramm a ház előbbi tulajdonosa: Stephanus Wolfart kezdőbetűit jelzi, mivel ő restaurálta a házat, melyhez özvegye elvételével jutott Kakas.

5. *Zalánkemény vár romjai* képét (13. l.) az 1691-iki zalánkeményi csata ama rézmetszetű képéről vettük, mely gróf Marsigli Ferdinánd Alajos «Stato militare dell' imperio ottomanno» cz. műve II. k. (Hága, 1732.) 96. l. található.

6. *II. János választott király aláírását* (15. l.) a Millenniumi Történet V. kötetéből adjuk.

7. *Miksa császár és király aláírása* (16. l.) szintén onnan való.

8. *Kakas és Blo sajátkezű paduai beiratkozása* (28. l.) hű másolatát a szerző felvételéről közöljük a paduai egyetemi könyvtárban 459. sz. a. őrzött eredeti matriculából.

9. *A paduai egyetem legrégibb képe* (31. l.) egy XVII. századi rézmetszetről készült. Az előtérben látható «Chiesa di San Martino» ma már nincs meg, mivel romladozó állapota miatt le kellett rombolni.

10. *Báthory Zsigmond fejedelem aláírását* (34. l.) a Millenniumi Történet V. kötetéből kölcsönöztük.

11. *Kakas kolozsvári «kandallós» házának* (napjainkban lerombolt) homlokzatát (37. l.) Sebestyén József rajzolta meg Veress Ferencz 1859-iki fényképfelvétele alapján, három ablakát pedig az Erdélyi Nemzeti Múzeum régiségtárában felállított eredeti ablakrámákról, melyek közül (felirataik szerint) kettő 1534-ben, az utolsó harmadik 1536-ban készült.

12. *Kakas kolozsvári házának* udvarfelőli ajtaját (39. l.) ábrázoló képünk a dr. Pósta Béla egyetemi tanár vezetése alatt működő kolozsvári egyetemi érem- és régiségtári intézet fényképfölvételéről való.

13. *Erzsébet angol királyné aláírását* (43. l.) Marks ismeretes illusztrált biographiájából vettük.

14. *Erzsébet angol királyné arczképe* (48. l.) Hader festményéről vett eredeti fénykép a szerkesztő birtokában.

15. *Erzsébet angol királyné lovaspecsétje* (49. l.) eredetijének kicsinyített másolata.

16. *Sir William Cecil, lord Burghley* arczképének (53. l.) eredetijét Marc Garrard festette, s Exeter marquis tulajdona.

17. *Báthory Zsigmond fejedelem arczképe* (57. l.) az Erdélyi Nemzeti Múzeumi levéltár gróf Lázár-féle arczképgyűjteménye egykorú német metszetéről való.

18. *A kolozsvári 1594-iki évjelzésű ónkancsó* (62. l.) az Erdélyi Nemzeti Múzeum tulajdona; metszetünk számára fölvette a régiségtári intézet.

19. *Mária Christierna fejedelemasszony aláírása* (67. l.) az Erdélyi Nemzeti Múzeumi levéltár Mike Sándor gyűjteménye eredetijéről készült, mely Kővártt, 1597 október 4-ikén kelt.

20. *Kakas valószínű arczképe* (72. l.) kolozsvári házának a 39. lapon bemutatott ajtaja fölött díszlik termésköből kifaragva, s az említett egyetemi régiségtári intézet fölvételéről közöljük.

21. *III. Zsigmond lengyel király aláírása* (83. l.) Reszka Szaniszlóhoz intézett s Varsóban írt 1590 márczius 31-iki leveléről való; szerző facsimile-gyűjteményéből.

22. *Rudolf császár és király aláírását* (86. l.) a Millenniumi Történet V. kötetéből vettük át.

23. *Mihály havasalföldi vajda aláírása* (96. l.) Gyulafejérvártt, 1599 deczember 11-ikén kelt okleveléről való, az Erdély Nemzeti Múzeumi levéltár Oklevelek törzsgyűjteményéből.

24. *Kakas aláírása varsói nyugtájáról* (100. l.) a varsói kincstári bizottság levéltára XI. k. 873. sz. a. eredetijéről készült.

25. *Csáky István erdélyi kormányzó aláírása* (102. l.) a Millenniumi Történetből való.

26. *Kakas maretschi várkastélyát* (107. l.) egy tiroli fénynyomatról mutatjuk be.

27. *Jacobinus János titkár aláírása* (109. l.) Báthory András fejedelem Kolozsvártt, 1599 július 3-ikán kelt eredeti pergamen-okleveléről való, a M. Nemzeti Múzeumi levéltár törzsanyagából.

28. *Basta György generális aláírását* (110. l.) a bécsi hadügyi levéltár egyik eredeti leveléről készíttettük, szerző facsimile-gyűjteményéből véve.

29. *Kakas kolozsvári háza második udvari ajtajáról* (111. l.) a kolozsvári egyetemi régészeti intézet készített fényképet számunkra.

30. *A kolozsvári városi tanács pecsétje* (114. l.) a XV-ik századból való; mai napig is használják, s a város minden XVI—XVII-ik századi kiváltságlevelein megtaláljuk; a dúczhoz való fényképet az említett régiségtári intézetnek köszönhetjük. Körirata: S[igillum] ✶ consulum ✦ civitatis ✦ colusmar ✦

31. *Bogner (Gellyén) Imre monogrammja* (115. l.) kolozsvári házának (a 111. lapon bemutatott) második ajtaja fölött díszlik, s fényképét szintén a régészeti intézet készíté el.

32. *Szinán pasa nagyvezér* (119. l.) arczképét a Millenniumi Történet V. kötete metszetéről adjuk.

33. *Hussein Aly bég perzsa követ arczképe* (127. l.) Sadeler Egyed híres prágai rézmetsző 1601-iki eredeti metszetéről készült.

34. *Kakas második gyűrűs pecsétjét* (133. l.) Sebestyén József rajzolta Kakas moszkvai levele pecsétjéről vett gipszlenyomatról, Kakas *teljes* czímere motivumainak tekintetbevételével.

35. *Grodnó város látképét* (135. l.) a Kakas perzsiai útleirása Tectander-féle 1609-iki kiadása 6-ik lapjához mellékelt eredeti metszetről reprodukáltuk.

36. *Téli utazás Oroszországban* aláírású rajzunk (136. l.) Herberstein Zsigmond lovag «Rerum Moscoviticarum Commentarii» cz. munkája 1556-iki bázeli kiadása 155. lapjának metszetéről kicsinyítve készült.

37. *Orosz lovas-harczosok képe* (138. l.) szintén abból való, a munka 154. lapjáról.

38. *Idegen követek fölvonulása Moszkvában* (140. l.) egykorú metszete Olearius Ádám «Reise-Beschreibung nach Muszkau und Persien» cz. munkája 1696-iki hamburgi kiadása 22. lapján látható.

39. *Kakas audiencziája az orosz czárnál* (141. l.) Tectander id. műve 136. lapja mellékletéről készült.

40. *Külföldi követek szállása Moszkvában* (142. l.) Olearius id. m. 64. lapja rézmetszetének kicsinyített mása.

41. *Virágvasárnapi körmenet a moszkvai Kreml körül* ugyanannak 67. lapjáról vétetett.

42. *Borisz Godunov Fedorovics* orosz czár arczképét (145. l.) Pantenius «Der falsche Demetrius» cz. műve 63. lapja után adjuk, kicsinyítve.

43. *Moszkvai főnemes lóháton és gyalog* cz. képünket (149. l.) Tectander id. m. 32. lapja metszetéről közöljük.

44. *Nizsnyi-Novgorod látképét* (151. l.) Olearius id. m. 176. lapja metszetéről kicsinyítettük.

45. *Kazán látképe* (151. l.) ugyanannak 182. lapjáról való.

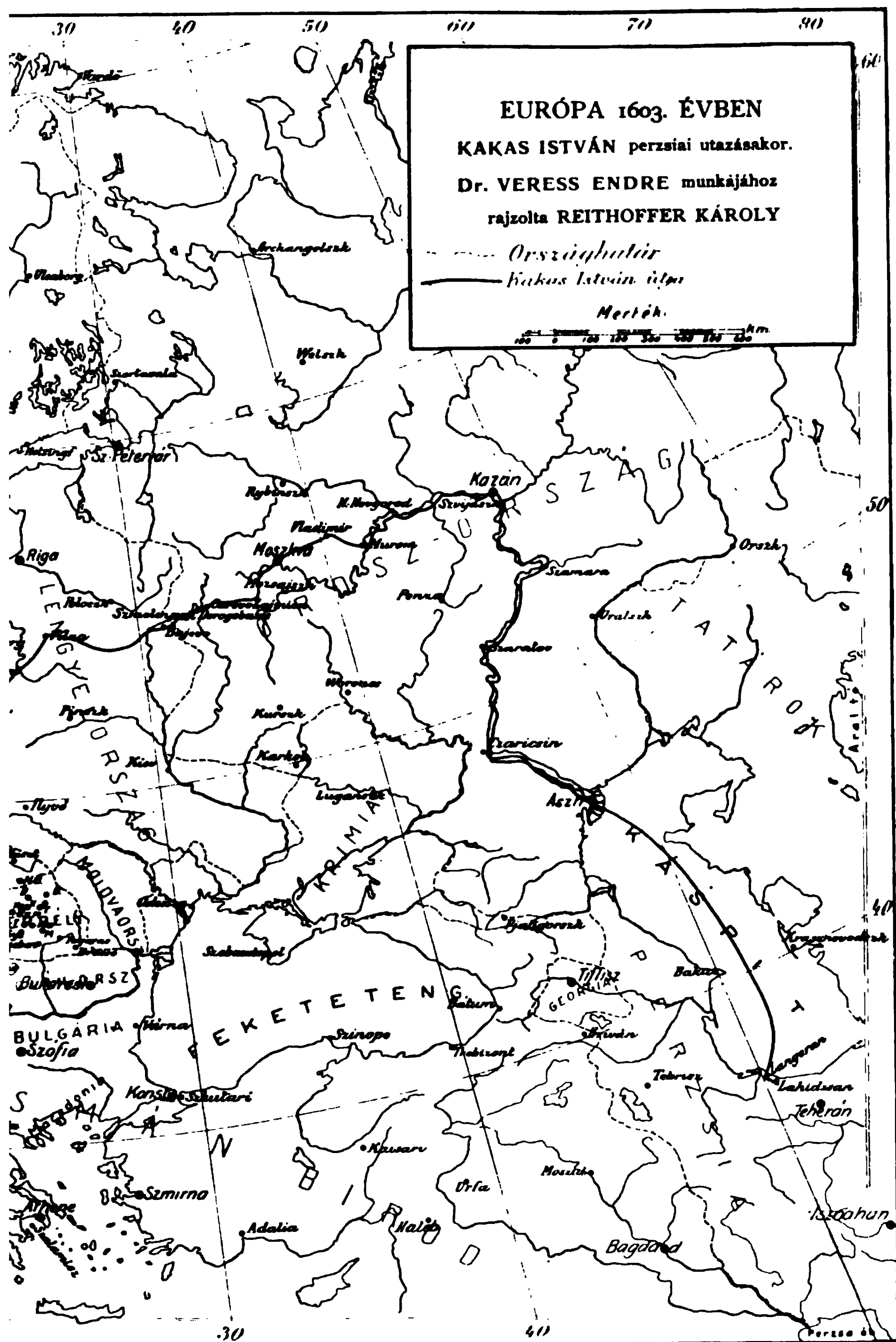
46. *Asztrahán látképe* (153. l.) szintén onnan való, a kötet 393. lapjáról.

47. *Nagy Abbasz perzsa sah lovasarczképét* (155. l.) Kropf Lajos londoni történettudósunk szivessége folytán Herbert Tamás «A description of the Persian monarchy» cz. 1634-iki műve metszetéről közöljük.

48. *Shirley Róbert lovag arczképét* (157. l.), mely őt perzsa ruhában ábrázolja, az 1825-ben Londonban megjelent «The three brothers» cz. munka metszetéről való, mely az akkoron Lord Egremont gyűjteményében volt egykorú olajfestményről készült.

49. *Kakas czimere kolozsvári háza ajtaja fölött* (160. l.) a régészeti intézet fényképéről metszetett.

A Bevezetés *A* kezdőbetűje Heltai Gáspár 1551-iki kolozsvári magyar bibliájából való; az egyes fejezeteket pedig Bocskay György XVI. századi magyar kalligrafus díszes betűivel kezdjük, melyeket a «Magyar Iparművészet» 1902. évf. 75. lapján adott ki először.

EURÓPA 1603. ÉVBEN
KAKAS ISTVÁN perzsiai utazásakor.
Dr. VERESS ENDRE munkájához
rajzolta REITHOFFER KÁROLY
Országhatár
Kakas István útja
Mérték
km.
30
40
50
60
70
80
Archangelszk
Sz. Pétervár
Riga
Moszkva
Vladimir
Kazán
Szamara
Orszk
Uralszk
Pensza
Caricsin
Kursk
Kiev
Karkov
KRIMIA
LENGYELORSZÁG
TATÁROK
MOLDVAORSZ
Bukarest
BULGÁRIA
Szófia
Várna
FEKETE TENGER
Szinope
Trebizont
Batum
Tiflisz
GEORGIA
Baku
KASPI TÓ
Tebrisz
Lahidzsan
Teherán
Iszpahan
Bagdad
Moszul
Urfa
Haleb
Adalia
Szmirna
Konstantinápoly
Szkutari
Perzsa öb.

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA SEGÉLYEZÉSÉVEL

KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

SZERKESZTI

Dr. DÉZSI LAJOS

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R.-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1905

I. FERENCZY ISTVÁN KÉPMÁSA 1834-BŐL.

Vízfestmény. Ernszt Lajos gyűjteménye.

FERENCZY ISTVÁN

ÉLETE ÉS MŰVEI

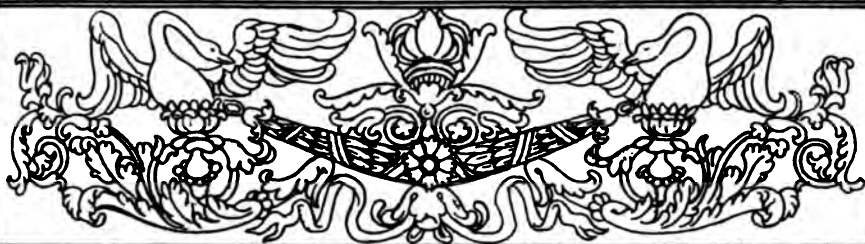
IRTA

MELLER SIMON

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

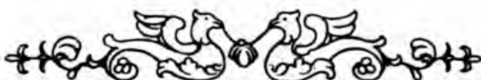
1905

FERENCZY ISTVÁN

1792 - 1856

I

GYERMEK- ÉS LEGÉNYÉVEK

1792—1818

2 FERENCZY ISTVÁN RÓMAI VÁZLATKÖNYVÉBŐL. TOLLRAJZ. — BUDAPEST, SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

1. Bevezetés. — Rimaszombat.

«Így jár az, a ki téli reggel útra indul; az éjjeli havat kell annak törni és a fuvatagokkal küzködni» — mondja Ferenczy István egyik levelében. Ifjú korában, Rómából írta e sorokat, midőn az úttörés nehézségeit még alig ismerte. De már ekkor megszólalt benne hivatása tudata és sorsa sejtelme. E kettős szózat végig kisérte életén: az erkölcsi parancs, helyt állni, föladatát teljesíteni minden körülmény között és egy szomorú sejtés, hogy életküzdelme hiábavaló. — Osztályrésze az úttörőké: kilátástalan küzdelem, melyet ingathatlan kötelességtudás készt végig harczolni.

E tragikus élet képében Magyarország egykorú művelődési viszonyai tárulnak elénk. Ferenczy nem lángelme, a ki lerontja érvényesülése korlátait s rejtett lehetőségből meglepő valóságot kovácsol. Életét s működését a körülmények világosan megszabják. Viszonyok súlya nyomja, kedvezése emeli őt; milieuje pontosan meghatározza fejlődését s lehanyatlását. A földnek,

melyből kinőtt, jellemző növénye s fonnyadásából biztosan megállapíthatjuk az éltető anyagok hiányát.

A művészet a kézművesség gyermeke. Az ébredő magyarság első művésze az ország egyik legrégibb iparűző városának szülötte. Rimaszombat[1] nem tartozik a hatalmas fejlődésre képes városok közé; az ő élete is, mint szobrász fiáé, külső körülmények szabta szűk határok közt telt el. A vasban, érczben gazdag gömöri hegység ide küldötte nyers terményeit s kifejlesztette a vas- és érczipart. Ez határozta meg a lakósok foglalkozását. A város legjelentékenyebb iparegyesülete, a kovácsok, lakatosok, aranyművesek és csiszolók egyesült czéhe már 1516-ban nyerte levelét, melyet 1556-ban újra megerősítették. Az ötvös-czéh csakhamar különvált, virágzásnak indult s a XVII-ik században újabb czéhlevelet kért. Az érczipar a politikai viszontagságok ellenére még a XIX-ik század elején is virágzott. Ez érthető, hisz 1808-ban Gömörmegyében 9 nyersvaskohó és 81 tót kemencze volt s a kohók egy éven át mintegy 45.000 mázsa, a tót kemenczék 160.000 mázsa nyersvasat állítottak elő.

A város helyzete lakói foglalkozásán kívül azok vallását is megszabta. A felföld közeli városainak példájára Rimaszombat is hajlott a reformatióra, majd Kálvin hitére térvén, e mellett minden fenyítés és üldözés ellenére buzgón kitartott. Pedig még a XVIII-ik században is sok megalázást és büntetést kellett miatta tűrnie. Utóljára az alkalomból, hogy 1769 június 25-ikén egy környékbeli katholikus pap térítő szándékkal körmenetet vezetett a városba s azt a rimaszombatiak szétverték, Mária Terézia keservesen meglakoltatta őket. Iskolájukat bezáratta s megfosztotta őket vallásuk szabad gyakorlata jogától. Természetes, hogy az elnyomás csak fokozta a buzgóságot s a református szellem, külső nyilvánulás híján, az emberek egész bensejét áthatotta. II. József 1783-ban végre visszaadta jogaikat

[1] *Magyarország Vármegyéi és Városai. — Gömör-Kishont Vármegye.* — Budapest.

s papjuk, a Rimaszombatban szinte apostolként tisztelt Szeőke Ferencz újra szervezte az egyházat.

Egy harmadik jellemvonását is helyzetének tulajdoníthatja Rimaszombat: a fejlődés folytonosságának, a culturális hagyományoknak, az építészeti s más művészeti emlékeknek hiányát. Két századon át, mintegy a török és a magyar határ közé ékelve, sokat szenvedett; a mije volt, elpusztult, újat meg nem alkothatott, mert élete föntartása lekötötte egész erejét. A hosszú multú, de emléktelen városok szomorú sorába tartozik.

A XIX-ik században a város néhány kiváló fia országos nevezetességre tett szert. Szeőke Ferencz és Tompa Mihály a református szellem képviselői; Szentpéteri József, a híres ötvös, és Ferenczy István, az éremművész és szobrász, az érczipar neveltjei. Sőt Ferenczy István, midőn lakatoslegény korában elhagyja Rimaszombatot, hogy Bécsbe, majd Rómába, a művészet szinterére vándoroljon, magán hordja városa mind három jellemző tulajdonságát. Érczmunkákban való *fogásai* ösztönzik s viszik előre; erős hit s nyugodt fatalismus támogatja s bíztatja kitartásra; de művészeti hagyomány híján csak későn s félig érti meg a művészet mélyebb titkait.

2. Ferenczy családja, születése, neveltetése és vándorévei. — Ifjúkori rajzok.

A XVIII-ik század közepe táján egy Ferenczi István nevű legény — szobrászunk nagyapja — vándorolt Debreczenből, a Ferenczi család fészkéből, Rimaszombatba. Bizonynyal kézműves, valószínűleg lakatoslegény volt s mint református mesterember nem csoda, ha a református és iparűző Rimaszombatban végleg letelepedett. Itt 1757-ben nőül vette Szoboszlai Katát s házasságukból 1761 január 3-ikán született első gyermekük, ki a keresztségben szintén az István nevet kapta.

A fiú atyja nevével úgy látszik annak mesterségét is örökölte. Iskoláztatása hiányos volt. Tíz éves korában, 1771-ben, a rimaszombatiak a katholikus körmenet szétverése miatt

elvesztették iskolájukat, 1783-ban pedig, mikor II. József a tilalmat megszüntette, Ferenczi István (3. ábra) már kész lakatosmester volt.[2] Szobrász fia első életrajzában Döbrentei így jellemezte: «Lakatos mestersége mellett rézöntés- és órássághoz is érte 's félig készen maradt «örökké mozgója»(perpetuum mobile) feszegető eszét mutatja. Vonzá magyar könyvek olvasása, 's annyira érzette nemzete hátramaradását mívészség és mesterségben, hogy erről fijának jó korán általadta panaszát.»[3]

Komoly, szorgalmas ember volt; nagy vagyont nem szerzett, de volt háza, kertje s kis gazdasága, úgy, hogy gyermekeit gondosan nevelhette. Műveltsége természetesen korlátolt volt; azonban minden iránt élénken érdeklődött. Rómában tartózkodó fiától naivan kérdezősködik a művészek czéhviszonyai vagy Pompeji és Herculaneum felől, azt hívén, hogy e városok Róma mellett vannak. Feddhetlen tiszta jelleme, puritán erkölcsei, családja iránt való gondos szeretete, buzgó hazafisága s a végzetben bízó életfölfogása nagy hatással voltak gyermekeire, kik a család patriarchalis szelleme szerint még fölnőtt korukban is föltétlen engedelmeskedtek szavainak. Atyjuk szavajárását, fordulatait utánozták leveleikben s egy-egy mondását, mint: «Nem minden rossz jő ártalomra» egész életüknek szinte jelszavául választák. A «*világos fejű, de azért alázatos szivű öreg*»[4] Rimaszombatban köztiszteletben állott; idősb korában városi senator volt.

1780 körül vette nőül Kálnai Máriát. A Kálnai család a birtoktalan nemességhez tartozott, de neve és a családi hagyomány alapján jogot formált Kis- és Nagy-Kálnára, melyet egykor állítólag gonosz fondorlattal tulajdonítottak el tőlük. A XVIII. században különösen gyakoriak voltak az ilyetén perek és

[2] 1786-ban már inast szegődtet, a rimaszombati lakatosczéh szegődtető könyve tanúsága szerint. A szegődtető könyv a Gömörmegyei Múzeumban.

[3] *Ferenczy István életrajza.* Közhasznú Ismeretek Tára. Pest, 1832. IV. k. 494. l. Az életrajzot a művész adatai alapján Döbrentei Gábor írta.

[4] József fia jellemzi így Kazinczy Ferenczhez írt levelében 1823. jan. 16-án. Magyar Tud. Akadémia könyvtára. M. Ir. Lev. 4. r. 27.

a rimaszombati Decsi Sámuel egyik fiát ügyvédnek neveltette, állítólag ép a Kálnai jus keresésére. Kálnai Mária maga szerény, csendes, *bárányi türedelmességű* asszony volt, jó anya, később aggódó nagyanya, de a családban nagy szerepe nem lehetett. Fiai keveset említik; mindig csak apjukról van szó leveleikben.

3. FERENCZY ISTVÁN: ATYJA MELLSZOBRA. MÁRVÁNY. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

A családban az apáé volt a fő hely; az ő szava volt a döntő; magasabb törekvéseiket tőle örökölték gyermekei.

Házasságukból hat gyermek származott: Mária, Zsuzsánna, István, János, József és Erzsébet. János és Erzsébet korán elhaltak. A két idősebb lány Rimaszombatban maradt, két test-

vérhez, Káposztás István és József rimaszombati polgárokhoz mentek nőül. Józsefből pap lett s István bátyjának egész életén át hűséges barátja.

A legidősebb fiú, István 1792 február 23-ikán született.[5] Mint első fiú, úgy látszik családi hagyomány szerint, atyja nevével annak mesterségét is öröklendő volt. Iskoláztatását azért legkevésbbé sem hanyagolták el; apja a maga módja szerint tanult, művelt emberré kívánta nevelni. Technikai ügyesség és latin tudás: ez lehetett az eszmény, mely az öreg Ferenczi szeme előtt lebegett. A technikai tanítást magára vállalhatta, hisz ő maga is sokoldalú, ügyes kezű, még az örökmozgó furfangján is töprenkedő mesterember volt. A fiút magával viszi «8-dik esztendejében Körmöczre, Selmeczbányára, Beszterczebányára, a' kerekre vágott rezet ezzel csúsztattatja sajtó közé, hogy ez reá még jobban hasson, 's valóban a' pénzverés e' látása ennek fejébe szeget ütött. A' gyermek ezolta oskolai tanulásától maradt idejét mindég többféle kis ágyú, szekér,

4. GYERMEKKORI VÍZFESTMÉNY. RIMASZOMBAT, GÖMÖRMEGYEI MÚZEUM.

5 A rimaszombati ev. ref. egyház anyakönyvében február 24-ike van bejegyezve: *Ferenczi István, szül. 1792 február 24-ikén. Szülei: Ferenczi István, Kánai (sic!) Mária. Susceptores: Szentpéteri Jósself, Lengyel Mária.* A születési nap azonban 23-ika, a mint az apja sajátkezű följegyzéséből — a *Szikszai György: Keresztyéni tanitások 1790* cz. könyv előzéklapján — kitűnik: *Szülétett István fijam 1792-dik esztendőbe, Böjt elő havának 23-dik napján.* A könyv özv. Jánosdeákné tulajdonában. A művész maga is 23-át tudta születése napjának.

eke, mázsáló, pecsétnyomó 's ólom- vagy czingyűrű faragcsálásában töltögette. Így látván technikai könnyen fogó elméjét atyja, hamar követtetheté vele még azon feltételét is, hogy

5. DISZÍTMÉNY 1811-BŐL. SZINEZETT TUSSRAJZ. RIMASZOMBAT, GÖMÖRMEGYEI MÚZEUM.

mezei gazdaság, szövésfonás, sőt takácsság körül is jártas legyen 's majd azt válassza megélhetésül, a' mellyik divatosabb, vagy a' mellyikhez leginkább vonzódik.»[6]

6 *Életrajz*, Közhasznu Ismeretek Tára i. h.

A latin tanítás, az iskolai műveltség dolgában helyzete nem volt ily szerencsés. A rimaszombati iskola[7] Mária Terézia-korabeli föloszlatását még nem heverte ki s a kezdet nehézségeivel küzködött. Csak hat osztálya volt; a poësis classisával zárult; s a hat osztályt együtt csak három ember, a professor-rector és két praeceptor — Sárospatakon végzett diákok — tanították. Ehhez járult, hogy még e tanítók is két-három évenkint változtak, mihelyt szegényes állásukat kissé jövedelmezőbbel fölcserélhették. A tanítás főleg a latin nyelvre szorítkozott, de még ebben sem lehetett nagyon eredményes. Ferenczy nem is tanúlt meg jól latinul; hiányait később iparkodott némileg pótolni. Az apa azonban megtette, a mi tőle telhetett: mind a hat osztályt végig járatta kézművesnek szánt fiával.

«Oskolájinak véget vetvén a' poësis osztályával, előkelőbben csakugyan atyja mestersége mellé állt, 's mintegy bizonytalan derengésében felsőbb mívészi pályája körül, mindég valami csinosabban mívészkedett.»[8] Mesterségében örömét lelhette, annyival is inkább, mert neki nem kellett végigszenvednie az inaskodás terhes éveit. Iskolázása alatt elsajátítván a mesterség tudnivalóit, atyja egyszerre legényévé fogadhatta. 1809 február 15-ikéről való a következő bejegyzés a rimaszombati lakatos czéh szegődtető könyvében: «Én Ferenczi István szegődtettem és ugyanakkor fel is szabadítottam magam természet szerint való fiamat Istvánt. Kezesek erre ifjú Karabélyos Ferencz és ifjú Szentpéteri József urak.» Lakatossági felszabadulása alkalmára remekben egy ládikát és lakatot készített, melyet az egész czéh nem birt kinyitni.[9]

Atyja mellett azonban csak egy esztendeig dolgozott; az ősrégi szokás, talán a »bizonytalan derengés» is vándorolni, világot látni késztette. — «18-ik évében a' világnak ered, bővíteni

7 Bodor István. *A rimaszombati egyesült protestáns főgimnazium története.* Rimaszombat, 1899.
8 *Életrajz,* Közhasznu Ismeretek Tára. i. h. 495. l.
9 *Fáy A.* Ferenczy István emlékezete. Bud. Szemle 1860. ix. 58 l.

mesterségeit 's Tályán, Tokajon, Miskolczon oly önérzettel jelenik meg, hogy nincs oly arasznyi föld, hol meg nem élhetne. Majd Budán álla be Balás András lakatosnál, ki ifjabb korában Bécsben, Pesten rajzoskolát tartott 's a' magyar földön legjobb hámrozó volt. Járta itt bizonyos kikötött napokon Rauschmann János rajztanító leczkéjit is és alapos lépéseket teve architec-

6. KÁLYHATERVEK. SZINEZETT TUSSRAJZ. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

turai 's ékesítési rajzolásban, tájékok, virágok szinezésében, úgy figurák előrajzaiban. De ezen haladása félbeszakadt; atyja beteges-kedni kezdvén, a' ház dolgainak vitele oda parancsolá.»[10]

Néhány ifjúkori rajza ránk maradt, s mutatja tanulása és haladása irányát. A közöltek közül (5.—7. ábra) az első 1811-ből,

10 *Életrajz,* Közhasznu Ismeretek Tára. i. h.

budai tartózkodásának elejéről való, az utolsó 1814-ből, mikor már ismét atyja mellett volt Rimaszombatban. A rajzok tiszták,

7. KAPUTERV 1814-BŐL. SZINEZETT TUSSRAJZ. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

szabatosak, szorgalomra s ügyességre vallók s becsületére válnak a 20—22 éves lakatoslegénynek. Egyuttal mutatják

mestere rajzoktatásának irányát. Rauschmann[11] ekkor a budai királyi rajziskola második tanítója volt; ezenkívül külön magán rajziskolát is tartott s Ferenczy valószínűleg ez utóbbit látogatta. Kétségtelen, hogy a mester kissé elmaradt a kortól. Mikor Európa már rég az *empire* divatjának hódolt, ő még mindig főleg a *czopf* szelid formáit tanítá.

Ferenczynek nem volt maradása Rimaszombatban. A hoszszas elnyomás után szabadabban lélegző református város ép ekkor élte ugyan a föléledés és fejlődés élénkebb éveit s az erősödő közszellem egymásután emelte benne a középületeket, azonban mindez szegényes és korlátolt volt és a nagyobb becsvágyat csak fölkelthette, de érvényesülésre teret nem nyújtott. Budai tanulása és rendszeres rajzolása új czélokat mutatott az ifjú legénynek, tágította szemhatárát s észrevétette vele a rimaszombati élet szűk korlátait. József öcscse, kihez már ekkor benső szeretettel ragaszkodott, elvégezvén az otthoni iskolát, Sárospatakra készült; ezzel is elszakadt egy kötelék, mely őt otthonához fűzte. Fiatal tettvágy, ügyességében bízó önérzet, egy érzelmes kedélynek homályos ábrándjai és némi természetben rejlő fellengés nem hagyták nyugton s mihelyt atyja egészsége jobbra fordult s otthonléte nem volt többé nélkülözhetetlen, újból világnak eredt. Gyalogosan ugyan és kevés podgyászszal, kézműves legény módra; de lelkében szokatlan útitársakat víve magával. Egy lakatoslegény, a ki költő módjára ábrándozik, szereti a verseket és latin költőket betűzget; a ki egy elfinomult kedély érzelmességével ragaszkodik hozzátartozóihoz, de a kit leküzdhetetlen vágy vonz a nagy világ piaczára s ki mindent elhágy, maga sem tudva miért; a ki útjában mohó szemmel szíja magába mindazt, a mit láthat, minden

11 Rauschmann Jánosról a *Vaterländische Blätter für den österr. Kaiserstaat* (Wien, A. Strauss. 40. Jahrg. 1808 Nr. XXIV. S. 200) így ír egy czikkben, mely Pest és Buda akkori művészeti viszonyait vázolja: «dass er mit Wasserfarben Landschaften, Blumen- und Miniaturporträts malt. Er hat sich in der Wiener Akademie gebildet, ist noch sehr jung und berechtigt zu wahrhaft glänzenden Hoffnungen.» Idézi Wurzbach.

iránt egyformán érdeklődik, s nem tudja megkülönböztetni a furcsát az értékestől, a jelentéktelent a jelentőstől — ugyan mi válhatik ebből a derék, de félszeg és félművelt ifjúból? Művészi vágyak nem bántják, hisz azt sem tudja még, mi a művészet. Az egyetlen, a mit tud, hogy Bécsbe kell mennie. Mert 1814-ben, a congressus évében, pár hónapra Bécs volt Európa központja, s «minden csak azt emlegette«.

8. DÍSZEDÉNYTERV. TUSS. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

II

BÉCS

1814—1818

9. ZAUNER: II. JÓZSEF CSÁSZÁR LOVASSZOBRA. BÉCS.

1. Utazás és megérkezés Bécsbe. — Az első év (1814).

1814 tavaszán Ferenczy útnak indult Bécs felé, hét napi vándorlás után oda érkezett, s másnap már munkába állt «egy emberséges fiatal meisterhez». Szüleinek csak május 13-ikán ír: «Nem igen tetszik nekem a míhely s a míhelyben lévő emberek De ne gondolkozzanak felőlem, akármint üt is dolgom, én magamra gondot viselek. Azonban már most eltökéllett feltett szándékom, hacsak azt is az idő el nem rontja, hogy otthon leszek magam koldusa vagy gazdája, s akármikor, ha nem tetszene, hazamennék; az egészségemmel pedig mind az útba, mind azólta dicsekedhetem. Ujsággal olyassal nem kedveskedhetem, hanem hogy 24-én áprilisbe itten Tedeum Laudamus tartatott, és a Koronaherczeg, a Császárné nagy parádéval a Szent István templomába menvén, látni szerencsém volt. A Császár még sincs idehaza. A mint a szagát érzem, nagy parádé lesz, midőn haza fog jönni. Láttam a levegői hajónak mivoltát. A József császár

rézből kiöntetett képe lovastól együtt megbecsülhetetlen nagy kincs és nagy munka. Ezeken kívül sok aprólékos tapasztalásaim is volnának, de azokkal levelemet nyújtani nem akarván, most elhagyom. Detsi[1] doktor urat is 24-én áprilisbe felkerestem és velem mint idegennel vagy esmerőssel vagy hogy írjam, emberséggel beszélgetett, tudakozódott. Azóta is voltam már nála egyszer, és köszönteti kigyelmeteket általam.»

A mint látjuk, Ferenczynek még csak iparos ambitiói vannak, hisz megérkezése után való nap rögtön munkába áll s máris a hazatérésről gondolkozik. Érdekes, hogy első benyomásai közt ott van II. József lovasszobra, Zauner kitűnő műve, Bécsnek máig is tán legsikerültebb emlékszobra (9. ábra), de ezt bizonyára csak az anyag s a technikai munka szempontjából bámulta.

Bécsi útjáról, benyomásairól, munkásságáról öcscsének augusztus 14-ikén hosszabb levelet ír Sárospatakra:

«...Én tetőled és a barátomtól, annálfogva mindenektől elhagyattatván, mintegy magamon kívül, szomorú zokogó sóhajtásim között elértem Osgyánon túl való kőhidat, és a tarisznyámat letévén egy kevéssé gondoltam vissza, hogy mi történt rajtam a mai nap, és mintegy bánni kezdettem cselekedetemet és lankadni kezdett nemes indulatom bennem: de ismét józanon és egyenesen meggondolván, hogy ily habzó legyen-e egy férfi szándéka, és hogy tetőled is csakugyan meg kellene válnom és hogy te a magad leveledbe is azt irtad, hogy *túrjuk orrunkkal a földet* stb., ezeket így hányván-vetvén magamban, tarisznyámat felvévén, estvére gyalogúl Losonczra beértem. Innen másnapra kelvén, Balás-Gyarmatra értem. Ez a nap volt a legkeservesebb napom az utazásba, mivel kevés alkalmatosság akadt és a lábaim öszvehólyagosodtak. Itt egy emberséges embernél szállást találtam, a kinél a lábam hólyagjaiban selymet húztam. Jó vacsorát, jó hálást adott. Másnap Füves-Gyarmaton túl Szent-Györgyre

[1] Decsi Sámuel, rimaszombati származású író, a Magyar Kurir szerkesztője.

értem hálásra; az holott is minek előtte bementem volna a faluba, egy emberséges csikós megszólított, hogy van-e jó levelem, mivel a faluba nagy fogdosás vagyon; inkább maradjak nála odaki, reggel tovább mehetek. Én a leveleimhez bízván bementem. Másnap déltájba Verebélynél akadtam egy Krigskassirer feleségéhez, a ki Pozsonyba ment két kocsin és forsponton. Ennek a szekerére szerencsésen felkaptam és estvére Patára értünk. Itt a falu bírája látván, hogy én is a szekéren ülök a Krigskassirerné katonájával együtt, és katonás öltözetem nem volt, legalább is egy komordinernek vélt, tisztességes extra quartélyt, vacsorát rendelt. Vasárnap reggel a forspont várván bennünket, korán megindultam és mintegy három óra tájba Pozsonyba a «Veres ökör» vendégfogadóba beszálltunk. Itten elbucsúztam a Krigskassirernétől és a katonájától és a lakatos herberget felkeresvén, ott háltam. Ezen éjjel itt illuminátió tartatott, melyről már talán olvastál is az atyámnak írott levelemből. Másnap, mintegy nyolcz óráig még a várost járván, tovább indultam, és a gránitzon egy budai születésű puskamíves legényhez akadtam. Ezzel hol kocsin, hol gyalog kedden reggel hat óra tájba Bécsbe beérkeztem és azóta itt folytatom szép tapasztalással teljes napjaimat. Méltán első helyet érdemel ezek között az a parádé, a mely a császár hazajövetelével esett, a melyről egy kevéssé környülállásosan írok. T. i. 15-ik juniusban megérkezvén, a Sénbrunban hált, a mely a várostól mintegy másfél óra járás és ugyanezen a napon a czédulák minden szegelletekre kiragasztattak, hogy holnap. azaz 16-ik juni senki ne dolgozzon, semmiféle bor-, pálinka-, serház vagy áruló bolt nyitva ne legyen, senki ne lovagoljon vagy kocsizzon; minden gazda kapuja egész nap, egész rákövetkező éjjel nyitva legyen, hogy a megtódult nép az udvarokban is bemehessen, a melyre méltó szükség is volt, mivel a számítás szerint ekkor Bécsbe két száz ezer emberrel volt több, mint egyébkor. Másnapra kelvén (azaz 16-ik juni) korán kimentek eleibe a grófok, bárók, magistratusok, a burgerek, a német gárda, cseh gárda, lengyel gárda és egy

regement dragonyos; kimentek a magyar grófok és uraságok s a magyar gárda is, a kik a szépségre s válogatott termetekre és öltözetekre mindeneket meghaladtak, és a németeknek bámuló szemeiket magukra vették. Az itt való magyar grófoknak csak az inasai olyanok voltak mint egy magyar gárdista; magokon és lovaikon az arany, ezüst, skarlát, gránát, nyuszt vesztegetése volt. Kimentek a császár testvérei, a korona örököse, egyszóval a printzek mind németesen öltözve, de a palatinus magyar hazafiságának meg akarván felelni, magyarosan felöltözött és a császár mellett ment, egyedül maga küzködvén aranyos csikos szerszámmal, sallangokkal ékesített és az én gyanításom szerint az egész parádéba legszebb fekete vad csikajával; kiment száz férfi és száz leány, tiz s tizenkét esztendős gyermeki sereg tiszta fejérbe öltözve; a férfiaknak volt egy-egy olajág a kezekbe, a bal kezekbe pedig egy borostyán koszorú, a derekok király-szín veres pántlikával általkötve, a leányoknak egy-egy kis kosár virágokkal tele és a császár a merre jött, az útjára hányták. Ezek mind válogatottak voltak a szépségbe, az egyenlő termetbe. Ily készülettel bekisértettek a városba, az ágyúk szünet nélkül ropogtak a bástyán, s végre a császári palotába bekisértettek. Eljött végre az a sokaktól, úgy éntőlem is nehezen várt estve is, a melyre a készületek öt-hat héttel előtte elkezdődtek épülni és a melyben illuminátió tartatott. Ennek a szépségét kiirni lehetetlen, kibeszélni nehéz, hanem közönségesen ezt jegyzem róla, hogy nagy halom lenne az itt levő olajos poharakból, nagy falu lenne az csupán illuminátióra készült épületekből és állásokból, nagy könyv lenne az itt levő felyül irásokból. Csak drót ily formán hajtva: ♀, a mely a poharakat tartotta, a lakatosok számítása szerint 40 mázsa dolgoztatott fel. Csak a herczeg Lichtnstein házán 18.000 olajos pohár volt. Nevezetesebb illuminátiók voltak az országházán, a városházán, Lichtenstein, Erdődi, Printz Albert, báró Fritz, herczeg Schwarzenberg, a Burger fegyvresház, a főteátrum a városba, a Leopold városi teátrum, a Császárné anyjának a háza, Printz Károly, Printz

János és a magyar gárda ház, ezeken kívül sokak, a kiknek vagy a ház urának nevét nem esmérem, vagy ott meg nem fordultam, voltak; egyszóval oly szép és ritka dolog volt ez, a melyet még maga Bécs sem látott, és nagy idő fog belételni, míg valaha ez történik. Aprólékos tapasztalásaim ezek: láttam kétszer tűzjátékit Stuver Gáspárnak, a melyről Mátyási is emlékszik.[1] Láttam egy hét esztendős leányt, a melynek nehézsége 1 mázsa 51 font volt, a leány friss egészséges, nem igen magas, hanem igen kövér. Nagy feje, temérdek melle, vastag keze lába, kék szeme, gesztenyeszín göndör haja van. Láttam egy nagy ökröt, melynek nehézsége 19 mázsa 50 font, magassága 6 suk, hosszasága 9 suk 5 czol. Ezen ökör almástarka és rövid szarva, mint a Riskának. Bavarus országból hozatott ide. Láttam egy elefántot, láttam egy meglehetős nagyságú amerikai döglött kigyót, egy tengeri pókot. Láttam az anglus lovagolást. Ezeken kívül volna sok aprólékos írnivalóm, de annak olvasásával téged fárasztani nem akarlak, hanem a magam állapotjáról ezt jegyzem, hogy friss jó egészségem van, nem csömörlök meg. A rajzoskolába is bekezdtem járni, úgy a serény, mint a tiszta és regularis rajzba is senki előmbe nem hágott, a melyről hirtelen nagy esmerettségem lett mind az idegenek, mind kiváltképen a hazafiak előtt; de az itt való rajzoskola igen setét és a tiszta rajzolás mellett a szemem kezdett romlani, s tehát felhagytam véle. Mostani munkám a műhelybe szépen készült vásári kályhák, s oly lakatok, a melyek remekbe, vagy talán remekbe sem készülnek Rimaszombatban. Detsÿ Sámuel urat is felkerestem, és háromszor voltam már nála, velem mindenkor szívesen beszélget; egyiket a nagyobbik fiát (mintegy 17 esztendős) prókátorságra készíti a Kálnai jus keresésére. Utoljára a Császár illuminátiójára készült állások mind elrontattak és ujjak épít-

[1] Mátyási József, a kecskeméti ref. collegium tanára, a Ferenczy családnak személyes ismerőse és úgy látszik, kedvencz költője volt. Az említett hely:

»Láttam tűz játékit a híres Stüvernek,
Kit abban Európa tart első mesternek.«

Mátyási József Verseinek Folytatása. Vácz, 1798. 103. l.

tettek a muszka császárnak 15-ik szeptemberben való idejövetelére.

«Ha levelet írsz, tituláld Bécsbe, a Szoltz Grisz (Salzgries) utczába levő lakatos herbergen dolgozó F. J.»

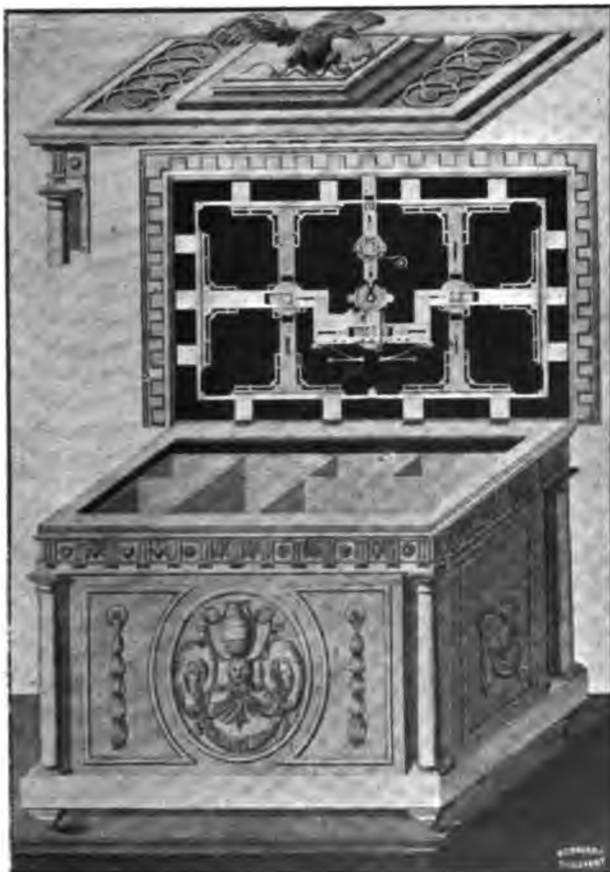
Ferenczy belső életéből keveset árulnak el e levelek. Úgy látszik, mintha munkája teljesen lekötné. Az első műhely, hova rögtön megérkezése után beállott, nem tetszett neki, csakhamar gazdát cserélt és szinte boldogan jelenté új munkái minemüségét. Budai rajztanulásának fonalát újra fölvette; valami iparosok számára való kis rajziskolába járt egy ideig, de ezt is hamar abban hagyta. Bécs nem nyújtott neki sokat; a művészetnek itt fölhalmozott kincseit még nem látta, nem vette észre, a mi természetes is egy lakatoslegénynél, ki a minden műemlék nélkül szűkölködő kis városból vetődött ide. Bécs életének ez időbeli nagyszerűségét, a congressus évének fényét csak távolról, külső nyilatkozásaiban, tűzjátékaiban és illuminatióiban élvezhette; «örülök, úgymond, hogy ilyen szép részében az időnek Bécsben lehetek, a mely állapotba még soha sem volt, hogy egyszerre annyi fejedelmek összegyűltek volna benne».[3] Így telik el az első bécsi év, nagy vágyak és nagy változások nélkül, kályhák és lakatok készítése közben, nap nap után, egy lakatosműhely négy fala közt.

2. A második esztendő (1815). — Beiratkozik az akadémia érczmetsző osztályába. — Múzeumok.

Az első év elmúlt s Ferenczy továbbra is Bécsben marad. Otthon nagy szükség volna rá, de ő kitérőleg válaszol atyja unszolásaira. 1815 augusztus 13-ikán így ír: «Csak vonakodva kezdek a már oly régen halasztgatott levelemhez még most is, mivel hol egy, hol más reménység táplálgatván, mindenkor csak úgy gondolkodtam, hogy a pósta magam fogok lenni...

[3] Levél szülőihez, 1815 január 7-ikén. Szüleihez s öcscséhez intézett összes levelei a Szépművészeti Múzeumban.

«.. A mi a magam állapotját illeti, én mindig friss, jó egészségben vagyok, semmi olyas fogyatkozásim ez idő szerént nincsenek; csak ha jövendő dolgaimra s hazamenetelemre gondolok, akkor szinte megmeredve ellankadok, melyre nézve csak abba

10. LÁDA- ÉS LAKATTERV. SZINEZETT TUSSRAJZ. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

(még most is kételkedve) meghatároztam magamat, hogy még e télen itt fogok maradni s tavaszra talám jobb időket s békességesebb napokat fogunk élni. Akkor sem boldog, sem boldogtalan állapotom meg nem tartóztatván, haza fogok menni.»

Érezzük, hogy e sorok mögött lappang valami, a mit

bevallani nem mer vagy nem akar. Mi tartóztathatja a hazamenéstől; mi köti Bécshez s egy lakatoslegény sanyarú sorsához az idegenben, mikor otthon jobb sor és függetlenség vár reá? A feleletet megtaláljuk a bécsi művészeti akadémia jegyzőkönyvében. Három nappal az idézett levél kelte után, augusztus 16-ikán Ferenczy beiratkozott az akadémiára, az érczmetsző osztály (Erzverschneidungschule) vasárnapi látogatói közé.

Egyelőre azonban e vasárnapi akadémiajárás is valószínűleg elmaradt, mert szeptember és október havában betegeskedett. November elején új gazdához, Turiet Wilhelmhez került s ennek engedelmével az akadémiát most már nemcsak vasárnaponként, de mindennap látogathatta. Új állapotáról deczember 17-ikén számolt be öcscsének:

«Most ez idő szerint fris jó egészségem vagyon, hanem september és octoberben nagyon vánszorgó egészségem volt, de ágyban csak egy hétig feküdtem és az akkori maiszterom igen jól volt hozzám, de ezen maiszteromat már ezelőtt hat héttel ott hagytam, mivel télen igen alkalmatlan volt az műhelye és azolta vagyok egy igen jó szívű evangelikus maiszternál, a ki is az úgynevezett aczélműves; a munkánk azok az aczélgombok, aczél óralánczok, aczélgyöngyök, aczélból készült spádamarkolatok, aczélgyöngyökkel kirakva, melynek az ára 4, 5, 7, 8 száz aranyokra is felmégyen; és e mellett még egy különös szerencsém, a melyet ha most elmulatnék, azt visszahozni nehezen, vagy épen lehetetlen lenne, t. i. hogy minden nap 2 órát az akadémiára mehetek a nélkül, hogy keresetemben valami fogyatkozást szenvednék és igen nagy kedvességben vagyok maga és háza népe előtt. Tisztességes fűtött műhelye, mint egy órásnak, csinos hálószobája és a bécsiekhez képest jó kosztja, úgy hogy sohasem folyjon jobban életem. De ezt nem azért mondom, mintha jobban nem folyhatna, hanem ez idő szerint meg vagyok elégedve. Az akadémiába való munkám pedig most az viaszból való figurák formálása és ha ezt valami ideig folytathatom, érczbe való metszése, melyet ha vagy eszten-

deig szerencsésen folytathatnék és a szerencse jól kezemre szolgálna, egy prémiumot talám csinálhatnék, a melynek a bére 400 Rfr. folyó pénzben és egy Numizma lenne. Gondold meg, kedves öcsém, micsoda nagy becsület lenne ez én reám és micsoda képzelődésekkel kecsegteti egy ifjú ember a maga érzékenységeit. De itt csak az a jó, írtam csak *talám*mal, mert különben magad is megnevethetnéd írásomat; és másodszor talám tavaszszal haza is kell látnom, mert a szüleim sorsa szomorítja szívemet, harmadszor: *Non datur ad Musas.*[4]

«Tapasztalásimat világosan megírni sok időbe telne, egyszóval, a melyekre leveledbe emlékeztettél, semmit is el nem mulattam, de a Feldmarschallokról azt jegyzem meg, hogy azok nem hagyták magokat közönséges helyen látni, hanem a muszka császárt, a burkus királyt, a dániai, bavariai, würtembergi királyokat, Wellingtont, Schwarzenberget, az utolsót nevezetesen ma is láttam (17. decembris). Egy regement dragonyos innen elmasirozván, azokat elkisértette. A nevezetesebb helyek, az hol egykor s máskor beférkeztem, először az u. n. Kunstgallerie,[5] a melyben sok nevezetes dolgokat láttam, mind a mostani, mind pedig ezer kétezer esztendős mesterek míveit. Nevezetesen láttam egy kezet, a mely ha felhuzódott, mint egy óra írt magába. Láttam egy kitöltött kis madarat, mely egy kalitkába mintha bé volt volna zárva, ha felhúzták, magába énekelt; és egy szoba úgy volt készítve, mintha barlang volna, a hol Dianna Nimfáival fürdik. Ezeken kívül csaknem száma nélkül való gipszbül, kőbül faragott nevezetes embereknek portréjai, sokak viaszból a természeti nagyságban és színben, sok találmányok a régi világ műveiből, melyek még akkoriba készülhettek, mikor a kőfaragást kezdették, sok evő és ivó edények, a melyek 3 s 4 ezer esztendőkre itéltetnek. Voltam a császári

4 Non datur ad Musas currere lata via. Ferenczy e verssort bizonyára Mátyásiból ismeri, ki azt *Semminél több valami* cz. verskötetének előszavában (a XVII. oldalon) idézi.

5 Az Ambraser Sammlung, akkor az alsó Belvedereben.

Münzkabinetba[6] és láttam drágakőből álló ritkaságait: az hol csak egy bokréta egy egész tartományt érőre itéltetik s a t. Voltam az állatok házába,[7] az hol a négylábú állatoknak, de kivált a madaraknak csaknem száma nélkül való gyönyörű seregét láttam. Ezenkívül láttam még a császári kriptát is s a t....

«A te sorsodról pedig azt jegyzem meg, hogy cselekedj úgy, a mint a magad egyenes kinézése diktál és hogy Kassára mentél, az nem hogy szomorítana, de sőt örömkönnyeket facsar testvéri szívemből, és hogy a német nyelv tanulására is módod van, egy különös szerencse és nagy díszére szolgál egy ifjúnak. Akárhol légy is, akármit tanulj is, csak valamit tanulj: mind tökéletesedik az ember.

«Ezek mellett kivánok minden lelki s testi áldásokat, feltett szándékidba boldog előmenetelt, és a szerencsétlenségek is váljanak a szerencsének jóízű gyümölcsévé, a mint ez magamon is sok ízbe történt, és soha vidám napjaidra komor fellegek ne menjenek, és a midőn sok ifjúi szenvedésid után egy emberi kort érsz, az érdem és becsület kövesse virtusodat, s végre, midőn utolsó adósságodat az mulandóságnak lefizeted, az hír aranyba márthassa pennáját s maradok Teneked boldogságodat éhező bátyád

Ferenczy István.»

Élete útja emelkedőben van. Maga is érzi ezt, és levele dagályosabb soraiban boldog izgatottsága tükröződik. Titokban tán arra is gondol, hogy a hír egykor az ő neve írásánál is aranyba márthassa pennáját. Hogy jutott ez ábrándokhoz, ki adta neki az akadémiába járás gondolatát, nem tudjuk. De könnyen képzelhető, hogy ügyesebb legénytársai, kik rendszerint «gyakorolták» az akadémiát,[8] hatottak rá példájuk- vagy tanácsukkal. Ezek vihették őt a gyüjteményekbe is, mert abból, hogy mily gyüjteményeket látogat s mi ragadja

6 Münz- und Antiken-Cabinet, akkor a Hofburg épületében.

7 Zoologisch-botanisches Cabinet, (rendesen Thiercabinetnek nevezték) akkor a Hofbibliothek épületének jobb szárnyában.

8 Az akadémián külön vasárnapi cursusok voltak iparosok számára.

meg ott figyelmét, határozottan látszik még a művészi vezetés s a művészeti érdeklődés hiánya. Színvonala mindenesetre emelkedett; nem vásári látványosságok vonzzák többé, helyöket a technikai csudák, a régiségek, a drágaságok foglalták el. Művészi eszményei azonban még nincsenek; törekvése csupán a mesterség nagyobbra való vitele. Semmi nyoma annak, hogy az akadémiára járással távolabbi czélja volna, hogy az éremművészetet életföladatává kivánná tenni; csak tanulni akar s tán arra gondol, hogy nagyobb képzettségének mesterségében is hasznát veheti majd. Tanult érczműves akar lenni, jó iparos, vagy a hogy ma kissé hangzatosabban mondani szokás: iparművész.

Az év utolsó napján üdvözli szüleit: «Egy valami nyughatatlan ösztön kényszerítvén szívemet, és hogy hálálatos buzgó indulatimat kiönthessem, s késedelmem az esztendőből az ujra ne menjen, deczembernek utolsó napján mintegy három s négy óra között felébredtem s azonnal pennámhoz kaptam. Tehát: én most ez idő szerint fris jó egészségben vagyok, melyhez hasonlót kigyelmeteknek is kivánok. Semmi különös viszontagságok nem nyomják vállamat: de egy különös tűz vagyon még mostan is bennem, a mesterség szeretete és nagyobbra való vitele miatt, melynek elegendő hasznát ha veszem-é, magam is gyanus vagyok; de én nem hagyván magamat megszomorítani, annyival inkább ijeszteni, csak tanulgatok (bár sokak mellettem boldogabbul élnek, de ezek nem tudják, mi az igaz boldogság). Az Istennek sok különös utai vagynak, a melyeken vezérel egyet így, a mást amúgy. Ifjúságomban kell megvetnem boldogságom fundamentumát, hogy sok ideig felmaradhasson..

«Ily igyekezet mellett talám sokat is igér magának ifjúi nagyravágyó gondolatom, annyival is inkább, mivel teljes szándékkal csak rimaszombati lakos akarok lenni, de hiszem már a bármint üssön is ki, engem azért nagyon meg nem tántorít.»

Így ingadozik Ferenczy remény és kétség között. Az akadémián keze ügyessége, gyors fölfogása hamar kitünik s meg-

jelen előtte a prémium csábító képe. Másrészről kételkedik, vajjon az éremmetszésnek mint rimaszombati lakatos csakugyan elegendő hasznát veendi-e s nem hiábavaló-e minden fáradsága, idővesztegetése? Nem volna-e jobb, ha itt hagyná Bécset, az akadémiát, az érczmetszést, a prémiumot, egy szóval mindent s szépen hazatérne, a hol híják, várják, a hova előbb-utóbb úgy is vissza kell mennie? Azonban a «különös tűz» győz benne, Bécsben marad s tovább járja az akadémiát. Az az ember, kinek ez elhatározásra döntő befolyása volt, derék új gazdája, Turiet.

3. 1816. — Turiet aczélgyáros. — Ferenczy elhatározza, hogy pályázik a prémiumra. — Kételyek. — Megnyeri a prémiumot.

Turiet franczia, hugenotta család sarja volt. Offenbachban született 1776-ban; atyja harisnyagyáros volt s valószinűleg a II. József által Ausztriába telepített hugenotta iparosok közé tartozott. Turiet Bécsben a Wallfischgasseban arany- és aczélműgyárat alapított s e műhelyében dolgozott Ferenczy is. »Ez a' becsületes ember látta Ferenczy mívei csínjából talentumát 's folyton folyva ada neki munkát, majd barátja leve 's ő annak házánál barát, testvér és fiú.«[9] Folyton biztatta fiatal legényét s lehetővé tette neki az akadémia látogatását. Pártfogoltja mindig a legnagyobb tisztelet és hála hangján beszél róla s egész élte végeig híven őrzi emlékét.[10]

Ferenczy tehát két havi tanulás után, 1816 januárjában már aláírásával kötelezte magát, hogy az esztendő folyamán egy érmet metsz s vele az azon évi akadémiai díjért pályázik. A merész lépés után azonban csakhamar beállt a kételkedés. Öt vetélytársa volt; mindannyian már évek óta akadémiai növendékek; hogy versenyezhet velök ő, előképzettség nélkül, hiányos rajztudásával, két hónapi tanulás után, napi két szabad

9 *Életrajz,* Közhasznu Ismeretek Tára i. h.

10 A Turiet családra vonatkozó adatok a bécsi református egyházközség anyakönyveiből vannak merítve.

órájával? Sajnálja már, hogy elárulta szándékát szüleinek; meg akarja őket óvni esetleges kudarcza kellemetlenségétől, önnönmagát a szégyentől s azt írja haza, hogy végleg letett szándékáról. «Az akadémiába való járást felhagytam, mivel plánumomnak jó kimenetelét nem várhattam; magyar s református, nagy két dolog ez Bécsbe.»[11] Otthon úgy sem értették, miért jár az akadémiára, s az éremmetszésnek nem sok hasznát látták; szerették volna, ha mielőbb hazatér. A rimaszombatiaknak természetes volt, hogy ha valaki magyar és református, azt Bécsben elnyomják, sőt üldözik. Ferenczy öcscsével is el akarja hitetni, hogy fölhagyott az éremmetszéssel s augusztus 15-ikén így ír neki:

«... Halld meg mindenekelőtt a választ, hogy én *pesti Medard vásáráig Bécsbe maradok* és továbbá tudósítalak rövideden holmi egy s más dolgokról.

«Én, a mint a télen írt levelemből értetted, az akadémiába való járást gyakorlottam és még benne szép lépéseket is tettem, de mindazonáltal plánumom jó kimenetelét nem várhattam. Jóllehet, én írtam, hogy keresetem vesztése nélkül; de mint darabra dolgozó legény, csakugyan a magam idejét vesztegettem. Azonban az akadémiában is sok aprólékos költségeim estek, a melyek végre egy summát tettek és ha proemiumért való *Gravieur*ozást felvállaltam volna is, olyanokkal kellett volna kiszállnom, a kik kicsinységüktől fogva az akadémiába nőttek nevekedtek és öt s hat esztendővel ezelőtt már az viasz-*bossirozás*ból prémiumokat nyertek, a melyet én a múlt novemberbe kezdettem el tanulni, (mivel ez a fő fundamentuma a gravieurozásnak) és már januáriusba alá kellett volna írnom magamat, mivel esztendő vagyon rendelve egy oly darab munkának elkészítésére és utolszor az idei proemium nem is oly nagy, mint az mult esztendei, valami nyolcz aranyat tesz ki s a te februáriusban írt leveled is elérkezvén s abból is csak efféle sovány vigasztalásokat kaptam s az akadé-

[11] Levél szüleihez, 1816 június 29-ikén.

miába való járással felhagytam. Azon aczélmüvesnek mühelyét mindez ideig megtartottam, és nincsen is szándékom változtatni mindaddig, mig csak Bécsbe maradok. Nem azért, mintha az aczélmívből jövendőre valami plánumot akarnék csinálni, hanem hogy jobb keresetem vagyon, mint egyebütt akármely lakatosnál és nem is kell magamat annyira strapaczirozni, mint egyebütt, melyre nézve reménylem, hogy ebben az esztendőben helyrehozhatom azt, a mit más két esztendőben elmulattam, s a jövő tavaszon és nyáron az élet bajaihoz fogok látni. Egészségem most ez idő szerént jó vagyon, állapotim kedvezők, barátim nyájasok és sokak, (ha ugyan szabad némi nemü részben alattam valóknak nevezni) hizelkedők, kedvemet vadászók; az uram s háza népe engemet egy első tekintetbe tartók, egyszóval ez az esztendő egy oly vidám orczával virradt fel reám és folytatja magát, hogy dicséretére tőlem egy templomot rajzolni érdemel, a melynek közepére — *1816* — beirjam örök emlékezetre, s ekképen jöhető viszontagságim között is ezen darabra tekintvén vagy gondolván, némi nemü vigasztalást szerezzen, mivel *e világ csak egy játéknéző ház.*»

Így hiteti el övéivel, hogy lemondott mindenről, akadémiáról, éremművészetről, a mesterség nagyobbra viteléről, s vissza fog térni apja mestersége, a lakatosság mellé. Azt persze nem tudja megmagyarázni, hogy akkor miért ragaszkodik mégis Bécshez s zavarát fellengő szavakkal igyekszik palástolni. De hangja egyáltalán nem a lemondó, letört, visszavonuló emberé. Ha otthon el is hitték neki szószerint, a mit állít, mi minden sora mögül kiérezzük a reményt, az önbizalmat, a haladás örömét. Akarata ellenére sejteti sikereit az akadémián, midőn leírja, hogy barátai szaporodnak, tekintélye növekszik s az 1816-os esztendő templomot érdemel tőle. Öccséhez intézett levelét zavaros bölcselkedéssel fejezte be; de ez is emeltebb hangulatra, komolyabb olvasmányokra vall; az akkori oktató czélzatu érzékeny irodalom visszhangja az. Mint életrajza mondja: «az elébbrekapott ifjú mívész elővevegeté most

még fejében maradt latin nyelvét, Virgiliust, Ovidiust olvasta, mellettek *német* írókat 's elégedetten élt».[12] Jellemző az a naiv dagály, melylyel szüleinek is bejelenti (augusztus 18-ikán), hogy még egy évet Bécsben akar tölteni:

«Eleinte fognak kigyelmetek reszketni, midőn egy levelet Istvánjoktól olvasni fognak: hanem csendesítsék magukat és az hírt ne képzeljék rosszabbaknak, mint a milyenek. Már akkor is, midőn én azon szomorú elválás csókjai között ajkaikon csüggöttem, a bánat solgya[13] le volt fizetve: a mi őrző angyalaink, a kik előtt a jövendő történetnek firhangja nyitva állott, mi mellettünk voltak, és egy kinevezhetetlen fájdalommal illettek bennünket. És hallják meg végre az izenetet, hogy én pesti medárd vásáráig haza nem megyek.»

Lelkesedés s munka között teltek a hónapok. A lakatoslegény, kinek majdnem egész napját leköté gyári elfoglaltsága, csekély szabad idejében lankadatlan buzgalommal dolgozott pályaművén, Solon fejének aczélba metszésén. Az év végére befejezte azt, s az 1817 április 24-ikén tartott vizsgán elnyerte vele az első díjat.

4. Az utolsó bécsi év: 1817-18. — Az akadémia és a premium. — Tanárai: Fischer és Klieber. — *A béke allegoriája.*

A bécsi akadémia (K. k. Akademie der vereinigten bildenden Künste) 1772-ben alakult több művészeti szakiskola — ezek között a Schmutzer által 1767-ben alapított «Erzverschneiderschule» vagy «Possier, Verschneid- und Graveurakademie» — egyesüléséből. Eleinte öt szakaszra oszlott, ú. m. a festészet, szobrászat, érczvésés (Erzschneidekunst), építészet és rézmetszés (Kupferstecherei) osztályaira. Első protectora, Kaunitz, mindent megtett az új intézet érdekében; Mária Terézia, majd II. József kiváló gondjukba fogadták; ilyen körülmények között s az alkal-

12 *Életrajz,* Közhasznú Ismeretek Tára i. h.
13 Zsoldja.

mazott tanárok, Schmutzer, Füger, Zauner stb. jelessége folytán az akadémia csakhamar nagy hírre vergődött.

1815-ben azonban, mikor Ferenczy az akadémiára került, — az intézet dicsősége már hanyatlóban volt. A régi erők kidőltek; a rossz anyagi viszonyok Bécs egész művészeti életét megakasztották. A XVIII. század káprázatos fényűzése után I. Ferencz takarékos, polgárias uralma következett. A congressus évének muló pompája hamar lezajlott; nagy föladatok nem kínálkoztak, művészeti nagy események nem történtek.

Az akadémia ekkor, az 1812-ben kiadott új statutumok alapján, négy főosztályra oszlott. Ezek a következők:

1. A festők, szobrászok, rézmetszők és a mozaik iskolája.
2. Az építészet iskolája.
3. A graveur-művészet iskolája.[14]
4. A kézművességekre alkalmazott művészet iskolája.

Ferenczy eddig csak mint rendkívüli tanuló járt a graveur-iskolába. Így vállalkozott pályamunkájára, melylyel az 1816-ik esztendőre esedékes első díjat megnyerte. E díjakat a híres műbarát, Gundel alapította 1782-ben s alapítványa kamatai évenként az akadémián tanított művészetek hat különböző ága közt osztattak szét. Ferenczy pályaműve bennmaradt az akadémiában s ott nyoma veszett.

Az akadémiai díj odaítélése nagy kitüntetés számba ment s számos kiváltsággal járt együtt. Ferenczy életében döntő fontosságú volt e pályadíj elnyerése; ez volt közvetlen oka elhatározásának, hogy abban hagyja a lakatosmesterséget s életét az éremművészetnek szenteli.

1817 április 24-ikén volt az examen s május elsején már beiratkozott rendes tanulónak a graveur-iskolába. E hó 26-ikán

14 Die Graveurkunst, nämlich: Stahl, Erz und Edelsteine in erhobener und vertiefter Arbeit zu schneiden, nebst der Behandlung der Metalle, um sie zu formen, mit Punzen zu treiben, Walzen und Stanzen zu schneiden u. s. w. Statuten für die Österreichisch-Kaiserliche Akademie der bildenden Künste vom Jahre 1812. *Carl von Lützow.* Geschichte der Kais. Kön. Akademie der bildenden Künste. Wien, 1877. 162. l.

ír szüleinek: «Sok nyughatatlan écczakáim között az én gondolatimban a fiúi tisztelet, a középszerű virtuson kívül egy feljebb való rang; az életnek könnyebb és módosabb folytatása, a baromi szolgálatok; a Barátságos és a Számkivetett élet harczolván, mindenkor csak ezen utolsó győzödelmeskedett, hogy — ha nem örökös lemondással is, — én ez idő szerint az lakatossággal felhagyjak, és sok jóakaróim tanácsa, segedelmei és igéreti mellett magamat teljességgel az érczmetszésre adjam.

«Én jóllehet jelentettem az akadémiába való járásomról valamit, de ezek mind elczifrázva lévén, szükséges, hogy én visszatérjek és tudósítsam kigyelmeteket elmult és jelenvaló állapotim felől.

«Az 1815-ik esztendőben novembernek az elein én az érczmetsző akadémiába való járást elkezdettem és az Isteni gondviselés után magamat talán eddig példátlan példával kimutattam és e folyó 1817 esztendőnek 24-ik áprilisén tartatott examenünkbe én valami 8 vagy 10 kemény tallérból álló proemiumot nyertem. Ez ugyan magába kevés, de szépekké teszik az hozzá járó attributumok. Először az érdemmel érdemlett katonaságtól való szabadság, az akármely császári királyi városban csak jelenteni szükséges burger és mesterré való létel és az én részemről a kedves hazámnak azon örömmel fizető adósságomnak lefizetése, a melylyel hajdan Spárta, Athén, Róma vetélkedtek: egy csepp vér kevés a hazáért, ha a dolog szüksége kivánja, kostál az egy egész életnek feláldozását. Másodszor a direktoromnak azon kegyes igérete (a mely ugyan csak igérve van és mikor kapom meg, bizonytalan) hogy ennek utána egy stipendium vagy segedelempénzt fogok kapni, a mely holnaponként 25 Rf-ból fog állani. Harmadszor azon aczélműves (a melyről már más levelembe tudósítást tettem), jóllehet eleinte csak nyögve engedett meg két órát az akadémiába való járásra, de már most örömmel megengedett egy egész fél napot a magam munkája mellett való eltöltésére. Délután az ő számára dolgozgatom, ezért kapok tőle szállást, kosztot és egy oly fizetést,

a melyből magamat tisztességesen kiruházhatom. — Hosszas volna elbeszélni azokat a grádusokat, a melyen én Isten után eddig léptem. Egy hónap mulva várjanak tőlem egy levelet, azokban bővebben fogom kigyelmeteket tudósítani.»

E megigért levelet június 23-ikán írja meg:

«Azzal az erős lelküséggel, a melylyel a hazai és polgári szolgálatban akkor még, mikor a haza terheit viselhette kigyelmed, sokszor az halálos veszedelmeknek ellenibe nézett, azzal a hazafi szívvel olvasta azt a mult levelemből, hogy (a különben rajta segíthető fiát) szeme elől veszti. Én itt maradok a tudományok mellett azokkal a nemes szívűekkel, a kik a magok részéről, ha nem a legjobb haszonnal is, az ő egész életeket a hazájokért feláldozzák. Én kigyelmed mellett harczoltam és kigyelmedtől tanultam azt, mint kelletik az hazáért élni. A kigyelmed tüzelő szemei meggyújtották a bátorságnak szikráját, a melyet az rokon természet az én szívembe helyheztetett és felserkentett engemet a kigyelmed fényes példája által az életnek viszontagságos hajóján az én atyámnak díszét keresni. Az, a ki a Történeteknek kerekét igazgatja, (ha nyomorúságok között is) általvezette kigyelmedet hírrel koronázva egy hanyatlott időre. Engemet, mint egy ifjút rendelt a borostyánnak megvásárlására. Óh! mely szerencsés leszek én akkor, ha kigyelmed ősz homlokára vagy talám sírboltjára koszorút fűzhetek, a melyet elnyerni engemet kigyelmed tanított.

«Akkor, midőn még a kigyelmed esztendei megengedték az haza kormányokért és a haza díszéért harczolni, akkor egyszersmind harczolt kigyelmed azokért is, a kiket az atyafiság kigyelmeddel öszvekötött, azért, a ki engemet szült, az én testvérimért és én értem. Most, midőn a gyenge öregség kigyelmednek a szablyát kezéből kiragadja, aztat én nekem fel kell vennem: és illő, hogy annak a díszéért az én életemet próbára tegyem, a ki a magáét oly sokszor én érettem próbára tette. Óh! mely édes képzelődések lesznek vagy lehetnek ezek az halálban, hogy én az én verejtékemmel az hazámnak díszt szereztem; édes képzelődések, hogy

az én remekbe készült vagy készülendő munkácskáim a századok után is a vándorló egy belső megilletődéssel fogja kezébe venni, tisztelvén annak mesterét és ha nem a mi nevünket is, de a mi virtusinkat egy hosszú emlékezetben fogja tartani. De már majd messzi is megyek, illő tehát eddig való fantáziáim után néhány tudósításokat tenni.

«A Bikkitül küldött levelembe nem volt semmi olyas írva, még akkor igértem medard vásárra való hazamenetelemet. Az hatodik Juny hozzám dátált leveleket én 13 Juny megkaptam, a melyből bő tudósításokat vettem és az én akadémiai állapotom felől való nyughatatlanságokat megértettem, a melyről a következendőket jegyzem meg, hogy: Minden dolgozó napokon, reggeli hat órától fogva 8 óráig, az ú. n. anatomiai vagy testbonczolás reguláit, a csontoknak egymáson való fekvésit, azoknak forgásit, az azokon fekvő vastag s vékonyabb husoknak, inaknak fekvésit, külömb-külömbféle mozdulásban való elváltozásikat s azoknak minden esetben való agyagból formálását, nemkülönben mezítelen emberek vagy *Pantomi*-knak és sok számos nálunk található *antic* vagy régi híres embereknek, philosophusok, törvényszabóknak portraitjai agyagba való foglalását, minemüek Solon, Licurgus, Julius Caesar, Hadrianus, Horatius, Virgilius, Esopus, Sapho, Diana, Apollo, Venus, Hector, Ajax, Achilles, Laucon s a t. Ezeken 4 vagy 5 nap, 2 vagy 3 hétig dolgoztam, ismét öszvetöröm s újra kezdem. — 8 órától fogva pedíg 12 óráig az *Gravier* vagy érczmetsző oskolába a portraitokat vagy figurákat kicsinybe viaszból kinyomni, annak utána aczélba bemetszeni, valamint egy pénzt préselni való gezenket képzelni lehet; éppen azon darab is, a melyért a Proemiumot nyertem, volt a Solonnak a portraitja vagy képe és így általlátni, hogy az akadémiába délig egy kr. keresetem sincs s nem is lesz. Délután az uram részire dolgozgatom, eztet így 2 vagy 3 esztendeig még ezentúl folytatván (ha még addig valami meg nem szomorít), azután magam sem tudom, mi lesz belőlem. — Legnagyobb oka, hogy mellette maradtam, a direktorom.»

Ferenczy tehát 1817 május 1-én beiratkozott rendes tanulónak a graveur iskolába. A szobrász iskola tanára ekkor Fischer (1740—1820.) volt, középszerű szobrász, de a kortársak ítélete szerint kitűnő tanító. Anatomiai előadásait mintaszerűeknek mondják. Hírét egy fából faragott szoborral alapította meg, mely egy kiválóan szép ifjú holtteste nyomán az izmok fekvését tüntette ki. Magyarországi munkái közül legnevezetesebb volt két oltár a pécsi székesegyházban. Szobrai — Bécsben számos közkutat diszített alakokkal — az emberi test szerkezetének tudós ismeretéről tanuskodnak. Fölfogását, mely a szobrászatban mindig az anatomiát tolja előtérbe, megismerhetjük könyvéből: Erklärung der anatomischen Statue, für Künstler. Zweite durchaus verbesserte und vermehrte Auflage. Wien, 1804.[15] Ez az ő említett anatomiai szobrának, melyet többször ismételnie kellett, részletes magyarázata. Előszavában határozottan kijelenti: «Ha sikerül Önöket, ifju művész barátaim, kiknek ezen írást tulajdonképen szentelem, szivökre kötött néhány szóval az anatomiának megnyernem, ha nem ismerik benne félre a vezetőt, mely annyi buzgalommal megkezdett nehéz pályájukon Önöknek könnyítést szerez, akkor legfőbb óhajom teljesült.» Másik könyvében: Darstellung des Knochenbaues von dem menschlichen Körper mit der Angabe der Verhältnisse derselben. Wien, 1806. — meggyőző szavakkal ítéli el az általános érvényű proportiók keresését, Dürer és Audran hiú kísérleteit, melyek csak hideg, élettelen szerkesztésekre vezetnek. Állandó arányok szerinte csak a test szilárd részében, a csontvázban kereshetők. A mellékelt rézmetszetek mutatják *a csontoknak egymáson való fekvését* és méreteit, továbbá az izmok elhelyezkedését. Munkáit az akadémián kézi könyvekül használták s Ferenczy is megszerezte azokat. Azonban csak fél évig tanult nála s kellő előismeretek híján személyes hatása mélyebb nyomot nem hagyhatott benne. Irodalmi műveit ellenben mindvégig

15 Első kiadása, mely csak magánhasználatra készült s a szerző szándéka ellenére került sajtó alá, 1785-ben jelent meg.

megőrizte könyvtárában, mely művészi hagyatékával együtt a Szépművészeti Muzeum tulajdonába jutott.

Nagyobb hatással volt reá tulajdonképeni tanára, a graveur-iskola derék igazgatója, Klieber (1773—1850). Öcscsének ezt irja róla: «A directorom egy jószívű, embertszerető ember, Zaunernél több és csaknem Canovához hasonlítható képfaragó. Neve Klieber József. Én vagyok ennek egy szeretett tanítványa és már vagy háromszor a szállásomon fel is keresett. Egyszer nevezetesen szinte egy óra folyásáig nálam mulatott és legnagyobb leereszkedéssel minden beszédjével csak azt verte fejembe, hogy én 2 vagy 3 esztendőt még ezentúl feláldozzak és egyszersmind egy holnaponként 25 forintból álló stipendiumot is igért» (1817 június 23). A tanítvány túlbecsüli mesterét; Klieber komoly és ügyes szobrász ugyan, de határozottabb egyéniség nélkül való, s Zaunernél mindenesetre jelentéktelenebb. Művei elvesznek a classicistikus szobrok egyformaságában.[16] A pozsonyi múzeumban levő I. Ferencz mellszobor kitünően jellemzi portrait fölfogását, melyhez sok esetben Ferenczy is hű maradt. Mulattatóak kis gyermekreliefjei a bécsi belváros több régi házán.

E két tanár vezetése alatt járta Ferenczy az akadémiát. Éremmetsző akart lenni, s művészetében elért eredményeiről egy aczélérem: «A béke allegoriája» tanuskodik. (11. ábra). Középütt egy nő áll, s pajzsot tart, melynek fölirata: Salus populorum concordia principum — a mű gondolatát fejezi ki. A nőalak mintázása kifogástalan, s könnyű ruhája finom redőkben simul testére. Jobbra a béke, balra a háború jelvényei. A domborművet, úgy látszik, mélyített aczélformából préselte, s utólag élesebbre metszette és czizelálta. A megmunkálás technikai kiválósága mutatja, mily jó éremmetsző lehetett volna Ferenczyből, ha a

[16] Sokat dolgozott Magyarországon is, itteni munkái: a Ferencz-emlék Kolozsvárott; Apollo és a Múzsák, a régi pesti szinház számára; Batthyány Borbála emléke Ikervárott; szobrok Pannonhalmán; négy colossális szobor Tapolcsányban, I. Ferencz mellszobra, a pozsonyi múzeumban; különböző munkák a gróf Festetich, Brunswick, Károlyi, Gyulai családok és Eszterházy Miklós gróf csákvári kastélya részére.

művészetnek ezen ága mellett kitart. Ez érmet Ferenczy 1818 tavaszán haza küldötte szüleinek, a család megőrizte, s a művészi hagyatékkal együtt ez is a Szépművészeti Múzeum birtokába került.

Ferenczy az akadémián járta az anatomiai leczkéket, mintázott viaszból, elsajátította az érczmetszés módjait, rajzolni azon-

II. A BÉKE ALLEGORIÁJA. ACZÉLÉREM. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

ban nem tanult. A hiba tán nem az akadémiában volt, hanem abban, hogy Ferenczynek – megélhetése czéljából – fél napját még mindig Turiet műhelyében kellett töltenie. E hiányt később pótolni már nem tudta, s tán csak az érmek szűk mérete, s a viaszmintázásban való ügyessége az oka, hogy a rajztudás hiányossága ezekben nem érezhető. Pedig ez a mulasztás lesz később művészi fejlődésének egyik gátjává.

Viszont e korban mutatkozik már művészetének éltető eleme is: a buzgó hazafi érzés. Hazája iránt való kötelességének tartja, hogy tehetségét parlagon ne hevertesse; az érem-művészet kevés kilátással kecsegtető gyakorlására azért adja magát, hogy *munkácskáival* hazájának díszt szerezzen. Kissé hangzatos hazafias nyilatkozatai jelentősek művészetünk történetében. Magyar földön termettek már jeles művészek; de Ferenczy tudtunkkal az első, kiben tudata dereng annak, hogy a művészet a nemzeti művelődés alkotó eleme.

5. Ellmaurer. — Canova hatása. — Ferenczy elhatározza, hogy szobrász lesz és Rómába készül.

Klieber, az érczmetsző akadémia igazgatója, éremmetszéssel tudtunkra nem foglalkozott. Természetes, hogy mesterük példájára tanítványaiban is föl-fölébredt a nagyméretű szobrászat ambitiója. A kisművészeteket úgyis rendszerint fenyegeti a nagyravágyás veszélye, s érthető, hogy a törekvő Ferenczyben is csakhamar vágy támadt nagyszabású szobrok alkotására. Szobrász tanárainak, Fischernek és Kliebernek példáján kívül része volt ebben Ellmaurernek is.

Ellmaurer (1772—1833), az akadémia titkára és könyvtárosa, a művészetek általános elméletének tanára, «a művészség keletkezését és mibenálltát» adta elő. Abban az időben Bécsnek elismert első művészeti bírálója volt, s írásait komolyság és ízlés jellemzi. Zauner művéről, *II. József lovasszobrá*ról szóló könyve tömören és világosan jellemzi e jeles szobrot, adja elő annak keletkezését, s a bronzöntésnek Zauner által módosított eljárását, a dicsérő szavakban jóleső mértéket tartva. Előadásain kívül főleg azzal gyarapította tanítványai művészeti ismereteit, hogy a könyvtárban szívesen járt kezökre. Ferenczy is hallgatta őt, s mint öccsének írja: «kiváltképpen a bibliothékában számtalan kupfersticheket öszvehánytam-vetettem, úgy hogy csaknem egész Olaszország kunstműveivel ezek által megesmérkedtem, melyek között

a legnevezetesebb a Raphael, Titian, Anton Allegri, vagy az ő született helyéről Correggio, Guido, Rubens, Dominichino, Michael Angelo, Julius Romanus s több mások munkái után metszettek. Ezek szinte felingerlettek, hogy én magamat egy útra bocsássam, a melyet csak kevesen hagynak helybe, de én mégis megpróbálom, legalább más nemzeteket, szokásokat fogok látni». (1818. május 15-ikén.)

Így fogamzott meg benne az alig egy esztendei rendes akadémiajárás alatt, az 1817—18-iki tél folyamán, a nagy szobrászatéval együtt egy olaszországi út gondolata is. Érezni kezdte Rómának, a művészetek ezredéves fővárosának vonzó erejét. Hisz ott élt a kor legnevesebb művésze, a nagy Canova, kinek egyik fő műve, Mária Krisztina síremléke, Bécsnek akkor legnagyobb büszkesége volt (13. ábra). «Az Augustinianusok templomába mind többször megy, 's vége nyugtának. Krisztina emléke ott Canovától megrendítí, 's az aczélra metszés mind inkább igen kisszerűnek és a' szabad mívészi tüzet lekorlátozónak tetszék előtte.»[17] Hosszas huzavona után 1818 február 12-ikén kiosztattak a már egy évvel azelőtt odaítélt díjak, s Ferenczynek nincs többé nyugta Bécsben. Május 15-ikén ír szüleinek:

«Vettem becses levelét, a melyből kiértettem örömét és bennem való megelégedését. Én magam is szerencsésnek tartom magamat, hogy még életbe lévő szüléimnek láttokra tehettem azon kis futást, a melyben az Isteni Gondviselés engem győzni engedett. De azzal nem tudom meg lesz-e kigyelmed elégedve, hogy én ezen hónapnak 16-án innen Róma felé fogok utazni és csak oly gyenge conditiók mellett, hogy csak kevesen vannak, a kik azt helybe hagynák, de én mégis megpróbálom, mivel csak a környülállásaim is olyanok, hogy úgy tetszik, mintha annak úgy kellene lenni vagy másfelé semmi menedék nem volna.

«Az utazásom gyalog fog lenni, mint Rimaszombatból és sokkal

[17] *Életrajz*, i. h.

kevesebb teherrel. Grätz, Triest, Venedig, Padua, Bologna, Florenz városokon által Rómába és talám beljebb Siciliába, Neapolba. Jó passzusom és testimoniálisaim vannak, úgy, hogy csak egy valamicsodás embernek is meg kell azon ütközni, hogy egy ilyen embernek megengedik, hogy így ténferegjen a világba;[18] vagy mások helybe is hagyják, így szólván Simonidessel: omnia mea mecum porto. A kupferomat Bécsbe a volt uramnál vagy patronusomnál Wilhelm Türietnél Walfischgasse No. 1089 fogom hagyni oly móddal, hogy ha még egyszer Bécsbe visszajönnék, itt meg fogom kapni vagy odaki valami Conditióra találnék, utánam küldetni lehet. Ha pedig a történne, a melyet magam sem gondolok, hogy én két esztendő alatt sem nem írnék, sem híremet nem hallanák, akkor gyanu lehet, hogy engemet veszély ért és az ide bézárt Verzeichnisst vagy feljegyzést, a melynek fele az uramnál fog maradni, egy bizonyos embernek adni és a jószágot hazavitetni. A Türiet egy igen nagy Characteru ember, úgy hogy ha ő azt mondani találná, hogy én ezt s amazt utánam küldettem vagy kölcsönpénzt felvettem, neki és házanépének azt egyenesen el lehet hinni minden legkisebb írás nélkül is. Itt fogom hagyni az uramnál a Proemiumomat is, mely 12 tallérból vagy 24 Rflor ezüstből áll. Egy aczélból kimetszett darabot a Csordás Jánosra bíztam, a melyet ő haza fog küldeni, kikérem egy tiszta száraz helyen való tartását, mivel a rozsda az aczélnak árt[19] és ha az üvege el találna törni, ismét egy mást belemetszetni és a bécsiszolás előtt egy tiszta száraz ruhával megtörölni minden izzadságtól, a melyet a kéz rajta hagyhatna. És ha én vélem a történet a fent említett mód szerint bánna, hogy híremet nem hallanák vagy halálom éppen bizonyos volna, akkor a Proemiumom osztassék kigyelmetek és a testvérim között egyenlően el hat részre, két-két

[18] Elutazása előtt stipendiumot kért, azonban Metternich állítólag azt válaszolta: «Magyaroknak s protestánsoknak nem adunk stipendiumot.» A művész öccsének, Ferenczy Józsefnek közlése szerint, ki azt bátyjától hallotta, s annak a «Fővárosi Lapok»-ban közölt leveleibe beletoldotta. «Fővárosi Lapok» 1874. 100. sz.

[19] «A béke allegoriája» cz. érem ez, melyet a rozsda csakugyan megtámadott.

tallért számlálván és légyen ezen csekélység egy örökös emlékezet jele; azon aczéldarabot pedig akkor (tudniillik ha én vissza nem jönnék) a sárospataki Collégiumba, ha beveszik, küldjék be, mint egy lakatoslegénynek esztendei tanulása után való tehetményét. Több kicsin csillag szalad égi pályát s a t. (Gyöngyösi).

«A Proemiumoknak kiosztogatása tartatott a folyó esztendőnek 12-ik februáriusán, a császár születése napján a déli órán az akadémia tanács házába, a melyben jelen voltak a császári udvarból Erzherczeg Károly, Antal, János, Rainer és Ludwig, a spanyolországi koronaörökös, herczeg Albert néhai Palatinatusi választófejedelem, herczeg Metternich fő miniszter, herczeg Schwartzenberg Feldmarschall hadi titkos tanácsos. Ezeken kívül számos herczegek, grófok, külső országi követek, kik egyszersmind az akadémiának tagjai, több direktorok és professorok, bécsi tisztviselők és polgárok s akadémiai tanulók főbb részei. Herczeg Metternich (az akadémiának Curátora) foglalta a fő helyet és egy beszédet tartott: mi volna az öszvegyűlésnek oka; annak utána a secretarius előbeszéllette az érdemeit a nagy künstlernek és ezen szóval végezte, hogy: «most járuljanak elő a nyertes ifjak a jutalom oltárához». Ekkor ki ki névszerint szólíttatván (hozzáadván annak született földjét és hazáját) előrelépett és a Metternich kezéből egy papirosba bépecsételve a neve felülírásával, a proemiumot elvette. Annak utána egy más szálába (vagy nagy házba) a műv darabok megnézettek; az én Proemiumom volt, a mint már tudtokra vagyon, a Solon kimetszett képe.

«Semmi ujsággal nem szolgálhatok, egészségem igen jól vagyon, csak az elindulás terhe egy kevéssé bágyaszt. Mihelyt valami bizonyos helyre fogok érni, azonnal fogom kigyelmeteket tudósítani.»

Harmadnap, május 17-ikén csakugyan búcsút mondott Bécs városának és elindult Itália felé.

6. Összegezés: A bécsi négy év. — Az akadémia. — Ferenczy egyénisége: A művész és az ember.

Ferenczy négy évvel ezelőtt jött Bécsbe, nagyobb czélok, magasabbra törő vágyak nélkül, csupán munkát keresni, mint egyszerű lakatoslegény. Ügyessége, szorgalma, ízlése vitte lépésről-lépésre. A lakatosműhelyből Canova műtermébe: ez a bécsi négy esztendő története.

12. ATHÉNÉ. VIASZDOMBORMŰ. — SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

Természetes, hogy czéljaival együtt növekedett lelke tartalma is. Egyszerű, de fogékony, mélyebb érzésű, a közönségesnél valamicskével tanultabb mesterlegény volt, midőn idekerült. Azonban látóköre szűk, érdeklődése korlátolt volt. Eleinte a vásári látványosságok, a természeti furcsaságok vonzották, majd a múzeumok természeti kincseivel, a történet emlékeivel, az

emberi kézügyesség remekléseivel ismerkedett meg, végül megnyíltak előtte a művészet titkai is. Lelkét új képek töltötték meg s az olasz művészet nagy alkotásainak halvány másai addig izgatták, addig vonzották, mig útra nem kelt az eredetiek felé. Közben megtanult németül, tanulgatott ismét latinul, talán olaszul is; ha szerét tehette, olvasott és az akkori elmélkedő és érzelmes irodalom hatása leveleiben hosszú elmélkedésekben, érzelmes fölbuzdulásokban csapódik le.

E fejlődésben legnagyobb része az akadémia hatásának volt. Itt ismerkedett meg a művészet elméletének és gyakorlatának elemeivel; ennek könyvtárában kapta olvasmányait s a műremekek metszett másait; itt került műveltebb társaságba.

Láttuk, hogy az akadémián ekkor már a bécsi classicismus második nemzedéke tanított. Az első nemzedékhez, mely ez irányt Bécsben bevezette, egy Fügerhez és egy Zaunerhez képest a második generatio gyenge, színtelen epigon. A classicistikus elveket készen vették át elődeiktől, újat nem tettek hozzá, új életet nem adtak belé. Fischer legalább az anatomiai pontosságot hangoztatta; Klieber egészen egyéniségtelennek látszik, s a classicismus dogmáján kívül művészeti elvei nincsenek. Míg másutt ezen irány száz évig (1750—1850) tartó uralma folytonos fejlődést mutat, addig Bécsben az első, elég jelentékeny tettek után megmerevedik és elsatnyul. Fiatal tehetségekre nézve ez állapotnak az az egy előnye volt, hogy az uralkodó irány erejének csökkenése mintegy fölhívta őket az ellenkezésre. Csakugyan ez időben a bécsi akadémián a classicismusnak számos romantikus eretneke támadt.

Ferenczyben azonban semmi renegát hajlam sem mutatkozik. Művészi neveltetésének első kezdetleges nyomai, Rauschmann rajztanítása is a classicismus felé vezettek, és ő gondolkozás nélkül haladt tovább az elfogadott uton. Fejledező egyéniségre, külön művészeti gondolatokra semmi sem mutat nála; az uralkodó irány általános elvén túl nem gondolkozik, és hű tanítványa tanárainak s az akadémiának. Az akadémián készült

érme, *A béke allegoriája*, a mily ügyes és szorgalmas munka, olyan önállótlan is; híven megvan benne az akkori iskola formáinak kecsessége és általánossága, az antik jelvények halmozása, az allegorizáló hajlam túltengése. Kitünő iskolamunka, szikrája nélkül az egyéni fölfogásnak.

De kívánhatunk-e mást Ferenczytől? Huszonkét éves, midőn Bécsbe kerül, huszonnégy, mikor az akadémiára, úgyszólván előtanulmány nélkül. Huszonnégy éves korától huszonhatig szerzi meg a legszükségesebb előföltételeket arra, hogy csak gondolhasson is a szobrászatra. Abban az időben, midőn a szerencsésebbek már túl vannak a technika nehézségein, kezd ő tisztába jönni azzal, mit választ hivatásául, minő technika elsajátítása után kell látnia. Most tanulja vetni a betüket, hogy kívánhatnánk tőle már önálló stílust? Tanulása elé is minő akadályok gördülnek! Félnapját gyári munkában tölti, hogy megkereshesse mindennapi kenyerét. Csak egy féléven át mintáz természet után, rajzolni meg egyáltalán nem tanul. Azonban nincs tovább türelme az iskolához; s hiányos készületével, mindennemű szobrászati gyakorlat nélkül elindul Rómába.

Türelmetlensége érthető. Ha művészi értelemben még csak elemi iskoláit járja is, azért mégis huszonhat éves már, a férfikorhoz közeleg, lelke tele érzéssel és vágygyal, egyénisége érőben. A mély hazafi érzés, mely akkor a magyarság rétegeit áthatotta s mely nemsokára kitörendő és győzendő volt, benne is bőven buzogott s merész elhatározásra, nagy czél kitűzésére ingerelte. A magyar művészetet kellett megalapítani, s vesztegetni való idő nem volt. Olvasmányai és szemléletei érlelték és megtöltötték lelkét; s érzéseinek ereje, lelki fejlettségének tudata tán őt magát is megcsalta s elfeledtette vele művészeti készületlenségét. Tán azt hitte, hogy érzései s eszméi bősége pótolni fogja művészete formai hiányait. Kora amúgy is túlbecsülte a gondolatot a művészeti forma rovására.

Íme a nagy ellentét Ferenczyben. Érző és gondolkodó egyénisége férfi már; művészi individualitása még gyermek. S nincs türelme nyugodtan várakozni és tanulni, míg művészi egyénisége is megnő és megerősödik; otthagyja az iskolát és Rómába megy. A meglett ember s a kezdő művész ellentéte elkíséri őt s a művész soha többé el nem fogja érni az embert.

13. CANOVA: MÁRIA KRISZTINA SÍREMLÉKE. BECS.

III

RÓMA

1818—1824

14. A PALAZZO DI VENEZIA RÓMÁBAN.

1. A római út. — Benyomások. — Megérkezés Rómába. (1818 május-június.)

«Róma, 1818. 16. Augusty.

Kedves Atyámuram s Anyámasszony!

Én 17-ik Majÿ Bécsbe mindeneket jól rendbe hagyván, az én barátim s jóakaróim szerencsekivánása s ölelgető csókjai között a reggeli öt órakor a várost elhagytam, másnap szinte déltájba a Staierisi Granitzt elértem. Itt igen jó módom volt a dráthúzó, papiroskészítő, kasza, sarló s más vashámorokat szembevenni, nevezetesen a papiroskészítő mester igen nyájasan volt velem, mindent ujjal megmutogatott; itt volt az a szerencsém, hogy minekutána annyi sok papirost öszvefirkáltam, két árkust csakugyan készítettem. Több efféle tapasztalások között 20-ik májusba a fő várost Grätzet elértem; itten másfél nap mulatván, a várost jóformán megjártam. Az Erczherczeg János által fundáltatott múzeumot megjártam, sok szép dolgok vagynak benne

az ásványok s Plantok nemeibül, holmi antiquitások, földi és vizi csuszó s mászó állatok, a négylábú állatok közül is, de csak kevesek és többnyire hazaiak; az itt való masinák különös dicséretet érdemelnek. 21-ikén az Urnapja pompásan celebráltatott. Megjártam a vár omladékit, a melyet Napoleon töretett volt össze, a még fennálló tűzi strázsaház, a vár tornya s a nagy harang nevezetesek. 24-ikbe jöttem a karinthiai Gránitzra, 25-ikbe Laibach, szép város szép templomokkal és egy várral ékes. Az innen látszó havasok nevezetesek; megjártam a rajzoskolát. 26-ik elértem a sivatag Thalián földjét,[1] a hol az Istennek az az átka sem teljesedett bé, hogy bogács kórót fog teremni a föld s a t. mert itt nem látni semmiféle vetést, semmiféle gyümölcsfát, egy kis füvet vagy annyival inkább legelőt vagy marhát a mezőn, semmiféle munkást a kertekbe, még vadállatról vagy madárról sem lehet gondolni, csupán kő a mezőn olyformán, mint mikor a Dunán a zaj vagy jég megáll. 27-ik májusba déltájba jöttem egy hegy ormójára, a honnan egy szempillantás alatt ugyszólván Triesztet, ezt a nagy tengeri kereskedő várost az Adriatikum tengerrel együtt megláttam és egy óra mulva bent megérkeztem. A kereskedésen kívül én nem találtam semmit, a mely engem feltartott volna sokáig bent mulatni, csupán a tartós szélvész a tengeren nem adhatott bátorságot a hajóskapitánynak útra indulni és azért 5 napig bent kellett mulatnom, mig végre 1-ső juniusba este 10 órakor utra indultunk és 36 óra folyása alatt Venedigbe megérkeztünk. Erről a tengeren épült városról sokat lehetne írni, én csak annyit írok, hogy ez a város Bécscsel mindenkor megmérkőzhetik és sok részbe felül fogja haladni. Nevezetes a Sz. Márk píacza a Sz. Márk templomával, a Péter és Pál temploma. Voltam a künstler akadémiába és csudaműveket láttam a festés és képfaragásból; valami 12 darabot, a melyekről én nekem mondatódott, hogy a császárnak Bécsbe fognak küldetni. Kedvem volt volna bent tovább mulatnom, de

[1] A Karszt.

bent az élés nagyon költséges volt s azomba már Triesztbe is sokat mulattam. 4-ik Juny kiindultam egy kis csónakon és másfél órai evezés után a partra érkezvén, csak a legszebb bécsi kerthez hasonlítható országúton Pádovába érkeztem. Hatodikba a Pó vizéhez; nevezetes a Phaeton esetéről. Itt vagyon az ausztriai császár birodalmának határa és a római pápáénak kezdete. 8-ik Juny Bologna, itt láttam egy képes házat; megjártam a várost, nevezetes két görbén épült tornyról, a mely szántszándékkal úgy vagyon épülve, magasabb a rimaszombati tornyoknál; innen egy kis kerülőt tettem a Toscániai herczegségbe és Florenczet fővárost 10-ik Juny elértem. Alig, hogy egy kamarára beszállottam és a várost járni kimentem, történetből jött egy ifjú képfaragó oda, hol az én szállásom volt; az meghallván, hogy én mint künstler oda bészállottam, meghagyta, hogy mondanák meg nékem, hogy másnap reá várakozzak, ő el fog engemet vezetni a város ritkaságit megmutatni. Én meg is vártam, mert az én barátom engem az ágyba lelt: mi azonban elmentünk és láttam oly dolgokat, hogy én benne egész elmerültem; róla nem is írok. Elég az, hogy midőn én ezen várost elhagytam, sirtam. Ily andalgások között én 13-ik Juny Siena városát elértem. Csinos kis város, nevezetes, hogy itt született Socinus a reformátió fundalója és most is vagynak itt sociniaik; egy nevezetesen most törvénydoktor. Tovább folytatván utamat, nincsen semmi nevezetes megjegyzésre való. Radicofani határa a Toscaniai herczegségnek. Aquapendente, Montefiascone, Viterbo városok; míg 17-ik Juny Rómának az elein, a Tigris (sic!) vizén az u. n. Ponte Molle hidján abba a városba, a hol hajdan Tarquinius, Brutus, Mutius, Cicero, Antinous, Caesar, az ifjabb Brutus, Augustus, Horacz, Virgilius, Aurelius uralkodtak s lakhelyeket tartottak, Rómába megérkeztem. Az egész utam szerencsés és jól ment, de midőn Rómába megérkeztem, jó tanácsra volt szükségem, hogy mitevő legyek. Két hétig voltam munka nélkül, de már most annyira, a mennyire beigazodtam, a melyről egy más levelemben akarok tudósítást tenni. Egészségem igen jó vagyon.

Ujsággal igen sokkal kedveskedhetnék, ha az itt való templomokat, palotákat, régi dicső műveknek omladékjait, Triumph emlékoszlopjait, Triumph kapuit, teatrumjait, bajvivó helyeit meg akarnám írni. A régi épületek közül nevezetesek még a Jupiter, a Békesség, a Faustina, a Minerva, a Romulus, a Nap templomai. A Capitolium még jóforma lábon áll a tanácsházzal együtt; az ujabbak közül a Szent Péter, a Szent Pál, a Szüz Mária, a Szent János templomai csudaművek. 21-ik Juny Corsini Tamás fősenatornak proklamáltatott. Nagy pompával lóháton a Capitoliumban késértetett, a melynél jelen voltak a cardinálok is. Estve a capitoliumban nagy illuminatió tartatott. 28. és 29. Juny a Szent Péter temploma s piacza igen pompásan illumináltatott, csak a lámpás gyujtogatásra rendelt emberek 500-an voltak. Az Angyal várába csak a Vezuvval összehasonlítható tűzi játék tartatott, a melynél Bécsbe szebbeket láttam ugyan, de az a ropogás, ágyúzás, tűz, tűz meg tűz, a bécsi ennek árnyéka sem lehet, és ezen innep alkalmatosságával láttam a római pápát, Piust a hetediket, azon minden tudományok és tudósok kedvelőjét, a ki oly bölcsen, mint kegyesen uralkodik. A melegség délután egy és két óra tájban csaknem elviselhetetlen. Ugyanazért az utczákon alig lehet egy-két embert látni. Minden boltok, korcsmák bé vagynak zárva. A mesteremberek egy álomba vagynak. Ez a vidék sok és jó gyümölcscsel bővelkedik. Én nekem legkedvesebb ezek közül a fris füge, a mely még nincs megaszódva, a legnagyobb hasonló egy közönséges császárkertvélyhez, a külső rész közönségesen fekete szinü, a belső része piros, mint a görög dinnye és igen kedves édes izű és egy krajczáron hetet nyolczat lehetett venni.

«De hogy a levelem a mai postáról ki ne maradjon, szükség elrövidítenem és még egyszer a magam sorsáról annyit írnom, hogy én most egy márványképfaragónál dolgozom és reménylem legalább is esztendeig Rómába való maradásomat. Köszöntöm nagyanyámasszonyékat, Káposztás István sógor uramat, Maris és Susi nénémasszonyt, János és József öcsémet és mindeneket,

a kik rólam jó emlékezettel vagynak. Kigyelmeteket pedig a kegyelmes Isten gondviselésére ajánlom, kezeit csókolom vagyok kigyelmeteknek

hűséges és engedelmes fiok
Ferenczy István.»

Ferenczy tehát 1818 május 17-én elindult Bécsből s kerek egy hónapi gyaloglás után, június 17-ikén megérkezett Rómába. Ha levelét összevetjük bécsi útjának négy évvel korábbi leírásával, szemünkbe szökik az elhatározó fejlődés, mely érdeklődésében, látókörében, egész lelki életében a bécsi négy esztendő alatt végbement. Szinte azt mondhatnók, a mily szegény művelődési emlékekben az országút, mely Rimaszombatból Bécsbe vezet, oly szegényesek és érdektelenek voltak a rajta ballagó rimaszombati lakatoslegény czéljai és gondolatai, s a mily csodálatosan gazdag út viszi Róma felé, oly gazdaggá lett várakozásban és lelkesülésben az örök város felé haladó ifjú művész is. Ha római benyomásai közül még mindig a tüzijátékokat[1] s az ünnepélyeket írja le részletesen, annak kell betudnunk, hogy a kikhez levelét intézi, azokra az elmult négy év nem hozott változást. Derék rimaszombati szüleinek hiába írná le a firenzei remekműveket, azok bajosan értenék meg, miért sír, midőn e városból távozik. Megelégszik tehát a «csudaművek» jelentésével. Leírja, a mi szüleit érdekli; érinti, a mi az ő lelkéhez szól csupán. Izgatott szívvel halad Velenczétől Rómáig, fiatalos önérzettel előlegezi magának a *künstler* nevet s alig ismerünk rá a szerény ifjura, a ki ezelőtt négy évvel arra volt büszke, hogy a patai bíró érdemén felül a Kriegskassirerné komordinerjének vélte. Csak egyben hasonlít a régihez; most sem igen van pénz a tarsolyában. Rómába megérkezvén, nem is adhatja át magát

[1] A Péter és Pál-napi tüzijáték különben tényleg világhírű volt. Stendhal is nyilatkozik róla: C'est du haut du château Saint-Ange que dans les soirées des 28 et 29 juin, fêtes de saint Pierre et de saint Paul, protecteurs de Rome, on tire *un des plus beaux feux d'artifice que j'aie jamais vus.* Le bouquet est composé de quatre mille cinq cents fusées. *L'idée de ce feu est due à Michel-Ange* (!). Promenades dans Rome. I. 334. o.

hangulatainak, a művészeti emlékek nyugodt szemléletének, megélhetés és munka után kell néznie. De már nem lakatosműhelyt keres, sőt el is titkolja, hogy valaha lakatos volt; s ámbár márványt még sohasem faragott, «*fogásaihoz bizván*» beállít művészi eszményéhez, Canovához és merészen szobrászmunkát kér tőle. Canova barátságosan fogadja, de munkát nem adhat neki; s egy ifjabb szobrászhoz, kinek Ferenczy addig még talán nevét sem hallotta, Thorwaldsenhez utasítja. Canova és Thorwaldsen: benn vagyunk az akkori Róma művészeti életének kellő közepén.

2. Róma 1818 körül.[3]

Róma ezidőtájt csöndes, nyugalmas város volt, művészek, tudósok kedves menedékhelye. Világhatalmi nagysága, politikai jelentősége aláhanyatlott; annál szívesebben keresték föl az egész világ legjobbjai, hogy nagy emlékei között, zavartalan szemlélődésben elmerüljenek. A véletlen körülmények találkozása folytán, Róma tán sohasem volt kellemesebb tartózkodó hely, mint épp ezekben az években.

A napoleoni idők izgalmai után békés nyugalom költözött falai közé. A francziák ötödfél éves uralma (1809—1814) elég volt arra, hogy a közigazgatást némileg megjavítsa, az elhanyagolt város legsürgősebb teendőit elvégezze. Napoleon tizenkét milliót költött Róma szépítésére. Az európai városi viszonyokhoz szokott idegen is otthonosan érezte most magát benne. Róma sajátosságait, a szabadosságot, az elhanyagoltság festői voltát, a jókedv és a szenvedély vad kitöréseit azonban a franczia uralom nem szüntette meg teljesen s nem törölte le róla azt a sajátságos varázst, melynek ma már csak halvány nyomait látja az utazó a nagyvárosok egyenruhájába öltözött modern Rómában.

3 *Ranke L.:* A római pápák az utolsó négy században. Bpest, 1889. — *De Stendhal:* Rome, Naples et Florence. Paris, 1817. *De Stendhal:* Promenades dans Rome. I. II. Paris, 1883. *Prunetti M.:* Viaggio pittorico antiquario d'Italia. Roma, 1820. *Tofanelli A.:* Descrizione delle sculture e pitture che si trovano al Campidoglio. Roma 1819.

II. MONTI: FERENCZY KÉPMASA 1820—24 KÖZÖTT.

Olajfestmény. Özvegy Jánosdeák Andrásné tulajdona.

A szelid VII. Pius és mindenható ministere, a nemes Consalvi bíboros uralma alatt az egyházi állam volt tán a szárazföld legszabadabb országa. Egész Európában tombolt a reactio; itt a gyanusak kémlelése helyett a pápa inkább a tudománynak és művészetnek élt, szobrokat rendelt s vásárolt, múzeumokat építtetett, omladozó emlékeket restauráltatott, s művészek atelierjében töltötte legkedvesebb óráit. A világi ügyek vezetését teljesen rábízta Segretario di Stato-jára, Consalvi cardinálisra, ki az ultra-párt nagy boszuságára, enyhén és szabad szellemben kormányzott. Laikusokat vett be a közigazgatásba, s a franczia uralom javításait és értékes intézkedéseit a lehetőséghez képest megtartotta és alkalmazta. Nagy látókörű, világos gondolkozású, nemes érzésű ember volt; a művészetek, különösen a zene iránt mély fogékonysággal, Cimarosa lelkes bámulója; külsőleg is az érett férfiszépség ideálja. Eljárt a salonokba, hol tudósok, művészek, kiváló idegenek találkoztak, hol szobrászat és zene volt a társalgók fő thémája, hol fürge öreg bíbornokok udvaroltak Róma szépeinek; — és gyakorta, míg karosszékében hátradőlve hallgatta az ifjú Rossinit, ki Cimarosa áriáit énekelte, egy-egy könnycsepp gördült le meghatott arczán. A nép elégületlensége a papi uralommal, mely korábban és VII. Pius után ismét forradalomig fokozódott, uralkodásuk alatt szünetelt. Róma szegény, de elégedett és vidám volt, s a béke nyugalmát együtt élvezte fejedelmével.

A múzeumok telve voltak kincsekkel. A Vatikán szoborgyűjteményéhez, a *Museo Pio Clementinó*hoz most csatolta a pápa a befejező részt, a *Braccio Nuovó*t. A capitoliumi múzeumban külön teremben voltak kiállítva a gyűjtemény legkiválóbb szobrai, a vatikáni Borgia-lakosztályban a jeles festmények, melyeket Napoleon elvitetett Párizsba, s az 1816-ik évben Canova hozott vissza. A Villa Albani, bár megfogyva, még mindig nagy hatást tett a szemlélőre; az azóta beépített villákban és szétszóródott gyűjteményekben az antik emlékek százai voltak fölhalmozva.

Hol ma a falánk vállalkozás olcsó bérházai éktelenkednek, akkor még a Villa Ludovisi gyönyörű árnyas utai fogadták a barangolókat. A villáknak — számban s díszben megfogyva máig is Róma utólérhetlen ékességeinek — korszaka volt ez; még teljes kiterjedésükben ragyogtak, de az elhanyagoltság, mint a szökőkutakat belepő moha, a festőiség varázsával enyhítette építészeti elrendezésük szigorát. A Porta Pia előtt a Villa Patrizj, a Palatinuson a Farnese kertek, odább a gyönyörű Villa Celimontana díszlettek a római növényzet, a cziprusok, piniák, pálmák és örökzöld tölgyek nemes pompájában.

S minő festői volt a régi Róma, a romok városa! A Campo Vaccino[4] — az antik Forum Romanum — hepehupás rét, melynek bozótjai közül meredtek ki a karcsú márványoszlopok. Nevéhez illően legelésző nyájak, s a pásztoremberek tarka csoportjai népesíték. Csak Septimius Severus diadalíve és Phocas oszlopa volt kiásva; ez is a legutolsó évek munkája volt. Az ásatások megkezdése — Napoleon műve — vágyat ébresztett a kedélyekben: vajjon minő kincsek rejtőzhetnek a mély földréteg alatt; s az izgatott sejtelmek fölértek avval a hideg tudással, melyet ma a kiásott Forum térképszerű biztossága nyujt. A Forumot körülvevő, félig földbe süppedt antik maradványok nevét nem tudták pontosan; Vespasianus templomát Jupiter Tonansénak tartották, Saturnusét a Concordiáénak; Castor és Pollux templomának három gyönyörű oszlopáról azt hitték, hogy Jupiter Stator szentélyéhez tartoztak; Constantinus basilicájának neve *Békesség temploma* volt és így tovább. De a biztos neveket a mindent fölverő gyom, sűrű bokrok, árnyas fák pótolták s a fehér márványromok, az égő vörös téglafalak a friss zöld keretben, félig

[4] Ferenczy ezt írja róla: «A Foro Romano, vagy mai nap Campo Vaccino, ez a hely volt a régi rómaiaknak a legpompásabb helyök; ugyanezért ezen kis hely tele volt templomokkal, Triumph boltokkal, s más győzedelmi jelekkel, de mai nap némely imitt-amott kitetsző omladékain kivül holmi marhaóllal, szénatartóval, marhaitató kuttal van beszórva. Csodálatos dolog, hogy ez a hely annyira feltölt földdel, hogy ha valami omladék mellett le akarunk ásni, két, három s négy ölnyire is le kell ásni, az régi kővel rakott országutat megtalálni.» (Szüleinek, 1819. ápr. 28.)

eltemetett állapotukban álomszerű egészet nyujtottak. S így volt ez végig, villák és vignák között, végtelen lakatlan területeken keresztül, egész Caracalla fürdőjének hatalmas omladékáig, s azontúl a falakig, a Campagnáig. Rómának alig másfélszázezer lakosa nem tudta betölteni ezt az óriás teret; a házaktól le nem nyügözött, emberek ezreitől le nem taposott földből kiütött a természet vad ereje. A romok körül burjánzó vegetatiónak közepette az enyészet és a természet kettős hangulata áradt az örök városra.

S a pápa városa bent, a lakott részeken is egészen más volt, mint manapság. A quirináli palota előtt a svájczi gárda henyélt tarka ruhájában; az ember úton-útfélen találkozott a bíborosok vörös fogataival; a Colosseum arenájában köröskörül oratoriumok állottak, a passio jeleneteivel — előttük térdelő hívek mormolták imáikat vagy hetenkint egy-egy élénk franciscanus barát prédikált az ájtatos tömegnek — szóval mindenütt látszott, hogy a katholicismus fővárosában, Szent Péter székhelyén járunk. A lakosság még tiszta, bennszülött római volt; a Rione de' Monti lakói ép oly veszedelmes veszekedők, mint századok előtt, a Trastevere asszonyai épp oly classikus arczuak, sudár termetüek, méltóságos járásuak, mint hajdanta. Idegen is kevesebb és válogatottabb járt ott, mint ma a vasutak korszakában; nem özönlötték el a gyüjteményeket, nem háborították a szemlélődőt okvetlenkedő megjegyzéseikkel; rendszerint hosszabb időre jöttek, s áhitattal alkalmazkodtak a nagyszerű környezethez.

Szent Pál temploma, oszloperdejének csodás bűbájával állott még — a pápai Róma utolsó évei voltak ezek. VII. Pius halálával beköszöntött a reactio; a szent szövetség szelleme ide is kivetette hálóit; a börtönök megteltek rabokkal, az emberek elkezdtek halkan és óvatosan beszélni, titokban forrongani, azután jött 1848 és végül kialakult az új Róma, világi jellemével, nagy bérházaival, tudós ásatásaival, nagyvárosi forgalmával, idegen özönével, félmillió lakosával, az a Róma, melyet mi ismerünk

s mely új alakjában is még mindig rabul ejt minden fogékony kedélyt.

VII. Pius Rómájának még egy nagy vonzóereje volt a kor embereire: itt élt azon idők két legnevesebb művésze, Canova s ifjabb vetélytársa Thorwaldsen. A Rómába jövő idegen első sorban az ő műtermöket kereste föl; s szobraik ép oly lelki gyönyörűséget szereztek neki, mint az ókor alkotásai. A classicismus korszakában természetes, hogy az élő művészetnek is Róma a középpontja.

3. A classicismus (1750–1850). — Canova és Thorwaldsen. [5]

A XVIII. század közepétől a XIX-ik közepéig a művészetek történetének külön, egybefüggő korszaka húzódik. Egybefüggő, de nem egységes; egy iránynyal, egy törekvéssel nem jelölhető. Tán soha még század annyi változást nem látott a politikai, társadalmi és gazdasági viszonyokban, mint ez a kor; fényűző királyság, forradalmi rémuralom, hódító császárság és kegyes restauratio nyomon követik egymást; országok határai ide-oda tolódnak; egész osztályok pusztulnak el s új osztályok keletkeznek; a kor elején a nemesség tobzódik még s a végén a socialismus emeli föl fejét; a népek egymásra hatása sohasem volt élénkebb, mint ez időkben; csaták, törvények és technikai találmányok forgataga kavarja föl fenekestül a létező viszonyokat. S e viharos korszakban, míg egy új világ alakul ki, új művészetnek csirái is mutatkoznak, de azok csak később, a XIX. század második felében fejlődnek ki és jutnak uralomra. Ezen

[5] *Max Schmid:* Kunstgeschichte des XIX. Jahrhunderts. I. Leipzig, 1904.

Carl L. Fernow: Römische Studien. Zürich, 1806. — *P. A. Paravia:* Notizie intorno alla vita di A. Canova. Roma, 1823. — *L. Cicognara:* Storia della scultura. Ed. II. Vol. VII. Prato, 1824. — *Rosini:* Saggio sulla vita e sulle opere di A. Canova. Pisa, 1825. — *I. Albrizzi:* Opere di scultura e di plastica di A. Canova. Pisa, 1821–1824. — *A. G. Meyer:* Canova. Bielefeld u. Leipzig, 1898.

I. M. Thiele: Thorwaldsens Leben. Leipzig, 1852. — *A. Rosenberg:* Thorwaldsen. Bielefeld u. Leipzig, 1896. — *I. Lange:* Thorwaldsen's Darstellung des Menschen. Berlin, 1894.

elszórt nyomok mellett az akkori művészet párhuzamos két fő iránya a' multon alapszik: az antik világon a classicismus, a középkorin a romantika.

Az izgatott jelenben a csöndes multhoz való fordulás meglepő jelenség, s csak a történeti tudományok, a philologia, az archaeologia fölvirágzása teszi érthetővé. A művészet nagyrészt az elmélet útmutatásait követi; Winckelmannak és Quatremère de Quincynek nagyobb hatásuk van a művészetre, mint a lezajló világtörténeti eseményeknek. Csak kivételes esetekben kapcsolódik a művészet szorosan a jelenhez s akkor kivételes eredményt hoz is létre: David *Marat halála.* De azért sem a classicismus, sem a romanticismus nem valami merev dogmatikus irány; mindkettő simulékony és változó, s a kor fejlődésével együtt fejlődik.

A XVIII. században Francziaország művészete az uralkodó. Itt áll be a század derekán a visszahatás a rococo szeszélyes csapongásai ellen. A hanyatló nemesség szertelenségeivel szemben a meggazdagodott, művelt polgárság szelídebb ízlése jut uralomra. Megkezdődik a *czopf* korszaka. A polgári élet nyugodtsága, a családi érzelmek, a természet egyszerűsége vonzza a művészeket és az új közönséget. A rococo mámora alábbszállt s helyét csöndes báj és lágy sentimentalismus foglalja el. Rousseau a természet ős tisztaságát magasztalja; Saint Pierre *Paul* és *Virginie* egyszerű, érzékeny alakjait rajzolja tiszta, hajlékony körvonalakban, s a tropikus természet színes világába állítja be őket. Greuze álmatag lányai, polgárias családi jelenetei jellemzik a festészet ez irányú törekvéseit. Az építészet s a díszítő művészet elhagyják a rococónak formákat oldó csapongásait; az egyenest s a szelíden hajló tojásdad vonalat alkalmazzák; a tarka, naturalistikus dísz helyett az ókor finoman stilisált formáihoz térnek. Ez időszak egyszerűségre és naívságra törekvéséhez illik az antik világ egyszerűsége; irodalom és művészet egyre jobban megtelnek ókori motivumokkal; de a görög-római világot e kor a saját szemüvegén át lágynak

és érzelmesnek látja, vagy olyanná alakítja át.[6] Egyszerűség kecsességgel vegyítve, naívság sentimentalismussal édesítve jellemzi a classicismus első szakaszát, a *czopf* uralmát.

A forradalom vet ennek véget. A puha érzelgés ideje lejárt; helyébe a polgári és harczi erények s az erő tisztelete lépett. A nemesség s a gazdag polgárság szűk körei fölbomlottak, a salonok megszűntek, s a *közönség*be beléptek a nép nagy tömegei. Ezeknek más művészet kellett: határozott, kemény és világos. A classicismus ekkor mintáit a római köztársaság, majd a római császárság idejéből veszi. Napoleon proclamatiói, David festményei jellemzik a classicismus e második szakaszát, az *empire* idejét.

Napoleon bukása után a classicismus még tovább él, de a korral való kapcsolata megszűnik. A romanticismus, mely az előbbi két korszak alatt csak rejtve tengődött, most ki tudja fejezni az idők hangulatát és uralomra jut. A classicismus ellenben elszakad a nagy közönségtől és egy szűkebb, tanultabb körnek válik művészetévé. Életereje csökken, de formái nemesebbek és tisztúltabbak lesznek. Eddig Róma s a görög művészetnek késői korszakai nyújtottak mintákat; most Phidias s a Phidias előtti kor az ideál. A classicismus e harmadik és utolsó szakaszát *hellenismus* névvel jelölhetjük. *Czopf*, *empire* és *hellenismus* jelölik az antik nyomokon haladó művészet fejlődésének fokait.

Canova a *czopf*, Thorwaldsen a *hellenismus* szobrásza.

Canova (15. ábra) első nevezetesebb műve, *Daedalus és Icarus* (1779) meglepetés volt korára, s meglepetés ma is mindazoknak, kik őt későbbi, híres munkáiból ismerik. Üde realismusa szokatlan, sőt gyanus volt; némely kortársa avval vádolta a művészt, hogy gipszmodelljét természet után öntötte. Azt hitték, hogy a valószerűség ily fokát csak mechanikus úton állíthatni elő. A huszonkétéves szobrász ártatlanságában azt merte vélni, hogy a szob-

6 Barthélemy nagysikerű műve, *Voyage du Jeune Anacharsis* mutatja legjobban, milyennek képzelték ekkor az antik életet.

rászat a természetet utánozza; nem tudta, hogy az elmélet az antik szobrok minél hívebb követését parancsolja; a család-

15. CANOVA KÉPMÁSA. BENEDETTI METSZETE LAMPI FESTMÉNYE UTÁN.

jában hagyományos márványfaragás minden csínját-bínját ismerve, fiatalos hevében olyan élő, friss, impressionista szobrot alkotott,

mely korát egy századdal megelőzte, s mely nekünk Rodin előzményeként tűnik föl.

Sikere megnyitotta neki az utat Rómába, de ezzel elzárta őt az új művészettől. A római antik szobrok tömege ránehezedett fogékony lelkére; az elmélet Quatremère de Quincy személyében elfordította a *közönséges természet*-től, s a görög módon megnemesített természetre utalta. *Theseus és Minotaurus*-a (1782) már lysipposi eszmények körülírása. Canova hajlékony egyénisége egyik végletből a másikba esett, legvalószerűbb munkája után közvetlen megalkotta legclassikusabb szobrát. Diadala most zavartalan és tökéletes volt, és egy kitűntető föladatot szerzett neki: XIV. Clemens (Ganganelli) pápa síremlékét.

A valószerűség s antik szellemű eszményítés szélsőségei közt való ingadozás után Canova e munkájában (1787) megtalálta egyensúlyát. A lefokozott valószerűség s az enyhített classicismus egybeolvasztásával új formavilágot alkotott, melylyel ki tudta fejezni nőies egyéniségét és korának sentimentalis hangulatát. Ez új formavilághoz főképen a barokkal való ellenkezés, a barokk túlzások bírálata révén jutott.

Pápai síremlékre az antik szobrászat nem nyújthatott követendő példát. Ellenben ott állott a barokk emlékek egész sora, typikus elrendezésével, az alakok színpadi szenvedélyességével, a ruhák viharos lobogásával. Canova az elrendezés typusát megtartotta, de az alakok s az öltözetek mozgalmasságát nyugalomra váltotta. A barokk mesterséges viharzása után szélcsönd: ez az új Canova művészetében, ez az, a mi korát annyira elragadta. A pápa kézmozdulatában van még valami a mult idők nagy gestusából; de a *Mérséklet* lágyan hajló, a koporsóra szinte erőtlenül hulló tagjai, a *Szelídség* nyugodt elmerülése, az ókorias öltözetek szelíden omló hajtékai: az új idők hangulatának, a *czopf* édeskés érzelmességének kifejezői. S Canova ezen az úton haladt tovább. Művészetének legjellemzőbb termékei mind olvatag, kecses, fiatal testek: érzelgős Geniusok és Amorok, finom Psychék és Venusok, kissé affectált, de bájos Tán-

czosnők és Gratiák. A test vonalai enyhén hajlanak, s különösen a síremlékek lágy mélabújában érvényesülnek. A napoleoni idők ridegebb fuvallata Canovát is megérintette, azonban munkái, melyekben férfi erő s férfi szenvedély ábrázolását kísérlette meg, nem sikerültek. Ő mindvégig az érzelmes báj, a szelíd, nyugodt kecsesség szobrásza maradt.

Winckelmann jelszava az antik szobrászat *nemes egyszerűségé*ről és *csöndes nagyságá*ról úgy tűnik föl nekünk, mintha az a hanyatló barokk alantas keresettségének és zajos nagyzásának ellentétéképen volna fogalmazva. Canova is csak ez ellentét szempontjából fordul az antik művészethez; az egyszerűséget s a csöndet meg is valósítja, a nemességre s a nagyságra legalább törekszik. De az antik és a barokk között csak a formáknak ezen hogy úgy mondjuk *tartalmi* ellentétét látja meg; az absolut formai ellentétet nem veszi észre. Az antik szobrászat egyik fő jellemvonását, a tisztán formai problémák keresését és megoldását, nem tudja átérteni. A barokk mozgalmas festőiségével szemben csak a mozgalmasság csillapítására törekszik; a *festői* helyébe azonban nem teszi a *szobrászit*. Nincs semmi érzéke a szobrászat autonomiája iránt; a tömegek egyensúlyozása, a kő jellemének érvényesülése nem érdekli. Szédítő márványtechnikájával szemben megtörik a kő ellenállása; az anyagot legyőzi a technika és természetével ellenkező formákba szorítja. Thorwaldsen joggal mondhatja, hogy a *Venus és Adonis* úgy van szerkesztve, mint egy szélmalom, s Fernow, a római németek művészeti kritikusa, joggal gáncsolja, hogy e szobrok fölületén nincsenek síkok, hogy a márvány nemessége az aprólékos kezelés, a túlcsiszolás s a sárgás viaszozás alatt teljesen elvész. Canova művészetének ez legsebezhetőbb pontja, s ha kortársai túlnyomó része mértéktelen elragadtatásában vak is volt e nagy hiánynyal szemben, csakugyan e ponton támadja meg őt a művészet továbbfejlődésével kialakuló ellenzék.

A mint Canova művészetét a barokkal való szembeszállás, úgy jellemzi Thorwaldsen működését a Canova elleni oppositio.

A mit a világhírü öregebb mester erős subjectív érzéssel, de a szobrászat sajátos törvényei megsértésével teremtett, az ifjabb művész szinte egyenkint megragadja, és *szobrászati* értelemben oldja meg. Thorwaldsen (16. ábra) első műve, a *Jason* (1801) férfias megjelenésével, tömegeinek szobrászati egyensúlyozásával, fölületeinek kőszerű szélességével és határozottságával — tiltakozás Canova *Perseusá*nak (1800) nőiessége, lebegése, olvadó határozatlansága ellen. S így megy ez tovább, Hebe ellen Hebe, Venus ellen Venus. Thorwaldsen teljesen megérti a régibb görög szobrászat formai nagyszerűségét s szinte a szoborszerűség canonjait alakítja ki.

E nagy előnyével szemben azonban nagy hátrányok állanak. Thorwaldsen pompásan oldja meg a szobrok kő architecturáját, de művészete evvel úgyszólván kimerül. A valószerűség iránt semmi fogékonysága: testeinek fölszíne halott, arczai merevek, sehol az élet meleg lüktetése. Eljárása is ezt bizonyítja; csak a szobor vázlata érdekli; ha ez kész, a kimunkálást, gyakran a nagy modell készítését is tanítványokra bízza. Szobrai olyanok, mintha elhalt görög szobroknak alvilági schemái volnának; formáik épek, tökéletesek, de elszállt belőlük a vér s az élet.

Canova subjectív művész; kifejezi egész kora hangulatát, ki önnön egyéniségét. Ez a kor s ez egyéniség puha, nőies, kissé affectált: ez csökkenti alanyiságának a későbbi korokra is érvényes értékét. Formavilága nem szobrászati; nagy alakjai is gyakran olyanok, mintha nem kőben és nagyban, hanem kis porczellánfiguráknak volnának gondolva. Ez fosztja meg szobrászati jelentőségétől. De egy egész korszak jellemző művésze: ez az ő történeti érdeke; alakjai élnek, testei húsból és vérből valók, s ez a valószerűség menti meg művészetét.

Thorwaldsen objectív művész; egyéni érzések érzékítésére nem is törekszik. Korhangulatot nem fejez ki, hisz ő a classicismustól már elfordult nemzedék gyermeke, csak egy classikus műveltségű közönség művésze, s jogosultságát már a romanticismus hullámai ostromolják. Történeti fontossága

nincsen; a fölület élettelensége csökkenti művészeti értékét. De elsőrendű szerkesztő tehetség; a tiszta szobrászati formák világában él, s férfias határozottsággal jelzi azt az utat, melyről a szobrászatnak büntetlenül letérnie nem lehet. Ez az ő szobrászati jelentősége.

16. THORWALDSEN KÉPMÁSA. KŐNYOMAT.

A tizenkilenczedik század első negyedét e két ember egymás mellett töltötte Rómában. Gyakorta kellett érintkezniök, hivatalosan és nem hivatalosan, s érintkezésük mindig — legalább forma szerint — barátságos volt. A barátságos forma azonban alig tudta áthidalni a szakadékot, mely úgy egyéniségöket, mint művészetöket egymástól elválasztotta. Canova derült, finom, végtelenül megnyerő modorú világfi volt; telve lelkesedéssel és a déli

vérmérséklet hevével; jelentős szerepe volt a politikában, és széleskörű érdeklődésével a társaságok kedvelt embere lőn. Jószívűsége, bőkezű adakozása alig ismert határt. Thorwaldsen zárkózott, hypochonder s kissé önző természetű volt; a szobrászaton kívül alig érdekelte valami; műveletlensége és rideg modora sokakat elriasztott tőle, s közel csak kevesen férkőzhettek hozzá. Canova rögtön elismerte Thorwaldsen tehetségét; a Jasonban *egy új és nagyszerű stilt* talált. Thorwaldsen ellenben keményen bírálgatta ellenfelét, s annak halála után egyszer így nyilatkozott: «Canova nem volt irányomban nyilt. Rendesen, ha egy új munka mintájával elkészült, meghítt, hogy azt szemügyre vegyem; véleményemet akarta hallani. Ha akkor aztán megjegyzéseket tettem, mint például: a draperiának ez vagy az a hajtéka inkább így fekhetnék, s megmutattam hogy hogyan — igazat adott nekem, megköszönte, átölelt és megcsókolt ugyan, de soha sem változtatott munkáján. Udvariasságból (!) én is gyakran kértem őt, hogy jöjjön és nézze meg, mit csinálok; ő megtette ugyan, de sohasem mondott mást, mint hogy minden kitűnő és úgy van, a hogy lennie kell!»[7]

Az ellentét így ki-kibukkant, de a két művész igyekezett azt az ildomosság alá rejteni. Annál élesebb ellentétben állottak egymással híveik. Canováé volt a többség; övé voltak az olaszok, a francziák, és a nagy közönség általában. Köszönhette ezt egyrészt művészete laikusabb természetének, másrészt személyes varázsának és közéleti fényes szerepének. Thorwaldsen községe leginkább németekből és dánokból állott; ebből a körből, Fernowtól származik az egyetlen irodalmi (s nagyrészt jogos és okadatolt) támadás Canova ellen. A harcz folytonos volt; Róma társasköreinek húsz éven át kedves vitatárgya: ki a nagyobb szobrász, Canova-e vagy Thorwaldsen?

7 Thiele i. m. II. kötet 95. l.

4. Ferenczy belépése Thorwaldsen műhelyébe. — A *Fekvő Venus.* (1818 július.)

1818-ban, midőn Ferenczy Rómába érkezett, Canova már 61 éves volt, azonban még fiatal erővel tervelt és alkotott. Kisebb munkákon kívül ebben az esztendőben mintázta Washington szobrát, VI. Pius pápa és III. Károly nápolyi király nagyméretű szobrait. Munkást tehát használhatott volna, de úgy látszik, nem igen bízott a nála jelentkező magyar legényhez. Szokása szerint barátságosan fogadta és — Thorwaldsenhez utasította.[8] A dán szobrász műhelye ekkor már nagyon föllendült, s a mester mintái után a segédszobrászok és munkások serege valóságos gyári tevékenységet fejtett ki. Maga Thorwaldsen ezidőben beteges volt; a római malaria — gyakran visszatérő nyári vendége — látogatta meg.

Ferenczy Thorwaldsen műhelyébe való belépését és első munkáját következőkép írta meg öcscsének:

«Én Rómában megérkezvén, legelső próbám volt Canovát megkisérteni. Ezen nagyszívű ember igen nyájasan beszélgetett velem és mentette magát, hogy én nekem ez idő szerint semmi foglalatosságot nem adhat; én is magamban megesmérvén, hogy még márványból nem dolgoztam s dolgozni sem láttam (bár fogásimhoz bíztam), de én őt még sem biztathattam. Bécsből hozott német testimoniálisimmal sem beszélhetett, s különös recomendatióm meg nem volt, engemet jó útba utasítván, tovább mentem: és egy másik képfaragót, születésére nézve dániai, neve Thorwaldsen, megkerestem, ez én nekem a munkát megigérte, de az azt következő héten, midőn én a munkát kezdeni akartam, lebetegedett s annál fogva én nekem ismét felmondotta. Ekkor én őt ismét meg ismét kértem, hogy találna valami módot az én előmozdulásomra, mivel már két hete volna, hogy ily kétel-

[8] Ferenczy, mintegy Canova mentségére, Döbrenteit úgy informálta, hogy Canova őt rögtön fölfogadta, «azonban innen három hónap mulva Thorwaldsen műteremébe talála általköltözni Kaunitz herczegné akaratjából». *Életrajz.* Közhasznu ismeretek Tára, i. h. Saját leveleinek s Széchenyi naplójának összevágó adatai azonban ezt határozottan megczáfolják.

kedések közt ide vagyok. Mint beteges soványan, monda, hogy egy darab márványt és egy pár vésőt azt ád, csináljak, a mit akarok, ő tudja, hogy ha maga mellettem nem lehet, vele nem fogok boldogulni; a legények meg darabra dolgoznak. Ezen aláváló feleletet általadta még egy alábbvaló öreg legényének, a ki is én nekem egy darab három szegletes követ kimutatott, mondván, «morzsoljatok rajta, a mit tudtok» s azzal oda hagyott. Én meg voltam elégedve, csak hogy már munkám van; a követ egy kicsit négy szögletes formára morzsolgattam s még azon nap délután két óra tájba magam is lebetegedtem (e volt 1. juliusba). De én szállásomra menvén egy kevés meleg itallal s egy pohár jó római borral az ágyba feküdvén, magamat egészen kikuráltam s másnap egész újra szülve és egy künstler furiával a műhelybe menvén, munkámat tovább folytattam. Tizen voltunk egy műhelybe, mindegyiknek más-más indulatot olvastam ábrázatján, némelyek hozzám jöttek, kérdeztek, hogy mit csinálok belőle? (mert a márványmunka megkívánja mindenkor, hogy először modellt készítsen az ember agyagból, annak utána gipszből és azután dolgozza a márványt; én pedig egyenesen a márványt dolgoztam.) De én csak vállvonítással feleltem mindaddig, míg az én kövem egy 12 czol hosszú és 7 czol szélességű tábla lett. Akkor egy darab szénnel reá rajzoltam egy kanapét, erre egy fekvő Vénust, a lábához egy kis ámort, a ki is egy hirtelenséggel Vénust kitakarja és így egész mezítelen marad, erre felébredvén, néz vissza boszús mosolygással megesmervén a vendéget. Ezt észrevévén a legények, összecsődültek. Szinte féltem, hogy a szemekkel letörlik a rajzomat. Nagy csendesség lévén köztök, egyik, a ki a többieknél nem kevesebbet értett, felszólal: «Ennek nagy talentomi vagynak.» Engem főhajtással köszöntvén, ki-ki a munkájához ment, nem kérdezte többet senki, hogy mit csinálok, sőt nyolcz napig nem is láttam a helyemnél embert is, hogy engem a munkában ne rontsanak; nem kérhettem egy darab szerszámot, hogy kettőt ne adtak volna. Annak utána ki szégyenlette tettét, ki barátságomat ölelgető csókjaival kereste,

egy sem volt, a ki fel ne kiáltott volna, eviva Ungarese! Bár a principálisom és az öreg legénye gondolta a márványadáskor, hogy ha sem modellem nem lesz, sem senki semmit sem mond, majd egy-két nap rajta kopácsolok, megunván abbahagyom, én mégis egy holnapot rajta eltöltöttem, míg végre az égből lehozott Vénusnak neveztetett, *La Venere Ferenczy* nevezetes, idegenek is, kezdettek szemmel tartani. Nevezetesen a Dániai követ háromszor volt látogatásomra, elment a hír a császári követ palotába is, kinek felesége herczegasszony Kaunitz kiváltképen pártomat felfogta, hozzám póstákat, a princzipálisomhoz recomendatiókat küldött, a munka kész létele után látni kívánta.»[9]

Ferenczy első márványmunkája elkallódott. Számára meghozta a kívánt eredményt; egy havi munkájával (júl. 1. — aug. 1.) kiérdemelte az annyira óhajtott *künstler* nevet. Bent maradhatott továbbra is Thorwaldsen műhelyében, s ez márványt, nemsokára munkát is adott neki.

Sehol sem volt fiatal művésznek oly könnyű föltűnnie, mint a gyorsan lelkesülő Rómában, hol az olasz temperamentum mértéktelen jelzőit az idegenek is hamar elsajátították. Canovát első római szobra után rögtön egy pápai síremlékkel bízták meg; Thorwaldsen első munkájában a kor elismert legnagyobb szobrásza *uno stile nuovo e grandioso*-t talál; *Nagy Sándor bevonulásá*-t ábrázoló hevenyészett dombormüve meghozta Thorwaldsennek a patriarca del bassorilievo czímet; az új Phidias és új Praxiteles elnevezés napirenden volt. S nem csak ők, hanem a kisebbek, a jelentéktelenek is, kiknek ma már nevöket is rég elfeledtük, majdnem hasonló magasztalásokban részesültek. Ferenczy munkáján sem kell nagy művészi tulajdonságokat föltételeznünk. A tehetségnek némi fölcsillanása elégséges volt az elismerésre.

Az égből lehozott Venus pártfogót is szerzett alkotójának az osztrák követ feleségének személyében. Kaunitz Alois Wenzel

9 1818 november 11-ikén.

herczeg, a híres Kaunitz minister unokája, egyházi ügyek rendezésével volt ekkor megbízva, s ideiglenes követ minőségben tartózkodott Rómában. Neje, szül. Ungnad von Weissenwolf Franciska grófnő, kedves, művelt lelkű nő volt, kinek vendégszerető házát szívesen keresték föl a Rómán átutazó magyar főurak. A római németek körében élvén, Thorwaldsen pártjához tartozott, s az annak műhelyében föltűnt magyar ifjút csakhamar pártfogásába vette, s neki *in Palazzo di Venezia* egy szobát rendelt.

Ferenczynek így hamar sikerült lábát Rómában megvetnie. Meglepő, hogy Canováról már ekkor mély rokonszenvvel, s Thorwaldsenről majdnem gyülölködő ellenszenvvel beszél, pedig Thorwaldsen tényleg jobban viselkedett vele szemben, mint Canova. Ez elutasította őt, de oly melegen s oly szeretetreméltóan, hogy mégis teljesen megnyerte magának; amaz ellenben műhelyt, márványt és vésőt adott neki, szóval mindent, a mit kívánhatott, de oly fanyaran és ridegen, hogy az érzékeny és tapasztalatlan ifjút vérig sértette. Ferenczynek Canova volt eszményképe, s az maradt, Thorwaldsen műhelyében is.

5. Csokonai márvány mellszobra. (1818 aug.—okt.) — Széchenyi Rómában. (1818 aug. 5—15.)

Thorwaldsen, mint láttuk, ezidőtájt betegeskedett, állítólag egy Tivoliban szerzett meghülés következtében, s a nyarat künn töltötte Albanóban. Nem igen tudott dolgozni, s Rómába, műtermébe is csak ritkán járt be. Ferenczyvel sem igen törődhetett s határozott munkát nem adott neki. A *Fekvő Venus*, ha tehetségre vallott is, nem biztosíthatta őt arról, vajjon modell után tud-e a fiatal szobrász pontosan dolgozni, s reábízhatja-e egyik-másik mintája kifaragását?

«Ekkor a principálisom barátságos volt ugyan, de mégsem adott munkát a maga számára dolgozni. Megigérte, hogy egy nagyobb darab követ ad és mindent, a mit kívánok: próbáljak

III. CSOKONAI MELLSZOBRA.

Márvány.

Debreczen, collegiumi kö

valamit modell után dolgozni. Én az ő modelljai közül vehettem volna egyiket, de derék hazafiakat találván, miért dolgoznék idegeneken? Azért is, 3. augusti a kezemnél levő kupferstük [10] után a Csokonai mellképihez kezdettem agyagból, annak utána márványból dolgozni, a természeti nagyságba. A dolmánya a hetedik gombig, nyakravaló nélkül; az ingegalléra a dolmányára kifeküdvén; a feje egy borostyánnal ékesítve. Bár mindennap látogatóink vagynak, de mégis egy sem mulatja el, hogy ne tudakozna kiléte felől s nevét jegyzésbe ne tenné. Egy anglus nevezetesen vállamat megvervén, így szólott: Azt mindig hallottam, hogy a magyar jó katona s jó poéta. Volt a műhelyünkbe herczegasszony Kaunitz két kisasszonyaival és egy külsőországi gróffal; midőn által meg által vizsgálgatták, egyik a kisasszonyi közül így szólott: ez a magyar poéta nekem fájdalmat szerez.» [11]

17. JOHN: CSOKONAI KÉPMÁSA. PONTOZOTT MODORU RÉZMETSZET.

Csokonai márvány mellszobrán (III. melléklet), mely most a debreczeni ev. ref. collegium könyvtárában van, harmadfél hónapig egyfolytában dolgozott Ferenczy s ezen idő alatt nagyjából el is készítette. A költőt személyesen nem ismerte, valószínűleg soha sem látta; teljesen John kisméretű, meglehetősen durva és élettelen metszetére volt utalva. Pontosan ragaszkodik mintaképének fő vonásaihoz, s mégis meglepően finom és élő egészet

10 John pontozott modorú lapja (17. ábra), mely 1817-ben, Csokonai műveinek második bécsi kiadásában jelent meg.

11 F. levele öcscséhez, 1818 nov. 11-ikén.

alkot. Megtartja a ruházatot, a zsinóros dolmanyt, a prémes szegélyű mentét s az e fölé vetett drapériát. A magyar viselet szobrászati ábrázolása természetesen nem kifogástalan. Azonban helyes művészi érzékkel elhagyja a nyakravalót; a fejet ezzel kiszabadítja börtönéből s a szabad nyak büszke alapjára építi. A főn megtartja a jellemző vonásokat, a hajlott nagy orrot, a magasan fekvő szemeket; ellenben a széles állat enyhíti és nemesebbre mintázza; a szemöldök fölrántott ívét lebocsátja és szelídebben vezeti; a túlalacsony homlokot emeli. A hasonlatosság megmarad, de az arcz eszményítve van, s a merev nézés helyébe költői tekintet lép. A síma, hátul a nyakat verő haj köré babérkoszorú fonódik; e jelvénynyel mintegy újra kifejezi azt, a mit az arcz eszményítésével már elért. Az idealisált fő mindamellett az élet teljességével hat; tele van formákkal, finom átmenetekkel s igaz művészi érzéssel.

E munkáját Ferenczy megrendelés és minden határozott anyagi czél nélkül készíté. Tárgya választásában hazafi érzése vezette; s ez a magyar viseletnek a classicisáló fölfogás mellett való megtartásában is nyilvánul. Mint költészetünkben annyiszor, nála is a classicismus és a nemzeti fölfogás sajátos együttesét látjuk. Római vázlatkönyvében a szobor talapzatának rajza is megvan; elkészültéről azonban nincsen tudomásunk.

Ferenczy ezen első ránk maradt szoborműve határozott mintázó tehetségről, s a márvány megmunkálásában — az ismert előzmények után — meglepő ügyességről tanuskodik. Canova vagy Thorwaldsen hatásának semmi nyoma benne; római tartózkodásának rövid voltánál és eleinte való elszigeteltségénél fogva ez önkényt értődik is. Bécsben szerzett mintázni tudása és buzgó ifjúi hevülete hozták létre ez értékes alkotását.

* * *

Azok között, kik műhelyüket e hónapokban meglátogatták, említi Ferenczy az ifjú gróf Széchenyit is.

Széchenyi István 1814-ben, Ferenczyvel egyidejűleg, Bécsben tartózkodott, s a congressus társas életében jelentékeny szerepe

volt. Akkor mérhetlen távolság választotta el a szegény lakatoslegénytől, de Ferenczy életútjának emelkedése, négy évvel későbben, Rómában, meghozta első találkozásukat.

A fiatal huszárkapitány — Széchenyi öt hónappal volt idősebb Ferenczynél — hosszabb szabadságot kapván, Olasz- és Görögországba, Kis-Ázsiába, esetleg Egyptomba is készült. Korai katonáskodása félbeszakította tanulmányait, s műveltsége hiányait most egy nagyobb külföldi utazáson akarta pótolni. Nagy kísérettel indult útnak; magával vitt egy tudós archaeologust, Landschütz-öt, a kivel görögül tanult, és egy festőt, Endert, a ki a nevezetesebb helyekről vázlatokat rajzolt neki. Így pótolta a mai utazó szerszámait, a Baedekert és a fényképező gépet. 1818 július 13-ikán indúlt el Bécsből — Ferenczy gyalogútján ekkor már Sienáig jutott — és augusztus 5-ikén érkezett meg Rómába.

Harmadnap, augusztus 7-én megnézi Thorwaldsen és Canova műtermeit. Naplójában bőven ír róluk:

«Voltam a Thorwaldsen atelierben, a melyben t. i. segédei és tanítványai dolgoznak, mert ő maga ritkán van itt s házát, melyben külön établissementje van, a hol rajzolgat és mintáz, csak akkor hagyja el, ha jelenléte mulhatlan szükséges s az ifjú urakat kell tanácsával kisegélnie, vagy ha valamely szobor már annyira ki van dolgozva, hogy teljes befejezése végett ott kell lennie. Egyébiránt sok szobor készen megy ki a műhelyéből a nélkül, hogy hozzá nyúlt volna; és pedig nem gondatlanságból, mint valaki hinné, hanem mert elégnek tartja a rajzot, miben minden egyéb művész felett áll, és a modellirozást, a munka gépies részét pedig másokra, kézi munkában tán még ügyesebb emberekre bízza. Il est jaloux de la gloire, et se voit avec un charme dont on ne se fait point d'idée, à peu près à la même hauteur de Canova. Je le place beaucoup on dessous de lui et je dirai mes raisons plus bas. Dán születésű, már 20 év óta itt él, s igen sok órát szentelt tanulmányainak. Egy nyelvet sem beszél, szeretném tudni, vajjon nincsen-e írásra nagyobb talentuma: hajlandó vagyok hinni, hogy dombormüvein és szobrain kívül egyebet mit sem tud...

«Az Il Trionfo d'Alessandro czímű dombormű Somariva marquis számára még rendetlenül hever szanaszét. E nemben látszik legtöbb jártassággal bírni Thorwaldsen s felülmúlja valamennyit, még Canovát is, a ki úgy látszik erre a tanulmányra kevesebb időt fordított . . .

«Thorwaldsen maga jó messzire lakik az ő műhelyétől. Oda hajtattam s billetet küldöttem azzal az izenettel, hogy óhajtanám személyes ismeretségét. Nagyon udvariasan fogadott. Egy Mercurt mintáz, megrendelés nélkül. Ezt tartom legjobb művének. Thorwaldsen nagy tehetség, gyönyörűen componál, kitűnően rajzol, de éppen nem ért a kő megválasztásához, s kidolgozásához. A németek mind egy fokra állítják Canovával, sőt domborműveit előbbre teszik; de e tekintetben nagy csalódásban élnek, még említeni sem lehet őket együtt . . .

«Végre Canovához érek. Ő maga kezd mutogatni, de elhívják, s egy öreg szolgát rendel hozzám, ki tud mindenről felvilágosítást adni, s jó emlékezete van. Hogy ez a csodálatos ember, a ki egészen el van telve attól az istenek nedvétől, mely mindent éltet s még egy kőbe is életet önt, minő művekkel ajándékozza meg az utókort, az valóban nagyszerű! Szobrait meglátni s azok igazsága és elegantiája által elragadtatva lenni: kikerülhetetlen sorsa mindenkinek, még az ó-németeknek is, kik oly czélból s oly föltett szándékkal jönnek ide, hogy hibát találjanak. Műhelye máskorhoz képest most üres volt. De a gipsz öntvények eléggé pótolják a követ, s ilykép a telep mégis egészen meg van népesülve. Némi kaczérsággal állítja szobrait úgy, hogy jól meg legyenek világítva, s kellő oldalról nézve, szóval szereti műveit lehető jól s előnyösen mutatni be. A márványból azt tudja csinálni, mit lehetőnek nem hiszünk, míg e mesterműveket nem láttuk. De akkor tanuljuk csak megbecsülni a jó követ, és csak sajnálattal nézünk minden darab alabástromra vagy carrarai márványra, mely nem kerül Canova alakító keze alá.

Az ő művei szintoly sokfélék, mint a minő számosak. Bár a szobrász művészetének korlátolt határai vannak, s föltétlenül nem

indulhat eszméi után, hanem az anyag súlyát és törékenységét is számításba kell vennie, de itt azt hinné az ember, hogy Canova soha zavarba nem jöhet, mikép találjon ki minduntalan új meg új alakokat, helyzeteket, csoportokat: oly könnyen csinál mindent, hogy látva ezt a nagy változékonyságot, semmi sem látszik nehéznek. A nők egészen másformák, mint a férfiak, olyan puhák, olyan kecsesek, mintha egészen másféle kőből volnának. Leányaiba bele lehet szerelmesedni. Velem ez bizonynyal megtörtént volna, ha különben is nem volnék már egy márvány alakba szerelmes...»[12]

Széchenyi itéletei finom érzékre s éles bíráló szemre vallanak. Thorwaldsenben rögtön meglátja a rajz és a szerkezet erényeit, s viszont a kőben való kimunkálás hiányát. A *Mercur* mintájában megérzi a művész legszerencsésebb alkotását. Canovánál joggal emeli ki az igazságot, az elegantiát, a női testek puhaságát és kecsességét s a márványkezelés bűvészmesterhez illő raffináltságát.

Kisebb emberekkel szemben azonban hamar túlzó és igazságtalan. A derék Schadowt gyönge legénynek mondja, s még kurtábban végez Ferenczyvel, kit Thorwaldsen műhelyében látott meg.

Az ifjú szobrászlegény ekkor ötödnapja mintázta Csokonai mellszobrát. Az agyag még csak idomtalan vázlat lehetett, s Széchenyi a kezdetet kezdetlegességnek, a vázlatosságot tehetetlenségnek nézhette. Naplójába ezt jegyezte: «Ezen établissement hátterében egy ifjú magyart (Ferentzi) találok, ki a Csokonyait mintázza! — sajnos semmi tehetsége sincsen. Magunk közt szólva, én nem hiszem, hogy magyar ember szobrásznak való volna!»[13]

Egy hét mulva elutazott Széchenyi Anconába, s ezúttal Ferenczyvel többször nem találkozott.

[12] *Zichy Antal:* Gróf Széchenyi István külföldi utirajzai és följegyzései. Budapest 1890. 97—100 l.

[13] «In den Fond dieses établissements finde ich einen jungen Ungar (Ferentzi), der den Csokonyai modelt! — hat leider gar kein talent. Ich glaube nicht, unter uns gesagt, dass ein Magyar für einen Bildhauer taugt!» Széchenyi kézirati naplója: 1818 aug. 7. — A M. Tud. Akadémia könyvtárában.

6. Első munkái Thorwaldsen részére. — Római tél. — Ösztöndíj.

Albanói nyaralása alatt a beteges Thorwaldsennek hű ápolója akadt egy skót hölgy, Miss Mackenzie személyében. A derék nő nem volt már fiatal, s a testieket kiváló lelki tulajdonokkal pótolta nála a természet. A beteg és ápolója között, mint annyiszor, gyöngédebb kötelékek fűződtek; Thorwaldsen nemcsak hogy fölépült, de vidámmá és vállalkozó szellemüvé vált; s egy szükebb társasággal mindketten Nápolyba rándultak. Az úton az ötvenhez közeledő művészből valósággal ifjú hősszerelmes lett, s mire októberben Rómába tértek, az egész város tele volt eljegyzésük hírével. Thorwaldsen azonban meggondolta a dolgot; s a nyiltan is föllépő házasodási hírek annál kellemetlenebbek voltak neki, minthogy Rómában már évek óta úgyszólván házasságban élt, s a féltékeny római asszony amúgy is sokszor megkeserítette napjait.

Eleinte még tartott a rózsás hangulat, s Ferenczynek sem volt oka panaszkodni mesterére. Úgy látszik, a *Csokonai* nagyon megtetszett neki, s most már adott munkát a fiatal magyarnak. Rögtön hazatérte után megbízta egy ezen év tavaszán mintázott mellszobor márványba faragásával. A mellszobor Bonaparte Christina Egypta comtesse-t, Posse Arvid gróf nejét ábrázolta.[14] «12^dik^ octobris kezdettem a principálisomtól elömbe adott modell után a Napoleon testvéröcscse Luciano Bonaparte leánya portraitjához, szerencsés előmenetellel, a melyet, midőn kezembe kaptam (lakatososan szólván) ki volt stószolva és a principálisom nagylelkű módon fizeti és magát többekre igéri!»[15]

A munka jól ütött ki, s Thorwaldsen egyik híres reliefjét. *Vulcan műhelyé*-t adta oda Ferenczynek márványba faragás végett. E relief a következő évek folyamán több márvány példányban is elkészült, s nem tudhatni, melyiket faragta Ferenczy.[16] Az ő

[14] Thiele, Thorwaldsen Leben. 1. k. 315. l.

[15] Öcscséhez, 1818 nov. 11-ikén.

[16] Thiele, i. m. 1. k. 270. l.

példánya 1819 februárjában készen lehetett, mert január végén már ezt írja: «Most nevezetesen dolgozom egy Vulkanus, egy Venus, egy Amor és egy Mars fejeken.[17] Még vagy két hétig ezeken dolgozván, kezdek a herczeg Eszterházy portraitjához.»[18]

Esterházy herczeget 1817 tavaszán mintázta Thorwaldsen.[19] A gipszmodellt Széchenyi is látta és elég malitiosusan írta naplójába: »In dem ersten Atelier sehe ich die Buste des zu dem Marmor gar nicht qualificirten Fürst Eszterházy, den Garde Capitain.» Ferenczy februárban valószínűleg hozzáfogott a márványba faragáshoz, s néhány hónapig dolgozhatott rajta, mert ez év júliusáig más munkájáról nincsen tudomásunk.

Mindebből látszik, hogy Thorwaldsennek bizalma támadt új munkásához, különben a reliefet, s főleg a portrait-kat nem bízhatta volna rá. Ferenczy, láttuk, dicsérte is nagylelkűségét, s szüleinek is kedvezően ír állapotáról: «Most dolgozom a mesterem számára és ő énnekem darabra fizeti. A munkám nem valami erős kőszaggatás, a mint Magyarországon képzelni lehet, mivel ha én egy munkát a kezembe veszek, már az előtt két s három ember is reátette tehetségét és már egy formája vagyon, sőt némelyek csaknem egészen készen vagynak».[20]

Viszonyainak kedvező folyta alatt teljesen élvezhette Róma szépségét, a római élet és a déli éghajlat gyönyöreit. »Itt az idő igen kedves és kellemetes, derek járnak ugyan, de még havat nem láttam, sőt 16-ik januarij keményen többször egymás után villámlott, mennydörgött, le is esett és egy borsónál nagyobb jegek hullottak. Másnap ismét a legtisztább nap lett; kertünkbe a rózsa, nárciss, rosmarin, holmi vad füvek, cserbóka, székfű virítanak. A levegő felette tiszta, úgy hogy messzi földre puszta szemmel meg lehet látni a faluk fekvését, a házakat, csaknem az ablakokat is. Az ég egészen setétkék, valamint a távollevő hegyek is, ha a nap lenyugtakor a rózsaszínnel vegyes kék viola-

17 E négy alak van a *Vulcan műhelye* cz. domborművön.

18 Szüleinek, 1819 január 23-ikán.

19 Thiele, i. m. 1. k. 283. l.

20 Szülőinek, 1819 január 23-ikán.

színt magukra nem veszik. Ha valami hegyre felhág az ember, Rómát a benne lévő dicső templomokkal, belőle kiemelkedő piramisokkal, a körülötte lévő omladékokkal, mint valami kristály alatt, úgy lehet látni. A házakat is csak vasserpenyőbe tett élett szénnel melengetvén, a füst sincs az embernek ellenségére».[21]

«Több farsangi napokat töltöttem az idegen földön, de olyat mint Rómába, nem is képzeltem. A téli climával én igen meg volnék itt elégedve; vízkereszt tájba derek jártak ugyan, de havat az egész télen még csak szállongani se láttam. A kertekbe a szabad levegő alatt a rózsa, narciss, teljes szegfű folytába virított és most is virít.»[22]

Ez első tél Rómában így nagyon kellemesen telt el. Egyre fokozódó sikerei méltán kielégíthették a kezdő szobrászt. Hozzájárult mindehhez az is, hogy ez idétt sok magyar főúr fordult meg Rómában, valamennyien érdeklődtek a magyar művész iránt, s így mestere és társai szemében növelhették tekintélyét. Esterházy Miklós herczegnek — kinek mellképét faragta — nagyon megtetszett a *Csokonai*, s meg is akarta venni. Legfontosabb volt azonban Ferenczyre József főherczegnek, Magyarország nádorának látogatása Thorwaldsen műhelyében. «A Palatinusnak én tiszteletemet megtévén, egymással váltó szókkal beszéllettünk; kérdezte, hogy verekedtem ide, nevemet, születésem földét; annak utána a véle lévő Pálffy és Festetich engemet körülfogván, egy s más dolgokról daráltunk; a Palatinusnak pedig a mesterem egy s más dolgokat mutogatott, és a mint a mesterem mondá, én rólam is sokat beszéllettek, a többek közt mondá a Palatinus, hogy ő néki szivén feküdne az én igyekezetem és mind az én mostani, mind a jövendő állapotomról gondolkozni fog. Most Neapolba vagyon, husvét előtt Rómába vissza fog jönni. Ha én nekem az én közemberes hangom, vékony talentomom sat. nem fog ártani, én az én szerencsém planétáját csakugyan megtaláltam.»[23]

[21] Szülőinek, 1819 január 23-ikán.
[22] Öcscsének, 1819 február 27-ikén.
[23] Szüleihez, 1819 január 23-ikán.

A várt szerencse be is következett. Husvétra a Palatinuson kívül Ferencz császár is Rómába jött. Az eseményekről 1819 április 28-án tudósítja Ferenczy szüleit:

«Az én kétséges életem módja a tegnapi napon 27. April határt érvén, legelső foglalatosságom kigyelmeteket tudósítani, a nélkül, hogy valami elrejtve vagy felczifrázva volna: külömben az én életem folyásába ezek a napok a legnevezetesebbek azok közül, a melyek eddig elfolytak vagy ezután folyni fognak, t. i.

«A császár 2-dik April megérkezvén, 3-dikba érkeztek a palatinus főispán, Mihály főherczeg a muszka császár öcscse, nemkülönben a Würtembergai, Saxoniai, Toscaniai főherczegségek, más fő uraságok, grófok, idegen követek s más idegenek. Az ezekbe a napokba itt levő idegenek száma harmincz írom 30 ezerre ment. Egy ízbe egy császári ebéd felett csak az herczegek száma 18-ra ment, más uraságok, grófok mindenféle nemzetségből, a magyarok közül voltak gróf Esterházy, Pálfy, Festetich, Brunszvik, Battyányi, Várady. Sok pompás innepek, tüzijátékok, illuminátiók tartattak. 12-dik april a husvét második napján volt a császár a mi műhelyünkbe. Innep lévén, én jelen nem voltam, de mégis nem felejtkezett el én felőlem tudakozódni, mondván a principálisomnak, hogy az Ur oskolájába egy magyar ifjú is volna sat. mosolygó örömét mutatta és engemet neki által ajánlván, a reám való vigyázására bízott. Felséges nádor ispánunk sem mulatta el e hetekbe kétszer műhelyünket felkeresni, általvizsgálgatta szemesen deczembertül fogva készült munkáimat, vigyázván az érdemre és az egyenes zsinórmértékre, én nekem még három esztendeig Rómába való maradásra, esztendőnként való segedelmül 350 Rflorot ezüstbe rendelt és az arra való tisztviselőknek az arról való resolutiót általadta és engem holnaponként fognak fizetni, melynek pompásabb mivoltáért 27. April az ugynevezett Palazzo Quirinale a pápának lakópalotája és a Palatinusnak is ideig való szállása ő nála egyedül audientiám adatott, melynek alkalmatosságával egy tiszta fenhangú szóval ezeket mondotta: «Én kívánom magát segíteni és segítem és rendelek egy esztendőnként való fizetést

az itt való maradásra, hogy élhessen annak idejébe a közjóra és az haza dicsőségére, mely reménységem talán meg nem is csal.» a melyet egy rövid beszéddel elfogadván, megköszöntem és igértem magamat nem többre, mint a mennyivel egy polgár hazájának tartozik. Bucsút vévén a két belső embertől, ugymint gróf Pálffy és Festetichtől, én az én szokott kötelességimre mentem; ma 28. ápril ezen nemes vendég elutazott Florenczbe és nem reménylem többé, hogy őtet itt lássam. A császár még 26. ápril Neapolba ment és vagy három hét mulva vissza fog jönni Rómába.»

Ferenczy Rómában maradása tehát három évre biztosítva volt, s azon túl is a legszebb reménységgel nézhetett a jövő eleibe.

7. **Ferenczy tanulmányai Canovánál és az akadémián. — Thorwaldsen megharagszik rá. — Thorwaldsen elutazása. — Széchenyi ismét átutazik Rómán.** (1819 május—július.)

Nincsen siker érdem nélkül, és a szerencse szekerén is legalább okosan kell ülni tudni. Ferenczy sikere meglepő, de van magyarázata: tehetség és munka révén kiérdemelte azt. Fortuna szekerén azonban okosan ülni nem tudott.

Márványfaragásban való hirtelen készségét az magyarázza, hogy gyermekkorától fogva nagy hajlama volt mindenféle technikai ügyeskedésre. Ez a Ferenczy családban örökletes volt, ha ugyan ilyesmi igazán örökölhető. Apja — *látván technikai könnyen fogó elméjét* — már gyermekkorában számos mesterségre oktatta; Bécsben be is vált az érczművesség legkülönbözőbb ágaiban; ipari érdeklődése római útja közben sem hagyta el és Gráczban két ív papírost merített. Ez a technikai hajlam egész életén át végig kiséri.

Rómában, Thorwaldsen műhelyében elég volt látnia, mint dolgoznak a többiek, s rögtön vésőt és kalapácsot ragadott, a háromszögletes márványt négyszögűre *morzsolta*, s kifaragta a

Fekvő Venust. Ügyessége és merészsége azonban hidegen hagyta Thorwaldsent; a mester felelete az volt, hogy nem szabad minta nélkül dolgozni. Ez a michelangelo-ellenes felelet a tisztán tervező szobrászra vall, a kit csak a compositio érdekel, a fölület nem. Tervező művész és technikus állottak itt szemben és nem értették meg egymást. A nagyobb baj persze az volt, hogy Ferenczy nem értette meg Thorwaldsent.

A műhelyben levő társaitól, kik között oly jeles szobrászok is voltak, mint Tenerani, munkája folyamán tanulhatott még egyetmást; a legtöbbet azonban Canovának köszönheti. Ez annak idején nem fogadta ugyan műhelyébe, de csakhamar barátságos viszony fejlődött ki közöttük, s az öreg mester szívesen oktatgatta a tanulékony legényt. Ferenczy könnyebben megértette Canova művészetét, annak érzelmes, irodalmi tartalmát és technikai tökéletességét, mint Thorwaldsennek építészetszerű componáló módját, mely teljesen idegen volt tőle. Már 1819 február 27-én írja öcscsének: «Én a képfaragóságot elkezdvén, folytatom a nélkül, hogy itt Rómába valaki legkisebbet is tudna, hogy én valaha lakatos voltam, a Canova tanítása alatt napról-napra előmenvén a mesterség fortélyaiba..» Ugyanezen év őszén (okt. 30.) így ír Canováról:

«Ő az a rendkívül való képfaragó, a ki azt a Chaost, a mely az ő nem létele előtt uralkodott, egy szavával széjjeloszlatta, az asszonyi lágy husokat az asszonyokba, az férfiui keményebb husos inakat a férfiakba rakta, a ki elválasztotta a bársonyt a selyemtől, a selymet a gyolcstól, a gyolcsot a fátyoltól és felékesítette az ő figuráit egy valóságos hajjal, bár márványból legyen is kifaragva; a kinek figuráiba az emberi érzékenységek vagy indulatok a legnagyobb grádusba ki vannak fényezve a nélkül, hogy a' modi vagy manirozott volna; az az elfáradhatatlan munkás, a ki a nap felköltétől fogva setét estig a műhelyébe dolgozik, bár a hatvanadik esztendőt járja is; szegényeken szánakozó, tanulni igyekezőket tanító, hazáját, embertársát, vallását szerető, a ki esztendőnként 7 azaz hét ezer forint ezüst pénzt tesz félre, a melynek

abba az esztendőbe el kell ajándékozva lenni, a ki a hazájába (Veneczia vidékén Possagno nevű helységbe) a maga tulajdon költségén egy templomot építtet és két száz ezer forintnál többet resolvált: ezekkel és más hasonló virtusaival érdemlette ő azt meg, hogy ő minden európai fejedelmektől megtiszteltetett és példa nélkül való titulusokra kapott, úgy mint: *Canova a halhatatlan Phidias*, az újra született *Praxiteles*, *Prometheus*, *Marchese Massimo*, *Principe perpetuo tutte le Academie*; tizenkét arany keresztnek vitéze vagy bajnokja, a vaskorona keresztnek kommandansa s a t. Ezen fent dicsért az, a ki engemet is már többször felkeresett a házamnál, a ki a földön térden mászva ujjal mutatta a mesterség titkait, a ki ha engemet nem talál, a kulcslyukba visszahagyja az ő nevével ékes billetjét. Nincs is egyebem, mint ő és még egy tanítványa, neve Baruzzi (olvasd Baruczczi) a kik az én Rómába való lételemet valamennyire gyönyörködtetik, és ha a balsors azt úgy akarná, hogy én te veled többé nem beszélnék, te hála könyekkel emlékezz a Baruzzi és Canova névre.»

Canova művészete és egyénisége egyaránt vonzotta Ferenczyt. Érzékeny kedélye nem tűrte el a keményebb kritikát, és Canova nagyon enyhe bíráló volt. Meleg sentimentalismusa túláradó viszonzást kívánt, s Canova nem volt fukar csókban és ölelésben. Két rokon kedély — mai érzésünk szerint kissé túlérzelmes, áradozó és férfiatlan — találkozott és megszerette egymást. Döbrentei később következőkép jellemezte Canovához való viszonyát: «Helyeselni kezdé ez míveit 's bővebben ereszkedék ki vele jámbor magyarázatiban, mellyekben e' szerény nagy mívész soha sem hivatkozék tulajdon munkájira, hanem, mint általjában jobb tanítványinak, mindég csak a' görög remekek studiumát ajánlá. Még különösen ez vala figyelmeztetése: ifjú mívész ne utánozzon senkit vakon, csak a' formák idomait fogja fel s' ő maga kísértgessen új meg új alakítást, ez az útja a' rejtezhető észlángi erő kiszabadkozásának. Ferenczy ekkép külön szobát is nyita külön dolgozásra 's a' megszeretett vezető körül szive szerént érzé magát... Thorwaldsennél mara-

dása alatt is nem szűnt meg Canovához lelki vonzódása, valamint annak ehhez szivessége, a' mit Thorwaldsen, az olasz nagy mívész nagy versenyese, nem örömest nézvén, Ferenczyt némileg távol tartá magától 's neki inkább csak alávaló munkát adott vagy veszedelmest a' kivitelben. Ferenczyt ennélfogva 5 esztendei napszámossága mellett a' mívészi character fenntartására főkép éjjeli és innepnapi fáradsága 's Canova nagy lelke segíté.» [24]

Munkái és tanulgatása mellett szorgalmasan látogatta az akadémiát. Ránk maradt vázlatkönyve mutatja, hogy nagy igyekezettel rajzolt actokat, s tőle telhetőleg iparkodott rajzbeli fogyatékosságait pótolni.

Thorwaldsen derültebb napjai időközben elborúltak; a Miss Mackenzievel való viszony egyre kellemetlenebb lett; *the transport was gone* és végül bekövetkezett a szakítás. 1819 május másodikán e derék nő elutazott Rómából, s viselkedése oly kifogástalan, búcsúja oly gyöngéd és nemes volt, hogy Thorwaldsent nagyon megszégyeníthette. Az amúgy is rideg és követelőző ember még ridegebbé és bántóbbá vált, s Ferenczynek is volt mit tűrnie. Hízelegni, alakoskodni nem tudott; Thorwaldsen előtt nem maradhatott titokban vonzódása Canovához, s ez a büszke művész ellenszenvét fölébresztette vagy fokozta. Ezentúl csak alacsonyabbrendű munkát ad neki; képmásokról többé szó sincs; főleg reliefekkel foglalkoztatja, s ezekben is gyakran csak a mellékes, decorativ részleteket bízza rá. Kaunitzék épp ekkor elkerültek Rómából, s a herczegnőben Ferenczy állandó pártfogóját és támaszát vesztette el. Helyzete Thorwaldsen műhelyében kínossá vált, ott azonban nem hagyhatta, mert ösztöndíja ahhoz a föltételhez volt kötve, hogy mesterénél marad. Thorwaldsen kíméletlen bíráló volt; Canova műveire is tudott megsemmisítő szavakat találni, lehetetlen, hogy növendéke elkerülte volna kritikája élét. S bírálata jogos volt; hisz épp az ő fő ereje,

[24] *Életrajz.* Közhasznu Esmeretek Tára i. h.

a rajz és a compositio, az a miben a művészet lényegét látta, hiányzott teljesen tanítványából. Ferenczy viszont e kritikát igaztalannak érezhette, mert azt föl sem tudta fogni, mert a formáknak kifejezéstől független, absolut szobrászati szerkesztése érthetetlen volt előtte, mert az, a minek hiányáért vádolták, épp úgy hiányzott eszményéből, Canovából. S oda volt lánczolva Thorwaldsenhez, kinek zárkozottsága elriasztotta, éles szókimondása vérig sértette, kemény bírálata kétségbe ejtette őt. Mindaz, a mit ügyességével és megfeszített szorgalmával kivívott, mind a mit a körülmények szerencsés találkozása, a császár és a nádor római utazása révén elért: «szerencséjének planétája» így változott egy-két hónap alatt nehéz nyüggé. Keserveit, fenékig fölkavart lelkének hangulatát meghitt barátja, öcscse előtt önti ki:

«Az irigység, maga hasznakeresés czifrán ragadozza az én verejtékkel szerzett javaimat. A rágalmazás gázolja az én sok fáradsággal szerzett becsületemet, minden barátimtól, testvérimtől megfosztva élek ezen barbarus nemzet között és ennyi sok bajaimnak, ha kérdenék, kik az okai, egyetlen egy szóval azt felelném, a mesterem, a ki is még a Palatinussal oly fainul kicsinálta a dolgot, hogy én nekem megmondatódott, hogy csak úgy lesz vagy addig tart a stipendiumom, míg ő nála maradok. Már most, ha egy fél napot mulatok, mindjárt megkérdi, talám nincsen kedve dolgozni vagy ahhoz a munkához? Hiszem — a fizetésbe, a hol érdemlettem volna kilencz vagy tíz aranyat, ad kettőt, munkával is már most csak olyakkal trattál, hogy nem hogy az elmét pallérozná, hanem ha valami fogásai volnának is, megtompítná. Mondjam, hogy nem tetszik? Vagy ha odahagynám őtet minden fizetésivel együtt a Palatinusnak, kész lesz pénzen is embert fogadni, a kik engemet üldözzenek, vagy ha végképen idehagynám Olaszországot, kérlek ugyan mit mondanának a magyarok s a magyarokról, hogy az ő Ferenczieket az asszonyi lágyság visszahúzta hazájába a mesterség viadalpiaczáról. Így jár az, a ki téli reggel útra indul; az éjjeli havat

kell annak törni és a fuvatagokkal küzködni, nem volt senki előttem, nem látok senkit mellettem, utánam is keveseket vagy talán őket észre nem veszem; tégedet ismét egyedül kérlek, légy énnékem hazámfia, barátom, testvérem, te légy nékem mindenem, óh egyetlen egy Józsefi nevem.» (1819 julius 14.)

Ferenczy *szerencséjére* azonban Thorwaldsen e levél keltének napján elutazott hazájába, a honnan csak másfél év múlva jött vissza.

* * *

Körülbelül egy hónappal ezelőtt tért vissza egy esztendeig tartott görög útjáról gróf Széchenyi István. Türelmetlen volt már, szeretett volna mielőbb hazarepülni; kétségek kínozták, hogy öreg atyját életben találja-e még? Nápolyban Ferencz császárt lelte, ki uti cassája őrizetét rábízta. E váratlan késleltetés egészen kihozta lelki egyensúlyából: ilyen kedélyállapotban találkozott Rómában, június első felében a szintén zaklatott, érzékeny Ferenczyvel.

«Nápolyból Bécs felé menőben átutazott Rómán többek közt az ifjú gróf Széchenyi magyar huszárkapitány is társával, egy német gróffal és itten mind a Canova, mind a Thorwaldsen műhelyét meglátogatta. Én éppen a Canova műhelyében dolgoztam és a nagylelkű Canova engemet bemutatni el nem mulasztotta; de oly dicsériák közt tette azt, hogy szinte pirulnom kellett azoknak hallatára. Egyebek közt azzal magasztalt, hogy «alig van Rómában valaki, a ki a római múzeumokat annyira esmerné, mint ez a magyar ifjú, mert nemcsak azt tudja határozottan, hogy mindenik kép vagy szobor kit vagy mit ábrázol, hanem azt is megtudja mondani, hogy ez vagy amaz műdarabot kicsoda készitette. Én magam többször meglátogatván a múzeumokat csodálkozva tapasztaltam azon fundamentumos esmeretet, melyet alig egy év leforgása alatt szerzett.» Ennek hallatára felszólított a gróf, hogy meg akarván látogatni a római múzeumokat, nemcsak a közönségeseket, hanem a magánosokat, legyek az ő

Ciceronéjok. Szívesen felajánlottam magamat, igy szólván: nagy örömömre fog szolgálni, ha a grófnak valamiben szolgálatjára lehetek, mert ez csak igen kevés része lesz azon hálának, melylyel minden igaz magyar tartozik a gróf halhatatlan édes ura atyja emlékének, ki a magyar nemzetnek egy gazdag múzeumot ajándékozott, melyben, mint óhajtom és reménylem, az én műveim is helyet fognak kérni. Másnap reggel megkezdtük a látogatást és folytattuk egészen ebédig azaz délutáni négy óráig, mikor ők ebédelni mentek s én is. Én estve nagyon bágyadtnak éreztem magamat, mert a déli órákban az utczán járni vakmerő és szokatlan dolog, azért, mert könnyen veszedelmes hideglelést kaphat az ember. Ugyanazért másnap a meghatározott helyen fiakkerben jelentem meg, nem kevélységből, hogy ők kocsin jártak, hanem azon félelemből, hogy valamiképen meg ne betegedjem. Ez így tartott csaknem két hétig, mikor a grófoktól bucsút vévén szokott studiumaimhoz visszatértem. Bucsúzáskor a gróf így szólott: köszönöm fáradságát, majd megszolgálom, ha majd haza jön. De oly hideg ábrázattal, komor szemöldökkel mondta ezt, hogy inkább félek tőle, mint valaha valami jót várjak tőle. Később hallám, hogy innen Görögországba utazott, nevezetesen Athenébe, magával vivén bizonyos Einsele nevű német festőt. Ugy-e igaz okom van tőle inkább megijedni, mint valami jót várni. A művészségnek nem lehet és nem lesz igaz mecenasa egy gőgös és fösvény. Ő pedig irántam ilyennek mutatta magát, míg vele jártam a múzeumokat; mert nem látott arra méltónak, hogy az ifjú képfaragót a kocsiban egy üléssel megkinálja, noha a napokban tikkasztó forróság volt, vagy pedig egy tányér levesre meginvitálja. No de miért panaszkodom én egy nagy úr ellen. Hiszen jól tudod Liviusból: Querelae ne tunc quidem gratae futurae, cum forsitan justae et necessariae erunt. Különben is ő katona, ki szüntelen a nagy világban forog: én pedig alacsony sorsú képfaragó vagyok, ki örömest keresi a csendes magánosságot. Meglehet, hogy sohasem találkozunk többé ez életben és ha találkoznánk, tán nem fog oly hideg arczczal és komor ránczba

szedett szemöldökkel rámtekinteni. De legyen elég a panaszokból ennyi.»[25]

A kölcsönös kedélyállapot sokat megértet, de Széchenyi viselkedése amellett határozott ellenszenvre vall. Nagy ellentétek találkoztak itt: főúr és közember, katholikus és református, az urbánus dunántúli és a rustikus dunáninneni, nyugot és kelet; ellentétek, melyek hazánk történetében gyakran játszottak szomorú szerepet. A hideg ábrázat alá rejtett ellenszenv egész életre szólott s egyik oka lett Ferenczy tragédiájának.

8. Munkák a Thorwaldsen atelierben. — Nápolyi út (1819—20).

Thorwaldsen elutaztával Ferenczy megkönnyebbült. Nem volt már, a ki szemére vesse, ha egy napot műhelyen kívül, esetleg Canovánál töltött; nem volt, a ki kezdetleges rajzait kemény birálattal illesse. A műhelyben munkája meg volt ugyan szabva, de annak terhét kevésbbé érezte.

Thorwaldsen atelierje épp egy nagyszabású vállalattal volt elfoglalva: a Nagy Sándor diadalmenetét ábrázoló dombormű márványba faragásával. E reliefet három hónap alatt mintázta Thorwaldsen 1812-ben, mikor a Quirinal termeit Stern Raphael építész Napoleon fogadására alakította át. A gipszfríz a palota egyik termét díszíti. E dombormű nagy tetszést aratott, a mint hogy csodálatosképen Thorwaldsen reliefjeit egyáltalán jobban méltányolták szobrainál. Az ok valószínűleg e reliefek világos elbeszélő módjában, a tárgyak érzelmes játszisságában rejlik, szóval inkább tartalmi,

25 E levéltöredék a művész öcscsének, Ferenczy Józsefnek másolatában maradt csak reánk. Majdnem bizonyos, hogy Ferenczy e levelet sohasem irta meg, s öcscse csupán a művésznek későbbi szóbeli elbeszélése alapján construálta azt. Ferenczy József 1874-ben közölte elhunyt bátyja római leveleit a Fővárosi Lapokban, de nem szószerint, s gyakran belétoldva oly részleteket is, melyekről szóbeli közlés útján volt tudomása. Ferenczynek egyik ránkmaradt levelébe (1819 július 14-éről) szurta be e kérdéses részletet is. Eljárása azonban mindig jóhiszemű, ragaszkodik a bátyjától hallottakhoz, s némi túlzó színezés levonásával, Ferenczy és Széchenyi római együttléte kétségkivül ily formán esett meg. V. ö. 43 lap 18 jegyzetével.

mint művészeti momentumokban. Thorwaldsen dombormüvein gyakran még a rajz is bizonytalan, s fő érdemük az, hogy szépen folyó vonalaik kellemesen töltik be a háttér síkját. Formai tekintetben azonban távolról sem érik el szobrait.

Sommariva gróf 1818 újévjén megrendelte a *Nagy Sándor diadalmenetének* egy márványpéldányát, comoparti villája számára. Ferenczynek Thorwaldsen műhelyében való öt évi *napszámoskodását* főleg e relief egyes részeinek kifaragása foglalja le. Dolgozott ezenkívül még néhány más márványmunkán is, ú. m. a *Kis Ámor* cz. szobron, a *Lantpengető Ámor*-on, a *Szüret* cz. reliefen, a *Ganymedes*-en, az *Oroszlán*-on, a *Győzelmes Ámor*-on, a *Pásztorfiú* négy különböző példányán, a *Nyilát vizsgáló Ámor*-on, az *Aesculap és Hygieia* cz. dombormüvön, azonban munkája ezeken leginkább jelentéktelen részletekre szorítkozott. Ellenben a Villa Carlotta márvány reliefjének számottevő része az ő keze munkája.[26]

[26] Thorwaldsen üzleti könyveiből, melyeket a kopenhágai Thorwaldsen-múzeum őriz, pontosan meg lehetett állapitani, hogy Ferenczy 1819-től 1823-ig mit dolgozott műhelyében, s mennyi munkabért kapott. Ez adatok időrendben összeállitva:

1819. július—november. *Mura di Babilonia. Lavora alle pecore. ...	össz.:	14	scudi.
1819. november. *Bacofano. Lavora gli ornati.	»	9	»
(1819. deczember — 1820. január. Ferenczy Nápolyban tartózkodik.)			
1820. február—április. *Donne che spargono fiori	heti:	4	»
1820. április 15-ikétől június 17-ikéig. *Babilonesi sotto le mura	»	4	»
1820. június 16-ikától augusztus 5-ikéig. *Carro d' Alessandro	»	4	»
1820. augusztustól az év végéig. Amorino 2°	»	4	»
1820. deczember 30-ikától 1821. jan 5-ikéig. Amorino che suona la lira	össz.:	6	»
1821. január 7-ikétől február 10-ikéig. Vendemmia	heti:	4	»
1821. február. Ganimede con aquila. (Hat napig, a sason.)			
1821. márczius 11-ikétől május 25-ikéig. Leone	»	4	»
1821. június 2-ikától június 23-ikáig. Amore vincitore	össz.:	23	»
1821. június 16-ikán. Pastore 1° (lavora la pelle.)	»	1	»
1821. augusztus 25-ikétől szeptember 8-ikáig. Amorino con l'arco. (A szárnyakon.)	»	9	»
1821. augusztus végétől október 27-ikéig. *Officiali	heti:	4	»
1821. október 26. és 27. Esculapio ed Igia	össz.:	2	»
1821. deczember végétől 1822. június 1-éig. *Generali ed Elefante...	»	71	»
1822. június 20-ikától augusztus 2-ikáig. Pastore terzo. (A kutyán és a fatörzsön.)	»	23½	»
1822. július 1—20-ikáig. *Cavalleria No 2.	»	19	»
1822. július 20-ikától szeptember 7-ikéig. *Soldati di Fanteria	»	5½	»
1822. július 20-ikától november 16-ikáig. *Due soldati armati di Scudo	»	51½	»

Ferenczy helyesen nevezte az atelierben való munkálkodását napszámoskodásnak. A gipszmodellek után való márványfaragás fejleszthette kézi ügyességét, de művészetét nem vitte előbbre. Kenyerét kereste vele, s nem is tekintette másnak, mint kenyérkereső munkának. Az atelier nem volt számára művészeti iskola. Thorwaldsent önmagától nem értette meg, az pedig nem törekedett magát legényeivel megértetni. Nem tanító mestere volt, csak kellemetlen főnöke. A munka tűrhetőbbé vált, hogy a zsörtölődő munkaadó elutazott.

Ferenczy kedélye lassankint földerült. És megjött a római ősz, napjának arany ragyogásával, a nyári forróság után fölfrissült természet izzó színpompájával, a leírhatatlan szépségű és nyugalmú római október. A campagna vidám ottobrátáiból Ferenczy is kivette részét. «25. octobris — úgymond — ünnepeltük mi (ifjú künstlerek) az ősz vagy Bacchus ünnepét». A telet szintén kellemesen töltötte; Esterházy herczeg elvitte magával Nápolyba. Útját érdekesen írja le levelében:

«Az idő kelleme és az ujságlátás kivánása engemet lehivott Neapolba, csak valami kevés időt is ezen itt és nem másutt található városba eltölteni, annyival is inkább, hogy ezen utazás egy oly fő rendű úrral, mint herczeg Eszterházy történt meg. Félretévén én a levélirás czeremóniáit, én itt rövideden leirom, imitt-amott tett tapasztalásimat, ezer egészséget küldvén mellette.

«Mi 23. decembris 1819. Rómából kiindulván 28 óra folyása alatt Neapolba értünk, amely út magába foglal 19 posta statiókat; az az út, melyen most Neapolba járnak, régenten hívták Via

1822. deczember 1-étől 1823. január 18-ikáig. *Scudieri di Alessandro	össz.:	19½	scudi.
1822. deczember végétől 1823. január 11-ikéig. Pastore secondo......	»	9	»
1823. május 17-ikétől június 21-ikéig. *Cavalleria No 2.	»	22	»
1823. június 28. Pastore quarto. (giornate cinque al cane)	»	5	»
1823. augusztus 14-ikétől augusztus 30-ikáig. *Cavalleria No 2.	»	9	»
1823. szeptember 1-jétől szeptember 13-ikáig. *Cavalleria No 2. ...	»	9½	»

A *-gal jelzettek a *Nagy Sándor bevonulása Babilonba* cz. relief részletei. A dátumok a munkáért kapott fizetések napjait jelzik. Ferenczy napi bére egy scudo volt, ugyanannyi, mint a Thorwaldsen műhelyében dolgozó többi jobb szobrásznak; a segédmunkások sokkal kevesebbet kerestek. A heti 4 scudi bér úgy értendő, hogy Ferenczy a hétnek csak négy napján dolgozott mester számára.

Tusculana, az itt közellévő városról *Tusculo*, Latiumnak egy főbb városa. Ezen a vidéken verekedett a carthagóbeli Hannibal a rómaiakkal. Az út melléke tele van sok régi omladékokkal és emlékoszlopokkal, úgy, hogy nem lehet itt általmenni, hogy egy mély gondolkozásba el ne merüljön az ember. A második posta Albano; ezen város fundáltatott az Eneas fiától 400 esztendővel a Róma fundálása előtt. Régenten virágzó, de most csak nyomait látni a régi fényének. Majd minden mértföldről volna itt valami megjegyzésre való, de én azt elmellőzöm, térek a czélomra, Neapolról valamit írni. — A származása ezen roppant városnak oly régi, hogy az csaknem egész homályba vagyon a mesés régiségnek. Némelyek szerint Falerno, egy a Jázon utitársai közül volt fundálója, 1300 esztendővel Krisztus születése előtt. Mások szerint Partenope egy a szirének közül, a ki itt hajótörést szenvedvén, építette ezt a várost, mások tulajdonítják Herculesnek, Eneasnak, Ulissesnek; igen lassú volt a nevelkedése ennek a városnak, úgy, hogy Krisztus születése előtt valami 30 esztendővel kezdett a históriákba forogni. Annak utána sok viszontagságokon ment által; több különböző házakból való királyai voltak, míg végre IV. Ferdinand spanyol familiából való fi 1759-ben királynak választatott. Minekutána 47 esztendeig uralkodott, Napoleon Bonaparte magáévá tette és az öcscsének Józsefnek adta; az ismét a sógorának Joachim Muratnak, a ki az utolsó háborúban a maga tulajdon generálisától megöletett. Napoleon is leesvén a trónusról, ismét a IV. Ferdinand a királyi székbe helyheztetett.

«Neápol hosszasan elnyúlik a tenger partján és a kinézése esik délre. Számlál 450 ezer lakost és ezek között 40 ezer lazzarok vagy szegények. Ezek egész esztendőt ált egy ingbe és egy kurta gatyába, egy sapkába járnak, halászatból s aprólékos szolgálatból élnek. Vagynak benn mintegy 300 templomai s több közönséges institutumjai és szegények háza.

«Neápoltól napnyugotra esik nemcsak egy felette termékeny és kellemetes vidék, kivált a régibb időkben bővelkedett sok hasznos füvekkel, meleg orvosi fürdőkkel, ugyanazért építettek itt csak-

nem minden Istenségnek templomokat és a mesés poétai költemények itt verték fészkeket. Itt vagyon egy büdöskő hegy, a mely helyen hitték a régiek, hogy Herkules a gigansokkal verekedett. Nem messze innen volt a Cicerónak a majorja és az akadémiája. Ehhez nem messze és két mértföldre Neápoltól volt Falernum hegye, az a régi históriákban híres falernumi bort termő hegy, de most tűzsalakkal, egygyel s mással beboríttatván, csaknem egész terméketlen. Ez alatt a hegy alatt volt egy jóforma város Tripergole, a mely város 1538-ban egy rettenetes földindulás alkalmatosságával elsülyedt az ő szerencsétlen lakosival. Azon a helyen láng és tűz jöve ki és három nap alatt azon a helyen csupa tűzsalakból egy boglyaforma hegy termett, a kerülete egy mértföld. Nem messze vagyon egy tó, Averno, ennek a mellékin vagynak sok barlangok, a melyek közül hitték a régiek egyiket a Pluto ország kapujának, egy másikat a Sibilla jövendőmondó barlangjának. Ezen utolsóba be is hágtam, itt láttam a fürdőjét, a hol aludt, azokat a föld alatt való utakat, a melyen emez s amaz helységbe mehetett, azt az üreget, melybe magát behúzván az oraculumokat mondotta; innen valami mértföldnyire hitték lenni az Elizium mezejét, ismét innen vagy ezer lépésre van az Acherusia vagy Acheronte tava, a melyen a költemények szerint a lelkeknek által kellett hajózni az Elizium mezejére a Charon felvigyázása alatt s a t.

«Nápoltól napkeletre egy mértföldnyire esik Herculanum, ez volt egy felette pompás város, sok római gavalléroknak voltak itten mulatóházai és itt fecsérlették el pénzeket, a mint azon a helyen talált régiségek nyilván megmutatják az ő hajdani fényét, de Krisztus születése után 63 esztendővel egy erős földindulástól sokat szenvedett; felépült volna ez ismét, ha a 79-ikbe Krisztus születése után a legrettenetesebb tűzokádás el nem temette volna épen, midőn a nép a teátrumba volt és még azon két más emlékezetes városokat Pompei és Stabia. Csak kevés idő alatt úgy elveszett az emlékezete az emberek között, hogy csak némely régiséget kedvelők kezdették a körmöket rajta rágni, ugyan hol

lehettek, míg 1689-ben némely lakosok egy kutat akarván ásni, némely márványdarabokat s más felülírásokat találtak, de ismét csak abba maradt az egész 1720-ig, míg felébredtek, hogy a bizonyosan a Herculanum városa és nagy költségen kezdették ásatni.

«Innen visz fel az út a Vezuv hegyére. Ez a rettenetes hegy fekszik a tenger partján, 552 sing magasságú és 6 mértföld a kerülete. Vagyon három csúcsa vagy teteje, melyek közül a legmagasabb a mostani tűzokádólyuk. Ugy hiszik hogy ez a három volt egy sokkal magasabb hegy a mostaninál, de valami rettenetes tűzokádáskor a hegyit elszakította és oly hármas csúcs formába marada. Az én felmenetelem volt estve egy jártas útmutatóval és felmentünk egész két harmad részire. Itt egy remete házába beszállottunk, reggeli három órakor felkelvén, felmentünk fáklyával egész a csúcsáig ezen borzasztó játékot éjjel szemlélni. Nagy kívánságom volt volna belenézni, de midőn hozzá közelítettem, egy sűrű büdösköves füst egészen elnyomott. Annyit mindazáltal kivehettem, hogy vagyon egy ovál formája és ennek az egyik reszibe valami 3 ölnyi nagyságú lyuk, a másik részibe egy másik mint egy 1½ ölnyi szélességű, ezen a lyukon jött ki minden négy vagy öt minutába tüzes kő, hamu, szikra és tüzes füst oly formába, mint mikor a kemencze jól befüllik. A köveket hányta, mintegy 10—12 ölnyi magasságra, a mely a partjára leesvén, hasonlatossága lett egy jó folyó kosárhoz. Mikor a kisebbik lyuk köpött, a föld alattunk reszkete és egy roppanással kiköpe és egy abroncsforma füst a többi füsttől elválván, magosan nagy sebességgel felemelkede és ez az abroncs a formáját egész mértföldnyire is szélmentibe repülvén megtartotta. Ezen abroncs vagy karika füstöt lehet szemlélni a pipafüstnél vagy egy jól töltött mozsárágyú elsülésekor. Itt azomba magamat még egynéhány ölnyire visszahúzván, a nap kezde emelkedni s így volt a szerencsém éjjel és nappal szemlélője lenni: a nap feljöttével másodszor is felhágván, tüzet többé nem láttam, a kövek is a levegőbe mint feketének tetszettek,

végre ily tapasztalásim után vevém észre a csizmámon esett károkat, a körülöttem lehullott ökölnyi kődarabok fenyegettek, jutván az is eszembe, hogy Plinius s mások itt vesztették el életeket, a vezetőmnek is jó tanácsára hallgatván, végképen visszatértem és útunkat a szomorú város Pompei felé vettük. Valami húsz ölnyire leszállván, érzettünk rettenetes nagy hideget, úgy hogy a hajam kezdett deresedni. Szinte 40 ölnyire a csúcsától találtunk a hegy oldalába három tűzforrásra, a hol a hegy lyukat kapván, a tűzsalak kifoly, a nagyobbiknak nagysága volt mint egy három akós hordó, a hol a salak mintegy nagy méltósággal kinyomult és az hegy aljáig lefolyt.

«Rettenetes a nagy tűzokádáskor a Vesuv, mint volt a 79-ben; a hegy megnyilt egy csattanásra egy sűrű füst felemelkede, mintegy terepély fa és az ég harmadnapig homályba marada. Herculanum, Pompei és Stábia városok eltemettettek. Plinius naturalista, a római hajók kormányosa hozzá közelítvén, Stábia városánál elvesze, a mely mintegy két mértföldnyire lehet a hegytől. A magasan felrepült hamufelleget a szél elhordta Egyiptomba, Siriába, Konstantinápolba. A 79-től fogva az 1794-ig voltak 36 főbb tűzokádások, de azonközben csaknem minden esztendőben voltak kisebb s nagyobb mértékbe.

«Mi azomba Pompei városát elérvén, a *Régiség* a legnagyobb méltóságba megjelene; mi okozhat nagyobb érzést, mint azokon az utczákon járni, azokba a házakba forogni, a hol jártak, forogtak a hajdani világ nagyai, azokat a mesteri műveket szemlélni, melyeket követni csaknem lehetetlen, azokat a szent templomokat, oltárokat tapodni, a melyhez egy közembernek hajdan közelítni élete vesztibe került. Csaknem minden házat egyről-egyre meg lehet esmérni, ki lakott benne, melyik volt a kávéház, borkorcsma, olajáruló, lakatos, patikárus, molnár, mészárszék, tömlöcz, strázsaház, külömb-külömbféle teátrumok, ebédlőház, fürdő s a t. De közönségesen szólván, igen kevés embercsontra találtak, a melyből ki lehet húzni, mintha a lakosoknak elég idejük lett volna elfutni és hogy csak azok maradtak vissza, a kiket

vagy a kincsek visszatartott, vagy az ujságlesésből visszamaradtak. Találtattak itt papirosra tett írások, kenyerek, vásznak, a melyeket a hamu egészen el nem emésztett, csupán szénné égette s mint szén rothadást nem szenvede.»[27]

Néhány nap múlva elhagyta Nápolyt s visszatért Rómába, rendes foglalatosságai közé.

9. Ferenczy álma. — *A Hunyadi rajz.* — Az 1820-iki ősz.

A nádori ösztöndíj hire már elérkezett Magyarországba, s ott reményt és lelkesedést keltett. A hazulról jövő elismerés hallatára Ferenczyben fölbuzog a hazafiui érzés.

«Második July írott leveleket — írja szüleinek 1819 október 15-én, még Nápolyba utazása előtt — nagy kíváncsisággal olvasván hol szomorú, hol ismét vigasztaló dolgokra találtam, tudniillik előttem már előre képzelt erőtlenségeket s fogyatkozásikat tulajdon kézírással erősítvén, lehetetlen volt egy érzékeny szívnek könyvezés nélkül áltolvasni, de a levél folytába tovább olvasván, megértettem az én magamviseletével való megelégedéseket és a kedves hazafiaknak felőlem való képzelődéseket. Azt az egyet megvallom, hogy nagy dolog, a mibe fogtam és ha Mennyei gondviselés grádicsról grádicsra nem vezetett volna ide, egyszerre nem mertem volna fejemet reáadni, azt most is megesmérvén, hogy a tehetség kevesebb, mint az igyekezet, azért illik, hogy alázatos legyen a mi beszédünk hangja mindaddig, míg testünk a porvárosba vitetik és annak utána bejön az a bizonytalan idő rámája, a melyben a mi nevünk a köznép száján forog és a szemes utazó felkiáltva fogja mondani, ezek! ezek!! azok az emlékoszlopok, a melyet az ő kedves hazafiainak emelt Ferenczy.

«Én egy csendes álomba láttam magamat egy egész légiótól körülvéve, mindnyájan felséges tekintetbe, de a sok munkától fáradtan reszketve egészen egy fátyollal befedve kezdettek felém

[27] Szüleinek, 1820 jan. 16.

közelítni, nevemen és fioknak nevezni. Megbosszankodván felkiálték, ki nevez engemet, ki hív engemet fiának, én a rimaszombati Ferenczynek a fia vagyok. Egyik a többek közül felém hajolván s fejét a jobb vállára lecsüggesztve, mosolygó csendes hangon mondá: hát nem esméred-e a te őseidet? Érzésim egészen más rugóra találván, körülnézem újabban őket, hát megesmérem magát a nagy Hunyadit, Zrinyit, Horvát Ádámot, Gyöngyössit s másokat. Mindnyájan egy hangon felkiálták: Ne hagyj meghalni! Én megigértem minden lehetőségeket elkövetni, csak magamat ezen szent árnyékokhoz háladatosnak mutathassam. Horvát Ádám és Hunyadi mindég közel állottak egymáshoz, gyakran egymással kezet fogtak és felőlem lassú hangon valamit beszélettek; némelyek kezdettek panaszolkodni, hogy az ő testek még temetetlen (Mátyási: *A kis itéletnap* «S ők tán temetetlenek is ó s a t.»)[28] és az el nem temetett testek lelkének, hogy nem volna szabad az árnyékországba bemenni. Csokonay többet érzésivel és szemivel, mint szájával beszélt. Köszönte az ő én tőlem márványba faragott mellképit; azomba kezdettek eloszolni, kívántam kinek-kinek a caracterával és ábrázhúzásival megesmerkedni, hogy egy bizonytalan álorczát a késő világ ne csodáljon.

«De majd sok is az effélékről . . .

«A mesterségbe és a mesterség fogásiba újabb-újabb praktikákra akadok, úgy, hogy a mely munkát a mult tavaszon agyagba egy nap elkészítettem, most fél nap elkészítem és még jobban.

«Kezeiket csókolván ajánlom a kegyelmes Isten gondviselésére s maradok egy *igaz fiúi tiszteletnek oszlopa.*»

Talán ez álom hatása alatt kezdett Ferenczy a Hunyadiak történetéről gondolkozni, mely nemsokára az *Igaz fiúi hűség oszlopa* czímű rajzának tárgyát adta. Ez 1820 tavaszán készült

[28] Ferenczy emlékezetből idézi családi költőjüket. A *Kis itélet napja* cz. költemény idevágó sorai:

»Hol hartza miatt a' Sárkány-fogról termett embeinek,
Soha meg nem, sirathato Magyarok is hevernek,
És talán temetetlen is . . .»

Mátyási József Verseinek Folytatása. Vátz, 1798. 309. l.

el. «Több mostani munkáim között — úgymond — készítettem egy rajzot, a melynek foglalatja ez, a mint még eszembe juta a Horváth Ádám munkájából.

«Hunyadi János sok viszontagsági után a Drakula fia csalárdsága által a fogságba ese, melyet hallván Mátyás és László, elutaztak az atyjok meglátására.

«Hunyady egy ily véletlen látogatáson felette megilletődve, fogadá őket; egyik megölelé nagy kegyességgel, a másik testvérjére borulva láttatik, mintha nem merne az atyjának szemibe nézni. — Röviden írva azon szempillantásba, midőn Hunyadi mondotta: Hát eljöttél fiam s a t.

«Az egyik részibe a fogháznak vagyon még egy török szolga, a kezibe egy fáklyát tartván; úgy tetszik az ábrázatjába, mintha ez is részt venne ezen szomorú játékba.

«Ezen itt megírt rajz azok előtt, a kik csak látták, nagy helybenhagyást talált és sok jó barátim unszorlásából a Palatinusnak küldöttem; hogyha énnekem igaz valódi maecenásommá leve, távollétembe is tudná meg az én mesterségbe tett lépésimet, az én haza és hazafiúi szeretetemet, midőn oly hazafiakról teszek emlékezetet, a kik érdemesek volnának egy nálamnál helyesebb kéz művjeire. Édes reménység, hogy én az én kötelességemnek eleget tettem.»[29]

József nádor e rajzot a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta; onnét a Magyar Történeti Képcsarnok gyűjteményébe került. Czíme: *Igaz fiui hűség oszlopa.* A czím alá Ferenczy Horváth Ádám sorait írta, emlékezetből:

Hát eljöttél fiam? S ifjú gyengeséged
Meg nem tartóztata?
Erre köteles-e fiui hűséged?
Mely nagy gyönyörűség nékem látni téged!»[30]

[29] Szülőihez 1820 április 19-ikén.

[30] E sorok helyesen:

«S hát eljöttél? Fiam! és várt kegyességed
Meg nem gátolhatta ifjú gyermekséged,
Melly nagy édes Fiam! fiui hűséged!
Mely nagy gyönyörűség nékem látni téged!»

Horváth Ádám: Hunnias vagy Magyar Hunyadi. Győr 1787. Negyedik könyv, 132. l.

A domborművet ábrázoló sepia-rajz rendkivül kezdetleges, s érthetetlen, mikép találhatott az csak valakinél is helybenhagyást. Pedig a nádornál is teljes elismerést aratott. »A palatinus nagy megelégedést mutatott, hogy a Magyar Saruba, a Mesterségek néző piaczára kezdünk hágni!» [31]

1820 őszét még Thorwaldsen nélkül élvezheti Ferenczy, künn Róma páratlan környékén, a sabin hegyek zuhogó patakjai s az albanói hegyek csöndes tavai mellett. Itt «a képfaragás mesterségbe és a históriák s más egyéb könyvek olvasásába foganatos lépéseket tehettem, eljutni a czélra, egy oly nemes és szabad nemzet tagjának magamat nevezni.» [32] Ekkor kezdett egy nagyobb, önálló szobormű gondolatával foglalkozni.

10. *A Szép Mesterségek kezdete* cz. szobormű *(A pásztorleányka)* 1820–22. Két rajz: *Szeőke Ferencz emlékezete* és *Csucsuj* (1821).

1820. deczember 16-án Thorwaldsen visszaérkezett Rómába. «A principálisom Thorwaldsen Rómába hazaérkezett, a vele született egoismus örökösen benne lakik, az elkészült munkáknak örült, utazásába a császárral beszélvén a Schwartzenberg monumentuma kezére bizatott. Jól lehet a császár engem csak félig-meddig esmér, de nem felejtkezett el felőlem tudakozódni, ezen visszaemlékezések csaknem elhitettetik velem, hogy még továbbra is reámemlékeznek, hasonlóképen herczeg Esterházy, végre hogy leveledet tanunak hívjam, tekintetes Kazinczy ur, a kinek is béhuzott szavai könnyeket facsart szemeimből. Levelet tőle nem kaptam, de te köszöntsd.» [33]

A hazulról érkező bátorítások — a szemes Kazinczy, a mint látjuk, már fölfedezte az új tehetséget — s talán Thorwaldsen másféléves távolléte is, annyira megerősítették Ferenczy önbizalmát, hogy 1820 őszén elkezdett «*egy márványstátuát a maga*

[31] Szüleinek, 1820. november 1-én.
[32] Szülőihez, 1820 november 1-én.
[33] Öcscséhez, 1820 deczember 20-ikán.

számára késziteni: azon név alatt: a Szép Mesterségek kezdete». Egy ismeretes monda a művészet kezdetét úgy magyarázza, «hogy egy pásztorleány, midőn a szeretője el akarván utazni, az árnyékját a homokba békarczolta, hogy e szerint a szeretőjének ábrázatja örökös emlékezetben nála maradna.»[34] Ferenczy szobra ez első művészt, a pásztorleánykát ábrázolja, a mint a fövenybe rajzolja kedvese arczvonalait.

A munka jól ment, s Ferenczyt most már Thorwaldsen jelenléte sem igen bántotta. Szobrán otthon dolgozgatott, szállása mellett való műhelyében, valószínűleg még mindig a Palazzo di Veneziában (14. ábra), a hol Kaunitz herczegasszony rendelt neki szobát, s honnét az új nagykövet, a művészetkedvelő Apponyi gróf alig zavarta el. Ferenczy volt tudtunkkal az első magyar művész a XV. századbeli hatalmas várpalotában, melynek tornyában azóta számos hazánkfia tanulgatta több-kevesebb szorgalommal a művészetet s a Castelli Romani nemes nedűit.

A munka a legjobb nyugtató szer; az egyetlen, a mi a lélek egyensúlyát föntartja. Hatása Ferenczyn szemmel látható; nyugodt bizalommal néz a jövő elé s kritikus mestere nem ejti többé kétségbe. Mint első művészeti vállalkozása idejében, mikor Bécsben pályaművét, a Solon érmet metszette, olyan emelkedett és egyenletes a hangulata most, midőn első nagyobb szoborművét alkotja. Akkor az 1816-os esztendőről azt írta, hogy templomot érdemel tőle; most önmaga hasonlítja állapotát az akkorihoz. «A temperamentumom olyforma, mint a milyen volt az 1816-dikba, valamennyire komor, de a társaságba a legjobb kedvet mutatható, elmebeli tehetségem éles, a jelenvalót könnyen megfogható, az elmultra jól emlékező, munkás, egy mértékletes álommal megelégedő, közönségesen éjfélkor menvén álomra, reggeli hat órára esik felkelésem.»[35] Másfél évi szorgalmatosság alatt a jó hangulat változatlanul megmarad. 1822 június

34 Öcscsének, 1820. deczember 20-án.
35 Szüleinek, 1821. május 16-ikán.

IV. A SZÉP MESTERSÉGEK KEZDETE (PÁSZTORLEÁNYKA).

Márvány. Nemzeti Múzeum.

19-ikén írja szüleinek: «Ez idő szerint egészségem s állapotom a legjobb, életem rendi szép szerencsékkel tündöklik, úgy hogy kevesen lesznek azok az ifjuk, a kik néhány esztendei szenvedések után oly szép kinézéseket a jövendőre tehetnének és már a jelen valóba is oly nyugodt megelégedéssel lehetnének. Édes reménység az, hogy a hazánknak szolgálatot, kötelességünknek eleget tettünk. — Épen ma végeztem el azon márvány státuát a pallérozásig, a melyről már más levelembe emlékezetet tettem; vagy két hét mulva tökéletesen elkészülvén, a Palatinusnak be fogom küldeni; reménylem hogy elégedést fog találni. Életemet is csak addig kivántam, míg ennyit megtehettem..» Atyja kérdéseire felelendő, így folytatja:

«A mely a mi müvességünket illeti, annak a neve is *szabad müvesség;* nincsen semmi régula vagy törvény alá szabva, csupán azon illendőség, hogy az ifjabb tiszteli az öregebbet, őtet tanácsra hívja vagy műhelybe is beáll, máskülönben egy mezei szántóvető ember is annyi státuát csinálhatna, a mennyit akarna, és ha jól csinálja, annyi dicsérete lenne, mint a legelső római faragónak. Én is négy esztendővel ezelőtt nem voltam sem több, sem kevesebb, mint most, csupán azóta nyert figyelmetességek érdemes Maecenásimnak tettek valamivel egy elsőbb karba. Én már most az mesterem műhelyibe is napjába csak kevés órákat, vagy holnapjába kevés napokat dolgozom; a mit dolgozom is, teszem, hogy az ő vagy a világ szeme előtt ne láttassam felfujt kevélynek; hogy én őt tartom egy oly mesternek, a milyen én talán sohasem lehetek. Máskülönben én nekem vagyon egy tisztességes magános szállásom, mellette egy kis tanuló szobám, a hol holmi aprólékosságokat dolgozom is, meg egy műhelyem, a hol márványba vagy agyagba csendes ürességbe dolgozhatom és ha szándékom volna örökre Rómába maradni, állapotom még jobban is beigazíthatnám.»

1822 augusztus 13-ikán fejezi be végleg a *Pásztorleány*t; 14-ikének hajnalán sietve, «csak rosszul öltözött betükkel» faragja talpkövére: AVX. IOS. PALAT. SEM. AVG. ART. INI. PANN. VIND. POST.

BVDAM. RICVP. CXXXVIII. AN.[36] «Azomba az asztalos megérkezett; még utolsó kötelességemet megtettem, a legnagyobb vigyázással, magam tulajdon kezével farekeszébe béhelyezhettem, kívántam szerencsés megérkezést és a magyar művész égen boldog derülést. Utitársul adám *Csokonait*, a ki őt Budáig be fogja kísírteni és onnan Debreczenbe, mint született földére, a collegiumba fog küldetni, ezen előírással: CSOKONAI; a hátulsó részire FERENTZI SC. TALE MER.» [37]

A *Pásztorleányka*, vagy mint Ferenczy hivatalosan nevezi «A Szép Mesterségek kezdete» (IV. melléklet) irodalmi tartalma mellett meglep fölfogásának szobrászi voltával. Az alak szerkesztése, egyensúlyozása kifogástalan; olyan a minőt Canovánál hiába keresünk. Canovának egyetlen hasonló guggoló helyzetű alakja, a *Történet* allegoriája Emo tengernagy emlékén a velenczei Arsenalban, sokkal nyugtalanabb; a két kar és a két szárny négyes ága igazán szélmalomszerűvé teszi szerkezetét.

Ha Ferenczy közvetlenül nem tanult is Thorwaldsentől, ha szerkesztő elveit tudatosan nem sajátította is el, a műhelyben készülő munkák észrevétlenül idomították képzeletét, s a nyugodt összetartás felé hajtották. Thorwaldsen ez időbeli két munkája, a *Ganymedes*, melyen (a sason) Ferenczy is faragott, s a *Guggoló nő* a Fruekirke ormába szánt *Szent János predicatiójá*ból, lebeghetett előtte, midőn pásztorleányát kigondolta.

A részletekben azonban Canova tanítása érvényesül. Erre vallanak különösen a kezek, kecses újjtartásukkal, s a derékig érő, ott átövezett ruha, mely a *Hebe* köntösére emlékeztet. A részletekben egyúttal sok a kifogásolható is; főleg a ruha nehézkessége, a hajtékok durvasága s a testfölület élettelen simasága. Sajátságos, hogy míg Thorwaldsentől tudatosan nem tanul semmit, sőt nem is akar tanulni, öntudatlanul mégis annak fő erénye, a biztos szerkezet, lopózik e szoborba; Canova ellenben,

[36] Öcscse figyelmezteti az évszám hibás voltára, mire ő 1823 február 1-én így felel: «A Buda visszavételéről írt jegyzés valóban hibás, én a Pest visszavételét a kiíráskor a budaival összezavartam.»

[37] Öcscsének, 1822. augusztus 31-ikén.

a kit szeret és rajongva tisztel, a ki tőle telhetőleg tanítja és javítgatja, nem tudja reá átruházni jó tulajdonságait, a ruha realistikus könnyűségét s a meztelen test meleg életét.

Hiányai mellett is e kedves szobor megüti az egykorú szobrászat átlagos mértékét, és Canova és Thorwaldsen kivételével a többiek munkája mellett szégyen nélkül megállhat. Újság, új útak keresése, kitörő egyéniség, sőt határozott elvszerűség sincs benne; azonban rendes iskolázottság nélkül való négy esztendős

18. CSUCSUJ, A FEKETE SEREG ORPHEUSA. SEPIA. MAGYAR TÖRTÉNETI KÉPCSARNOK.

szobrászkodás eredményének meglepő. Komoly szándék gyümölcse és komoly folytatást igér.

A *Pásztorleány* alkotása közben, még 1821 tavaszán, Ferenczy két rajzot is készített, melyeket a nádornak beküldött. E rajzok a Nemzeti Múzeumból a Magyar Történeti Képcsarnok gyüjteményébe kerültek. Az egyik dombormüvü fali síremléket ábrázol «Szeőke Ferencz tiszteletére, tudniillik három testvérek, a Hit, Hűség, Szeretet az ő sírboltját egy külömb-külömbféle virágokkal font koszorúval megtisztelik».[38] Alatta egy rossz leoninus pentameter, melyet Ferenczy tán maga szerkesztett:

[38] Szüleinek, 1821 május 16-ikán.

Hit, Hűség, Szeretet, Szőke Sirbóltya felett.

A kezdetleges irónrajz nem jobb a versnél; a három testvér a Canova bécsi *Krisztina siremlékén* látható három nőalaknak gyönge utánzata.

A másik rajz (18. ábra) «Mátyásynak azon verse szerint:

«Csucsuj, a Fekete sereg Orpheussa,
Ki ha muzsikájával az Estvét megkéri,
Még a Viradta is múlatságban éri»

szintén dombormüvet ábrázol.

A rajzon Thorwaldsen nyomok. Az ülő férfi, ki Csucsujt hallgatja, egyike Thorwaldsen legjellemzőbb s leggyakoribb motivumainak; a hulló Estve, az emelkedő és virágotszóró Virradta pedig az *Éjjel* és a *Nappal* híres két dombormüvének torzképei.[39]

Különös jelenség ilyen gyermekes ügyefogyottság rajzban, egyidejüleg olyan figyelemreméltó ügyességgel tervezésben és mintázásban, mint a minőt a *Pásztorleány*nál tapasztaltunk.

11. Útiterv. — Az ösztöndíj meghosszabbítása. — Az esztergomi templom. — Canova halála.

Midőn Ferenczy 1820 végén *Pásztorleányát* elkezdette, a művészeti mellett gyakorlati czél is ösztökélte. Ösztöndíjas három évéből kettő már-már lejárt; s a nádortól a negyedik évre utisegélyt szándékozott kérni, hogy római tartózkodásának

39 Ferenczy a nádor számára következő mulatságos magyarázatot mellékelte:

«Csucsuj ein Seitenspieler aus Klausenburg von welchen der Dichter Mátyásy in einen Briefe, an seinen Freund zu Pest, nach unter schriebenr art meldung macht, der schöne Ausdruck des Dichters gefiel mir so sehr, dass ich mir vornahm, selben in Kunst aufzufassen: — in folge dachte ich dem Csucsuj sittzend, mit Pastoren und Pastorinnen (pásztorokkal és pásztornőkkel!) umgeben die im zuhören, eifer süchtig ist einer, mit der Flöte in der Hand: indess sein Freund ihm auf den kommenden Morgen weisst: auf der andern seite ist die herabsinkende Nacht: in untern grunde ein liegendr Fluss Gott, der, der Szamos sein könte, ganz verwirrt weltz sich um auf diese begebenheit das der Morgen brikt herein — und die leite beyn Unterhaldung, — — und — und — — Ferenczy.»

befejezése után európai körutat tehessen. E kérése pártfogójának szánta a *Pásztorleányt*.

1821 tavaszán bejelenti a nádornak utazási szándékát s hivatkozik készülőben lévő szobrára. Egyúttal munkássága bizonyítékaként a két említett rajzot is elküldi. A nádor gróf Pálffy útján felel: Thorwaldsentől is helybenhagyott pontos utitervet kér. Ferenczy, ki József öcscsével együtt akarta európai útját megtenni, a következő tervben állapodik meg: «Rómából Neapolba, onnan vissza Rómába, annak utána Florencz, Mailand, Helvezia, a Renus mellett le Amsterdamig, onnan London, vissza Páris, Lyon. Legalább is három holnapi mulatásra: Strassburg, Berlin, Leipzig, Drezda, München, Bécs.»[40]

Ferenczy az előzmények után bizton várhatta, hogy a nádor az utitervet helyben hagyja s a kért segélyt megadja. A válasz azonban nagy meglepetést hozott. 1822 elején kapja a feleletet, melyben a nádor az utazás tervét egészen elejti, helyette a lejáró ösztöndíjat két évre meghosszabbítja és 350 Rf-ról 600-ra emeli. «A Palatinus — írja a művész — és az esztergomi érsek Magyarország prímása plánuma szerint én még más két esztendőt a pensio megnagyobbítása és hosszabbítása mellett Rómába fogok tölteni, mivel a fent említett prímás egy templomot építtetvén, énnekem kellene az abba tartozó míveket készíteni, a mely ha az én plánumom szerint elsülne, elégséges volna egy *classicus Kunstauctor* nevet elkapni, a mely alkalmatosság e világba ritka szerencse. Most épen különös levelezésim vagynak felőle.»[41]

Még két év Rómában anyagi gond nélkül, biztos alkalom emlékszerű művekre: az ifjú szobrász joggal írhatta, hogy élete rendi szép szerencsékkel tündöklik. Egyelőre ugyan még nem foglalkozik az esztergomi székesegyház számára készítendő szobrokkal; minden igyekezetével a *Pásztorleány* befejezésén dolgozik. Mint tudjuk, azt ez év augusztus 14-ikén végre útnak

40 Öcscséhez, 1821 szeptember 19-ikén.
41 Szüleihez, 1822 február 16-ikán.

indítja s most a túlfeszített munka után néhány napi pihenőt engedve magának, kirándul a sabin hegyek közé.

«Ekkép 17-ik éjfélen a delisánczra ülvén — írja — reggeli 9 órakor Valmontonban értem; szép kis mezőváros, de én semmit sem találván, a mely engemet feltartóztatott volna, kivévén a szép vadon vidékjét, egy fölöstököm után lóhátra ültem és egy útmutató segítségével szinte ebédre Palestrinába (hajdan Praeneste) régi városba értem; fundálását még a trójai harcz eleibe teszik; itten lett volna valami nevezetes látnivaló, de épen templom vagy egy szent innepe lévén, az egész nép dobzódás s vendégségbe foglalatoskodott. Én magam is minden más dolgokról gondoltam, mint a magam tulajdon művészségéről s csakhamar egy római jóbarátom d'Angelis nevű úrra akadván, engemet egy jó barátjához vezetett, a kinek háza itt az első rangot viszi. Estvefelé lófuttatás tartatott, annak utána tüzi játék, s végre a fent említett háznál egy igen derék musikális akadémia, a mely egész két óra éjfél utánig tartott: különösen kimutatta magát egy Giordani nevű leány az éneklésbe. Nevezetes az úgynevezett Ciclopsok fala, a mely a városnak bástyáúl szolgál. Ez egy régi fal, csupa négyszegletes kövekből fainan öszveeresztve mész nélkül épült. Itt másnap reggeli hat óra tájba, hirtelenibe csak egy öszvért találhatván, négy óra folyása alatt Tivoliba értem. Az út bár egész kietlen és elhagyott is, de mégis találtam rajta, a mely engemet gyönyörködtetett, kiváltképen egy hatalmas kővel kirakott országút, a mely hajdan Palestrinából Rómába vezetett. Tivoliba megnéztem ujra azon nevezetes vízzugót vagy rohanást s még azon nap ebéd után Rómába visszakocsiztunk.

«Gondolhatod kedves öcsém micsoda örömet s megelégedést okozhatott oly sok fáradsággal készült munkáim útra való küldése. Ezen mostani tett szerencsés rövid utam, azon hegyek vidéki finom levegő szívása, egészen ujra szültek. — Legelső gondom volt a már rég megigért két testvérek s nekem kedves barátnéim portraitja készítése, a kiknek egyike a fent említett d' Angelis úrnak felesége. Ezen kettőknek több virtusaihoz szám-

láld, hogy igen jó hegedüsök; a férfiak közül is, most Rómába senki sem mérkőzhetne velek. Több kedves estvéket töltök házoknál; míg Rómáról, addig róluk is emlékezek. Kezdettem valami aprólékos készületeket az esztergomi templomhoz is tenni, mint nevezetesen a frontispitiumjára egy bassorilievot componálni; tárgyúl választám *Krisztus a doktorok közt.* Ezt addig csak lerajzolom, beküldöm; ha a tárgygyal és én velem megelégednek, úgy én igen fogok örülni.»[42]

A két képmásszobornak nyoma veszett.

A Rudnay herczegprimás számára készülő munkák serényen folytatódtak. Október «17-én herczeg Rudnay Sándor úrtól levelet kapván tudósít, hogy az esztergomi templomba vezető lépcső két oldalán két angyalnak kellene állani és fejér márványból, mely az ő uradalmába találtatik. Szinte 15 lábnyi magasságú, s addig kívánja, hogy a modelljét gipszbe, kicsibe készíteném el, és ő neki minél előbb beküldeném és most azon dolgozom, két és fél láb nagy. Ezek valóban nagy alkalmatosságok, ritka szerencsék; a kinek szíve s lelke vagyon, vagyon rajta birkózni való; csaknem el lehetne mondani, hogy ezek munkák *all' antica,* azaz nagyfogásúk».[43]

Az őszt ez a munka tölti ki. 1823 január 11-ikén elküldi a két cherubim gipszmodelljét s a templom oromdomborművének rajzát Esztergomba.

1822 október 20-ikán «érkezett Rómába a hír, — irja Ferenczy — hogy a nagy Canova a született földén, Venedig vidékén meghalt. Az itt levő akadémiai professorok és tanulók akartak egy halotti pompát tartani az ő emlékezetére, bár teste jelen nem volt is, de a camera ellentállott, hogy várakoznának; mondván, midőn egy Canovának funerál pompát akarnának tenni, annak valami alacsony csekély korúnak nem lehetne lenni. Most magam sem tudom, mi lesz belőle.

42 Öcscséhez, 1822 augusztus 31-ikén.
43 Öcscséhez, 1822 október 23-ikán.

«Sokat vesztett Canován Róma és a művészség, azok közt én is, a ki az ő munkáit Bécsbe bámultam, őtet csak látni Rómába jöttem, négy esztendeig véle állandó barátságba éltem. Utolsó nálam lételekor nyájasabb, mint valaha, sok dolgokról beszélgettünk, nevezetesen az esztergomi főtemplom s ahhoz tartozó munkák felől: szinte utolsó szava a volt hozzám: »midőn te hazádba vissza fogsz érkezni, majd meglásd, milyen jól fognak hazád fiai felvenni». Mely profetiája máris láttatik beteljesedni.»[44]

Az elhalasztott gyászpompa három hónappal későbben tartatott meg s a hű tanítvány így számol be róla öcscsének:

«Tegnap 31-ik január tartatott itt Rómába a Canova halotti tisztelete: nyilt szívvel szólván, nekem teljességgel nem tetszett, és csak annyit csinálni, kár volt eddig várakozni; jól lehet az látszott, hogy a költséget nem sajnálták, egy egész templom fekete posztóval ki volt vonva és több ő tőle készült gipszmodellok ki voltak téve, az egész templom viaszgyertyával illuminálva, de a templom közepén felrakott sirhalmon semmi allegoriai figura nem volt, kivévén a maga tulajdon kezétől dolgozottak, de azok ide nem illettek, mint példának okáért tetein állott a *Vallás*, allegoria, ő tőle készült, nemes vidám állásba egy templom kárpitjába illő és jól áll, de nem egy sirbolton; az egyik oldalán vagyon az a Genius a levegőbe, a bécsi Augustinus templomból, a mely a Mária Krisztina portraitját viszi, a helyt itt az ő pecsétnyomóját. Jobban állhatott volna egy együgyű figurácska minden sirhalom nélkül, a mely az ő nevét egy emléktáblába írja, vagy a Művészség, a mely az ő tőle visszahagyott szerszámokon aggódoz, — Olaszország, a mely az ő sirboltját siratja vagy Róma, a ki őt koronázta s a t.

«Másrészről vagyon igazságok, mert nincs ma Rómába egy oly képfaragó, a ki az ő érdemeihez illő emlékoszlopot készíthetne; a mit Canova másnak adott, az ő tőle meg van tagadva. —

44 Öcscséhez, 1822 október 23-ikán.

Továbbá szükséges még jelentenem, hogy igen megszaporodott ezen ember irigyeinek a száma, úgy hogy jobb szeretnék, ha már nem is beszélnének felőle, kiváltképen a művészek!»[45]

Ferenczy nem is sejti, hogy nem a művészek irígysége kisebbíti mesterét. Canova lejárt idők embere volt, s minden korszakot az utána következő ítél meg legkeményebben.

12. *VII. Pius érme.* — A pápa halála s a pápa választás. — *A Hunyadi érem.* — *Viczay grófné márványképmása.* — A primás és a nádor. — Döbrentei és Vay Ábrahám. — Hazautazás.

Az idő eljárt s Ferenczy lassanként búcsúzásra is kezdett gondolni. Jól tudta, mennyit köszönhet Rómának; s az örök város nemes fejedelmének, VII. Piusnak, le akarta róni háláját. Előszedte régi tudományát, s nagy buzgalommal egy érmet tervezett és metszett a pápa tiszteletére (19. ábra). Indító okairól, az érem mivoltáról és átadásáról jelenti atyjának:

«Oly hosszú hallgatás után szükséges valami bizonyosról tudósítani, melynek főbb tárgya az én Rómából való elmenetelem közelgetése; nem látván már semmit is előttem, a mely engemet tovább fentarthatna; az én pályám futásából itt Rómába nem lévén egyéb hátra, mint a háladatosságos búcsúvétel. Eképen mind az alól a vád alól, melyet a mostani vagy jövő világ rámháríthatna, magamat feloldanom, a mi több, tudná meg azt kiki, egy magyarnak mellébe micsoda szív lakhatik, a mint a következendőkből világosabban láthatja kigyelmed:

«A mint a Pásztorleányomat és a Csokonai mellképit útra bocsájtottam, gondolkoztam mindjárt ezen tárgyról és még a mult őszön el is kezdettem egy medaglia forma aczélba való metszéséhez, előttem tartván mindenkor azon fő czélt, hogy az mind nagyságára, mind finomságára, mind pedig tudományos essenciájára ezen fő város figyelmetességét megérdemelhesse; vagy ha ez idő szerént csak felesleg vizsgálódna vagy értetődne is meg,

45 Öcscsének, 1823 február 1-én.

valaha eszekbe juttassa, hogy köztök voltunk; az egyik oldalára metszvén ezen város fejedelmét, VII. Pius pápa alakját a neve körülírásával, a másik oldalára a keresztény anyaszentegyházat allegorice vagy képzelőleg, mint egy roppant épületet előállítva, melynek fondamentoma a *hivek*, nagy quadrat kőből épitve (21. ábra); ennek tetején egy nagyszámú oszlopok a *martirok*, melyek egy gömbönyeg boltozatot tartanak, melyen Krisztus uralkodik (26. ábra). A két oldalszegletben két nagy oszlopok, az *Ó* és *Uj* testamentom (22. és 23. ábra); egyiknek tetején Mózes a két kőtáblával, másiknak szent Péter téve (24. ábra);

19. ÉREM VII. PIUS PÁPA TISZTELETÉRE. BRONZ. A VATIKÁNI PÉLDÁNY GIPSZÖNTVÉNYE UTÁN.

ezen épületnek a homlokára vagy frontispitiumára Krisztus a tanítványyival a szent vacsora szerzésekor (25. ábra); a boltozat alatt egy postamenten egy könyv nagy pecsétekkel lepecsételve, melyhez egy keskeny garádics vezet, ez a *Titkok titka* vagy az Isten egyedül tudósága, a melyhez azon a garádicson nagy tanulás után közelíthetünk ugyan, de felnyitni nem lehet (27. ábra). A bibliát olvashatjuk, de az abba sok elrejtett szók felbontása nincsenek ember hatalmába. — Jó hajtott vég után a mult május 15-ik napján sajtó alá is tetettem és a folyó holnapnak hatodikán a pápánál privát audiencziám lévén, az említett formába nyomtatott két medagliát egyiket ezüstből, mást veres rézből benyujtottam, megköszöntem mindazokat a privilégiumokat, melyekkel engem

élni engedett; továbbá mondám, sajnálom, hogy nem szolgálhatom és hogy ezen tőlem annyira szeretett városát el kell hagynom, – a többek között: «aranynyal ezüsttel nem szükölködöm, elégséges én reám nézve, ha én a hazámba megérkezhetek, próbáltabb, a művészségbe tanultabb, mint megérkezésemkor nem voltam.[46] Uralkodj víg kedvvel s kedvező szerencsével s a t.» Beszéllett még több aprólékos dolgokról is, csak kettecskén lévén egy szobába és az ajtó reánk zárva, a legnagyobb nyájassággal, dicsérte a nemzetünket, engemet pedig örök emlékre egy arany és egy ezüst

20. RAJZ A VII. PIUS ÉREM SZÍNÉHEZ. IRÓN. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

medagliával megajándékozott; jeles munkái a megholt Mercandettinak, egyik oldalán a pápa alakja, a másik oldalán egy szent koporsónak megvizsgálása, több cardinálisok jelenlétibe; igen jól van dolgozva, de a mienk sem pirul meg egészen.» [47]

[46] E szavakkal bucsuzik Anacharsis a lydiai királytól.

[47] 1823 július 14-ikén. A körirat az érem szinén PIVS SEPTIMVS PONTIFEX MAXIMVS, alul kisebb betűkkel: FERENCZY — az érem visszáján: CONSECRATIO PANNONIAE PATRI PATRIAE ET POP., alul PONTIFICATVS SVI XXIV. Az éremnek három példányát ismerjük, u. m. a vatikáni gyűjteményét, a Nemzeti és a Szépművészeti Múzeumét Mind a három bronz.

Ferenczy nem sajnálta a fáradságot e munkájától. Minden részletet megrajzolt nagyban, még azokat a domború ábrázolásokat is a párkányon s a két oszlopon, melyek az érem kis méreteiben teljesen elvesznek. A megmunkálásban ép ily gondos és pontos volt.

Az érem színén a pápa képmása életteljes, valószerű ábrázolás. Végignézhetjük VII. Pius érmeit a Vatikán gyűjteményé-

21. A VII. PIUS ÉREM VISSZÁJÁNAK TERVRAJZA. IRÓN. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

ben, s elfogúltság nélkűl állíthatjuk, hogy ehhez foghatót ott többet nem találunk. Classicismustól s minden befolyástól menten, művészünk eredeti arczjellemző tehetsége érvényesűl itt.

Az érem visszája csinos, de kevésbbé eredeti; ókori érmek hátsó oldala szolgálhatott mintaképeül. Ferenczy megszerezte magának *Erizzo*: Dichiaratione di medaglie antiche cz. munkáját, s az ebben levő példák közűl vehette formai gondolatát. Átalakította és megtöltötte azt keresztény symbolikus tartalommal, sőt

talán túlsokat is rejtett bele. Némi önérzettel utal e tartalomra idézett levelének azon helye: «ha ez idő szerint csak felesleg (felületesen) vizsgálódna vagy értetődne is meg». Meglepő, hogy e symbolumban a rimaszombati református mennyire római katholikusként gondolkozik.

E jeles érem ép idejében készült el.

«Szinte egy holnappal azután, — írja a művész — hogy én a

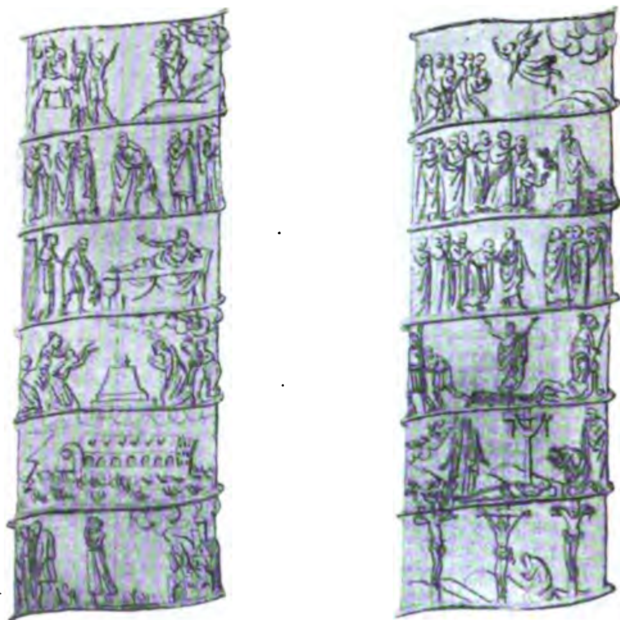
22. RÉSZLETRAJZ AZ ÉREM VISSZÁJÁHOZ. AZ Ó ÉS AZ ÚJ TESTAMENTUM OSZLOPA. IRÓN. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

pápánál Pius VII. voltam, történt az ő, mint ritka fejedelmen történni szokott, szerencsétlen esete. Ő magát szolgáltatni nem tudván, valami könyv vagy írások levételére valamely zsámolyra felállott, a ki is ő alatta elsikamlott vagy elbillenvén, oly szerencsétlenül a fara csontjára esett, hogy némelyek szerint valami csont tört, mások szerint kificzamlott, elég az ahhoz, hogy ő oly kinokat szenvedett, a mely alatt ifjabb ember is alig szabadulhatott volna meg, és az ő hanyatlott idejébe ő reá nézve elkerülhetetlenné

vált ebből az életből hat heti kinjai után a boldogabb életre kiköltözni, a melyet azok várnak, kik napjaikat jól töltötték. Ő méltán megérdemli ezen epitafiumot, melyet egy poéta írt olasz nyelven:

Qui sempre immemore del proprio stato
Papa Pio Settimo sta ritirato.

Ide a maga sorsát soha nem tudó pápa VII. Pius vonta magát.

23. RÉSZLETRAJZ AZ ÉREM VISSZÁJÁHOZ. AZ Ó ÉS AZ ÚJ TESTAMENTUM OSZLOPA. IRÓN. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

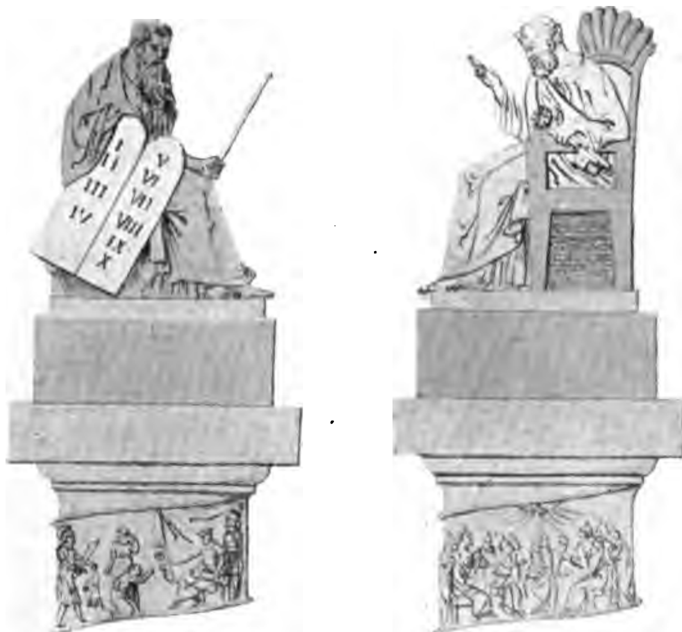
«Én is mindig jobban jobban örvendek, hogy munkánk alkalmas időben elkészült, neki ezen háladatosságunk jelét bemutathattuk és tőle megtiszteltettünk.»[48]

A pápaválasztás eléggé érdekelte Ferenczyt, ámbár «az egész dolog tele van misteriummal és a főbb punctjai mind kápolnákba történnek meg, a hova privát ember hozzá sem férhet. Annyit mondhatok, hogy a Conclave idejekor a csupa satyrák olvasá-

[48] 1823 november végen.

sába mulattatta magát a publicum».[49] Egy füzetre valót le is másolt belőlük magának.[50]

XII. Leóval a maradi párt került uralomra; «az új pápa sok változásokat tesz, az idegenek Rómába nem oly örömest mulatnak, mint ezelőtt; ama nagytiszteletű egész Európába esmeretes cardinalis Consalvi, a ki a mult pápának segretariusa, egyszóval az, a mi Metternich Ausztriába, volt, most épen semmi sem

24. RÉSZLETRAJZ AZ ÉREM VISSZÁJÁHOZ. AZ Ó ÉS ÚJ TESTAMENTUM OSZLOPA. IRÓN. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

lett».[49] XII. Leo «mindent a mult századi pápák szokása szerint akar beigazítani, némelyek kárhoztatván, hogy a közelébb meghölt pápa, Pius VII. a régi szokások utjából kitért volna».[51] A római napok vidám derűje kezdett homályosodni.

Ferenczy első érmét nemsokára, 1824 tavaszán követte a második. «Metszettem egy medagliát, — úgymond — a Hunyadi

49 Öcscsének, 1823 november végén.
50 A füzet a Szépművészeti Múzeum tulajdona.
51 Szüleinek, 1823 november végén.

János és László emlékezetére, különös tiszteletére. Az egyik oldalán vagyon a kettőnek mellképe ezen körülirattal: Ladislaus Hunyady et Pater Eius Johannes Gubernator Perpetuus; a másik oldalán pedig az öreg Hunyady lóháton, és a fia lábon előtte, a mint a harcztól visszatartja és kéri, engedjen meg a törököknek a rajta tett bosszúért, ezen felülirással: Virtute et Armis Nobilium, alól pedig ez: Munus Pannoniae.»[52]

25. A VÖRÖS TENGER. — AZ URVACSORA. — A GOLGATHA. — RÉSZLETRAJZOK AZ ÉREM VISSZÁJÁHOZ. IRÓN. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

Ez érem (28. ábra) kisebb s jelentéktelenebb az előbbinél; megmunkálása is kevésbbé gondos. Mintái Erizzo említett munkájában föllelhetők. A két képmás ügyes, de mélyebb jellemzés nélkül való ókori fő; a hátlap egyáltalán nem sikerült. Mintha a távozni készülő művész türelmetlenségét éreznők e munkán.

1824 júniusában dolgozik Ferenczy utolsó római művén:

[52] Atyjának, 1824 június 24-ikén. V. ö. *Horváth Ádám:* Hunniás vagy Magyar Hunyadi. Győr, 1787. IV. könyv. 145. l.

«Vitzay grófné asszonyság portraitján márványba Pozsonyból, és már felén el is van készítve».[52] E márványképmás holléte ismeretlen.

Ilyetén munkálkodása közben nevezetes változások estek állapotán. Már 1823 január 11-ikén útnak bocsátá az esztergomi templom számára tervezett két cherub gipszmintáját és az oromcsoport rajzát, s hosszú ideig várt a válaszra. Ettől függött, vajjon megkapja-e az egész, «nagyfogású»-nak igérkező munkát. November 15-ikén érkezett meg végre a felelet, «a melybe én

26. KRISZTUS. RÉSZLETRAJZ AZ ÉREM VISSZÁJÁHOZ. IRÓN. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

27. A TITKOK TITKA. RÉSZLETRAJZ AZ ÉREM VISSZÁJÁHOZ. IRÓN. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

meg voltam híva, gondolatimat feljegyezni, micsoda conditiókkal vállalnám fel ez vagy ama képfaragó munkákat».[53] A levélnek föltételes hangja, úgy látszik nagyon sértette Ferenczyt s öt nap mulva meggondolatlan fönhéjázással válaszolt. «Rudnay levelére — írja — sajnálva oly kemény 8 articulussal kellett válaszolnom, hogy nem a primást magát, de még a hazám mostani állapotját is elégtelennek találom beteljesítésére».[54] Az eredmény előre látható volt, Rudnay nem állhatott rá a lehetetlen föltételekre s Bécsből

53 Szüleinek, 1823 november végén.
54 Öcscsének, 1823 november végén.

hozatott magának szobrászt. Ferenczy büszke fölbuzdulása hamar lelohadt s a bizonytalanság gondja emésztette kedélyét.

Némileg megnyugtatta egy váratlan levél, mely ép a kellő időben érkezett. A levél így hangzik:

«Bécs. Decemb. 4-d. 1823.

«Jeles Hazánkfija.

«Azon tudosítást melly az Urról és művészi munkájiról a' Magyar Kurirban kijött, 's mellyet ugy tudom Igaz Samuel barátom az Urnak megkülde, Rössler Budai Német ujság iró után én írván, megbizonyítottam hogy az Ur talentumát menynyire becsülöm. Még inkább és inkább örvendettem pedig az Ur ügyességének, miolta a' mult Augusztusban az Ur pásztorleányát a' Budai Királyi várban láttam is. A' legszivesebb indulattal óhajtom azolta hogy az Urat, környülállásai, kénye szerint szeressék, 's nekünk Magyaroknak Ferenczyben igaz büszkélkedésünk lehessen.

«Nemzetünk becsülete rég várván már ollyan Magyarra, a' ki megfogná bizonyítani hogy a' művészségben közülünk is fejtődhetik ki nagy ember, tessék elhinni, hogy az Urra minden mívelt érzésü Hazafi figyelmez, miképen fogja futni pályáját, mellyre a' legszebb remények támasztásával lépett. Közelebbről itt lévén Erdélyből Hadadi Báró Wesselényi Miklós, megkére engemet, írnék az Urnak s' tudakoznám meg miféle szándéka van, ha vissza jő hazájába, a' melly felől való feltételét Gróf Kornis Mihály velem közlötte, a' magyar földön akar é lakni, vagy ismét vissza megyen Rómába, a mint más külföldi művészek is azon helyet választák magoknak lakásul. Halljuk hogy az Esztergomi uj templom állóképei vagy szobrai készítésére a Primás Ő Herczegsége az Urat kereste volna meg, hol akarná azokat bevégezni?

«Sokan azt mondják, hogy az Urnak, hazájában teendő látogatása után legjobb lenne megint Rómába visszamenni, s' Báró Wesselényi Miklós azt bízta rám, adnám az Urnak tudtára, hogy ha Rómában akar az Ur megtelepedni, azon esetre ő és én

több Magyar Országi és Erdélyi mágnásokat arra kivánnánk bírni, hogy az Ur számára esztendőnként bizonyos ideig 600 Rft. pengő pénzt tegyenek össze, 's rendszerint el küldjék. Igy akarnák tudni illik azt a' summát mellyet eddig szeretett Nádor Ispánunk Ő Cs. kir. Herczegsége az Urnak segítségül adott, de a' melly a' mint beszéllik, a' jövő 1824-nek májusakor megszünik, továbbra is folyamatban tartani, csakhogy az Ur egészen ollyan képfaragói művészé formálhassa magát, a' kinek neve, mint Canováé, Thorwaldsené országossá mindenütt ismeretessé lehessen.

28. ÉREM HUNYADI JÁNOS ÉS LÁSZLÓ TISZTELETÉRE. BRONZ. NEMZETI MÚZEUM. (GIPSZÖNTVÉNY UTÁN NAGYÍTVA).

«Válasszát az Urnak ide kérem. Lakásom vagyon In der Rothenthurmstrasse Nu 647 im ersten Stock.

«Minden szép feltételeihez az Urnak szerencsét kivánván, vagyok hazafiui tisztelettel

alázatos szolgája
Döbrentei Gábor
Ns. Hunyad és Heves Vármegyék
Táblabirája».[55]

Ferenczy örömmel válaszolt új jóakarójának, s (egy elveszett levélben) kifejtette, hogy czéljainak megvalósítására egyelőre

[55] Magy. Tud. Ak. könyvtárában. Magy. Irod. Lev. 4-r. 55. (90. szám).

1000 ezüst forint évi segélyre volna szüksége. A válasz azonban egyre késett s a könnyen boruló kedélyű művész ismét kínzó bizonytalanság martaléka lőn.

Hozzájárult az is, hogy április hó végén megszűnt a segedelempénze; a nádor erről kurtán értesíttette, jövőjére nézve semminemű útmutatást sem adott. Az ösztöndíjak a kitűntetettet lassankint hozzászoktatják a felsőbb gondoskodáshoz; csökkentik kezdeményező kedvét, gyöngítik erejében való bizodalmát, elveszik önállóságát. Sok ösztöndíjas a segedelem megszűntével gyámoltalanabb, mint valaha; teljes jóhiszeműen igaztalanságnak érzi, ha nem gondoskodnak tovább is jövőjéről, ha ösztöndíjának nem valami biztos rév a befejezője. Ferenczy sem tudja, mihez fogjon; hangulata a nyugtalanság s a dacz, az elkeseredés s a büszkeség ellentétes érzelmeiből szövődik össze. Ilyen állapotban fordul atyjához:

«Most kezdődik az éltemnek java, minden nap feljötte ujabb-ujabb bajvivásra hiv és az este győzödelmi czímmel vezet haza. Engem kevélylyé, bátorrá, magam-magamnál erősebbé tesz annak meggondolása, hogy az én kis testemnek egyik ujja nagyobb, mint ezereknek egész testek. A mit röviden mostani sorsomról írhatok, a legnevezetesebb, hogy éppen uj esztendő reggelén kaptam a primástól egy levelet. Minden indulatok közt csak a szánakozást gerjesztette bennem. Ugy láttatott ő én nekem, mint a szélvészek közt a kőszirtek közé szorult hajós, a kin is az ember nem segíthet, csak sorsát szánja, és ha történetbűl valami jóltevő delfin hal odamenne, hogy őtet a szárazra tegye, lehetne félni, hogy ott annak éltét kérné; én is szükségesnek láttam tisztán beszélni és csak azon punctumokra állani, a melyet bizonynyal megtarthatok és egyszersmind szivességét megköszönni; hallom, hogy Bécsből valamely képfaragót magával levitt, s ott dolgozik. A Palatinustól is csak 4 napja, hogy levelet kaptam, melybe engem jöhető szerencsémre bocsájtott, és a tőle eddig kapott segedelempénzt félbeszakasztotta és még csak jelét sem adta hazamenjek-e, itt maradjak-e vagy mi; most

Rómába Majus 5dikén 1824

Kedves édes Atyámuram

Most kezdődik az életemnek java, minden nap fel jötte ujjabb ujjabb
bajvivásra hív és az ellen győzödelmi szemmel vezet hazájban
gem bevállyék bátorsa, magam magamnál erősebbé lész an
nak meg ~~[illegible]~~ gondolatja, hogy az én kis testemnek egygyik
ujja nagyobb, mint ezereknek egész teste. A mit röviden mos
tani sorsomról írhatok, a' leg nevezetesebb, hogy eppen Uj Eszten
dő Reggelén kaptam a' Primástól egy levelet, minden indulatok
képe csak a' szánakozást gerjesztette bennem, úgy láttatott ö ér
nekem mint a' szelvészek között, a' kö szirtek közé szorult hajós
a kin is az ember nem segíthet, csak sorsát szánnya, és ha
történetből valami jóltevő Delfin hal oda menne hogy ötet
a szárazra tegye lehetne félni hogy annak ellent késne; én is szük
ségeinek láttam tiltam befélni, és csak azon punctumokra állani
a mellyek bizonnyal meg tarthatok, és egyébként mind szívességét
meg köszönni, hallom hogy Bétsből valá Kupferágót magával
le vitt, s ott dolgozik. A' Palatinustól is csak 4 Nappja
hogy levelet kaptam, mellybe engemet jóltévő Szerencsémre bo
csájtott, és a' tőle eddig kapot segedelem pénzt pütke szalasztotta
és még csak jelet sem adta haza mennyek e, itt maradgyak é' vagy
mi; most már nem tudom egygyik Naptól a' másikra mi történik ve
lem, jóllehet mindenekbe magam szabadságomba vagyok, de mindenek
felett attól félek hogy mi egymást többe nem láttyuk, Ameni
haza van szándékom menni, de a' Hazafiság 's haza szeretet is még
él bennem. Köszöntöm mindenket. József Öttsémtől ebbe az Esztendőbe
Levelet nem kaptam, irjonak nekem még két hónapig reménylem itt ma
radok. kezeit csókolom

hűséges és engedelmes fiok
Ferenczy István mp

29. A 120-IK LAPON KÖZÖLT LEVÉL KISEBBÍTETT HASONMÁSA.

már nem tudom, egyik napról a másikra mi történik velem, jól lehet mindenekbe magam szabadságába vagyok. De mindenekfelett attól félek, hogy mi egymást többé nem látjuk; Amerikába van szándékom menni, de a hazafiság s hazaszeretet is még él bennem». (1824. május 5.)

Atyja egy «hazafiui kemény levélben» válaszolt, s szigorúan megfeddé oktalan kétségbeeséseért. Két napja gyötrődött a szigorú atyai szavakon, mikor végre megérkezett Döbrentei várva-várt levele. Az eredeti, Wesselényi-féle segélygyűjtésről nem volt ugyan benne szó, de a helyett egy új pártfogó nemes ajánlatáról értesíté a művészt. Vay Abrahám, később a Tud. Akadémiának egyik alapítója, három évre évi 1000 váltóforintot ajánl neki arra az esetre, ha művészeti fejlődése érdekében Rómában marad. Ferenczy rögtön válaszol:

«Szeretetre s Tiszteletre méltó Ur!

«Honnan nem is várnám vagy kérni sem bátorkodnám, onnan hárul reám érdemem felett való tisztelet, figyelmetesség és segedelem. Most csak hálálkodás nélkül jelentem, hogy az ígért kegyes segedelmet, egész háládatossággal el fogadom, és hogy Rómába maradok, mert nékem is úgy látszik, hogy ez a legjobb, nemesb és egyenesb út: harczolok, vívok, győzök a Magyarok Istene segedelmével reménlem.

«Ah! Kedves Úr, micsoda környül állások közt találom magam ki nem mondhatom, ha olvasta vólna csak két napja az Atyámtól kapott levelemet (a kinek esztelenül Amerikába való szándékomat jelentettem) miként intett, dorgált, fenyített, még halálomat is kivánta, hogy reám gondja többé ne legyen, majd mint kegyes Atya tanácsolt, áldását osztogatta, ismét mint komoly Hazafi, állhatatos erőslelküségre, pályám futására ingatott, hogy a lelkismeret mardosásitól szabad legyek, meg-meg magába kesergett. Sajnálom, hogy őtet annyira meg bántottam, a ki a virtusba tükörül, és egy tiszta fegyhetetlen életre utmutatóul szolgált, még talám én viszem idő előtt a koporsóba; — most ismét az Ur Levele erősít, bátorít, ígér, tanácsol; ugyan fel

derül e valaha az a nap hogy én az Urnak és más Hazafiaknak, annyi sok tett fáradságinak meg enyhítője, meg pihentetője lehetek. — Sok vólna beszélni valóm de annak a mit irok az orczája a hamishoz hasonlít. Non habet similitudinem veri.

«Éljen az Úr szerencsésen, tegye meg utolsó rendelésit, melylyet itt el várok le kötelezett hív szolgája

Ferenczy a művész.»[56]

Ferenczy tehát elhatározza, hogy végleg Rómában marad. «Itt maradok, úgymond, Róma lévén a művészségbe egész Europának játékszín helye. Itt a hazának élni és olykor-olykor a kedves hazát meglátogatni: ezen én ez idő szerint egészen megnyugodtam.»[57]

Amerikába való készülődése egész családját fölizgatta. Atyja szemrehányásaira már felelt, megnyugtatta, hogy Rómában marad, s védekezett, hogy «nem egyéb annyira a hibám, mint az igen nagy igyekezet, engedelmesség, másokra való figyelmezés és ifjui kevéssé próbált és kevéssé merész lépés».[58] József öcscsének egy hónappal késöbben válaszol:

«Áldom mindazokat, a kik ily édes keserüséggel itatnak, áldom azt az első lépést, azt az órát, azt a napot, a melybe ezen művészi szent lépést tenni gondoltam, a mely engem azoknak a számtalanok feledékeny sorából, kiket a föld és a tenger gyomrába a halál ültet, kiragadhat. És most is azt mondom: egy hazába születtem, neki fogadást tettem és fogadását megtartani egy magyartól a világ tanulja; most csak annyival biztathatlak, hogy én jó móddal még Rómába maradhatok és az Amerikába való szándékom elhalaszthatom, a hová való menetelembe nem a veszedelem nem tudása csalt volna meg, hanem a szükség. Jól érzettem én tiz esztendei próba után, mely keserves hazájától, barátitól, kedves szüleitől s testváritől, azok közt te tőled is a talám örökös elszakadás; de másrészről egy tudományok után eredt embernek szükség, hogy a hazája ne szolgáljon koporsóul, kivált, mikor az ő ott való elkor-

[56] 1824 junius 24. — Akad. könyvt. Magy. Irod. Lev 4-r. 55. (91-ik levél).

[57] Atyjának, 1824 június 24-ikén.

[58] Atyjának, 1824 június 24-ikén.

hadása nyilvánságos volna. Azok a régi görög bölcsek, minden tudományoknak mesteri, kik éltekbe Görögországot, holtok után az egész világot hallgatójokká tették, örökös leczkéül hagyták, hogy szükség, hogy az ember jövevényi életbe éljen, végre reá lehetvén találni a tudomány kutfejére; mivel (mondák) a bölcseség lakos az égbe és jövevény itt köztünk a földön és másképen nem lehet reátalálni, mint jövevényi életbe; azért az ő életek volt egy szünet nélkül való vadászat most Görögországba, majd Egyiptomba, Perzsiába, Indiába, ott, a hol a remény jobb prédával kecsegtetett; hasonlók voltak azokhoz a szerencsés forrásvizekhez, a kik sok tekervényes utazások közt, a melyet tesznek a föld gyomrába, most arany-ezüst érczek közt, majd smaragd zafir kövecs közt áltúsznak, és midőn a mi földünk szinén kibomlanak, magokkal hozzák a legjobb, legkedvesebb élethozó minemüségeket. De én nekem ennyi nem volt a szándékom a régi s mostani mestereket elhomályosítani, a tudománynak legfőbb magvára akadni, egy a legfőbb európai városba nagy saruba játszani s a t. Mindég haza volt az én szándékom, mindaddig, míg nem láttam, hogy hazamenvén, még csak egy zsámolyszéket sem adnak lábam alá a helyt, hogy más nemzetek müvesinek teátrumot építtetnek: de hagyjuk el ezt. Tudom én azt, hogy kevés, a mire verekedhettem, tudom azt, hogy senki se küldött Rómába, következésképen senkinek sem áll kötelességébe engem visszavenni vagy segíteni. Tudom azt, hogy egy polgárnak akkor válik dicsőségére valamely fogás szerencsés kimenetele, ha reá vagyon bízva. Tudom azt, hogy a tudományra kevesebb fényt, mint homályt azokra, a kiknek ezt már rég olta mozdítani kellett volna, okoztam. Tudom azt is, ritkák a példák, hogy valaki fáradozásiért, mintegy karonfogva jutalmaztatott volna; tudom még azt is, hogy csak kevesek előtt, de kár, hogy ez s amaz vagyok; tudom hetedszer azt, hogy minden ember a tulajdon csillagától vezéreltetik, kinek-kinek különös útja, más módon, más időbe való feltetszése vagyon és ugyanezen nagy rendetlenség okoz egy rendkívül való rendet.» (1824 jul. 24.)

A nyár folyamán, az esztergomi tárgyalások megszakadt fonala tán újra fölvétetett. Augusztus végével Ferenczy ugyanis útnak indult hazafelé. Egyrészt látogatóba övéihez, másrészt tán azért is, hogy Rudnay herczegprimással személyesen tárgyalhasson. Rövid időre ment s csakhamar vissza akart térni Rómába; azonban a sors másként intézte s ő az örök várost többé sohasem látta viszont.

13. Összegezés. — Ismeretségei, barátai, műveltsége, művészeti készültsége. — Mit visz magával Rómából?

Ferenczy hat esztendeig élt Rómában s e hat év szabta meg úgyszólván egész élete tartalmát. Külső körülményeiben átalakulva, belső világában kifejlődve tér vissza hazájába, a hol mint Róma s a művészet ünnepelt képviselőjét fogadják. Róma dícsfénye oly ragyogó ez időben, hogy mellette az egyéni tehetség kérdése szinte háttérbe szorul.

Mikor Bécsből útnak indult, akadémiai tanulósága és prémiuma mellett is csak jobbfajta lakatoslegény volt, a kit senki sem ismert, legfeljebb a Magyar Kurirnak Rimaszombatból Bécsbe vergődött szerkesztője, az öreg Decsi Sámuel, a ki, mint Ferenczy később írja, se doktor nem volt, se tudós nem volt, a német újságokat magyarra fordítgatta s ezért halála után nagy becsülete lőn. A ki össze is került vele, az egyszerű mesteremberrel nem sokat törődött. Rómában ellenben megismerkedik hazája nagyjaival; Thorwaldsen műtermében sokan megfordulnak, s ki többet, ki kevesebbet, de mindegyik foglalkozik a magyar művészszel. Pálffy, Festetich, Grassalkovich, Brunswick, Batthyány, Várady, Kornis neveket sorolja föl leveleiben; Széchenyivel való viszonyáról szóltunk; Esterházy herczeggel Nápolyba utazott; jegyzeteiben említi Pyrker érseket, gróf Apponyi követet s ennek feleségét. «A mult őszön volt szerencsém», írja 1821 deczember 29-én, «ifju gróf Teleky Ádámmal megesmérkedni, vagyis

inkább a már nyolczadik esztendőre menendő kimaradásom után ezen nagy magyarral vagy két napot magyarosan eltölteni. Többet bizott hozzám s reám, mint erőm s tehetségemtől ki fog telni, kiváltképen kérte minél elébb Pestre való menetelemet».[59] Végül sikerült neki József nádor és a király személyes érdeklődését magára vonni. A szegény rimaszombati legény így nagy összeköttetésű művészként tér meg hazájába.

E személyes ismerősökön kívül itthon a Tudományos Gyüjteményben, Magyar Kurirban, Kedveskedőben, Hazai tudósításokban, Gemeinnützige Blätter-ben megjelent czikkek terjesztették nevét; Budán a már megérkezett *Pásztorleány*, Debreczenben a *Csokonai* mellszobor hirdeti dicsőségét. Kazinczy utánajár életkörülményeinek, olvassa öcscséhez írt leveleit; barátainak beszél és ír róla. A nádor ösztöndíja, Rudnay herczegprimás fölszólítása az esztergomi templom szoborműveinek készítésére fokozták tekintélyét, úgy hogy Döbrentei joggal írhatta: «tessék elhinni, hogy az Urra minden mívelt érzésü Hazafi figyelmez».[60]

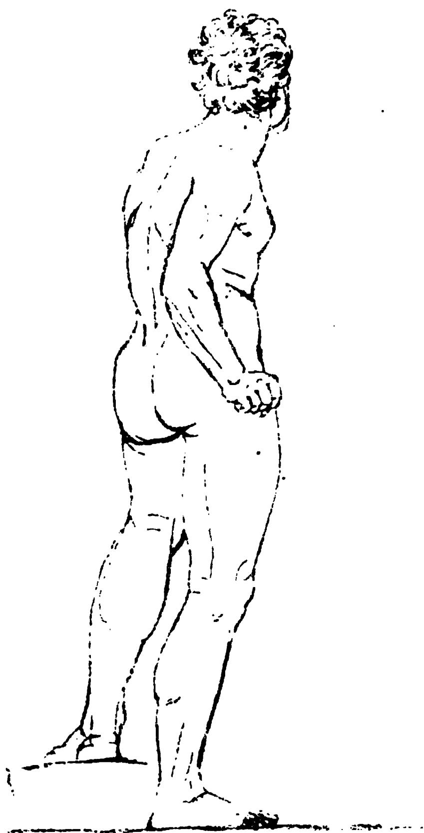
A mint hazája ő vele, úgy mondhatni ő is Rómában ismerkedett meg hazájával: annak mágnásaival szemtől-szembe, íróival legalább távolról. Mikor odavándorolt, a magyar irodalmat szemében Gyöngyösy és Csokonai, s főleg Horváth Ádám és Mátyási József képviselték. Rómában szerzett magyar ismerősei keltik föl érdeklődését az újabb jelenségek iránt. Öcscsét kéri, hogy «ne mulasd el vagy két sor magyar verseket leveledbe copiálni».[61] Ugyancsak öcscsének írja később: «Azon leveledbe bezárt sonettot igen nagy örömmel vettem, annyit mondhatok, hogy a legjobb olasz sonettokkal megmérközhetik. Sajnálom, hogy az auctorjának nevét nem jegyezted bé. Kérlek másszor is ne sajnálj efféleékkel. Különös litteratus mulatságim vagynak abbas Deáky Zsigmond urral, a gróf Esterházy házi papja és tanítójával. Ő neki több magyar könyvei és correspondentiáji

59 Szüleihez.
60 1823 deczember 4-ikén. L. a 118-ik lapon.
61 1822 augusztus 31-ikén.

vagynak és sok a mult esztendőkbe kijött magyar irományokkal jóformán megesmérkedtem. Kazinczy, Kisfaludy, Sebestyén s a t. nevezetekkel bővebben megesmerkedtem, különösen tetszett egy magyar almanachba kijött Kazinczy Ferencz sonettja:

Csalárd örvények, vad sziklák között
Sajkám lebegve futja víg futását,
S kaczagja a boszszus szél habduzzanását
S szirtjeit, melybe oly sokszor ütközött... s a t.»[62]

A magyar irodalom mellett iparkodott a «deák classicusokkal egyről-egyre megesmérkedni»[62] s *foganatos lépéseket* tett *a históriák s más egyéb könyvek olvasásába.* E művelődés nem volt ugyan mélyreható, de legalább egész életére ellátta idézetekkel, s az antik hitregéből vagy történetből vett példákkal. Szinte gyermekes kedvteléssel díszíti írásait az efélével, kora divatjának hódolva; s leveleinek még azzal is római zamatot akar adni, hogy keltezésök elé egy-egy Calendas-t vagy Idus-t bigygyeszt, mígnem öcscse fölvilágosítja a Cal. és az Idus, s az egész római időszámítás mivoltáról.

30. ACTTANULMÁNY A RÓMAI VÁZLATKÖNYVBŐL. IRÓN. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

Az olvasmányokénál értékesebb nyomot hagyott lelkében a szemléletek sokasága. Tájak, épületek s szobrok élénk képei pihentek emlékezetében, s e gazdag kincsért a keveset látott magyar írók joggal irígyelhették. Ő maga is tudta e tulajdona

62 1823 február 1-én.

értékét, s meg is mondja, kedves naívsággal, 1823 novemberében öcscséhez írt levelében:

«A te leveledbe lefestett Balaton vidékje, a szép föld, ezer tusakodó gondolatokat okozott bennem, kiváltképen gerjesztették a szeretett haza kivánását; mint több viszontagságos próbákból tapasztalttá vált, kételkedni kezdettem, ha én azoknak valaha szemlélője leszek-e vagy nem, vagy ha leszek, micsoda környülállások között, ugy-e, mint lakos, mint zarándok, szegény a napfényt kerülő, mint a kinek nem maradt már egyéb hátra, mint a tulajdon boldogságát az áldott magánosságba keresni; másrészről kecsegtettek csalfa gondolatok, hogy úgy, mint egy szeretett tisztelt ember, nagyrangú virtusosok társaságába azt a tavat az adriaticumi, s földközi tengerekkel öszvehasonlítgatni; vagy ott az Averno Lucrino, Albano, Nemi s más tavak felől fenhangon beszélni, minden régi históriákat öszvegázolni, minden szempunctot az olasz vidékekkel öszvehasonlítgatni, azokat a Titus, Diocletianus, Trajanus, Caracalla fürdőit, mulatóhelyeit egy ázsiai luxussal lefesteni s a t.»

Ha művelődési képességének határai szemmelláthatók is, megható a buzgóság, melylyel legalább e határokon belül lelkét megtölteni igyekszik. Magába szed mindent, a mi a római életből számára elérhető. Állandó társasága nem volt ugyan előkelő, leginkább fiatal művésztársaiból állott, de Rómában fönn és lenn körülbelül egy volt a hang, egy az érdeklődés iránya és tárgya. A komolyabb zene iránt való fogékonyságát, mely később szorgalmas opera- és hangverseny látogatóvá teszi, itt szerezte. Thorwaldsen műhelyében lévő társai közül főleg Bogazzi Ercolé-vel barátkozott s talán az itt dolgozó d'Angelis is ugyanaz, a kinek feleségét és sógornőjét mintázta.[63] A d'Angelis házban — Louisa és Annunciata kitünő hegedű játszók lévén — bizonyára számos «musikális akadémiában» volt része.

Legkedvesebb barátja, Canova tanítványa, Baruzzi Cincin-

63 L. a 106-ik lapon.

nato volt. Állítólag «Canova szándékában volt, hogy az ő halála után műtermét és annak vezetését Baruzzival együtt Ferenczy venné által.»[64] Baruzzi 1831-ben a bolognai szépművészeti akadémián a szobrászat tanára lett, s késő öregkort érve, halt meg itt 1889-ben. Szobrai, főleg édeskés, lágy Venusok és Évák, külföldi magánosok tulajdonába vándoroltak; a mi tőle Bolognában, Possagnóban és Ravennában látható, síma, ügyes, de egyéniségtelen Canova utánzónak mutatja. Nevét leginkább

31. ACTTANULMÁNY A RÓMAI VÁZLATKÖNYVBŐL. IRÓN. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

a bolognai akadémiának hagyományozott ösztöndíj alap tartja fönn, melyből fölváltva a szobrászat, a festészet és a zene egy-egy tehetségesebb fiatal művelőjét jutalmazzák.[65]

A Palazzo di Veneziában lakván, Ferenczy természetesen érintkezett az osztrák művészekkel is, kiváltképen Schaller Rudolffal, ki 1812-től 1823-ig tartózkodott Rómában, mint a bécsi

64 Ferenczy József levele Fáy Andráshoz. Szépművészeti Múzeum.

65 *Cesare Masini:* Cenni storici sulle Belle Arti in Bologna. Bologna, 1884. — *Angelo Gatti:* Notizie storiche intorno alla R. Accademia di Belle Arti in Bologna. Bologna, 1896.

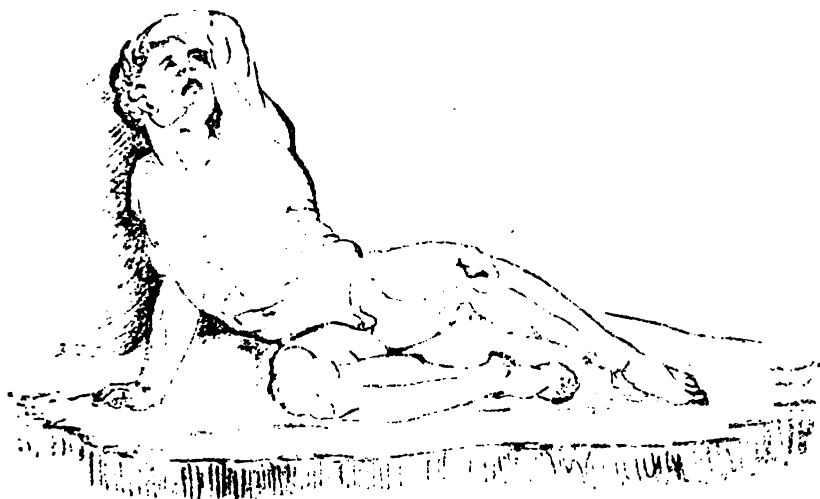
művészeti akadémia ösztöndíjasa, s ki később a bécsi akadémia tanára lett. 1822-ben egy festő honfitársa is került Rómába, a pozsonyi Spiro Ede (1805—1856). Többi barátai Litzner, Ajas és Monti festők egész jelentéktelenek.[66] Ez utóbbi különben elég ügyesen lefestette magyar barátját. (II. melléklet.)

Baráti társasága, a mint látjuk, jobbára művészekből állott. Meglepő, hogy mindamellett képzőművészeti kérdések alig foglalkoztatják; leveleiben legalább sohasem beszél róluk. Fölfogása inkább irodalmi; nemcsak annyiban, hogy költőkkel és történetírókkal szeret foglalkozni s azokból nyeri ihletét, hanem hogy a művészeti alkotások is történeti s tartalmi szempontból érdeklik. Canova dicsérve említette Széchenyi előtt, hogy a fiatal magyar művész alig egy évi római tartózkodás után milyen jól ismeri az antik szobrokat; nemcsak azt tudja, melyik mit ábrázol, hanem a szobrok szerzőit is megjegyezte. Ez inkább tudós, mint művészi érdeklődésre vall. Az antik szobrok közt leginkább történeti személyek képmásai vonzzák; vázlatkönyve ezek másával van tele. Végre saját munkáin is a történet vagy a gondolat uralkodik a művészet, a forma rovására.

Leginkább látszik ez említett rajzain. Formai megoldásuk annyira gyönge, hogy ő maga is csak költői gondolatukat — mindnek egy-egy vers az alapja — tarthatta értékesnek. *Csokonait* sem azért faragta, mert a fej érdekelte; John gyatra metszeténél erre gondolni sem lehet; hanem hogy az elhalt költőnek maradandó emléket adjon. Fő feladatának tartotta, hogy hazája nagy fiait márványnyal mentse meg az enyészettől. Képmás sorozatot tervezett, nem művészeti, tisztán történeti érdek-

[66] Ferenczy irományai között egy rövid jelszavakból és nevekből hevenyészett önéletrajzi vázlat maradt fen. A római részben van néhány név, mint *Tenerani képfaragó, Pyrker érsek, Anelli, B. Praun, Genotte követ Tanácsos,* kikkel való viszonyáról bővebbet nem tudunk. Ugyanitt említi *a Mediciense Venus Copiáját Canova halála után.* Canova halálakor az ő Medici Venusának egy másodpéldánya félig készen maradt műtermében; lehet,hogy azt fejezte be Ferenczy. Ez életrajzi vázlatnak különben ismert tényekre vonatkozó jelszavai között még két megfejtetlen vonja magára figyelmünket: *Római leány* s pár sorral alább: *Duellum.* Kivel, miért párbajozott, s hogy a *Római leány* mögött valami mélyebb viszony rejlik-e, nem tudjuk.

ből. A pápai érem visszája egész gondolatsort akar jelképezni; a Hunyadi érem Horváth Ádám verseinek visszhangja s történeti érdek támogatta; még a *Pásztorleány*ban — legformaszerűbb művében — is folyton a gondolati tartalmat, a Szép mesterségek kezdetét emeli ki. A gondolati és történeti érdek érthető a magyar fiúnál, ki huszonkét éves korában lát először szobrot, kinek iskolája, környezete, hazája képzőművészet nélkül szűkölködő, csupán irodalmi és történeti műveltségű. Érthető ez a classicismus korában, mikor a képzőművészet erősen

32. ACTTANULMÁNY A RÓMAI VÁZLATKÖNYVBŐL. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

antiquarius jellegű és nagyon szereti az allegoriát s az elvont eszmei tartalmat. S érthető ez Canova mellett, a ki — a kortársak ítélete szerint is — túlsok meg nem testesített gondolatot rejt alakjai mögé.

Ferenczy tanulása rendje, formai készültsége nem volt elég rendszeres és elég beható arra, hogy gondolkozásának ezen irányát ellensúlyozza, hogy eszméit a formák élő testével takarja. Mikor Rómába jött, szobrászi gyakorlata még nem volt, s ő — egyrészt a körülmények nyomása folytán, másrészt, mert készületlenségének nem volt tiszta tudatában — a

helyett, hogy a tanulást elölről kezdte volna, rögtön szoborfaragáshoz fogott. Meglett ember volt már ahhoz, hogy az elemekkel bíbelődjék; nagy vágyai a tanulás helyett az alkotás felé vonzották. Az önbírálat nem volt kifejlődve benne; a létfentartás szüksége és *fogásaihoz* való túlságos bizodalma félrevezették. Hozzájárultak első könnyű sikerei; s ő hiányos rajztudásával, csupán a kisméretű domború mintázásban való jártasságával a nagy szobrászat föladataira is elég erősnek érezte magát.

Rajzbeli fogyatékosságait iparkodott ugyan pótolni; járt az accademia del nudo-ra: egy vázlatkönyv tele acttanulmánynyal bizonyság reá (30—32. ábra). A vázlatkönyv mentén kétségtelen haladás is észlelhető; eleinte sok az arányhiba, utóbb némi biztosság és készség mutatkozik. A tanulás azonban túlkorán megszakad s a fejlődő érzés később, hazájában, gyakorlat híján elcsenevészedik.

Különben e korban az actrajzolásnak egészen más volt az értelme, mint manapság. A modellt rendszerint valamely hires szobor pose-ában állították be, s a rajz többnyire csak a körvonalakra szorítkozott. Minél szoborszerűbb volt a rajz, annál sikerültebbnek tekintették. Ma már gyakran meg sem lehet állapitani, hogy egy-egy ez időbeli acttanulmány természet vagy gipsz után készült-e.

Mintázásban, a formák értékelésében és szerkesztésében pedig semminemű iskolája sem volt. Thorwaldsen ez irányban kitünő tanító lehetett volna, de az ő művészetét Ferenczy föl sem fogta, s személyes okoknál fogva is távol maradt tőle. Canova pedig, az ő túltengő alanyiságával, s a szobrászat formai elveinek kijátszásával, veszélyes mester volt, s sokkal kevesebbet is foglalkozhatott Ferenczyvel, semhogy őt legalább a maga irányában magasb fokú készségig nevelhette volna. Ferenczy tanulmányainak rendszertelenségében a draperia jelentőségét tán meg sem értette; semmiesetre sem tanulta ki a hajtékok fortélyait, és római szobrain is a ruházat, a redők vetése a leg-

gyöngébb. Tanult biztosság helyett öntudatlan benyomásaira, s hogy úgy mondjuk, parlag tehetségére volt utalva, s a hol ezek cserbenhagyták, a technika nem segítette. Innét a művein tapasztalható nagy ingadozás.

Nagy föladatokra kellőkép nem nevelt, rendszeresen nem fejlesztett tehetsége azonban mégis gyakorta diadalmaskodik a nehézségeken. Csokonai mellképét akkor faragta, mikor még hiányos római tanulása sem gyámolította, s mégis élőt s értékeset alkotott vele. Ezt a márványt kell tehetsége próbakövének tekintenünk. S a Thorwaldsen műhelyében lelkébe szövődött öntudatlan benyomásokból, meg Canova fogyatékos útmutatásai alapján oly tisztességes művet tud létrehozni, minő a *Pásztorleány*. Ott pedig, hol tehetségét alapos készültség is támogatja, az érem-metszésben, kitűnőt alkot. A *VII. Pius érem* a kor java munkái közé tartozik. Kár, hogy később nem volt alkalma magát e nemben gyakorolnia.

Róma tehát nem volt igazi művészeti iskola számára. Szobrászati készületlensége, melylyel Bécsből ide vándorolt, innét visszakiséri őt Magyarországba. S ő jelentőségét mégis Rómának köszönheti. Ha Bécsből egyenesen hazakerült volna, s ha, tegyük föl, kitűnő, eredeti művészszé fejlődik, méltánylásra alig talál s talán hatás nélkül kallódik el. Az örök város nem nevelt belőle elsőrendű művészt, de szokatlan jelentőséget adott személyének. Fölkeltette s reáirányította egész Magyarország figyelmét. Róma glóriája kellett ahhoz, hogy Magyarországon a művészeti érdeklődés százados álmából ébredjen.

Minők azok az értékek, melyeket Ferenczy rendszeres kiképzése helyett a római hat esztendő eredményeként magával visz? Márványfaragásban való alapos jártasság, hasznosan fejlesztott kézi ügyesség; olvasmány és szemlélet révén ha mélységre nem is, de terjedelemre tekintélyes műveltség s végül, a mi tán a legfontosabb, nagy föladatokra serkentő őszinte művészöntudat. A római élet minden vidámsága és kedvessége mellett is alapjában komoly és nagyszabású. Megtisztítja kicsinyességeitől a lelket s a

törekvés szárnyait növeli. Ferenczynél is szinte úgy látszik, mintha vágyai nagyságában vetné meg a készülődés aprólékosságait. Nem egy-egy jó szobrot óhajt mintázni, hanem a magyar művészetet akarja megteremteni. S útnak indul, a római cultura jelvényeivel, a római művész mély erkölcsi érzésével, szándékai érdektől ment tisztaságával és nagyszerűségével, hogy puszta hazáját meghódítsa a művészetnek. Az ember kész; tudja föladatát és életének tragikus küzdelme kezdődik.

33. ÖNARCZKÉP A RÓMAI VÁZLATKÖNYVBEN. SEPIA. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

IV

MEGTELEPEDÉS BUDÁN

1824—1839

34. SÁNDOR MÓRICZ GRÓF PALOTÁJA A BUDAI SZENTGYÖRGY TÉREN. (MA MINISZTERELNÖKI PALOTA).

1. Hazautazás. — Bécs, Rimaszombat, Esztergom. — Megszállás Budán.

1824 augusztusában Ferenczy elindul Rómából hazafelé. Nem akar ugyanazon az úton visszatérni, a melyen érkezett; hogy új tájakat lásson, Anconának tart. Hajóra ül; nagy vihar éri, s kinos tengeri út után Fiuméban lép magyar földre. Itt tapasztalja először a hazai fogadtatás melegét. Ürményi Ferencz, fiumei gubernátor, Várady és Császár urak szivélyesen fogadják. Diligence-on megy tovább Bécsbe, a hová szeptember közepe táján érkezik.[1] E hó 21-én írja Igaz Sámuel, a Magyar Kurir és a Hébe derék szerkesztője Kazinczynak: «Tegnap toppana bé hozzám Ferenczym (kijavítva *Ferenczynk*re!) Rómából, képzelheted örömemet. Újra vissza fog menni, de a' Te látásod nélkül nem.»[2]

Bécsben Ferencz császár elé járult audientiára. A császár kegyesen fogadta; az ő egyszerű, polgárias módján beszélgetett vele; egyszerre azonban ezt a váratlan kérdést intézte hozzá, persze németül: «Mit csinálnak a carbonarik Rómában.?» Feren-

[1] Ferenczy József által közölt (költött?) levél; Fővárosi Lapok, 1874. 105. sz. V. ö. a 89. lap 25. jegyzetével.

[2] Magy. Tud. Akad. könyvtárában; M. Irod. Lev. 4r. 27.

czy ugyanazon a nyelven modeste válaszolt: «Én arról semmit se tudok, mert én egyedül a művészségnek éltem.» «Tudom, folytatta a felség, mindent elmondott nekem Metternich. Egyébiránt sajnálom, hogy semmi foglalkozást sem adhatok. De nekem nincs arra való pénzem.» S ezzel Esztergomba utasította, hol a primás nagy templomot épít; ott könnyebben akadhat munkára.[3]

Ferenczyt nagyon megijesztette e jelenet. A carbonarismus vádja váratlanul érte; később is ennek volt hajlandó tulajdonítani, hogy az udvar nem pártolta terveit. A vád mögött Thorwaldsent sejtette; nem is lehetetlen, hogy a bizalmatlan természetű mester ilyen gyanúval illette, látván, hogy főleg fiatal olaszokkal barátkozik. Metternich jól szervezett kémszolgálata azután gondoskodott róla, hogy az elejtett szó kellően fölfújt formában jusson el Bécsbe.

Egyébiránt bécsi tartózkodása kellemes volt. Az ott élő kis irodalmi kör, Döbrentei Gábor, Igaz Sámuel, Márton József, a bécsi egyetemen a magyar nyelv tanítója, később a Magyar Kurir szerkesztésében Igaz utódja, hírből már mind ismerték s lelkesen fogadták. Ő azonban nem soká késett, s hazautazott Rimaszombatba,[4] tíz év óta nem látott szüleihez.

Rimaszombati napjait nem töltötte dologtalanul; atyjával elment «jó utasítások után Csetnek vidékére, az ott levő hegyi márványokat megvizsgálni.»[5] Mivelhogy ott «a' legjobb carrarai márványhoz hasonló fejér márványt»[5] vélt találni, azzal a gondolattal kezd foglalkozni, hogy végleg itthon marad s Budán állítja föl műhelyét. Csetneken a Gömöry háznál szállásolt, s itt is, mint mindenütt, kitüntető szívességgel fogadták. Visszatért Rimaszombatba, ott november 1-én találkozott öcscsével, Józseffel, ekkor már miskolczi professorral. November 5-én elhagyta övéit s Esztergomba ment, Rudnay herczegprimashoz. A primás — úgy-

3 Föv. Lapok, 1874. 105. sz. és Ferenczy József levele Fáy Andráshoz. Ez utóbbi a Szépművészeti Múzeum tulajdonában.

4 A már említett életrajzi vázlat jelszavai szerint Budán át.

5 Ferenczy Kazinczyhoz 1824 nov. 5. Magy. Tud. Ak. könyvtára: M. Irod. Lev. 4r. 27.

mond — «a legfőbb kimutatott tisztelettel fogadott, maga asztalához méltóztatott, egy emlék ezüst medagliával megajándékozott, azonkívül két ízben hosszas beszédbe fő dolgokról magánál tartott és így ő az ő karakterja kötelességének egészen megfelelt s nekem is okot adott a dolgot jó gondolóra vennem, és ha csak e télre is, Magyarországba maradnom és vele tovább tovább értekeznem.»[6] Öcscsét ugyanekkor értesíti: «A primás úgy viselte magát, hogy jobban lehetetlen kívánni, de az időtől szükség várni, és a telet itt Budán tartani s az alatt, ha lehet, a dolgot jó folyamatba tenni.»

Ferenczy jó reménységgel távozott Esztergomból, november 14-ikére Budára érkezett, s ott a már Rómából ismert gazda szíves meghívásával élve, Sándor gróf szentgyörgytéri palotájában telepedett le.

2. Buda és Pest 1824 körül.[7]

A két testvérváros jelleme ez időben állapodott meg olyanul, a minőnek főbb vonásokban mind a mai napig ismerjük. Buda, a főváros, a XVIII. századtól kapta jellemző alakját; Pest, az ország gazdasági központja, a XIX. század alkotása. Amaz a mult, ez a jelen városa.

A középkori és a renaissance Budát a török uralom s a sok ostrom elpusztították. Mária Terézia és II. József állították helyre a várost, ez utóbbi ide helyezte az ország fő hivatalait is. A XIX. század huszas éveiben Buda már kész város volt, körülbelül 35.000 lakossal; de úgy látszott, hogy gyors fölvirágzása el is érte tetőpontját s a fejlődés menete jelentékenyen meglassúdott. Az országos hivatalok s a főnemesek palotái még nagyrészt a XVIII. században épültek; Mária-

6 Szüleinek, 1824 nov. 14-én.

7 *Franz Schams:* Vollständige Beschreibung der kön. freyen Hauptstadt Ofen in Ungarn. Ofen, 1822. — *Fr. Schams:* Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pest in Ungarn. Pest, 1821.

Terézia idejéből való volt az egyszerűségében bájos királyi palota is, Hillebrand műve, mely szinte a várkert dús lombjain látszott könnyedén nyugodni, s melyet csak a közepére toldott, ekkor már használatlan csillagvizsgáló torony éktelenített. S a várhegy lábánál, délre a népes Tabán, a ráczok városa, északra a Viziváros, melyet még az alsó várfalak romjai határoltak, ezeken túl az Országút és Újlak (Neustift) nyúlt el; nyugatra a kedves Krisztinaváros kertjei és szőllei húzódtak. E vidékies, részben falusias jellemű városrészek mintegy koszorúval övezték a város gyöngyét, a hegyen nyugvó, méltóságosabb várnegyedet. A sziklás Gellérthegyen apró házikók sorai – megannyi fecskefészek – kapaszkodtak fölfelé; a szép vonalú oromtetőn a csillagvizsgáló intézet épülete vonúlt meg szerényen. Csöndes város volt Buda; egyszerű szöllőmívelő polgárok és nyugodt hivatalnokok tanyája. Nem csoda, ha a *csendes ürességet* kereső, költői kedélyű Ferenczy ide telepedett; hajlama és emlékei ide vonzották. Itt legénykedett ő Balázs műhelyében, itt járt Rauschmann rajziskolájába, s a római tájak kedvelőjét a változatos, messze látóhatár és Buda szelíd halmai csábíták. Szent György piacza XVIII. századbeli épületei között emelkedett Sándor gróf új ízlésű palotája, empire formák egyszerű komolyságában, belül a modern kényelem messze földön híres pazarságával, vízvezetékkel, fürdőszobákkal, központi fűtéssel, dúsgazdag, színpompás télikerttel. Itt lakott Ferenczy s a csöndes Budáról letekinthetett a hatalmas folyam túlsó partjára, a sivatag homokon gyökeret verő, pompásan fejlődő, fiatal városra.

Pest a XVIII. század végén kezdett rohamosabban növekedni és csakhamar elérte, sőt túlszárnyalta Budát. 1820-ban lakosai számát 60.000-re becsülik; ekkor már az ország legnépesebb városa. A fejlődés gyorsaságában, az egykorúak megállapítása szerint, csak Szent Pétervár versenyez vele s csupán Észak Amerika újonnan alapított fővárosai múlják felül. Növekvése természetes, s főleg földrajzi helyzetéből származó. Az ország közepén, az inkább háborús védelemre, mint békés keres-

kedelemre alkalmas fekvésű főváros tőszomszédságában, Európa éléskamrájának, a nagy magyar alföldnek északi szögletén, a legnagyobb vizi út partján, arra volt hivatva, hogy az ország gazdasági forgalmának központja legyen. A Duna mentén sza-

35. FERENCZY KÉPMÁSA. RAJZOLTA KAERGLING, METSZETTE EHRENREICH.

kadatlan sorban állottak egymás mellett a hajók, s az árúk ki- és berakásának örökös zsivaja élénkítette a homokbuczkás partot. A város keskeny körszelet alakjában simúlt az éltető folyamhoz, de a száraz felől is az országot minden irányban átszelő

hatalmas utak torkolltak belé. Vácz felől a mai Váczi körút, Kassa, Eger felől a Kerepesi, Erdélyből az Üllői, Dél Magyarország s Törökország irányából a Soroksári út. Ezen fő utak közeit lasssankint külvárosok töltötték ki. A vizi s a száraz utak megannyi ér, melyeken át ide hullámzik a magyar birodalom anyagi termékeinek árja, s itt megoszolva, újra visszaömlik egész a legtávolabb részekig. A forgalom még nem egyenletes, nem egyformán az egész évre kiterjedő; a négy vásári héten torlódik főképen össze. Azonban *az ország szive* megvolt s működni kezdett.

Kellemes tartózkodási helynek Pest nem volt mondható. A hirtelen növekvő városban nagyon vegyes népség verődött össze; sok élhetetlen, kit csak a könnyű megélhetés reménye csalt ide. Mint mai napság Nápolyban, töménytelen s tolakodó koldúshad állta el az utakat; csonka tagjaikat, rút kelevényeiket mutogatva, s kimerítve a szánalomkeltés minden lehető furfangját. Az utczákon gyakran halomra gyűlt a szemét; rendes csatornázás vagy öntözés nem volt; szélben rettentő por, esőben feneketlen sár kínozta a járókelőt. Vásár idején e kellemetlenségek hatványozódtak. Rossz ivóvíz és mocsaras környék segítette a fertőző betegségek pusztító hadjáratait, s a fiatal város nem tudott ennyi baj ellen egyszerre küzdeni.

Az egykorúak mégis telve vannak Pest dicséretével. A mohácsi vész óta tespedő országban megrészegíti az embereket a fejlődésnek, az életnek ez első nyilvánulása. Növekvő lakosság, zaj, forgalom, földből kiemelkedő utczasorok és városrészek, gyorsan gazdagodó s palotákat emelő kereskedők, fényes kirakatok oly szokatlan látvány, hogy az emberek elvesztik a mérlegelés higgadtságát. Az Új-Vásártérről (ma Erzsébet-sétatér) az a vélemény, hogy a velenczei Piazza San Marco után az osztrák császár birodalmának legszebb tere. Vagy minő furcsa nekünk, kik a Párisi Ház csúf kis épületét ismerjük, hogy a józan Schams (mások még jobban lelkesülnek) ezt írja róla: «Pest városa különös és valóban ritka szépítésének számítandó

kiváltképen: az új Báró Bruder vagy u. n. Párisi Ház, melynek átjárója az Uri (ma Koronaherczeg) utczából a Kigyó utczába visz. A pompás be- és kijárat, a művészies üvegtető, melyen át ezen csarnokba a világosság ömlik, valamint egyáltalán az épület szép és kedves arányossága, a szemnek ép oly meglepő, mint ritka látványt nyujt stb.»[8] Az egyetlen, a mi teljesen megérdemli a leírók himnusait: a Dunapart természeti szépsége. A folyam sodra ellen ívben hajló hajóhíd estefelé megtelt sétálókkal, kik a Duna tiszta levegőjében élvezték a kettős város gyönyörű látványát.

Pest lakossága akkoriban túlnyomórészt német. Utczán, sétahelyeken, kávéházban vagy színházban azt hihetné az ember, hogy Németország valamelyik városában van. A kevés számú magyar ügyvéd, hivatalnok, diák vagy vidéki birtokos elvész a sokaságban. Társalgási nyelvök ezeknek is gyakran a latin. S mégis ez idegen város lesz a magyar újjáébredés egyik tényezője. Az államtest anyagi vérkeringése megteremtette magának központi szervét, s az ország szive nemsokára eszmék és érzések egyesítésére s szétvitelére is alkalmasnak bizonyúl.

3. Pest mint irodalmi központ. — Képzőművészeti állapotok.

Magyarország teljes anyagi és szellemi kimerültsége után, a XVIII. század közepe táján mindkét irányban élénkülés állott be. Míg azonban a gazdasági föllendülés csakhamar központot alkotott magának, s a század elején alig 2000 lelket számláló Pestet a század végén már több mint 30.000 lakosú jelentős várossá emelvén, innét szerveződött, addig a tudományos és a gyér irodalmi élet a legkülönbözőbb helyek közt oszlott meg. Az irodalom kiinduló pontja Bécs, később majd egyik, majd másik vidéki város nyomul rövid időre előtérbe. A XIX. század két első évtizedében, vezető hely híján, Kazinczy vezető szemé-

[8] Schams: Beschr. der Freystadt Pest. 92. lap.

lyisége levelezésével s utazásaival kapcsolja némileg össze az egymástól távoleső s idegen részeket. A meglepően növekvő és gazdagodó Pest természetesen már régóta csábító központúl kinálkozott az irodalomnak is. Kármán József tette 1793-ban az első öntudatos kísérletet ez irányban, a külső körülmények folytán sikertelenül. Révai, majd a *pesti trias*: Horvát István, Szemere és Vitkovics, viszont nem jutottak vezető szerepre; az első tán csak kora halála következtében. Pestnek meg kellett várni a természetes fejlődés sorát. Az irodalomnak az az ága ver itt először gyökeret, mely legközelebb van a gazdasági élethez, melynek létföltételei hasonlók a kereskedeleméhez: az újságírás. Kulcsár István 1806-tól kezdve adja ki Tudósításait, az országnak csakhamar legelterjedtebb magyar lapját. 1817-ben indúl meg a Tudományos Gyűjtemény, az első nagyobbszabású tudományos folyóirat. Lassankint megnövekszik a pesti magyar írók községe, ha nem írói foglalkozásuk hozta vagy köti is őket ide. Schams 1821-ben már 54-et sorol föl. Elhatározó fontosságú végűl 1822-ben az *Aurora* megalapítása, mely a kor legjelesebb íróit vonja körébe. Ekkor válik Pest föltétlen irodalmi központtá.

Pest beavatkozása az irodalmi fejlődés menetébe aesthetikai tekintetben is uj korszak kezdetével esik egybe. 1772-től 1822-ig a magyar írók két nemzedékének fő munkássága abban merül ki, hogy egy általános érvényű irodalomnak még hiányzó eszközeit, a formákat, a nyelvet, a művésziesb szólamot kifejleszszék. Versformák különbözősége választja el egymástól az iskolákat; Baróti Szabó és Rájnis prosodiát írnak, s költeményeik sorozata bevallottan csak példatár. Kevésbbé nyiltan később is gyakorta a forma az egyedüli czél. Csakhogy a második nemzedék már a versformák mellett inkább a nyelvet s a költői és prózai kifejezés módját alakítja. A művészi eszközök keresése közben a művészi tartalom visszaszorul.

A költészet általában csak kétféle tárgyon próbálja ki formáit és szólamait: idegenből vett eszméken vagy hazai személyek dicsőítésén. Virág így összegezi költői föladatát:

. . . hirdesd a régi dicsőült
S mostani embereket, kik példák jóra lehetnek!

Többé-kevésbbé szabad fordítás, és személyi irodalom az uralkodó. Formák fejlesztése, idegen eszmék átültetése köti le az erőket, s az egyéni érzés és gondolkozás mélységei még föl nem tárulnak. Közélet híján az egyéni élet szűk, egyforma és szegényes; még oly kiváló költői tehetségek is, mint Berzsenyi és Csokonai, korlátozottak fejlődésükben. Egyedül az izzó faji érzés tör ki sajátabb és értékes hangokban. Két generatio munkája készítette el az utat a költészet felé, de oda csak a harmadik nemzedék érhetett.

Az *Aurora* elvszerűen kizárja a *személyi* irodalmat, s e miatt az öregebbekkel surlódása is támad. Az elv nem nagyfontosságú, de jellemző: kezdődik az alakban és tartalomban általános érvényű irodalom korszaka.

Az új irány nagy költője, Vörösmarty, váltakozva használja a versformákat, melyek előtte iskolákat különöztek el; a nyelvőrzők s a nyelvújítók eredményeit egyesíti költői szólamában; a rendi s a faji érzés helyébe a nemzetit teszi, s egyéni életét beviszi költészetébe. Igy lett az ország gazdasági központja egy az egész nemzetet átfogó költészetnek székhelyévé.

Míg Pest ekként nem új irodalmat termelt, hanem az ország irodalmi erőit egyesítette kebelében egy új korszak kezdetekor, addig a képzőművészet első hajtásai magában a városban gyökereznek. A vidéknek nem voltak művészeti szükségletei, s nem voltak művészei sem. A XVIII. század folyamán csupán a főnemesség volt elég művelt és elég gazdag ahhoz, hogy kedve teljék a művészetben; s műveltségében bécsi lévén, a bécsi termelésnek lőn fogyasztója. Hazai kastélyaink ez időből osztrák művészet termékei. Az egyház szükségleteit is jórészt Ausztria elégíti ki. A köznemesség nyugodtan élt igénytelen udvarházaiban; a városi élet pangott, s az elszegényedett polgárságnak nem voltak művészeti vágyai. Egyedül Budán és Pozsonyban van élénkebb tevékenység; mindakettőben bécsi hatás alatt,

noha Pozsony viszont jelentékeny erőket ad a bécsi művészetnek. Pest még kicsiny s szegényes város; rosszúl épített alacsony házai közűl csupán egy-két főuri palota s az Invalidusok hatalmas háza (később Károly kaszárnya, ma Központi Városház) emelkedik ki.

A XIX. század kezdetén ellenben Pest emelkedése számos köz- és magánépítkezést tett szükségessé. Az első évtized legnagyobb műve, a 3000 nézőt befogadó városi színház (a mai Haas-palota helyén) Aman bécsi építész tervei szerint épült ugyan (1808—1812), de a hazai vagy az itt letelepedett építészeknek is jelentékeny szerep jutott a város újjáalkotásában. Hild építőmester készítette Pest szépítési tervét, s az 1804-ben alakult, 1808-ban megerősített szépítő-bizottság, József nádor elnöksége alatt, e terv szerint intézte a város építési s rendezési ügyeit. Az új magánpaloták a classicismus nemes ízlésében épültek, s e finoman rajzolt, kedvesen díszített házak adják meg ma is a Deák Ferencz tér és utcza, a Gizella tér, Dorottya utcza, Mária Valéria utcza stb. jellegét. A gazdagabb házakon sohasem hiányzik a szobrászati dísz, változatos frízek, beeresztett domborművek élénkítik a homlokzatot, a barokkkor hagyománya tovább él az orom czímerdíszében, a fülkékbe gyakran álló alakok kerülnek. 1824-ben Pesten nyolcz szobrász működik, közülök ketten, Dunaiszky és Bauer, már nagyobb nevezetességre is tettek szert.

Dunaiszky Lőrincz[9] Libetbányán született, Zólyommegyében, tót szüléktől. Beszterczén, Barger képfaragó műhelyében inaskodott s itt sajátította el a mesterség durva elemeit. 1804-ben Bécsbe ment, s Exner rajztanítónál *tökéletes contur és építészeti rajzolóvá képezte magát.* Öt éven át látogatta szakadatlanúl a bécsi képzőművészeti akadémiát, szorgalmasan hallgatva Fischer Martin anatomiai és szobrászati leczkéit.

[9] Dunaiszky L. okiratai s számadáskönyve a Szépművészeti Múzeum irattárában. Egyéb adatok: Tud. Gyűjt. 1818. IX. k. 110—111. l. és u. o. 1819. I. k. 123 l. — M. v. Kunits: Topographische Beschreibungen des Königreiches Ungarn, Pest, 1824. I. 133. l.

Akadémia járásának harmadik évében, 1807-ben elnyerte az azon évi szobrászati díjak elsejét. Még két évig folytatta tanúlmányait, s 1809-ben Zauner igazgató és Fischer tanár által kiállított dicsérő bizonyítványnyal hagyta el az intézetet. Pestre megy, ott letelepszik s még ugyanazon év deczember 23-án a városi tanács megengedi neki művészete gyakorlását, minthogy «ilyetén művészekben itt még valóban nagy hiány van.»[10] Polgárjogot azonban csak 1816-ban nyer. Műhelyét először a Király-utczában üti föl; 1824-ben azonban már a Holló-utczában saját házában lakik. Halála 1843 körül következett be.

Dunaiszky munkássága rendkívül kiterjedt, úgyszólván gyárszerű volt. Maig is látható jellemzőbb művei: négy fából faragott szobor a krisztinavárosi templom két első mellékoltárán, egy gipszdombormű és két fafaragvány a Szépművészeti Múzeumban. Fő foglalatossága síremlékek készítése és templomok berendezése volt, s ilyen irányú tevékenysége az egész országra kiterjedt. Alapos képzettségű, ügyes kezű szobrász létére is egyre lankad ambitiója, s csakhamar teljesen elhatalmasodik rajta az üzleti szellem. Ugyanígy jár ifjabb kartársa, Bauer Mihály is. A budai születésű művész szintén a bécsi akadémia szobrászati osztályát látogatta, négy esztendőn keresztül, azután, tanúlmányait kiegészítendő, a müncheni akadémiára ment. 1821-ben telepedett le Pesten, s a Kerepesi út s Nyár-utcza sarkán nyitotta meg műhelyét. Első munkái: egy olasz izlésű kandalló, *Europa elrablásá*-val, a lovasberényi Cziráky-kastélyban, *Diana és Acteon* cz. domborműve a pesti Diána-fürdőben, a Nedeczky-síremlék Csoóron (Székesfehérvár mellett), a hajósi kath. templom szószékének szobrászati dísze, a Zerdahely-síremlék Sárfőn, Pozsonymegyében. Ő készítette később, állítólag, a pesti régi városháza szobrait, s a Kristóf téri Nagy Kristófot is.[11] Diszítő föladatokban s a művészetnek üzleti gyümölcsözteté-

[10] «Da es allhier noch wirklich an dergleichen Künstlern gebricht.»

[11] Kérdéses, hogy e szobrok késztője, kit a források Bauer Józsefnek neveznek, azonos-e a mi forrásunk Bauer Mihályával?

sében merült ki tehetsége. — Ez a sorsa többi társának is, Schmeltzernek, a budai Held Frigyesnek s mindazoknak, kiknek együttes emlékét már csak nevet vesztett műveik őrizik.

Mind e művészek, nevök, ránk maradt írásaik vagy munkásságuk tanusága szerint, a pesti németséghez szítottak s annak művészeti szükségleteit elégítették ki első sorban. E társadalom pedig híjával volt annak a magasabb eszmények felé való törekvésnek, mely a művészeket is emelkedettebb alkotásokra sarkalta volna. Nyelve a nagy német művelődéshez kapcsolta ugyan, azonban attól földrajzilag elszakítva, a magyar alkotmány épületébe helyheztetve, nem vett tevékeny részt a német culturmunkában s csak az onnan kapott, elgyengült, sokszorosan megtört sugarakon melegedett. Bécs utánzása volt az eszmény, s a nagy városi színház jobbadán selejtes bécsi bohózatokból álló műsora jelzi a szellemi szükségletek átlagos színvonalát. A pesti német újságok, a Gemeinnützige Blätter és a Pannonia, nagy írói készség és a magyar hazafiság folytonos hangoztatása mellett is kellemetlenül éreztetik ama erkölcsi erő hiányát, mely a Tudományos Gyűjtemény naív és nehézkes füzeteit annyira vonzókká teszi. E társadalom kicsinyes üzleti szelleme átjárja a művészetet is, mely díszítő föladatokon túl nem emelkedik.

Szűk anyagiak közt küzködő magyar írók teremtik meg e nagy és gazdag német város számára a nemesebb fejlődés lehetőségét. Igaz, hogy a kis csapat mögött nagy erő, az egész ország magyarsága van. S a lelkes csoport érzi a már-már megalkotott nemzeti irodalom mellett a nemzeti művészet szükségét is. A Tudományos Gyűjtemény megnyitja második évfolyamában művészeti rovatát. «Ezen hazai levelek időről-időre hadd ismertessék meg a' hazai mívészeket és az ő mívészi termékeiket; azok életének jeles környülállásait, ezeknek tudva helyes megitéltetését; hadd épüljön ez által a' honnyi mívészségnek egy oltár, mellyen a' mívész hazafi mívével, 's a' ki ért hozzá, tiszteléséval áldozzon, a' tanítvány pedig buzdíttatást, 's a' betsmérlő Kajánság erköltsi Nyavalyája ellen orvoslást talál-

jon.»[12] A derék Krüchten József írja e sorokat, s indítja meg régibb és egykorú művészeink életadatainak közlését. A Tudományos Gyűjtemény kísérletet tesz, hogy a pesti művészeket meghódítsa a magyar művelődés számára. Dunaiszky Lőrinczről czikket ad, közli élete folyását, munkáit, és ekként végzi: «Óhajtani való, hogy ezen betses Honnyi Mívész már most a' hazafiak' faragásához is fogjon és a' mellett, hogy fát, követ, értzet mintegy elevenít szobraiban, és lelkesít, némelly *élő lelkes szobrokat* is az iffjuságból magához hasonló mívészeknek képesítsen; tsak ez lévén *egyedül való* bizonyos utja-módja a' mívészség gyarapításának, és tellyes *honnyosításának.*» [13] A buzdítás kárba veszett, Dunaiszky továbbra is megmaradt a díszítő ipar jövedelmezőbb foglalkozásánál. Három fiát: Henriket, Gusztávot és Lászlót is e mesterségben nevelte, de László, a Lendvay szobor alkotója, már be fog lépni a győzelmes magyar művelődés seregébe.

4. Kazinczy Ferencz. — Érdeklődése Ferenczy iránt. — Levelezésök. — Bírálata a *Csokonai*ról s a *Pásztorleány*ról. — Találkozásuk.

A magyar írók községe ekként hiába várta, hiába kereste a nemzeti művészet megalapítóját. Azonban 1818-ban, ugyanazon évben, mikor a Tudományos Gyűjtemény Dunaiszky-czikke megjelent, uj «mécs létele kezdett hallatszani hazánkban». Bécsből egy, az Akadémia pályadíjával koszorúzott magyar ifjú indúlt el Rómába, hogy Canovánál megtanúlja a magasabb művészet titkait. A következő években egyre jönnek a biztató hirek Rómából s 1824-ben már mindenki tudja, kitől várhatni a magyar művészet megteremtését. Ekkor már *minden mivelt érzésű hazafi* Ferenczy Istvánra *figyelmez.*

Kazinczy Ferencz, egész 1822-ig a magyar művelődés vezére

12 Tud. Gyűjt. 1818. II. k. 135. l.
13 1818. IX. k. 110—111. l.

és központja, vett először tudomást a Rómába induló ifjúról. Barátja, Vályi Nagy Ferencz, sárospataki tanár, olvasta Ferenczynek József öcscséhez Bécsből írt levelét, s elbeszélte a dolgot Kazinczynak. Ez e pillanattól fogva figyelemmel kísérte az ifjú szobrász pályafutását.

A pataki examenekre, akkori szokás szerint, el-ellátogatván, megismerkedett az ott tanuló Ferenczy Józseffel, s elkérte tőle bátyja leveleit. Figyelemmel olvasgatta azokat, jegyzeteket csinált magának belőlök, egynek aláírását ki is vágta, s egy papírlapra ragasztva helyezte jegyzetei közé. A Ferenczy István iratcsomó lassankint szaporodott, s most a Tud. Akadémia könyvtárában, Kazinczy levelei között elhelyezve, élénken tanuskodik az agg mester mindenre kiterjedő buzgó figyelméről.

Kazinczy *lakatosiak*nak találta ugyan Ferenczy leveleit, de azért bízott tehetségéhez, s nem fukarkodott elismerő és buzdító szavakkal. József megírta ezeket Rómába, s Ferenczy, mint láttuk, 1820 deczember 20-án meghatottan válaszolt: «Kazinczy úr behuzott szavai könnyeket facsar szemeimből. Levelet tőle nem kaptam, de te köszöntsd.»

1822 őszén megérkezvén Budára a római szobrok, az *electrizált* Kazinczy látatlanban epigrammát ír a *Pásztorleány*ról, elkereszteli azt *Graphidion*nak, s költeményét jegyzetek és levél kíséretében elküldi Ferenczynek:

«Ferenczy Graphidionára.[14]

Lányka, találva van ő, s te mosolygva csudálod, hogy arczát
 A homok ily híven szökteti vissza feléd.
Szólj, ki vezette karod? ki sugalta kebledbe, hogy ezt merd?
 Ah! neked e hevülést egy kegyes isten adá! —
»Ámor hagyta, hogy őt ujjam rajzolja szeretve,
 S leczkéjét együtt vette Ferenczy velem.»

[14] Ehhez a költeményhez Kazinczy következő két jegyzetet fűzi: «1. A' Művészek' Mythologiája a rajzolást feltalált Leánynak még nem ada nevet; a' nélkül szóllani pedig felőle bajos, körülírással izetlen. Kénytelen valék tehát annak nevet csinálni. Rajzolni görögül: γραφειν, 's innen gráphisz; ennek diminutivuma Graphidion, mely *kedves kis Rajzolót* tehet. II. Epigrammámnak harma-

«Ezen Epigrammára gyúlaszta engem az, a' mit az Úr lyánykája felől az Igaz barátom' Ujságlevelében[15] olvastam, mert még nem látám a szobrot. A' szobrász Antik világban él; 's így illő vala felőle nem rímes, hanem scandált sorú s görög ízlésű versben szóllanom.

«Melly dicső pályát fut az Úr, édes barátom! Az Úr az első Magyar, a' ki fényt von ezen a' maga Nemzetére. Neve örök emlékezetben marad közöttünk, míg az enyém, ki Nemzetünkre tollam által óhajtottam volna fényt vonni, eggy-két tized mulva feledve lesz. A' márvány és a görög ízlésben dolgozott művész munkája kaczagja az idők' ostromát: a' Nyelv és a Nemzet' ízlése mindég változni, nemesedni fog, 's ifjaink bennünket öregeket egészen el fognak 's nemsokára homályosítani. Azonban mi, az Úr és én, egy időben élénk, 's illő, hogy egymást ismertük és szerettük legyen, mert egy Haza gyermekei s egy pálya futóji vagyunk.

«Az Úr a' maga nagyobb munkáját nem kezdheté szerencsésebb tárgyon, mint midőn, kezdő művész, a' művészség' kezdete' mythoszát dolgozá. Képzelem, a bájos leány mint mosolyog a' maga plasztikai nyugalmában, komoly bájjal, hogy keblének Istene igyekezeteit boldogította.

«Egyedül azt óhajtottam volna még érteni az Igaz' tudósításából, hogy a' szép leány mit csinál bal kezével. Az Úr ízlésétől azonban várom, hogy ennek franczia, theátrumos mozdulatot nem ada. Szerencsés gondolat vala az is, hogy a' Csokonai' válla meztelen vagyon ugyan hagyva, de lepelként rá veté a' mentét. Ez fog mentségére lenni a' bajusznak, mellyet szakáll nélkül csak skláv és mirmillo visele. A' ki Csokonait ismerte, azt a' kövön fel nem leli, mert rézbe vésett képe, melly után

dik Distichona, általöntve a' poétai (sokat hallgatva mondó) beszédből a' prózai (mindent elmondó) beszédbe, ezt jelentheti: — Ámor vezete e' találmányra, s biztata, hogy szerencsés leendek, ha munkámat *con amore* dolgozom. Ferenczy meghallá a' leczkét, követte azt, 's úgy lön szerencsés az én kepem' dolgozásában, mint én valék az arcz' rajzolásában.»

[15] Magyar Kurir. 1822. decz. 20. L. a 165–166-ik oldalon.

az Úr dolgozott, hozzá ugyan nem hasonlít. De a' Plastica' míveiben nem hasonlítás, hanem nemesítés kívántatik. Socrateszнek csak az orra rút büsztjén, 's ha ő illyen volt volna, nem mondhatnánk, hogy rút volt.

«Az Úr Rómában él 's már ötödfél esztendők olta. A' Virgilek és Cicerók árnyékaik ott még lebegnek. Vétek volna munkájikat ott nem olvasni, vagy a' magok nyelveken, vagy olasz, franczia, s kivált német fordításokban. Ha az Úr talán nem vett volna annyi iskolai neveltetést, hogy őket a' magok nyelveken olvashassa, vegye a' Ciceró Leveleit a' Wieland fordításában, Virgilt, Horáczot, 's a' mi leginkább szolgálhat Plasticusnak, az Ovid Metamorphosisait a' Vossében. Homért bizonyosan ismeri, s testvére talán megküldé a Vályi Nagy fordítását. Azt addig kell olvasni, míg megszerethetjük. Egyéb eránt azt óhajtanám, hogy a' Barthelemy' Anacharsisát tegye gondos olvasásává. Nagy becsü munka mindennek, 's kivált művésznek.

«Van-e az Úrral Mországi História? Ha nincs, én küldöm a Gebhardiét magyar fordításban. Látom az időt, midőn hazám az Úrtól venni fogja a' Gubernátor Hunyadiét és Primas Cardin. Martinuzziét is, 's a' Mátyásét. Az első vékony testü, fodor haju, hosszas nyakú volt: ez húsos, erős. Bajuszt, szakált horda mindegyike, Mátyásnak a természet ezt nem ada. A' melly képe neki az Igaz zsebkönyve előtt áll, nem hihetem, hogy hív képe volna. A' Maros-Vásárhelyi Bibliothécában eggy jobb lesz.

«Mikor ismét megjelen majd a' Vaticanus Apolló' szent szobra előtt, kérem, emlékezzék rólam, 's azt fogom mondani, hogy nekem is juta az a szerencse, hogy azt imádó tisztelettel illethessem. A' fel nem avatott szem nem érti, miért az olly tiszteletes. Én bizonyosan értem, 's nem mások után. Éljen szerencsésen, édes barátom, és szeressen.

«Széphalom, jan. 17. 1823.»[16]

Kazinczy e levelében érzik ugyan a sorok között némi

16 Tud. Ak. könyvt. M. Irod. Lev. 4r. 27. Kazinczy sajátkezü másolata.

kicsinylés, különösen az epigrammához függesztett bő magyarázatban s az olvasmányok ajánlásánál, — igaz véleménye azonban Dessewffy Józsefhez ez időben írt leveléből világlik ki leplezetlenül.

«Egyike az engem leginkább electrizálhatott dolgoknak az a hír volt, a melyet a Ferenczy István Rómából Budára érkezett márvány lyánkájáról vettem. Ez a derék ifjú ember született Rimaszombaton, 1792 febr. 24-ikén. Az atyja lakatosmester s ezt a fiát úgy nevelé, hogy halála után ő legyen mesterségében örököse. Az ifjú felnőtt tudományos neveltetés nélkül; minek is lakatosnak római nyelv és litteratura? Néhány esztendők előtt Budára küldetett vándorlóba, s ott vasárnaponkint rajzolni hajtá mestere a normális iskola tanítójához. A rostélyok, cartouchok és egyéb semmiségek csakhamar csinosan el voltak találva, s a professzor magasztalni kezdé az ifjat. Onnan Bécsbe ment a lakatosság candidátusa, s ismét feljára rajzolgatni. Meglátá, hogy más ifjak nem cartouchokat rajzolnak. Ha ezek tudják ezt, miért ne tudhatnám én, ha hozzá fognék? mondá magában. Nem! érzem én, hogy valami jobbra vagyok teremtve, mint hogy lakatokat csináljak. Nem szűnök meg, míg felőlem szólani fog a világ. — Így beszéllé ezt később egy levelében, melyet prof. Vályi Nagy olvasott, és az ifjú vad kevélységét nevette. — Most tehát, lopva, elkezde egy fejet metszeni vasban. A próba nem volt rossz, de senkinek nem mutatta. Mindég azt forgatván, hogy ő belőle idővel egy Canova válhat, feljárt az Akadémiába, s fejeket s szobrokat kezde rajzolni s végre metszeni. Atyja előtt titokban tartá, hogy ő szobrász akar lenni, nem lakatos. Saepe pater dixit, studium quid inutile tentas etc. Ezt végre, végre neki megírta. Az majd megholt a hírre. Lakatos, és kálvinista lakatos, mit is ítélhetett volna az egyebet. Intése, haragja, fenyegetőzése semmit sem használtak. De lakatos uram most praemiumot nyere a *Solon* feje metszése által; most egy másik praemiumot a császárunk fejéért. — Az öreg elpirula, s nem bántá többet a fiát.

«Ferenczy most Rómába ment, nem Rómát látni, hanem Canovát. A tanulatlan ifjú talán nem is tudta, hogy a mesterség mostani egy ápolója Róma. Canova beteg volt, midőn szomorú alakban beküldé hozzá leveleit, s kéré, hogy fogadná műhelyébe. Canova maga elébe sem ereszté, s megizente neki, hogy menjen tovább. Talán nem várt semmit a hyperboreus ifjúból.

«A szerencse nem mindég vak. Most Thorwaldsennek az ajtajánál kopogtata be. Ez maga izlandiai ember s nem vala oly kevély. Befogadta. Legénytársai két hétig felé sem mentek szobájának, hová Thorwaldsen egy darab márvány táblát külde be, hogy csináljon rajta, a mit akar. A burnyasz ember egy Vénust kezde metszeni en bas relief, s rettegett, hogy Th. elveri, ha rossz lesz. Be jó dolog néha a *szegénység*. De csak *néha*. Egyszer társai közzül egyik bémegyen hozzá, megpillantja Vénuszát. Szalad, hírt ád a többinek. Th. meghallja hírét, bejő, s látja, s parancsolja, hogy a márványt vigyék utána. Egyenesen ment Canovához, megköszönni, hogy neki engedé a derék tanítványt. — A palatinus ottléte következéseit tudod. — Ferenczy nem sokára oly hírt szerze magának, hogy a Bonaparte Lucián leánya is F. által faragtatá melyképét; s ez sok, mert B. Lucián ismeri a művészség munkáit, s Rómában más embert is kapott volna Ferenczyn kivül, a kire ezt bízza.

«Én ennek minden leveleit olvastam, melyeket pataki togátus öcscsének ír. Valóságos lakatosi levelek. De hány művészt ismerek Bécsben, a ki ily leveleket ír, és mégis nagy a maga nemében; Wutky, talán első tájfestő egész Európában, oly cultúráju ember, mint egy fiáker. — Én neki epigrammom mellett egy levelet írék, melyben arra kérém, hogy olvassa Homert, és a Metamorphosisokat, s Anacharsist. Olaszul, németül megtanulhata, s így őket olvashatja. S olvassa míg megérti, s magyaráztassa, a mit nem ért. Canova mellett, míg dolgozott, mindég olvasott egyik testvére, az abbáte. Nem hiszem, hogy szavam fogadja. De próbát tevék mégis.

«Rendes, mint írja le az öcscsének, hogy elúnván a munkát, Palestrinába ment ki, és Tivoliba onnan egy öszvéren. Hallotta valakitől, hogy ez valaha Praeneste volt, és Tibur. De hogy mi volt valaha Tibur, s ki bira ott kerteket, azt a lakatos nem igen tudta; ha tudta volna, nem hallgatta volna el. Édes barátom, ezen az uton is fényben fog ragyogni nemzetünk. A primás két angyalt faragtat vele temploma grádicsainak ékesítésére, még pedig 15 lábnyi magasságut, s magyar fejér márványból. Ferenczy már megküldé neki az $1^1/_2$ lábnyi magasságú modelt. Vivat Rudnay!» [17]

Kazinczy elfogultsága azonban mindinkább szűnik a «lakatos»-sal szemben. A következő évben Debreczenbe megy, s a Csokonai mellszobor ott elragadja. Dessewffynek így ír róla: «A fej feljebb van minden magasztalásnál; nem a Csokonai feje, de gyönyörű fej, s gyönyörűen dolgozva.» Nem hallgatja el, igaz, kifogásait sem; de ezek a costumere vonatkoznak:

«Ferenczynek a poéta Csokonait poétai costümben kellett volna adni — mezítelen karral és melylyel s horizontális koszorúval inkább, mint a hogy itt adá — noha ez nem oly vétek, mint az elsőbb.» [18]

Nem elégszik meg elragadtatásának s kifogásainak magánlevelekben való kiöntésével, hanem ismertetést küld a szoborról Bécsbe, Igaz Sámuel barátjának, ki azt a *Magyar Kurír* mellékjapjában, a *Kedveskedő* augusztus 3-iki számában közli. A czikk jellemző; a mit Kazinczy levelében még határozott hibául ró föl, azt itt magyarázni próbálja:

17 Kazinczy Dessewffy Józsefhez, 1823 febr. 13-án. Dessewffy József irodalmi hagyományai. Pest, 1863. III. k. 198. l. — Dessewffy e levélre így válaszol: «Örülök uj szobrászunknak. Nem igen sok tudományt kivánok ugyan a szobrászban, azonban még sem akarnám egészen tudatlannak. Athenában, hol a képfaragó Sokratból leghiresebb bölcse leve Görögországnak, különös jelenetnek tartathatnék, ha a szobrász képtelen lett volna egy becsületes levelet írni; de nem kell az efféléken csodálkozni a hyperboreusoknál. A mindenoldalos cultúra nem hatotta még által Európa északi népeit.» Gr. Dessewffy József Kazinczyhoz 1823 febr. 20. Irod. Hagy. III. k. 206. l.

18 Kazinczy Dessewffy Józsefhez. 1824 jul. 1. Dess. Irod. Hagy. III. k. 278. l.

«Májusnak 20-ika vala az a' nap, mellyen én, nyolcz esztendők után, ismét meglátám Debreczent. Mihelytt szekeremből leszállék, bé sem lépvén szobámba, mentem Prof. Sárvári Úrhoz, 's kértem, vezetne fel a' Csokonai' mellyképe elibe, mellyet a' nemzet' dísze Ferenczy István faragott Rómában. Prof. Urat perczekig tartóztatták halaszthatatlan dolgai, 's úgy ülék ott, mint 'a ki tűhegyeken áll. De végre menénk, 's a' látni olly nyugtalanul vágyott 's e' vágyat olly igazán érdemlő Mestermív előtt állék. Nem Csokonai; 's az nem is szükség, 's Ferenczy Csokonait soha nem látta. A' Plastica nem a' Hasonlóságot tette czéljává, hanem a Szépítést; 's ez valóban szép fej. Ez vala a' szükség. Éljen, éljen Ferenczy!

«A' fej természeti nagyságú, 's nem le néz, mint az olly büsztök, mellyeket magasan akarnak polczra állítani, hanem inkább fel, mint a' mellynek elrendeltetése az, hogy asztalon álljon. Az arcz gyönyörü, bájos; az orr nemes; a' száj szép metszésü; a' szemcsillag gyengén van kijegyezve, 's nem egészen vakon hagyatott. A' hajfürtöknek szép a' játéka. A' borostyánág nem horizontális állásban keríti meg a' főt, hanem felmegyen a' fül mellett, 's a' homlok közepén ér együvé, mint az Imperátorok' fejein látjuk. De óhajtottam volna, hogy a' felöltött mente 's dolmány maradt légyen el, a' hogy a' kravát egészen elmaradt; mert a' nyak itt egészen meztelen. Meg nem foghatám, mi indítá a' mi Ferenczynket ennek a' poetai 's ennek a modern izlésnek egyesítésére! Végre elhitetém magamat, hogy azt az a bajusz! cselekedte. Szegény Csokonai! ha te ezt tudád vala, nem növetted volna meg utolsó esztendeidben! Ferenczy tudta, hogy bajuszt szakál nélkül ott csak a' Mirmillók hordának, 's a' mente 's dolmány által akará, úgy hiszem, motiválni, hogy a' büsztöt azzal a' szőrrel adá. — A mente felett eggy kisded részét látni a' palástnak; mint a John' rezén.

«Elbájolva állék sok ideig a' szépen gondolt, 's igen szépen dolgozott fő' szemléletében, 's óhajtottam volna hazánknak ezt

az ifjú lelkes Mívészét szivemre szoríthatni. Mit fog ő adni ezután!»[19]

Ferenczy időközben Bécsbe érkezett, s mint láttuk, Igaz Sámuel erről rögtön értesíté Kazinczyt, hozzátéve azt is, hogy «Ferenczynk ujra vissza fog menni, de a' Te látásod nélkül nem». E gyöngéd figyelem teljesen meghódítá Kazinczyt, s most már ezt írta Dessewffynek: «Ferenczy a statuárius Rómából haza jött, de visszamegyen, s nem addig (úgy írja Igaz), míg engem meglát. — Mely öröm! ő a nemzetnek nagy dísze».[20]

Így szövődött az agg író s a fiatal művész között, a nélkül, hogy egymást látták volna, mind melegebb viszony. Ferenczy még Bécsben olvasta a *Kedveskedő* birálatát a *Csokonai*-ról, s «örül, hogy méltó bírái vagynak».[21] Úgy látszik, az agg iró egy levelében a barátságos tegeződést is kezdeményezte, mert Ferenczy Rimaszombatból, rég látott szülővárosából, már per te ír neki:

«Novemb. 5-dik Napján 1824.

«Kazinczy Ferencznek, Ferenczy István a művész különös tiszteletből.

«Öreg reményem s mindenem. A mostoha sors még most is vélünk annyira kegyetlen, hogy az rég óhajtott öszvejövést meszszelteti: de másrészről még kedvesebb véggel kecsegtet, midőn talám én többé nem Romai, hanem Magyar Lakos lehetek, és így minden tudományos Hazafiakkal, de kiváltképpen te veled egy hív Barátságot és Nestori tapasztalásidból kedves Gyümölcsöt szerezhetek, 's egy mostani búnk felejtésére, víg Innepet innepelünk. De hogy ennyi Categoriának okát meg tudhad, közlök veled a következőket. Én szüleimet látogatván, jó utasítások után Csetnek vidékére mentem, az ott levő hegyi Márványokat meg vizsgálni, és a leg jobb Carrarai Márványhoz

19 Kedveskedő. Kiadták Pánczél Dániel és Igaz Sámuel. Bécs, 1824. Harmadik kötet 71—72. l.

20 1824 október 14-ikén. Dessewffy Irod. Hagy. III. k. 296. l.

21 Ferenczy József Kazinczynak, 1824 november 8. Tud. Ak. Könyvt. M. Irod. Lev. 4-rét 27.

hasonló fejér márványt találtam, a melly az én Munkám ki üzésére igen alkalmatos lenne; most már szükség, mint jó vadásznak a vad után lennem, semmit el nem mulatni, ha valakik találtatnának, a kik vagy munkámat vagy ezen Márványt használni akarnák, fel találni. Ma megyek Esztergomba, onnan Budára, s ha valami jót végeztem Műhelyemet fel állítani, és már ezen télen valami modeleket készíteni, jövőleg a te kedves Széphalmodat meg látogatni.

«Más alkalmatossággal írt leveleidet kaptam, egész háládatos köszönetem fő tárgyává lett, csak ismét sajnállom, hogy véled öszve nem jöhetek, mivel József öcsém, a kivel most szembe vagyok, ritka dolgokat beszéll felőlled.

«Élj szerencsésen fáradt férfi kivánja a Rima-Szombathi

Ferenczy István
a művész.» [22]

Az 1825-ik évre szóló Hébe, Igaz Sámuel zsebkönyve, egy rézmetszetet közöl Ferenczy *Pásztorleány*áról. Ez alkalomból ír Kazinczy ismét a művésznek:

«Hébénknek eggy Recensióját készítettem, de az nyomtatva nem lesz, míg meg nem irod, javallod-e itéletemet. — Így kezdem:

«Ha Hébe ezidén semmi virágot nem adna is Literatúránk' barátjainak, melly gazdag ajándékokat hozna rezeiben!

«A' harmadik tábla bennünket Magyarokat közelről érdekel: imhol a' mi Ferenczynk' Graphídiona (így nevezzük el mi a' rajzoló leányt, a' rajzolást, festést jelentő görög szótól; mert a' Pásztorleány a' dolgot közelebbről nem bélyegzi. A Mesterség Mythologiája szerint eggy leány szerelmes andalgásában a' tenger' szélén, még a' Rajzolás' feltalálása előtt, vesszejével eggy figúrát vona a' fövenyben, és íme a' csuda! a' rajzolat a' fövenyben a' szeretett ifjú' profilképét adá! A' leány látja ezt, 's keblében az a' gondolat támad, hogy így tehát lehetne képét

[22] M. Tud. Ak. Könyvt. M. Irod. Lev. 4-rét 27.

adni minden tárgynak, 's ez a' feleszmélet lesz a Mesterség feltalálásának szempillantása). A' *kezdő* Ferenczy választhata-e méltóbb tárgyat első munkájára mint a' Mesterség' *kezdetét?* Valóban neki e' gondolatot eggy kegyes Isten adá. A' Plastica' (faragás) míveiről az ítélhet méltólag, a' ki magát látá a' mívet, Recensensnek pedig e' szerencséje még nem leve; 's valljuk meg, a' szobrok' legnemesebb nemei a' fenn-állók; mert azok láttatják a növés' szépségét 's a' ködlepel' lefolytának szép játékát: de itt a történet, mellyet adni kelle, nem állást kívánt, hanem guggolást; 's illyen a Bernini Vénusza is, melly bizonyos tekintetekben megelőzi a' Mediciszi Vénuszét, inkább illvén a' ruha nélkül talált asszonyi szeméremhez. De melly szépségek vagynak itt! A' felső rész minden lepel nélkül, hogy a' leány' kecseiből semmi el ne fedettessék: az alsó rész pedig igen értelmesen 's szép redőkben 's vetésekben elleplezve. Kivált az egyenesen kinyujtott karnak gyönyörűnek kell lenni. A' haj, vittába kötve, szerény gonddal (az az modestus gonddal). — —

«Az öcsém' fija József, ki Néked, édes barátom, ezt általadja, dicsekedett látásoddal, de meg nem mondhatá, Néked ki ád munkát, és mit csinálsz; igen azt, hogy visszakészülsz Rómába. Csak addig ne menj, míg én megláthatlak; nem szeretnék úgy meghalni, hogy meg ne csókoljam azt, a' ki e' pályán első önte hazámra fényt. Midőn az Igaz barátunk' leveléből megértettem, hogy itt vagy, de visszamégy Anthúzába, azt hittem, csak látogatni jövél szüléidet, rokonaidat. Most meg vagyok nyugtatva. A' ki annyi márványt vitet Csetnekről, nem mehet-el hamar.

«Ha nagy munkákat nem kapsz e' pénzetlen földön, e' pénzetlen időben, szeretném, ha nevezetesbb embereink' büsztjöket dolgoznád, de ne a' mint ők kivánják, hanem a' hogy Te akarod. Azok azt néznék, hogy találva légyenek, Te pedig tudod, hogy a' Plasztika a' természeti fej helyett újat, mást, eggy szebbet, egy varázst ád. Így adád te a' Csokonaiét. Ha hozzám jössz, eggyütt fogjuk nézni a' Napoleon fejét Canovától eggy réz nyomtatványon, 's összehasonlítjuk azt az Isabey által festett

profilképet, 's lesegetjük, mint távozik-el Canóva attól, a' mit Isabey nem Plasticus, hanem csak Festői szemekkel látott. Az én portfeuillöm nem nagy: de jó darabokat bir. — Élj boldogúl, édes barátom, 's szeress! — Széphalom, Januárius 4d. 1825.»[23]

Ferenczy melegen válaszol: «Sokak volnának a véled közölni, s tőled tudakozni valóm, és csak az a reménség táplál, hogy én téged Barátomat, olly ritka izlésű, tudományú Férfit még meg ölellek, és a mi öszve jövetelünket a hív Unokák nyelveken forgatják, mi pedig annak Innepet szentelünk. Mert ebbe a Nagy Babilonba alig találok embert, a ki engem értene . . .

«A mi a te recensiodat illeti, a legnagyobb háládatossággal meg köszönöm, hogy olly kedvezőleg itélsz munkám felől, ha valamit kellene felőlle mondanom, én úgy gondolnám, hogy a Mesterség helyett irnál *Művészség* és a Bernini Venusa helyett a *Vaticanumi Venus a fürdőbe*, és ha jónak látod, tóld a végire ezt:

«Valamennyire sérti a szemet az a mindennapi profil kép a földön, és kivánni való volna, hogy jobban egy görög Ifjú képére emlékeztetne, és csak oda karczolva, ha első rész, nem olly tökélletességgel el készítve. Máskülönben az egész figurából kihuzom, hogy talám a Ferenczy Márványa nem úgy lesz és ez csak a rajzolásbeli hiba. Élj szerencsésen kedvesem Barátom. Kivánom Budán Februárius 1-ső napján 1825.»[24]

A két barát találkozása egyre késett. Végre 1828 tavaszán, mikor Kazinczy, mint a magyar tudós társaság szervezésére összehítt bizottság tagja Pesten időzött, Fáy házában megismerkedtek egymással. Ferenczy első benyomása nem volt kedvező; Kazinczy «úgy fogadott, — írja öcscsének — mint gyaníthatod: nagy lármával s felkiáltásokkal, a művészetről s a művészségből való sok beszéddel, melyről jobb volna, ha hallgatna, mert

[23] A levél Ferenczy művészi hagyatékával a Szépművészeti Múzeumba került.

[24] Tud. Ak. Könyvt. M. Irod. Lev. 4-rét 27.

irásába magát annyira el nem árulja».[25] E benyomás azonban csakhamar elmosódott; Kazinczy lelkessége, finom és vidám társalgása őt is elbájolta. Elkezdte mintázni, s viszonyuk csakhamar zavartalan lőn. Kazinczy hazautazik, de már ez év augusztus 19-ikén írja Újhelyről Ferenczynek: «Még e' holnapban szerencsém lesz azt a' barátomat megölelhetni, kit nem csak művészi nagyságáért, hanem lelke' szeretetreméltó tulajdonaiért is mérték nélkül szeretek.»[26]

36. KAZINCZY FERENCZ MELLSZOBRA. MÁRVÁNY. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

Kazinczy 1829 nyaráig marad Pesten; útja alkalmából Rimaszombatba is betér, s ott fölkeresi a szobrász atyját, ki egy egyszerű, rokonszenves levélben köszöni meg e kitüntetést.[27] Utoljára 1831-ben időzik Kazinczy ismét a főváros-

[25] Öcscsének, 1828 márczius 19.

[26] A Szépm. Múzeum gyűjteményében.

[27] M. Tud. Ak. Könyvt. M. Irod. Lev. 4-rét 27.

ban, s valószinüleg akkor történt az a naivságában megható jelenet, melyet Fáy András beszél el huszonöt évvel később Tarlóvirágaiban:

«1830-nak egyik napján, irói és művészi társaság, vidám vacsoránál gyült nálam össze; köztök Kazinczy Ferencz és Ferenczy István, a művész. Ez utóbbi, amannak kedvelt barátja, el-elvonódott a társaságtól, rejtélyesen járt-kelt, suttogott, s csak az asztal végével jöttünk rejtélyessége titkára. Egyszerre felszökik ültéből Ferenczy, s ezen szavakkal üdvözölvén Kazinczyt: «Barátom! Rómában laktomban úgy tapasztalám, hogy az írói vagy művészi osztályokban kitünő érdemek, meg szoktak koszorúztatni. Engedje meg ismeretes szerénységed, hogy mi is hasonlót tegyünk veled!» — hirtelen, mielőtt az öreg eszmélhete, fejére övedzé zöld koszoruját, melyet — más zöld lomb nem találtatván közelben — a vármegye háza udvarának közepén állott szomorúfűz galyából fona össze. A meglepetett irodalmi hősnek köny szökék szemébe, s kedves zavarában sorra ölele bennünket.» [28]

A szomorúfűz koszorúnak utólag szomorú jelentése támadt; nem forgott le egy esztendő, s a halál elragadta a magyar litterátorok Nestorát.

Kazinczy és Ferenczy érintkezése világosan mutatja az előbbinek művészeti fölfogását. Kazinczy tőle telhetőleg iparkodott izlését fejleszteni, s szinte lázas vágygyal akart műértő lenni. Többszörös bécsi tartózkodása alatt szorgalmasan járta a Belvedere, az Akadémia és Esterházy gyüjteményeit; személyesen megismerkedett a kiválóbb bécsi művészekkel, és sokat forgolódott műtermeikben. Odahaza, Széphalmon, metszetgyüjteményén művelte szemét. Mindazonáltal itélkezéséből hiányzik a szemlélet közvetlensége. Fölfogását a művészeti irodalomból meríté; mások ítéleteiből szövődött össze rendszere; szóval inkább elvei vannak, mint eredeti izlése. Híve a szigorú classicismusnak; Füger neki

[28] Irodalmi és művészeti Tarló-virágok. Divatcsarnok 1853. 20. sz. (Junius 9.)

tulságosan modern. Helyesen mondja, hogy a művészek csak technikai szempontból szoktak birálgatni; pedig a remekművek igazi értékeléséhez poesis is kell. Állandóan hangoztatja a plastikára vonatkozó fő elvét: hogy a szobrászat föladata nem a valóság megközelítése, hanem az eszményyítés. Műértő nem volt, hanem kora magyarságának művészeti tekintetben is legművelebb embere.

5. Hazai lapok hírei Ferenczyről. — Birálatok. — A *Csokonai* fogadtatása Debreczenben.

Kazinczy Ferencz volt Ferenczy hírének első buzgó terjesztője. A hazai közönség azonban más forrásokból is értesült «mívészi fijáról». Mikor József nádor 1819-ben segedelempénzt rendelt a magyar szobrászlegénynek, az ujságok siettek azt olvasóik tudtára adni. Ekkor találkozunk lapjainkban először Ferenczy nevével. A Tudományos Gyűjtemény következőkép emlékszik meg róla:

«Rómából érkezett hiteles közlésekből értjük, hogy Ő Ts. H. Magassága, Fő hertzeg Jósef, Országunk szeretett Nádor Ispányja Rómában a híres Kép faragónak, *Dornwaldsohnnak* (sic!) műhelyét meglátogatta, hol egy fiatal emberre talált, ki az Ő Magasságát kísérő Ts. K. Kamarás és M. K. Helytartói Tanátsos Urat, Gróf Pálffyt magyar nyelven szólítá. Illy váratlan tüneménytől meglepve, tudakozóda Ő Ts. K. Magassága a' híres Mesternél, és ennek bizonyítása szerint az ifjú ember, ki magát Ferentzinek nevezi, és Rima-Szombatban született, egy nagyon ügyes, reménységgel tellyes Képfaragó, kit Dornvaldsohn tovább is még tanít, és eránta igen nagy reményekkel viseltetik. Főhertzegi Nádorunk ott helyben e' magyar tanítványnak gyámolítására esztendei fizetést méltóztatott rendelni. K.» [29]

[29] Tud. Gyűjt. 1819. I. 122. l. A K. mögött vagy a már említett Krüchten József, vagy Kubinyi Péter rejtezhetik.

Két évvel késõbben, a Tudományos Gyûjtemény Ferenczynek szüleihez intézett két levelét (1819 jan. 23- és 1821 május 16-áról) közli, fölvilágosításul «hazánkfia állapotjáról 's hazafiui gondolkodásáról». Hozzáfûzi, hogy «a' jeles Mûvész, a' mint leveleiből kitetszik, még most is Rómában tökélletesíti magát».[30]

Ferenczy országos hírének alapját azonban nem elszórt ujságczikkek, nem a Rómából hazatért magyarok elbeszélései vetik meg, hanem önnön munkája, hazaküldött szobormûvei. Mikor 1822 őszén a *Pásztorleány* és a *Csokonai* megérkeznek, s a budai vár egyik alsó termében közszemlére kitétetnek, a két város mûszeretõ közönsége odavándorol, s a lelkesedés általános. Kulcsár István ugyan csak röviden emlékszik meg róluk, annál bővebben Rösler Christoph, a Vereinigte Ofner-Pester Zeitung melléklapjában, a Gemeinnützige Blätter-ben.[31]

30 Tud. Gyûjt. 1821. XI. 114. l. E czikket részben lenyomtatja a Magyar Kurir, 1822. II, 15. l.

31 Érdekes birálata egy részét ide iktatjuk: «1. *Ein junges Hirtenmädchen,* mit dem rechten Bein im Sande knieend, hat in denselben so eben den Schatten Umriss seines Geliebten eingegraben. Es drückt diese Darstellung die alte einfache, aber hier unendlich verschönerte, Sage vom ersten Entstehen der Kunst aus. Die Figur ist aus Einem Blocke carrarischen Marmors von sehr feinem Korn gearbeitet, und sie ist in jenem Ausdruck von unbeschreiblicher süsser Zartheit und Lebendigkeit. Namentlich gilt diess von dem, nach dem Geliebten gewendeten, Gesichte des Mädchens. Sprechender können sich kaum in den Zügen des wirklichen Lebens Unschuld und liebendes Wohlgefallen andeuten, als dieses wunderliebliche steinerne Gesicht ausdrückt; und dieses unser Urtheil sagt eher zu wenig als zu viel. Das nähmliche (Wahrheit und Schönheit) gilt von der ganzen Gestalt, von ihrer Attitude, und inbesonderheit von der anmuthigen Stellung der linken Hand. Alles daran ist schön, und nichts ist *in* dieser Schönheit Studiertes. Studium zeigt sich wohl daran, aber nur *daran;* nämlich Studium der Antike; daher ist es eine idealisirte Schönheit und Wahrheit die man hier erblickt. Und so schadet denn letzterer auch nicht der Anachronismus, dass das Zeitalter eines so eleganten Hirtenmädchens (von so feiner Körper Haltung, mit so niedlich geringeltem Haarputz, mit einem artefacten Leibgürtel) das Erwachen der Kunst weit hinter sich haben müsse. — 2. Büste des grossen ungarischen *Dichters Csokonay* zu Debreczin. Ungemein rein, fleissig und ansprechend gearbeitet. Aus Alabaster. Das Haupt des unsterblichen Sängers umschliesst ein Lorbeerkranz; das Gesicht des Ungars schmückt der Lippenbart; die Brust des Nationalen bekleidet die Landestracht; der Hals ist frey, ohne eine Binde. Das Erste, was der Beschauer dieser Ferenczyschen Kunstwerke, von ihnen empfängt, ist der oben gewürdigte geistige und edlere Sinnes-Genuss; das zweyte, was er an ihnen bewundert, ist der freye, geniale Meisselschlag, die Handgeübtheit, die alles Kleinliche, alle Ziererei, alle Nachbesserung verschmähte, und worin ein Haupt Vorzug der Künstler Grösse liegt; das Dritte, wozu man, nach jenem Genuss, nach jener Bewunderung, leicht hingezogen werden kan,

A *Pásztorleány*nak ez az első hazai birálata, melyet szerzője szemlélet alapján írt meg. Öcscse elküldte Ferenczynek Rómába, ki jellemzően válaszolt rá: «A mi azon munkáimról írt ujságot illeti, miért nem volt az magyar nyelven? Miért nem volt rövidebben? És miért nem jobban a haza neve triumphirozott, mint egy privát embernek a megalacsonyításig való dicsérése? Azok a Ferenczy, Ferenczys és Ferenczysche nevezetek készek volnának engem minden magyarok előtt gyülölségbe hozni; az, a ki azt írta, vagy nem ismer engem, vagy rosszat forgat szivébe (!), vagy még meg lehet, buta ártatlanságából írta.» [32]

Döbrentei, Bécsben tartózkodván, Rösler birálatából készíti a magáét, a nélkül, hogy a szobrokat látta volna.

«... Ferenczynknek ... két művészi jeles munkája ... a' Budai királyi vár' egyik alsó szálájában áll. Egyike ezen munkáknak: egy ifjú pásztor leány, carrarai szép fejér márványból, a' másik: Csokonai büsztje, alabástromból.

«Ezen két munkáján való dolgozását Ferenczy említette leveleiben is, (mellyeket a' fakadozó Genieben (lángész) rendszerint lenni szokott egyszerüséggel írt) 's hogy Hazánkba szerencsésen meg is érkeztek, annak szivesen örvendhetünk.

«Illy munkáknál mindenkor az a' legelső kérdés, ha el vagynak-e jól és egybeillőleg osztva a' részek, vonsz e magához bennek szinte megszóllaló kifejezés, tudott e a' Művész a' holt hideg kőbe meleg gyengéd életet lehelleni, gyúl e megpillantásokra a' képzelésben is ollyas valami, melly a' szívet is megragadja. Ha igen, ekkor tisztelettel hajlik a' szép míveltségű, ilyen talentum előtt, büszkén nevezi földijének, 's kész örömmel segíti minden, kit a' Grátziák Vandalok' buta sorába nem utasítottak.

«Ferenczynknek ifjú pásztori leánya gyönyörű munka. A' művészség kezdetét ábrázoló régi allegóriát fejezi ki általa, de

wäre eine Detail Untersuchung der Einzelheiten dieser schönen Formen, aber eine solche Prüfung gehört nicht für diese Blätter.» Gemeinnützige Blätter. XCVII. 1822. 5. Decemb.

[32] 1823 február 1-jén.

a' mellyet az ő ideáli képzelése sokkal szebbre emelt. A' leány jobb lábával fövényben térdepel, a' mint Kedvese árnyékának abban mélázva huzogatott rajzát éppen végezi. Ezen való örömében élni látszik ábrázatján belső szives hajlandósága, a' megszelidítő hév gyengédsége terül el rajta 's az első szerelemnek ártatlan ömledése, mellyet nem tett még tartalék feszessé, vonsz bájol vonásaiban. Igen kellemesen vagyon elrendelve helyzete is, különösen szép a bal keze tartása. Semmi sincs az egész képen, a' mi a' leggyakorlottabb szemet is sérthetné, mert nem a' mesterkélésnek sok bajba került munkája, hanem a' bizonyos egyszerű izlésnek a' kövön való önkéntes bájló megjelenése. Erejét és a' szépségről levő ideálját Ferenczy, az Antikok tanulása által nemesítette 's ennél fogva a régi allegoriát kiemelte homályosabb korából 's a' leánynak delibb testtartást adott, derekát pedig már mesterségesen készült övedzettel folyatta körül.

«Csokonai Vitéz Mihály' büsztje igen tisztán és nagy szorgalommal készült. Homloka' fürtjét, mint jeles költőnek, borostyán koszorú keríti, orczáját, mint Magyarnak, bajusz férfiusítja; nyaka egészen szabad minden kötő nélkül, mejjén nemzeti köntösünk, mente van... stb.» [33]

Döbrentei nem állott meg az elismerő szónál; már láttuk, hogyan iparkodott Ferenczy számára, Rómában maradása esetére, a főurak adakozásából ösztöndijat gyüjteni. Midőn ez nem sikerült, Vay Ábrahámot birta rá segélyadásra e szavakkal: «Geniet előteremteni milliókkal sem lehet, de ha itt van, néhány száz forint útjába igazíthatja.» [34] Az 1819-iki Tudományos Gyüjtemény «ügyes, reménységgel tellyes képfaragó»-ja két évvel utóbb mint «jeles Művész», most pedig, 1822-ben már mint «genie» szerepel. Méltánylással e kor nem fukarkodott.[35]

* * *

33 Magyar Kurir. 1822 deczember 20-ikán (II. félév 395. l.). Döbrentei a 118-ik lapon közölt levelében hivatkozik ez ismertetésére.

34 *Életrajz.* Közhasznu Esmeretek Tára 4. k. 496. l.

35 A Tudom. Gyűjtemény 1823. v. k. 113. lapon említi a Magyar Kurir kritiká-

A *Csokonai*t Ferenczy Debreczenbe szánta. Rómából, a szobrok utra indítása után, 1822 augusztus 17-én következő levelet küldte a kálvinisták Rómájába:

«A' Debreczeni Nemes Collegium Előljáróihoz!

«Szívfájlalva bocsájtom utra ezen Ajánló Levelemet, annyival is inkább, hogy a' már kilenczedik Esztendőre menendő, Magyar Hazámtól való kinmaradásom, és csak igen kevés Correspondentiám a' Hazám mostani állapotját annyira idegenné tették előttem, hogy Debreczen Városában, az én nagy gyalázatomra, egy magányos személyre nem titulálhatom. Illy ügyemben veszem a' legegyügyübb, de mindenkor ártatlan menedékhelyet, és ajánlom a' Debreczeni Reformatum Collegium' Előljáróihoz; esedezvén minden hibám mellett, a' Magyar Hazafiak sorában engemet még elesmérni, és ezen gyenge igyekezetemet jó néven venni.

«Tudva vagyon, hogy Európának csak nem minden Tartományi büszkélkednek, kissebb vagy nagyobb mértékben, Ősí derék embereik emlékoszlopaival, a' kik Tudomány, Erkölcs, Virtus, Haza-szolgálatokkal magokat külömböztetni tudták. Nem szükölködött kedves Hazánk különböző időkben kijegyzett emberekkel, mellynek jele az ő virágzó állapotja: de még is a sok háboruság, viszontagságok, irigység, visszavonás, tán részrehajlás miatt is nem érdemelhette meg azt egy valaki, hogy neve (bár ideig való emlékre is) egy darab ércz, vagy kőbe bémetszessen. Mellyre nézve gyenge igyekezetem, a' képfaragóságban magamat valamennyire kipallérozni, a' Hazámnak szolgálni, derék embereinek egy szériest faragni, a' mesteri müveket százolni, és senkinek semmit sem szóllani. Mellynek első zsengéje ezen Csokonai mejjképe, mellyet több tanulásim mellett időtöltésből faragtam: alkalmatosabb helyét találni nem tudtam, mint azon Oskola több Gyüjteményi közé tenni, a' hol ő született,

ját s ezt fűzi hozzá: «Mi, mivel a' másutt mondottakat ismétleni nem szeretjük, megszólítottunk egynehányakat, a' kik a' dologhoz értenek, hogy a' két remek müvet a' müvészség törvényei szerént leírják; — de mi nálunk ekkoráig többnyire, a' ki irni tudna restel, — a' ki nem restel, nem tud: — 's így mostis tsak várakozásban vagyunk.»

tanúlt 's meghólt. Végye hát kedvesen a' Debreczeni Nemes Collegium, az ajánló magát többekre igérvén

a' Magyar Haza' szolgája
Ferentzy István Képfaragó m. pr.»[36]

Debreczen nagy örömmel fogadta az ajándékot. Miután a szobor egy ideig a budai várban volt kiállítva, a nádor átküldötte azt Pestre, «Vice Palatinus Méltóságos Péch-Ujfalusi Péchy Imre Ur Ő Nagyságához», a debreczeni collegium fő curátorához. Ez «gondviselése alatt tartotta mind addig, míg ahoz a' szükséges és illő Postamentet, vagy Oszlopaljat, a' por ellen óltalmazó üveges pyramis borítékkal együtt elkészítette». Ekkor a város «a Büsztnek elhozására ki küldötte Pestre T. Hémery Mikó Mihály senatort», ki azt az «a' végre különösen küldött tulajdon alkalmatossággal» Debreczenbe szállította. Midőn a szobrot a város «Fő Bírája, Tekintetes Böszörményi Pál Ur, házához vitetvén kibontatta, minden felől siettek annak látására». Márczius 11-ikén a *Csokonai* «beállítódott a debreczeni iskola Könyves Házába», a hol, a kellemetlen üvegbura alatt, mind a mai napig látható.

Sárváry Pál, a debreczeni professorok legidősebbje, felel 1823 április 20-ikán Ferenczy ajánló levelére s értesíti a szobor megérkeztéről és fogadtatásáról. Levelét így végzi: «A' mi pedig a' Professorokat, és a' felsőbb Tanuló Ifjuságot illeti: azoknak mind Csokonai, mind az Ur eránt való érzéseinek légyenek néminemű tanúi azon Versek, mellyek ezen alkalmatosságra iródtak, és a' mellyek közül egynehányak kinyomtatodván, elfognak terjedni a' Hazában; 's ugyan azokból az Úrnak is küldöttünk néhány példákat, hogy az Olasz pallérozott Föld is láthassa, hogy a' még eddig nállunk töretlen maradt Mesteri utjára az Urnak, a' Magyar Musák örömest hintenek virágokat.

«JÓSEF, a' Felséges Cs. K. Fő Herczeg, Országunk köz-szeretetet és tiszteletet régen érdemlett Nádora, az Úr nemes pályá-

36 Tud. Gyűjt. 1823. v. k. 113. l.

jának Fő Biztatója, Pártfogója és Gyámola lévén: lehetetlen volt e' nagy Névről is hallgatni Músáinknak ez alkalmatossággal.

«Imé utoljára még én is vén kezembe verselő pennát vévén, talán a' Músák ellenére is, lassodott vérrel írt Verseimet kézirásban küldöm, hogy az Urat a' mi köz-szeretetünk, és tiszteletünk felől annyival inkább meggyőzzem.»

A mellékelt vers, nem teljesen a Múzsák ellenére, ekkép hangzik:

Nemes Ferentzynk! két jeles ösztöni
Lelkednek, a' szép mívek eránt, 's Magyar
Vérünk eránt, egymást ölelve
Százszorosan nevedet megóvják

Az Elfelejtés néma setétitől;
És a' Dicsősség bomlani nem tudó
Szárnyára vévén: a' magoss ég
Csillagi közt helyed általadják.

Te messze földön Róma remekjeit
Gonddal tanúlod, 's Cánova nyomdokin
Merész serénységgel haladván
A' buta kőbe is életet hívsz.

Te Hunniának hajdani díszeit,
Tudósit, elhúnyt Hőseit, Attyait,
Mester kezeddel lomha sírjok
Zárja alól kiragadni készülsz.

Már nyert is újjult életet, új nevet
Vitéz, az áldott Dácia lantosa,
Ki óh be híjjában követte
A Mnemosyne kegyes Leányit!

Mert élte harminczkét tele hogy lefolyt,
Sok Ifjak érték, 's ritka vezetne el
A' puszta dombhoz, melly nevetlen
Csontjait és porait takarja.

De friss babérral megkoszorúzva áll
Ott, hol tanúlá Pindusi Énekét,
A' hó fehérségű Karári
Kőbe simán kifaragva ott áll;

'S örökre ott lessz hív fijainknak is
Hatalmas ösztön, hogy maradó nevet
Keressenek: jót, szépet, illőt,
A mi nagy és nemes, azt követvén.

Kőnél keményebb volna, FERENTZY! az,
Ki pálmaágat hinteni terjedő
Pályádra nem kivánna, 's hosszú
Éltet a' Herczegi Pártfogónak! [37]

A collégiumbeli tanuló ifjuság az ünnepre egy kis füzetet nyomatott, melynek alkalmi verseit Szeél Sámuel és Vetsei József theologus deákok írták. Az első Rómát zengi, melynek nevét Pannon szerencsés völgyei dicsekedve áldják, a második a *magyar csinosodás*t s ekként végzi:

Míg tsak VITÉZNEK Verseit a' Magyar
Olvassa, és míg a' Tudomány, 's nemes
Mívek betsűltetnek Hazánkban,
Emlegetik nevedet FERENTZI!

Ferenczy meghatottan köszöni meg az ünnepeltetést. 1823 jul. 24-ikén írja Rómából Sárváry Pálnak: «Messze vagyok még czélomtól; Koszorúra nem vártam, elégséges vólna én reám nézve, ha én a' Magyar tetteket művben tisztelhetném. Praeda sit haec illis, quorum meruere labores, Mi sat erit Sacra plaudere posse via. (Prop. L. III. E. 4.)» Ugyanaz nap felel Szeél Sámuelnek: «Jó szerencse, hogy az Urban egy virtussal teljes Tudós Urat esmérek, és munkája nem annyira egy privát emberen való ditse-lárma, mint egy Nemzeti fogásokon való örvendezés.» S ugyanakkor Vetsei Józsefnek is, verseire való czélzással: «Hajdan csak a kard szerze dicső nevet a' híres Árpád

37 Tud. Gyűjt. 1823. v. k. 114–116. l.

nagy maradékinak, most pedig a' Tudomány 's Barátkozás élesztik forró kebleinket, annyira, hogy messze tartományokból is hírből egymásba belé szeretünk, 's egymással élni láttatunk. A' mindeneket nagyító késő világ fenn hangon emlegeti barátságunkat: Omnia post obitum fingit majora vetustas. Prop. L. III.»[38]

Ugyanezen hangulatban küldi levelét Igaz Sámuelnek, gróf Esterházy László és gróf Kornis Mihály útján, kik őt Rómában meglátogatták s neki Igaztól «szótiszteletet» hoztak. «Minden anyák közt legjobb anya a' Haza, kevés fáradságért is nagy jutalmakat ad... Midőn én ezeket öszve hányom vetem, vissza gondolván néhai mezei munkámra, lehetetlen, hogy örömkönnyekre ne fakadjak; de még is, — — megelégedést nem talál az én szivem, olly messze lévén még fő czélomtól, de — reménlem, megérkezek.»[39]

1824 őszén, mikor Ferenczy Bécsbe érkezik, jelenik meg ott az 1825-iki Hébe, mely közli a *Pásztorleány* képét[40] és Szathmáry költeményét «Ferenczy István Magyar Képfaragó által Rómából küldött Pásztor-leányhoz». Ugyanezen évben látott napvilágot Kovacsóczy sonnetje Ferenczy Istvánhoz. A fiatal szobrász hazatérte valóságos diadalút, s terjedő pályájára pálmaágat hintenek a Múzsák.

* * *

A művész itthon emberi erőt majdnem fölülhaladó munka előtt állott. A mit az irodalomban három nemzedék létesített, a szobrászatban azt kivánják tőle, egyetlen embertől. A föladat nehézségével sokan tisztában voltak. Az Iris czímű pesti német folyóirat Sz. jegyű czikkirója írja:

«Ferenczy alig, hogy befejezte nagy mesterének, Canovának, utolsó bevégzetlenül maradt művét, midőn honvágya körünkbe hozta őt. A mondhatni lelkesült fogadtatás arra birta, hogy

38 Tud. Gyűjt. 1823. x. k. 121—122. l.

39 Magyar Kurir, 1823 október 17. (II. félév XXXII. sz. 256. l.)

40 A' Művészség eredetét jelentő Pásztorleány. Schöfft rajzolta, Berkovetz metszette.

hazájában maradjon. Azonban működése számára nálunk semmi sem volt előkészítve; nem volt alkalmas helyiség, ember, sőt anyag sem . . .

«Én mindjárt megérkezésekor figyelmeztettem minderre; ő gondolatokba merült, azután megragadta kezemet, és oly tekintettel, melyben lelkének heve lángolt, mondá: «Nagy Sándor egy maroknyi macedoniaival és göröggel vállalkozott a világ meghódítására; nem kell az embernek mindjárt magán és a világon kétségbeesnie.» És ezzel a bizalommal Géniusában és polgártársai részvételében, a félénk, szerény ifjú *minden segédeszköz nélkül*, azon nemes, hazafias, s ha sikerül, *halhatatlan* elhatározásra szánta magát, hogy *hazájában a szobrászat alapítója leend.*» [41]

Ferenczy hozzáfogott a munkához. Segítő társai ebben, a mint fogadtatásából is kitetszik, a hazai írók voltak. Ahhoz a művészethez, mely Pesten az utolsó évtizedekben kifejlődött, annak idegen és alacsony színvonalú szelleméhez nem kapcsolhatta a maga művészetét. Törekvéseinek rokona csak a Pesten központosult magyar irodalom volt, s ő a Dunaiszkyak helyett ennek képviselőivel egyesült. Könnyűvé tették ezt már vázolt irodalmi hajlandóságai, neveltetése, olvasmányai, a szobrászatban a gondolati elem túlbecsülése a formai rovására, s erős magyar érzése. Pesti szobrász elődeinek még anyagát sem használhatta; ezek puha, durva homokkőből, fából vagy lágy érczből dolgoztak; ő nemesebb anyagot, márványt akart. Mint az irodalom úttörőinek a nyelvet, úgy kellett neki először művészete anyagát megteremtenie. Elindult tehát — márványt keresni.

6. Márványkeresés. Csetnek, Tiszolcz, Szászka, Moldava, Dognácska és Ruszkabánya.

Mikor Rudnay herczegprimás 1822-ben Ferenczytől az esztergomi templom lépcsőjére helyezendő két angyal modelljét kérte, hozzáfűzte, hogy azokat uradalmában található fehér márványból

41 Iris, 1826 No 95. 10. August.

akarná készíttetni.[42] Ferenczynek az ötlet rokonszenves volt. Buzgó hazafi érzése örült a gondolatnak, hogy műveit hazai anyagból alkothatja; Canova is valószínűleg megerősítette ilyetén gondolkozásában. Az olasz mesternek egy régebbi osztrák tanítványa, Kiesling Leopold (1770—1827) kilencz évi római tartózkodása után hasonló szándékkal tért meg hazájába, s Tirolban és Stájerben csakugyan értékes márványbányákat nyitott meg. Ferenczy a primás ötletét nemcsak magáévá tette, hanem alapvető gondolattá mélyítette, s itthon tartózkodása első négy évét a magyar márvány fölkutatásának szentelte.

Szerinte a magyar anyag a magyar szobrászat létkérdése. Fölfogása, lelkesedése átterjed mindenkire, a kivel érintkezik; mindnyájan élénk figyelemmel kisérik, s lelkes reménynyel várják kutatásai eredményét.

Láttuk, hogy szobrászunk 1824 őszén, rögtön hazaérkeztekor, Rimaszombatból átment Csetnekre, a markfalvai hegy márványát megvizsgálni. Bányászatban teljesen járatlan lévén, a markfalvai követ fehér szinénél fogva kitünőnek vélte s gyorsan lobogó lelkesedésében a legjobb carrarai márványhoz hasonlítá.[43] Csak a szállítás okozott neki gondot. Úgy gondolta, hogy a köveket Ároktőnél vagy Lucznánál viteti a Tiszára, onnét le a Ferencz-csatornán át a Dunára, azon föl Pestre.[44] Csetnekről Rimaszombaton át Esztergomba utazott, a primásnál presentálta magát és jelentette eredményeit. «A többek között», írja Rudnayról öcscsének, «midőn a márvány bajos vagy messzi helyéről panaszolkodtam, azt felelte, *ha Amerikába volna is, csak magyar föld legyen, mégis kihoznánk.* Máskülönben a kőszaggatást, hozatalát magára akarja vállalni, és én nekem szabad választást a lakásba engedett, és a márványt oda hordatja.»[45] Beköszöntvén a tél, nem gondolhatott többet bányászásra, s

42 Öcscséhez Rómából, 1822 október 23-ikán.

43 Kazinczyhoz. L. a 157-ik oldalon.

44 Ferenczy József Kazinczynak, 1824 november 8.—M.T. Akad. Könyvt.: M. Irod. Lev. 4-r. 27.

45 1824. november 14-ikén.

Budára ment telelni. «Nem kevés bajaim vagynak», írja február 9-ikén szüleinek, «a többek között az a markuskai márványhegy vagy három héttől fogva per alatt van és engem nem kevésbé hátráltat; gróf Andrássy pretendálja, hogy az nem a csetneki uradalomhoz tartozik, hanem néki tulajdona. Ilyen a magyar haza.» Ez az akadály tavaszra szerencsésen elsimult, s ő április 25-én kiindulhatott Budából. Három nap mulva — közben egy napot öcscsénél töltött Miskolczon — Csetnekre ér, a markuskai bányánál kis szalmakunyhót épít magának s teljes hévvel lát a munkához. Azonban csakhamar keserves kiábrándulás éri. «Nem a leg szerencsésebb ki menetellel ment a Csetnek vidékén Markfalvai márvány. Hillyába valók voltak egy holnapig való igyekezetem, a melly idő alatt 15, 20, ollykor 24 emberrel is dolgoztattam. Minél méllyebb mentem, annál kevesebbet igért, és a márványnak egy más nemébe általváltozott, melly Rómába (ha én most nem hibázok) *Alabastro Orientale* Név alatt esméretes; de azért én senkit ezen hegy dolgoztatásától nem ijesztek, más helyeken, más fortélyokkal próbálván, még succedálhat; én reám nézve pedig elkerülhetetlenné lett a szemem más felé fordítani.» [46] Az Iris czikkírója kissé másképen beszéli el az esetet. E szerint Ferenczy az első márványtömbből a tél folyamán tervezett munkáját, *Pannonia* mellképét kezdé faragni, midőn észrevette, hogy a kő rétegesen hasad. Bányász szakértők azt tanácsolták neki, vágjon aknát a hegybe, tán a mélyebb rétegek szemcsés természetűek; azonban neki ehhez sem elég költsége, sem egyéb segédeszköze nem volt.[47] Így hát pünkösdre hazamenvén Rimaszombatba, onnét öcscse kiséretében elindult a Rima völgyén fölfelé, új márványt keresni. Utközben mindenütt tudakozódott, végre a «Tiszoczi vashámorba nyomába is akadott a fejér Márványnak leg nemesebb nemére». [48] Rögtön átment Selmeczre, a dolgot Révay kamara grófnak jelenteni.

[46] Döbrenteihez, 1825 június 12. — Magy. Tud. Ak. Könyvt.: M. Irod. Lev. 4-rét 55. (92-ik levél).

[47] Iris, 1826. 96. sz.

[48] Döbrenteihez, június 12-ikén. Id. levél.

Az engedelmet a bányászásra azonnal megkapta; visszautazott Csetnekre, ott abbanhagyatta a munkát és június 3-ikán Tiszolczon kezdett el dolgoztatni. Tiz nap alatt öt-hat emberrel nyolcz olyan darabot kiforgatott, a melynek legkisebbje két mázsát, a nagyobbja 20, 25 mázsát nyomhatna.[49] Csetneki csalódása nem tette kétkedővé, s boldog fölindulással írja Döbrenteinek: «Mond meg nékik (közös ismerőseiknek), hogy Mennykövek voltunk a' hegyekbe, és hogy a' Természet nem akarta magát meg győzötnek adni, csak azért, hogy az utolsó győzödelmi Triumph annál nagyobb legyen, ollyan helyre szorított, hol a mi dicsősségünk el maradhatatlan, és ha virtussal, érdemmel nem is, de Matériálénkkal a' Fidias 's Praxitelesekhez hasonlók vagyunk.» [50] A kő szállítása sem nehéz innét; «két Pósta Járásnyira jó uton a Garam vizére szállíthatódik s így Pestre le uszhat.» [51] Első nap ráakadott «a középszerű szemű márványérre s ennek mellette van az a nagyobb szemű is, úgy hogy ugyanazon bányából egyszerre nagy és középszerű márványt lehet ásatni».[52] A márvány kifogástalan fehér, jól törik, szemcsés szerkezetű. Ferenczy vágyait teljesedni látja, s azt hiszi, sorsa a magyar földön biztosítva van.

Egész nyarát kőfejtéssel töltötte, s éjjelente boldogan aludt szalmaviskójában. Márványai között járva, képzeletében már *százolta a mesteri műveket*, s íme, mikor az első darabot alaposabban faragni kezdi, rájön, hogy a csillogó fehér márvány csak csalóka réteg, mely durva használhatatlan kőmagvat zár körül. Kétségbeesik, de nem mer szólni senkinek. Hisz az egész ország — azt a kört, mely iránta érdeklődött, bátran nevezhetjük az egész országnak — örült már az új kincsnek. Rettegett, mit fognak gondolni, ha sikertelensége ismét nyilvánvalóvá lesz? Abbanhagyatta a munkát, s talán selmeczi bányaértők tanácsára, leutazott Krassó-Szörény megyébe, Szászkára és Moldovára, a hol, mint neki mondák, a márvány nagy bőségben lelhető az

49 U. o.
50 U. o.
51 U. o.
52 Öcscsének, 1825 június 12-ikén.

érczbányák körül. Szászkán «a hivatalos tisztekkel is beszéllettem ott létem oka felől, a kik is engem egyenest utba utasítottak. Számtalan a mennyisége vagy kiterjedése itt az efféle fejér márványkőnek és a hol jobbnak láttam, megfurtuk és puskaporral beleszakítottunk, és ott látszott, hogy nem oly jó minemüségű, mint a tiszolczi, és nagyságára nézve is kevéssel igért többet. 4-dikbe (t. i. október 4-ikén) Moldavába mentem, ez hasonlókép igen bővölkedik vele, különben gyönyörű szép vidék, fél óra járás a Dunától, jó kész csinált utja egész a folyóig és ott jó könnyen rakodható partja. Felette tetszett volna ott czélomat elérni, és azért egy egész hetet ott töltöttem, az egész vidéket össze meg össze jártam, két helyet fel is nyittattam; az egyik bizonynyal nagy darabokat adna, ha békasóval nem volna vegyes, a másiknak nagysága kétséges és valamennyire nagyobb szemű, mint én kivánnám».[53] Szóval ez a kísérlete is kárba veszett. Késő ősz volt már s ő eredmény nélkül, szomorúan tért vissza Budára. A második tél is márvány nélkül találta.

Törekvéseit s kétségbeesését nem szabad teljesen mai szempontból megítélni. Ma már, a közlekedő eszközök fejlettsége s az ország gazdasági gyarapodása folytán, talán képzelhető volna magyar szobrászat abban az esetben is, ha anyagát idegenből kellene hozatni. Hogy ez azonban milyen jelentékeny akadály, mutatja épen a mai állapot. Alig akad szobrászunk, a ki márványfaragáshoz értene; mintáikat Olaszországba küldik, s onnét térnek haza a kész szobrok; szobrok, melyeket az alkotó művész keze nem is érintett! Az anyag bősége ma is fontos tényezője a művészet fejlődésének. S akkoriban nyers anyagot nagy mennyiségben idegenből szállítani a költség miatt szinte lehetetlen volt; e *pénzetlen földön* csak a vizi utakon hozható hazai anyag tette volna lehetővé a szobrászat meghonosodását. Hogy Ferenczy egyelőre bronzra nem, csak márványra gondol,

53 Öcscsének, 1825 október 21-ikén.

s ehhez köti a szobrászat létesülését, könnyen érthető. Rómában márványszobrok közt élt s ezt tartotta a művészet igazi anyagának. Kudarcza rendkívül leverte; az volt a meggyőződése, hogy ki kell vándorolnia, ha márványt nem talál, mert czélját, a magyar művészet megalapítását, el nem érheti. Csak egy ösztönszerű érzés tartotta benne a lelket. Hitt a magyar márványban. Naív bizodalommal erősítgette: a természet, mely minden kincsével fölruházta ez országot, nem lehet oly kegyetlen, hogy a művészet anyagát, a márványt megtagadta volna tőle.

Bánátban jártában megismerkedett egy Fiedler nevű drezdai bányásztiszttel, ki már tizennégy hónapja tanulmányúton volt Magyar- és Erdélyországban. Több excursiót tettek együtt, s így jól megértethette vele, minő márványt keres. Elválásukkor megkérte, «hogy még hátralevő útjába, ha valami olyasra akadna, mustrát belőle hazafelé való utazásába neki hozna.»[54] Ez deczember végén meg is történt. A márványminta új reményt kelt Ferenczyben. «Fejérsége igen szép: a cristallisatiójába van valami a mi nekem esmeretlen. A hely a hol találtatik *Dognácska* a Bánátba.»[55]

Tavaszszal tehát ismét leutazott a Bánátba. Dognácskán, a kamarai czinkbányában, a keresett márványt megtalálja óriási, szinte kimeríthetetlen mennyiségben. Vagy 600 mázsát fejtet, s boldogan tér vissza Budára. Örömében az új márványt jobbnak tartja a carrarainál. Őszinte lelkesedését híven osztják barátai. Az Iris Sz. jegyű czikkírójával a hajóhidon találkozik, neki is elmondja végre elkövetkezett sikerét; ez lelkesült hangon ír róla lapjában:

«Ő távozott, s én mindinkább növekvő meghatottsággal néztem utána. A nap megbarnította arczát, keze szinte olyan volt, mint a cserzett bőr, s midőn jobbját bucsúra nyujtá, éreztem, hogy az durva és telve csomókkal, — a márványtömbök kifejtésénél bizonyára ép úgy kellett dolgoznia, mint napszámo-

54 Öcscsének, 1826 február 25-ikén.
55 U. o.

sai utólsójának. — Nem vagyok érzelgős; érettebb kor és világtapasztalat korábbi ifjuságom sentimentalismusát ironiára változtatta, és az emberek túlzott érzelgősségét mintegy ösztönszerüleg gúnyolom, azonban itt — — itt egy lelkesült, a belső szózatban gyermekien bizó geniust láttam, a mint bátorságával és kitartásával legyőzi az akadályokat, melyeket törekvései ellen a külvilág támaszt. Ez meghatott, mert *nagy*.»[56]

Július végén Ferenczy elutazott Tiszolczra, hogy ott szürke és vöröses márványt bányászszék, talapzatok vagy más díszítő czélok számára. Ott marad a nyár egész folyamán, s csak október 1-én tér vissza Rimaszombaton át Budára. «A mi a tiszolczi állapotomat illeti, — írja öcscsének, — csak az, hogy a munkát ott megszüntettem mindaddig, mig reménylem deczemberben erre a vidékre jövök; hanem visszahagytam egy műhely építésére való plánumot, egy esztergályozó masina modelljével és hasonlókép egy fűrészmalom modelljével kicsinybe, hogy addig is rajta dolgozzanak; a hely fog lenni az u. n. Ekl**é**zsia rétjén, a Rima árka mellett, mivel a masinákat a víz fogja hajtani.»[57]

Januárban csakugyan visszament Tiszolczra, a munkát folytatni. Budán nem dolgozhatott, mert e harmadik tél is márvány nélkül érte. A Dognácskán bányászott darabokat ugyanis költség vagy szállító alkalmatosság híján nem tudta eddig Budára hozatni. E tél is eltelt a nélkül, hogy gipszterveit márványban megvalósíthatta volna.

Végre 1827 nyarán, a mint öcscsével tudatja, «magam hajón lementem Palánkáig, sok viszontagságok között valami 26 darab márványt a Dunához vitettem, az alatt az embereim a bánátusi posványos levegőtől mind lebetegedtek; én mégis fogadott emberekkel a követ a hajóba béraktam és ökröket fogatván eleibe, útnak indultam. Az embereim mind rosszabb rosszabbúl lettek s magam is lebetegedtem; a kormányosom meg is halt

[56] Iris. 1826. Nro 74. (Augusztus 1-én).
[57] 1826 október 1-én.

a hajóba. Pancsován kényteleníttettem kikötni és magam cúra alá adni. Kilencz nap mulva tökéletes egészségbe kocsin, 26-ik august útnak eredtem Zemlinen keresztül. Kamenicz, Marczibány kies jószágába jutottam, a mely Pétervártól egy fertály óra járásra vagyon. Itt mulattam két hétig, a hol tökéletesen meg is erősödtem. A hajót egészen másra bizván, 17-ik 7bris Budán megérkeztem, és a hajót mindennap vártam, míg 21-ikbe az is megérkezett.»[58]

Annyi küzdelem után végre munkához láthatott. A Viziváros 62-ik számú házában ütötte föl műhelyét, a márványt oda hordatta, s elkezdett dolgozni. «1827-ik esztendőben a' sanyarú késő ősz vége felé érkezett meg fáradt vándorlónk kincseivel Budára, rendbe szedte legottan művszobáját egy a' Duna partján álló épületben, 's a' gypsben már régen készen álló munkák legottan márvány testet kezdettek váltani. A művész Ferenczyt nagy kődarabjai között látva, egy valóságos gyönyör ébresztő tekintet volt. Az égi örömek boldogító érzései között emelkedett szíve, azon gondolatokban, hogy ő a holt kődaraboknak majd alakot, és úgy mondva életet fog adni.»[59]

Három legénynyel dolgozott műhelyében, *jó haszonvehető* emberekkel. A munka haladt, de nem minden fatalitás nélkül. A kinagyolásnál még csak hagyján, hanem mikor a részletek finomabb megmunkálására került a sor, rémülten vette észre, hogy ismét csalódott. A dognácskai kő rendkívüli keménysége, piszkos szürke színe napról-napra jobban kedvét szegte. Hangulatát híven tolmácsolja öcscséhez intézett levele:

«Fordult a világ kereke; azzal együtt az én állapotom is, azolta, hogy tégedet lelkem felét nem tudósítottalak, melyet te veled jól megértetni úgy látok legjobbnak, ha mint biographiai fragmentumot elődbe adok.

«29-ik márcziustól dolgozgaték még az Ürményi József mellképén, minél előbb ment a munka, annál nagyobb-nagyobb

58 1827 szeptember 23-ikán.

59 Petrózai Trattner Károly: Ferenczi magyar szobrász' műtereme. Tud. Gyűjt. 1828. XII. k. 127. l.

kedvetlenségek támadtak bennem, ezzel a csaknem a képfaragásra alkalmatlan materiával. Szinte szégyenlettem magamba magamat, hogy jobban belélátni nem tudtam, csak a reménység lobogott bennem: még egy lehető triumf. Mások azomba ezt, mint profánusok nem vették észre, csak magamba vérzett a szívem. Azomba összeszedém magamat, hozzám vettem egy hű segítőmet, a ki már egész télen nálam dolgozgatott és kocsin harmadik May. lementünk a Banátba Dognácska vidékére, hogy ott legalább a legjobb, legalkalmatosabb követ kikeressük, kinagyoljuk sat., mindég még jól titkolván ezen segítő előtt is az elrejtett fájdalmat. Magam némely excursiókat tettem Dognácska vidékén, ha talán más oldalról attakirozni lehetne, hogy legalább az az érczhez hasonló keménysége nem volna. De haszontalan. Ekkor a legnagyobb alázatossággal kezdettem hódolni és azokból a képzelt aranyvárakból, nagy idea, nagy plánumokból: a magyar művészoskola sat. nem maradt egyéb hátra, mint az elkezdett munkákat úgy, a hogy elvégezni, annak utána vagy idegen földön vagy más uton életem folytatni. Pünkösd előtt pénteken a hitt segítőmnek mindent kimagyarázgatok, hogyan vigye az nem jelenlétembe dolgát, másoktól búcsút veszek és mintha a Bánátust utolszor látnám, nem egyenesen Temesvárnak, hanem Fejértemplom, Orsova, Mehádia, Karánsebes, Lugoson keresztül Temesvár; annyival is inkább, hogy már olyast hallottam, mintha azon vidéken is ezen kő találkozna. Még Dognácskán vagy ketten rámkötötték magukat, hogy ők is szeretnék azon vidékeket látni, vigyem el magammal, így hárman voltunk. Innep következvén, még a segítőmet is elvittem negyediknek, kellemetes volt utunk. Szombaton délután Palánkán hajóra ültünk és hétfőn Orsovára érkeztünk, ezen útba megeveztük az islasi dunaesést, a hol a Duna egész szélességibe egy kősziklán esik le; az egész út kősziklafalak között egész Orsováig a Dunaszorosa, a hol a Duna szélessége alig lesz több 80 lépésnél és nagy sebességgel foly. Orsovába érkezvén, kértem a helybeli főtisztet, a ki egy major volt, hogy a Török-Orsovába

való általmenetelt engedje meg: de ő tanácsolá, hogy ne mennék által, mivel az oroszok csak három órára volnának és mi jól lehet neutrálisok vagyunk, mégis minden idegen embert, mint spiont úgy néznek,. így ez el is marada; másnap menénk a mehádiai fördőkbe, igen románczos vidék, szép épületekkel ékes. Meg is fördénk az ú. n. Herkules fördőjébe, ezen a fördőnél van a kősziklába kifaragva egy Herkules, bassorilievba, régi római munka, magossága valami három láb és jó oskolából. A vendégek többnyire moldaviai és oláhországi bojárokból állott, a kik a háború félelmétűl ide vonták magukat. Csak egy nap itt mulatván, Karánsebesbe mentünk, mindég vigan lévén társaimmal együtt, csak én a kocsizörgés közt szempillantatokat nyerhettem, a fő czélról gondolkozni vagy aggódni. Karánsebesbe búcsút veszek tőlök, mivel itt az út válik; és elmennek, én pedig Temesvár helyett azon vidékre, a mely tán az életembeli nyugalmamat rejti. Ruskicza kis bányászhelység, a hegyet megnézem, jónak találom, vissza el Dognácskára, a munkát félbehagyatom, a segítőmet, szerszámot kocsimba veszem és ezen helyre s elkezdetem, az első nap vagy négy büstenek valót már nyertünk, egyiket a segítőm, másikat magam kinagyoljuk, a kis kocsimba felteszem és magam egyedül Budára visszajövök és a Beckers és Marczibányiné büsztjét el is kezdettem és már jól előre is ment. Ez az a kő, a mely talám életembe kezembe sohasem volt. Fehér, egész tiszta, kellemetes munkáju, csak az elefántcsonttal hasonlíthatnám. A bányába mi történt azóta, azt még nem tudom, ha találtak-e nagy darabokat, a berlini fiúnak tudósítását várom.

«Ezen szó: micsoda az emberi élet — bármely régi s közönséges is, de sok tárgyakba s fogásokba aplikálható; én reám nézve úgy látszik, hogy az a csillag, a mely Bécsbe, Rómába vezérlett, még mindenkor hű és az égbül való esés még későbben lesz.«[60]

60 1828 június 16-ikán.

Sejtelme valónak bizonyult. Csillaga hű maradt hozzá, és annyi viszontagság után végre csakugyan elérte czélját. A ruskiczai fehér márvány, gyakori eres volta mellett is szobrászatra alkalmas, könnyen faragható, s nagy darabokban is találtatik.[61] A szállítás ugyan még sok gondot okoz neki; különösen a nagyobb darabok fölhozatala minduntalan megakad, azonban bámulatos kitartása ez akadályokon is győzedelmeskedik. A kőfejtés sok idejét veszi el; ezentúl is majd minden nyarát a bányában tölti; de szobrásznak öröm a márványban tobzódnia. Ferenczy föladata első részét megoldotta: megtalálta *anyagát*. Existentiája e részből végre igazán fundálva vagyon. Az égből való esés — csak későbben következik.

7. Munkái 1824—1830.

Bányája első darabjából Ferenczy egy eszmei szobrot akart faragni, hogy «senkinek az élők közül az a praerogativája ne legyen, hogy az ő büsztje vagy munkája volt az első márványból készítve.»[62] Ily módon kívánta megtisztelni a nehéz fáradság árán szerzett hazai kincset. Tervéről tudósítja Kazinczyt: «Én azon Magyar Országi Márványból a Magyar hazába dolgozni akarván, gondolkoztam egy tárgyról, a mellyet a legelső ásott Márványból faragnék, és ezen Művészségnek egy illő ajtó nyilást csinálna; jobb tárgy nem ötlött fejembe, mint a *Bölcs Pannonia* Státuáját Hermesbe készíteni, a mint maga magát egy fátyol alól kitakarja, és maga magát kifejtőzni igyekszik, — a képfaragásnak azon nemébe, a melly az Egyptomi és Görög faragókat öszve köti, nem egészszen kemény czövek mint az Egyptomi, nem pedig szabad, lágy, természetes, mint a Görög, hanem nagy, méltóságos, mint mindakettő és ezen fél Isten-

[61] A bánya máig is használatban van, sőt a legutolsó években nagyon föllendült. Márványát leginkább decoratív munkákra használják.

[62] Öcscsének, 1825 márczius 10-ikén.

ségnek egy Venerand aspectot adjon. A homlokára írva a *Bölcs* az övedzöjére *Pannonia,* alább a szoborra bé vésve *illyen tisztelet az első Márványból,* a jobb kezébe egy vissza fordított fegyver, annak ki fejezésére, hogy a rabló Scithia nemzet kezd hadat viadalt felejteni, és nemesebb gondolatokra térni.

«Ezen munkát szántam a Nemzeti Museumnak azon Szálájába, a hová a Magyar derék emberek fognak jönni, mint Anya a legfőbb helyen, és Colossál nagyságba, fiai pedig körös-körül számlálva a kik hazánk ködét derítették; ezeket rostáld meg de lágyan, mert tisztelő Barátodtól most több nem telik.»[63]

37. BÖLCS PANNONIA.
MÁRVÁNY. RIMASZOMBAT, GÖMÖRMEGYEI MÚZEUM.

Egy hevenyészett vázlatot is mellékel leveléhez s hozzáfűzi: «Kérlek az ide zárt rajzra válaszolni, kivált képpen a reá jöendő írásokat, jó görögre ált fordítani, és tiszta görög betűkbe megküldeni».[64]

Már 1824 telén elkészítette a gipszmintát. Kazinczy tanácsára vagy sem, nem tudjuk, eltért kissé eredeti gondolatától, s elhagyta a jobb kart a visszafordított fegyverrel. Gipszmintáját magával vitte 1825 tavaszán Csetnekre s ott az

63 1825 február 1. Tud. Ak. könyvt. M. Irod. Lev. 4r. 27.
64 U. o.

első tömbből elkezdi faragni. A márványt azonban használhatlannak találja, s megkezdett munkáját félredobni kénytelen. Csak 1827 végén lát ismét hozzá, ekkor már a dognácskai kőből. 1828 márczius 29-ikén a «Pannonia jó kinagyolva».[65] Ugyanezen évben írja le Petrózai Trattner Károly a Tudományos Gyüjteményben:

«Fejetetején állanak a' várok falai, az erősséget czímerezvén. A' fejét borító fátyolt egy koszorú szorítja, melly búza-kalászszal és szőlő-gerezddel vagyon ékesítve. Ez jelenti a' hazánk termékenységét és gazdagságát. Felemelt balkezével épen félre vonja ábrázata előtt lebegő fátyolát, mintha felfedeztével azt akarná mondani: hogy ha eddig elé a' világ előtt csak ereje és kincsei voltak ösméretesek, most már a' szép művészetek' érdemesítése, és a tudományokra törekedése is tudva lenne, hogy így nem csak külső, hanem belső becse is pártfogóra találhatna.»[66]

A munka — bizonyára a dognácskai kő túlságos keménysége folytán — nem igen haladt tovább; *Bölcs Pannonia* ma is befejezetlenül áll a budai Várhegyen, az Országház utcza 14. számú házának udvarán (63-ik ábra). Ez épület helyén állott 1834-től 1847-ig Ferenczy műterme. A *Pannonia* egy későbbi, szintén befejezetlen példánya, ruszkiczai fehér márványból, (37-ik ábra) a Gömörmegyei Múzeumban, Rimaszombatban. Az arcz majdnem kész, a többi részek csak nagyolva. Az egyszerű, nem nagy igényű műtől így sem tagadható meg bizonyos monumentális hatás.

Ezen ideális műve mellett eleinte főleg képmás megrendelések foglalkoztatták. Az első télen mintázta gróf Brunszvik József tárnok, gróf Beckers nádori udvarmester és Marczibányiné mellszobrait. Az elsőt dognácskai, a két utóbbit később, 1828 nyarán az első ruszkiczai márványból faragta ki. Hollétük ismeretlen.

Valamivel később mintázta Ürményi József országbíró képmását. Ezt is még dognácskai márványból készítette, s ezúttal

65 Öcscsének.
66 Tud. Gyüjt. 1828. XII. k. 131. l.

V. ÜRMÉNYI JÓZSEF MELLSZOBRA.

Márvány. Vaál, templom.

a kő keménysége nem ártott a szobornak. Az erőteljesen alakított fő (V. melléklet) határozott, rómaias jellemét csak emeli az anyag szemmel látható szilárdsága. Durván faragott, egyszerű, de a mű characteréhez illő kőtalapzaton áll e mellszobor (38. ábra.), az Ürményi építette vaáli templomban. A hermán jobb oldalt:

38. ÜRMÉNYI JÓZSEF MELLSZOBRA. MÁRVÁNY. A VAÁLI TEMPLOMBAN.

«Ürményi József Status Minister» — bal oldalt: «Születe 1740 Meg hólt 1825» — olvasható. Ferenczy legjellemesebb munkái közé tartozik.

Ugyancsak az első években készítette gróf *Sándor Móricz*, *Marczibányi Márton* és *Rudnay herczegprimás* mellszobrait. Ez

utóbbi ma is látható az esztergomi primási könyvtárban (39-ik ábra). Ruszkabányai kőből készült s e finomabb márványnak

39. RUDNAY SÁNDOR MELLSZOBRA. MÁRVÁNY. ESZTERGOM, PRIMÁSI KÖNYVTÁR.

megfelelően lágyabb, símább mint Ürményi képe; de azért formákban gazdag, az érdemrendekkel és kereszttel díszített

palást részleteinek ábrázolásában pontos munka, s a nemes arcz szelídebb kifejezését jól eltalálja. A mellszobor egy későbbi sajátkezű ismétlése a Szépművészeti Múzeumban (40-ik ábra).

40. RUDNAY SÁNDOR MELLSZOBRA. MÁRVÁNY. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

1828-ban, mindjárt első találkozásuk alkalmából, mintázta Kazinczy Ferencz mellszobrát. A szobor (36-ik ábra) ruskiczai márványból készült s jelenleg a Szépművészeti Múzeumban látható. Finom, jellemző arcz, mely szerencsésen egyesíti az egyén

characteristikus vonásait a classicismus eszményítésével s méltán sorakozik Ferenczy jeles képmás szobrai közé.

Míg Ferenczy ekként képmásokban jellemzőt és értékeset alkot, másnemű nagyobb compositiói kevésbbé sikerülnek. Első jelentékenyebb megrendeléseit Ürményi Józseftől és a primástól kapja, kiknek mellszobrait is ez «alkalmatosságokkal» egyidejűleg készítette.

Ürményi «ő excellentiája építtetett Vaálba, a mely Budától négy óra járás, egy templomot és kivánna az egyik oltár mellé egy szobrot, a melyből kitetszene, hogy ki építette ezen templomot és hogy a szünet nélkül égő szent olaj ott rajta volna bészerkesztetve. Én egy kis modellt készítettem ilyformán:

«Egy boldog lélek, a mint a földről a mennybe egy keresztényi hiszemmel és reménységgel általköltözik, nem messze tőle áll egy Génius, elbámultan, jobb kezébe egy fáklyát, bal kezébe egy tükröt tartván és ezen tükörbe az Ürményi név tündöklik. A fáklyán pedig az olaj mécs lesz bealkalmaztatva. Így ezen kis modellt által küldöttem és az öreg úr, a ki gyengén lát, tapintással segítette magát és az érzéstől könnyezett, nemcsak ő, hanem fiai, felesége s mások is, és kérték, hogy ezen munka, ha itt nem találtatna márvány, Olaszországból hozatottból is készíttetnék el. Én nekem a munka kezdete meghagyatott és már agyagból természeti nagyságba jól elő is dolgoztam.

«Kedves öcsém, bár magamhoz bíztam is, de mégsem hittem volna, hogy ennyi effectust vagy szívfogást tegyenek itt első lépésim.» [67]

A nagy gipszmintát még 1825 tavaszán elkészítette, azonban munkához egyelőre nem láthatott. Következő éveit a bányakeresés foglalta le, s az Ürményi státuához választott márványtömböt csak 1829 deczemberében kapta meg. A következő év őszén a szobor már másodszor is ki van pontozva, s 1832-ben a kész művet fölállítja a vaáli templomban.

67 Öcscsének, 1825 márczius 10-ikén.

41. AZ ÜDVEZÜLT LÉLEK. MÁRVÁNY. A VAÁLI TEMPLOMBAN.

Az *Üdvezült lélek* a kortársaknak is ép úgy tetszett, mint a megrendelőknek. P. Trattner Károly ezt írja 1828-ban a gipszmintáról:

«Ott a szegletben áll egy gyps-öntés a' szinváltozást képezve; néhai Ürményi Josef ő Excell. Váli templomába szentelt kép csoportot ábrázol. A' fő kép itten életi nagyságu. Egy könnyü aetheri alakba öntött valóság ellebeg a földtekéről, mellynek kerek szélét alig láthatólag érdekli egy lábával, ábrázatán virít azon szent bizodalom, és égi öröm, hogy ő az atyához és a béke örök országába vissza térhet. Ugy tetszik, mintha a földiséget egészen levetkezte volna. Csak egy levegői ruha fedezi testét. Hosszu hajai egyenes csomóban függenek le fejéről. Tekintetét az égre fordítva, jobb kezében tartja a Megváltó keresztét, 's bal kezével csak tartózkodva közeledik a' hitnek ezen jelképéhez, mintha ő ezen szentséget nem merné érdekelni, és mintha azt akarná mondani, hogy csak a jobb kezet illeti ez a szabadság, minthogy a' mi hitünk a' jobb oldalt teszi szentté, azt mondván: *és üle az Istennek jobbján.*

«Ezen égfelé lebegő kép előtt áll az élet őrlelke, melly angyali tekintetével, bámulva követi ezen valóság eltünését. Jobb kezében tartja a' lobogó lángot, mint uradalmának jelét, 's bal kezében tart melle előtt egy tükröt, mellyben Ürményi József neve látszik. Az által Ferenczy azt akarta kifejezni, hogy a' tükör az életben lévőnek földi alakját ugyan visszasugárolja, de a' ki még élve egy illyen emlék táblát áldoz, az egy ollyan lelket felemelő cselekedet által maga is felemelkedik, és ugy mondva a' földről eltávozik, úgy hogy a' bámulásban elmerült halandó, csak nevét olvashatja azon föld nagy fiának, a' ki már a' jobb életre által ment.

«Ferenczynek ezen munkája mind az ideára, mind a' kivitelre nézve érzésem után az első rangban áll.» [68]

Ez ismertetés jellemző adalék a művészeti ízlés akkori fej-

68 Tud. Gyüjt. 1828. XII. k.

42. SZENT ISTVÁN VÉRTANÚ. RÉSZLET AZ ESZTERGOMI OLTÁRRÓL. MÁRVÁNY.

letlenségéhez Magyarországon. Az *Üdvezült lélek* (41-ik ábra) semmikép sem mondható sikerült alkotásnak. Thorwaldsen egy dombormüvének (Chaudoir Stanislaus nejének síremléke 1818) áttétele teljes szobrászatba, a nélkül, hogy a dombormüvön ábrázolt lebegést a szobor legkevésbbé is elfogadhatóvá tudná tenni. A draperia kicsinyes és kezdetleges, az arcz kifejezéstelen. De a kortársak formai érzéke fejletlen volt s őket az *idea* kielégítette, sőt elragadta.

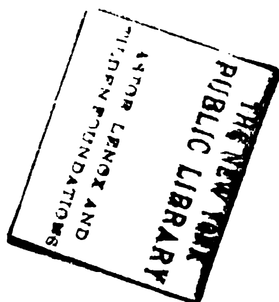
Sokkal jobb a *Sz. István vértanu oltára* (VI. melléklet) az esztergomi székesegyházban, melyet fő pártfogója, a nagylelkü Rudnay herczegprimás rendelt a reformátu művésznél, elfogulatlan gondolkozásának ebben is tanujelét adva. Különösen szép hatású a sokféle színes márványból összerakott oltárépület, jó arányainál, finom és szabatos díszítményeinél, összehangzó színhatásánál fogva. A beeresztett fehér márvány reliefek (ruskiczai kőből) is kedvesek. Az oltár mögött a falon egy óriási dombormüves márványtábla, koszorút és pálmaágot tartó, a szent felé lebegő angyallal, a mennyei szemből áradó vastag aranysugarakkal, lent Jeruzsálem várával és Saulussal, a ki botjára támaszkodva szomorkodik. E domború mű volt az oltár első elkészült része, melyet Ferenczy még dognácskai kőből faragott 1828-ban. Az 1831 júniusában fölállított fő alak (42-ik ábra) kifejezése elég sikerült; jobb karját esdve föltartja; leeresztett balja nemes megadást jelent; fejét s félig megtört szemeit könyörögve fordítja égnek. Csak az elhibázott formájú jobb kar és a ruházatnak itt-ott kicsinyes redői zavarnak. Az összhatás kissé barokk, de impozáns.

Harmadik nagyobb munkája Kulcsár Istvánnak, a Hazai és Külföldi Tudósítások szerkesztőjének emléke a pesti belvárosi plébániatemplomban (43-ik ábra). A dombormű 1829-től 1832-ig készült, ruskiczai márványból, s egy Canova által alkotott síremléktipus változata. Hangulatos is volna, ha a részletek, mint pl. a nő öltözetének hajtékai el nem árulnák a szobrász ez irányu készültségének hiányos voltát. Fölirata: «Kultsár Istvánnak, a' nemzeti-

VI. SZENT ISTVÁN VÉRTANU OLTÁRA.

Márvány. Esztergom, székesegyház.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
ASTOR LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS

43. KULCSÁR ISTVÁN EMLÉKE. MÁRVÁNY. BUDAPEST, BELVÁROSI PLÉBÁNIATEMPLOM.

ségre buzgó serkentőnek, kesergő özvegye. – Született MDCCLX, meghalt MDCCCXXVIII.»

Még egy nagyobb munkát készített ez időben, melyet azonban csak leírásból ismerünk. Gróf Károlyi István rendelte meg nála elhunyt (első) felesége, Dillon grófnő síremlékét 1828-ban. 1832-ben a márvány dombormű már majdnem készen volt; nemsokára teljesen elkészült és 1846-ban kivitetett Fótra, a hol úgy látszik, az új templom építése közben elkallódott. A gipszmintát P. Trattner Károly ekként írja le:

«Egy fedél nélkül való koporsóban fekszik az idvezült, mint egy rózsa világból szőtt fátyollal béfedezve. A' zsámolyon ül a' hűség mély bánatba merülve.

«A' koporsónak és zsámolynak felékesítése egy rendkívül való szépség.

«A' megboldogúltnak arczán lebeg az az érzékenyítő igazság, hogy ő a félelemen és reménységen, valamint a' fájdalmon, és örömen már túl van. Ábrázatján nyugszik a' csendes békeség, 's annyival szívrehatóbb a' hűséget ábrázoló szobornak mély keserve.» [69]

Tiszolczi tartózkodása alkalmával 1825-ben készítette Ferenczy az odavaló evangelikus templom oltárának és szószékének rajzát. Az oltár (44-ik ábra) arányainak szép voltával, diszítményeinek finom szabatosságával lep meg. A részletek gipszből készültek; ugyanezen anyagból az oltár dombormüve (45-ik ábra), *Krisztus apostolai közt*. Ez utóbbiban a rajz kezdetlegessége mellett a kifejezésre való törekvés tűnik föl.

Kisebb munkái: egy kedves *Faunfej*, kékesszürke dognácskai márványból, antik minta után, a Szépművészeti Múzeumban (46-ik ábra), *Sz. János* agyagmintája, mely «egy Pestenn lakó tudós férfiú számára készül», *Esterházy* egri püspök emlékszobrának vázlata, Pyrker László érsek megrendelésére, mely azonban nem volt megvalósulandó, s végül: «mindenki különös örömmel lepe-

69 Tudományos Gyűjtemény. 1828. XII. köt. 132. l.

44. OLTÁR A TISZOLCZI EVANGELIKUS TEMPLOMBAN.

tik meg, midőn a' Magyar Nemzeti Académia felállítására előlegesen készült emlék pénzt szemlélgeti, melly felséges gondolatai által magát megkülönbözteti, és megérdemelné, hogy életre hozódna. Azon esetre az eránt kérnénk a mi nagy lelkű művészünket, hogy a Deák felirás helyett magyart készítene.»[70] Az emlékpénzből sajnos semmi sem lett, s az említett agyagminták is elkallódtak.

1830 június 20-ikán Döbrentei aláírást kezde Virág Benedek emlékére. «E nyáron, írja Ferenczy öcscsének, készítettem a Virág Benedek emlék modelljét; oly forma lesz, mint a Kulcsáré, de mélyebb ideájú. Döbrentei minden munkáimnak eleibe teszi. Hogy ideád lehessen róla, itt egy kis rajzot hozzá ragasztok. A középen álló hermes: a Virág álló képe; az ülő figura a haza, Pannonia, a ki a Virág képével olyformán bánik, mint egy anya a harczról dicsőséggel hazatért fiával. Édesgeti, öleli és a jobb kezével hátulról egy borostyán koszorút fejére illesztget; hátulról azért, mert tudva levén az ő visszavont élete módja és minden pompát s dicsőséget megvető charactere, még holta után is elvonhatná magát ezen megtiszteltetéstől. Lábánál vagyon egy kas a régiek módja szerint, melybe öszvetekert irások vagynak és külön-külön historicusok nevei vagynak reá írva, mint Herodotus, Titus Livius s a t. Ezen emlék egy ezüst forint aláirással öszvegyült pénzből fog elkészíttetni, melyre már jó summa öszve is gyűlt a Döbrentei megindításából.»[71]

Az emlék (47-ik ábra) csak 1834 novemberében készült el, s ma a Nemzeti Múzeum tulajdona. A *mélyebb idea* mellett is kezdetleges munka. Ferenczy nagy gyöngéje, a redővetés merevsége és értelmetlensége ötlik első sorban szembe, s az *eszme* oly rejtett, hogy ma már senkit sem tud kárpótolni a formai hiányokért.

70 P. Trattner Károly. Ferenczy műterme. Nemzeti Múzeum kézirattára. 737. Fol. Hung. E kéziratból készült félévvel későbben, teljes átdolgozás után, a Tud. Gyűjt. idézett czikke.

71 1830 október 23-ikán.

45. KRISZTUS APOSTOLAI KÖZT. RÉSZLET A TISZOLCZI OLTÁRRÓL. GIPSZ.

8. Ferenczy ez időbeli társasága. — Brunszvik Teréz. — Döbrentei és köre. — A Conversations-Lexicon. — Kapcsolat a régibb írói nemzedék és Ferenczy föladatai között.

Néhány év alatt — ezen időnek nagyobb része is a márványbányákban telt el — öt nagyobb szobormű, nyolcz mellszobor, számos kisebb munka és vázlat — valóban tekintélyes mennyiség. Nemcsak a művész szorgalmáról, hanem a pártolás fokáról is tanuskodik. A lelkes fogadtatás nem volt múló szalmaláng; az ország legelső emberei látták el munkával és fogadták körükbe az első magyar szobrászt. Rudnay Sándor, a nemes gondolkozású és művészetpártoló herczegprimás nemcsak a *Sz. István oltárá*t készíttette vele, nemcsak újabb munkákról tárgyalt, még mielőtt az első elkészült volna, hanem hathatósan segítette a márványkeresésben, s előlegeivel hozzájárult annak tetemes költségéhez. Vay Ábrahám, az áldozatkész főúr mintaképe, a megigért 3000 forint római segélyt itthon is kifizette neki, s e kettős segítség tette a vagyontalan Ferenczy számára lehetővé a hazai márvány fölkutatását. Ürményi József és Brunszvik József országbirák, Marczibányi Márton munkát adtak neki, de egyúttal házi körükben is szívesen látták. A Brunszvik házban találkozott a nagybátyjánál tartózkodó Brunszvik Terézzel (1775—1861) kit Budán *görög leány*nak hívtak, «férfi kemény characterjáért és a görög letteraturába jártas voltáért».[72] E művészetkedvelő nő, Pestalozzi

[72] Öcscsének, 1825 június 12-ikén.

híve s személyes ismerője, főként a gyermeknevelésnek szentelte gondjait s megnyitotta 1828 június 1-én az első magyar kisdedóvót, az «Angyalkert»-et. Ferenczyt nagyra tartotta s

46. FAUNFEJ. MÁRVÁNY. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

élénk figyelemmel kisérte terveit. Midőn ez 1825 tavaszán elindúl márványt keresni, a görög leány büszke szóval bocsátja el: reméli, hogy nyilt homlokkal fog elébe visszatérni.

47. VIRÁG BENEDEK EMLÉKE. MÁRVÁNY. NEMZETI MÚZEUM.

Gróf Teleki József referendarius, Szilassy József főispán «különösen megkülönböztette», s a mi kevés salon ezidőben Pestbudán nyitva volt, már az első télen «társasági köreibe» vette őt. Ámde e társaságok feszesebb hangja, egyoldalú műveltsége nem feledtették a római esték szabad vidámságát, heves vitatkozásait, dalos *giró*it. «Nékem a legkellemetesebb napjaim vagynak itt Budán, — írja szüleinek — igen alkalmatos szállásom a gróf Sándor házánál, sok esmeretségim az hazánk első embereivel, és a legelső mulatságokba hivatalos vagyok, és szerencséjeknek tartják, ha olykor megjelenek, de efféle eleségek nem a mi ételünk, mi egy fainabb levegőt szíván.»[73]

Kellemetlenebbé vált helyzete, midőn a márványkeresés többszörös sikertelensége s az ő ismételt csalódása kitudódott. Ekkor bizonyára sok terhes kérdezősködésben s bántó szánakozásban volt része. «Sok kedves és kedvetlen tapasztalásokat tettem — úgymond — ezen itt Budai mulatásomba, a melyek engem nem kevésbé gyönyörködtettek is és engemet a világ, a nemzet, de különösen az itt levő emberek esméretibe elébb vittek. Mert keveseket kivévén, az én a mult nyári kevéssé szerencsés, de mindenkor lépésim vagy fogásimat az én tulajdon hibámnak tulajdonítják és az ő szemekkel nézve mintha én nem a volnék, a ki ezen hazába egy kis mezővárosba kifejtőztem, a művészséget tanulni Bécsbe, az idő viszontagságit s rossz levegőt szenvedni a tengerre, az emberek gorombaságát s baboságát (!) szokni Neápolba és a hallgatást tanulni Rómába és Olaszország más nevezetesebb vidékére mentem, a nemzetnek négy monumentot emeltem, hivatlan közikbe visszajöttem, közöttök uj munkák által figyelmetességet érdemlettem, melynek ők bámutanui voltak.»[74]

Ama ***kevesek*** közé, kik nem kételkedtek benne, tartozott a magyar írók társasága. Az írók ekkor már, ha nem is nyiltan vagy ellenséges értelemben, de tényleg két körre szakadtak: az Aurora köré csoportosuló ifjabbakra és a régibb gárdára.

73 1825 február 9-ikén.
74 Öcscsének, 1826 február 25-ikén.

Ferenczy az öregebbekkel tartott. Pártfogója és barátja Döbrentei Gábor 1825-ben a budai kerületben vidéki királyi biztosnak neveztetett, lakását Bécsből ide tette át, s a saját baráti körébe vezette be Ferenczyt. Kulcsár István, Thaisz András, Helmeczy Mihály, Nagy Benedek, Szattmáry, Fiáth, Kubinyi voltak e társaság főbb tagjai. Az Aurora körét Ferenczy ekkor még alig ismerte; sőt nem tudjuk, hogy Kisfaludy Károlyt később is látta-e valaha? Döbrenteivel való viszonya mind szorosabbá vált; későbbi leveleiben csak per Gábris beszél róla; beavatja saját és öcscse ügyeibe. Döbrentei személye tartja őt távol az ifjabbak társaságától, minthogy az az Aurorával hovatovább mind ellenségesebb viszonyba jutott. Neki köszönhette a *Virág Benedek emlék* megrendelését, s ugyancsak az vette őt a Közhasznu esmeretek tára (Conversations Lexicon) munkatársai közé.

A híres Conversations-Lexicon pör épen Döbrenteinek és az Aurora körnek nyilt mérközése volt. Ferenczy öcscséhez írt levelében emlékszik róla: «Tudtodra kell azt is adnom, hogy itt egy társaság adta öszve magát a magyar Conversations Lexicon németből való fordítására, Magyarországra alkalmaztatva; a titulusával talám még most sincsenek megegyezve, hanem talám mégis így lesz: *Tudományok és mesterségek tára.* Ezen már előre nagy czivódások támadtak, elég illetlenül, és később mind e mellett is iró tagjává lettem. A mi a képfaragást, festést, rézmetszést, ércz és kő metszést illeti, az ezekhez járuló biografiákkal magamra vállaltam. Nagyon nagy hasznát veszem azon négy kis franczia könyvnek, melyet Bécsből küldöttél: *Sur les Vies et sur les Ouvrages des Plus excellents peintres anciens et modernes,* mivel nincs az ember a fordításba lekötve és valami originalitást nyer általa.»[75]

Ferenczy czikkeiben, melyeket eleinte *F. a' M.* (Fer. a Művész), *F. J.* és *J.* betüvel, később egyáltalán nem jegyzett, rendszerint híven ragaszkodott a német szöveghez, s *eredetiség*re

75 1830 október 23-ikán.

nem igen törekedett. Még a hol személyes oka is volt volna reá, ritkán tért el a Conversations Lexicon közleményétől. Canova életrajzát csak néhány adattal bővíti; művészete méltatásán nem változtat. Mindössze ezt az egy mondatot toldja be, Fernowra czélozva: «Sanyarubb műbírák az antik és természet mélyebb studiumának híját lelik benne 's azt hiszik, hogy a' nagy és fenséges ábrázolása szelleme körén túl feküdt». Thorwaldsenről a Lexicon ezt írja: «Sokan műveit, főkép, az erő s a hősi eszmény szempontjából, a hires Canova munkáinak is fölébe helyezik. A szerény dán e dicséretet szinte fölháborodással utasítja vissza, maga a nemes Canova teljes igazságot szolgáltatott neki s a két nagy mester szép viszonyát nem zavarta irigység». Ferenczy jobb tudomása ellenére ilyet nem írhatott, azért a fordításban e helyet egyszerűen kihagyta. Fordításait szabatosság, csin, fordulatos mondatkötés jellemzi, s ezek kedvéért gyakran változtat az eredeti szöveg terjengős mondatfüzésén. Írói természetes tehetsége leveleinek kedves zamatjából, sajátos kifejező erejéből is kitünik, ha a kényes Kazinczy még olyan lakatosiaknak találta is azokat.

A véletlenen, Döbrentei és Kazinczy személyén kívül még valami kapcsolta Ferenczyt az írók korábbi nemzedékéhez: a *föladat* rokonsága. Mint azoknak az irodaloméit, úgy kellett neki a művészet eszközeit megteremtenie. Hazai hat évének munkáját áttekintve látjuk, hogy ideje és ereje nagy részét az anyag keresése foglalta el, s hogy művészete *idegen formák* átültetésében és *személyek* ábrázolásában merült ki. A mit az 1772-től 1822-ig fejlődött irodalomban láttunk, ugyanaz áll az ő művészetére is. A *Kulcsár* és a *Virág emlék* Canova typusok meghonosítása, az *Idvezült lélek* Thorwaldsen gondolat áttétele; a *Kazinczy, Rudnay, Ürményi képmások* pedig azon ódáknak felelnek meg, melyekkel költők a haza nagyjait ünnepelték. «Hirdesd a régi dicsőült s mostani férfiakat» volt Ferenczy eszménye is. Már Rómában a *Csokonai* szobrot e gondolat sugallta; már onnét jelezte, mint láttuk, élete czélját: «Mellyre nézve

gyenge igyekezetem, a' képfaragóságban magamat valamennyire kipallérozni, a' Hazámnak szolgálni, derék embereinek egy szériest faragni». [76] Itthon az első márványból *Bölcs Pannonia* hermáját faragja, melyet, mint anyát a legfőbb helyen, a Nemzeti Múzeumnak azon szálájába szánt, a hová a magyar derék emberek fognak jönni. [77] S különös, hogy mig nagyobb munkái nem sikerülnek, s azokat tán kevesebb gonddal és szeretettel készítette is, — addig eredeti czélja, a derék emberek képmásainak sora, értékes és tehetségre valló. Művészetének határai egyelőre a képmásszobrokkal zárulnak, s szinte hajlandó volna az ember föltenni, hogy a fejlődés törvényszerűsége, a környező viszonyok azonossága kivánta a személyi irodalomnak megfelelően a személyi művészetet is. [78] S ez enyhíti tán a történetíró itéletét, kinek Ferenczy e korbeli működését nem egy sikerületlen *Idvezült lélek*, *Virág emlék* vagy keveset mondó *István vértanu* alapján kell méltányolnia, hanem ép az anyag keresésének s a mellszobrok készítésének időszerű és megoldott föladatai szerint. Az általánosabb érvényű alkotások, a nagy compositiók, a nemzeti művészet kora még nem következett el, s ennek külső jeleként magyarázhatjuk, hogy Ferenczy még személyes érintkezésében sem csatlakozott egyívású társaihoz, az uj irodalom munkásainak köréhez.

9. Magyar anyag és magyar művésziskola. — Beadvány a pozsonyi országgyüléshez és a királyhoz. — A törekvések meghiusulta.

Ferenczy, ha hivatását nem is gondolta át mélyen, tudatos határozottsággal akarta a magyar művészetet megalapítani. Tisztán látta, ha csak egyoldalú szempontból is, vállalkozása nehézségeit s a megoldás lehető módját. Saját *művészeti* föladatát

76 L. a 167-ik lapon.
77 L. a 183-ik lapon.
78 Kazinczy is erre biztatta: «Ha nagy munkákat nem kapsz e pénzetlen földön, e pénzetlen időben, szeretném, ha nevezetesbb embereink' büsztjöket dolgoznád.» L. a 159-ik lapon.

derék emberek képmásainak faragásában találta meg; *művelődési* föladatához, a magyar művészet megteremtéséhez kettőt tartott szükségesnek: magyar anyagot és magyar művészeti iskolát. Az anyagot néhány évi csüggedetlen munka után megtalálta; az iskola megalapításához egyidejűleg fogott, ez a törekvése azonban meddő maradt. Az a gondolat, hogy az ő művészi képessége elégséges-e e czélok kiküzdésére, eszébe sem jutott; szerencséjére, mert így kétely nem bénította elhatározása erejét.

Mikor ő Pesten letelepedett, itt már egy bizonyos fejlettségű szobrászati gyakorlatot talált. A Dunaiszkyak és Bauerek anyaga első sorban fa és puha homokkő volt, továbbá lágy ércz: ólom és ón, s csak a legritkább esetekben, ha költségkimélés számba sem jött, idegenből hozott márvány. Ferenczy, hogy diszítő színvonaláról művészire emelkedhessék a szobrászat, — a nemes anyag, a márvány általános használatát tartotta szükségesnek. Ezt oly fontosnak érezte, hogy mikor ismételt csalódásai után a dognácskai kő is használhatatlannak bizonyult, teljesen kétségbeesett. Meg volt győződve, hogy magyar márvány nélkül nagy föladata többi részét sem oldhatja meg. «Ekkor a legnagyobb alázatossággal kezdettem hódolni, — irta öcscsének — és azokból a képzelt aranyvárakból, nagy idea, nagy plánumokból: *a magyar művészoskola* s a t. nem maradt egyéb hátra, mint az elkezdett munkákat úgy a hogy elvégezni, annak utána vagy idegen földön, vagy más úton életem folytatni.» [79] A ruskiczai márvány végre megmentette e szomorú sorstól.

A márványanyag azonban csak egyik föltétele volt a magyar művészet megalapításának; a másik, a megfelelő emberanyag megtalálása és kiképzése még nagyobb nehézséggel járt. Láttuk, hogy a Tudományos Gyűjtemény annak idején már Dunaiszkyt is fölszólította, hogy «némelly élő lelkes szobrokat is az iffjúságból magához hasonló mívészeknek képesítsen; tsak ez lévén egyedül való bizonyos útja módja a' mívészség gyarapításának és tellyes

79 Öcscséhez, 1828 június 16-ikán. L. a 180-ik lapon.

honnyosításának».[80] Azonban ez a sírkőfaragó, épületdiszítő, templomfölszerelő gyáros nem volt alkalmas ifjú művészek nevelésére. A művészet a közönség szemében sem látszott nemesebb pályának s szinte büntetés számba mehetett, ha valaki fiát *kőfaragó* inasnak adta. Ferenczy három legénynyel dolgozott; az egyik közülök berlini fiú volt. Előtte azonban más eszmény lebegett; nagy műhely, hol a «mesteri műveket százolják», úgy mint Canova vagy Thorwaldsen műtermeiben; a hol nem iparoslegények, hanem tanult, derék, törekvő magyar ifjak – «lelkes élő szobrok» – művészekké képeztessenek s a hol ő, a mester, tervez, tanít, segít a munkában, s egy egész nemzedéket nevel, mely megkezdett munkáját folytassa.

Ehhez azonban az ő megrendelései, anyagi ereje, személyes példája és befolyása elégtelenek voltak; látta, hogy ilyest nálunk csak országos vagy fejedelmi segítség létesíthet. 1826 márczius 13-ikán elindult Budáról Pozsonyba, hogy az ott folyó országgyülésnek magát presentálja. Tervéről s benyomásairól három heti pozsonyi tartózkodás után ekkép számol be öcscsének:

«Minekutána egynehány napokat egész csendességbe itt töltöttem, várván, hogy mit mond már valaki, gróf Beckers József, a Palatinusnak titkos kamarása megszólított, hogy most volna az ideje, hogy valami plánumot vagy jelentést írásba fel tennék, mely az én környül állásimat röviden magába foglalná és a Palatinusnak bényújtanám és ő azt mind a két táblánál fel fogná olvastatni, meg lehet, hogy valami jó következése lenne. Ez a nemzet vagy diéta diáriumjába is be fogna tétetődni. Nékem tetszett az ajánlás, megírtam s a Palatinusnak benyújtottam, a ki is azt kegyesen elfogadta és a kinyomtatását megengedte és azon írással gróf Esterházy Józsefhez k. lovászmester és az efféle kinyomtatandó diétai dolgok censorához utasított, a ki is azt elolvasván, ezt mondotta, hogy semmi ennél előbb el nem végződik, mint ez és reá írta cum solatio legi et vidi C. Est. Annak utána még sokat beszélgetett és

80 L. a 149-ik lapon.

én igen megnyugodva elmentem; most ezen írás nyomtatás alatt van, az én igen nagy megelégedésemmel. A felolvastatás napját még nem tudom meghatározni, mely ugyan jobb részt tőlem függ, de a tisztelt gróf Esterházy javasolta, hogy jó volna egy kicsit várakozásba lenni, mivel ő addig is akarna egynehány főbb mágnásokkal beszélni és akkor a dolog még könnyebben menne és a mostani diétai nagy bajok is egy kicsit szünnének, a melyről alább rövideden tudósítani foglak. Ha kérdenéd, kik vannak az én részemen? azt mondanám: megmásolhatatlanul, híven, mindenkor a primás Rudnay, gróf Brunszvik, a Palatinus és jóformán közönségesen minden mágnások; második classisba számláld Nagy Pált, soproni követet; harmadik: Vay, Széchenyi, Wesselényi és mindazok az opposition részről, a kik a hív, de barbarus hazai constitutio szeretetétől megvakíttatva, mint ők én nekem, úgy én is ő nekik harmadik classisuaknak látszom; annyit lehet tőlük remélni, hogyha a többi jót mond, ők ellene nem mondanak.

«Még szükséges előtted felfedeznem, kiváncsiságod nyugtatására, a beadott írásom foglalatját, a mint foly:

«Több örömem közé számlálom, hogy a Fs. Herczeg Ms. Rend és Státusokat egybe találom, és uj fortélyokat kereshetek a hazai virtus, erkölcs dicsősége és a nemzetem boldogsága előmozdítására, hogy őseink méltó fia, a maradék előtt pedig ment lehessek. Nem hiszem, hogy valaki a művészséget még elmaradhatónak lenni vélné, mert abból következne, hogy a világ mióltától fogva társaságos életre lépett, törvényeket oltárokat soknemű mód szerint rendelt és a mai egész Európa, felette hibázott; hogy mi midőn ezt elmellőzni akarnánk, valami vád alól mentek nem lehetnénk. — Nem czélom a sem, a nemzetet egy nagy institutumnak felállítására fellázasztani, sőt azt egészben szükségtelennek találom (ezt példákkal mutogattam). Többet tudnék még mondani a művészi tudomány szükséges elősegélésére, mint az akadémiák elmaradásáról is, ha nem félnék, hogy a dolgot el is hibázhatnám. De hát mi volna tenni való? — Egy haza-

szerető maecenási szívet mindenkor feltartani, azt a környülállásokhoz képest előmozdítani és ha ez idő szerint a választás másra nem esne, engem pártfogás alá venni (itt előszámláltam azokat a meritumokat, melyet a haza mellett tettem, némely attestátumokba a Palatinusra provokálván). Ismét meg ismét sat.»

Az országgyűlésnek, mely még teljesen ósdi szellemben folyt, s melynek nagy jelentősége főleg abban van, hogy vele kezdődik ismét az alkotmányos élet folytonossága, művelődési kérdésekre nem igen volt érkezése. A világot látott Ferenczy csakugyan az egész ottani eszmekört, a szónokokat, a beszédeket elmaradottaknak, korlátoltaknak találja.

»Csudálatos az én ő rólok való vélekedésem és szinte nehezem, hogy egy meghitt tapasztalt barátnak kebelibe le nem tehetem és tőle valami világosítást nem kaphatok. Sok beszélők, orátorok, még pedig az elsőek közül, ha feláll, fenhangon egy hosszas zavart beszédet összehabar, annak utána egyik, mint a másik kezdi erősíteni ezen közönséges kifejezésekkel: «mert a constitutio osztán törvényünk, a törvénytelenségből támadna a constitutio s jussaink sérelme. Már a sérelem törvénytelenség és így az én alázatos csekély gondolatom szerint a Mgos Personális Ts. Statusok és Rendek előtt a volna, hogy a törvényes dologba a törvény mellett megmaradjunk.» Annak utána boronálja holmi barbárus astutiákkal p. o. mert ki tudja, ki mondhatja, hogy majd ha ez így, majd ha az úgy, — nem pedig egy valódi tanult legislátornak definitumjával, melyet tulajdon géniusa dictál neki; a bölcs politika egészen ki van irtva közülök, a nemzetek java-jussa boldogsága emlékezetbe sem forog; a moralphilosofiának a faját sem esmérik; a világnak akkori és mostani sistémáira nem is ügyelnek, mint én legalább úgy gondolom, más volt akkor, más pedig most. — Nagy Pált mindenesetre kivedd, ő ritka ember ebbe az országba, ha annyi ereje nincs is, hogy ezeket a fejeket dominálhatná. Különben neki sok irigyei is vannak.»[81]

81 1826 április 4-ikén.

A tervezetnek a rendek elé való terjesztése egyre késett s Ferenczy elunván a várakozást, csakhamar elutazott a Bánátba, márványt keresni. Október havában visszatért Pozsonyba, ügyét azonban ekkor is elintézetlenül találta. Mi gátolta tárgyalását, nem tudjuk; az 1825—27-iki országgyűlés aktái között — melyeknek gravaminális sivárságát csak az Akadémia nagylelkű alapító levelei törik meg — semmi nyoma. Önszántából-e vagy mások tanácsára, Ferenczy elhatározta, hogy a nemzet helyett a királyhoz fordul, s elutazott Bécsbe, audientiára. Onnét értesíti öcscsét:

«Én octóber napján Budáról kiindultam Pozsonyba, a hol a Palatinus herczegsége Bécsbe lévén, egyik napról a másikra vártam, s valami három hetekig Pozsonyba mulattam, míg vele szembe jövén, igen nagy confusióba láttatott én nekem találni, mi okon azt én nem tudhatom, a mely énbennem is valami olyan bátortalanságot okozott, de mégis csak elmondottam jövetelem czélját, nevezetesen a márvány mivoltát, a melyen nemcsak, hogy nem láttatott valami részvétellel lenni, hanem még olvastam képéből valami oly keserűséget, hogy irigységnek ne mondjam, melyet talám az ő szerencsétlenebb és az isteni gondviselés után az én szerencsésebb életem öszvehasonlítása okozhatott s mintha jobb szerette volna, ha az a kő sohasem termett volna és hogy egy privátus embernek mennyire hatalmában van a fatumját regulázni és a halhatatlanságot, mintegy törvény szerint (ex jure), magáévá tenni (patere honoris sed cunctis viam. Phaed.), vagy ha elnyomódik is, csak egy fő polczról jöhető caballáknak kell hozzá járulni (vis et nequitia quid quid oppugnant ruit Phaed.). Ily környülállások közt megvallom, kezdettem balítéletekkel élni, elfojtván mély csendességgel mindent magamba, csak te előtted, mint testvérbarátomnak magam könnyebbségére feltettem el nem titkolni; — még azon Rómába vett jótéteményeket is rosszra magyarázni, mint olyan dolgokat, a kik engem vízre vihettek volna, ha mind magamra nem vigyázván, és a kedves mesterem Canovának sokszori tanácsára nem ügyeltem

volna. Óh szegény herczeg! szegény Thorwaldsen, oh elfelejthetetlen Canova, megadja az isteni gondviselés énnékem érni, hogy én ti reátok emlékezhessem és titeket ítélhetlek és az igaz oldalról esmérhetlek. Én azomba Pozsonyba láttatván magamba kötelességemnek eleget tenni, Bécsbe jöttem, hogy az egész játékdarabnak végire érjek. Egyenest csak azon voltam, hogy a császár és királyunknál audiencziám legyen, melyet én a legelső lehető alkalmatossággal 30-ik novemberbe meg is kaptam. Az öszvejövetelünk igen kedves volt és nem minden jó reménység nélkül az elválásunk. Ő nekem valóba úgy látszott, mint a ki halálára számol és kevés napjait még jól tett dolgokkal akarná végezni. A márvány felől még semmit sem tudott. Folyó holnap 7-ikén meglehet ismét eleibe fogok menni, ha valami okon el nem múlik, legalább mi úgy maradtunk és fő szándékomat papiroson adom bé.» [82]

Terveit csakugyan írásba foglalta s úgy adta be. Elunván azonban «az udvartól vagy a császártól való válaszra várakozni», [83] visszajött Budára. Itt kapta meg a feleletet, «a mely oly formán hangzott, hogy világosabban írjon». [83] Valószínű, hogy beadványából tényleg nem lehetett tisztán megérteni szándékát. Volt ő benne valami sajátságos fellengés, valami «messze phantasirozás», mely beszédben vagy írás közben gyakran erőt vett rajta. Mutatkozik ez már Bécsből írt lakatoslegénykori levelei némelyikén, s később is elégszer, elhatalmasodik rajta. Ilyenkor homályossá válik gondolatfűzése, nem mondja határozottan mit akar, s szavai dagályából csak valami nagy, határozatlan fölindulás érzik. Költői hangulat lehet ez, melynek chaosa még nem tud alkotásban kikristályosodni. Ugy látszik, ilyen volt diétai és királyi beadványa is. A cabinetiroda azonban nem szokott az ilyetén írásművekhez és prózai világosságot kért tőle. Ferenczy azt hitte, — s tán joggal is — hogy ha akarták volna,

82 1826 deczember 2-ikán.
83 Öcscsének, 1827 szeptember 23-ikán.

mégis megérthették volna; látta, hogy sem az országgyűlés, sem a király nem hajlandó nagyobbszerű támogatására, s öcscsének már fölindulás nélkül, kedves egyszerűséggel írja: «Hát én csak abba hagytam, hanem a márvány felhozataljáról gondolkoztam».[84]

Ferenczyt egyelőre a márványkeresés, azután fölhalmozódott munkáinak gyors kifaragása foglalta el; a művésziskolára csak mellékesen gondolhatott. Néhány év múlva tér vissza rá Teleki Józseffel folytatott beszélgetésében. A grófhoz tulajdonképen azért ment, hogy öcscsének, Ferenczy Józsefnek a sárospataki református papi állásra való meghivatását jelentse. Teleki «csak *úgy-úgy* felelt és úgy tetszett, mintha már felőle tudott volna. Végre a beszéd rólam és dolgaimra fordult, reám, a ki ezelőtt csak kevés minutummal esett sebem éreztem. Nem tudtam mást, mint komoly kifejezésekkel élni és éreztetni aztat, hogy azok az idők várandók vagy jövendők, a melybe a Ferenczy lélek feltámad; hogy ezt a művészséget egy becsületes ember sem akarja Magyarországon tanulni; ha jelenti is magát valaki, csak olyan, a kinek se apja, se anyja, még származását se tudjuk, minden oskola s nevelés nélkül, talán valami csizmadia hajtotta már el valahol, s hogy valami rosszabb ne legyen, művésznek áll s a t. Nekem volt és van egy jó, egy nagy gondolkozású atyám, micsoda utakon vezetett azzá, a mivé külső országokon vetettem, azok a beszédek, oktatások, azok a levelek, Bécs... Róma... egy oly atya s hazafi előtt a legmélyebb tisztelettel leborulok, mert szemébe úgy se nézhetnék. — Vette észre, hogy messze fantasirozok és annyi esze van, hogy értett is, és azon komolysággal, a melylyel én végeztem, ezt mondá: no hiszen a testvére most Patakra megy, ő azokba egy oly nagy oskola mellett sokat tehet. Alig kivárva beszédjét: egyetlen egy reményem; ő is azt az atyát esmérte. Csokonai elkészült, Kövi, Virág s mások is elkészülhetnek, az érdem bért remélhet, a nevendék ifjú benne tükrözhet és a köztünk megforduló szemes utas háládatosokra

[84] U. o.

emlékezhet. Annyira ment a beszéd, hogy mindjárt stipendiumot igért annak, a ki tanulja».[85]

Ferenczy József azonban, mint sárospataki prédikátor, alig tehetett valamit a művésziskola érdekében és tudtunkkal egyetlen tanítványt sem szerzett bátyjának. A terv dugába dőlt, a hazai művészet fejlődésének kétségtelen kárára. Mert ha Ferenczy iskolája nem is ért volna föl egy még olyan kezdetleges akadémiával sem, ha az ő művészeti képzettsége nem is volt elégséges arra, hogy jó szobrászokat neveljen, — tehetségeket fölismerhetett, maga köré gyűjthetett volna, s megindította volna a művészeti élet folytonosságát. A mint később, rimaszombati magányában, a tamásfalvi kőfaragólegényben meglátta Izsó Miklós tehetségét, s a fejlődés útjára segítette őt.

10. Ferenczy 1830—39. — Anyagi viszonyai. — Szülei halála. — József öcscse.

Ferenczy anyagi, családi és baráti viszonyai a harminczas évek elején nagyrészt megváltoztak. Öt esztendei márványkeresés után, mely minden pénzét megemésztette, — Rudnay és Vay segélyét az ő hazahozott kis «takarékmennyiség»-ével együtt — végre elkészíthette szobrait, s jövedelemhez jutott. Egyszerű, józan, igénytelen életmódja mellett fölöslegét megtakarította, s tán örökség révén is, némi vagyonra tett szert. 1832-ben egy kis szöllőt vett magának Fóton, s öcscsének gyakran ír boráról, vagy hívja őt szüretre. 1834 október 9-én pedig «egy közönséges licitatión Budán, Magyarország fővárosa várába, az Országház utczába a 100. numerusu házat 12.000 váltó forintokon» [86] megvette. A földszintes házat átalakította, a hátsó részre emeletet épített, s így saját ízlése szerint, sajátjában rendezte be műtermét. Emellett a vizivárosi műhelyt is megtartotta.

85 **Öcscsének**, 1830 márczius 17-ikén.
86 **Öcscsének**, 1834 november 4-ikén.

1831-ben vesztette el agg szüleit. Április havában halt meg édesanyja, miről öcscse leveléből értesül. «Rimaszombatból írt leveledet, — feleli neki, — igen hamar, 15-ik ápril délután négy órakor kaptam, a mely engem annyira levert, hogy egész estve, egész éjjel nyughatatlankodtam, nem a kimuláson magán, hanem hogy annak az anyának, a ki engem annyi szorgalommal, fáradsággal nevelt és szeretett, 39 esztendős koromba egy napi örömöt, mintegy visszafizetés fejébe okozni nem tudtam, és hogy ennélfogva már most mind késő az akarat is. Én már husvétra is haza szándékoztam, de most, ha mind késő is, de egy hét múlva haza megyek, és most is mennék, ha az idő kellemetesb volna: legalább fél hervadó épségbe hadd közelítsek, ha két ölnyire is, a szent ártatlan tetemekhez. Én ma a fekete fátyolt kalapomhoz tettem, kérlek te is tedd aztat, a belső fájdalomnak legyen külső jele is; és holnap kezdetek egy darab kő kifaragásához, minden figura és czifraság nélkül, mely a sírjához tétessen.»[87]

Ugyanezen nyáron kitört a rettenetes kolera járvány, mely Magyarország lakosságát megtizedelte. Ferenczy a nyarat Ruszkiczán töltötte, márványbányájában; időközben atyja a járvány áldozata lett. Neje mellé temették, s a kettős sírt fia öt kőlapból összerakott egyszerű emlékkel jelölte.[88]

Hivalkodó sír helyett nemesebb emléket szánt Ferenczy szüleinek. «Az atyánk házát akarnám megtartani, — írja öcscsének, — és az egészet kertté formálni, a mely ezt a nevet viselné *Ferenczy kert;* a hol a két ágy volt, ott egy kapujárást csinálni és két oldalon két valami kijelelt fát ültetni, a mely az édes atyánk és édes anyánk utolsó elhunyását nemcsak nekünk, hanem mindennek megmutatnák, de kivált, hogy azon falak között valami hásártékozó nép lakván, ne dúlja; így szüleinkre reáillik: quae mihi

87 Öcscsének, 1831 április 17-ikén.

88 A fedő lap felírása: Ferenczy István Egy Igaz Atya Hazafi És Polgár A Cholera Áldozattya El Esett. — Így Három Holnap Multával A Kegyes Hitvest Ezen Sírba Követte 1831. — A két hosszanti oldallapon pedig ez olvasható: Kálnay Máriának Ferenczy István Hitvesének A Két Ferenczy Annyának Sírhalmára — Hogy Egy Hív Férj És Maradéki A Jó, A Kegyes, A Szerető Anyának Hamvait Könnyeikkel Áztathassák Ezen Kővel Megjelelni Akarták.

negavit iniqua turba, post obitum duplici moerore addet honos; és ez ne lenne se gyümölcsös, se konyhakert, hanem inkább luxus, anglus, vagy vadon a maga természetiségébe.»[89] Az áldozatkészségre mutató szép terv megvalósult; a házat lebontották, helyébe árnyas kert került, melyet az utódok önzetlen kegyelete a mai napig megtartott. (111-ik ábra.)

Szüleik elhunyta, ha lehet, még bensőbbé tette a két testvér barátságát. Ferenczy József, ki bátyja római tartózkodása alatt Patakon diákoskodott, tanulmányai befejeztével miskolczi professor lett; 1827-ben azonban ott hagyta állását, s az utrechti egyetemre ment theologiát hallgatni. Két év múlva doktori oklevelet nyert, s haza térvén, Sárospatakra hívták papnak. Bátyja ez alkalomból egy közös pecsétnyomót tervez, azt Wiligut budai vésőmesterrel elkészítteti s elküldi neki. (61-ik ábra.) «Maris nénénktől küldök egy újra mondírozott ócska nádpálczát, — irja neki ez alkalomból — és ha már tiszteletes leszel, egy pecsétnyomót, a nagy hitelesség, holmi igaz testimoniálásid pecsételőjét. De kimeríthetetlen gondolatok ötlenek fejembe, mi legyen egy pecsétnyomó és sokszor micsoda abususok történnek vele. Ezen pecsétnyomónak magyarázatja: egy a földről felemelkedő grádics, és ellenbe egy a kősziklák közt bujdosó kigyó, ennek tetejébe a nap; a legalsó grádicson egy görög Π, a legfelsőn egy Θ thíta; az első a Pratica philosophia, a másik a Theorika, a melyből származik aztán a Contemplativa és Isteni dolgok esmérete; tehát ezen pecsétnyomónak fele te reád alludál, fele pedig én reám: ezen két úton egy czélra való törekedésünket.»[90]

A fiatal pataki tiszteletes, a mint református paphoz illő, csakhamar meg akar házasodni. Kéri bátyja tanácsát, s ez, kinek lelkében tán még mindig a római leány képe él, érdekesen válaszol neki:

«Sokszor és sok okokból szerencsétlenségnek lehet nevezni magyarnak születettnek lenni: de minden bizonynyal legnagyobb

89 Öcscsének, 1832 január 1-én.
90 Öcscsének, 1830 márczius 17-ikén.

szerencsétlenség, ha az ember házassági életre akarván lépni, egy magyar leányt férjhez, még pedig kalvinistát, mint teneked, (ex offitio) kell venni. Talám csak én velem bánt a sors oly mostohán, hogy sem szegény, sem gazdag s leggazdagabb, sem szép, sem rút szerelmét csak kis ideig sem birhattam és birni nem is óhajtottam. Bárcsak valakinek magyar feleségét magamévá tenni kivántam volna, pedig sokszor erőltettem is magamat; gyakori utazásimba, ha valami vendégfogadóba beszállván, még a szobaleány is, ha németül jól beszélt is, de ha magyarul is jól tudott, már éreztem egy különös antipathiát, melyet magad nem hinnél. Itt a gróf-Sándornál laktomba, a szobaleányok gyakran változnak, most ez, majd amaz, én reggelenként műteremembe menvén, a kulcsot visszahagyom, estve hazamenvén már az öszverámoláson meg tudom, ha magyar vagy más valami. — Könnyen kifejtem én magamnak az egész problemát. Én egy művész vagyok, egy hiú és Magyarország első művésze, ha első, nem csuda; ha leányaink művészi gustussal nincsenek nevelve, nem találhatom én itt fel azon asszonyokat, a kik az én műhelyemet műteremnek, munkáimat művnek nevezzék; ezt gyakorta leporozza, ápolgassa s más képfaragók munkáival öszvehasonlítsa és az elsőséget az enyimnek adja, a kik az én szüleimet, testvérimet óhajtsák, szeressék, csak csupa curiositásból is, hogy ugyan hogy néznek azok ki; a polgári rendből még csak álomba sem jött előmbe. — Ezekből sajdíthatod, micsoda bátorsággal megyek a tanácsadáshoz az utolsó leveled párosodás példálózgatásához, melynek és oly helyen szükséges voltát megesmérem: a Samariai leányt annyira nem esmérem, hogy róla valamit mondhatnék, te több ideig tartózkodván Rimaszombatba, talám valami kis esmeretséged is lehetett és indulatinak spióna lehettél? Nem szólok hát senkiről, csak valami érzésimet közlöm: Nullum sine exceptione. Hegyaljait ne végy, Miskolcz, Debreczen legjobban tetszene, felföldi, mint Gömör s a t. nagyon jó, legjobb lehetne, de ritkább, mint a colibri madár. Pénzért ne vedd, de szegény ne legyen, olynak nézd, mint egy barátságos együttkereskedést: a te hiva-

talod most hoz ezer w. forint interest, nagyon igazságos volna, ha annak, a ki veled örök compániába akar lépni, ugyanannyi volna és pedig nem még szülei halálára várni: becsülöm én a más európai nemzeteket, a kik menyegzői ajándékot, (vagy Dos) ismernek. Más a mesteremberség, s falusi gazdák dolga, a kik együtt gyűrik a világ baját, kivált Magyarországon. Azt mondá egykor egy valaki, a ki maga is egykor házas volt, később meghalt a felesége: ein Weib ohne Geld, immer eine theure Maetresse. Egy asszony-feleség pénz nélkül, mindenesetre egy drága ágyas. — Goldoni azt mondatja egy színjátékosával, a ki egy barátjától ily foglalatú levelet kapván: «barátom megholt N. N., a szép özvegy feleség 300.000 forinttal maradt vissza. Az egész világ azt beszéli, hogy te neked legjobb volna azt elvenni». Feleli magába: «nekem feleség, ha annyi pénzzel is, inkább a negyednapos hideg. Míg magam vagyok, kevesebb is elég, ha együtt volnánk, több is kevés lehetne». — Ládd, ha nem volt min rágódnod, adtam én elmezavarót.»[91]

E korban általános a panasz a magyar nőnevelés ellen, s Ferenczy levele csak a közfölfogás kissé élesebb kifejezője. Mikor Fáy András atyja kívánságából végigjárja Gömör és Nógrád lányos házait, szintén keservesen panaszkodik Kazinczyhoz intézett soraiban. Az 1825-iki országgyűlésen is hasonló vádak hangzanak. A magyar lány vagy teljesen parlagiasan nőtt föl atyja birtokán, vagy pedig rossz nevelőintézetekben, néhány idegen szót csacsogó, fölületes, hiú és affectált bábbá fejlődött.

Ilyen elmefuttatások alig hatottak buzdítólag, s Ferenczy József csakugyan nőtelen maradt. 1834-ben Pozsonyban találjuk, mint diétai papot. «A te mostani helyheztetéseden örvendek, — írja neki bátyja, — mert nem is kis szerencse egy valódi gondolkozó lélek embernek, a ki minek utána élete fele részét az oskolákba, akadémiákon, csupa theorián töltötte, a praxisos életre fellép, és látja a nemzeti gyűlésbe az ellen s érte mondott okoknál fogva

91 Öcscséhez, 1830 október 23-ikán.

dolgok eldülését, kivált ha még hozzájárul a mindennap esti jó könyvek olvasása is; azok az intrigok, caballák, nagy haza s emberiséget szerető szivek, a kik a király úrszékinél megjelennek; bármely hasznát vegye neked ezen gyülés, mint papnak, bármely tekintetbe tartson mint papot, de te ne mulasd el ezen gyülésből azon hasznot húzni magadra, a mely téged most és örökre boldogít».[92]

1836-ban kassai pappá választották, s itt maradt élete végéig. Ha csak lehetett, ezután is találkoztak személyesen; ha nem, levélben közölték egymással örömeiket s bajaikat. Egymást segíteni, szóval, pénzzel, tettel, mindig készek voltak. Az évek csak fokozták az immár érett két férfi rajongó szeretetét egymás iránt, és soha egy perczre meg nem zavart egyetértésük két nemes lélek összhangjának ritka példája.

11. Társasága 1830—39. — Döbrentei. – Fáy András. — Fáy és Ferenczy egyénisége. — A fóti szöllő. — Végrendelet 1834-ben. — Vörösmarty. — Schodelné. — Láng Pauline. — Az 1838-iki árviz.

Lassankint Ferenczy baráti köre is megváltozott. A főúri salonokból, hol úgy sem találta jól magát, elmaradozott; jó emberei, Brunszvik, Ürményi, Kulcsár elhaláloztak, s ő Fáy András házában lelt kárpótlást mindannyiukért. Döbrenteivel való jó viszonya egy ideig még fönnállott; 1830-ban ennek köszönheti a *Virág emlék* megrendelését; valószinüleg ennek is volt része abban, hogy 1832-ben az akadémia levelező tagjául választották; ezentúl azonban megszakad érintkezésük. A hiú és uralkodni vágyó Döbrenteit fondorkodásai úgyszólván mindenkivel összeveszítették; Kazinczy a magyar Clavigónak keresztelte el; s úgy látszik, mikor még az epétlen Fáyt is kikezdi és fölháborítja, Ferenczy is elidegenedik tőle. Határozott összeveszésről vagy ellenségeskedésről azonban nincs közöttük tudomásunk.

92 1834. február 22-ikén.

Fáy András 1822-ben költözött Pestre. Ferenczy nemsokára hazatérte után megismerkedett vele; lehet, hogy Fáy huga, Koós Istvánné révén, a ki a Rimaszombattól félórányira levő Jánosiban lakott. A két java korabeli férfi — Fáy hat évvel volt idő-

48. ÖNARCZKÉP A 30-AS ÉVEKBŐL. MÁRVÁNY. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

sebb Ferenczynél — csakhamar megszerette egymást s egész életre szóló barátság szövődött köztük. Fáy 1827-ben a Józsefvárosból beköltözött Kalap-utczai házába, melyet az akkori közélet jelesei sűrűn kerestek föl. A leggyakoribb és legszívesebben

látott vendégek Vörösmarty és Ferenczy voltak.[93] Az elválhatatlan trias a nyári délutánokat azonban inkább kinn töltötte Fáy ferenczvárosi kertjében, a mai Üllői-kaszárnya helyén, hová Bajza, Zádor, Bugát is gyakran kijártak, s a hol a szép Sziráki Zsuzsa rendszerint egy-egy pohár aludttejjel uzsonnáztatta meg a lapdázásban, futkosásban kiizzadt vendégeket. Ferenczy és Fáy viszonya csakhamar oly bensővé vált, hogy ez utóbbi, Sziráki Zsuzsival való titkos esküvőjére, 1832-ben Ferenczyt kérte föl egyik tanunak. Ugyanezen évben jelent meg Fáy irodalmi fő műve, *A Bélteky-ház* «Ferenczy Istvánnak, hazám lelkes művészének, barátomnak» ajánlva. S ugyancsak 1832-ben a baráti hármas Fóton három darab szöllőt vásárolt egymás mellett, Fáy 3400 négyszögölnyit, Ferenczy és Vörösmarty egyenkint körülbelül 1600 négyszögölnyit. E két részt később szintén Fáy váltotta magához, ki 1837 tavaszán kis házikót is építtetett a szöllő végében. Egy alkalommal az építést megtekintő társaság minden tagja egy-egy téglát rakott az emelkedő falakra. A kedves jelenet emlékét Ferenczy márványtáblával örökítette meg, a következő felirással: «A barátság ezen falai közé, a midőn épülnének, vidám enyh óráik között követ rakának: Barabás Miklós, Bajza József, Bugát Pál, Czuczor Gergely, Fáy András hitvesével, Fáy Ferenczné leányával, Ferenczy István, Luczenbacher János, Pólya József hitvesével, Szontagh Gusztáv, Vörösmarty Mihály. Május 30. 1837».[94] E gyönyörű fekvésű szöllőben tartattak a vidám fóti szüretek, melyek közül az 1841-iki vált Deák és Kossuth jelenléte, s Vörösmarty *Fóti dal*a révén különösen nevezetessé.

A haza mindenesét s az ország első szobrászát számos rokon vonás kapcsolta egymáshoz. Mindkettő kedélye alapjában érzelmes; az érzelmek mélyét azonban Fáynál józan életbölcsesség s társaságban pajzán ötletesség takarták, Ferenczynél hallgatag

93 Ferenczy 1828-ban itt találkozott először Kazinczyval. L. a 160-ik lapon.

94 *Badics:* Fáy életrajza. Budapest, 1890. 618. l. A szerző ugyanitt megjegyzi, hogy «a házikó romlófélben ugyan, de még áll, a márványlapot azonban jelenlegi tulajdonosa, Mihálik János, talán hogy biztosabban megóvja, haza vitette».

fatalismus s gyermeteg örülni tudás. Mindketten az egyszerü és mértékletes élet kedvelői: kerülik a külső csillogást s fő jutalmukat öntudatukban találják. A bírálat sérti ugyan érzelgős kedélyüket, s kihívja önérzetüket; viszont a magasztalás elől

49. FÁY ANDRÁS. MÁRVÁNY. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

riadtan vonulnak vissza nemes szerénységük mögé. Egyaránt lángolnak a közért, s annak áldozzák minden tevékenységüket; egyaránt erős nemzeti érzésük, és komoly az életről s kötelességeikről való fölfogásuk. Politikai elveik is találkoznak a «fontolva haladás» gondolatában; Ferenczy kissé tán demokratikusabb, de

szintoly ellenzője a demagogiának s a forradalmárságnak, mint barátja. Fáy, ha nem is ért a képzőművészetekhez, tudja azok fontosságát, s mindent megtesz előmozdításukra; a mellett határozott zenei tehetség, és jó hegedűjátszó. Ferenczy gyönyörűen énekel; buzgó opera- és hangversenylátogató; s így az egymást értés s a közös érdeklődési kör szinte mindennapossá teszi érintkezésüket. Fáy elhalt barátja fölött tartott emlékbeszédében mondja, hogy «nekem 33 évi szoros barátság s majdnem naponkinti meghitt társalgás milliók fölött nyújtottak alkalmakat, kiismernem a többség előtt nem kevéssé zárt és áthatlan keblű művésznek erőit, méltatnom ritka szilárd jellemét, becsülnöm kristálytiszta erkölcsét, szeretnem baráti meghitt körökben csaknem gyermeteg kedves kedélyét».[95] Ugyanitt nemesen érzett s meggyőző képet fest Ferenczyről, az emberről: «Midőn kitűnt vagy éppen csillogó tulajdonokkal bírt férfiakról emlékezünk, megvesztegettetve amazok által, rendesen könnyen símulunk el nemcsak emberi gyarlóságaik mellett, — mit a kegyelet méltányossága meg is kíván — hanem erkölcsi foltjaik, sőt jellemsülyedéseik mellett is. — Ferenczynknek nincs ily engedékenységünkre szüksége. Az ő jelleme és életfolyama feddhetlen s kristálytisztaságú vala; keblének nemes ízlése mívelt, érzelme magasztos, miket ritkán bírt ugyan szavakba önteni, miket azonban biztosabb baráti töredékesen is becsülve értettek meg. Fiúi, testvéri, baráti érzelmei lángolának keblében, s azok iránti kegyeleteinek nem volt határuk. Kevés barátit annyira kímélte kegyeletével, hogy velök társalkodva sohasem búsította őket körülményei kedvetlenségeivel, küzdelmeivel s azon sebek megnyitásaival, miktől keble vérzett. Mindenkor csak vidor, derült kedélyét forgatta baráti felé, úgy hogy balsorsa körülményeit rendesen csak akkor tudták meg ezek, mikor már azok senki előtt titkok nem valának. Ezen kegyeletessége nemcsak barátira, jóakaróira s a hon jeleseire, kiket forrón tisztelt, hanem általában

95 Bud. Szemle. 1860. IX. 51. l.

minden ismerőseire, alárendeltjeire, sőt háziállatjaira is kiterjedt. Tisztelve mosolyogtuk meg egypár ily kegyeleti jellemvonását. Nagyobb körökben művészünk zártkeblű és szótlan volt; túlszerénység mellett, tán azért is, hogy miként a csiga, ha csápjával kemény tárgyakra tapint, héjába húzza be azt, úgy ő is saját magába vonult vissza azon nemjóakaratok elől, mikkel gyakran találkozott. Ezen túlszerénysége nem keveset ártott tekintélyének a közönség véleményében. Sokan sokat helyeznek a külşőkben, s a túlszerény rendesen hátrányban marad. Követelnie szükség az emberek közt olykor-olykor az érdemnek is; arról, ki nem követel, azt hiszik, nincs is követelni valója. Ezen túlszerénység művészünkben annál ritkább és becsülendőbb tulajdon volt, minél általánosabb azon megjegyzés, hogy a jelesebb íróknál, művészeknél rendesen élénkebb a hiúság és büszkeség, mint másoknál. És ez igen természetes. A keblökben élő génius, mely őket ezerek fölött tünteti ki, aköztisztelet és csodálat adója, melylyel a közönség ritka tulajdonaiknak s tán érdemeiknek is hódol, könnyen túlragadhatja őket a szerénység korlátain. Ferenczynél e hiúság sem ment az öntudaton, önérzeten túl soha. — Kegyelettel tisztelte ő minden jelesét a hazának. Ő volt az, ki egy nálam gyűlt kis baráti körben, barátját Kazinczy Ferenczet, egy szomorúfűzgalyból font koszorúval tán először koszorúzta meg, előbb az ősznek homlokára, majd annak mellszobrára tűzvén fel a koszorút. Ily biztos kis baráti körben megnyíltak Ferenczynél a kebel kincsei s meghitt barátait meglepte annak gazdagsága. Lelke volt ő ekkor a társalgásnak, tréfás, mulattató; nem várt ismerettel és találó észrevételekkel szólt különféle tárgyakról — csak embereket nem szólt meg soha — s élénkülvén a társalgás, régi magyar, vagy olasz népi, vagy operai dalokra nyitá meg ritka szép zengzetű torkát, s örömléldeletre villanyozta fel a társaságot.»[96]

Ferenczy végrendelete végrehajtójának is Fáyt kérte föl; egyúttal reá hagyta fóti szőllejét. Végrendeletét 1834 augusztus

96 Bud. Szemle. 1860. IX. 62—63. l.

10-ikén, Nagyváradra s a bánáti bányába való utazása napján írta. Az utolsó öt év megfeszített munkája révén némi vagyonhoz jutott s most már volt miről intézkednie. A halál gondolata, a végrendelkezés pillanatának komolysága megragadta lelkét, és végrendelete szavain érzelmes meghatottság rezeg át, s valami szomorú sejtelem, mely őt élete jelentős perczeiben rendszerint meglepte.

«Ferenczy István, a művész, rimaszombati születés, reformata vallású végtestamentoma.

«Én egy idő előtt való halállal fogok meghalni, a gondok, fáradságok, emberi erő felett való merész fogások, szerencsekoczkáztatások véget vetnek életemnek, hanem a mikor e történne, kérem a hazai törvényeket, hogy utolsó díjamért engedjék és adják meg ezen utolsó kívánságomat: Először: a midőn meghalok, azonnal pecsételtessen el minden vagyonom, és a testvéröcsémnek, Ferenczy Józsefnek, a ki ez idő szerint sárospataki református pap, mindennemű ingó-bingó vagy fekvő jószágom adasson által, a kit én egyetlen egy örökösömnek vallok, azaz mindenem az övé legyen. Másodszor: élve el ne temettessem.[97] Harmadszor: hideg tetemem, akár télen, akár nyáron történjék az, naplemente után fél órával tétessen a háznál szekérre, hét fáklyát meggyújtva vitessen ki a temető helÿre, minden más pompa vagy beszéd nélkül. Ezen dolgok végrehajtására megkérem Fáy András, ts nemes Pestvármegye táblabíráját, nekem szeretett hív barátomat és emlékezetül a fothi szőllőmet neki és maradékainak, vagy dispositiójára hagyom. Búcsúzom még két asszony testvéremtől, és minden barátomtól s a világtól, és kérem, hogy műveimre legyen gondja. Ezen testamentumot tulajdon kezemmel írtam, aláírtam és pecsételtem Budán, augusztus 10-ik napján 1834.

F. I. a művész.»[98]

97 Az élve eltemettetés gondolata e kor embereit gyakran gyötörte. *Széchenyi:* Kelet népe. 1841. 174. l. *Kossuth L.* Pesti Hirlap. 1841. 18. sz.

98 Közli: A Hon 1872. — Tanúk Vörösmarty, Fáy, Bajza, Schedel (Toldy F.), Bugát és Fáy Péter kapitány.

Igy emlékszik meg a halálra gondoló művész két leghívebb barátjáról: József öcscséről és Fáy Andrásról.

A végrendelkezés megilletődött perczeit vidám napok követték.

50. PÓLYA JÓZSEF. MÁRVÁNY. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

Még aznap útra kelt Ferenczy Nagyvárad felé, a *Rhédey emlék* fölállítása végett, s Vörösmarty elkísérte őt. A váradi fogadtatás fényes volt; ünnep ünnepet követett azon két hét alatt, míg az

emlék fölállítása tartott. Augusztus 28-ikán tovább utaztak, Világoson, Lippán, Ménesen keresztül Lugosnak, onnét Ruszkabányának, honnan szeptember közepén tértek vissza Pestre.

Itt csakhamar, október 9-ikén történt Ferenczy már említett budai házvásárlása.[99] «Lukács napját, — írja öcscsének, — én csakugyan megtartottam, annyival is inkább, hogy a ház beíratása 17-ikbe történt, tehát mint új házigazda, mint művész s a t. Fáy vagy kétszer ily pohárköszöntést tett: a művészség representansát Magyarországba az Isten éltesse; mindnyájunknak igen jó kedvünk volt, de hasonlíthatlan kiváltképen Bajza, igen különösen nekieresztě vígságának, talán tökéletesen meg is gyógyult betegségéből.»[100]

Így élt e kedves kör, munkás órák közét vidám mulatozással fűszerezvén. Az említetteken kívül még közéjük járt Pólya József is, a derék orvos, ki az 1831-iki kolera alkalmával annyira kitűntette magát. Fáy házán kívül még az 1837 augusztus 22-ikén megnyílt Nemzeti Színház volt gyakori találkozó helyük, melynek mindannyian rendes látogatói voltak. Ferenczy télvíz idején, ha bajos volt az átkelés Budára, színház után inkább Fáynál maradt hálásra, semhogy egy-egy érdekesebb darabot vagy hangversenyt elmulaszszon. Különösen rajongott a Nemzeti Színház nagy operaénekesnőjéért, Schodelnéért, kit barátjához, Nyáry Pálhoz mélyebb vonzalom kötött. Nem csoda, ha e filigrán termetű, szenvedő arczú, gyermeteg kedélyű nő, kinek elragadó szenvedélye nagy fekete szemében lobogott csodálatos fénynyel, mélyebben hatotta meg az érzelmes művészt. Egy durva és semmirekellő férj bántalmazásai alatt sinylődve, a gyönge, beteges nőben valami finom, átszellemült érzékenység és fojtott szenvedély fejlődött ki, mely énekét elragadóvá tette. Nem a hang erejével, érzéki szépségével hatott, mint Déryné, nem is tudta a magas hangokat úgy kivágni, mint a magyar színpadnak ez az ércztorkú, vastermészetű pacsirtája; hanem a kifejezés mélységével, az érze-

99 L. a 211-ik lapon.

100 1834 novembei 4-ikén.

lem gyöngédségével vagy szenvedélyességével bűvölte meg hallgatóit. «Schodelné, úgymond Ferenczy, egy ritka tűnemény a magyar színházba és itt Pesten mind író uraim, mind sok hallgató

51. SCHODEL ROZÁLIA. MÁRVÁNY. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

tőle tanulta meg, mi legyen operát énekelni, mert ő igazán nem is énekel, hanem a *legfelsőbb kifejezéssel beszél.* A büsztjét készítettem, jó lesz ez is a Kazinczy képe mellé.»[101]

101 Öcscsének, 1838 január 9.

Beteges érzékenysége és gyermekes szeszélyei sok ellenséget, a közönség kedvezése sok irigyet szereztek a művésznőnek, az opera térfoglalása a drámával szemben pedig ellene fordította a nemzeti ügy, a nyelv harczosait. «Theátrumunk — írja Ferenczy öcscsének — Schodelné megérkezésétől fogva jóformán élénk kezd lenni, ha néminemű irigység fújja is a kígyókövet, mint midőn először föllépett, midőn rolléját egészen jól bevégezte és a publikum tapsaival kihívta, egy vereshagyma koszorút vetettek neki, de a kit senki sem látott, honnan repült légyen, úgy hogy arra a gondolatra kell jönni, hogy a színpadról jött valami jól beszámolt ügyességgel. Annyi láttatik bizonyosnak lenni, hogy színész tette, akárhonnan és hogy tette. Még csudálatosabb az, hogy magokat az írókat is maga ellen támasztja, mint Vörösmarty, Fáy, Bajza s a t., kik ugyan tisztán nem mondják ki, mi fáj nekik, hanem olvasni lehet szemekből, hogy azt gondolják, hogy azért nem tetszenek a drámák, szomorú vagy vígjátékok, hogy Schodelné jól énekel.»[102] Azután így folytatja, mintegy a mellőzött drámairodalom jellemzéseül: «A jövő hétfőn adják Gaál Józsefnek, a kit te a Láng háznál tanultál esmérni, ezen paródiáját muzsikával: *A Peleskei nótárius*. Tudom, majd lesznek részeges, garázda emberek, bakterok s a t. Egy fő effectusának ott hallottam lenni, hol egy éjjeli őr így kiáltja a kilenczet:

Ha Peleskén óra vóna,
Kilenczet ütött vóna már az óra!»[103]

A Láng-ház, melyet Ferenczy említ, három tagból állott, az özvegy anyából és két leányból, Ágnesből és a fiatalabb Paulineből, kire az ötven felé haladó művész gyöngéd, szinte atyai érzelemmel tekintett. Nem mulasztja el leveleiben, hogy öcscsének tiszteletet ne küldjön tőlük, vagy hogy meg ne írja neki, hogy «Lángné asszonyság és Ágnes és Paulin gyakran emlegetnek és nálamnál jobbnak tartanak.»[104] A fukarszavú sorokból egy család csöndes tragédiája

102 1838 október 8-ikán.
103 U. o.
104 1834 november 4.

tárul elénk. A nagyralátó asszony nem ért a gazdasághoz; grófi s bárói vőkről álmodozik, s az alatt kis vagyona elpusztul. A lányok vőlegényjelöltjei hűtlenül elmaradoznak; a ház «csendes lesz a látogatóktól»; a család sorsa rosszról rosszabbra megy. «Lángné, a mint hallom, nem szüretel, hanem eladta a mustját, az egész szőlleje nem volt az idén kapálva; vétek azon gyönyörű fekvésű szőllőért, a mint ismered. A két, Ágnes és Paulin leányi virágzás nélkül elhervadtak, csakhogy Ágnes, mint várhatni lehetett, valami vén leányi malitiosusságot vett fel, Paulin pedig maradt a szelid, mindenkor egyenlő.»[105] A szőllőt nemsokára elárverezték; Pauline pedig, hogy föntarthassa magát, énekelni tanult, s 1841 januárjában föllépett a Nemzeti Színházban. «Láng Paulin valóban egy kellemes jelenet a színpadon, és mindaz, a mit még eddig olvastál felőle, valóság, hanem összehasonlítgatni lehetetlen Schodelnével, mert már csak külsőleg véve is, Schodelné egy barna, csaknem orientálisi faj, Paulin pedig szőke hollandus; ama csupa tűz, e csupa szelidség, oly hasonlatosság lehet köztük, mint egy Raphael és Van Dyck festése között; tökéletes mind a kettő, de különböző.»[106] Láng Paulin később Ábrányi Emilhez ment nőül és korán elhunyt. A bájos nő emlékét Ferenczy sokáig, híven őrizte.

Az 1838-iki árvíz kitörése Ferenczyt a Nemzeti Színházban találta, Fáyékkal együtt. Haza siettek a Kalap utczába, hol Fáyék háza ekkor még szárazon állott, de a közelben már csillogott a víz. A nagy fejvesztettségben egyedül Ferenczy őrízte meg hidegvérét; erélyesen rendelkezett, s megmentette, a mit lehetett. Az árvizet érdekesen írja le öcscséhez intézett levelében:

«A Pest Budai árvízről elég legyen röviden annyit tudnod, hogy a vízivárosi műhelyembe a Duna felé való ablakon folyt be; és a bolthajtás közepén, a hol legmagasabb, csak 10 vagy 12 czoll hibázott, hogy fel nem érte, tehát itt minden víz alatt volt; a

105 Öcscsének, 1838 október 8.
106 Öcscsének, 1841 február 23.

gipsz modelljaimat rútúl megripacsosította az elázás, hanem különben úgy néz ki, mint a régi kiásott státuák vagy antikok. Legjobban sajnálom a Tóth Pápai büsztjét, a mely Rimaszombati agyagból volt és csak meg volt száradva, ez egészen széjjelázott. Különben én azon fatalis 13-ik márczius éjszakáján Pesten voltam t. i. a magyar színházba. Egy operát adtak először: Beatrice di Tenda, melybe a fő partot Schodelné adta, kinek én a drámai éneklésbe nagy tisztelője vagyok. A darabnak fele csak meglehetős csendességbe ment, hanem akkor elkezdettek egynémelyek hazahivatni, a harangot is félreverni, én is, a ki a Fáy társaságába valék, hazamenék, de én nem nyughaték, hogy meg ne nézném, mibe van a dolog, azért elmentem a Duna partra és a parton föl egészen a börséig, láttam a borzasztó állapotot, hogy a sok nép s katonaság csak sárból, ganéjból olyforma gátlással tartotta fel a Duna vizét, mint mikor a gyermekek eső után játszanak; és valami 8—9 czollnyi gátot csináltak és ez is már csordultig volt. Ekkor hazamenvén Fáyékhoz, kik nagy rémülésbe voltak, lassanként készítgettem a lehető víz berohanásának, de a mely ő hozzájuk nem is fog jöhetni. Egy kevéssé hideget vacsorálván, azalatt a harangot mindég méltán félreverék, ismét kimenék, de már ekkor a városháza piacza egy tó volt és vonult lassan előre és éjféltájba a Fáy házok előtt is volt és ki-ki magát visszahúzván nagy néma csendesség támadt. A harangokat sem verék többé félre egész reggelig. 14-én még Fáyéknál ebédelvén, ebéd után Fáy Ferinéhez költöztünk és az éjszakát ott töltöttük csendességben. A víz pedig folyvást áradott, de oly flegmával, hogy a lutheránus templom mellé a Sidó piaczra 14-ikén estve öt vagy hat órakor jött, tehát 18 órával a bétörése után, melynek természetes következése, hogy nem veszthették annyin életeket a mint először a hír szárnyallék; hanem valami 120 officios igaz és nem is sokkal lesz több. Fáy Ferinének saját házába a Nagyhíd utczába nem volt vize, Fáynak az utczán egy ölnél több, Lehnardtnak három schuch és a háza lerogyott, a régi épület, de az új áll;

a református templomba egy arasznyi és a katedránál nem volt. — 15-ikbe reggel 11 órakor könnyen és szerencsésen hazajöttem Budára, Fáyék pedig délután kimentek Péczelre és öt hetet falun töltöttek, csak 24-ik ápril jöttek be és Budán fogadott kvártélyt e nyárra, és a magok házoknak semmi bajok sincs, hanem a most nálunk modivá noblvá vált elköltözni, falun élni s félni s a t.

«Most az a gondolat méltán támadhat bennem, hogy kívánnád nyílt szívű saját gondolatimat tudni, melybe ugyan nem örömest vágok, mivel annyi sérelmek közt, melyet többször szenvedék, nem csuda, ha hajlandó vagyok mindent rosszra magyarázni, de csak kimondom, hát a féreg akkor legnagyobb féreg, mikor el akar tapodtatni és az aristocrata akkor legnagyobb tirannus, midőn az ügyefogyott az administrátiójára van szorulva, a másoktól bejött pénzt az ő kezéből megkapni. — Nem lehet ideád mennyi haszontalan sár ház volt Pesten és azon 2200 öszverogyott házból nem volt tíz, a mely kőből lett volna, nem volt egy, a mely gyökeréből újonnan épült volna, lehetett olyan, a mely ezelőtt száz esztendővel egy földszintnyi lóistállónak épült, fundamentoma volt, annak utána egy földszíntes ház lett belőle, később egy emeletet tettek rá, aztán kettőt, így természetes, ha öszvehasadozott. Építni még most sem szabad felső rendelésnél fogva, de azt mondják rövid időn megjön az engedelem, azomba itt-ott az utczákat, piaczokat töltik, mint p. o. a kalvinista templom előtt, úgy hogy az ott levő házak négy-öt lábbal fognak mélyebben feküdni, mint a piacz. Azt mondják, hogy később a házak is felmagasodnak, egyszóval egész Pesten magasabbra akarják emelni. Képzeld, csak egy házhelynek öt-hat láb, de többnyire 10—12 láb feltöltésére, aztán mikor az egyik épít, akkor a szomszédja nem épít, tehát ez emelje fel, ama meg maradjon lent, gyermekség.

«Mindenesetre ezen árvíznek nagy pénz és vagyonbeli kára van Pestre nézve, de mégis nagyobb ennél a morális kára, mert kérlek, micsoda kereskedő város az, a hol a kereskedő egyik

vásárról a másikig el nem halaszthatja portékája eladását anélkül hogy ne veszélyeztesse.»[107]

A vízivárosi műterem használhatatlanná vált; de szerencsére Ferenczy Országház-utczai házában már befejezte az építkezést, s 1837 júniusa óta ott lakott. Volt itt jó világítású, tágas műterme, a hol kedvére dolgozhatik vala, ha t. i. elég megrendelése lett volna. Ámde ép ez utolsó esztendőkben, 1837—39-ig úgyszólván teljesen munka nélkül állott.

12. Munkái 1830—1839.

Ferenczy fő pártfogói nemsokára hazajövetele után elhaltak, Ürményi 1825-ben, Brunszvik 1827-ben, Rudnay 1831-ben. A prímás halálával a tervbe vett esztergomi szoborművek abban maradtak; írott szerződések híján a szobrász hiába fordult a munkát folytató országos építőigazgatósághoz. Egyedül a Brunszvik család maradt hű a művészhez. Az özvegy, szül. Majthényi Marianne, fia halála után, férjének és gyermekének együttes emléket készíttetett vele. 1834 körül történt a rendelés; 1838-ban a síremlék készen volt látható a szobrász budai műtermében; 1841-ben fölállíttatott az alsó-korompai templomban. Az emlék (52-ik ábra) nagyarányú, de kevéssé sikerült; Canova motivumok nem igen szerencsés összeállítása.[108]

Az országbíró lelkes, szerencsétlen leánya, Julia, korán elvesztett férjének, b. Forray Andrásnak, és leányának, Zefiznek állíttatott a soborsini park kápolnájában kettős emléket.[109] Az előbbi dombormű (53-ik ábra) ügyes decorativ munka, szépen faragott czímerrel és tölgyággal; a második (54-ik ábra) a szelíden szendergő lány bájos képével, igazi művészi alkotás, szerencsés óra

107 1838 márczius 30-ikán.

108 Leirása: *Jedlicska Pál:* Kiskárpáti emlékek Élesktől Vágujhelyig. II. k. Eger. Érseki lyceumi könyvnyomda 1891.

109 A domborműveket a kápolna lebontása után az új templom belsejében, a bejárati falon helyezték el, hol ma is láthatók

52. A BRUNSVIK EMLÉK. MÁRVÁNY, AZ ALSÓ-KOROMPAI TEMPLOMBAN.

sugallata. A dombormű törvényeit nem követi ugyan a művész, de a formai hibákat érzése melege takarja.

Brunszvikék kivételével alig akadt főuri pártfogója. Csak gróf Fáy István rendelte meg nála a *Pásztorleány* másodpéldányát 1837-ben, mely két év mulva elkészült és Fájba vitetett.[110]

A polgárság köréből egyetlen jelentékenyebb megrendelést kapott, a kecskeméti *Szánthó emlék*ét. A hat alakos dombormű 1834-től 1838-ig készült s ez év őszén rendeltetése helyére szállíttatott. November 1-én Ferenczy Kecskemétre érkezett, az emléket a collegium nagy termének falába helyezte el s a november 4-iki leleplezésnél lelkes ünnepeltetésben volt része. A növendék ifjúság éneküdvözlete után Tatay András professor beszélt, azután Tóth Lajos szavalta el ez alkalomra készült versét.[111] Az emlékről (VII. melléklet) a Vörösmarty és Bajza szerkesztette Athenaeum, mely a művészt buzgón pártolta, következőképen emlékezett meg:

«Kecskemét városában lakozó Kuthy Juliánna asszony, néhai Szánthó Mártonnak, Kecskemét egykori bírájának özvegye, rövid idő alatt egymás után férjét, egyetlen leányát és csecsemő unokáját elveszítvén, minden földi örömeitől megfosztva, abban kerese örömet, hogy a' tudománynak és művészetnek tőn áldozatot. Kecskeméten egy professori kathedrát alapita, F. I. szobrászunkat pedig egy emlék készítésére szólította fel, elhunyt kedvesei számára.» A mű — így folytatja — «ábrázolja, miként a' halál' géniusa, egyik kezével lefordított szövétnekére támaszkodva, a' másik kezével egy tele marok növényt és virágot, örök álomhozókat, hint, mintha ezen egész családot ki akarná irtani 's ennek hatalmától az atya, leány 's unoka elhalnak. Az atya gyászpadon feküve ábrázoltatik, leánya fejénél ül, leborult arczczal, gyermekét, a' csecsemő unokát, karjain tartva. Távolabb a fekvő lábainál van az anya keserveitől elborítva, égre függesztett szemekkel. Mögötte a tudományok' istennője jelenik meg vigasztalólag, mintha mon-

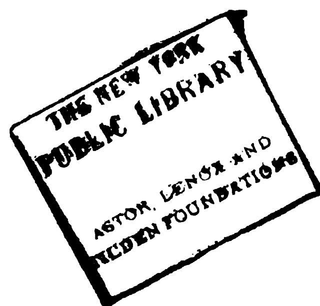
110 Ismerteti az Athenaeum 1839. II. 24. szám.

111 Athenaeum, 1838. 48. sz. (Decz. 9.)

VII. A SZÁNTHÓ-EMLÉK.

Márvány. **Kecskemét, ref. collegium.**

53. B. FORRAY ANDRÁS SIREMLÉKE. MÁRVÁNY. A SOBORSINI TEMPLOMBAN.

daná: «Bízzál leányom, ha bár családi örömeidet egészen elvesztéd is, azon pályán, mellyre tudományt 's művészetet ápolva léptél, örömöt lelsz, és neved a háládatos maradéknál örökítended».[112]

A dombormű, bár a fekvő főalak, és általában a redőzet nem sikerült, egyes szépségeivel méltán figyelmet érdemel. Különösen bájos és mélyen átérzett csoport a fiatal anya csecsemőjével. Ez egyúttal a legeredetibb részlet is, míg például a jobbra ülő özvegy alakja nagyon emlékeztet Canovának a *d'Haro de Santa Cruz* grófnő sírkövén látható nőalakjára.

Ruszkabányai útjai közben Ferenczy gyakran megfordult Mehádián is. 1838-ban Herkulesfürdőn nyolczszögű kis katonai kápolnát építettek, négy ión oszlopon nyugvó előcsarnokkal, s megkérték őt, hogy az oromba valami díszt készítsen. A gipszből készült lapos dombormű (114. ábra) még ma is teljesen ép. Középütt szentségtartó, körülötte különböző templomi szerek, jelvények hevernek. A Szépművészeti Múzeumban levő viaszvázlat valószínűleg e dombormű első fogalmazása.

E munkákat nagyrészt a véletlen hozta a művésznek. Azzal, hogy hazatértekor nem állt be a pesti díszítő szobrászok közé, hogy nem keresett üzleti összeköttetést az itteni építészekkel, eleve lemondott a biztos vevőközönségről. Az egyetlen kör, a melyre magasabb művészi törekvéseiben számíthatott, a magyar írók voltak; ezek meg is tettek érte minden tőlük telhetőt, azonban anyagi eszközeik és befolyásuk korlátai folytán jelentékenyebb föladatokat nem igen szerezhettek neki.

Kisfaludy Károly halála után tíz író barátja társaságba állt össze, s gyűjtést szervezett, hogy az elhunytnak emléket állítson s hogy munkáit kiadja. Az emlék készítését Ferenczyre bízták. Az 1832-iki Aurora közli Hofmann rézkarczát, mely a Városliget szigetére szánt emléket környezetében mutatja (55-ik ábra). A terv leírása így hangzik:

«Ferenczy' terve szerint az emlék egy illő magasságú 's négy-

112 Athenaeum, 1838. 34. sz. (okt. 25.)

54. B. FORRAY ZEFIZ SIREMLÉKE. MÁRVANY. A SOBORSINI TEMPLOMBAN.

szögű alapra, mellynek előszínén kevés szavakkal a' mív' jelentése adatik elő, lesz helyhetve. Ezen, néhány lépcső felett egy csonkolt oszlop áll 's rajta a' hamvadónak képszobra, éltet meghaladó nagyságban. A' lépcsőkre térdelten 's a' szoborhoz borulva, felé terjengő karokkal látni egy deli szűzet: a *hazai Musát.* Leimádkozná az égből a korán elvesztettet: de fenn némán és csendesen áll az márványhidegségben, színváltozott arczczal. Az oszlop' lábainál a'

55. HOFFMANN: KISFALUDY KÁROLY TERVEZETT EMLÉKE A VÁROSLIGETI TÓ SZIGETÉN. KÉZKARCZ.

költés jelképei hevernek, mellyeket az *ünnepelt* részint alkota nálunk, részint gazdagított.»[113]

Az emlék — a szobrászati rész ruskiczai márványból, az oszlop pozsonyi gránitból — 1845-ben készült el, azonban csak 1875-ben állították föl a Nemzeti Múzeum kertjében.[114] A művész kevésbé sikerült művei közé tartozik; merev s kissé elnagyolt munka (56-ik ábra).

[113] Aurora, 1832.
[114] Magyarország és a Nagyvilág. 1875. 39. sz. — Vasárnapi Ujság 1875. 40. sz.

56. KISFALUDY KÁROLY EMLÉKE. MÁRVÁNY ÉS GRÁNIT. A NEMZETI MÚZEUM KERTJÉBEN.

Írói körökből indult ki egy Kazinczy emlék terve is. «A mult (1835) januárius 25-ikén — írja Ferenczy öcscsének — tartatott egy nagy Nemzeti Casinói gyűlés, a melybe valaki, ha jól tartom Kölcsey, mozdítványt tett, hogy Kazinczy hamvainak egy illő emlékre a Casino cassájából valami ajánltasson; ezen intézetnek czélja úgy is a lévén, minden szépet és jót előmozdítani; csaknem általánosan minden reá állott, hogy valóban jó és helyes, míg gróf Széchenyi felállott és okokkal megmutatta, hogy ha a Casino így mindenre adakozik, úgy utolja maga is elpusztul. Hanem a Casinói cassa ne adjon, hanem egy papirost ki kell tenni, s a ki akar valamit adni írja alá magát. Ekkor ismét ez hagyatott helybe, s úgy lőn. Tudtomra eddig Pregard, egy apotekarius írt 5 forint, Fáy András 10 forint. Másképen ment Erdélybe, Kolozsvárott. A Helmeczi újsága szerint 100 ezüst forintok küldettek be. Így van a pesti Nemzeti Casino előtt azon Kazinczynak dolga, a ki tíz évekig nemzetéért békót hordott és a magyar tudomány homlokára csillagot ragasztott.»[115] A pénz ezentúl sem gyűlt serényebben; három év mulva vidéki gyűjtésekkel együtt sem ment többre az összeg 230 pengő forintnál.[116] Az emlék ennélfogva elmaradt.

Valószínűleg Fáy személyes közbenjárása útján kapta meg Ferenczy a nagyváradi Rhédey síremléket. Gróf Rhédey Lajos 1831-ben kelt végrendeletében meghagyta, hogy teste «az ú. n. Rhédey-kertben levő kápolnába, boldog emlékezetű Kedves Felesége néhai Kácsándy Therézia[117] mellé helyeztessen és hogy neve és charactere egy Márvány kő táblára fel metszettessék». A még ugyanazon év folyamán elhalt gróf kívánságát teljesítették örökösei. 1834 augusztus 27-ikén id. Hajdu Ferencz, mint «a successoroknak e dologbeli megbízottja» jelentette a nemes választott közönségnek: «A Rhédei-kertben levő Temető Kápolnában, az említett boldog emlékezetű Grófnak háládatos successorai

115 1835 márczius 6-ikán.

116 Fáy levele Kölcseyhez 1837 október 19. Szemeretár 15 k. XVI. levél.

117 Kácsándy Teréz legidősb nővére, Erzsébet volt Fáy András atyjának első felesége.

u. m. Kis Rhédei Rhédei Józsefné Rhédei Anna asszony és nemes Balogh Borbála kisasszony költségeken emelt s Hazánknak

57. BALOGH JÁNOS. MÁRVÁNY. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

nagyhírű művésze Ns. és Vitézlő Ferenczy István úr által díszesen faragott emlék fojó esztendő Augustus 25-ikén tökéletesen

elkészülvén, azt követő napon — — tisztelt művész úr által jelenlétemben a Ns. Városnak gondviselése és birtokába épségben által is adódott.»[118]

A nemes arányú emlék (VIII. melléklet), mely, mint Ferenczy írja, «nemcsak a Vörösmarty, de a magam várakozását is fölülmulta»,[119] egyszerűségében valóban ünnepélyes hatású. Tarka márványnyal szegélyzett ravatalon áll a fehér márvány koporsó, a castrum doloris. Homlok oldalán kettős czímer, hátsó oldalán egymásba fonódó tölgy- és olajágkoszorú. A koporsófödél négy sarkát — classicistikus szokás szerint — fejek díszítik: jobboldalt ifjú és férfi, baloldalt lány és nő. Ekként oszlik meg az egész díszítés kettős vonatkozásban az egymás mellett nyugvó házaspárra.[120]

E munkái mellett Ferenczy néhány mellszobrot is készített. B. Prónay Sándor, Festetics Antal, Beöthy Ödön képmásainak[121] hollétét nem tudjuk; Fáy András (49. ábra), Schodelné (51. ábra), Balogh János (57. ábra) és dr. Pólya József (50. ábra) mellszobrai a Szépművészeti Múzeumban láthatók. Kiváltképen a két utolsó a művész java alkotásai közé tartozik. A szétázott Tóth-Pápai büszt emlékét a művésznek kis irónvázlata tartotta fönn. Ez időben készíthette még saját és atyja mellszobrát (48. és 3. ábra) kissé merev arczkifejezéssel, Mátyási József képmását (58. ábra), kinek fejét a homlok köré font olajággal sem igen tudta költőivé tenni, s a kis Gyürky Dénes kedves mellszobrát (59. ábra).

Mindez a művész ambitióját ki nem elégíthette. Kedvét szegte az is, hogy néhány emlék, mint a Kendeffy-féle, melyről báró Wesselényi Farkas tárgyalt vele, és Zrínyi Miklósé, melyet Czindery alispán akart Szigetvárán fölállíttatni, — elmaradt.[122]

[118] A nagyváradi városi levéltár okmányait s az emlék bő leírását közli *K. Nagy Sándor:* Bihar-Ország. Nagyvárad, Hügel Ottó, 1883. II. kötet 112—119. l.

[119] Öcscsének 1834 augusztus 27-ikén.

[120] A koporsó felírata jobb oldalt: Kis Rhédei gróf Rhédey Lajos Leopold Császár Rendje Vitéze Cs. K. Kamarás Főispányi Helytartó Sz. K. Pestvárosi Polgár. Született MDCCLX Meg Hólt MDCCCXXXI — baloldalt: Kohányi Kácsándy Therésia kis Rhédey gróf Rhédey Lajos Hitvese. Született MDCCLXV Meg Hólt MDCCCIV. — A ravatalon elől: «Nyugalom Az Itt Alvóknak», hátul: «Emeltetett MDCCCXXXIV», a férj oldalán: «A Háládatosság És Tisztelet», a nő oldalán: «A Legjobb Feleségnek A Férj.»

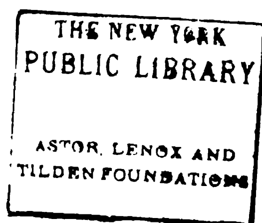
[121] Athenaeum, 1839 szeptember 22.

[122] Öcscsének, 1835 márczius 8-ikán.

VIII. A RHÉDEY-EMLÉK.

Márvány. **Nagyvárad, Rhédey-kert kápolnája.**

Legjobban sajnálta azonban, hogy a nagyváradi *Szent László szobor* terve dugába dőlt. Ez lett volna első, történeti emlékektől megszentelt helyen fölállított műve. Evvel hathatott volna kedve

58. MÁTYÁSI JÓZSEF. MÁRVÁNY. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

szerint a közre, dicsőíthette volna a nemzeti multat, ebben megvalósulhattak volna lelke álmai. Lajcsák váradi püspök 1834-ben kezdett vele tárgyalni. «Husvét második napján, — írja a követ-

kező évben öcscsének, — érkezék meg Nagyváradról, a hol épen nagypénteken reggeli 9 órától délutáni 4 óráig a püspökkel valék, és csak fél beteges állapotba, negligébe vala. Levittem neki a óforma nagyságba és igen tisztán készült Szent László modelljét is; nekem egy tisztességes honoráriumot adván, a mintát megtartotta és későbbi válaszszal biztatott, vagy fél esztendő mulva. Most hát tudom, mibe vagyok ... Ebéd utáni egyedül magános beszélgetésünkbe előhozott téged is, magasztalván, hogy igen jámbor és szelid vagy, és megvallja, hogy sajnálja, hogy *részikről való nem vagy.* Ezen kinyilatkoztatás maga meg érdemlett egy nagyváradi utazást. Hát csakugyan nagy tövis az az ő szemekbe, hogy mi ez vagy amazok vagyunk».[123] Ferenczy leverten tért vissza Nagyváradról, abban a meggyőződésben, hogy protestans volta miatt nem kaphatja meg e munkát; s hogy ugyanezen okból nem lett semmi Esterházy Károly szobrából, melyről Pyrker, s a kápolnából, melyről a pécsi káptalan tárgyalt vele.

Néha már arra kezdett gondolni, hogy fölhagy a szobrászattal. Nagy tervéből — a magyar művészet megalapítása — a hazai márvány megtalálásán kívül úgyszólván semmi sem valósult meg. Művei vidéki templomokban, sírkápolnákban, magánosok palotáiban vagy saját műtermében rejtőztek; hatással a közre nem voltak; növendékeket nem neveltek. 1834-ben azzal a gondolattal foglalkozik, hogy a hazai történetből sorozatos képeket rajzoljon, azokat rézre metszesse, s ez olcsó képekkel hasson a nagyközönségre, keltse föl a művészeti érdeklődést. A metszetnek tényleg ez volt történeti hivatása. 1836-ban bocsátja ki előfizetési felhívását: «Tíz századok ólta lakja Nemzetünk azon földet, meljet a' Kárpát 's Thráczia bérczei kerítnek és az adriai tenger zár: még is alig mutathat az valami jelét a' felsőbb szellemű mívészségnek. Én, sok küzdések közt utat törtem a' mívészség szent lakjához, 's a' kegyes istenné beavata titkaiba. Elhagyám akkor a minden mívészetnek századok ólta legfőbb helyét, Rómát,

[123] 1835 áprlis 29-ikén.

hazámba tértem vissza, itt a' szép mívészséget 's ezzel eggyütt a' nemzeti dicsősséget terjesztendő. Azonba, több mint tizeneggy évi hű fáradozásimnak jutalma az lőn, hogy némelj egyesek' és

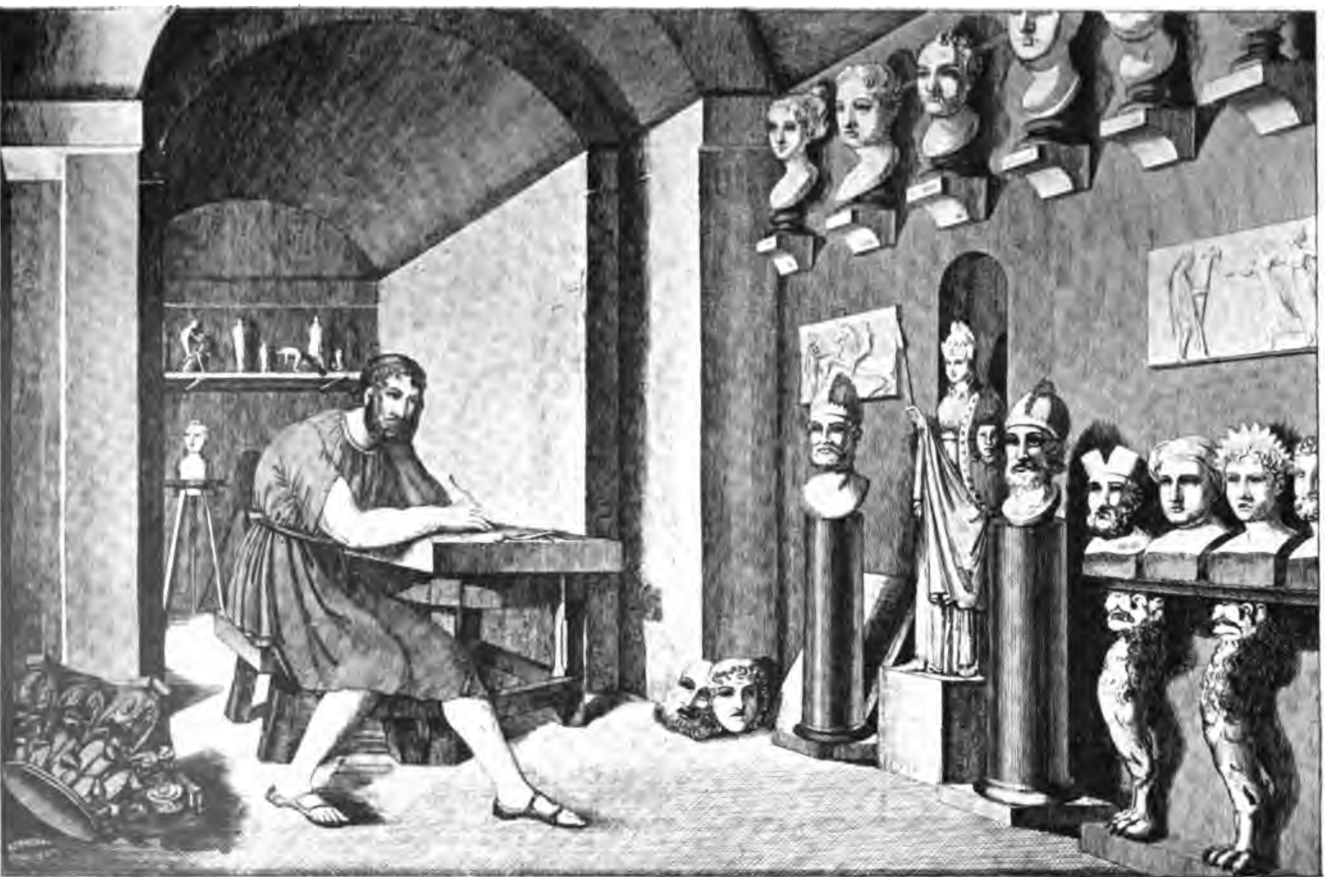
59. GYÖRKY DÉNES. MÁRVÁNY. NAGY-ABONY, ÖZV. MÁRTON FERENCZNÉ TULAJDONA.

kevesek' számára, nehány műdarabokat készíthettem, de a' meljeket csak kevesek láthatnak, kevesek esmérhetnek, és még kevesebbek követhetnek. Érzem immár, hogy ezen úton, egyedül márványaim mellett megálapodva, az egészre óhajtott hatással

nem lehetek; érzem pedig azon kedves tartozást is, hogy míg élek és munkálkodhatom, a' mívészetnek titkait, hazám fiai 's leányai előtt felvílágosítni 's a' nemzeti jelesb tetteket képek által dicsőítni és örökítni igyekezzem.» Az egész vállalatnak TÁRSAS KÖTELEZÉSEK czímét adta, mert a történeti képekben, folyton ismétlődő czélzásokkal, a haza fiait és leányait társadalmi kötelességeikre akarta figyelmeztetni. E törekvés Fáy hasonló czélzatú szépirodalmi munkásságát juttatja eszünkbe.

A sorozatból 1836-tól 1838-ig 12 lap jelent meg; ezzel a vállalat pártolás hiányában elakadt. A rajzokat Lehnhardt és Perlasca pesti rézmetszők metszették. Ha mégannyit tolunk is rovásukra, a tervező művész gyöngesége tagadhatatlan marad. Ferenczy ép a rajzban volt legjáratlanabb, s művészeti képzettségének fogyatékossága itt még a laikus szemnek is föltűnik. E metszetek sokat ártottak művészi tekintélyének; ha nyilvános megbírálásban nem is részesült, annál élesebben támadták magánkörökben.

A lapokhoz mellékelt magyar és német «felvilágosító magyarázat» mutatja, mennyi mindent akart s nem bírt kifejezni rajzával. A szöveg kedves, naiv költőiségében egy kis dantei utazást rajzol. Éjfélkor megjelenik a művésznek Canova szelleme, s elvezeti a vad skytha földre, a magyarok ős hazájába. (I. kép: A művész utazása). A következő éjjeleken egy-egy képet mutat neki a szittyák őstörténetéből: a skythák ősszüleit, Herkulest és Ekhidnát (II. és III. kép), Ekhidna három fiát, Agathyrst, Gelont és Skythát, a mint az uralomért versenyeznek (IV. kép), Abarist, az első skytha művészt (60. ábra), át-átcsillanó párhuzamban az első magyar művész, Ferenczy sorsával (V. és VI. kép), a két szittya hősnek Elorus és Akteusnak sorsát a trójai háborúban (VII. kép), Anakharszist (VIII. és IX. kép), Tomiris, skytha királyné történetét (X. és XI. kép) s végül a skytha követeket Nagy Sándor előtt (XII. kép). Ez utolsó képnél Canova már sejteti a művészszel, «hogy talán utolsó este, mellyben illy czélból veled mulatozom». Az éjjeli utaknak ezzel csakugyan végök szakadt. Ferenczynek ez a terve sem sikerült.

60. ABARIS, SCYTHA MŰVÉSZ A TRÓJAI PALLADIUMOT FARAGJA. FERENCZY RAJZA UTÁN.

1838-ban és 39-ben mind szomorúbbak a kilátásai; régi munkái befejeződnek, újakat nem kap; s ő kielégítetlen ambitióval, munka nélkül tengeti napjait. Nem igen panaszkodik, keserűségét magába zárja, csak öcscse előtt nyitja meg néha keblét. «Itt az országos vagy litteraturai dolgokba — írja 1838 decz. 31-én — nagy tolongás van, a nélkül hogy tömeget formálna, csak zúg, zsibong, ír, ítél, dícsér, critisál mindenki, a nélkül, hogy esztendő végén számolván, valami láttatja volna Szerencsétlen éghajlat, s még szerencsétlenebb faj; gyávának kezdem magamat tartani, hogy még is közöttök vagyok.» Anyagi helyzete is roszabbodik; kis vagyonát beleölte a házvételbe, az átépítés költségeire már nem futotta, s kénytelen volt kölcsönhöz folyamodni. Műterme föntartása pénzbe került, embereit folyton fizetnie kellett; kétséges volt, hogy meddig bírja mindezt. Elmult a nagy lelkesedes, melylyel hazajövetelekor fogadták; nagy reményeiből tizenöt év multán vajmi kevés vált valóra. Ifjúkori tüze hamvadóban volt már, férfikora delét átlépte, s pártolás híján szárnyaszegetten nézett a jövőbe.

61. FERENCZY PECSÉTNYOMÓJA.

V

A MÁTYÁS EMLÉK

1839—1846

62. FERENCZY SZOBORMINTÁI KÖZT, BUDAI HÁZA UDVARÁN, 1846 AUGUSZTUS 28-ÁN. — DAGUERRO-TYPIA UTÁN.

1. A Ferenczy fölsegélésére alakult társaság. — Nyáry Pál: *Felszólítás a honi szobrászat ügyében.* — Hunyadi Mátyás emlékszobor.

Az a másfél évtized, melyet Ferenczy hazájában töltött, művészetében nem jelent emelkedést, de nem mutat hanyatlást sem. Képmások alkotására már Rómában mutatkozó tehetségét, melyet eszményítő irányban Csokonai mellszobrával, valószerű fölfogásban a pápa érmével bizonyított, itthon is megőrizte. Az eszményítést és a valószerűséget egyesítette képmásszobrai értékes sorában; nem oly általános, mint a túlzó eszményítők, nem oly kicsinyes, mint a valószerűség túlbuzgó keresői. Ha ellenben emlékműveinek egy része durvább, kezdetlegesebb a *Pásztorleány*nál, figyelembe veendő, hogy ezek a szabott, megrendelt munkák a művészt kevésbbé vonzották, kevésbbé lelkesítették,

mint képzeletének ama szabad teremtménye.[1] A *Virág-* és *Kisfaludy-emlék* megmunkálásában határozott kedvetlenség, hanyagság nyomaira vélünk bukkanni. Míg képmások készítésénél többnyire személyes vonzalom lelkesítette, s az élő minta megfigyelése pótolta formai készsége hiányait, addig a nagyobb emlékműveknél e segítség nélkül szükölködött. Nem dolgozott ihlettel s nem természet után. Hogy mellszobrokon s díszítő részleteken kívül jelentékenyet alkosson, hogy lappangó tehetsége levesse békóit, ahhoz valami nagy föladat varázsa, nagy fölindulás ihlete kellett. E nagy fölindulást meghozta a Mátyás szobor eszméje, s a művészt uj remények szárnyán emelte magasra.

A már két év óta munka nélkül tengődő szobrász elkeseredettsége barátait erélyes beavatkozásra késztette. «Most e napokba[2] — írja 1839 november 1-én öcscsének — nagy energiát fejtett ki Pólya barátom, kihez párosult Fáy is. Pólya t. i. azon dolgozik, hogy egy társaság alapuljon, a mely nagyobbnemű munkának megrendelését vállalja magára, az egyiket meghatározva, mint p. o. Mátyás király státuáját, a másikat a művésznek szabad választására, valamit a mythologiából.»

Tíz nap alatt «Simoncsics viczeispán előülése alatt három ülés tartatott felettem, melybe én ugyan jelen nem voltam, de hallom, hogy minden contradictio nélkül még különben egymás közt ellenségek is, mint Fáy, Földváry és Nyáry s a t. ebbe mint bárányok szelidül viselték magukat. Földváry a többi közt azt mondá, hogy egy nemzet még meg sem állhat a műveltségbe,

[1] Kortársai is így vélekedtek. 1839-ben az Athenaeum, hogy a közfigyelmet a munkátlan szobrászra irányítsa, cikksorozatot kezd annak műveiről. A Pásztorleány-ról szóló czikkben azt mondja: «Enynyi művek között az egyetlen Pásztorleány az, hol a' művész ön teremtő erejére hagyva dolgozott; a többi mint alkalmi mű, kor', a családi viszonyok', személyek izlése, 's nem ritkán az emlékre szánt pénzmennyiség' korlátai által határozvák; ollyanok, mint valamelly lelkes költő alkalmi versei». (Athenaeum 1839. II. 24. sz. szeptember 22-ikén.)

[2] Bártfay 1839 október 16-ikán ezt írja naplójába: «Vörösmarty jött hozzám; többi közt említi, miként Ferenczy fölsegélésére társaság alakul s már a megyeházánál ülést is tartott». — Nemzeti Múzeum. Kézirattár.

63. FERENCZY BUDAI HÁZÁNAK UDVARA MAI ÁLLAPOTÁBAN.

annyival inkább vissza nem mehet, hogy Magyarországnak egy művésze volt és aztán ne legyen, az nem lehet, azért én a személyt kötöm a művészethez, nem pedig a művészetet a személyhez, mert a személy meg is halhat, akkor a művészet is oda van vele. — Nyáry egy oly proclamatiot tett fel, a melyről azt beszélik, hogy némelyek sírtak; ezt most nyomtatják és minden viczeispánnak és város birájának megküldik, ezenkívül számos esmerősöknek s barátiknak szerteszéjjel az országba».[3]

Nyáry Pál proclamatiója, *Felszólítás a' honi szobrászat' ügyében,* így kezdődik:

«Nagy a' kor, mellyben élünk, a' haladás' 's emberi benszülött erők' kifejlési kora. Nagy a' feladás, melly előttünk áll: beérni Európa' annyira haladt 's folyvást haladó nagy nemzeteit; megfutni azon térközt, melly köztök, 's köztünk, a' csaknem négy század óta hátramaradtak közt létezik, 's mellyen innen az enyészet, túl egy nagy nemzet reményteljes jövendője vár reánk.

«Bennünk az anyag ép, egészséges, az erők nem hiányzanak, 's egy leendő nagy nemzet' minden alkotó részeivel bírunk; de eddig nem volt *közlélek,* melly a részvétlenség merevítette tagokba életet lehelt, nem volt *közérdek,* melly az eldarabolt erőket központosította, a' felfellobbant, de ismét kialudt szikrát élesztette, 's jótékony hatású tüzére folyvást táplálékot rakott volna.»

«De hála az égnek — folytatja — ez eddig *mult időnk rajza.* A' *jelen,* szebb 's virágzóbb jövendő kezdete. *A' nemzet geniusa* — képzelt látatlan istenség eddig — élő s elevenítő valóság' alakjában megjelent közöttünk. A' közlélek felébredt...

«A' szellemi forrás útján az *ujászületés* rég' vártt időszaka bekövetkezett. Egy helyt maradnunk többé nem lehet. Ki hiányt lát, pótolni valót, 's halgat, nemzete ellen vét.»

«Mi alólirttak — így tér át tárgyára — bűnt követnénk el, ha polgártársinkat egy tárgyra nem figyelmeztetnénk:

[3] Öcscsének, 1839 november 1-jén.

«Egyetlen szobrászunk, a' nagy Thorwaldsen, 's még nagyobb Canova' tanítványa, a' nemzeti muzeumban álló *Pásztorleány*, az esztergomi fő templomban levő «*István martyr*», a' Kisfaludy Károly emléke' 's több jeles szobrászművek' készítője, a' lègszerényebb ember, derék művész, ki a' honért mindent, mert életét a' honi művészetnek szentelé, de kiért a' hon még eddig semmit sem tett: *Ferenczy István* majd két év óta munka nélkül; azon takarék mennyiségből, mellyet, mint munkái bérét külföldről hoza honába, tetemes költséggel Budán felállított műterme, 's képző intézete majdnem üresen, — 's Columbként művészi lelke' sugalata után indulva, leírhatlan fáradsággal keresett 's feltalált márványbányája használatlan hever!.. Hazafiak! kinek jutott eszébe közöttünk: milly kincset bírunk e férfiuban, 's benne milly kincset veszthetnénk?»

«Művészt nem minden idő szül; művészt előteremteni milliókkal sem lehet, ő egyedül a' sors ajándéka, épen azért osztva olly gyéren, hogy becsét annál inkább érezzük, 's jaj azon nemzetnek, melly azt becsülni nem képes!»

«*Adjunk a' művésznek művészhez illő nagyszerű munkát.*» [4]

Mennyire más ez a hang, mint a minővel Ferenczyt hazatértekor fogadta Kazinczy, az akkoriak leglelkesebbje. Az agg író csak annyit mondhatott: «Ha nagy munkákat nem kapsz e' pénzetlen földön, e' pénzetlen időben, szeretném, ha nevezetesbb embereink' büsztjöket dolgoznád».[5] S akkor a művész vágyait is kielégítette a képmások sora. De tizenöt év alatt Magyarország megváltozott. A kétkedést fölváltotta az önbizalom, a tunyaságot az alkotás láza. Minden, mit e kor teremt, nagyszabású; a nagy jövő hite emlékszerű alkotásokra képesíti az embereket. Nyáry szavaiban Széchenyi heves szelleme lüktet. Nincs már szó pénzetlen földről, pénzetlen időről, hisz *nagy* a

4 A' honi szobrászat ügyében keletkezett társaság munkálatai. 1. közlemény. Pesten, 1840. 3—5. l.

5 L. a 159-ik lapon.

kor, a melyben élünk; nincs szó apró mellszobrokról, helyettök: adjunk a művésznek művészhez illő *nagyszerű* munkát.

A kor változása Ferenczyt sem hagyta érintetlenül. A harminczas évek óta, midőn régi írói köre helyett Vörösmartyhoz és Fáyhoz csatlakozott, ezekkel együtt élte át Magyarország megujhodásának minden mozzanatát. Szemköre tágult, vágyai nőttek; eredeti művészeti terve, *a jeles magyaroknak egy szeriest faragni*, csakhamar kicsinyesnek tünhetett föl előtte. A mint a régiek személyes ódái helyébe Vörösmarty nemzeti eposza lépett, — az ötven felé közelgő művész is ifjú lelkesedéssel néz uj föladata elé: a kortársak kis képmásai helyett a nemzeti nagy hősnek emlékszerű szobrát teremteni meg.

A Pólya és Fáy összehozta társaság[6] 1839 novemberében szétküldötte Nyáry fölszólítását, megindította a gyüjtést, az adakozókat 1840 január 12-ikére alakuló gyülésre hívta össze, s egyuttal kitüzte czélját, *Ferenczy István által hazai fehér márványból készitendő nagyszerű emlékek emelését*, sőt meghatározta azok elsejét, *Hunyadi Mátyás* emlékszobrát. A koczka el volt vetve, s a fölbuzdulás első mámorában senki sem sejtette, hogy a vállalat nagysága a bukás csiráit rejti magában.

2. A múzeumi őrség. — A *Kölcsey-* s a *Suszter-emlék.* — A *Ferencz császár emlék* Prágában.

Nemcsak a balsors, a szerencse is ritkán jár egyedül. Ez egyetlen vállalat elégséges lett volna, hogy Ferenczyt munkátlan két éve gyötrelmeiért kárpótolja, sőt esztendők sorára foglalkoztassa erejét, s ugyanezen időben minden oldalról érkezik segítség. A Mátyás emlék társaság Pestmegye vezető embereiből állott; benne volt Földváry és Simoncsics, a két alispán, Nyáry Pál, a megyei főjegyző. Ezek első összejöveteleiken — Ferenczy minden módon lehető fölsegítéséről lévén szó — «arról

6 Simoncsics János, Földváry Gábor, Ráday Gedeon, Fáy András, Kubinyi Ferencz, Szemere Pál, Ilkey Sándor, Pólya József, Nagy István, Egressy Sámuel, Nyáry Pál.

64. KÖLCSEY FERENCZ EMLÉKSZOBRA. MÁRVÁNY. NEMZETI MÚZEUM.

is tanácskoztak, hogy a jövő congregatióba (megyegyűlés) szóba jöjjön és elvégeztessen, hogy oly móddal, mint Horváth Istvánnak 2000 forintot resolvált az ország, úgy itt is a vármegye fel fog szólítani más vármegyéket, hogy adja instructióba követeinek, hogy én nekem is hasonlót rendeljenek. Nohát van ismét mi reménységgel kecsegtetni. — Arra különösen emlékeztetlek, hogy nem úgy van felvéve, mintha én volnék az országra szorulva és mintegy koldulás volna, hanem úgy, hogy az országot megkéri ezen társaság, hogy használják az alkalmat és Ferenczyvel, míg él, egynehány derék emberinek emeltessen emléket és minthogy a museum is épül, tehát engem kérjenek meg, hogy a régiségekre való ügyelést vállaljam magamra és azért adnak egy honorariumot». [7]

Pestmegye rendei csakugyan 1839 őszutója (november) 13-ikán, 6623. sz. alatt indítványozzák, hogy «még a jelen országgyűlés kieszközlendi jó királyunk' bizonyos egyetértésével, hogy Ferenczyt országosan kinevezzék a' nemzeti múzeum mellé a' szobrászati és általán véve a' képező művészeti osztály felügyelőjének, országos fizetés mellett.» [8]

Ezen instructio ellen csakhamar aggályok ébredtek. «Azon határozata a vármegyének, — írja maga Ferenczy — hogy nekem a Museumnál valami tisztségem és ahhoz kötött tiszteleti díj és ez dietailag pertractálódjon, nem tudom mennyire érhet czélt, mert a mágnások táblája, aztán felsőbbhelyi helybenhagyás! Mert már most is némelyek észre vették, hogy országgyűlésen választanak csak Palatinust, koronaőrt és én lennék a harmadik: de semmi, várjunk az időtől ezen dologra nézve.» [9]

Kételye nem volt indokolatlan. 1840 június 3-ikán már közli az eredményt öcscsével: «A pozsonyi diétának is vége, az ott való dolgom a státusoknál csak ugyan által ment, hanem a

7 Öcscsének, 1839 november 1-jén.

8 Közli a Társalkodó 1840. 1. 4. sz. A Mátyás emlék társaság összes okiratai a pestmegyei levéltárba tétettek le s ott őriztetnek; megtalálni azonban, sajnos, nem lehetett azokat.

9 Öcscsének, 1839 deczember 27-ikén.

mágnásoknál elesett. Most Fáy s ki azzal vigasztalnak, hogy a jövő országgyűlésen. Én akkor sem hiszem, hogy által fog menni, mert tudnom kell, hogy micsoda mágnások fognak ott lehetni, mint Sz.; aztán meddig kelletik élnem, hogy reám kerüljön a

63. SUSZTER JÁNOS MELLSZOBRA. MÁRVÁNY. NEMZETI MÚZEUM.

sor, vagy csak nyugpénzt akarnak adni, nem pedig munkálkodásra való segedelmet». Valóban, a múzeumi tisztség ügye többé nem került napirendre.

Jobb sikerrel járt barátainak egy masik vállalkozása. Kölcsey

Ferencz 1838 augusztus 24-ikén elhalálozott. Ez év november 25-ikén tartott Kisfaludy társasági ülésen szóba jött a számára fölállítandó emlékszobor ügye is.[10] Egy külön Kölcsey emlék társaság alakúlt; Vörösmarty megírta s a lapokban közzétette lelkes fölszólítását, s az adakozásból csakhamar oly összeg gyűlt egybe, melylyel a szobor fölállíthatása biztosíttatott. Természetesen Ferenczyre bízták, ki az elhúnytnak odaadó tisztelője s személyes barátja volt. A Kölcsey társaság elnökének, Fáynak fölszólítására a művész a következő hivatalos ajánlatot intézte hozzá:

«Tekintetes Tábla Biró Ur!

«Én igyekezvén egybe-találkozni azon közkivánsággal, mi szerint boldogult Kölcsey Ferencznek, Hazafiai s Baráti, egy érdeméhez illő Emléket állítani igyekeznek, és ebbeli tárgyba a Ts. Ur is engem fel szóllítani kivánt; akarom ezen írásom által mind a Ts. Urat mind általánosan az egész Kölcsey Társaságot e következendőkbe tudosítani.

«Már régi tanakodásom lévén a tárgy felett, jó formán készen találám magam az Idea adással, más részről, a leg régibb s ujabb Nemzetek példáiból, úgy tanultam, úgy találtam, hogy a legnemesebb, és legnagyobb szerű Emlék volna az, ha ezen szerény tiszta csendes gondolkozású hazánkfia, természeti nagyságba, fejér márványból kifaragtatnék, melly egy hosszas négyszögletű Piedestalon állana, Sóskuthi kőből; eggyik oldala minden esetre a Falhoz jövén, tehát a három oldalat stukkal márványozni, elől pedig egy fejér márvány tábla volna be eresztve, a hova az Inscriptio jönne és mint a Virágé, Kisfaludié, a Museumnak egyik teremébe állhatna: jól értvén, hogy mozdulatnak, arczkifejezésnek felette jelentőnek kellene lenni; erre nézve készítettem is egy rajzot, mellyet itt hozzácsatoltam: némi nemű magam mentségére hozzá tettem egy Kisfaludi Emlékrajzot is, hogy ebből láthatná a Ts. Ur és Ts. Társaság, hogy micsoda külömbség van mindenkor az Skiccze és kész munka között, melly majd márványba leendő.

10 Bártfay naplója. Nemzeti Múzeum kézirattára.

66. A PRÁGÁBA SZÁNT I. FERENCZ EMLÉK TERVE. VIZFESTMÉNY. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

«Ezen munkának ára Piedestallal és helyre állítással együtt 2500 két ezer 500 Conv. Pénz,[11] és még azon alázatos kéréssel, hogy a felét most, a felét pedig későbbi rátákba fel vehetném. Hogy ezen kivánságom nem minden ok nélkül van, ide rekesztek más három szerződésimet, melyből nyilvánságos, hogy minden uj munkánál tetemes summát kelletett előre kapnom, mert mingyárt tetemes vásárlásokat, mint Gibset, vasat. s a t. kelletik tennem, osztán a Kőbányák, fuvarozások, s a t. — a Grófnő Brunswick, Gróf Károlyi István, Gróf Fáy István, Forray, Marczibányi, ezekkel nincsen, nem is volt semmi szerződésem, hanem bántak velem azon szelidséggel, mellyet szép gondolkozó lelkek magokkal hozott.

«További biztosítására a Ts. Urnak és Ts. Társaságnak annyit mondok, hogy ha még három holnapig élek, úgy a Kölcsey-emlék már el készül, addig reménylem, hogy a Gibs modell el készült, tehát a Manuscript meg van, és egy darab kő is Budán a Duna parton, minden nap látható, mellyet csak azért sajnállok, hogy egy kicsint nagy, és alkalmasint mást fogok hozni, hanem ha hirtelen halálom történne, akkor van nekem még igen ügyes emberem is, hogy azt méltólag el fogná késziteni, melly felől azok, kik ollykor műhelyemet meglátogatták, tökélletesen meg is vannak győződve.

«Zárólag jelentem azt is hogy — két Esztendő a leggyorsabb menetelibe a dolognak bele telne mig el készülne.

«Magamat szives szeretetibe ajánlom a Ts. Tábla Biró Urnak és az ezen czélra öszve gyűlt Társaságnak.

«Budán Deczember 16-dikán 1839

alázatos szolgájok
Ferenczy István
a művész.»[12]

A társaság elfogadta a vázlatot, s 1839 deczember 18-án megkötötte a szerződést a szobrászszal. «A Kölcsey társasággal, —

[11] Tényleg 2400 frtot kapott, három részletben.
[12] A Nemzeti Múzeum kézirattárában.

irja ez öcscsének — mostanába alkura léptem, kinek elnöke Fáy, tagjai Vörösmarty, Szemere, Bajza és Schedel. Egy kis skicczet küldök, hogy legyen ideád az előttem kedves egyszerű emlékről. Ők ugyan erőltettek, hogy már csak szép legyen, alatta értvén, hogy körülötte mindenféle figura, embléma, stemma lenne, fel nem foghatván azt, hogy ebbe volna a legnagyobb

67. A PRÁGÁBA SZÁNT I. FERENCZ EMLÉK TALAPZATÁNAK KERESZTMETSZETE. VIZFESTMÉNY. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

szépség és felsége az emléknek, ha Kölcseyt csaknem maga valóságába ezen egy státuácskába kifejezhetném: de meg is kellett igérnem, hogy jövendőre uj kontraktus mellett még valamit a Piedestal oldalaira tapogatok; alkalmasint ugy fogok vele bánni, mint az Isten tett a stigliczczel, a melyen minden festékes bögréjét kitörülgette.»[13]

[13] 1839 deczember 27-ikén.

Csakugyan, a társaság 1841 augusztus 1-jei ülésén, midőn az összeg második részletét folyósítja, «egyszersmind kéri Ferenczy urat, hogy most az emlék készítéséhez azonnal hozzá fogván, azt egy év alatt végezze el; a talap iránt pedig adjon újabb tervet, micsoda kőből s micsoda dombormüvekkel ékesítve gondolná azt készítendőnek azon esetre, ha az adakozásokból nagyobb pénzösszeg gyülvén, a társaság tovább terjeszkedhetnék.» [14]

A nagyobb pénzösszeg s vele együtt a díszesebb talap is elmaradt. A kész szobrot 1846 nyarán József nádor engedelmével a Nemzeti Múzeum raktárába viszik, addig, mig Pollák építész illő helyet jelöl ki számára.[15] Jelenleg a múzeum másodemeleti folyosóján, a képtár bejáratánál látható.

A szobor (64-ik ábra) egyes részletei, mint az előrenyújtott bal láb, kitünőségükkel rég fölkeltették a bírálók figyelmét, az egész azonban merev és élettelen. Úgy az antik ruházat redővetése, mint az alak arányai a szobrász képzettségének hiányos voltáról tanúskodnak.

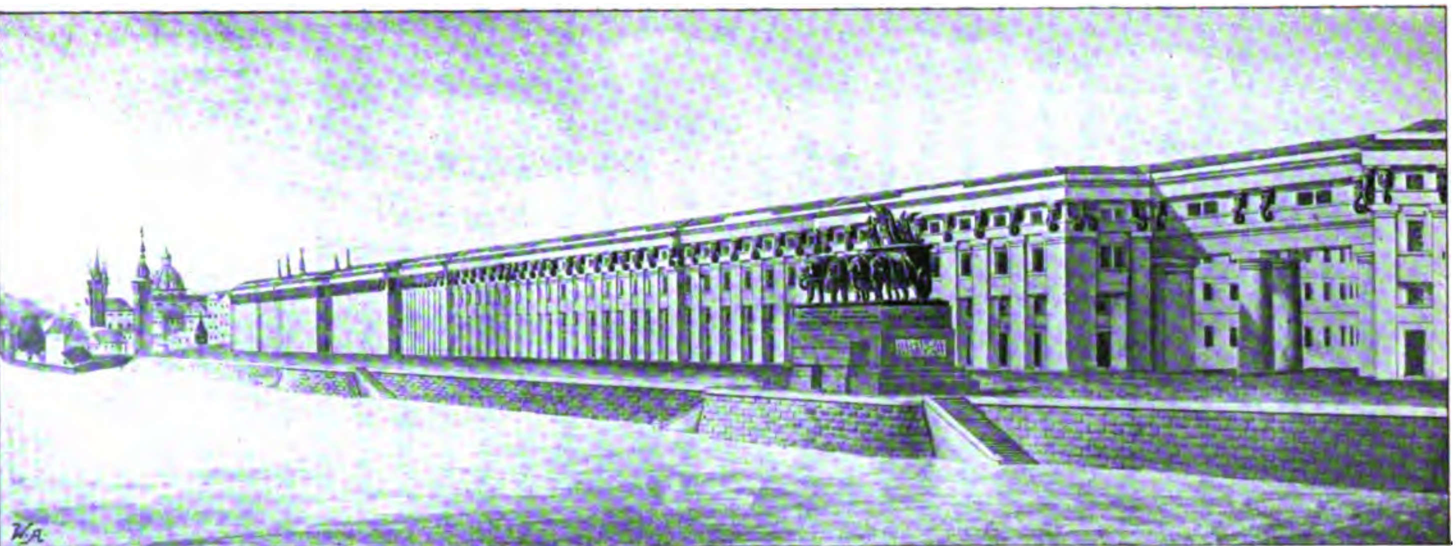
A *Kölcsey emlék*kel majdnem egyidejüleg kapott megbizást Suszter János egyetemi tanár képmásának készítésére. Az elhalt tudós emlékére Bugát Pál indított gyüjtést az Orvosi Tárban s a mellszobor készítését Ferenczy vállalta el 300 pengő forintért.[16] A ruskiczai márványból készült emlék (65-ik ábra) a Nemzeti Múzeumban látható; mint a müvész készítette képmások legtöbbje, határozottan sikerült és értékes munka. Az ábrázoltnak rút arczvonásait lehetőleg nemesítette a müvész, de azért a formák jellemzetességét föl nem áldozta.

A munkák e halmozódása nem volt elég, Ferenczy még egy nagy pályázaton is résztvesz. A *Wiener Zeitung* 1839 február 22-ikén fölszólítást közölt egy Prágában állítandó Ferencz császár emlék terveinek beküldésére. Ferenczy valószinüleg csak

[14] Az 1841 augusztus 1-i ülés jegyzőkönyve. Jegyzé Bajza. Nemzeti Múzeum, Kézirattár.

[15] A nádor leirata, valamint a Kölcsey-társaság actái, a Nemzeti Múzeum kézirattárában, Fol. Hung. 969. alatt.

[16] Orvosi Tár. 1839 deczember 8-ikán. — Pesther Tageblatt 1840 No 182. Aug. 1.

68. A PRÁGÁBA SZÁNT I. FERENCZ EMLÉK LÁTKÉPE. VIZFESTMÉNY. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

november elején értesült a pályázatról; rögtön kész az eszmével, s hozzáfog a rajzoláshoz. «Az emlék (66-ik ábra), — írja öcscsének — áll egy kétkerekű triumfalis kocsiból, mely négy elefántoktól huzatik, a kocsiba áll a császár, mellette a Győzödelem és Békesség geniussai, kik az elefántok gyeplőjét tartják. A két oldalán két bariliev; az egyiken a mint több népek harczolólag egymás ellen rohannak, házakat gyujtanak, és a felség a békesség pálczáját közikbe nyujtja és azonnal békesség lett, — és a felség mellett több tudományokat, mesterségeket ábrázoló emblémák vannak, — ezen felülírással: Fundatori pacis. A más oldalán, a mint több európai provintiák fegyvereket nyugalomra teszik, némelyek kardjokat hüvelyekbe dugják, a felség mellett több fegyverek egy rakásra depositoriumba tetettek, ezen felülírással: Restitutori quietis.... Gondold ezen kívül, mintha a József császár emléke alatt Bécsbe egy földalatti kripta volna, hol egy igen egyszerű emlékecske, egy Ferencz büsztje volna (67-ik ábra); általellenbe a falon egy fejér márványtábla, a hol egy rövid biografia volna bevésve.»[17]

Másfél hónapig dolgozott a tervrajzokon és deczember 21-ikén útnak eresztè azokat Prágába, «*Mit dem Ocean Kriegen die Winde — Byron*» jeligével. Terjedelmes németnyelvű magyarázatot csatolt hozzá,[18] melyben azt is megokolja, mért élt az elefántok attributumaival. «Az elefánt, úgymond, a legnagyobb, legerősebb, s mégis legszelídebb állat, s azért már régi írók és művészek is alkalmazták a jótékonyság, a szelíd- és nagylelkűség jelölésére. Aristoteles azt mondja róla: «Elephas omnium ferarum mitissimus et placidissimus», Bartholomäus: «Sunt autem Elephantes naturaliter benigni». Plinius: «Animalium maximus elephas, proximusque hominum sensibus» stb. »Hasonló okokból — folytatja — nem mulasztották el a régiek felejthetetlen, különösen szelid imperatoraikat, minők Titus, Domitian, Trajan, Antoninus Pius, Antoninus Philosophus és sok más,

17 1839 november 8-ikán.
18 A rajzok s a szöveg a Szépművészeti Múzeumban.

épületeken és érmeken ezen attributummal jelölni.» Azután fölsorolja s leírja Domitianus, Trajanus, Antoninus Pius és Lucius Verus érmeit, melyek a császárokat négy elefánttól vont diadalszekéren ábrázolják. Ez érmeket mind a már idézett *Erizzo: Dichiarazione di medaglie antiche. Venezia, 1559* cz. műből ismeri,[19] s bizonyára annak lapozgatása közben jutott egyáltalán az elefántos szekér gondolatára.

E gondolat jogosultságát, mint láttuk, csak *tartalmi* szempontból védi, a mint hogy kortársai is többnyire ezen szempontból itélkeztek a művészeti alkotásokról. Midőn később egyszer a Ferencz emlék tervrajzait megmutatta József nádornak, az «azt nem értette, nevezetesen nem találta helyén, hogy elefántok huzzák a szekeret Európába, tehát, minthogy nem európai állat, azért nem illik».[20] A *formai* megoldás szóba sem jő: Ferenczy terjedelmes magyarázó iratában erre egy szót sem veszteget, noha a mai nézőnek inkább ez irányban támadhatnak kételyei. Hogy a régi rómaiak mint oldották meg e föladatot — a négy elefánt túlszéles csoportjának összeegyeztetését a keskeny szekérrel s a rajt álló alakkal — nem tudjuk. S pusztán a rajz alapján Ferenczy megoldásáról sem lehet itéletet koczkáztatni.

Meglepő tervének az a sajátsága, hogy szobortalapzat helyett valóságos épületet akar emelni, úgy hogy a tulajdonképi szobor csak a mausoleum koronája volna. Ez igazi római gondolat, melyet nem tanult sem a bécsi akadémián, sem Thorwaldsen vagy Canova műhelyében, hanem a régi romok szemlélete közben, az Angyalvár előtt vagy a Via Appián. Bizonynyal e gondolatra czéloz, midőn öcscsének azt írja: «most nem tudom, ha azt kivánjam, nyerjek-e vagy veszítsek (a pályázaton), mert utolsó esetben némely módosítással bezzeg jó volna Mátyásnak a szép idea!»[21] Kivánsága teljesedett; a Ferencz emléket másra bizták.[22]

19 A fölsorolt érmek másai az id. mű 204., 219., 317. és 348-ik lapján láthatók.

20 Öcscsének, 1841 január 28-ikán.

21 Öcscsének, 1839 deczember 27-ikén.

22 1840 májusában visszakapta Prágába küldött rajzait, a következő levél kíséretében: «No. E: 219. m. a. Herrn Stephan Ferenczy. Da die Herren Stände Böhmens,

Most már az antik sírház gondolatát bátran alkalmazhatta a Mátyás emlék tervében.

3. A Mátyás szobor eszméjének fogadtatása. — Bírálatok. — Novák Dániel. — Ferenczy válasza.

A *fölsegélések* és munkák e torlódása rossz hatással volt a közvéleményre. Egyidőben folyt a Mátyás és a Kölcsey emlékek gyűjtése; ugyanekkor indúlt meg Pestmegye actiója a múzeumi tisztség ügyében. Sokaknak szemet szúrt, hogy egy ember érdekében baráti köre az egész országot megmozgatja. Az actio maga után vonta az ellenhatást.

Ferenczy népszerűsége már különben sem nem volt oly nagy, mint hazatértekor, vagy legalább is elterelődött róla a figyelem. Akkor, a nemzeti ébredés hajnalán, a közélet az irodalomba szorúlt össze. S még az irodalom is csak zsenge korát élte; minden törekvést bírálat nélkül, hozsannával fogadott a hazafiúi érzés. Ez a szemet húnyó elragadtatás üdvözölte az első művészt is. Azóta az irodalom kifejlődött; határozott, sőt éles bírálat keletkezett; s a művészetnek sem volt többé egyetlen képviselője Ferenczy. Uhrl személyében szobrásztársa akadt, s a Pesten letelepedett Casagrande is beállott a magyar szobrászok sorába. Markó Károly dicsősége már minden magyar művészt elhomályosított; itthon Barabás Miklós és Brodszky Sándor körül a festők egész csoportja képződött. 1839-ben megalakult a Pesti Művészeti Egyesület[23] s a következő évben megnyílt az első kiállítás, a városi tánczterem-épületben. Az a kizárólagos érdeklődés, mely Ferenczy hazatértét diadalúttá tette, megoszlott.

beziehungsweise die in dieser Angelegenheit niedergesetzte ständ. Comite über die zu dem Monumente für Weiland Se. Majestät Kaiser Franz I. eingelangten Ideen und Entwürfe bereits einen Beschluss gefasst haben, so wird Ihnen der eingesendete Entwurf unter ·/. mit dem Danke für die Einsendung zurückgestellt. Von der in Angelegenheit des Monuments Niedergesetzten ständ. Comité. Prag, am 29-ten April 1840.» Közli öcscséhez intézett levelében, 1840 június 3-án.

23 Elnöke: Trefort Ágoston; a választmányban többek között: Barabás Miklós, b. Eötvös József, Ferenczy István, Schedel Ferencz, gr. Széchenyi István. L. Társalkodó 1839. II. 92. sz.

A művészeti élet fejlődésével megjelent a művészeti bírálat is. Ha a hozzáértés nem is volt sok, annál több a hozzászólás. A lapok folyton foglalkoznak a művészet kérdéseivel; a Honművész valóságos művészeti folyóiratnak tekinthető. A hírlapirodalom térfoglalásával fölburjánzik a minden áron való ellenmondás viszketege is; a nagy szobortervnek egyértelmű hirlapi helyeslése eleve ki volt zárva.

Az irodalom s a művészet, nagyobb fejlettsége ellenére sem volt már oly uralkodó fontosságú, mint tizenöt évvel ezelőtt. Az alkotmányos élet folytonossága visszatért s lekötötte az országos figyelem nagy részét. Az országgyűlések azonban csak a kész eredményeket szövegezik; az előkészítés munkája künn folyik a társadalomban, izgatás és szervezkedés útján. Alkotmány és nemzetiség biztosítása és kiépítése, közgazdasági és politikai ujítások foglalkoztatják az elméket. A figyelemnek csak kis töredéke eshetik a művészetre, s a művészeti érdeklődésnek ismét csak egy töredéke illeti Ferenczyt. A művész fölsegélésére nagyobbszabású országos pártolás tehát nehezen volt elérhető.

A múzeumi tisztség, mint láttuk, a főrendeknél elbukott. A *Kölcsey emlék* gyüjtése ellenben, mely szerény méretekkel megelégedett, s melynél nem a szobrász, hanem csak az elhunyt neve és érdeke szerepelt, nem ütközött nagyobb akadályba. Ámde a gáncsot teljesen ez sem kerülhette el. Nagy Ferdinand, a *piszmálkodó*[24] ujságírók egyik első magyar példánya, ezt írja róla a *Hasznos Mulatságok*ban:

«Azt kérdem itt, vallyon van e' olly nagy ember, ki akár tábori, akár hazafiságban tett híre miatt 4 év alatt szobrot érdemelne? — Szóljanak a honfiak elfogultlan, valljon mi hát Kölcseynek az a nagy érdeme, mi által őt emlék-szoborral halhatatlanítsuk? — Azt mondja a deák: De mortibus aut bene, aut nihil, de mind ezen mondat ellenére is, azt mondom, hogy egy

[24] Az *Athenaeum* kifejezése.

megye szolgálatja alatt 20—30 éveket töltött, s kor görbítette hajdú is jobban megérdemli a szobrot; engedelmet őszinteségemért, de ha végig futom boldogult Kölcseynk tetteit, néhány az országgyűlésin mondott, de csak némelyek előtt helyes szónoklatain, egy pár kiadott szinte szellemi könyvein, és érthetetlen versein kül, nem volna egyébbért miért a szobor felállítandó.» [25]

E durvaságnak nem akadt folytatója s a Kölcsey emlék szerencsésen révbe jutott.

Annál hevesebb támadásokat keltett a Mátyás emlék ügye. Mihelyt Nyáry Pál fölszólítása közzététetett, mielőtt még a szobrász tervmintát készíthetett volna, megnyiltak az ujságok zsilipjei s csak úgy tódult ki rajtuk az ellen- s a különvélemények vegyes árja. Voltak, a kik a szobrászatot egyáltalán elítélték, fölösleges fényűzésnek nyilvánították. Kövy László «*Mátyás és Kölcsey emlékét ne szoborral örökítsük*» czímen írt czikket, melyben kifejti, hogy «az igaz érdem emlékre nem szorul», «a kőemlék minden perczben megsemmisülhet, így az ércz is», tehát fölösleges. Szoborra nem a nemzetnek, csak a művésznek van szüksége; «nemzeti czélunkat ne rendeljük Ferenczy jólléte alá. Első a nép, első a nemzet nagy tömege, azután jöjjenek a kasztok, a művészek.» [26] Ez éretlenségre rádupláz Gasparich Kilit, a híres ferenczrendi hitszónok, ki a szobrászatot a népek megölőjének tartja. «Ha Hellasz — úgymond — másra forditja azt, mivel egyesek az egyeseket, 's egész nemzet az egyeseket szobrokban dicsőíté, s mivel illetőleg magát kimeríté, alig ha tovább nem áll fenn.»[27] G. Gáspár László csak a *nagy* szobrot ellenzi, egyrészt mert szükségesebb teendők vannak, másrészt mert barbárnak tartja s azt hiszi, hogy «túl vagyunk már a colos-

25 *Nagy Ferdinand:* Szózat Kölcsey emléke ügyében. Haszn. Mul. 1842. I. 32. sz.

26 Társalkodó, 1840 márczius 18-ikán. 23. sz.

27 *Mátyásnak legyen, de ne szoboremléke.* Hasznos Mulatságok 1840. I. 31. sz. (április 15-ikén).

sális szobrok korán».[28] A szobrászatot gróf Fáy István[29] és egy B. F. jegyű czikkíró[30] veszik védelmükbe.

A szobrászatnak ez elvi ellenségei mellett akadtak olyanok, kik a szobrászat jogosultságát elismerték ugyan, de vagy Mátyást nem tartották szoborra érdemesnek, mint Szalay Antal,[31] vagy Ferenczyt nem alkalmasnak a terv véghezvitelére. Ez utóbbiak nagyrészt abból indultak ki, hogy a nyilvános téren fölállítandó szobornak nem romlékony márványból, hanem tartós érczből kell lennie; Ferenczy pedig csupán a márványszobrászathoz ért. Ilyen értelemben írt a már említett Szalay Antal, így az erdélyi Hábor, ki azt óhajtja, hogy az érczszobor tervére nyilvános pályázat irassék ki, Ferenczy pedig, «a lángeszű pásztorleány-szobrász», legyen múzeumi felügyelő s csináljon márványmell-szobrokat.[32]

A laikusok karába beáll egy foglalkozásszerű műbíráló is. Novák Dániel[33] *cs. kir. akadémiai művész és architectus,* a helytartótanács vizi és épitészeti felügyelőségének hivatalnoka volt; e mellett főleg ujságírással foglalkozott. Kortársai nem a legjobb véleménynyel voltak szaktudásáról és ízléséről. Vásárhelyi Pál, a kiváló vizi mérnök, tudatlan kotnyeleskedését kemény szavakkal állítja pellengérre[34]; Barabás Miklós pedig műbírálatait *Coecus de colore* jelige alatt tárgyalja.[35] Irodalmi működése igazolja ellenfeleit. Tücsköt, bogarat összeírt, a mire a lapnak épen szüksége volt; bizonyos lexicalis anyaghalmozással, de formátlanul és belátás nélkül. Utazott külföldön is, azonban tudását és ízlését kevéssé gyarapította s továbbra is csak külföldi könyvek és ujságok kivonatolásából élősködött. Ilyen értéktelen excerptum *Hajdan-, közép- s újabbkori híresb képírók, szobrászok s réz-*

[28] Hasznos Mulatságok. 1840. I. 52. sz. (junius 27-ikén).

[29] Hasznos Mulatságok. 1840. I. 44. sz. (május 30-ikán) és II. 7. sz. (julius 22-ikén).

[30] Társalkodó. 1840. 59. sz. (julius 22-ikén).

[31] Társalkodó. 1840. 5. sz. (január 15-ikén).

[32] Társalkodó. 1840. 4. sz. (január 11-ikén).

[33] *Findura I.* Novák Dániel jelentősége képzőművészetünk történetében. Képzőművészeti Szemle. 1879. IX. és X. füzet.

[34] A' budapesti álló híd dolgában. Athenaeum 1835. I., II.

[35] Társalkodó 1840. 64. sz. (augusztus 8-ikán).

metszők életrajza. Buda, 1835 cz. könyve is. Művészeti tevékenysége néhány jelentéktelen hivatalos épületterv készítésére szorítkozott.[36] A *Honművész*-nek és a *Hasznos Mulatságok*-nak állandó munkatársa, elsősorban művészeti kérdésekben. A púpos, különben sem rokonszenves külsejű kis ujságíró, kit a budaiak mértéktelen pipázásáért bámúltak, kisszerűségéhez nem illő véget ért. 1848-ban az ellenséges osztrák hadsereg szolgálatába szegődött; mint ilyen kézre került s 1849 május havában, Budavár bevétele után, a magyarok által halálra ítéltetett s a Vérmezőn agyonlövetett.

Ferenczy ellen a legrendszeresebb támadást Novák intézte. Egyelőre nem lépett föl nyiltan; külföldi szobrokat, érczöntőket ismertetett, s csak úgy mellékesen érintette a Mátyás emléket.[37] Következésül azonban levonta, hogy a szobrot nem lehet Ferenczynek adni, nemzetközi *csődület* (concursus) utján kell terveket szerezni, s az itélkezést a bécsi művészeti akadémiára bízni; így ha rossz szobrunk lesz is, a felelősség nem az országot, hanem a bécsi akadémiát fogja terhelni. *Franczia országi szoborművek érczbe öntve* cz. czikkét (Honművész, 1840, 78—80. sz.) pl. így fejezi be: «Csak ezekből is eléggé világos, hogy az illyes műemlékek mintázására 's érczben öntésére, (ha már a' terv helybenhagyva van) ritka művészi ügyesség 's hosszas tapasztalás mulhatlan szükséges, hogy a' nagy egész a' váratnak pontig megfeleljen; minél fogva joggal feltehetni, hogy Mátyás király szobrának emelésénél ollyas művészek tanácsát 's közbenjárását fogják az egyesület érdemes tagjai használni, kik műremekeik által már próbát adtak művészi készségükről.»

Ferenczyt meglepte és fölzaklatta a támadások raja. Az itthon töltött tizenöt év alatt soha kemény bíráló szót nem hal-

36 *Novák D.* Művészeti ajánlatok és nézetek. Hasznos Mul. 1842. II. 90. sz.

37 Így pl.: *I. Ferencz Austriai Császár és Magyar király emléke.* (Schaller Rudolftól, Stanislawowban.) Haszn. Mul. 1840. I. 12. sz. (február 8-ikán); *A híres békekapu Milanóban.* U. o. 16., 17. és 18. sz. (február 22—29-ikén); *Néhány szó Soyer és Inge érczöntéseiről Párisban.* Honművész. 1840. 88. és 89. sz.; *Schiller emlékszobra Stuttgartban, 's nehány szó Mátyás király érczszobra iránt.* Honművész, 1840. 41. és 42. sz

lott; s most egyszerre minden oldalról látja elleneit, «kik Mátyás emléke ellen fogcsikorgatva állottak fel, mint tigris, mellynek nyelve olly durva, hogy mikor nyal, még akkor is vért bocsájt — mint tövises kórók, mellyekhez nem lehet olly vigyázattal nyúlni, hogy ne szurnának — mint skorpiók, mellyeknek fulánkjok mindig döfésre van szegezve — mint pókok, mellyek nem csak a' templomi szent edényeket, de Jupiter és Hercules dicső arczait is hálóval szövik be».[38] Érzékeny lelkét máskor minden vélt mellőzés, sejtett rosszindulat is mélyen sértette; most e váratlan, kiméletlen harcz egészen kihozza sodrából. Nem csoda. Kit fiatalabb korában az elismerés tömjéne vett körül, hogy őrizze meg higgadtságát őszülő fővel, midőn multját egyszerre sárba tiporják, jövőjét tönkre akarják tenni, s egyetlen reményétől, művészi álmait valóra váltó nagy szoborművétől el akarják ütni? *Tőlem is egy szó a' sok szóra* czímen válaszol támadóinak. «Mátyás szobrának alólirtt művésze — így kezdi — az egyesületnek közönség elejébe adott felszóllításához képpest, méltán azt várhattam, hogy a' dologhoz értők magát az emléket illető művészi észrevételekkel fognak fellépni, miket érdemökhöz képest méltatni el nem mulasztottam volna. Azonban más történt. Művészi észrevételek helyett a' művész személye támadtatott meg méltatlan, alaptalan véleményekkel, jóslatokkal, sőt rágalmakkal.»

Bővebb fejtegetés után, melynek veleje az, hogy a bíráló urak várják meg a készülő mintát, ekként végzi: «Ha ezen urak szájokat gunyolásra még máskor is feltárják, ne bábához illő szavakat hányjanak mankóra, hanem férfiasan a' dologban, mellyről szóllni akarnak, egy kis jártasságuknak adják jelét; nehogy Mucius Scaevolaként fővezér helyett a' szolgát öljék meg. Viseljék magukat úgy, hogy ne kellessen melléjük ember, ki kardjukat a' csapástól visszatartsa, miként Sybilla tett Aeneassal, mikor az árnyak honában a' széllemekhez vagdalt a' nélkül, hogy azoknak ártott volna, csak ön magát fárasztván.

[38] *Tőlem is egy szó a' sok szóra.*

«Most már pennámat asztalomra teszem; mert atyám végmeghagyásának, a' Mátyás-emléki választottság, a' haza 's világ várakozásának akarván megfelelni, fontosb dolgaim vannak. Többször említett birálgató, gunyolódó, 's tudálékos uraiméknak Orestesként csak azt felelem: «a csapásokból fogjátok megtudni, valljon Atrides fia vagyok-e?»

Ferenczy czikke 1840 őszén megjelent a pozsonyi *Hirnök*ben, Pesten az *Athenaeum*ban, a *Honművész*ben, a *Hasznos Mulatságok*ban, sőt német nyelvre fordítva a *Pesther Tageblatt*ban is. A *Társalkodó* is közölte, egy rosszakaratú jegyzet kiséretében. Az önérzetes hangú czikk azonban nem sokat használt, söt inkább olajat öntött a tűzre.

4. Az 1840 január 12-iki és márczius 15-iki társasági nagygyülések. — A Mátyás szobor tervrajza és leírása.

A honi szobrászat ügyében keletkezett társaság fő czélja az volt, hogy Ferenczyt s vele a magyar szobrászatot megmentse; és csak, mint a neki adandó munkák elsejét, tűzte ki Hunyadi Mátyás emlékszobrának fölállítását. A gáncsolók nagy része a társaságnak ép fő czélját ellenezte; a *Mátyás szobor* eszméjét elfogadták, de azt függetleníteni akarták Ferenczytől. Nem szabad, úgy vélekedtek, a nemzeti nagy ügyet Ferenczy ügyével összekapcsolni, annál kevésbbé azt ennek alárendelni. Sokkal későbben, szobrász barátja fölött tartott emlékbeszédében, Fáy körvonalozta ezzel szemben a társaság fölfogását. «Azok, kik fonáknak, sőt meg nem férhetőnek állíták egy nagy király emlékét egy kezdő honi művész érdekével hozni kapcsolatba, egyik hazafiságot tolták ki helyéből a másik hazafisággal s túlhajtott hazafiúi büszkeségnek áldoztak fel egy közel állott jelentékeny hazai érdeket. Hogy a hazai szobrászat veszélyben forgása idézte elő az indítványt, az való; de fonáknak mondható-e azon eszme, hogy magyar királynak magyar művész — olyan, a milyen létezett a hazá-

ban — készítsen emléket? és szentségtörésnek kiáltható-e ki azon buzgó hazafias szándék, hogy ezen emlék a művészetnek egy szép ágát alapítsa meg egyszersmind hazánkban? Kárhoztatható-e bár kisebb, de szent czélt, bár ha csak nyomatékául is a másiknak, kötni össze nagyobbikkal, hogy többszöröztessék

69. A MÁTYÁS EMLÉK ELSŐ TERVE. FERENCZY RAJZA UTÁN. METSZETTE LEHNHARDT.

érdek és pártfogás?»[39] A társaság ez álláspontját a hírlapi támadások ellenére nyugodtan megtartotta s nem tágított eredeti czélja mellől. 1840 január 12-ikén megtartották az alakuló gyűlést, melyen Fáy András elnökké választatott. Márczius 15-ikén, a

39 Budapesti Szemle 1860. IX. k. 61. l.

társasági második nagygyűlésen, bemutatták a *Mátyás emlék* tervrajzát s a gyűlés azt elfogadta.

«Fölolvastatott művész Ferenczy István úrnak ugyanazon emlék alakját, helyét s arra kivántató költség felszámítását, egészben s minden részleteiben is kimerítőleg előterjesztő következő tervezete:

«Én jelen alkalommal mind a' nemzet méltóságát, mind dicsőült nagy királyunk fényét 's érdemét figyelembe vevén, gondoltam Mátyás királyt lóháton, alatta a' földön paizsok, sisakok, 's egyéb hadi készületeken keresztül vágtatva, mind a' mellett lehető nyugalomban ülve, régi szabású öltözetben, olly formán mint József császáré Bécsben, feje körül borostyánnal. A' lovagló király státuája lenne érczből, és magassága mind e' mellett is, hogy a' ló két hátulsó lábán áll, tehát meggörbülve kisebbedik, 16 láb, a' talapzattal együtt 37 láb, belől a' mosaik-tértől kezdve pedig a' talapzattal együtt 42 láb; két oldalán domború munka fehér márványból, egyike-egyike 20—25 figurával, ábrázolván egyike Mátyás király által a' törvények kiszolgáltatását, ezen felülirással: «A' törvények védőjének.» Mátyás itt királyi trónjából felkelve, mutat a' hozzá folyamodó népnek a' törvénytáblára; mellette egy oltár, a' mérő serpenyő, a' pallos, a' törvények szentségét, egyenlőségét és szükség esetében keménységét ábrázolván; a' királylyal általellenben a' minden rangú nép közül egy rész helyben hagyja felkiáltó mozdulataival, másik esküvéssel erősíti a' törvények szent és hű megtartását (69., továbbá 77—79. ábra).

«Az első oldalon ezen felülírás: «Mátyás királynak.» A' másik oldali féldomború munka ábrázolja Mátyást házi köreiben a' tudósok, művészek köztt ezen felülírással: «A' szép és jó tudományok ápolójának.» Itt látni Mátyást a' királynéval, Beatrixxel ülni, körültte több tudós: mint astronomusok, mathematikusok, orvosok; látni a' képző művészek osztályait, planumaikat, 's rajz-terveiket; látni zenészeket; látni egy vers-szerzőt, ki munkáját éppen felolvassa a' király és királyné előtt, de a' királyné annyira elérzékenyül a' nagy hatású mun-

kán, hogy Mátyás kénytelen hirtelen inteni: szünne-meg egy kevéssé az olvasással; a' körülállók nagy részvétet mutatnak 70., továbbá 74—76. ábra).

«A' hátulsó oldalon hasonlag hadi tropaeumok Traján oszlopa formájára, ezen felülírással: «*A' legjobb király emlékezetének háladatos utódai.*»

«Az előhomlokon levő erős vasajtó megnyilván, vezet egy föld alatti üregbe. Ezen üreg az, mellyet az emlékek szentek szentének lehet nevezni, 's mellyet a' régiek meg is tartottak, de a' mostani külsőségeken kapó nép elhanyagol; ez az, mellyben a' vizsgálódó utazó a' külső világ lármájától elrekesztve, örömmel mulatozik, 's az ott bent előhozott képek látása 's irások olvasása ujabb meg ujabb eszmét gerjesztenek benne; ez a' hely az, hol

70. A MÁTYAS EMLÉK ELSŐ TERVE. RÉSZLET. METSZETTE LEHNHARDT.

minden órájában a' napnak (felülről levén világítva) a' tárgyakat egyenlő szépségben és kényelemmel láthatni; mert kivülről reggel vakító világosságban van az, mi délután árnyékkal van takarva; kivülről jó és szép egy colossalis statuának felhalmozott kő-talpzaton, vagy nagy oszlopon állni, hogy így közelről, messzünnen láthassuk azokat, kik minekünk kedvesek voltak; de kedves, beszorított kis teremben egy természet-nagyságú képet látni, szelid 's bölcsességet sugárzó homlokán mulatozni annak, ki tiszteletünk tárgya; kivülről jó és szép egy rövid laconicus felülírás; mert az emlék előtti elmentünkben is hirtelen elolvashatjuk; de jól áll bent a' teremben egy kevéssé szélesebb életírás, 's láthatni az utánunk jövő századok 's ezredeknek elmultával, ki volt az, kit mi olly hiven tiszteltünk; szép és örven-

detes a' világ előtt külsőképpen megmutatni, mennyire tiszteljük eldődink 's királyink érdemét; de kedves azon nyugalomban élni, hogy az, mit tettünk, nagy időkre megmarad. Átaljában el lehet az emlékekről mondani, mit közelebb egy jeles hazánkfia monda a' kardról: bár milly gyémántos, aranyos legyen is az kivülről, de a' kardnak igaz értéke belül van, vasa; ugy itt is, bármilly zürzavar érje is kivülről, bármelly elementum, történet, mint özönvíz, hegytüz-kirohanások Pompei 's Herculanum példájára külsejét megrongálhatják, vagy elemészthetik, vagy egy barbarus világ erőszakosan el is pusztíthatja, de megmarad annak belseje, mint Hadrianus, Augustus, Cecilia Metella, Cajus Cestius, 's más számtalanok; bár kivülről elpusztultak a' sok szobrok 's páva színű korinthi oszlopok, és nagy terjedésöknél fogva várak 's napi theatrumokká váltak is; eljött az idő ősz hajjal és szakállal, 's hideg szárnyával a' sirokat kisepré; eljött a' felvilágosodás, tudomány, 's művészet kora, a' hibás részeket kijavítá, és általadta a' jövő kornak, 's így győzik-le ezen sirok az évek ezredének hallgatását.

«Igy gondolám én is, hogy a' lépcsőn lemenvén, melly az üregbe vezet, szemköztt lenne Mátyás király természeti nagyságú mellképe (95. ábra és IX. melléklet); háta megett egy nagy fehér márványtábla, mellyre Mátyás király rövid életírása, de elégded kimerítőleg volna bemetszve; jobbra balra két historiai kép fehér márványból; egyik ábrázolná Mátyást atyja sirjánál; itt látni Hunyady Jánost, a' nagy hőst, pánczélba öltözve a' siron feküdni, valamint fia is itt időszerűleg pánczélban és sisakban jelenik-meg (83. ábra). Balra hasonlag Mátyás király a' szilágyi táborban, midőn nagy bátyjával kibékél (84. ábra). — Kiváltképp' figyelembe van vévé, hogy kivülről a' talapzaton mint hős, törvényszolgáltató, tudományok 's művészetek barátja jelenjék-meg; ezek mind olly dolgok, mellyek istenség szikrájának jelei, belől pedig a' teremben, ugy mint ember, még pedig a' sors súlyos keze alatt szenvedő ember tünjék előnkbe.

«Ezen terem negyedik oldalát teszi a' bejövő ajtó; felette egy nagy karos székben az ősz szakálas idő szobra, melly láttatik mintegy örökké való nyugalomban, nagy embereink emléke felett őrt állani; lábánál ezen statuának a' 12 égi jel, és Saturnus az esztendőket, Jupiter az örök végzéseket határzó istenség égi jelei (85. ábra).

«Ezen itt elbeszéltt négy kép felett az első zsinórzatban hadi tropaeumok, ezek felett a' hármas koszorú, e' felett a' párkányzat, ennél feljebb a' kis terem, mindig szűkebb alakba összevonul, mig végre egy két lábnyi nyilású ablakban végződik, hol az egész terem, mint feljebb mondaték, világosságát kapja.

«A' helyet, hol ezen emlék felállíttatnék, gondolám Pesten a' nagy piacz (ma Erzsébet tér) közepén; mert ezen kivül ez ideig más nem létezik. — Hallásomra esett az, hogy sokaknak kedves ideájok volna a' budai vár egyik terére, nevezetesen a' György térre; de ez sok reminiscentiával levén összekötve, mik a' szelid művészi ideával össze nem férhetnek, csak ez egyet veszem-fel: hogy ő ott álljon ünnepélyes triumphussal, hol a' testvérnek vére folyt? az emlék-fundamentom letételekor olly göröngyökre találhatnánk, mellyek testvér-vérrel festve 's beitatva vannak. A' művész, nem tudom, micsoda charactert adhatna azon Mátyásnak, hogy itt ünnepélyesen megjelenhetnék? sokkal kedvesebb egy virágzó város, mint hazánk kedvencze, Pest középterén.

«Mi a' költséget illeti, igen kedvező azon körülmény, hogy hazánk bár elszórtt különböző helyein, igen jeles és idegen látogatóink előtt méltán csudálkozást gerjesztett kőbányáink vannak; ezért a' nagy munkák kivitele olcsóbba kerül. Nevezetes kiváltképp' a' zöld bazaltnak egy neme, mellyből csak az Egyiptusiak dolgoztak; itt minálunk Ó-Budán kivül Szent-Endre határában találtatik. Még magam ugyan helyszinén nem láttam, ha nagy darabokban találtatik-e? Ha ez mondom létesülne, milly szerencse volna olly közel, ugy szóllván a' Duna partján, illyes mit vehetni, és Pestre szállítani; én ezt azonban előre is kétségbe sem akarom hozni, hogy ne találtatnék.

«Igy kerülne az egész emlék a' bemutatott rajzolati terv szerint circa 100.000 ezüst forintba, még pedig ily arányban:

A' piedestal vagy talapzat külseje, fehér márvány figurákkal, tropaeumokkal	28,000
A' sanctuarium belseje, mind finom márvány	30,000
A' 16 lábas ércz lovas statua tropaeumokkal	42,000
Summa	100,000

irtam Budán Martius 15-ik napján
1840. esztendőben. *Ferenczy István m. k.*»

A gyűlés elhatározta, hogy Ferenczy rajzát megkisebbítve rézre metszeti s a tagoknak megküldi. A nyár folyamán ez meg is történt, sőt julius 19-iki számában a *Honművész* is közölte Lehnhardt metszetét (69. és 70. ábra) Ferenczy leírásával együtt.

5. A tervrajz bírálatai. — A kis gipszminta.

Ferenczy terve érczszoborról szól; az eredeti fölszólítás *hazai márványát*, úgy látszik, önkényt elejtette. Csak a domborművek és a mellszobor számára tartotta fönn kedves anyagát. Tervének lényege ugyanaz, mint a *Ferencz emléké*; mausoleum, melyet bronz szobor és márvány reliefek ékítenek. Így eleget tett a közóhajnak is, mely Mátyás számára maradandó érczemléket követelt.

A bemutatott körrajz ellen a gyűlésen jelenvolt barátai «a legártatlanabb szándékból, azon két észrevételt kívánták tenni, 1-ször, hogy a Mátyás feje jobban előre volna hajolva, mint kellene, 2-szor (de valamivel kevesebb számmal), hogy nem nemzeti öltözetben vagyon».[40] Ferenczy mindkét kifogásra válaszol *Utóirat*ában.[41] A fejlehajtást erőltetetten védi a jó lovaglás természetének fejtegetésével, antik példákkal stb.; egyetlen formai

40 *Utóirat a Mátyás emléke ügyében.* A honi szobr. ügyében keletk. társ. munkálatai. Pest. 1840. 31. l.
41 U. o.

érve, hogy ezen Mátyás fej hat ölnyire fog lenni a föld színétől, s csak így lehet kedves látvány a földről nézőnek. Megkapóbb, a mit öcscsének ír róla. «Ėn ott (az *Utóirat*ban) sokakat írtam, de mégsem írhattam mind oda, p. o. hogy azon fejhajtásba ezen szó is fekszik: haszontalan, népek salakja, semmi pórhad, Kölcsey-ként mondva.» [42] A ruházat érdekében pedig a classicismus rendes fegyverével küzd. «Mi a' művészetben, úgymond, két öltözetet ismerünk, egy világi és egy istenítő (Apoteosis) öltözetet; a' képfaragó foglalatossága lévén többnyire, vagy a' meg-hóltaknak emlékeket emelni, vagy a régen történt hős tetteket ismét feleleveníteni, mint Theseus harczát, Herkules munkáit, Achilles haragját 's a' t. — a világi öltözet nála csak nem egészszen elmarad, és munkálódik az Idealis vagy Apoteosis öltözeten.»[43] Ezt az eszményi öltözetet hibásan nevezik görögnek vagy rómainak, mert az «semmi nemzethez, sem tartományhoz nem tartozik».[44]

Különböző ellenvetések, de már nem mindig a legártatlanabb szándékból, láttak világot az újságokban. A Társalkodó •9. 3.• jegyű czikkírója egy barátjához intézett levél formájában rendkívül keményen bírálja Ferenczy egész működését. Az író külföldi utazásaira hivatkozva, megemlékszik arról a gyönyörűségről, melyet igazi remekművek látása okozott neki. Üdvözli a művészetet, élete vigasztalását, s magyarúl fűzi hozzá a német költő szavait: «Komoly az élet, de derült a mű!» Mátyás szobrára térve, a gondolatot lelkesen fogadja ugyan, de annál nagyobb kételylyel Ferenczy hivatottságát.

«Ezen nagylelkű férfi emlékszobrát — írja — a' nemzet nemcsak Európának valami elismert nagy nevű művészére nem bízza, de mintha nem is szorult volna reájok, a' nélkül, hogy csak értekezésbe bocsátkoznék velök, egyenesen oly férfinak bízza tehetségire, kiről Thorwaldsen a' szobrászat nagy mestere azt

[42] Öcscsének, 1840 június 3-ikán.
[43] Utóirat stb. 33. l.
[44] U. o.

mondá egy igen derék, Ferenczyt pártoló honfitársunknak mintegy 10—12 év előtt, midőn ez olasz útjában Thorwaldsen véleményét Ferenczyről tudakolná: «F. igen jeles kőfaragó, s lábújak készítésénél különös ügyességgel bír.»

«Ha egy későbbi, műveltebb kor fiai Mátyás királynak emléktiszteletére egy méltó műszobor helyett egy felállított popanczot látnak, ugyan mit fognak azok mondani felőlünk!?»

«Igenis barátom, ha Ferenczy már is szobrász lenne valódi művészeti értelemben, vagy pedig csak föltéve is várni lehetne, hogy valaha nagy művész lesz belőle, igenis b. akkor kezet fogok veled»... «Ne hidd barátom, hogy én Ferenczynek igaz értékét lealacsonyítani akarnám, van annak érdeme, s meg is mondom mindjárt miként venném én annak hasznát; — de ki a' nemzeti casinóban hajdan felfüggesztett rézmetszetit, ki az esztergomi templomban sz. István szobrát és ki Mátyás király emlékének rajzát minden részrehajlás nélkül látta és vizsgálta, az ha csak félig-meddig ért a' dologhoz, nemzeti illy nagy szobrot reá nem fog bízni. Ferenczynek érdemei egy igen szép körben forognak, 's abban azokat tisztelni kell. Ki annak mellszobrait látta, az nem tagadhatja, hogy ő, ha némi serkentésre jutna, e részben sokat és szépet vihetne végbe.»[45]

E czikkben Ferenczy «nagyon marczongva vagyon», de tagadhatatlan, hogy a rézmetszetek, s néhány sikerületlen emlékszobor rászolgálhatnak e kemény bírálatra. A képmásszobrok dícsérete viszont az író helyes művészeti érzékére vall. Igaztalan azonban a hevenyészett körrajz után a *Mátyás szobor* elítélése. Ferenczy a *Társalkodó*tól, melynek szerkesztője, Helmeczy, Fáyékkal ellenségeskedésben volt, nem is várt egyebet; annál jobban meglepte őt, hogy barátainak lapja, az *Athenaeum* is helyt adott Vachott Imre elítélő bírálatának.[46]

«Mátyást nem annyira önmagáért, — mondja Vachott —

[45] Mátyás király emléke és szobrászatunk ügyében. Társalkodó 1840. 31. sz. április 15-ikén.

[46] 1840. II. 18. sz. aug. 30-ikán. A szerkesztőség jegyzetben hozzáfűzi, hogy a czikkel nem ért egyet.

mint inkább az anyagi jólétben biztosítandó Ferenczy' kedvéért szándékolják szoborba foglalni, 's így a főczél: Ferenczy szobrász pártolása, mellynek elérésére Mátyás király alárendelt személye szolgál eszközül. A' mű' ily indítóokbeli létesítését tiltja a' hazafiság, tiltja a művészet örök törvénye.»...

...«Van még a' *ki* kérdésnek egy feleletre váró oldala, az ugyan is: vajjon megbírja-e az alkotó művész a' vállaira vett atlasi terhet, 's képes-e egy valódi remeket előállítani, melly' a nemzet méltóságának megfelel, 's a' 100.000 pengő forintot is megéri?... Szent igaz, Ferenczy nem alkot epochát a' szobrászat történeteiben, sőt mint eddigi művei 's különösen Mátyás szobrának terve mutatják, még csak reményt sem ad a' magyar szobrászat' biztos megalapítására, vagy egy sajátos nemzeti műirány' létesítésére; azonban bír ő is tagadhatatlan érdemekkel a' maga körében, 's nehány jelesebb műveinek becsét elvitázni nem lehet.» Végezetül «nemzeti irányú és jellemű magyar művészetet» kíván.

A classicismus alkonyán vagyunk, s egyre erősebb lesz a nemzeti tartalomnak megfelelő nemzeti külső követelése. A következő évben, 1841-ben jelenik meg Henszlmann Imre müve: *Párhuzam az ó- és ujkor művészeti nézetek és nevelések közt,* — nálunk az első munka, mely a classicismus ellen s a nemzeties romanticismus mellett küzd. Mivelhogy szobrászatunk eddig alig volt, a classicismus conventiói, az antik külszín nem mentek át a köztudatba. Az irodalom is kezdé már levetni a classikus formákat és szinte önkényt lép föl a szobrokon a nemzeti viselet követelménye. Ilyen értelemben ír Abonyi István is a *Mátyás szobor* tervéről: «A délczeg elejü, de annál ferdébb hátulju ménen ülő férfiban inkább egy bú- és kornyomott római consulra, mintsem a hódító hősre, a vitéz tekintetü magyar daliára, nagy királyunkra, Hunyadi Mátyásra lehete ismernünk.»

«A lovaglás mestersége sem kivánja azon idétlen ülést.»

Ő is magyar ruhát, nemzeti külsajátságokat kíván, mert «egy

valóságot ábrázoló szobornál, valamint a képnek, úgy ruházatának is historiai igazságunak kell lenni».[47]

E kívánságokkal szemben Ferenczy egyelőre határozottan ragaszkodik iskolája hagyományához, az antik külsőségekhez s az *istenitő* öltözethez.

Novák Dániel is megbírálja a szoborterv rajzát. Korlátoltságában ép a terv legeredetibb s legszebb gondolatát, a mausoleumot támadja meg. «Vajon látott-e Ferenczy ur, ugymond, e' féle lejtős talapot, melly várak falaihoz hasonlít, s postamentet, mely egyszersmind síremlékül szolgáljon?» Azután a cs. k. akadémiai művész és architektus nem a szobor, csupán a hevenyészett rajz hiányait hánytorgatja. «Egész szerénységgel kérdezzük tehát a javasló urat: piedestálja perspectiv rajz-e? hol vonul át a szemvonal, hol van szem- és távpont?»[48]

A vélemények e tömkelegében az egyetlen kívánalom, melyet a korszellem jogosulttá tett, a nemzeti külső hangsúlyozása. A többi kifogás indokolatlan vagy legalább is elhamarkodott. A körrajz, s annak rézre metszett kisméretű mása a szobornak csak általános gondolatát mutatja s ezt komolyan senki sem tudta támadni. A részletek, a kivitel, a művészeti érték bírálata azonban ez alapon megejthető még nem volt. Nováknak és laikus társainak kritikáit koraiaknak s alaptalanoknak kell tekintenünk. Sem állítólagos Thorwaldsen nyilatkozatok, sem Ferenczynek eddigi sikerületlen szobrai és rajzai nem jogosítottak föl arra senkit, hogy tőle az emlékszerű szobrászatra való képességet előre megtagadja. Várni kellett volna, míg a gipszminta legalább kicsiben elkészül, s annak alapján formálni ítéletet. Ha összes bírálói között csak egyetlen igazi műértő is akad vala, az bizonyára ezt az útat választja.

Ferenczy ezalatt szorgalmasan dolgozott a gipszmintán. A társaság választottsága április 4-én szólította föl ennek készítésére,

47 Társalkodó 1840. 73. sz. szeptember.

48 *Novák Dániel.* Műtani szempontok Mátyás király lovagszobráról. Társalkodó 1840. 80. sz. október 3-ikán. Hasonló tartalmú czikke a Hasznos Mulatságok 1840. II. 26—27. számában.

s ő őszre befejezte munkáját (71. ábra). «A Mátyás emlék mintáját, — írja öcscsének 1840 nov. 17-ikén, — piedestálostól együtt két öl nagyságba, a státuát és két oldalán levő barilievokat megrezezve, a deszka piedestált pedig gránit színre megfestve és összerakva, a folyó hónap 9—10—11 expositióra kitettem és sok ellenségimen győzedelmeskedtem.»

A bírálók avatatlanságára vagy rosszhiszeműségére vall, hogy most, midőn az helyén lett volna, kritikájukkal mélyen hallgatnak.

71. A MÁTYÁS EMLÉK ELSŐ GIPSZMINTÁJA. DAGUERROTYPIA UTÁN.

Csak a *Der Spiegel* czímű művészeti és divatlap hoz bővebb s rendkívül magasztaló ismertetést a szobormintáról.[49] Birry Friedrich *külföldi író* neve alatt a cseh Skrivanek rejtőzik, Schodelnénak férje után sógora. «Valami 27-esztendős barna bőrű és igen fekete hajú férfi, — írja róla Ferenczy, — több efféle apróbb munkálatokat, verseket irdogál azon előtted esmért álnév alatt. Ha összeszámolod az férfinak meleg phantasiáját, Schodelnével és velem

49 *Friedrich Birry.* Gedanken und Gefühle bei Ferenczy's Matthias Corvinus. — Der Spiegel für Kunst, Eleganz und Mode. XIV. évf. 2. és 3. sz. 1841. január 6. és 9-ikén.

való társalgását, nem fogol rajta csodálkozni, hogy a Mátyás emlékét annyira fel tudta fogni, hogy már most magamnak is csaknem az ő irásán kell tanulnom a kivitelbe.»[50] A majdnem értelmetlenül dagályos czikk föltünést keltett, Kossuth Pesti Hirlapja is megemlékszik róla:

«A' Spiegel czímű pesti divatlapban bizonyos Birry nevű úr figyelemre méltó czikket kezd a' Ferenczy által készített Mátyás-szobor mintájáról. Az egészben legkülönösebb az, miszerint a' külföldi műbíró szakadatlan 's túlzott dícséretekkel halmozza a művet, míg honi journalistáink, kiknek alkalmok sincs a' képző művészet megismerésére, az említett szobrot nagyobb szigorral 's többnyire rosszalgatva itélék meg.»[51]

Mindez hatástalanul hangzott el; az egy esztendeig tartott hírlapi hajszának sikerült a Mátyás szobrot népszerűtlenné tennie.

6. Széchenyi István. — A lánczhíd. — Széchenyi művészeti fölfogása. — A *Kelet népe*. — Vörösmarty válasza.

Széchenyi István, mint tudjuk, majdnem egykoru volt Ferenczyvel s életök útja a fő fordulóknál többször összeér. 1818-ra esett megismerkedésök, midőn a csak csínyeiről ismert huszárkapitány olasz ės görög útján magába mélyedve szakít multjával, s az ismeretlen lakatoslegény Thorwaldsen műhelyében szobrászszá válik. 1825-ben — Széchenyi évében — telepszik le Ferenczy itthon s a magyar szobrászat márványbányájának keresésére indúl. Ez időtől fogva Széchenyi a magyar élet központja, s minden nagyobbszabású vállalkozás okvetlen érintkezésbe hozza vele a tervezőt.

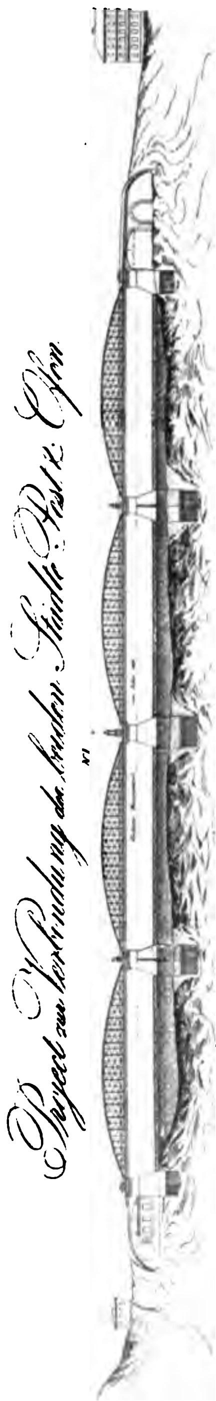
A míg Ferenczy mellszobrokat s kisebb emlékeket faragott, elkerülhette a vele való találkozást. Csak egyszer, mikor szóba kerül, hogy a Nemzeti Casino a *Kazinczy emlék*hez hozzájáruljon,

50 Öcscsének, 1841 február 23-ikán.
51 Pesti Hirlap 1841. 3. sz. január 9-ikén.

nyilatkozott Széchenyi ellene, s e czélra csupán az önkénytes magánadakozást tartá jogosultnak. E fölszólalása noha nem irányult kifejezetten a művész személye ellen, mégis némi ellenszenvre enged következtetni, s Ferenczy is ekkép fogta azt föl. Ámde mihelyt nagyobb vállalatról van szó, így a lánczhíd és a *Mátyás szobor* ügyében, Ferenczy határozott összeütközésbe kerül a nagy államférfiúval.

A 30-as években Széchenyi tevékenységének egy részét a Buda és Pest közötti állandó híd létesítése foglalta le. A pályázók közt volt a ruszkabányai *Hoffmann testvérek és Maderspach* bánya tulajdonos és hídépítő czég is, kiket Ferenczy Ruszkabányáról ismert, s kiknek tervével magát teljesen azonosította. Segített nekik a modellkészítésnél, s a hídra kerülő lovas szobrokat ő alkotta volna. A nagy árvíz után írja e tárgyban öcscsének:

«Az én gondolatom szerint csak egy czélarányos hid lehetne az, bármely esztelennek láttatik is lenni, a mely a két várost az áradástól megmenthetné és ez tudtomra csak a Hoffmann Maderspach testvérektől Ruszkabányáról proponált adhatna elegendő garantiát. De apropos, hogy a hidról kezdek beszélni, bezzeg volt e télen háború gróf Széchenyivel ezen tárgyban és alkalmasint egy részét lefizette az erántam elkövetett méltatlanságnak és a mi több, ő tudta is, hogy egy része tőlem jön ki, én lévén az, a ki ő nála is és más több helyeken a

72. HOFFMANN ÉS MADERSPACH: A BUDA-PESTI ÁLLANDÓ HID TERVE. KÖNYOMAT.

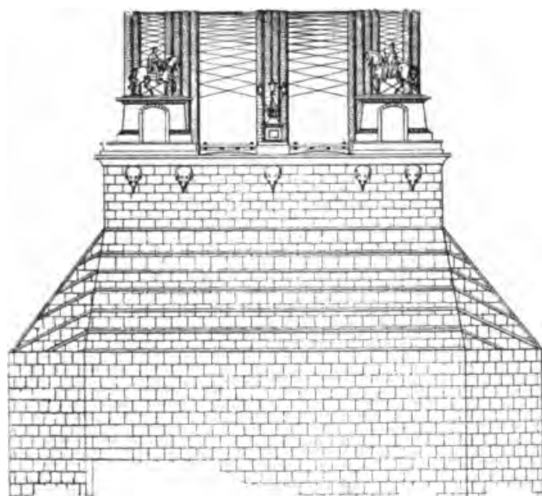
Hoffmannok committensét bevezettem, mint a hidépitésbe concurrenst és Fáyt egyszer a Casinóba meg is szólította, hogy ugyan miért interessálja magát Fáy a Hoffmannok dolgába és itt-ott olyan vallástételeket tett, melyeken elrémülnél, de mi csak csendesen a becsület útján vittük dolgunkat és nagy barátit szereztünk ezen hazai ügynek. Később valami 19—20-ik márczius táján maguk is megérkeztek a Hoffmann három testvérek és együtt a dolgot még egyszer kidolgoztuk, rajzokat készitettünk és az egyike felment Bécsbe, hogy lithografizáltassa, mely már készen is van, és ha a hozzá tartozó magyarázat ki lesz nyomtatva, széjjelküldik az országba, hogy ki-ki lássa, mit akartak ők és ha nem nyernék is el az építést, legalább maradjon fel a maradéknak. (72. és 73. ábra). — Az ezen tárgyban dolgozó regnicoláris deputatio augustus 20-ikig fog összegyűlni és már széjjel is mentek a meghivó levelek. — Ha valamikép a Hoffmannok nyernék el, úgy én nekem nagy munkám lenne rajta, mert igen gazdagon volna statuákkal ékesítve, hanem nem gondolom, hogy ez az élhetetlen nemzet egy-két gyűlésbe el tudná végezni, hanem majd ismét a jövő országgyűlésre halaszsza.»[53]

A munkát Ferenczy pártfogoltjai vagy pártfogói nem kapták meg.

«A nagy helyzetű gróf, — írja az 1838 október 8-án, — akár azon ártatlan szándékból, hogy t. i. a privilégiátus nemesség valaha a hidon kezdvén, a közjóra áldozzon: akár személyes, maga haszonkeresésből, hogy e mellett jól nyerjen; de jól megtaposta a nemzetnek egy classisát, t. i. az industriosus és művészembert. Mindeneket külső országból hozatván, csináltatván, elvette az belső iparnak azon életerét, hogy ebbeli szorgalma által kilátása lehessen kenyeret s dicsőséget keresni. Nagy mértékbe érte ez a Hoffmann és Maderspach testvéreket Ruszkabányáról, kik azon reménységbe, hogy igyekezetek méltánylást találhat, nagy előkészületeket tettek s még e tavaszon gróf Batthyány

53 Öcscsének, 1838. április 30. (Hibásan márcziusról keltezve).

által a Palatinus nevében fel is lévén szólítva, annál nagyobb biztonsággal tehették is. Azok közt titkon én is leutazék és egy modell készítésnél kezem munkára tettem és Kölcseyként tennem kellett. De mi sikerrel? Azzal, hogy Hoffmann feljövén, az ezen czélra készült modelljét meg se nézték. Rennie úrnak levelét Angliából, ki ezen tárgyban, úgy látszik, opiniót adott, eltusolták, sok ezen tárgyba hajat égre emelő alattomossággal a dolgot oda vitték, hogy a legrosszább hidat, a legtöbb esztendőt és a legnagyobb tarifát engedte a deputatió.»

73. HOFFMANN ÉS MADERSPACH: A BUDA-PESTI ÁLLANDÓ HID TERVE. KERESZTMETSZET. KŐNYOMAT.

Ferenczy kifakadását nem lehet rossz néven vennünk. A gyanusítás egész özöne — közéletünknek régi betegsége — zúdult akkor a legnagyobb magyarra; s ki lehetett annak meghallgatására hajlandóbb, mint a mellőzött pályázó? Hisz Széchenyi 1841-ben kénytelen volt a hirlapokban közzétenni, hogy a kezén levő 320 lánczhid részvényt hajlandó egyenkint vagy egészben akárkinek az eredeti jegyzési áron átadni, csak hogy így a jogosulatlan nyerészkedés vádjától megszabadúljon.[54]

54 Pesti Hirlap, 1841. 103. sz. Ez alkalommal Kossuth is kifejezi fölháborodását nagy ellenfelének ily méltatlan meggyanusításán.

Az eredmény teljesen Széchenyinek adott igazat. A lánczhid nemes formái és ívének könnyű szökellése a megnövekedett Budapestnek ma is legszebb ékessége, míg Ferenczy terve művészeti szempontból érdektelen, technikaiból — a számos pillér folytán — jégzajlásnál valószinűleg veszélyes lett volna.[55]

Széchenyi határozottan kevésre becsülte Ferenczy tehetségét, noha ez irányban egyetlen nyilatkozatát sem ismerjük. A római naplójába írt megjegyzés — hat leider gar kein Talent — alig jöhet számításba, — hisz az csak az ifjú utazónak futólagos benyomása, melyet a *Csokonai* agyagmintáján ötödnapja mintázgató, kezdő szobrászlegény keltett benne. Azonban véleménye később sem lehetett kedvezőbb, mert különben bizonyára pártfogolta volna, s nagy vállalatainál munkát juttatott volna neki.

Széchenyi nem részesült oly nevelésben, mely művészeti ízlését korán fejlesztette s áttekintő ismeretekkel támogatta volna. Hiányait később pótolta, főleg 1818—19-iki olasz és görög útján, mikor a művészeti benyomások legmélyebben nyomúltak lelkébe. Igazi műértő azonban sohasem lett belőle, s maga is csak «profán szemlélő»-nek tartá magát. Bevallja, hogy a modern technika alkotásai, pl. a mont-cenisi műút jobban érdekli és izgatja a régi művészet minden remekénél. Mindazáltal éles szeme s fogékony lelke nem igen hagyják eltévelyedni itéletét. Láttuk már, mily biztosan fogta föl Rómában Canova és Thorwaldsen művészetének jellemző vonásait s Athénben a görög építészet csodás emlékei egészen kihozták sodrából. «Minden lépten nyomon — írta anyjának — emlékműveket találok, melyek fölidézik azon időket, midőn a művészet s az ízlés a legmagasabb fokra hágott; nem is teszek egyebet, mint hogy reggeltől estig szaladgálok!»[56] Sok szellemes művészeti író is megirigyelhetné egyes megjegyzéseit, mint pl. azt, melyben a görög és a

[55] V. ö. különösen Vásárhelyi Pál ez irányú fejtegetéseit: A' budapesti álló hid dolgában. Athenaeum. 1838. I. és II. félév.

[56] «A chaque pas, je trouve des monuments, qui nous rapellent des temps ou l'art et le gout atteignaient le plus haut degré : aussi je ne fais que courir depuis le matin jusqu' au soir!» *Zichy Antal:* Gróf Széchenyi István levelei szülőihez. Bpest, 1896. 268. l.

csúcsíves építészetet hasonlítja össze: «Minő sajátságos különbség a Minerva athéni temploma és a milánói dóm között! Úgy tünnek föl nekem, mint a physicai és a metaphysicai világ képviselői.» [57] Ugy látszik, egyáltalán több az érzéke az építészet, mint a szobrászat vagy a festészet iránt.

Ez utóbbiakban, mint a legtöbb laikus, a gondos, aprólékos befejezettséget, a simaságot és lágyságot nagyra becsüli. Ily szempontból itéli meg Raffaelt is. «Ha a festőket — úgymond — classifikálni akarnók, úgy bizonynyal ez a Sanzio állana legelül, s utána hosszas üres pauzák, s csak jóval utóbb jöhetnének Michel Angelo, Leonardo da Vinci, Domenichino, Caravaggio stb. Rubensnek roppant talentuma van, s compositiói általában rendkívül nagyszerűek; de lusta ficzkó, semmit se dolgoz ki jól, ecsetelése borzasztó; ellenben Ráfáel olyan szorgalommal fest s olyan tökéletesen, hogy nála a rajz hibátlansága, a szép compositió, a színek pompás megválasztása s a legkisebb részletekig beható pontos kivitel mind egyesülnek, hogy őt Olaszország legnagyobb, legbevégzettebb festőjévé tegyék.» [58] A bevégzettség, az édeskés lágyság kedvelése vonzza őt Canovához, s magyarázza meg mértéktelen lelkesedését a közepes, sőt silánynak mondható Danneckerért.

Ily körülmények közt érthető, hogy Ferenczyben egyáltalán nem látta meg a művészt. Hisz ennek munkáiból ép az hiányzott, a mi nélkül ő szobrot élvezni nem tudott: a külső bevégzettség, a sima lágyság, az érzelgős báj. Ferenczy formai vétségei, merev szögletessége annyira szembetűnők, hogy későbbi, hivatott műbirálók — kik azonban csak néhány, épen legsikerületlenebb munkáit ismerték — szintén hajlandók voltak megtagadni tőle a művészi képességet. Széchenyi, kinek a művész személye sem volt rokonszenves, hasonlóképen itélt.

57 «Welch sonderbarer Unterschied zwischen dem Tempel der Minerva in Athen, und dem Dom in Mailand! Sie kommen mir vor wie die Representanten der physischen und der metaphysischen Welt.» M. Tud. Akad. kézirattára. Széchenyi Naplói. V. k. 75. l.

58 *Zichy Antal:* Gr. Széchenyi István naplói. Bpest, 1884. 25. l.

Egy nagy emlék megalkotására bizonyára nem tartotta őt alkalmasnak. Ez azonban még nem volt volna elég ok arra, hogy nyiltan föllépjen a *Mátyás szobor* terve ellen. Más, Ferenczytől teljesen idegen körülmények késztették őt a nyilt ellenzésre.

Széchenyi államférfiui helyzete egyike volt a legsajátságosabbnak. A magyar politikai élet nagyrészt egy idegen szellemű és érdekű kormány és egy gravaminális szőrszálhasogatásokban kimerülő ellenzék surlódásaiból állott. Alkotni vágyó államférfiú egyikhez sem csatlakozhatott. Ha a kormány szolgálatába áll, keze kötve, — egyrészt annak maradi, rövidlátó, csak pénzre és katonára éhes politikája, másrészt honfitársai ellenszenve és gyanuja által. Ha viszont az ellenzékhez csatlakozik, meddő panaszokra van kárhoztatva.

Széchenyi reformmunkásságát tehát nem politikai, hanem társadalmi téren kezdte. Könyvekkel s szóval izgatott; egyesületeket alapított, vállalatokat szervezett. Hatalmi eszközök nélkül, vagy csak biztos pártra sem támaszkodva, egy ország megújítása csak olyan rendkívüli akaratnak, oly félelmetes varázsú temperamentumnak, oly végtelen fölényes értelemnek sikerülhetett, a minő Széchenyié volt. Másfél évtizeden át önkényt elismert vezére volt az egész nemzetnek. Azonban ez a tisztán személyes felsőségen alapuló vezető szerep nem tarthatott örökké. A föléledt nemzetben gomba módra támadtak a kis Széchenyik, a kik szintén vezető szerepre vágytak, s megjelent a nagy ellenfél is, a ki szava bűbájával elhódította tőle a nemzet ezreit.

1841-ben megindult Kossuth *Pesti Hirlap*ja. Széchenyi mély aggodalommal olvasta az első számokat. Ő Kossuthban a rhetort látta, kit érzelmeinek heve elragad, s ki magával ragadja a nemzetet a forradalom felé. Megírta ellene a *Kelet Népé*t. Az érzelem és az értelem szerepét fejtegeti benne az «országlási rendszer» szempontjából, kétségbeesve hazája jövőjén, «epedő kebellel és kimondhatlan belküzdések közt». Az *érzelem* szerepe szerinte már lejárt; az izgatás fölösleges; Magyarország fölébredt

aléltságából. Most az *értelem* uralma van soron; az erőmű halad, s irányításra, tervszerű, higgadt munkásságra van szükség. — A Pesti Hirlapnak, mint az értelmi súly organumának, az volna hivatása, hogy ily dicső munkára édesgesse s egyesítse az eloszlott s eddigelé mindig eloszlottan dolgozni szerető magyart, hogy előrelátó építészként gondosan kidolgozott és tökéletesen egybehangzó terv szerint mutassa ki az okszerinti «egymásutánt.»[59]

Széchenyi mintegy közös munkára hivja föl ellenfelét a kis szatócsok ellen, kik éretlen, időszerűtlen terveikkel, szívsugallta vállalataikkal elfecsérlik a nemzet erejét, s megakadályozzák a szükséges és időszerű munkák létesülését. A Pesti Hirlapnak szüntelen *változtatgatnia* kellene «minden hangon, keményen és lágyon, minden időmértékben, lassúban és szaporában és a zenészet minden szerein: sok szó, kevés tett; nem egy tanácsadó, egy tanács sem; hosszú gyűlés, kurta eredmény; számos vadász, ritka pecsenye; sok theoria, kevés praxis; számtalan szakács, sós leves; elég eszme, elégtelen itélet; számontúli javasló, számon aluli végrehajtó; több parancsoló mint szótfogadó; számosb oktató mint tanuló stb.»[60]

Az akkori közéletet élesen jellemzik e szavak. Annak a lehetetlen helyzetnek következménye volt ez, hogy oly államférfiúnak, minő Széchenyi, a kormány nélkül, vagy annak ellenére, tisztán önerejére támaszkodva kellett terveit megvalósítania. Ha Széchenyi teheti, mért ne tehetném én is? — gondolta magában száz kis rejtett államférfiú, s idétlen terve véghezvitelére rögtön gyűjtést indít, egyesületet szervez, társakat toboroz. — Hány akadálylyal kellett a legnagyobb magyarnak megküzdenie, míg a lánczhid ügyét révbe juttatta! Egy, hivatásának megfelelő nagyszerű Nemzeti Szinház számára már telket is szerzett a város legszebb pontján, a mai Tud. Akadémia helyén, s Földváry

59 *Széchenyi:* Kelet népe. II. k. Pozsony. 1841. 158. l.
60 U. o. 159. l.

a külvárosi sárban épített ideiglenes kis viskójával megbuktatta azt.

A meg nem érett tervek, korszerütlen rögtönzések példáiként fölhozza Széchenyi a kisdedóvó intézetek, a *Mátyás szobor*, a javító intézetek, a *Hasznos ismeretek terjesztése* érdekében ép akkor megindított mozgalmakat. «Oly országban, — úgymond, — hol a nagyok sincsenek megóva, hol — az erkölcsi mocskok' tengeréről ezúttal nem szólva — legszebb városaink' legszebb piaczain annyi por, annyi sár van, meg annyi mocsár, annyi sivatag mindenünnen, hol kórház, dologház s több efféle aránylag alig van, bolondház, lelenczház s több efféle pedig épen nincs, és hol egy igen nagy része a' legbecsületesebb honi lakosoknak vajmi szűken él; hol végre a' legnagyobb rész olvasni, írni, számolni, de még csak betűzni sem tud, és nagyobb része de még egy talpalatnyi földet sem bír; hogy illy országban, hol ez így van, és nincs máskép, és hol szinte minden más is körülbelül illy magasságú lépcsőn és illy kitünő színben áll, — hogy ott egész országra kényszerített kisdedóvó intézet, 100.000 pengő forint árú 's porba-sárba sülyesztendő Mátyás-szobor, amerikai mintára állított ezer meg ezer nemesi curiánál kényelmesb tömlöcz, vagy inkább «gondoskodó intézet»; mezei gazdaságot, mathesist, chemiát, astronomiát stb. a' nép minden osztályába terjesztő egyesületek, — bármilly felségesek is magukban — napirenden levők, okszerinti alapkövek, és nemzeti sakkjátékunkban kiszámított terv utáni vonások is legyenek, azt — tisztelet, becsület, de igazság is! — mindaddig el nem hiszem, 's nem fogja elhinni senki is, kinek honunk' diagnosisa csak félig-meddig is tisztán áll szemei előtt, míg kétszer kettő négy marad, míg a tegnap nem esik a ma, és a ma a holnap után, míg végre a szülő nem lesz fiatalabb á szülöttnél.» [61]

A *Mátyás szobor* időszerütlenségére bővebben is kitér. «Nagy Hunyadynak emlékszobor, — ki, közbevetőleg legyen mondva,

[61] U. o. 165—166. l.

ha most élne, százezernyi tennivalóink közt, mint én fogom fel őt, és itéletem szerint e' tulajdona érdemesíti leginkább szoborra, alkalmasint egy garast sem adna most, midőn Magyarország' élete van kérdésben, holt szoborra; és velem együtt, tudom, keservesen megsiratná, ha valami mást nem tenne, azon 100.000 forintot, és még inkább azon becses időt, meg azon csábító tehetséget és a vasszorgalmat, melly e' pénz' aláiratásához 's kivált behajtásához kivántatott, vagy még tán csak ezután kivántatandik meg; minthogy ennyi idővel, ennyi lelkesedéssel, ennyi szilárd állhatatossággal a' nemzet' legtávolabbi 's legkisebb ereibe elterjesztve, jól gazdálkodva, hazánkra nézve sok hasznost lehetett volna bizonyára, vagy lehetne még alkotni; — nagy Hunyadynak emlékszobor! valóban felemelkedett gondolat; 's kinek lelke nem eped oly nemzeti állás után, hol, mint Britanniában, minden kitünő tehetségnek, minden erénynek, hazáért ontott minden csepp vérnek jutalmilag megvan maga emléke, megvan nemzeti elismerése; ki azon csigafaj, kinek ereiben nem forogna szaporábban a vér Westminster felszentelt falai közt, hol annyi halhatatlanságnak emel háladatos Anglia emléket .... Oh felemelkedett nagyság, irigylésre méltó nemzeti állás! s milly kín, hogy ez nálunk még nincs így, 's mennyivel nagyobb még az, hogy ez nálunk bizonyosan soha, de soha sem is lesz így, ha még jókor, mielőtt késő volna már, nem követünk más utat.«[62]

Mindezen időszerűtlen vállalatok, kisdedóvók, *Mátyás-szobor* stb. nem tervszerű politikának alkotó részei, hanem percznyi sugallatok; nem a józan értelemből, hanem az országlásra alkalmatlan érzelemből folynak. «Nem is egyebek, — úgymond, — illyféle egybehangzás és terv nélküli erőlködések, mint az ömledező szívnek egy kis hiusággal összeházasított rögtönzései. — Látnak egy meg nem óvott gyermeket; s megesik rajta szivük, és pillantás alatt el van határozva, hogy a mennyire csak lehet, minden hazai erők kisdedóvó intézetekre pontosíttassanak össze. Nincs szegény kis Ferenczynknek kenyere; és megesik sok szív,

[62] U. o. 163—164. l.

s hogy neki kenyere legyen, lám, rögtön a Mátyás szobori eszme támad fel a magyarnak egén, mint a legfényesebb nyári nap. Feltűnik nekik némi tömlöczözöttnek sápadt képe; megesik szivük rajta és rögtön a tömlöczök javítása kerül legelső sorra. Látnak tudatlanságot jobbra-balra, és ezen megesik szivük — (bár valahára magokon is megesnék egyszer 's ezt ne felejtenék) — ím tüstént születik a' *useful knowledge* gyermeke.»[63]

A mint látjuk, Széchenyi egyáltalán nem Ferenczy ellen beszél, csak például hozza föl többek között a *Mátyás szobrot*, annak bizonyítására, hogy e vállalatok mind az *érzelem* percznyi föllobbanásának termékei, s az erők szétforgácsolásával megakadályozzák az *értelem* parancsolta, soron levő, fontosabb teendők véghezvitelét. Jogot adott neki erre a társaság fölhivása, mely nyiltan kimondja, hogy a munka nélküli Ferenczy fölsegélésére tervezi a *Mátyás emlék*et. A *kis Ferenczynk* sem érthető máskép, mint hogy az író szeme előtt lebegett a kis termetű szobrász zömök alakja, s ő szemléltető nyelvén e képet akarta az olvasó elé rajzolni.[64] Ferenczy azonban és barátai személyes támadást és sértő gúnyt olvastak e sorokban. «A főbb ujság, — írja Ferenczy öcscsének — mely engemet érdekle, a Széchenyi könyve, a *Kelet népe* vala, melybe a 193-ik és 197-ik lapon engemet is jól lehorda. Minden eddigi irántam való hipocritasága mellett is kiütött a vasszög a zsákból, és nyilván kitetszik, hogy ki volt azon Mátyás emléki siralmaknak a fő oka. — Fáy is nehezen szenvedi az ő személye ellen idézteket; én magam részéről még most csak nézem, mit csinálnak mások, mert Kossuth, Fáy, Szentkirályi, Nyáry is felelni akarnak. A Hirnökbe talám már olvashattál is egyet, melyet én ki nem tanulhattam, hogy ki írta, és én csak a Tageblattba olvastam német fordítását. Ez nem felejtkezett el rólam is, midőn mondja, hogy «akár

63 U. o. 166—167. l.

64 «A' kis epitheton, egy kissé kétértelműleg áll Ferenczynk neve mellett. Hiszem, hogy a' nemes gróf azt csak zömök teste mértékeül vevé.» Fáy András. Kelet népe nyugaton. Második bővített kiadás. Pest, 1842. 32. l.

kicsi, akár nagy, akár öreg, akár ifjú, részt vehet a nemzeti dolgokba». Tovább: «Minek Mátyás emlék, adjatok nyársat, pecsenyét, strauszt, így a kannibálok országa kész.»[65]

A *Kelet népe* körül egész kis irodalom támadt. Legmelegebben védte Ferenczyt Vörösmarty czikke, mely Hazay Gábor álnév alatt jelent meg az *Athenaeum*ban. Sem Széchenyi, sem Ferenczy nem tudhatták meg az író nevét. «Aligha figyelmedet ki nem kerülte, — írja az utóbbi öcscsének, — az Athenaeumba egy értekezés, recensiója a Széchenyi könyvének; annál szebbet

74. MÁTYÁS ÉS BEATRIX A TUDÓSOK ÉS MŰVÉSZEK KÖZÖTT. A GIPSZDOMBORMŰ ELSŐ RÉSZLETE. DAGUERROTYPIA UTÁN.

a magyar művészeti állapotról nem igen olvastál. Ki irhatta, még eddig nem tudhattam kipuhatolni, és azzal biztatnak, hogy nem is fogom soha megtudni. Annyi bizonyos, hogy az athenaeisták nem jó kedvekből vették fel, tehát olyannak kellett lenni, a ki nekik imponált; nem Mednyánszky volt-e vagy Teleky? Mindenesetre egy felsőbb nevelésű és nem fiatal embernek kellett lenni. — Curiosus vagyok arra a pillanatra, ha valaha Széchenyivel öszve fogok jönni. A többek közt a recensens így is fejezte

65 Öcscsének, 1841. július 18-ikán.

ki magát: «Egyébiránt az egész könyvben nincs rosszabb, nincs meggondolatlanabb szó, mint ez Ferenczyről s a t.» Hanem, ha lehet, keresd fel; ha szinte nekem nem nagyon tömjéneznek is benne, de bizonyosan nevelni fogja pályám eránti nyugalmadat, a ki már eddig is kimondhatatlanul becsültél, szerettél.»[66]

Abba a melegségbe, melylyel a költő a szobrász ügyét védte, belevegyült egy csepp önnön keserűségéből is, hisz a nemzet legnagyobb költője szintén érezte az anyagi gondok sulyát.

75. MÁTYÁS ÉS BEATRIX A TUDÓSOK ÉS MŰVÉSZEK KÖZÖTT. A GIPSZDOMBORMŰ KÖZÉPSŐ RÉSZLETE. DAGUERROTYPIA UTÁN.

«Ha valaki — úgymond — szinte ezer éves alvás után, a nemzetnek csaknem minden részvéte nélkül felvergődik, bár nem magas fokra, mert legelsője szobrászainknak, szabad-e róla így szólanunk: «Nincs szegény kis Ferenczynknek kenyere, és megesik sok szív.»

«Hiszi-e a' szerző, hogy kifejlett irodalom 's művészet nélkül nincs nép, melly a' nemzet' magas nevét megérdemlette volna?... 'S ha most találkozik egy hazánkfia, ki keresztül törve minden

66 1841 november 1-én.

akadályon, mellyet elébe szegénység, elhagyatottság gördítének, megviva minden bajjal, fáradsággal, mellybe e' nagy müvészet' tanulása kerül, végre hazájának fordul, 's itt ujra vándorrá lesz, hogy müveinek anyagot keressen; mind ezt tartós szorgalommal és lelkesedéssel űzve, végre feltalálja 's első, ki a honi márványnak emberi képet ád; 's e' képek között találjuk Kazinczyét is, ki épen olly szegény volt, mint ő, kinek épen úgy nem volt kenyere, mint neki: nincs-e hozzá egyéb szólni valónk mint gúny? Megváltottátok-e e' szegény litterator' képét a' szegény

76. MÁTYÁS ÉS BEATRIX A TUDÓSOK ÉS MŰVÉSZEK KÖZÖTT. A GIPSZDOMBORMŰ HARMADIK RÉSZLETE. DAGUERROTYPIA UTÁN.

szobrásztól? hányat rendeltetek meg nála könyvtáraitok' számára? Vagy tán külföldről jobbat, jelesbet hoztatok helyette? Nem. Pályája vége felé a' legnagyobb hazafitól azon keserű gúnyt kell hallania, hogy nincsen kenyere! Nincs, uram, ha ez annyit tesz, hogy szükséggel kell küzdenie, hogy e miatt, ha még annyi tehetsége lett volna is, nem lehetett haladnia; de evvel nincs mit dicsekedni. S nem is tőletek kéri e kenyeret, kik a közügyért arányon túl is áldoztatok, de a nemzettől, mely csaknem ezredes éltében e müvészetért még semmit sem tett, mely jelenleg, ha lehetséges, még kevesbet tesz, mint valaha:

az egész nemzettől kéri ezt, mert végre is nem egy *kis* szobrászról lesz szó, hanem egy *kis magyar nemzetről*, melyből ennél jobb nem tudott kiválni, ezen egyet is kenyér s munka nélkül hagyta: a nemzettől kéri ezt csüggedetlen buzgóságáért, a jövendőért, egy buzdító példa felállíthatásáért, s tőletek, ti jobbak, ti kiváltabb fiai a honnak, kik egyébre fejedelmileg áldoztatok, csak azt, hogy gúnyaitokkal ne gyilkoljátok.»

«Tudom s elismerem, hogy a Mátyás emlék ügyének megindításában sok hiba és ügyetlenség van. Hallottam e felől

77. MÁTYÁS, MINT A TÖRVÉNYEK VÉDŐJE. A GIPSZDOMBORMŰ ELSŐ RÉSZLETE. DAGUERROTYPIA UTÁN.

sokak gáncsait: nem kellett volna egyszerre kezdeni a Kölcsey emlékkel. Igaz. Nem kellett volna így szólani: állítsunk Mátyásnak emléket, mert Ferenczy szükségben van. — Ez nagy ügyetlenség volt, egyaránt becstelenítő az emlékre s a szobrászra nézve. De azért, hogy az emlék kezelői ügyetlenek voltak, ismét csak a szobrászt sujtsuk-e, kinél többünk nincs, s hogy legyen, eszünk ágába se jutott gondoskodni? Szemére hányjuk-e akár szellemi, akár anyagi szegénységét, melyben úgy szólván saját részvétlenségünk nevelte fel? Midőn pályája hanyatlásán még

egy nagy nemzeti emlék felállítása örömében és gondjaiban egészen el kellene merülnie, felejtenie minden kiállott inségeit, hogy Berzsenyi szerint «a lelkesedésnek szent óráit élje», oda menjünk-e, s azt mondjuk ezen lelkesedésnek hihetőleg nagyobbítására: szegény ember, hiszen te éhes vagy, s te akarod Mátyás szobrát készíteni? Ez alig lehet helyes *kiszámítás*; ezt alig parancsolhatja *értelem*. Ez annyi, mint eltapodni az alacson csemetét, mert a szomszéd erdő már sokkal szálasabb, és

78. MÁTYÁS, MINT A TÖRVÉNYEK VÉDŐJE. A GIPSZDOMBORMŰ KÖZÉPSŐ RÉSZLETE. DAGUERROTYPIA UTÁN.

sudarai a felhőkkel játszanak; annyi, mint visszaijeszteni minden tehetséget, mely ezentúl a nehéz pályának indulni kész volna.»

«S ha az egész vállalat ügyetlenül volna is kezelve, ha miatta sikere nem lesz, épen nem következik, hogy a Mátyás szobor nem korszerű eszme, vagy talán hogy akármiféle emlékállítással már föl kellene hagyni. S mikor fogni hozzá? Ha az ily vállalatok nem-barátait hallgatjuk: soha... Meglehet, hogy egy leverő szó gróf Széchenyi ajkáról képes lesz a különben sem igen tartós magyar részvétet végképen megsemmisíteni; de ez által nem fogjuk érzelmeinket gazdagítani, nem kifejteni, nemesíteni,

hanem azt napról-napra szegényebbé, zsugorodottabbá tenni, úgy hogy végtére pironkodnunk kell annak érzetében a külföld előtt, melynek ily gondolkozás mellett semmi becsülésre méltót nem fogunk előmutathatni.»[67]

Vörösmarty nemes szavai végtelenül jól estek a sokat gyötört művész lelkének. Valószínűleg sohasem tudta meg, hogy azok költő barátjától eredtek. De annyi vigaszára szolgált neki éltében e czikk, miképen József öcscse kötelességévé tette, hogy «halálában is szemfödelékül tétetnék azon ív, a mi valósággal meg is történt.»[68]

7. A *Kelet népé*nek intentiója és hatása. — A *Mátyás-emlék* anyagi nehézségei. — Művészeti értéke. — Schwanthaler és Casagrande. — Új fölszólítás. — Ferenczy utazása.

A *Kelet népe* majdnem osztatlan ellenzéssel találkozott, s csupán irója ellenfeleinek, főkép Kossuthnak népszerűségét fokozta. A *Mátyás emlék* bukásáért Széchenyit okolni már csak ez okból sem lehet. Ez nem is volt czélja; szavaiból kitetszik, hogy az ügy anyagi részét már biztosítottnak tekinti; művészeti birálattól teljesen tartózkodik; az egész ügyet csak mellékesen említi, a tervszerűtlen, érzelem sugallta vállalatok egyik példájaként. Ebbeli szándékát ép úgy félreértették, mint egész könyvét. Vörösmarty nemes heve tiszteletreméltó, sőt megindító, de a legnagyobb magyarral szemben igaztalan. Nem ellene van helyén, hanem az apró vakondok ellen, kik az emlék talaját aláásták.

Széchenyi csakhamar egyedül marad, s kortársait eltörpítő nagyságában a magyar történelem egyik legmegrendítőbb jelensége. Ferenczy kristálytiszta jellemére vall, hogy 1843-ban, mikor az akadémiai beszéd folytán nyilt és kíméletlen harcz indul meg Kossuth és Széchenyi között, így nyilatkozik: «Mióta levelezé-

67 Atheneaum 1841. II. 42. sz. és: Vörösmarty minden munkái. Kiadta Gyulai P. XII. k. 306—309. l.

68 Ferenczy József levele Fáy Andráshoz. A Szépművészeti Múzeumban.

sünket félbeszakasztók, ugyan sok történt ám. P. o. azok a Széchenyi s Kossuth tirádák uj esztendőtől fogva; azok a sok időt s gondolkozást lopó szerek ezen szerencsétlen nemzettől, mely minden tanulást s gondolkozást a háttérbe tesz. Ha Tyrannus volnék, nem tudnék jobb szert népem igazgatására, de így s most, ha kettő között választanom kellene, mégis Széchenyit választanám...» [69]

A *Mátyás emlék* sorsa tulajdonképen már a *Kelet népé*nek megjelenése előtt eldőlt. 1840 november 13-iki ülésén a Mátyás

79. MÁTYÁS, MINT A TÖRVÉNYEK VÉDŐJE. A GIPSZDOMBORMŰ HARMADIK RÉSZLETE. DAGUERROTYPIA UTÁN.

emlék társaság beszámolt szétküldött aláirási ívei eredményéről. 439 ilyen ív közül csak 140 érkezett vissza, összesen 8598 forintra és 29 aranyra rugó összeggel.[70] Minthogy ilynemű gyűjtésnél az első év eredménye a döntő, előrelátható volt, hogy ezen az úton a kivánt 100.000 forint még csak meg sem lesz közelíthető. Voltak, a kik már ekkor tisztán látták a helyzetet. 1841 januárjában Ferenczy kihallgatáson volt József nádornál s

69 Öcscsének 1843 szeptember 12. (A levél csak Ferenczy József másolatában maradt meg.)

70 Pesther Tageblatt 1840. 11. deczember 12.

bemutatta neki a *Mátyás emlék* tervrajzát. «Nem mulasztotta el — írja a szobrász — azon jóslatokat is tenni, hogy nem készülhet el a pénz nem léte miatt. Erre mondám, hogy Fenséged ebbe sokat tehet, ha a dologba részt veend. Ő pedig felele, hogy bizony nem vesz ő addig, míg nem látja, hogy valóban létesül. Hiszem még most annyi sem jött be, a miért a rajzot kifizethetnénk; a mi hazánk fiai nem örömest adakoznak.» [71]

E kudarcz okait említettük már. A társaság által elkövetett hibák, az ujságok áskálódásai, a politikai érdeklődés túltengése

80. MÁTYÁS APOTHEOSISA. A GIPSZDOMBORMŰ ELSŐ RÉSZLETE. DAGUERROTYPIA UTÁN.

az irodalmi és a művészeti rovására, Ferenczy személyének megcsökkent jelentősége s népszerűsége mind hozzájárultak a vállalat megbénításához. Valószínű, hogy a 100.000 forintra szabott költség is meghaladta azt az összeget, mely a nemzet akkori helyzetében ilyen czélra önkénytes adakozásból várható volt. A *Mátyás emlék* lényegileg már megbukott, mielőtt a művész csak a kis gipszmintát is kiállíthatta volna; nem művészeti okokból, hanem egyes-egyedül a *pénz nem léte miatt.*

71 Öcscsének, 1841 január 28-ikán.

A társaság azonban még nem látta ügyét veszendőnek. Az említett ülésen a szobrászt fölszólította, hogy a fölmerült kifogásokra feleljen a hazai lapokban, a szobormintán pedig némi változtatást tegyen. Ez újítások valószínűleg a talapzat bejáró és hátsó oldalára vonatkoztak, hova Ferenczy eredetileg csak decoratív domborműveket, hadi trophaeumokat szánt, melyeket most a társaság kivánságára allegorikus ábrázolásokkal helyettesített.

81. MÁTYÁS APOTHEOSISA. A GIPSZDOMBORMŰ KÖZÉPSŐ RÉSZLETE. DAGUERROTYPIA UTÁN.

A hátsó oldalra *Mátyás apotheosis*át, elől a bejárat mellé az *Erő* és a *Tudomány* allegoriáit tervezte.

1840-ben és 1841-ben elkészítette az emlék külsejére és belsejébe kerülő összes domborművek teljes nagyságú gipszmintáit, s ezzel biztos alapot nyújtott az emlék szobrászati részének művészeti értékelésére. A gipszminták ránk maradt daguerrotyp fölvételei[72] alapján mi is ítéletet alkothatunk magunknak róluk.

Az emlék tetejére kerülő lovasszobor (71. ábra) ellen több kifogást emelhetni. Zavaró különösen az a turbánban végződő

[72] L. a 336-ik lapon.

fegyverhalom, mely az ágaskodó ló támasztékául szolgál, továbbá a királynak kevéssé jellemző tartása és kifejezése. Meggondolandó azonban, hogy ez emléktervnek a lovas szobor nem lényeges alkotó része, s szerepe inkább csak olyan, minő például a quadrigáké a diadalíveken. Ez teszi jogosulttá a ló mozgalmas, nyugtalan helyzetét is, a classicismus lovasszobrainak canonszerű nyugalmával szemben.

A domborműveken formai hiányok mellett megkapó szép-

82. MÁTYÁS APOTHEOSISA. A GIPSZDOMBORMŰ HARMADIK RÉSZLETE. DAGUERROTYPIA UTÁN

ségekkel is találkozunk. Legsikerültebb az a relief, mely Mátyást és Beatrixet a tudósok és művészek körében ábrázolja (74., 75. és 76. ábra). Pendantjában — Mátyás, mint a törvények védője — szintén vannak jó részletek (77., 78. és 79. ábra). Legkevésbbé sikerült az imént említett három dombormű, mely a társaság utólagos megrendelésére készült. A *Tudomány* és az *Erő* allegoriái (88. és 89. ábra) hevenyészett, merev munkák; nem sokkal jobb a *Mátyás apotheosisa* (80., 81. és 82. ábra) sem. A sírjából felhőkön emelkedő Mátyás ábrázolása (81. ábra) nagyon naiv;

a bal oldalcsoport mellette Thorwaldsen *A genio lumen* czímű dombormüvének utánzata (82. ábra).

Az emlék belsejébe szánt dombormüvek között két történelmi tárgyut is találunk. *Mátyás, atyja sirhalmán* (83. ábra) és *Mátyás kibékülése Szilágyival* (84. ábra) korhűségre törekesznek, s a fejlődő romanticismus hatását éreztetik. A bejárat fölött gubbasztó *Idő* szobra (85. ábra) pedig már határozottan romantikus képzelet szüleménye. Az egész emlék telítve van romantikus,

83. MÁTYÁS ATYJA SIRHALMÁN. GIPSZDOMBORMŰ. DAGUERROTYPIA UTÁN.

nemzeti tartalommal, s csak külsején őrizte meg a classikus mezt. A fejlődésnek ugyanazt a pontját jelöli, mint az irodalomban *Zalán futása.*

A *Mátyás emlék* igazi értéke nem egyes szobrászati tagjaiban, nem is egyes kiváló szépségű részleteiben van, hanem a terv egészében. Ferenczy terve valóban meglepő építészetszobrászati compositio, s mint ilyen, művészeti szempontból is kifogástalan. Egységes, monumentális; s nagy hatását az egyes reliefek kezdetlegessége egyáltalán nem érinti. Kora izlésének jellemző kifejezése, s ha létesül, Budapestnek bizo-

nyára legérdekesebb szobrászati dísze, s ma már művészettörténeti értékű emléke volna.

* * *

A szobor ellenei nem nyugodtak s a hirlapi hajsza elnémulta után más eszközökhöz folyamodtak.

«Tudtomra van az is bizonyos kútfőből, — írja Ferenczy — hogy két magyar mágnás Münchenbe írt bizonyos Schwanthaler

84. MÁTYÁS KIBÉKÜLÉSE SZILÁGYIVAL. GIPSZDOMBORMŰ. DAGUERROTYPIA UTÁN.

képfaragónak, a ki ott a legelső hirben áll, hogy küldene nekik egy Mátyás emléki modelt. — Ez éppen munkára nem lévén szorulva, de talám becsületes gondolkozású ember is, egy jó barátjának Pestre írt, hogy így s így van dolga, irná meg azért neki titkon, hogy mibe van az a Mátyás dolga, mert ha már meg volna rendelve, úgy hiába nem akarna sem fáradni, sem az ügyhöz tolakodni. Ez alkalmasint megirta neki, hogy sessionaliter el van végezve, hogy én készítsem, azért maga neve alatt lépést benne nem is teve. Hanem mégis érkezett Münchenből egy Mátyás lovagszobra Wiedemann név alatt gipszból, mintegy két láb

magasságú; természetes, hogy csak úgy van fel fogva, mint Barbarus népek királya, nincs az egészen borostyán, pálma, olaj vagy cserfa levelecske, mely az ő erényét jelelné, hanem egy vasas német Ritter, köpönyegbe és koronával, egy magasan az ég felé nyujtó hosszú, egyenes karddal, egy ordinarius hosszú serényű kozák lovon, úgynevezett bialfejjel, ebbe is semmi nemesség. — Ha királyi korona van a fején, akkor kellene királyi palást és királyi pálcza, ha vaspánczélba van, akkor paizs

85. AZ IDŐ. GIPSZ. DAGUERROTYPIA UTÁN.

és sisak, ez logica. De már akármint van, a bizonyosnak látszik, hogy Wiedemann nem maga készítette és hogy itt senkinek sem tetszik, habár az okát kevesen tudják is megmondani».[73]

Schwanthaler gipszmintája, melyet bizonyára tanítványával, Widnmann-nal együtt készített, ma a müncheni Schwanthaler museumban 42. szám alatt látható. A terv határozatlanságára jellemző, hogy Widnmann azt használta föl később I. Lajos bajor király müncheni bronzszobrában.

73 Öcscsének, 1841 július 18-ikán.

Ferenczy ellenei megpróbálkoztak a Pesten letelepedett Casagrandéval is, ki az esztergomi templom párkányán levő decorativ szobrokat faragta. Ez «fényesen és szemrehatólag illuminált emlékmintákat terjesztgetett el a közönség közt hirlapi mellékletekül. És sokan ámultak, noha a tervezett minták inkább kertbeli dísz-állványoknak, portáléknak, pavillonoknak stb. illenek vala, mint egy nagy király szilárd emlékének».[74] (86. és 87-ik

86. CASAGRANDE: UJ TERV MÁTYÁS KIRÁLY EMLÉKÉRE. I. SZINES RÉZMETSZET.

ábra.) Úgy látszik, Fáy e szavakban Ferenczy találó itéletét adja vissza.

A társaság azonban nem hagyta magát eltériteni útjából.

Ferenczy tovább dolgozott és 1842 tavaszára elkészítette az emlék belsejébe szánt márvány mellszobrot (IX. melléklet). Az 1842 május 5-iki választmányi ülés elhatározta ennek kiállítását, s végre belátván az eddigi gyüjtés eredménytelenségét, új föl-

74 Fáy A. Függelék «Ferenczy István» emlékezetéhez. Bud. Szemle 1860. IX. 68. l.

szólítást tett közzé. A fölhívások új módozathoz folyamodnak: az adakozó 10 évre, évenkint legalább egy forintnyi hozzájárulásra kötelezze magát.

*
* *

Talán a társaság megbizásából, Ferenczy június havában hoszszabb útra indul, részben emlékszerű szobrok, részben bizo-

87. CASAGRANDE: UJ TERV MÁTYÁS KIRÁLY EMLÉKÉRE. II. SZINES RÉZMETSZET.

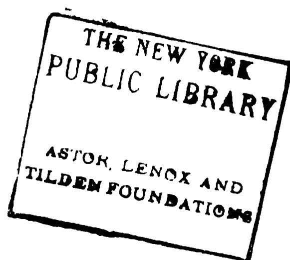
nyára az érczöntés tanulmányozása végett. Pozsonyon át Bécsbe megy, s miután ott útlevelét a követségeknél láttamoztatta, 22-én gyorskocsin Triesztbe indult, a hova negyednap reggelre érkezett. Innét este tovább menvén, másnap, június 26-án reggel Velenczébe ért. «Tudomásod szerint — írja öcscsének — már én Venetiába voltam, és az általános külső nézete a régi maradt,

de belsőképen — akkor még tapasztalatlan lévén — most egészen máskép tünt fel ... A művészeti nevezetességeken kívül, melynek itt előadása temérdek lenne, kell említenem azon munkálatot, miszerint Venetia a szárazfölddel öszve fog köttetni egy kőhidnál fogva, melyen egy vasút fog lenni. Körülbelől vagy 40 kőláb már áll is, és ezen munkák a legnagyobb egyszerűséggel történnek az itt helybeli munkások által, nem pedig alla Széchenyi anglománia szerint.» [75]

Július 1-én tovább ment Pádovába, onnét Veronán, Mantuán, Parmán át Piacenzába. Itt az Alessandro és Ranuccio Farnese herczegeket ábrázoló két barokk lovagszobor ragadta meg figyelmét, Francesco Mocchi kissé modoros, de hatásos művei, melyeket hamarjában jegyzőkönyvébe vázolt. Milanóban a Brerában — vázlatkönyve tanúsága szerint — Mantegna távlati mesterműve, *Krisztus siratása* lepte meg. Július 18-ikán Comóban volt, s kirándult a Villa Sommarivába, a hol a Thorwaldsen-féle *Nagy Sándor diadalmenetét*, részben önnön keze munkáját, nézegethette. A Lago Maggiorén megragadta az Isole Borromee csodás fekvése, s e gyönyörű kirándulás után visszatért Milanóba, onnét Bergamón, Brescián és Desenzanón át Veronába. Július 23-ikán vágott neki a trentói alpeseknek, s 27-ikén már Innsbruckban volt. «Eddig tett utazásomba — úgymond — két hely volt, a mely rendkívül hatott reám, egyik Piacenzába két lovagszobor, más Insprukba az udvari templomba a Maximilián császár emléke, mely 1515 körül emeltetett, az emlék körül álló 28 érczstátuákkal, mind fél colossalis nagyságba.» [76] Innsbruckból Münchenbe utazott, a hol az akkori német festészettel, Rottmann, Schnorr, Kaulbach s a többiek művészetével nem igen tudott megbarátkozni. «A müncheni újabb művészet — írja — csak részbe elégít ki, mindenütt találok valami elvent való valót, mert az az agyonhalmozása a színeknek nagyon törökösen azaz barbarusan jön ki.» [77] Véletlenül találkozott barátjával

75 1842 június 30-ikán.
76 Öcscsének, 1842 augusztus 6-ikán.
77 U. o.

IX. MÁTYÁS MELLSZOBRA.

Hild építőmesterrel s ezzel együtt folytatta útját Augsburgon, Nürnbergen át Regensburgba, a hol a Walhallát tekintették meg. Innét azután gőzhajón jött visszafelé, s augusztus második felében hazaérkezett.

8. Az érczöntés. — Ferenczy állapota, egészsége és anyagi helyzete. — *Mátyás* magyar ruhája. — Új fölszólítások. — A felség és az ország hozzájárulásának eszméje. — Az 1842 október 18-iki kerületi ülés.

Útján szerzett művészeti benyomásai a *Mátyás emlék*re nem lehettek hatással, hisz annak minden részlete nagy mintákban volt már megrögzítve. Csak technikai tapasztalatait használhatta föl. Meggyőződése volt, hogy művészet csak ott fejlődhetik, a hol a művészet technikai föltételei sem hiányzanak. Hasonló föladat várt tehát reá, mint hazajövetelekor; akkor a márványfaragáshoz kellett hazai anyagot keresnie; most az érczöntést kellett meghonosítania. A mint modelljeit nem küldötte Olaszországba hogy ott márványba faragják, úgy most sem gondolhatott arra, hogy mintáit érczbeöntés végett Bécsbe vagy Münchenbe küldözze. Korához képest meglepő vállalkozó szellemmel érczöntőműhely fölállításához fogott. Segítségére volt egykori lakatos s érczműves tapasztalása, segítségére atyjától örökölt *technikai könnyen fogó elméje.* Hisz apja maga is értett valamit a rézöntés mesterségéhez. Münchenben bizonyára jól megfigyelte az öntőműhelyek eljárásmódját, egy-két könyvet is vett magának,[78] s ilyen segédeszközökkel látott a munkához.

«Egyszer valahára tollamhoz nyulhatok, — írja öcscsének — hogy téged felvidíthassalak irántami nyughatatlanságodból, mely, ime már szeptember van és ezen egész esztendőbe tarta. Nagyjábóli vázlata dolgaimnak ime következendő: — Én ezen esztendőbe egy öt láb és 9 coll magas és 4½ láb széles bariliev felett három szerencsétlen öntést tevék, főbb okai valának oly-

78 Főleg *Carl Hartmann:* Handbuch der praktischen Metallurgie. Weimar, 1837. és Handbuch der Metallgiesserei. Weimar, 1840 cz. müveit használta.

kor szerfeletti szorgalom, olykor pénzkimélés, olykor pedig a formához használt földnek nem elégséges esmérete, mert elégséges, hogy egy mázsányi földbe csak két lat mész, salétrom, timsó vagy büdöskő létezzen, hogy az öntés nem sikerül, t. i. ezen heterogenus részek a forró érczneк béöntésekor meggyulladnak és egy kis gázlángocskát formálnak a formába s az érczet nem engedik a magok helyére menni s a meghűléskor lyukakat formálnak az öntvénybe. — Csak szeptember 2-ik nap délután 12 és 1 órakor tevék egy negyedik öntést, mely a legnagyobb tökélylyel sikerült, kivévén itt is azon kis körülményt, hogy valami kevéssel nem elégséges érczet olvaszték fel, mint kellett volna, de a forma jó, a kemencze jól olvasztott, úgy hogy jövendőre aggodalom nélkül dolgozhatok. Most ismét munkába van egy másik forma, mely gondolom egy hónap mulva jöhet öntés alá, mivel a formák csendes szárítása egy fő conditió, de ezekről más alkalommal többet.» [79]

Az eredmény a segédeszközök hiányossága mellett meglepő, és fényes bizonysága Ferenczy technikai jeles tehetségének. A második minta öntése is sikerült, s párjával ma a Nemzeti Múzeumban látható. Az emlék bejárata mellé szánt két allegorikus dombormű ez; történeti szempontból is nevezetesek, mert a magyar érczszoboröntésnek hosszú századok után ismét első termékei. (88. és 89. ábra.)

A siker azonban nem villanyozta föl úgy a művészt, mint egykor a márványtalálásnak egy-egy csalóka reménysugara. Megöregedett, megőszült — capillorum criseorum, mondja útlevelének személyleírása — s egészsége is megrendült. Pár évvel ezelőtt, a Brunszvik emlék készítése közben sérvet kapott. «A már-már kész Géniuszt egy helyből másba kelletvén vinni, vigyázatlan emberei reá zakkanták a nagy terhet s ő egész életére nyomorú lett.» [80] Egykor merész bizalma megcsökkent, s szo-

79 1843 szeptember 12-ikén. A levél csak Ferenczy József másolatában maradt meg.

80 Ferenczy József levele Fáy Andráshoz. A Szépm. Múzeumban.

88. A TUDOMÁNY ALLEGORIÁJA. BRONZ. NEMZETI MÚZEUM.

morú sejtelmei mind inkább erőt vettek lelkén. Az 1843-iki esztendő, főkép a vezetők torzsalkodása s az országgyűlési bajok folytán, úgy is a lehangoltság éve volt az egész magyarságra.

«Méltó okom lehet az aggodalomra, — írja öcscsének újévi köszöntőjében — hogy septemberi levelembe sok gondolkozni valót okoztam, midőn magam nagyon nyílt szívün nyilatkoztattam az öntésbeni bajaimról és azólta mindig újabb meg újabb bajokat képzelsz; az igaz, hogy lesz nékem bajom, míg élek, de mégis hidd el, hogy jobban szomorít azon baj, mely nemzetemet egyik örvényből a nagyobb örvénybe tekeríti s hogy neki semmi jövendőt nem igérhetek. Ez a demoralisált istentelen nép: hogy mentek a vármegyéken a dolgok, hogy megy most az országgyűlésen, hogy mennek egyes nemzeti ügyek, hogy a Ludovicea, hogy a múseum, hogy és kire van bizva a Nemzeti Színház, hol egész hétszámra, sőt hónapokig meg nem szűnik a részeges dorbézoló s rongyos sárba heverő cortesnépnek a színpadoni bámulása, a színházból pedig a privát körökbe vitele s ott helyeselni, hogy ez vagy ez mely helyesen adta szerepét, t. i. a részeg embert. Euripid, Sofokles, Goldoni, Alfieri, Schiller, hol vannak azon nagy ideák, melyeket ti a teátrumokhoz kötöttetek? Most egy új év kezdődik, ugyan mi új vad ideák fejlődnek ki a jövő 1844-ben, mert jót reményleni méltán kételkedhetem, de már akármint légyen is, Isten segedelmével, legalább a kezdetét csakugyan elérjük. Én részemről derült megvetéssel vetem szemem azon első hajnalszürkületre, mely ablakomat éri; bármi rettentsen is, kezdek tőle nem félni, kecsegtetésiből semmit sem reményleni, az egyet legalább óhajtom, hogy a legörvendetesebb környülmények között viradjon reád és tartson meg Isten fris egészségbe és azon környülmények elleni bölcs daczolásba, hogy magadba s téged szerető testvéredbe nyugalmad lelhesd.»[81]

Az öregedő, betegeskedő művész hiába biztatta magát nyugodt fatalismusával, bensőleg egyre érzékenyebbé lett. A *Mátyás emlék*

[81] Öcscsének, 1843 deczember 28-ikán.

89. AZ ERŐ ALLEGORIÁJA. BRONZ. NEMZETI MÚZEUM.

veszendő ügye folyton izgatta. Némelyek, bizonyára a választmány egyes tagjai is, az adakozás gyérségét a szobor classikus külsőségeinek tulajdonították. «Mátyás királynak — írja a Pesti Hírlap — nagy zajjal akaránk szobrot emelni, de midőn nemzetünk a mű idegen szabású tervét megpillantá, visszaijedt a római lapidaris stilustól, elvoná kezeit a további áldozattól, s megszűnt pártolni az egyetlenegy magyar szobrászt, ki magát a műbírák elleni védelemben Atrides fiának vallá.»[82] A nemzeti külsajátságoknak már eleinte is fölhangzott követelése végül győzött, s Ferenczy is beleegyezett, hogy Mátyás ruhája magyar legyen. Csak az egyszerű vagy a díszmagyar alkalmazásában tértek el a vélemények.

«Én, — panaszolja Ferenczy öcscsének — a mint látom, minél öregbedem, annál többek lesznek bajaim s gondjaim; a múlt héten is a Mátyásegyesületi választottság háromszor tartott ülést, csak a felett, hogy Mátyás a lovon magyar, még pedig czifra magyar ruhába legyen; én egyedül maradtam abba, hogy legyen ugyan magyar ruhába, de valami egyszerűségbe és az idő szerint vas mellvassal, mely a plasticával, midőn hőst ábrázol, igen megfér. Utoljára szinte elkeseredéssel, mivel én ellenzém, elővettek a vármegye teremébe egy képet s elhatárzák, hogy így legyen és én, mint rabszolga állék közöttük — —»

«Már azon gondolatra is jöttem, hogy ugyan nem keresnek-e csak okot velem öszveveszni, hogy így a választmány s velök az egész ország kimoshassák kezöket, hogy ők akarták, hanem nem lehetett a művészszel boldogulni. Most új aláívet küldöztek ki, ha lesz-e óhajtott eredménye, azt nem tudom, de nagyon meg vagyok már szokva a rosszat reményleni. Most tavaszodik, a gránit és a fejér kő bányába kellene menni, az öntvényekre rezet vásárolni, még pedig legalább vagy 50—60 mázsát; az emberek fizetése, a házam vásárlásba vetett capitális vagy a rajta fekvő teher interes fizetése, e mellett a művészeti munká-

[82] Magyar irodalom és művészet 1842-ben. III. Pesti Hirlap 215. sz. 1843 január 22-ikén.

latok jó folytatása megvallom több, mint emberi erőt kivánnak. És ezt mind csak azért, hogy éltem feltarthassam, hogy midőn a boldogult atyám egykor felkeresett vagy valamelyik rokonom s jóbarátom felkeres, azt sem mondhassam, no itt egy tál leves vagy egy kis reggeli, együk meg. Egészségem változására nem is akarok gondolni, valamint arra sem, hogy ekkor ezt kellett volna tenni, ekkor meg ezt, mert vannak emberek, hogy jól eveznek és mégis alámerülnek.» [83]

Minde szellemi és anyagi küzdelmek nagyon megviselték a művészt s ő a következő hónapban elutazott Rimaszombatba, hol József öcscsével találkozott, hogy ott kipihenje és elpanaszolja bajait. Hangulatát jellemzően festő levélben tudatja elutazását a társaság választmányával:

«Törődött szívvel nyúlok azon tollhoz, melylyel máskor tehetségem szerint felvilágosítólag s művészi örömcsapongással irogáltam, akkor t. i., midőn még tántoríthatatlan a fogásimba és hirtelen a kivitelbe elkezdettem kevés eszközökkel nagy dolgokat. A legnyomasztóbb zavarba is vivém azokat valami derültséggel és csendes siettséggel, tudtam a Chaosba rendet s tisztaságot hozni, a nehézségekkel bátran szembeszállni és ezen bátorság nem hagyott el még akkor is, midőn gondolhatám, hogy talán erőmet felül múlja. Most pedig elfáradtan, egyik szegletből a másikba szorítva, a választottságon kívül is suttyongatva s nem oltalmazva — erőm elhagyott s tehetetlenné lettem; nincs is már én velem szó módokról, középutakról, hanem csak úgy röviden megmondják nekem, ha így nem tetszik, hát... mint azon embernek mondják, a ki a vesztőhelyen hagyta a bűnét.»

«Most ha késő is, de látom, hogy nem voltam elég erős, nem voltam elég szerencsés a tekintetes Választmány bizodalmát megérdemelhetni, nem voltam képes egy arasztnyi földet a művészet pályáján elnyerhetni, mely pálya rám nézve elég tövises volt.

83 1844 márczius 19-ikén.

Én most nehány napra elutazom, hogy már atyám nem létébe testvér s rokoni keblekbe tehessem le panaszomat, honnan egyedüli enyhülést, vigasztalást nyerhettem s jövendőre is remélhetek. Addig is bizom a Mátyás ügyét a tekintetes Választmány jó belátásába, hogy távollétem alatt, mely talán két hétre terjedhet, a jól megindult és most sülyedező ügyet elfogadható helyzetbe intézendi, nem mulasztván el legfőbb helyen is ezen ügynek megmozdítását. Bün az? Abban kell hagyni. Erény? Minden lehető módon elősegíteni.»[84]

Ferenczy személyesen is hozzálátott, hogy ha lehet, sülyedező ügyét valahogy elfogadható helyzetbe intézze. Tudta, hogy az ujonnan szétküldött ívek épúgy nem fognak segíteni, mint a két évvel ezelőtt (1842-ben) kibocsátottak, melyekre alig gyült össze valami. Most már csak országos vagy királyi hozzájárulás menthette meg az ügyet. Egyikben sem bizott nagyon, de azért megkisérelte.

«Én egy pár nap múlva, — írja öcscsének, — Pozsonyba és Bécsbe utazok és kimaradásom két vagy három hetekig tarthat, mely megtörténvén, vagy még Bécsből is, tudósítni foglak. Nagyon sok okból szükséges, hogy tudj felőlem, mert már tettleg is kezdi Bécs mutatni, hogy ha személyemnek nem ellensége, de legalább akaratomnak, vagyis annak, a mi bennem fekszik vagy mit cselekszek. Így most legközelebb is egy pesti lithografus speculatióból a Mátyás emléket lerajzoltatta és tökéletesb kőre rajzolás kedvéért Bécsbe küldötte, hogy ott nyomassa is, hanem ezt a bécsi censura meg nem engedte. — — Gondold el már most, az egész világon levő minden emlékeket lehet nyomtatni, csupán a Mátyásét nem . . . Láthatod már most, hogy azon soknemű irka-firkák, azon casinói beszélők, egyes jurisdictióknak ebbeli hanyagságok: ez mind kormány emissáriusi voltak; hát ily eszközökhez is kell nyúlni egy egyes szegény ember ellenében? — Elég, én

84 1844 április 22-ikén. A levél Ferenczy József másolatában a Szépművészeti Múzeumban.

még egyszer akarok szemibe nézni, mint a pozsonyi diétának is, annak utána minden elkeseredtség nélkül tőlük távozni.»[85]

Útjának eredményéről s további lépéseiről a következőkben számol be öcscsének:

«Bécsbe érkezve felkerestem Kis Lajos ágens urat a végre, hogy tegyen fel egy kérő levelet a felséghez, melynek foglalatja legyen, némelyeket előrebocsátva, hogy a Felség is, mint más tartományiba teszi, ezen nemzeti vállalatba, a Mátyás emlékbe egy évenkénti ajánlást tegyen, ez meglettével reménylhetem, hogy az egész hazába nagy impulsust fogna adni. Én ezen írást august 8-ikán Lajos herczegnek által is adtam és még ezt egynéhány helyeken sürgettem s ajánlottam is; az ilyek mint Metternich, Colovrat nem voltak odahaza. Később Pozsonyba mentem; voltam primás Kopácsinál, kértem, ha az épülendő templomra egy érczajtót csináltatni nem volna-e hajlandó, természetes, hogy panaszokkal volt a válasz, mint minden fösvény ember szokta. Voltam Lonovitsnál, igen humanitással, majd mondhatnám szabadsággal fogadott, voltam Ocskaynál, ez még nagyobban, igen forrón emlékezett rólad s kérte, hogy írjam meg az ő részirül való tiszteletét te neked és hogy én is valamikor menjek Kassára, de akkor, midőn ő is odahaza van. Haulik, Pyrker, Szitovszki nem voltak Pozsonyba. Voltam a Palatinusnál, megmondám Bécsbe jártamat és annak okát s ígérte annak előmozdítását. Voltam a personálisnál,[86] ez valóba minden várakozásomat felülmúlta, mennyi finom érzete, esmerete, belátása, művészi felfogása; megvallom meglepett. Ezenkívül voltam Klauzál, Beöthy, Szentkirályi, Ráday, Török, Szemere követ uraknál, mindenütt azon egy és fő szót mondván, «hogy ha ezen a diétán nevem, sorsom előfordulna, azt előmozdítani ne terheltetnének.» Itt természetesen sok szóváltás történe és jóformán tudtam is beszélni és ha szívekből beszéltek, hát csak arra kértek, hogy instructióba jöjjön. Én haza Budára jövén, a lehető

85 1844 július 28-ikán.
86 Szerencsy István (1795—1850).

lépéseket megtevém, Szentkirályi is épen itt lévén s épen Pestmegye gyűléseket is tartott, hogy így-úgy-amúgy instructióba adják p. o. hogyha a Museum felépül, a puszta falak ne álljanak ottan, hanem azt czélszerűleg be is kell tölteni, ha egyébbel nem, gipszmásolatokkal, mint az Apollo, Laocoon a Vaticanumból; Mediceische Venus Florencziából, ezt kell valakinek tudni bevásárolni, kell tudni felállítani, gondját viselni s a t. Ezenkívül, ha az országház épülend, óhajtják, hogy a belföldi művészek által készüljön annak díszítménye, harmadszor, ha egy nemzet, egy ország ott áll, hogy erkölcsi fejlődéséről az udvar nem gondoskodhatik vagy nem gondoskodik, szükséges, hogy a nemzet maga magáról gondoskodjon, mint p. o. a Mátyás emlékről és a mint Allgemeine Zeitung No 236 Prágába a kir. lakhely fresco festményeire, mely a cseh történetből lesz festve és 43500 con. pénzbe fog kerülni és 30000 a státus, 13500-at pedig a kormány fog fizetni, úgy itt is az országos Cassa valamit offeráljon s a t. Ezeket im te látod, nem volnának oly rosszul szerkeztetve és ezek lehetőleg a vármegyéknek megküldetnek és a követeknek utasításul adatnak.»[87]

Be volt adva tehát a felségkérelem s megindult az actio az országos hozzájárulás iránt. A pozsonyi diétán az ügy már az október 18-iki kerületi ülésen előkerült, túlságos korán, mielőtt még a megyék nagy része követeinek instructióba adhatta volna. A befejezése felé közelgő országgyűlésen azonban a dolgot halogatni nem lehetett. Szentkirályi, Pestmegye követe indítványozta, hogy az országház díszítésére fordítandó összegből körülbelül negyvenezer forint Mátyás szobrának elkészítésére tartassék fönn. Erre többen fölszólították, hogy vonja vissza indítványát, mert nincs megbizásuk; mások a törvényhatóságoknak megküldött rajzokat ócsárlák. Szentkirályi felelt s lelkes beszédben védte álláspontját. A rajzok ócsárlóit a gipszmintákra utalta, s szavazást követelt. Indítványa azonban nem

87 1844 szeptember 6-ikán.

nyert többséget, s ezzel a *Mátyás emlék* országos pártolása végleg el volt temetve. Ez a meddő országgyűlés, mely annyi reményt csalt meg, az emlékszobor létesülését is meggátolta.

Ferenczy érzi, hogy ügye elveszett, s hogy egyúttal az anyagi tönk szélére jutott. «Egy oly szerencsétlen diéta végével — úgymond — csak azt lesem, melyik nap mondjam fel a szolgálatot egy nemzetnek, melynek jövendője nincs, a melyen a kegyetlenség vas keze fekszik. Nincs már jövendőre kinézés, de nincs bátorság a megmaradásba; csak futni, csak visszavonulni a jelszó. Utolsó kinézésem Rimaszombatba (à la Mátyásy Kecskemét) vonulni; bárcsak az a márvány ott létesült volna, hogy úgy magamba motozgathattam volna holtomig. Ekként vagyok egész életemre megcsalva, ekként minden keresetemet egy házba temetve, melynek most értéke nincs.» [88]

Egyetlen gyönge reménysége volt még: a felségkérelem kedvező elintézése.

9. Egyéb munkái 1839—1846. — Tervezetek. -- A *Halász emlék*. — *Nagy Pál, Wesselényi Ferencz* és *Széchy Mária mellszobrai*. — A *Haldokló Eurydice*.

Ez években a *Mátyás emlék* lekötötte a szobrász egész erejét, s egyéb munkán alig dolgozott. Régebben mintázott néhány szoborművét, mint a *Brunszvik* és a *Kisfaludy emlék*et most fejezte ugyan be, de ezeken legalább a durvább munkát bizonyára embereire bízta. Csak a *Kölcsey emlék* elkészítése osztotta meg némileg tevékenységét.

Néhány tervről volt ugyan szó, de ezekből, úgy látszik, semmi sem lett. «Még septemberbe 1840 — írja öcscsének — a Palatinus a budai Baudirectióhoz írt ilyforma tartalmú levelet: *Ő Felségének Ferdinánd királynak az a kívánsága, hogy Mária Anna herczegasszonynak, II. Leopold leányának, egy egyszerű emléket márványból emeltessen Neudorfba, Temes vármegyébe,*

88 Öcscsének, 1844 november 10-ikén.

Lippa mellett. Szerezzenek azért Pest Buda közt rajzokat, hogy ő Felségének felküldhessem József Palatinus s a t. és én felszólíttattam, de csak januariusba, hanem én négy nap alatt bé is adtam. Ezelőtt ötöd nappal (azaz 1841 január 24-én) a Palatinusnál voltam, és a gips skiczet bemutattam és ajánlottam, hogy ha majd felküldi, ajánlaná. Ő megelégedettnek látszatott jobban mint valaha irántam, de ezen két szót mondott még is: először, hogy a választást ő Felsége maga akarja tenni; másodszor, hogy a kivánsága ő Felségének, hogy belföldi művész által készüljön...

«Selmeczről is kaptam egy 4-ik január datált levelet Visner Antal királyi bányásztanácsostúl, a mely felette finumul volt írva és ebbe megkér, hogy csináljak öt rajzot bizonyos bányaajtónyílás (Erbstollen) decoratiókról, a hol mindenütt valami allegoriai figurát vagy barilievot tegyek össze. Ez persze igen szép feladat, annyival is inkább, hogy ez többnyire szabadra szántás-vetések közé tevődik, azért igen kolossalisnak kell lenni és ha kész, úgy jelenik meg, mint a Tebe vagy persepolisi emlékek és a magyar tájfestésnek igen gyönyörű tárgya lehet. Ezt lehet igazán az ország szépítésnek nevezni, melyet az utas oly gyönyörrel éldelhet. Egyike ennek a Garam vizénél kezdődik és megy Selmecz alá és ha jól tartom, mire elkészül 60 millióba kerülend. Van egy másik, a mely egy 2000 láb magas hegyet fúr keresztül és Zólyom vármegyét Liptóval a föld alatt öszveköti.» [89]

A két terv további sorsáról nincsen tudomásunk. Ugyancsak 1841-ben Herbinger nevű legényét leküldte Ruszkabányára, többek között egy oroszlánnak való márványért.[90] Hova került, vagy egyáltalán elkészült-e ez az oroszlán, ép oly kevéssé tudjuk.

A mohácsi gyásztéren emelendő emléket 1842-ben Baranya megye rendei országos ügyként ajánltatták a közelgő országgyű-

89 1841 január 28-ikán.
90 József öcscséhez intézett levél, 1841 július 18-ikán.

90. HALÁSZ JÓZSEF SIREMLÉKE. MÁRVÁNY. NAGY-KŐRÖS.

lésre.[91] 1844 szeptember 6-ikán írja Ferenczy öcscsének: «A mohácsiak és a vele egyesült Tolna vármegye felszólítottak, hogy már ezelőtt vagy két esztendőbe szóba volt a mohácsi gyásznapnak egy emléket emelni, melyre ők megjegyzék, hogy sokba nem kellene kerülnie és a helyét sem tudják meghatározni, ha a városba-e valamely piaczon a vagy mezőbe, egyszóval ők semmit sem tudnak, hanem én fejezném ki magam, hogy én mit gondolnék. Most gondolhadd, hogy kevés hazafiság kelletett, hogy engem arra buzdítson, hogy számokra egy tervet készítsek, még pedig olyat, hogyha ez ország nem ponyvahadból állana, emelni kellene. Itt tehát küldök te neked egy könnyű rajzot, ez áll egy 8 vagy 9 öles obeliskből a püspöki piaczon felállítandó, a házak alacsonyak lévén Mohácsott, jóval torony formára felette volnának azoknak és a lovagos II. Lajos a Dunáról is meglátszana. Belől üres és egy grádicson a teteire lehetne menni. Az obelisk északi oldalán a magyar anyaföld egy matrona alakba töredelmes szívvel kezét öszvekócsolva fiai végpusztulásán; a két oldalt két Génius, kik az ország clenodiumait viszik, a távolba mellettek apróbb Géniusok, kik a vallás emblémáit (a törvény s igazság emblémáit) viszik. Hátul irtóztató nagy betűkkel: Mohács Vésznapja Emlékül. A figurák az oldalon négy ölesek lennének, alul pedig a piedestálon azoknak nevei, kik ezen csatába elvesztek. Most már kérdelek, hol és hogy lehetne sok neveket szerezni, a kik azon csatába részt vettek, sőt el is estek és több effélékről való nézetidet.»[92]

Azonban ez is csak terv maradt.

1845-ben a *Mátyás emlék* ügye bukófélben volt már, a művész kénytelen volt abbahagyni a munkát, s fölszabadult erejét más föladatokra fordíthatta. Ekkor készítette a *Halász József emlék*et (90-ik ábra), melyet az özvegy 1845 elején rendelt nála. Ez év nyarán a szobrász maga utazott le Ruszkabányára, hozzávaló kőért s a kész emléket 1846 szeptember 24-ikétől október 22-kéig

[91] Hasznos Mulatságok 1842. I. 44. sz.
[92] 1844 szeptember 6-ikán.

állította föl a nagykőrösi temetőben, a dabasi Halász család sírboltjában, melynek építését — «a kőműves hanyag vagy talán

91. FELSŐBÜKI NAGY PÁL MELLSZOBRA. MÁRVÁNY. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

nem értelmes ember lévén a kriptaépítésbe» — úgyszólván magának kellett általvennie.[93] A kevéssé sikerült dombormű Thor-

93 Jánosdeák Andráshoz, 1846 október 27-ikén. Másolata a Szépművészeti Múzeumban.

waldsen «A halál géniusa» cz. reliefjének motivumát ismétli. Ügyesek a keret decorativ domborművei.

Szabad idejében visszatért kedves foglalkozásához, mellszobrok faragásához. Régebben elkezdett műveit, mint a *Pan-*

92. WESSELÉNYI FERENCZ MELLSZOBRA. MÁRVÁNY. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

noniát s *Balogh János képmását*, ujra elővette s folytatta. E mellett ujakat is kezdett, mint *Felsőbüki Nagy Pál képmását* (91-ik ábra), mely befejezetlen maradt. *Murányi Wesselényi Ferencz mellképe* (92-ik ábra) érdekes történeti stilisatio, mely a szobrász közeledését mutatja a romantikus iskolához; míg

párja, *Széchy Mária képe* (93-ik ábra) teljesen megóvta a classicistikus külsőt.

Végül egy eszményi szoborba fogott, mintegy önnön buká-

93. SZÉCHY MÁRIA MELLSZOBRA. MÁRVÁNY. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

sának allegoriájába. «Egy *Eurydice* státuán dolgozom — úgymond — magam számára, a mint egy kigyóharapásba a földre bukik s meghal. A talapzatjára azon megyék nevei vannak írva,

kik az 1844-iki országgyűlés október 18-ik napján a Mátyás emlék emelése ellen szavaztak. Egy igen kellemetes, természetnagyságú asszonyi alak. Tudod, hogy még nem volt alkalmam magyarországi létem alatt valamit önválasztásból készíteni, hanem mindenkor egy ilyen s ilyen nagyságú emlék s a t.; mostan tehát, ha úgy tetszik, valamint művészetemet a *Pásztorleány*nyal megnyitám, úgy ezen *haldokló Eurydice* legyen életem bezárója.»[94]

Ez év október 22-ikén érkezett meg a hozzávaló márványdarab, s a következő évben Ferenczy befejezte e művét. Szíve sugallata szerint alkotta azt, s maga s kortársai legszebb művének tartották. Mint látni fogjuk, a szobor egy tűzvész alkalmával megpattogzott, s töredékeit a művész kivánságára sírjába temették. A *Haldokló Eurydice* így lőn élete bezárója.

10. A felségkérelem sorsa. — Elutasítás. — Ferenczy végleg elhatározza, hogy Rimaszombatba vonul vissza. — Összetöri a gipszmodelleket. — A Mátyás emlék sorsa.

A felségkérvény valóságos hivatali Odysseián ment keresztül. «Azt tudod, írja Ferenczy öcscsének 1845 márczius 6-ikán, hogy a felségnéli kérelmem a helytartótanácshoz küldetett és a helytartótanács még october végén 1844 által küldötte Pest megyéhez, hogy adna kimerítő tudósítást benne a legrövidebb idő alatt. Ezen intimatumot magam olvastam; én azt gondoltam volna, hogyha csak a megyénél fordul meg, tehát egy nap és egy éjszaka leírják a feleletet, p. o. hogy ekkor kezdettük, ennyit vettünk be, ennyit adtunk ki, ennyi van készen, ennyibe kerül az egész. Itt a rajz, hogy néz ki, itt a nyomtatott alapszabály, itt a nyomtatott tervmagyarázat, itt a művész eddigi élete s charactere s a t. és ezt, mint már az előtt is kész dolgo-

94 Öcscsének, 1845 szeptember 6-ikán. A levél csak Ferenczy J. másolatában maradt meg.

kat, egy csomóba általküldik. Azomba eltelt 8ber, 9ber, 10ber, január, február fele és még mindig a megyénél hever és nevezetesen Nyárinál annyi unszolásomra sem ment elé. Én úgy csak mellesleg utóljak utóljára megmondtam Nyárinak, hogy a Palatinushoz megyek, mely meg is történt talám február 12-én. Körülbelől ezt mondám: «Császári főherczeg! Pozsonyba jelentém, hogy a felségnél egy kérelmet nyujtottam be a Mátyás ügybe, később jelentém, hogy még az országgyülés alatt lejött a helytartótanácshoz és hogy onnan átküldetett Pestre, én azt gondolám akkor, hogy egy 24 óra alatt vissza fog küldetni, azonban ezen hosszú idők során sem történt semmi, azért én látom, hogy ha már ott is úgy megy, kik mint vállalkozók úgy jelennek meg, nekem nincs mit várnom, nincs mit reménylenem és ennek következménye lesz műhelyem szétütése (zerschlagen), azért kérem ezekre nekem segédkezet nyujtani; itt elszámolám a kész részeket a Mátyás emlékbe. Először: mi történjen az emléki fragmentumokkal, másodszor: ajánlom a tiz öl hosszúságú barilievokat a Museum épületébe befalazni, melynek helye úgy is ki van hagyva. Ő pedig közbevág: «én hiszem, hogy annyira nem fog kerülni.» Erre én felelém: «Herczegem, ezen szó, melyet hallék, ha csak gondolatjába fordult volna is meg, engem egész lecsendesít és nyugodtabbá tész». Én pedig csak folytatám a mondandókat, mely kezembe egy kis papirosra voltak jegyezve: harmadszor a régi Museumból kivettem két emléket, a Ferencz császárét és a Virág Benedekét, ezeknek a helyét az új Museumba, hogy mig még embereim, magam, szerszámom rendbe van, felállíthassam, — ezenkívül negyedszer: két új emlékek is nálam készen állanak, a Kisfaludy és Kölcsey emlékek, mely az udvaron levő parkba jönnek, azoknak is a helyét. — Közbevág: «az udvar még nincs planirozva» én pedig: «Semmi, csak a pont mutatódjon ki, én oda teszem az emléket, s később is ki lehet planirozni.» «*No de ennyire nem jöhet, hogy ez szükség legyen.*» «Ötödször: van tulajdonomba egy régi, egész az újabb időkig tartó érczszobrok gyüjteménye, valami 80 nume-

rusból állók; közbenjárása által a Museum számára megvétetni, ha már azon czélt nem érhet, melyet én adni gondoltam.» «*Azt megnézetem.*» Zárólag még vannak a Mátyás emlékhez márvány gránit munkálatok, érczöntetek, ezekről is valamit gondolni... Én creditiroztam, mint egy nagy hitelező, nem iratra, hanem csupa puszta szóra; atyámtul is még gyermekkoromba s azólta ebbe neveltettem, mondván, egy jó polgárnak hazája s polgártársai jóléte a legfőbb czél és hogy így tettem, azt most sem bánom, hanem már több tőlem nem telik, ich muss mich auf Gnad und Ungnad ergeben. Hogy ki menjek a külföldre, az az idő elmult, itt maradni Pest Budán nem akarok s mint mondám nem lehet, hanem alkalmasint visszavonulok rokonimhoz, és kis körbe igyekezem feltalálni azon örömet, melyet nem valék szerencsés nagyba feltalálni és kevés kis körbe osztom meg azon tapasztalásimat, melylyel nem valék szerencsés a tömegre hatni. «Csak menjek el a megyéhez, hogy küldjék be s ha nem küldik, majd írok én, mert az így soká nem maradhat; vagy vagy.» Innen elmenvén, másnap elmentem Dobroviczky alispánhoz, csak annyit mondottam, hogy a Palatinusnál voltam abbeli panaszomat kijelenteni, hogy én tovább nem győzöm, hanem azt mondotta, hogy jőjjek ide és mondjam, hogy adjanak feleletet a helytartó tanácsnak, hogy elébb menjen s a t. Ennyit mondék Nyárinak is, és még azon hétbe elkészíték és áltadák a helytartó tanácsnak. Ekkor ismét a Palatinusnál valék a dolgot ajánlani, ő tudott felőle és igéré, hogy még ezen hétbe, úgy tetszik 19-ik február, felvetetődik. Mi történt a gyülésbe, azt nem tudhatom meg, hanem 2-ik Martz. ismét a herczegnél valék; midőn mondám, no most tehát a helytartósági ülésbe is jól vagy rosszul átment és a maga útján majd csak fel fog menni Bécsbe, azt tartom legnagyobb szerencsétlenségemnek, hogy ily megtódulásába a munkálatoknak (anheifung der Geschefte) nem lehet időt venni, hogy igazságos legyen az, a ki felette ítél s igy nem nézhetvén meg annak minden oldalát, kénytelenek talán egy nagyobb kérdésű tárgy felett néhány minutum alatt ítélni. «*Aleg-*

kisebb, mint a legnagyobb egyenlő fontosságú»: a herczeg felelete. Hanem azt kérdém, nem volna-e jó, ha majd felmén, ha magam személyesen is felmennék Bécsbe? Erre felele: biz az nem ártana, hanem még két hét beletelik, míg registrálódik, expediáltatik s a t. Erre kérdém, mindig mindig közelebb vonulván a herczeghez: Ugyan, ha az történne tehát, hogy én felmennék, nem számolhatnék-e reá, mivel engem s életem odafel kevesen vagy senki sem esmérik, ha herczegségétől valami ajánló leveleket kaphatnék? Azokat az urakat is sorba járván s a t. Erre ő főintéssel és némely nem tisztán articulált szavakkal felelvén, én kértem, hogy ebbeli ügybe tehát később, a maga idején fogok megjelenni. — Így áll tehát eddig is ebbeli dolgom, melyből okos lehetsz s nem lehetsz, de mindenesetre a herczegnek gondja s magaviselete köszönetet érdemel; ha Machiavel szerint áll is, hogy egy herczeg szavát megtartani nem köteles.»

Ferenczy azonban már okult a multon s nem nagyon bízott a jó eredményben. Egy hónap mulva ír Zsuzsi nénjének Rimaszombatba:

«Néhány nap mulva esztendeje lesz, hogy Rimaszombatba lehettem és édes nénémnek s többi rokonimnak panaszkodhattam is: szájukból sok nyugtató vigasztalást hallottam. Mely nagy idő; és én mégis oly keveset végezhettem ezen szerencsétlen nemzettel: csak a Palatinusnál voltam már vagy négyszer, de ez is nem akar arról hallani, hogy én Budát elhagyva Rimaszombati lakos legyek, még ott is pedig csak szükségből és néném akaratjából, mert megmondottam neki is, hogy van még egy apámtól hagyott krumplis kertem és mindenekfelett engem szerető testvérim, kik tudják, hogy én jól és becsületesen viseltem magam.

«Jövendőre pedig az én nézetem mégis az, hogy én csakugyan mindennel fel fogok hagyni, Rimaszombatba menvén csendességbe néhány munkás esztendőt élni, de most nem akarom azt tenni, hogy engem türedelmetlenséggel vádoljanak a késő világ előtt. Mert ha már meg nem nyertem azt a földi boldogságot, a melyet érdemeltem volna, legalább a későbbi maradék előtt

maradjon fel azon becsületem, hogy én ezen néppel úgy bántam, mint egy jó atya, ki gyermekei tudatlanságából ejtett hibáit csak gyenge szóval feddi meg. Különben dolgom most Bécsbe van, kivárnom a választ köteles vagyok, de én tökéletes jót a Budán maradhatásra nem várok.»[95]

Sejtelme valósult. «Már csakugyan utóljára is meg kell adnom magamat — írja öcscsének szept. 10-ikén, — és lemondani azon szent és szép törekvésekről, melyek egész életembe melegítettek, le kell mondanom egy fővárosi életről és visszahúznom magamat egy kis csendes körbe és kevesekkel osztani azon több évtizedek alatt gyűjtött tapasztalásokat — ha nem valék szerencsés a tömegre hasznos lenni. Most kell bánnom s egész hátralevő életembe, hogy házat vettem, hogy építkeztem, hogy lehetőleg instruáltam s a t., hogy így a bontakozás is könnyebben és kevesebb kárral esne, de már akármint történt, azt az Istennek sem hozhatjuk vissza. Hogy pedig ezt az introductiót jobban érthesd, rövid vázlatba elmondom e nyáron rajtam történteket.

«Én e folyó esztendőnek április hónapjába Bécsben voltam, hogy a Mátyás ügyet a Cancellárián sürgessem. Voltam sorba azon uraknál, úgy hogy néhány nap alatt már idehaza is voltam s csakhamar kapok Kis ágenstől egy levelet, melybe tudósít, hogy «a Cancellária suspendálta ezen ügyet addig, míg a felség a Magyarországon létező társulatok felett nem határoz.» No ez mikor lesz, egy év vagy ötven év mulva, — egyszóval én ebbe egy nyilvános negativumot láttam és sorsom eldülését.»

«A mint mondám tehát feljebb, hogy magamra vagyok hagyva, most már csak ki kell mondanom, hogy én nekem mindenem árúba kell bocsátanom, melyre felette rosz vásárt remélek és minek előtte ezt teszem, még téged tudósítani foglak; az is nagy alkalmatlanságom, hogy még előbb a Virág, Kisfaludy, Kölcsey, Halász és gróf Károlyi emlékeket fel kell állítanom, de kivált a Museumba jövendőknek mai napig sem tudják kimutatni a helyet,

95 1845 április 8-ikán. A levél csak másolatban maradt meg.

míg pedig ezek fel nincsenek állítva, addig nem adhatom el köteleimet, lánczokat, a házat, — nem bocsájthatom el embereimet, de nem adhatom el kocsim, lovam; a mindennapi életre pedig pénz kell, melyet, ha volna is, nem volna szabad többé feláldozni. Susi néném ugyan meghítt, magunk közt mondva, hogy éljek nála, még neki van egy darab kenyere és mostani időmbe már megvallom, csak örvendetes meghívás; nyárba valamit rajta segíthetnék, télen pedig holmi irkálásokkal s fordításokkal tölthetném időmet, végre a rimaszombati temető elég csendes helyet adhatna átnyugodni.

«Te neked pedig addig írom azon nyilt indulattal, mint te szeretettel erántam viseltettél, hagyj fel minden kellemetes, jövendőkrőli képzeletekről, hogy te én mellettem és én te melletted boldogok lehessünk, míg én élek.»

Ferenczy még egyszer szerencsét próbált. Fölment Bécsbe és sikerült is neki ügyét újra fölvétetni. Csakhamar megérkezett a döntés, s ezzel utolsó reménye is szétfoszlott. 1845 deczember 16-ikán adja a szomorú hírt öcscse tudtára:

«Deczember 16-ikán érkezett hozzám — úgymond — Kis Lajos ágens urnak 13-dik deczember 1845. datált ily tartalmú levele:

«Ts Úr! Folyamodási ügyében Ő Felsége k. resolutiója leérkezett a főméltóságu kanczelláriára: azonban különös sajnálattal kell jelentenem, hogy ő Felsége a kérelemnek helyt adni nem méltóztatott. — Többire becses hajlamiba ajánlott teljes tisztelettel vagyok kész köteles szolgája: Kis Lajos.»

«Hát e szerint ezen is túlestem volna és szomorún kell azon esmeretre jönnöm, hogy egy nyolcz század után feltámadt komolyabb jellemü művész, ki nemcsak istállókat lovakkal, juhokkal, vagy udvart kutyákkal, barmokkal fest, hanem a nemzet életébe s történetébe működik, nincs kormányától védve, nincs pártolva.. értem, értem, mind értem . . . és még azt is értem, hogy ily barmok közt felneveltetett nemzettől sincs mit reménylenem.

«Házamat már vagy háromszor licitáltattam, sokan megnézték, hanem a licitátióra csak vagy kettő jelent meg s az egész

ajánlat 15.500 váltó forintra ment, tehát én 12.000-ért vévén, 3500-ért mindazt, a mit belé építettem, oda kell adnom.

«Most pedig bérekesztem levelemet, mert már több félig írt levelem van, melyet számodra elkezdettem, azzal, hogy majd holnap bevégezem s csak itt maradt.»

Így végződött a *Mátyás emlék* szomorújátéka. Ferenczynek nem csak becsvágya és hite pusztult el alatta, anyagilag is teljesen tönkrejutott. Az emlékhez szerzett nagy kő- és érczanyag, az öntő kemencze fölállítása, a majd hét esztendei munka adósságba keverték, melynek kiegyenlítésére nem volt elég a gyűjtésből befolyt 17.000 forintnyi pénzösszeg még fenmaradt része, — ráment arra háza s egész kis vagyona. Most már igazán nem volt más hátra, mint visszavonulni, s elbucsuzni Budától, hova huszonkét esztendővel ezelőtt annyi reménynyel, annyi nagy tervvel költözött. Deczember 24-én megírja öcscsének bucsuzó levelét:

«Valóba úgy van, hogy vannak az életbe oly környülmények, melybe ha az ember az eszét el nem veszti, úgy annak soha nem is volt esze s nem volt mit elveszteni valója. Ily környülménynyel teljes volt rám nézve ezen már-már lefolyt esztendő, melyet te még tavaszszal előre meg is írtál, midőn erőt kivántál a fátummal való megvivásra és a rám jövőkbe való kitűrésre. Meg kell vallanom, mindezek mellett is annyira megrázott, annyira megtompíta, hogy holnapok lefolytak, és nem tudtam erőt venni, hogy valamiről gondoljak, annyival inkább, hogy öszvehangzólag néhány sort írjak, s ez az oka, hogy hozzád is correspondentiám csaknem félbeszakasztottam, pedig volt volna napról-napra mit irni való, de a melynek nagy részét nem is lehetett volna papirosra bízni.

«Most pedig sokféle okoktul unszoroltatván, de mindenekfelett, hogy irásom ebből az évből a másra által ne menjen, tudósítalak legalább hol és hogylétemről.

«Én tehát február vége felé házamat eladván és átiratván, kikötöttem magamnak augustus végeig való bentmaradást, mivel

láttam a körülbelül 3000 mázsára rugó terhet oly könnyen ki nem vitethetni és sok egyes munkáimnak és köveimnek a Museumba kellvén bemenni, mintegy éreztem, hogy a Palatinustól lévén a helybenhagyás, még hosszabb időre terjedhet; azomba az új házi úr már május 11-én törvény elibe czitáltatott, hogy nem akarom átengedni egy részét a háznak, hogy építhessen: — gondolhadd, hogy nálam minden szerte-széjjel hevervén, nem engedhettem meg, hogy az én saját emberim, kőmives, napszámos mind össze vissza dúljanak vagyonomba, úgy hogy a város azt végezvén, hogy erőszakkal is vétessen el tőlem, kénytelen voltam a tárnokmesterhez, Keglevichhez is menni, hol csak ugyanaz végeztetett, hogy igaz, hogy az irás azt mondja, hogy augustus végeig jogszerüleg benmaradhatok, de ez nem zárja ki, hogy a házi úr is benne ne lehessen. Azonban a Museumba való kihurczolkodhatás mindig késett, míg végre úgy tetszik, júliusba megérkezett; sürgettük pedig ezt négyen, ugymint a Mátyás emlék részéről a megye, a Kölcsey emlék részéről Fáy, a Kisfaludy emlék részéről Schedel,[96] magam pedig, mindeniket ezzel összvekötőleg egy irásbeli kérésemmel kértem a főherczeget, hogy én egy érczgyűjteménynek birtokában lévén, óhajtanám, ha ő a Museum részére megvenné. Catalogusát hozzácsatolván, előadtam szerencsétlen helyzetemet, kinyilatkoztattam, hogy nagyon könnyebbülne rajtam a sors csapása, ha ezen, fáradsággal és költséggel szerzett gyűjteményemet a Nemzeti Museum kincsei közt képzelhetném, de ez is tőlem megtagadtatott, azon mentséggel, hogy nincs a Museumnak módja s a t. Ekkor láttam, hogy rám nézve mindaz el van veszve, a melyet egy hív polgár fejedelmétől vagy fejedelmi helytartójától reményleni jogosítva van, mindenekfelett láttam azt, hogy holmi Kazinczy s más arczképek még ajándékba sem fogadhatnának el s épen ekkoriban megjelentek Maris és Susi knéném, pakoltak, expediáltak, kocsit fogadtak Rimaszombatba ugy, hogy mind-

[96] Az iratok a Nemzeti Múzeum igazgatósági irattárában, 1846—77., 80., 116. és 117. szám alatt.

öszve valami 16 szekér circa 26 s 20 mázsa teherrel vitetődött oda, magam pedig a Museumba hurczolóskodtam. Hanem mind e mellett is a Museumba kellett volna még menni egy 10 öl hosszuságu gips barilievnak, de már az időből kikoptam, másrészről pedig nem tartottam tanácsosnak ily értetlen nép között csak mintát és nem kész munkát kezemből kiadni, azért elhatároztam magam ezeket megsemmisíteni. — Közbevetőleg tudnod kell még azt is, hogy itt Pesten él az erdélyi Teleky családból egy igen lelkes grófkisasszony, Teleky Blanka, a ki maga is jól fest, rajzol, agyagból modelliroz, több ideig Münchenbe, Párisba élt és sok európai celebritásokkal ismeretes. Nékem is már több esztendőktől való ismerősöm és a művészeti osztályba egyedüli conversálóm. — Tudta minden környülményemet és ha sajnálva is, beleegyezett a rombolásba, azzal a hozzátétellel, csakhogy adjak neki időt, mig valami ügyes Dagerrotipistával levéteti maga számára. Azomba levétette kétszer 16—16 képekbe, az egyiket magának tartván, a másikat pedig nekem ajándékozá. Ehhez járult még, 28-dik august, mindent kiraktunk az udvarba Museum formába, mindent, a Mátyás lovagmintát, Kölcseyt, Pásztorleányt az első művet, Eurydicét az utolsót, számtalan büsztöket, oroszlánokat s magam pedig az udvar közepibe, ekként a Dagerrotipista levette az egészet egyszerre, az épületet minden bennelevőkkel (61. ábra). Ez egy igen szép kép, majd minden tégla megolvasható. Ekkor ismét neki kezdénk a rombolásnak és egy óra mulva ismét leve halom olyan, mint szénagyüjtéskor Petrenczéket raknak, csupa ember vagy állat-testrészekből öszverakva.

«29-edik august pedig odahagyám a házat és átköltöztem a Fortuna vendégfogadóba, úgy tartom, talám épen azon szobába, melybe te laktál az akadémiákra való meneteled előtt. October hónapot Nagy Körösön töltöttem Czegléd mellett, Halász Józsefné a férjének állíttatott egy emléket; azóta a Museumba bajlakodtam, most pedig ismét egy Mátyás mintát csinálok piedestalostól együtt, csak azért, hogy a Dagerrotipozó együtt az egészet levehesse; négy láb magas (X. melléklet). A miket pedig itt irok, ámbár

X. A MÁTYÁS-EMLÉK UTOLSÓ GIPSZMINTÁJA. (Daguerrotypia után).

nem bűn, de az Isten előtt is hallgass. Ezen dagernyomatoknak az a czélja, hogy Teleki Blanka segítségével Párisba küldessen, kimetszessen, biografiámmal és Mátyás emlék történetével kinyomtattasson s ez az ok, mely engem még most is Budán tart, különben én már november végivel legfeljebb is haza verekedhettem volna, hanem midőn mindeneket így elvesztenem kintelenséggé vált, nem látod-e szükségesnek, hogy legalább hiuságom becsületemnek áldozzak. Még vagy hat hétig fog vele dolgom lenni.

«Zárólag adom tudtodra, hogy bukásomnak egyedüli oka a kormány; azon ellenségi nyilatkozások ellenem, voltak kormány

94. MEDENCZETÖREDÉK MÁTYÁS BUDAI PALOTÁJÁBÓL. MÁRVÁNY. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

emissariusi; hogy ezen ellenségi nyilatkozásoknak fület adott a nemzet, megint a kormány az oka, igyekezvén ezen népet már régtől a buta és ostobaságba nevelni s ekkép történeti életétől megfosztani. — Csak arra láttatik, hogy nem volt kész a kormány, hogy Rimaszombatba megyek. Jobb szerette volna, ha London, Páris, Róma, vagy akárhova; én pedig még megvolnék a rimaszombati menetellel. Csak rokonim engem érthetnének, mert félek tőle, hogy úgy fogadtatom, mint valami obsitos katona, ki családjának nagy unalmára, nagy terhire szokott lenni.

«Igy vagyok; ily elmélkedésekbe végződik rám nézve az 1846-odik év.»

A *Mátyás emlék*ből semmi egyéb nem maradt ránk, mint Mátyás márvány mellszobra, a két érczdombormű, és a daguerrotypiák. A talapzat elkészült darabjai, így a hollós friz – melynek diszítését Ferenczy Mátyás budai palotájából származó medencze-töredék (94-ik ábra) nyomán készítette, – régebben a Nemzeti Múzeum kertjében voltak, később azonban elkallódtak. Mátyás márvány mellszobra, jelenleg a kassai museumban, arra vall, hogy az eredeti gipszminta (95. ábra) finomsága a kimunkálásnál veszendőbe ment. A két ércz relief pedig az emléknek határozottan legkevésbbé sikerült, csak utólag beletoldott részlete; s újabb birálók, kik a tervből semmi mást nem ismertek, ezek alapján itélték el az egész *Mátyás emlék*et. A daguerrotypiák 1847-ben ki voltak állítva a pesti műegylet tárlatán; azóta a család birtokában rejtőztek s csak újabban kerültek a Szépművészeti Múzeum tulajdonába. Segítségükkel helyreigazíthatjuk a téves itéleteket. A *Mátyás emlék*, mint láttuk, a részletek minden formai naivsága mellett monumentális alkotás volt s tönkremenetele kétségtelen művészeti veszteség.

A *Mátyás emlék* bukása anyagi okokból származott s csak anyagi természetű. Így érthető, hogy Ferenczy, bár anyagilag tönkretéve s tört lélekkel, de töretlen művészi öntudattal távozik a szintérről, hol az ő tragikai bűne csupán «némi művészi fenhéjázás» volt.

11. Művészeti összefoglalás.

Ferenczy művészi pályája a *Mátyás emlék* bukásával véget ért. A mi ezután következik, csak tengődés; visszasülyedés a szűk környezetbe, a melyből hosszú évek küzdelmei árán emelkedett ki.

Művészetében igazi fejlődésről nem beszélhetünk. Ránk maradt első szoborműve, a *Csokonai* ugyanazon színvonalon van, mint későbbi java képmásszobrai bármelyike. Csupán a *Mátyás emlék* terve jelent – a nagyobb föladat arányában – emelkedést.

A fejlődés hiánya azonban kora legjelesebb művészeit is jellemzi. David első fő művét, a *Horatiusok esküjé*t később

sem múlta felül. Canova *XIV. Clemens pápa síremlékében*, Thorwaldsen a *Jasonban* programmot ad, melyhez egész életében ragaszkodik. A classicismus gátja az egyéniség szabad fejlődésének. Az elmélet változhatatlan elveket állít föl s a művészet szinte csak ezekhez készít példatárt.

Míg azonban a kor vezető művészeiben legalább szigorú elvszerűséget, egész munkásságukon végig vonuló határozott egyöntetűséget látunk, addig Ferenczynél meglepő ingadozást tapasztalunk. A classicismus három főiránya, a czopf, az empire s a hellenismus közül egyikhez sem csatlakozik határozottan, de munkái sorában mindegyiknek akad képviselője. Műveinek értéke és jelleme egyaránt változó. Jeles munkákkal egyidejűleg olyanok is kerülnek ki műhelyéből, melyek alig érdemlik meg a szobor nevet; a classicismus nemes tisztaságát tükröző alkotások mellett másokban barokk hagyományok vagy romantikus vonások is föllépnek.

Ez ingadozást képzettsége hiányos voltának tulajdoníthatjuk. Jelesb műveiben feledteti azt kétségtelen tehetsége; ám azon munkákban, melyeken kedv nélkül dolgozott, a tudás hiánya kétszeresen szembeötlő.

Elméleti képzettsége — a kor főereje — szintén hiányos volt. Az ókori szobrászat titkaiba mélyen nem hatolt. A classicismusnak csak külsőségeihez ragaszkodott, ámbár sikerült neki néha annak lényegét is kifejeznie. Az *Ürményi mellszobor* monumentális egyszerűsége, a *Rhédey emlék* nemes arányossága az empire és a hellenismus szellemének kitünő képviselői. Sőt a *Mátyás-emlék* terve, mint a monumentális antik sírház fölélesztése, korában páratlan s a classicismusnak egyik legérdekesebb kisérlete. Máskor azonban, tán öntudatlanul, ellenkezésbe jutott elveivel. A *Szent István vértanú oltárán* barokk elemek érvényesülnek, s a *Mátyás emlék* szobordíszében a művész útat nyit a romanticismus szellemének is.

A fejlődés hiányának s a művészetében mutatkozó folytonos ingadozásnak ellenére is Ferenczy művészi pályájában három

korszakot különböztethettünk meg. Római korszakában (1818—1824) a *Csokonai*val, a *Pásztorleány*nyal s a *VII. Pius érem*mel meglepő tanúbizonyságot adott tehetségéről; a képmásszobrok korszakában (1824—1839) megalapította a magyar szobrászatot, anyagot keresett, műhelyt állított, fölkelté a művészeti érdeklődést, s ugyanazt a munkát hajtotta végre, melyet az irodalomban a két régebbi nemzedék végzett; végül a *Mátyás emlék* idejében (1839—1846) megtervezte a nemzeti föléledés nagy emlékét, a magyar szobrászat *Zalán futását*. Ha számba veszszük, hogy művészettől parlag hazában született s itt tehetsége csak későn és hiányosan fejlődhetett ki, hogy e puszta földön akarta a művészetet meghonosítani, mely e talajban meggyökerezni még nem tudott — megértjük vállalkozása nagyságát. Oly föladat volt ez, melyet sikeresen csak nemzedékek oldhatnak meg, melybe akkor, Magyarország akkori állapotában a legteljesebb művészi képesség is belebukott volna.

Minden hiánya s fejletlensége mellett is becses szoborművek egész sorát hagyta reánk. Értéke Canova vagy Thorwaldsenéhoz nem hasonlítható ugyan, de a mi viszonyaink között kevesebb is sokat jelent. Nemcsak mint a magyar szobrászat úttörője érdemel méltatást művészetünk történetében, — művei magukban is megállják ott helyöket. A *Csokonai*, az *Ürményi*, a *Rudnay*, a *Kazinczy* mellszobor, — *Forray Zefiz síremléke* s a *Rhédey emlék*, továbbá a *Mátyás szobor* utolsó gipszmintája — hogy többet ne említsünk — mind a mai napig szobrászatunk jobb alkotásai közé tartoznak.

Láttuk, hogy művészeti értéke kortársai körében vitás volt. Egy részről személyes rokonszenv vakon túlozta azt, más részről ellenséges érzület érdemén alul kicsinyelte. Így volt ez később is. Halála után rokonai és barátai igyekeztek fölmagasztalni emlékét, s valamely állami gyüjteménynyel megvétetni hátrahagyott alkotásait; másfelől kíméletlen bírálat törekedett ennek megakadályozására. A leghevesebb támadás Keleti Gusztávtól származik. *Rögeszmé*nek mondja a magyar márványanyag kutatását,

*hóbort*nak az öntőműhely fölállítását, s azt állítja, hogy «a hivatás és tehetség meg volt tagadva tőle». Művei megvásároltatását a museum számára pedig erkölcsi lehetetlenségnek tekinti.[97]

Túlzásait helyreigazította Pasteiner Gyula, a művész első elfogulatlan birálója. Érdeme szerint méltatja Ferenczy törekvését, hogy a hazai szobrászatnak megteremtse anyagi föltételeit. Elismeri a *VII. Pius érem* jelességét. Szobrászati tevékenységéről azonban ő is elitélőleg nyilatkozik: «A műtörténetíró itélete az, hogy a külső körülményekben meg volt minden föltétel, de Ferenczyben nem volt meg egy föltétel sem, hogy a szobrászatot átültesse a magyar talajba. Ferenczy nem volt művészi természet, a magyar nemzet azonban mindig kegyelettel fogja megőrizni lelkesedésének emlékét.»[98] Pasteiner itélete átment a köztudatba; Szana Tamás *Száz év a magyar művészet történetéből* czimű munkájában szinte szóról-szóra követi.

Az akkoriban hozzáférhető anyag alapján más itélet nem is volt megejthető. A Nemzeti Múzeumban közszemlére kitett művek, a *Virág, Kisfaludy* és *Kölcsey emlék* oly gyöngék, hogy a biráló kénytelen a *Pásztorleány* szerzőségét megtagadni Ferenczytől, s a szobor sikerültebb voltát Canovának tudja be érdemül. Ferenczy legjobb munkái közül, melyeket az imént említettünk, Pasteiner még egyet sem ismert. Ez időközben előkerült munkák s a tárgyra vonatkozó kútfők megváltoztatják a kemény itéletet. Ferenczyben sok föltétel megvolt, hogy a szobrászatot átültesse a magyar talajba, de kora megbénította tevékenységét. Határozottan művészi természet volt, noha tehetsége az ország akkori állapotánál fogva csak elkésve fejlődhetett és sok részben elsatnyult.

Jóval nagyobb azonban az ő művelődéstörténeti jelentősége. Az új Magyarország kialakulásának nagy korszakában ő a magyar

97 *Képzőművészeti szemle.* Budapesti Szemle 1873. I. k. 211. l.

98 *A magyar szobrászat.* I. Budapesti Szemle XXXIV. k. 1883. 793. l. Pasteiner előtt és után, egész napjainkig, számosan foglalkoztak Ferenczy életével rövidebb czikkekben, legutóbb *Alfa* a Budapesti Hirlapban (1902 jun. 10) és *Markó Miklós* több napi- és hetilapban. Az egyetlen bővebb életrajzot Zsilinszky Mihály írta. (A Kisfaludy Társaság évlapjai. Uj folyam. XIV. k. Budapest. 1879. 101–146. l.)

művészet képviselője. Ha 1825 és 1848 között művészetet emlegetnek, Ferenczyt értik alatta. E kor képe nem teljes, ha az ő alakja hiányzik belőle. Ez okolja meg az életével való részletes foglalkozást.

Midőn Ferenczy 1847-ben búcsut mond Pestnek, barátai úgy érzik, hogy a magyar szobrászat megy számüzetésbe. Csakugyan, a fejlődés megszakadt; szoborművei hatástalanok maradtak, s nem neveltek ifjabb művészt a nemzetnek. De a csodás véletlen folytán épp a rimaszombati számüzetés lőn a folytonosság föntartója. Ferenczy magányában fölfödözte Izsó Miklóst, a kőfaragó legényt szobrászszá avatta, s kapcsolatot teremtett személye s a magyar szobrászat jövendője között.

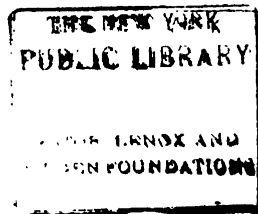

95 A MÁTYÁS MELLSZOBOR GIPSZMINTÁJA. DAGUERROTYPIA UTÁN.

VI

RIMASZOMBAT

1847—1856

96. FERENCZY RIMASZOMBATI LAKOHÁZA.

1. Ferenczy 1847—1856. — A rimaszombati tűzvész. — Építési biztosnak választják. — Az 1848/49-iki események. — Az utolsó évek.

Ferenczy 1847 nagyhetén elindult Budáról és nagypéntek előtt való este megérkezett Rimaszombatba. Utközben elveszett uti-podgyásza; benne — a mit legjobban sajnált — ifjúkora óta vezetett naplója. Zsuzsi nénje házába szállott, melynek külsején azóta sem történt változás (96. ábra). Szobrait ellenben az utcza végén levő kerti házban helyezte el. Május 18-ikán visszatért Budára «némely dolgai bevégzésére». A tudományos Akadémia a tél folyamán megrendelte nála Kazinczy és Kölcsey mellszobrait; s ő a fővárosban akarta azokat legalább kinagyolni. Bizonyára volt itt hozzá való márványa.

Négy nappal eljövetele után, május 22-én, nagy tűzvész támadt Rimaszombatban, mely a kerti házra is átcsapott. «Ezen szerény, nem szemrevaló házba, — írja öcscsének, — volt lerakva 100, szóval száz ércz és márványszobrok, részént gyűjte-

ményem, részént magam készítménye, holmi dísz márvány munkálatokat s egyéb készületeket nem is számítva. Habár az épület nem a legnagyobb tűz elleni soliditással volt is építve, de elég bátorságot láttam annak magány és fákkal körülvett helyzetén, melynek másképeni alakításán már gondoskodtam és rendelkeztem is. Káposztás sógorom levele szerint a ház derekát ugyan valamennyire megmentették, de a kamara, pincze, konyha és folyosón levő dolgok egészen elpusztúltak, ezek közt van az utolsó művem, az haldokló Euridice, mely szétpattogott és calcinálódott. Verschlagjából még ki sem volt pakkolva.»[1]

A művész szinte fásultan fogadta a sorsnak ez ujabb csapását. Hazulról csak egy héttel a tűz után kapott értesítést, — s tovább is Budán maradt, dolgát végzendő. «Méltán gondolhattam, ugymond, hogy a már megtörtént, a minek meg kellete történni; inkább dolgom végzem, mint ismét visszajöjjek.»[2]

Őszig maradt a fővárosban. Az utolsó napokban Pesten lakott, Fáy Andrásnál, s itt búcsúzott el végleg Budapesttől, baráti körétől, multjától. Szeptember 22-én megérkezett szülővárosába, öregségének kénytelen menedékhelyére. Most érzi csak, hogy uj életet kezd, egyhangú, kilátástalan, küzdelem nélküli életet. Mély megilletődéssel értesíti József öcscsét:

«Vedd a szülött földről forró üdvözletemet, és legyen jövendő sorsom oly kedves és örvendetes, mint ezen első foglalatosságom kedves, hogy te néked írok.

«Röviden tehát tudósítalak, hogy Buda Pesten minden dolgaimat bevégeztem és utolsó mindenemmel tegnap itt Rimaszombatba megérkeztem. Buda Pesti barátimba nagyobb megilletődést okozott tőlök elválásom, mint ők azt eleinte gondolták. Nevezetesen Fáy nagyon meg volt indulva.»[3]

Rimaszombatban lassankint elhelyezkedett. Zsuzsi nénje házában csinos lakást kapott, a hol egész haláláig megmaradt. Első

[1] Budáról, 1847 június 4-ikén.
[2] U. o.
[3] 1847 szeptember 23-ikán.

dolga volt biztos helyre rakni szobrait, melyeket a tűzvész megkimélt. A mellszobor sorozatnak szerencsére nem lett bántódása; az *Eurydicé*t is meg lehetett volna menteni, ha a dologhoz nem értő emberek az áthevült szobrot hideg vizzel le nem locsolják. Úgy látszik, főkép a szobormásolatok gyűjteménye esett a tűznek áldozatul.

Az 1847—48-iki telet Kassán töltötte öcscsénél. Tavaszszal hazatérvén, Rimaszombat városa építési biztosnak választotta,

97. FERENCZY ÖREGKORI KÉPMÁSA. DAGUERROTYPIA UTÁN.

evi harmincz forint fizetéssel. A sok tűzvész folytán megrongált várost nagyrészt ujjá kellett építeni. Ferenczy azt ajánlotta, hogy szakaszonkint az összes házak cseréppel fedessenek; s hogy olcsón elérhető legyen, vegyék házi kezelésbe a cserépégetést. Ez valószinűleg magánérdekbe ütközött s Ferenczy csakhamar otthagyta inkább terhes, mint jövedelmező állását.

Nyár végén Pestre utazott, hol bizonyára Fáyék vendége volt. A politika viharos izgalmai lefoglalták érdeklődését. Buzgó

nemzeti érzése mellett is a higgadtabb hazáfiakhoz tartozott, kik féltek mindent koczkára tenni. Jó barátja, Nyáry Pál révén, megtudott egyetmást, a mi az ujságokban nem volt olvasható, s öcscsének szeptember havában szinte naplószerű értesítéseket küld Kassára:

«September 15-ikén 1848.

«Tegnap délután 2 órakor érkezett meg a borsodi első csapat Pesten, 1200 főből álló; gyönyörűség volt látni a derék nemzetőrököt, igen sokaknak arczárul lehetett látni, hogy a műveltebb osztályból valók. Ezek Budán a vizivárosi kaszárnyába quártélyoztattak, talám éppen ezek adtak okot arra, hogy az ott levő olasz Ceccopieri regementet Budáról felfelé mozdították: de a mint hallatszott, nem akartak elmenni, hanem azt mondották, hogy vagy itt maradnak vagy Horvátországba küldessenek Jellasics ellen, hogy leróhassák a horvátoknak az ő testvériken tett bosszút. Azomba hogy történt, hogy nem történt, csakugyan elmentek gőzhajón; azt mondják, hogy Pozsonyba fognak maradni.

«Ugyane nap délután öt órakor érkezett gőzösön Bécsből 420 személyből álló Frey-Chor és azt beszélik. hogy a jövő héten meg 2000-en fognak jönni; temérdek itt a kósza hír, melyet magam is csak itt-ott hiszek p. o. hogy Bécsbe egy nagyszerű Cravall ütött ki, mely czélja nem kevesebb, mint Lajos herczegnek, Franz Károly és Zsofiának fejét kéri és a császárt Magyarországra leendő lejövetelre kényszeríti, annyival inkább, hogy a császár ismét el akart szökni és a fent nevezettek voltak okai.

«A felsőbb aristocratia nagyon dolgozik, hogy Nyáry a belügyministerséget vállalja fel, alkalmasint gyanítják, hogy Batthyány benne nagy támaszt fog találni.

«Pest september 17-ikén 1848.

«15-ikén este jött Nyáryhoz egy levél aláírás nélkül Paksról körülbelül ily tartalmú németül: «Stafétán küldöttem ezen tudosítást hozzád, ha nem tartottam volna, hogy magamat nagy kellemetlenségeknek teszem ki, azért csak vaktába postán írom, talám így is eljuthat helyére. Az itt tanyázó dragonyos obesterhez

két tiszt érkezett Jellasicstól, hogy mostani mozdulatát a Balaton felé tegye és annak keleti oldalán tanyázzon mindaddig, mig ő fel nem szólítja. Ez rövid foglalatja és írom te neked, hogy mit e környülménybe jónak látsz, tétesd meg és kiknek szükséges, közöld velek. Isten veled.» — Én még Nyáryt elkisértettem a Batthyány Lajos házáig és csakugyan három követet leküldöttek ezen dolgoknak elejét venni. De a mint sejdítem a publicum erről nem tud itt Pesten semmit.

«A ministerium a hét elején leköszönt és azóta a nép mondhatom rakonczátlan türedelmetlenséggel várja az ujjaknak vagy pedig egy dictatornak kinevezését, azért kivált estvéli üléseknél a terem Duna felőli oldalán öszvegyül, kiabálván, halljuk! halljuk! oly nagy erővel, hogy még a terembe is zavarja a képviselőket, hanem tegnap 16-ik estvéjén Nyáry kijött az erkélyre, én is, ha valamivel késő is, de ott voltam a nép között és még ezen szavakat hallottam «a ki a haza ezen perczeiben nem tud komoly lenni, az vagy reactionarius vagy könnyelmü. Az elsőkhöz nincs semmi szavam — vigye el az ördög — a másodikat pedig kérem barátságosan, Nyáry Pál, viseljék magukat csendesen és oszoljanak haza s a t.» A nép nagy éljenzés közt fogadván, mint midőn valami zápor kerekedik széjjeloszlott és mondák igazsága van.

«Teleky Ádám hogyan járt el a drávai hivatalában, azt az ujságokból tudni fogod. Két testvérei, József és Samu, a mely este megtudták, azon éjszaka egymással szemközt sírások között virrasztottak. Most, ha jól tartom, gyömrői jószágokon vannak, némelyek úgy akarják tudni, hogy írtak neki, hogy ezen mocskot a nemzetségről, ha vérébe kerülne is, mossa le, mert külömben testvérnek sem tartják.

«21-ik september.

«Azt beszélik, hogy azon huszártisztek, kik Jelasicshoz követül mentek, kérték Jelasicstól azon királyi levelet, mely őtet felhatalmazza Magyarországba bétörni s előmutatta a bánná való kineveztetését. Ezek mondák, ezen nem kételkedünk, de

mi többet akarunk, ő pedig monda: ej mit, császár ide, császár oda, majd csinálok én nekik császárt — és a palatinusról per lump beszélne. Az is mondatik, hogy éppen ezen tisztek azt hallván, hogy Pesten a respublica ki volna kiáltva, azt mondák, hogy ily feltétel alatt nem harczolnak. Jó leczke holmi Petőfi s Vasvári uraiméknak.»

Szeptember 24-én visszautazott Rimaszombatba. A szabadságharcz vihara átvonult e város fölött is, s Ferenczy leveleiben a nagy események itteni töredékének képét kapjuk. «A mi a háborút illeti Rimaszombatra vonatkozólag, — ugymond — a nemzetőröknek fele elment úgy, hogy a két kapitányok sorsot húztak, és a kit ért, annak embereivel együtt menni kellett, de ment azonkívül sok önkéntesen is; úgy ösmerősink, rokonink közül elment két Plikta, apa és fiú, két Kálnay, Sándor és Miklós, Szabó, a Káposztás Borcsa férje, és Káposztás Jancsi mint dobos; Borsodi a kispap. A 30-ik october Bécs alatti csatába a Szombatiak is ott voltak, és eddigi hír szerint közülök egynek a karját szakította el a golyóbis. Harmaczit főbe találta az ágyú golyó, valami Kolman nevüt pedig, ki a Szombatiaknak kapitányok volt, egy ágyúgolyó az oldalát szakította ki és haldoklólag egy másik a fejét. Különben semmi sebesültjök nem volt, mert még csak puskalövésre sem került a dolog, annyival inkább bajonettra, hol a sebesültek száma nevekedett volna. Az említett Kolman egy fiatal, körülbelül 27 éves ifjú volt, hír szerint horvátországi születésü, a magyart egy kissé törve beszélte, németesen, valaha a sorezrednél szolgált és mint káplárt úgy küldte a ministerium Rimaszombatba a nemzetőröket tanítani szállás és 30 p. krajczár napidíj fizetéssel, melyet a város fizetett. Később a Szombatiaknak annyira megnyerte kedvöket, hogy magok recurráltak, hogy Kolman 30 p. krajczárból nem élhet, hanem a városi gyülés emelje fel 1 p. forintra, mely meg is történt. Ismét később a kiinduláskor abba egyeztek bele, hogy ez legyen az ő kapitányok, ki őket vezesse. Ő a legnagyobb buzgósággal végezte rövid pályáját: midőn az ágyú-

golyó oldalát kiszakította és földre esett, még annyit mondott: Éljen a ma . . .»[4]

Közben politizál vagy elmélkedik a maga sajátságos módján, melyben európaibb látókör csudálatos naivsággal, félénk szerénység merész önérzettel párosul.

«Említést kellene még tennem — folytatja idézett levelében — hazai dolgainkról, melyek elég aggasztólag állnak. Maga a képviselőház is csak öszvegyűl meg eloszlik, Kossuth is csak vigasztalgat, hogyha itt megvernek, még amott s a t. Ha egy pár száz embert elvesztünk is, még akkor s a t. Hát az általános népfelkelés s a t. s a t.

«Az egyik proponálja, hogy proclamatiót kellene írni, de rövidet, hatányost, a közembertől is felfoghatót, a másik felszólítja a haza előbbkelő poétáit vagy 12-őt, mint a Krisztus apostolai, hatányos versekkel, menjenek szét, buzdítsák a népet, a haza ügyét gyámolítsák; felszólítják a musikusokat, hogy componáljanak dalokat, mely a köveket megmozdítja és a fenevadat megszelidíti. — 4-dik september volt azon beszéde Kossuthnak, melybe kimondotta, hogy a ministerium a hazát megmenteni nem képes, manifestumot kell küldeni Európa minden nemzetéhez, melybe ez meg ez ki legyen mondva; de hosszú két hónapok során egyik napról a másikra halasztódik, egyik testület a másikra, egyik személy a másikra tolja és mai napig sincs manifestum. — Igaz, hogy nem is oly könnyű dolog ennek feltétele, mert ha valahol, itt nincs helye a táblabirói stilusnak, nem elég chronologiai rendbe elbeszélni István királytól a mai napig lefolyt magyar történetet és azon törvényekre czitálni, melyek Béla, Ulászló, Leopold vagy Theresia alatt hozattak, hanem inkább a magyar föld civilisátio megbuktatását kellene tárgyul felvenni. — Be kellene vallani azon nullitást, melyben Magyarország jelenleg van, felfedezni ennek zsibbasztó okait, de ezekre hosszas tapasztalás, meg nem romlott tiszta lélek és oly egyénnek

4 Öcscsének, 1848 november 14-ikén.

kellene ennek lenni, kinek alkalma volt, tiszta hazafisága mellett az ármány fátyola alá olykor alákukucskálni.

«Az ím itt elmondottakból méltán gyaníthatod, sőt ily rokonérzelmű testvérnek legalább itt elmondhatom, hogy az érintett manifestumnak egy főbb részét megírni magamba legnagyobb bizodalmam volna, de a már vagyonától megrabolt és sok vágyaiba meghiusított lelkem borzad közéjük tolakodni, meg lévén a felől is győződve, hogy a beleszólható túlzók Tancsics, Petőfi, Madarászok argumentumaim vad kifejezések által minden nemességéből kivetkeztetnék, vagy tán felfogni sem lennének képesek. Igy van ez s annyi csalatkozások után nem csuda, ha ennyire kétkedem és csüggedek is.»

A nagy lelki fölinduláson kívül Ferenczy a háború kisebb anyagi bajaitól sem maradt érintetlen.

«Ezen vészteljes telet is csak kihuztam valahogy, — írja öcscsének 1849 április 11-én — volt idő, hogy másokért féltem, volt idő, hogy magamért féltem, annyi csakugyan valósult, hogy a rimaszombati táborozás alkalmával minden lakosok közt a legnagyobb kárt én nekem kelle vallanom, mely is abból áll, hogy a pusztán álló Jánosdeák féle házba katonaság szállásolt, a pinczét, a hol a borom volt, feltörte és 25 akót elfecsérlett, hogy Szombat városa több utczáin még a lovat is abbul itatták, a kocsimról a posztót leszaggatták, bőrét megvagdalták, üvegét öszvetörték. Röviden az egészbe a volt szerencsétlenség, hogy négy házra kellett ügyelnem, melyből háromba senki sem lakott: mint a hol Jánosdeák lakott, második az uj ház, harmadik a kertbeli ház, negyedik, a hol magunk lakunk. És a mely házba senki sem volt, annak tulajdonosát ultra republicanusnak tartották, a ki is a seregtől való félelmébe szökött meg.

«Mihelyt az utak még egy kicsit jobbak lesznek és a hirek nyugtatóbbak, azonnal óhajtok hozzád menni, most pedig érd be oly hosszú szünet után ezen pár sorokkal, melyet préselt szivemből irok.»

1849-ben Rimaszombat közelében a guerillák egy orosz főtisztet agyonlőttek. A városnak sikerült bebizonyítania, hogy nem lakosai követték el e tettet, s így kegyelmet kapott. Az erről szóló irással a rimaszombatiak Ferenczyt küldték a közelgő sereg elé, a ki idegen nyelveken beszélvén, az ezredessel értekezhetett. Polgártársai ezért városuk megmentőjének tekintették.[5]

A nagy catastropha után érdektelen egyhangúságban teltek el napjai. Hátralevő hat évében, *préselt szive* föl aligha engedett. Mélyen elszomoritotta a haza szerencsétlen állapota, az önérzet nélküliek aljas mosakodása, a lábrakapott vádaskodás. Megrendült hite a nemzet jövőjében, s a remény egyetlen sugara sem kisérte sirjába.

2. Munkái 1847—1856. — *Kazinczy* és *Kölcsey mellszobra.* — *Forray Iván síremléke.* — *Róbert Károly mellszobra.* — Decorativ munkák. — Viaszvázlatok. — A gép.

Ferenczy utolsó éveiben keveset dolgozott. Megtört emberként jött Rimaszombatba, — avval a szándékkal, hogy végkép fölhagy a szobrászattal. Egy-két megrendelés kedvéért kezébe vette ugyan még a vésőt, néhány kis viasz dombormüvet mintázgatott ugyan a maga kedvtelésére is, de a régi *künstler furia* oda volt. Két-három befejezetlen mellszobor, egy bevégzetlen síremlék, egy-két decorativ munka s néhány viaszrelief — ez a rimaszombati tíz esztendő minden eredménye.

Kazinczy és Kölcsey mellszobrait, melyeket a szabadságharcz alatt abbahagyott, 1850 nyarán Rimaszombatba hozta, s ott a kerti házban dolgozgatott ismét rajtuk. Kevés kedvvel, mert azok még halálakor is befejezetlenek voltak. Öcscse a félig kész bustéket elküldte az Akadémiának; az befejezésöket Maralkó szobrászra bizta. *Kazinczy* 1859-ben elkészült,[6] s a merev

[5] Özv. Janosdeák Andrásné közlése.
[6] L. Fáy András leveleit Toldy Ferenczhez. M. Tud. Akad. könyvtára. Magy. Irod. v. 4r. 65-ik k. 21. és 32-ik szám.

és durván kimunkált szobor ma az Akadémia üléstermében látható. *Kölcsey mellképe* (98-ik ábra) ma is befejezetlen, s Ernszt Lajos gyüjteményébe került.

1853 tavaszán a művész régi pártfogója, özv. Forray Andrásné Brunszvik Julia tervet kért tőle korán elhalt fia, Iván sírjára.

98. KÖLCSEY FERENCZ MELLSZOBRA. MÁRVÁNY. BUDAPEST, ERNSZT LAJOS GYÜJTEMÉNYE.

Ferenczy július havában néhány kis gipszmintával Pestre utazott s a grófnővel egy három vagy négyszáz pengő forintos emlél szerződött.[7] A márványbányába maga már nem utazhat

7 Az elfogadott minta valószinűleg ugyanaz, mely a művész hagyatékáv Szépművészeti Múzeumba került (99-ik ábra).

embere, kit leküldjön nem volt: abban állapodtak meg, hogy a dombormű valamely Rimaszombat közelében található kőfajtából készüljön. A művész Kokován lelt alkalmas anyagot; abból kezdett dolgozni. A nagy gipszmintát ez év deczember közepére bevégezte; a durvább kőmunkára pedig egy-egy helybeli kőfaragó legényt alkalmazott, Rimaszombat tőszomszédságában, Tamásfalván lakott egy Jakovecz nevű kőfaragó mester; ez küldött neki még 1853-ban egy különösen használható legényt. Ügyessége meglepte Ferenczyt; a szorgalmas és tehetséges legényt

99. A FORRAY IVÁN SIREMLÉK GIPSZVÁZLATA. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

tőle telhetőleg foglalkoztatta és tanítgatta. Alig két hónappal halála előtt, a következő bizonyítványt állította ki számára:

«Alól írt, bizonyítom, hogy D. Horváthi születés Isó Miklós úr 1853 Mártius hó 16-ától 1856 év Mártius hóig és így három egész éveken át nálam a képfaragást gyakorlotta, s mint ügyes és szorgalmas embert ajánlom a Művészet pártfogóinak kegyeibe.

Kelt Rimaszombath, 1856 Május 3-án.

Ferenczÿ István
képfaragó.»[8]

[8] Eredetije Ernszt Lajos gyűjteményében.

A munka Izsó Miklós segítségével is lassan haladt. 1855-ben Kubinyi Ágoston Rimaszombatban járt, és így írja le Ferenczy kerti műhelyét.

«Fehér márvány-hulladékkal kikövezett kis járdán, a kert keletéjszaki oldalában fekvő s czélszerűleg felső világítással ellátott csinos szobrászati műhelybe érkezénk. Nagy örömmel lepett meg ennek látása, mert megvallom, azt hívém, hogy Ferenczynk, mióta Budát elhagyá, vésőjét pihenteté; ez azonban nem így van, a Maestro még mindig működik, bár kisebb kör-

100 GR. FORRAY IVÁN SIREMLÉKE. FAMETSZET UTÁN.

ben, s többnyire csak maga, ritkán használván egy vagy más helybeli szorgalmas kőfaragó legényt.

«Műhelyében jelenleg három mű van munka alatt: Kazinczy Ferencz és Kölcsey Ferencz egykori koszorus íróink mellszobrai, melyeket krassói fehér márványból a magyar Akadémiának készít s rövid időn befejez. A harmadik néhai gróf Forray Iván korán elhalt hazánkfia, a szintoly kitünő állású, valamint gazdag és hazafiindulatú nemzetiség utolsó csemetéjének gyászemléke. E mű, Kokován lelt, zölddel kivert hamuszinű szappankőből (Talgschiefer, Seifenstein) készül, melynek az a tulajdonsága,

hogy minél tovább áll a tűzben: annál erősebb s meg nem pattogzik. Ferenczy kisérletet tőn több kifaragott művekkel, melyeket huzamos ideig tűzben tartván, azok tömöttebbek lettek, s alakjokban mitsem veszítettek. A gömöri érczolvasztó kemenczékben majd általánosan használtatik ezen megfizethetetlen kő.

«Az emlék maga majd életnagyságú, féldombormű: a fő alak, kinek arcza el van találva, halva fekszik, az előtte álló angyal, földi bilincseitől föloldja, körülötte virág-virágra hervad, annak jeléül, hogy kihalt a Forray család; fölötte azonban teljesen kivirágzott liliom áll, annak jeléül, hogy a' boldogultnak testvérnénje: gróf Nádasdy Julia él, és mind maga, mind csemetéiben virágzik. E mű, majd ha elkészül, Ferenczy jobb műveinek egyikévé lehet, s három negyedrészben kész.»[9]

101. VIRULÓ LILIOM. GIPSZVÁZLAT A FORRAY IVÁN SIREMLÉKHEZ. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

A szobrász halála megakadályozta a mű bevégzését; Forray grófnő amúgy befejezetlenül vitette Soborsinre s befalaztatta a kerti kápolnába, férjének s leányának ugyancsak Ferenczy faragta márványemlékei mellé. Midőn a kápolnát lebontották, a két márványdombormüvet elhelyezték az uj templom falán; Forray Iván síremlékének azonban ez idő óta nyoma veszett. Csak abból a képből ismerjük, mely az *Utazási Album Soborsini gróf Forray Iván eredeti rajzai és jegyzetei szerint. Pest, 1859* cz. díszműben megjelent (100-ik ábra); a Szépművészeti Múzeum gyűjteménye pedig a dombormű

9 Divatcsarnok 1855. 48. sz.

kis gipszvázlatát (99-ik ábra) és a *viruló liliom* gipsztanulmányát (101-ik ábra) őrizi.

Ez volt a rimaszombati évek fő munkája. Lehet, hogy itt kezdte meg *Róbert Károly mellszobrát* is, mely ma félig kész mivoltában a rimaszombati városházán látható (102. ábra). Való-

102. RÓBERT KÁROLY MELLSZOBRA. MÁRVÁNY. RIMASZOMBAT, VÁROSHÁZA.

szinüleg történeti vonatkozás indította ez ábrázolásra, mert szülővárosa Róbert Károlytól kapta privilegiumait. Tán néhány szoborállványnak szánt dekorativ munka — jelenleg a Szépművészeti Múzeumban — is ez időből való (103. ábra).

Az 50-es években tervezte a szomszédos Jánosiban, Szathmáry Király Pál kertjében álló egyszerű, ízléses emléket (104-ik

ábra). Az olajkoszorúkkal diszített kőtalapzatot Izsó faragta; a felső részt, melyet sphinxek, antikizáló álarczok, továbbá mák, buzakalász és repkény füzérek ékítenek, vasból öntötték. A hagyomány neki tulajdonítja a kastély ormán látható dombor-művet is, noha e munka jellege egyáltalán nem vall Ferenczy kezére.

103. ÁLLVÁNY LÁB.
MÁRVÁNY. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

A rimaszombati évek legértékesebb termékei azonban azok a kis viaszvázlatok, melyeket hangulatos óráiban, művészi kedvtelésből alakitgatott. Az ötvenes évek hazafi bánatának kifejezője a *Lenyügözött haza* (105-ik ábra) s talán a *Kigyóval küzködő lovas* (106-ik ábra) is. A többiek (107—110. és 115-ik ábra) eszményi vagy valószerű képmások, éremtervezetek stb., melyek többé-kevésbbé vázlatos állapotukban is művészi érzésről tanuskodnak. A *Lenyügözött haza* azt is mutatja, hogy a művész fölfogása az utolsó években mind jobban a romanticismus felé hajlott.

Tiz esztendő alatt néhány befejezetlen kis szobor és vázlat, — önkénytelenül azt kérdezzük, mivel tölthette Ferenczy idejét? Ki kora reggeltől késő estig oly fáradhatatlan munkás volt, most egyszerre megváltozott volna? Ő most is egész napját műhelyében töltötte, azonban szobrok helyett a *gépen* dolgozott.

Úgy látszik, 1850-ben jutott arra a gondolatra, hogy egy új szerkezetű hajógépet szerkeszszen, melyet a víz ereje hajtana.

104. A SZATHMÁRY CSALÁD EMLÉKE. KŐ ÉS VAS. JÁNOSI, SZATHMÁRY KERT.

Nem tudjuk, mint képzelte ezt; az bizonyos, hogy nem a folyó viz hajtó erejére gondolt, mert azt hitte, hogy gépe tengeri hajókra is jó leend. Azt mondja, nem perpetuum mobile, a mit tervez, de majdnem bizonyos, hogy öntudatlanul e probléma áldozata lett. A tanulatlan technikai elmék ez örök vágya megejtette őt.

Már a 1850—51-iki télen, melyet Kassán töltött öcscsénél, ez a munka foglalkoztatta. Nem sikerült, s abbanhagyta. Azonban, a mint öcscsének írja, «én február 17. előtt való csötörtökre virradóra azon masináról oly elevenen álmodtam, hogy felébredvén egészen felköltötte bennem azon vágyat, hogy még egyszer megpróbálkozzam a tovább folytatására. Úgy azt gondoltam, hogy születési napomra már resultátumra jövök, de szokás szerint nem sikerült. De én csak folytattam és épen József napra, a te neved napjára, láttatott a sikerülés napjának lenni, és gondolám, ha még egy pár napot hozzáadok is, csak tégedet meglephesselek, úgy is jó lesz. És most reggeltől estig ismét egy javításon dolgozok, mely alkalmasint ezen april hónapját igénybe veszi«.[10]

105. A LENYŰGÖZÖTT HAZA. VIASZVÁZLAT. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

10 1851 április 4-ikén.

Két hónappal későbben: «Már jó reménység fejében egy négy Schuk hosszúságú és 9 czoll szélességű hajót csináltam is, a melybe masinát akarok tenni. A süker? Isten kezébe és jó szerencse.»[11]

A következő év tavaszán: «E telet szakadatlan munkásságba töltöttem a gép körül és igen finum próbatételeket tettem. Most azt gondoltam, hogy József napra elkészülhetek egy új próbával, hanem vagy két héttel bizony meghosszabbodik az.»[12]

106. KIGYÓVAL KÜZKÖDŐ LOVAS. VIASZVÁZLAT. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

Így csalja a reménység hétről hétre, hónapról hónapra. «Munkálatim hasonlítnak a Schillertől leírt Columbus utazásához, minden haszontalan giz-gaz a tenger színén, szárazföldet jövendöl, más pillanatba mint buborék elpattan s vége.»[13]

Minél többször csalódik, annál csábítóbb a siker. Minden idejét, munkáját, gondolatát reá áldozza. Halálos betegségéb

[11] 1851 június 4-ikén.
[12] 1852 márczius 17-ikén.
[13] 1852 augusztus 5-ikén.

ez foglalkoztatja, s utolsó levelében még fölsóhajt: «Ha csak egy órát is azon a gépen dolgozhatnék, még is valami volna.»[14]

Atyjának, a rimaszombati derék lakatosmesternek is *félig készen* maradt egy *örök mozgója*. Ferenczy pályája majdnem végzetszerű. Rimaszombatból Rómán és Budán át vissza Rimaszombatba; az örök mozgótól a *Pásztorleány*on és *Mátyás emlékén* át vissza — a perpetuum mobiléhez.

3. Ferenczy életmódja élte utolsó éveiben. — Rokonai. — Ferenczy Teréz. — Rimaszombati viszonyok. — Régi barátságai. — Fáy András és Ferenczy József. — Betegeskedése, halála és temetése.

Ferenczy életmódja rimaszombati magányában egyhangú és szabályos volt. Mint tudjuk, Zsuzsi nénje házában lakott, de úgyszólván csak étkezni és hálni járt oda. Egész napját a *Ferenczy kert*ben töltötte, mely csak pár percznyire van a háztól. «Szegény öreg ember! — írta később egyik ismerőse — mintha most is látnám, a mint kurta szürke köpenyében, nagy karimás kalappal végigsiet a rimaszombati temető utczán, ott egy magas palánk ajtaját feltárja, aztán maga után gondosan kulcscsal bezárja.»[15] A kertben volt egy hevenyészett kis műterme, felső világítással; itt dolgozgatott szobrain. Ideje nagyrészét azonban a kert bejáratánál levő földszintes házban töltötte (111. ábra). A ház két szobáját foglalta el; egyikben hevertek Budáról hozott művei; a másikban titkos hajógépén munkálódott.

Rendszerint reggel 6 órakor kelt, megreggelizett és 7 órakor már műtermébe ment. 12-kor hazajött ebédelni, azután ismét vissza ment a kerti házba. 5—6 óra felé abbanhagyta a munkát, s ha az idő engedte, sétálni ment, többnyire a félórányira fekvő Szabadka puszta felé. Fábry János, a rimaszombati gymnasium

14 1856 márczius 14-ikén.

15 *Ferenczy István Kisfaludy szobra a múzeumkertben.* Magyarország és a Nagyvilág. 1875. 39. sz.

nyugalmazott tanára, akkor még fiatal ember volt s Ferenczynek sétáin gyakori kisérője.

«1853-tól volt alkalmam — úgymond — vele gyakrabban találkozni. — Rokonszenvét bírván, fölkerestem szobrászműhelyében, hol egyes műveiről egész előadást tartott. Mindegyiknek történetét apróra mondta el. Hitte, hogy a nemzet azokat meg fogja becsülni. Majd borongó lélekkel beszélt a katasztrófáról, mely szép reményeit meghiusítá.

«Abban az időben — kedvező időjárás mellett, — gyakran tettem sétát rendszerint harmadmagammal a Szabadka-puszta

107. ÉREMTERV. VIASZVÁZLAT. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

felé vezető országúton a későbbi délutáni órákban. Sokszor utolértük a lassan ballagó művészt; néha meg már, — ha betértünk az akkor látogatott vendéglőbe — ott találtuk az ő egyetlen meszely borocskája mellett. Csakhamar megeredt a szó s Ferenczy bácsi meleg kedélylyel, nem ritkán ifjú hévvel beszélte el olaszországi élményeit, nagyratörő terveit. Olykor megnyitotta adomáinak zsilipjét s kifogyhatatlan volt azoknak humoros elmondásában. Csak a komikus helyzeteknél jelent meg arczának szelíd mosolya. Ha valamely gavalléros történetkét beszélt el, sohasem mulasztotta el ezt a záró szót: Topp! Eléggé folyékony

előadását mindig élvezettel hallgatta kis társaságunk, melynek egyik lelkésztagja tudott új thémát a jó öregnek eszébe juttatni.

«Hazafelé rendesen velünk jött, magunk is lassúbb tempóban haladván, hogy ki ne fáraszszuk öregünket. Útközben közbefogtuk, hogy elbeszélését hallhassuk, mert itt is övé volt többnyire a szó.»[16]

Hazatérvén, 7 órakor vacsorált s azután mindennap a casinóba ment, újságot olvasni. A hírlapoknak buzgó olvasója volt,

108. KÉPMÁS. VIASZVÁZLAT. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

hisz rimaszombati *számüzetés*ében ezek voltak egyetlen hírhozói az elvesztett nagyvilágból. A többi urak persze rendszerint csak kártyázni jártak oda; tőle szokták tudakolni, mi újság? Soká a casinóban sem maradt s 9-kor rendszerint lefeküdt.

Rokonai szeretettel és tisztelettel környezték. Zsuzsi nénjénél étkezett s gyöngéd lelkét gyakorta mélyen bántotta, hogy úgyszólván kegyelemkenyéren él. Nénje ezt vele sohasem

16 —b—n—. *Ferenczy István életrajzához.* Gömör-Kishont. 1899 május.

éreztette ugyan, de az évek során félreértés vagy sértődés egyszer-másszor elkerülhetetlen volt. A pesti nyilt házakhoz szokott művésznek különösen az fájt, hogy ha néha napján vendége érkezett, nem igen híhatta meg magához ebédre. Félt nénje vidékies egyszerűségétől és takarékosságától, vagy túlzott érzékenységében nem akart terhére válni. Rimaszombatban élt másik nőtestvére, az idősebb Maris is, kiben volt valami művész öcscse érzelmes, költői kedélyéből. 1854 tavaszán hosszabb

10). NŐI FŐ. VIASZVÁZLAT. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

betegeskedés után elhalálozott. «Végperczeig tiszta észszel, kegyes lélekkel és úgyszólván testi fájdalom nélkül töltötte, — írja Ferenczy öcscsének — a halálról minél kevesebbet beszélt, én legalább sohasem hallottam, hanem mindjárt csak áldott mindent: «legyetek boldogok, Isten oltalma, segítő karja legyen veletek, gyermekeitekbe lássatok örömet». Nem szükség említenem, hogy tégedet is többször emlegetett, rám bizta áldását általadni: «mondd meg neki is, mert én titeket szerettelek».[17]

17 1854 április 18-ikán.

Zsuzsánna nénjének hasonló nevű leányát különösen kedvelte a művész. Szinte apai érzéssel foglalkozott egykor a kis Susó vagy Suskóval; boldog volt, hogy az első német levelet kapta tőle; örült, mikor a serdülő leányka első telét töltötte Kassán. Midőn Jánosdeák András ügyvéd megkérte kezét, résztvett a férjhezadás minden örömében és gondjában. Élete végén valósággal megtörte őt huga fiacskájának, a kis Kálmánnak halála. Jánosdeákné állott tán rimaszombati rokonai közt szívéhez leg-

110. IFJU NŐI FŐ. VIASZVÁZLAT. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

közelebb. S a *kis Susó* meghálálta e nagy szeretetet; szinte élete czéljává tette méltatlanul megtört nagybátyja emlékének kiengesztelését. Műveit, leveleit gondosan megóvta, majd a nemzetnek ajándékozta. Ferenczy egykor neki adta egyetlen daguerrotyp képmását (97-ik ábra), s az agg nő azt még ma is legféltettebb kincseként őrizi.

Távolabbi rokonaival nem igen érintkezett. Unokatestvérének, Szécsényben lakó Ferenczy Samunak lányát, Terézt nem is merte. A boldogtalan költőnő néhány nappal öngyilkossága őtt írta «Szobrász bátyámhoz» czimű versét.

«Édes István bátyám, feléd száll, feléd száll
Hattyú-bús énekem:
Nagy szellemed ölén tán pihenést talál
Dalteremtő lelkem.»

«Nagy a te csarnokod — gyönge az én lelkem
Hogy azt körülszálljam;
Tested oly töródött... Berosdázva leltem
Vésőd... ez hogyan van?

A nemzet egyetlen szobrásza ott hever
A kis kunyhó körül,
Hol gyermek-korában kihajtott a szeder
A zöld sövény tőrül.

Ki — mint félig gyermek — romladékin pihent
A régi Rómának,
S ifjú képzetében új triumfust teremt
Távol bús honának,

Kinek vándorbotja, a bús Itália
Babérhajtása volt,
Most, mint koldúsbotra, — népének hű fia —
Görnyedten meghajolt.»[18]

Halála után három héttel, 1853 július 12-én, Ferenczy Pestre mentében Szécsénynek került. «Mindnyájan — írja öcscsének — a legnyiltabban és szivességgel fogadtak. Egészen rá lehetett esmérni a Ferenczy fajra, az az egyszerű ármány nélküliség és lelki nagyság. Elbeszéllették a boldogult Ferenczy Tercsa utolsó óráit, ki is május 22-én egy pisztolylövéssel vete éltének véget, atyjának, hozzátartozóinak, barátinak nagy fájdalmára.»[19]

Rimaszombatban sok ismerőse volt, de bensőbb barátságot senkivel sem kötött. Érintkezett a gymnasium tanáraival, különösen a már említett Fábry Jánossal és Plachy Ferenczczel, a rajztanárral. Gyakran átrándult a szomszéd Jánosiba,

[18] Megjelent a Divatlapokban 1853-ban, később a Képzőművészeti Szemlében (1881, 3. sz.) s utóljára: *Halmi Piroska:* Ferenczy Teréz czimű könyvében.

[19] 1853 július 22-ikén.

hol Szathmáry Király Pál, majd ènnek veje, Borbély László kastélyában sok kellemes napot töltött. A nagyszabású bálokra, mulatságokra nem ment el, de vendégtől csöndes napokon jól érezte magát ez úri család műveltebb körében.

Rimaszombati létét mindvégig szomorú számüzetésnek tekintette. A véletlen 1851-ben egy római ismerősével, Bordolo Jánossal hozta szembe, ki ekkor Kassán valami magas katonai méltóságot töltött be. Bordolo excellentiájának «közelebbi Rimaszom-

III. A FERENCZY KERT RIMASZOMBATBAN.

batba lettéről, — írja öcscsének — tudtodra akarok is adni egy kis episodot, mely a Gittlerné háza melletti kis utczába történt. Én t. i. a magam dolgába azon menvén végig, az utczába előtaláltam őket, t. i. Bordolót, aztán ha jól tartom Lavacsek a kassai fő fiskust, Viczián a rimaszombati főbirót és egy egyént, kit nem esmértem; és szemközt érvén egymást, már öltözetem-‑ől fogva is, hogy a műveltebb osztályhoz tartozom, köszönteni lett őket. És midőn vagy húsz lépésre haladtunk, megállottam de megállottak ők is, és majd egymásra mosolyodtunk s ő, lyet később tudtam meg, mondja a társainak: «Nem Ferenczy

ez? Én őt még Rómából esmerem» s a t. Én ezt később Viczián-tól nyájas és hizelgő kifejezések közt tudtam meg, később a Szilárdi főnök asztalánál is szóba jött, de én mégsem beszéltem vele és ezt mai napig sem bántam meg, mert ő azt felfoghatja és talám fel is fogta, hogy nekem vele nem Rimaszombatba kellene találkozni.»[20]

Nem csoda, ha e szűk világban rosszúl érezte magát. Különösen bántotta — magyar városainknak még ma is általános bűne — a kegyelet s a történeti érzék hiánya.

«Rimaszombatba nagy változások történnek, — úgymond — a város közepén levő nagy piacz sétatérre lesz alakítva, a kövek egy része már felszedetett, már fák vannak plántálva. Vásárhelynek a régibb temető, Szentgyörgyi első ref. püspök, Szőke Ferencz, generál képíró Szügyi Mihály, János testvérünk s nagyatyáink s nagyanyáink sírhalmain lop s csal a mercator. Már ezen sírok nagy részént ki is vannak úgy, a hogy egyengetve és egy heti vásár már oda ki is tartatott. No nyárba csak megjárja, de ha beáll az áldott esős idő? — Hihetetlen ferde nyilatkozatokat hallhatnál ezen sírok feletti rombolásról és közömbösségről. Csak úgy beszél róla, mint egy csurapinak elcserélése vagy eladásáról. Az egyik mondja: «Urambátyám! ez a Szentgyörgyi emlékköve az eklézsiát illeti, megveszik ezt, eladjuk és a pénz az eklézsiáé. Én különben egy nyilatkozatot tettem, hogy akár a temetőbe hordjuk öszve egy rakásra, akár én a kertembe helyet adok és illő halomba felállítom, — de ezt sem értette senki. — Pár nap mulva hallok dobolást, a bakter megy az utczákon trum-trum-trum-trum: «közhirré tétetik, a mely uramnak sírköve van az ó temetőbe vitesse el, mert a ki el nem viszi, irgalom nélkül öszve fog töretni.» — Megbocsáss, ha egy kissé érzelgőnek látszatom, de egy nemzet, a mely így gondol, megérdemli mostani sorsát; csak annyi ártatlan is ne volna közte.»[21]

A kegyelet, a multak tisztelete, a történeti érzés lényeges

20 1851 április 4-ikén.
21 Öcscsének, 1850 április 25-ikén.

vonása Ferenczy egyéniségének. Önkénytelenül az a hiú kérdés támad bennünk, minő művész vált volna belőle, ha a mult emlékeivel telt városban születik, ha gyermeki fogékony lelkét nagy művészeti hagyomány neveli vala!

Lelkétől idegen környezetéből visszavágyik régi körébe. Egykori barátságait föntartja, vagy híven ápolja emléküket. Nyáry Pál szomorú sorsa leveri, osztja Schodelné gondjait; Bajza szerencsétlensége, Vörösmarty bajai mélyen érintik. Láng Paulina halála fölkelti érzelmei és emlékei bánatos raját.

«Hölgyfutár ápril 8-ika 1850 — írja öcscsének — e sorok állanak: «Ábrányi Emil egyike esmeretesb íróinknak ápril 7-ikén sírba követte nemrég elhunyt fiatal nejét s holnap s a t.» És ezen nő volt Lángh Paulina, mint tudod, szinte 25 évekig az élet minden fázisán bámulatraméltó ideálom: előttem mint kis gyermek göndör hajakkal és tovább; nemhogy valaha megszomorított volna, de ha akármely szomorúságom lett volna, fel tudott vidítani, minden rossz launémot keresztül tudta gázolni s eltűrni — nyugodj csendesen. Ily mulandó a világ. Budán lettedkor egyszer, jut eszembe, hogy a Svábhegyen voltunk együtt Lángh Ágnessel, Lángh Paulinával, Kehrer Adél és Kehrer Luissal s ott víg enyelgésekkel töltvén az időt, most Ágnest, Paulinát és Adélt a hideg föld fedi.»[22]

Fáy Andrással való barátságát a távollét csak zavartalanabbá, melegebbé tette. Három ízben meg is látogatta; 1848, 1850, 1853 nyarát nála töltötte. Fáy névnapjáról mindig megemlékszik, s régi barátját hűséges szeretettel köszönti.

«Örökké emlékezetembe marad azon szívességed, — írja neki 1850 november 27-én, — mellyet e Nyáron irányomba mutatál, midőn, mint tudod, én minden gondot félre téve, és a multakat felejtve, egészszen és csupáncsak a baráttságnak élhettem; mellyre személlyed is elég lett volna, ha Palit, Rosit és Guszti fiadat, s másokat nem említeném is, úgy hogy méltán ezen időt éltem öröm napjai számába felveszem.

22 1850 április 25-én.

«Tiszta érzelmű sziveknek ugyan nem volna szükségek Naptárba nézni, hogy egymást üdvezeljék, hiszem erre minden nap, minden óra elegendő, hogy egymásnak minden jót kivánjanak, de engem mégis maga az évszak, a fák, a rétek intenek, hogy emlékezzem meg azon boldog napokról, midőn egymásnak a Mennyország kulcsa birását kivántuk, most ezen bé közeledő Név Napodon csak annyit teszek még hozzá (mellyet a Sibillák is el felejtettek) hogy Ifjúi erőbe, kedvbe, egésségbe a fennforgó körülmények ne zavarják óráidat.»[23]

1852 november 28-án pedig így köszönti:

«Szeretett Andrisom!

«Szóbeli köszöntésedet, míg még a Szathmáry Borbély viszony fel állott, gyakorta vettem és küldöttem, de már most nem lévén egyéb eszköz tégedet köszönthetni, mind pedig hív Baráti buzgalmam felől biztosíthatni, nyúlok ezen igen ritkán kezembe levő tollhoz, melly ha jól tartom levél írásra ezen folyó esztendőbe most másodszor van kezembe: azonba ne gondold, hogy Misantrop vagy éppen Hipocondriacus lettem volna, hanem csak viszem eggyik nap terhét a másik után, nézem, bámulom, ollykor boszszankodom, a világ bolondságát. Gyakorta a leg forróbb buzgalommal emlékezem sok nemű s nemzetű Barátimmal töltött múlt napjaimra és hogy ezek között te és házad népe első helyet foglal nem szükség mondanom, mert már ezen gyenge megemlítés is, a te hívséged, szereteted, Barátságodnak kétségbe hozatala volna: őszinte meg vallom, egyedüli vágyam, hogy még valami kevés időt huzamosabban veled tölthessek és az el mulasztottakat helyre pótolhassam. Most pedig mikor éppen egy pár nap mulva, midőn névnapi házi ünnepedet tartod és számos Barátidtól körül véve, — emlékezzél meg rólam mint eggyikéről azoknak, mert én lélekbe köztetek leszek, kik multadat bámulni, jelenedet dicsőíteni meg nem szünnek.

«Barátimat eggyenként köszöntöm, de mint legközelebb állókat Pólya, Vörösmarty, Bajza, Kozma Barátimat, Nagy István Úrnak

[23] Nemzeti Múzeum, kézirattár.

is mond meg szíves tiszteletemet, és ezen az úton Schodel Rosinak izend meg, hogy a Pali dolgába vérzik a szivem, de még az idő nem jött el és csak türelem. – Ezer egésség s vidor napok kivánásával köszöntöm a kedves feleséged.»[24]

Az a ritka nemes ragaszkodás, mely őt egész életén át József öcscséhez fűzte, az évek haladtával szintén csak fokozódott. Megindítók kis *kegyeleti jellemvonásai.* «Örömmel hagyám

112. FERENCZY JÓZSEF, KASSAI ESPERES. FÉNYKÉP UTÁN.

nálad azon früstökre való edényeket; – írja neki 1849 november 15-én – azóta többször már használatban lévén, rólam emlékeztél. Csak arra kérlek, hogy valami zsugori kímélésből a kaszniba ne tedd. Igaz, hogy töredékeny, de semmi, ha megkopik festéke, az is semmi, – soha becsületesebb ember szolgálatába m törhetik el, mint a tiédbe, és hidd el, hogy azon is tudnék ülni, ha már hallanám, hogy eltört.»

24 Nemzeti Múzeum, kézirattár.

Neki írja — 1850-ben — első levelét «a század második fele részébe, melynek végét egész biztonsággal mondhatjuk, mi nem fogjuk megérni. De már akármint is legyen — addig, a meddig — te leszesz az én kevélységem, ki annyi milliomok közt egyedül tudtál engem érteni; valamint te is biztos lehetsz abba, hogy a míg rövid éltem tart, minden gondom s lehelletem érted leszen.»[25]

Öcscse nevenapja legfőbb ünnepe. «József napját — írja 1851 április 4-én — a kerti lakba valami templomi szent csendbe és kegyes álmélkodásba töltöttem, gondolkozva a multakról, elmélkedve a jelenről, és a még lehető jövendőről, és lelkemmel nálad is jelen voltam. Vedd ezeket annyiba, vagy még feljebb, mintha egy egyszerű levelecskével téged tudósítottalak volna.»

Egyideig azzal a gondolattal foglalkoznak, hogy József Kassát fölcserélje a balogi papsággal. A két öreg élete hátralevő részét szeretné csöndben, egymás közelében eltölteni. Azonban minden utánajárásuk hasztalan; a balogiak ifjabb papot kivánnak. Belenyugosznak sorsukba; ha lehet, meglátogatják egymást, ha nem, írásban érintkeznek.

1856 elején Ferenczy már nagyon betegeskedik, és sejti vége közeledtét. Márczius havát Jánosiban tölti, derék jóakaróinál, Borbélyék kastélyában. Innét írja — előérzete meg is súgja azt neki — utolsó levelét öcscséhez:

«Jánosi 14-dik Martz. 1856.

«Ferenczy István a művész, Ferenczy József hittudor, szeretett testvérjének csókok közt üdvözletet és köszöntést.

«Meg lehet, hogy ez ebbe az életbe utolsó névnapi köszöntés, mely tőlem te hozzád repülhet, azért fogadd vég hálámat hűségedért, szerelmedért és némelyek szerint ha igaz a lelkek halál utáni vándorlása, úgy légy bizonyos, hogy én mindenkor körülted leszek. Sok számos évekre nyújtsa Isten éltedet, de vidáman és jó egészségbe, hogy láthasd sok nemes törekvésid létesülését, melyeknek főbbjeinek teljesülni is kellend.

[25] 1850 márczius 18-ikán.

«Mostani egészségi állapotomról, ha valamit tudni akarnál, a nélkül, hogy fejérítsem vagy feketitsem a dolgot, csak ott vagyok, a hol voltam, midőn elhagytál, kivévén a szembajt, mely akkor még nem létezett, az is azóta se nem rosszúl, sem nem javul, de nem is orvoslom.

«Mostan, mint látod, még Jánosiba vagyok és egy kevéssé delicatabb ételek nemei jó esnek és testem gyomrom erősödik is, még az ünnepeken át itt akarok maradni, azután hazamenni; ha csak egy órát is azon a gépen dolgozhatnék, mégis valami volna.

«Mihelyt valami változás történik sorsomon vagy körülményemen, azonnal írni fogok, addig is csókollak és rebegő keblemhez szorítalak, élj boldogul.»

1856 július 4-én, reggeli 5 órakor meghalt és másnap délután, József öcscse, rokonai s néhány ismerőse jelenlétében eltemették a rimaszombati temetőben. Testét maga faragta márvány sarcophagba helyezték; József öcscse szemfödélül arczára boritotta az Athenaeum azon ívét, mely Vörösmarty nemes szavait tartalmazta. Végakarata szerint koporsójára helyezték az Eurydice megpattogzott szobrát s letört darabjait; azután a zuhogó esőben elföldelték. Kivánsága szerint sirja jeltelen maradt, mind a mai napig.[26]

A gyászjelentést Ferenczy József fogalmazta. Befejezésül álljanak itt e nemes sorok:

«FERENCZY ISTVÁN,

a művész

élte 65-ik évében ma reggeli öt órakor, az Úrban csendesen elaludt.

26 «Országos embert országos síremlék [illegible]let» — volt rokonai szerint kijelentése. [illegible]lála félszázados fordulójára e kivánsága [illegible]eljesűl. Unokahuga, özv. Jánosdeák An[illegible]rásné művészi hagyatékát a magyar [illegible]llamnak ajándékozta, s a kormány ennek [illegible]éjében megiratta a művész életrajzát, egy művészeti ösztöndíjat Ferenczyről neveztett el, s Strobl Alajost megbizta a síremlék készitésével. Az emlék fölállitásakor a művészt exhumálni fogják, s ez alkalommal az Eurydice is napvilágra fog kerülni.

«O nem minden jog nélkül tehette s tette magáévá, a nemzetek Apostolának vallomását: *a nemes harczot megharczoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam.*

Harczait ugyanis megharczolta, — futását elvégezte, — a hitet megtartotta ő is.

Harczai tán nem egészen ismeretlenek még, de kell hogy azok emléke vele együtt sírba szálljon.

Futását nem úgy végezhette ugyan, mint óhajtá s akarta, hanem kétségen kívül úgy, mint a körülmények engedték.

A hitet azonban megtartotta, hogy jönni fog és jönni kell egy boldogabb kornak, mely feledni fogja ugyan harczait a művésznek, ki első tört utat a honunkban kevéssé ismert képző művészet pályáján, de azért a nyomokat biztosan feltalálandja.

Ne legyen azért nehéz tinektek, imádott hona hű fiai és lányai! egy könycseppet szentelni bús emlékének, hiszen az nem annyira a szerény művésznek fizetett adó lészen, mint inkább a honi képző művészet oltárára teendő áldozat.

Rimaszombat Július 4-kén 1856.»

113. FERENCZY RÓMAI VÁZLATKÖNYVÉBŐL

114. OROMDÍSZ A HERKULESFÜRDŐI KATONAI KÁPOLNÁN.

TARTALOM.

I. GYERMEK- ÉS LEGÉNYÉVEK. 1792–1814.

II. BÉCS. 1814–1818.

III. RÓMA. 1818–1824.

IV. MEGTELEPEDÉS BUDÁN. 1824—1839.

V. A MÁTYÁS EMLÉK. 1839—1846.

VI. RIMASZOMBAT. 1847—1856.

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK.

SZÖVEGBE NYOMOTT ÁBRÁK.

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK.

I. *Ferenczy István képmása 1834-ből.* Az Ehrenreich-féle metszettel (35. ábra) való közeli rokonsága arra enged következtetni, hogy e vizfestmény is Kaergling munkája. A kemény papirlapra festett aquarell hátsó oldalán egykorú irással: *Bildhauer Ferenczy 1834* olvasható. Ernszt Lajos gyűjteményébe Pörge Gergely festőművész tulajdonából került. A háromszinnyomat lemezeit Lőwy J. fényképész készítette. Az összes többi mellékletek és ábrák clichéi Weinwurm Antal cinkographiai műintézetében készültek.[1]

II. *Monti: Ferenczy képmása 1820—24 között.* (57. l.) E rézlapra festett olajfestmény a művésznek leghivebb és legjellemzőbb képmása. Weinwurm A. fölvétele.

III. *Csokonai mellszobra.* (72. l.) Letzter József debreczeni fényképész fölvétele.

IV. *A Szép Mesterségek kezdete (Pásztorleányka).* (101. l.) Weinwurm A. fölvétele.

V. *Ürményi József mellszobra.* (185. l.) Weinwurm A. fölvétele.

VI. *Szent István vértanu oltára.* (193. l.) Klomann Nándor esztergomi fényképész fölvétele.

VII. *A Szánthó emlék.* (233. l.) Fantó kecskeméti fényképész fölvétele.

VIII. *A Rhédey emlék.* (241. l.) Fekete Sándor nagyváradi fényképész felvétele.

IX. *Mátyás mellszobra.* (311. l.) Lévay István kassai polgári iskolai igazgató úr fölvétele.

X. *A Mátyás emlék utolsó gipszmintája.* (337. l.) Daguerrotypia után nagyítva. E daguerrotypiát, valamint a 62., 71., 74—85. és 95. sz. ábrák eredetijét Góla budai daguerrotypista vette föl 1846-ban és kiállította 1847-ben. L.: A pesti műegyesület által 1847-ik évben a városi táncz terem épületben kiállított művek lajstroma. 18. l. 185. és 186. sz. A daguerrotypiák fényképfelvételeit Weinwurm A. készitette.

SZÖVEGBE NYOMOTT ÁBRÁK.

1. *Czímkép.* Egykorú motivumok alapján rajzolta Richter Aurél.

2. *Ferenczy István római vázlatkönyvéből.* (5. l.) E kis tollrajz valószínűleg nem a művész compositiója, hanem valami metszet után készülhetett. Ugyane vázlatkönyvből valók a 20—27. és a 113. ábrák is. A vázlatkönyv a Szépművészeti Múzeum Ferenczy mappájában.

[1] A hol fényképfölvétel nincs említve, a cliché az eredeti után készült.

3. *Ferenczy István: Atyja mellszobra.* (9. l.) Weinwurm A. fényképész fölvétele.

4. *Gyermekkori vizfestmény.* (10. l.) Az alap fekete, a virágok vörösek, illetőleg kékek. Minta után készült.

5. *Díszítmény 1811-ből.* (11. l.) Csak a virágok s a szőlőfürt szinezett. A lap alján: *Per Stephanum Ferentzi 1811 20a 8bris in Buda* — olvasható.

6. *Kályhatervek.* (13. l.) A virágdisz s a gyümölcskosár szinezve.

7. *Kaputerv 1814-böl.* (14. l.) Világoskék háttér. A lap alján: *Stephanus Ferentzi 1814* — olvasható.

8. *Díszedényterv.* (16. l.) Abból, hogy a rajzkészség ebben és a 10. ábrában jelentékeny haladást mutat, továbbá hogy az előző rajzok *czopf* motivumai helyett itt már az *empire* lép föl egész határozottsággal, sok valószinűséggel következtethetjük, hogy e két rajz már Ferenczy bécsi idejében, 1814—15-ben készült.

9. *Zauner: II. József császár lovasszobra.* (19 l.) Löwy J. fényképe után.

10. *Láda- és lakatterv.* (25. l.) V. ö. a 8. ábráról mondottakkal.

11. *A béke allegoriája.* (40. l.) Az érem hátára ragasztott papirlapon: *Ferenczy 1817. 15 Januar* — olvasható. Először közöltetett a Művészet 1905. évfolyamának I. számában. A fényképet Lyka Károly úr volt szíves átengedni.

12. *Athéné. Viaszdombormű.* (45. l.) E viaszdombormű a bécsi császári gyűjteményben őrzött híres, ú. n. *Aspasios Gemma* nyomán készült, valószinűleg még Ferenczy bécsi idejében. A viaszanyag is más, világosabb, mint Ferenczy későbbi rimaszombati viaszvázlataiban. A bécsi intaglio Phidias *Athena Parthenos*ának copiája. A viaszdombormű s az intaglio rokonságára dr. Takács Zoltán úr figyelmeztetett. Weinwurm A. fölvétele. V. ö. Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des a. h. Kaiserhauses. II. B. Wien, 1884. 21—28. l.

13. *Canova: Mária Krisztina siremléke.* (48. l.) Löwy J. fényképe után.

14. *A Palazzo di Venezia Rómában.* (51. l.) Alinari-féle fénykép után.

15. *Canova képmása.* (63. l.) Az Országos Képtár gyűjteményében levő metszet után. Lampi Johann Baptist festménye, mely után Benedetti M. metszete készült, ma a bécsi művészeti akadémia képtárában látható.

16. *Thorwaldsen képmása.* (67. l.) A kőnyomat Ferenczy tulajdonában volt; művészi hagyatékával a Szépművészeti Múzeumba került.

17. *John: Csokonai képmása.* (73. l.) A Magyar Történeti Képcsarnok gyűjteményében levő metszet után.

18. *Csucsuj, a fekete sereg Orpheusa.* (103. l.) Jelentékenyen kisebbítve.

19. *Érem VII. Pius pápa tiszteletére.* (110. l.) Weinwurm A. fölvétele.

20—27. *Részletrajzok a VII. Pius éremhez.* (111—117. l.) V. ö. a 2. ábráról mondottakkal.

28. *Érem Hunyady János és László tiszteletére.* (119. l.) Weinwurm A. nagyított fényképfölvétele.

29. *A 120-ik lapon közölt levél kisebbített hasonmása.* (121. l.) Egy harmadrészszel kisebbítve.

30—32. *Act-tanulmányok a római vázlatkönyvből.* (127—131. l.) Irónrajzok, félnagyságra redukálva. Az egész vázlatkönyv (nem azonos a 2. ábra alkalmából említettel) act-rajzokkal van tele.

33. *Önarczkép a római vázlatkönyvben.* (134. l.) Egy harmadik (kisebb) vázlatkönyv első lapján. Csak az arcz hasonlóságából következtetjük, hogy itt önarczképpel van dolgunk.

34. *Sándor Móricz gróf palotája a budai Szent György téren.* (137. l.) Weinwurm A. fölvétele. A fénykép a Fővárosi Múzeum tulajdona.

35. *Ferenczy képmása. Rajzolta Kaergling, metszette Ehrenreich.* (141. l.) A 30-as évek elejéről. V. ö. az I. mellékletről mondottakkal. A Magyar Történeti Képcsarnok gyűjteményében levő metszet után.

36. *Kazinczy Ferencz mellszobra.* (161. l.) Weinwurm A. fölvétele.

37. *Bölcs Pannonia.* (183. l.) Andrási László rimaszombati fényképész fölvétele.

38. *Ürményi József mellszobra.* (185. l.) Weinwurm A. fölvétele.

39. *Rudnay Sándor mellszobra.* I. (186. l.) Klomann Nándor esztergomi fényképész fölvétele.

40. *Rudnay Sándor mellszobra.* II. (187. l.) Weinwurm A. fölvétele.

41. *Az Üdvezült Lélek.* (189. l.) Weinwurm A. felvétele.

42. *Szent István vértanu.* (191. l.) Klomann Nándor esztergomi fényképész fölvétele.

43. *Kulcsár István emléke.* (193. l.) Weinwurm A. fölvétele.

44. *Oltár a tiszolczi evangelikus templomban.* (195. l.) Andrási László rimaszombati fényképész fölvétele.

45. *Krisztus apostolai közt. Részlet a tiszolczi oltárról.* (197. l.) Andrási László rimaszombati fényképész fölvétele.

46. *Faunfej.* (198. l.) Weinwurm A. fölvétele.

47. *Virág Benedek emléke.* (199. l.) Weinwurm A. fölvétele.

48. *Önarczkép a 30-as évekből.* (217. l.) Weinwurm A. fölvétele.

49. *Fáy András.* (219. l.) Weinwurm A. fölvétele.

50. *Pólya József.* (223. l.) » »

51. *Schodel Rozália.* (225. l.) » »

52. *A Brunszvik emlék.* (231. l.) Kabáth Vincze nagyszombati fényképész fölvétele.

53. *B. Forray András síremléke.* (233. l.) Ott Ignácz soborsini fényképész fölvétele.

54. *B. Forray Zefiz síremléke.* (235. l.) Ott Ignácz soborsini fényképész fölvétele.

55. *Hofmann: Kisfaludy Károly tervezett emléke a városligeti tó szigetén.* (236. l.) Baloldalt a háttérben fűzek alatt áll az emlék. A mai fölállitás a Múzeum-kertben eltér az eredeti tervtől. A metszeten: *Kisfaludy Károly' emléke. — Rajz. Perlaszka Dom. Metsz. Hofmann* — olvasható. Az 1832-iki Aurorából, Hatvany Lajos könyvtárában levő példány után.

56. *Kisfaludy Károly emléke.* (237. l.) Weinwurm A. fölvétele.

57. *Balogh János.* (239. l.) Weinwurm A. fölvétele.

58. *Mátyási József.* (241. l.) » »

59. *Gyürky Dénes.* (243. l.) A kis Dénes losonczi Gyürky Pál fia volt első házasságából. A mellszobrot Gyürky Pál ügyvédjének Márton Lajosnak ajándékozta, ki 1840-ben Nagy-Abonyba költözött s a szobor azóta ott van a család birtokában. A szobor a mennyire a fényképről itélni lehet, az megerősiti a szájhagyományt, mely Ferenczynek tulajdonitja. Az adatok dr. Márton Lajos szives közlése nyomán. — Németh Ferencz abonyi fényképész fölvétele. A fölvételt dr. Márton Lajos volt szives készittetni és rendelkezésemre bocsátani.

60. *Abaris scytha művész a trójai palladiumot faragja.* (245. l.) A *Társas Kötelezések* cz. metszetsorozat VI. lapja. A metszeten (a czimen kívül) — *Ferenczy inv. et dir. Perlasca sc.* — alább: *Oetinger Mihálynak barátomnak ajánlva* — olvasható. A Szépművészeti Múzeum gyüjteményében levő példány után.

61. *Ferenczy pecsétnyomója.* (246. l.) A pecsétnyomó a Szépművészeti Múzeumban. Az F. A. M. betük jelentése: *Ferenczy a művész.* Hasonló pecsétnyomót metszetett Ferenczy öcscsének is. Weinwurm A. nagyított fölvétele gipszöntvény után.

62. *Ferenczy szobormintái közt, budai háza udvarán, 1846 augusztus 28-án.* (249. l.) V. ö. a X. mellékletről mondottakkal.

63. *Ferenczy budai házának udvara mai állapotában.* (251. l.) (I. ker., Országházcza 14.) Kiszer Nándor fényképész fölvétele.

64. *Kölcsey Ferencz emlékszobra.* (255. l.) Weinwurm A. fölvétele.

65. *Suszter János mellszobra.* (257. l.) Hogy Ferenczy minden idealisálás mellett mennyire megtartotta az arcz jellemét, kitűnik, ha művét összehasonlítjuk Erminy kőnyomatával. — Weinwurm A. fölvétele.

66—68. *A Prágába szánt I. Ferencz emlék tervrajzai.* (259—263. l.) Szines vízfestmények.

69—70. *A Mátyás emlék első terve.* (273—275. l.) Egy lapon; itt azért kettéválasztva, mert a 70. sz. részletet nem lehetett annyira redukálni, mint a 69. sz. főképet. A metszeten: FERENCZY és *Lehnhardt metsz. Pesten* — olvasható. A Magyar Történeti Képcsarnok példánya után.

71. *A Mátyás emlék első gipszmintája.* (283. l.) V. ö. a X. mellékletről mondottakkal.

72—73. *A budapesti állandó híd terve.* (285—287. l.) A Magyar Történeti Képcsarnok gyűjteményében levő kőnyomat után. A 73. ábrán látható, hogy akarta Ferenczy a hidat díszíteni és hova kerültek volna az ő lovasszobrai.

74—76. *Mátyás és Beatrix a tudósok és művészek között.* (295—297. l.) A daguerrotypista a gipszdomborművet hosszusága folytán három részletben tudta csak fölvenni; a részleteket egyesíteni nem lehetett, s így kénytelenek voltunk itt is így szétszakítva adni. A többire nézve v. ö. a X. mellékletről mondottakkal.

77—79. *Mátyás mint a törvények védője.* (298—301. l.) V. ö. a 74—76. ábrákról mondottakkal.

80—82. *Mátyás apotheosisa.* (302—304. l.) V. ö. a 74—76. ábrákról mondottakkal.

83. *Mátyás atyja sírhalmán.* (305. l.) V. ö. a X. mellékletről mondottakkal.

84. *Mátyás kibékülése Szilágyival.* (306. l.) V. ö. a X. mellékletről mondottakkal.

85. *Az idő.* (307. l.) V. ö. a X. mellékletről mondottakkal.

86—87. *Casagrande: Uj terv Mátyás király emlékére.* I., II. (308—309. l.) A Honderű melléklete. A Magyar Történeti Képcsarnok példányáról.

88. *A Tudomány allegoriája.* (313. l.) Weinwurm A. fölvétele.

89. *Az Erő allegoriája.* (315. l.) » »

90. *Halász József síremléke.* (323. l.) Szmrecsányi Miklós nagykőrösi fényképész fölvétele.

91. *Felsőbüki Nagy Pál mellszobra.* (345. l.) Weinwurm A. fölvétele.

92. *Wesselényi Ferencz mellszobra.* (326. l.) » »

93. *Széchy Mária mellszobra.* (327. l.) » »

94. *Medenczetöredék Mátyás budai palotájából.* (337. l.) Weinwurm A. fövétele.

95. *A Mátyás mellszobor gipszmintája.* (342. l.) V. ö. a X. mellékletről mondottakkal.

96. *Ferenczy rimaszombati lakóháza.* (345. l.) Sándy Gyula úr amateur-fölvétele, ki azt e czélra szíves volt átengedni.

97. *Ferenczy öregkori képmása.* (347. l.) Weinwurm A. fölvétele daguerrotypia után.

98. *Kölcsey Ferencz mellszobra.* (354. l.) Weinwurm A. fölvétele.

99. *A Forray Iván síremlék gipszvázlata.* (355. l.) Weinwurm A. fölvétele.

100. *Gróf Forray Iván síremléke.* (356. l.) Az id. *Utazási Album* cz. műnek az Országos Képtár könyvtárában levő példánya után.

101. *Viruló liliom.* (357. l.) Weinwurm A. fölvétele.

102. *Róbert Károly mellszobra.* (358. l.) Andrási László rimaszombati fényképész fölvétele.

103. *Állvány láb.* (359. l.) Az állvány láb alkalmazására nézve fölvilágosít a 60. sz. ábrán látható szoborállvány. Weinwurm A. fölvétele.

104. *A Szathmáry család emléke.* (360. l.) Andrási László rimaszombati fényképész fölvétele.

105—110. *Viaszvázlatok.* (362—367. l.) Weinwurm A. fölvétele.

111. *A Ferenczy kert Rimaszombatban.* (369. l.) Sándy Gyula úr amateur-fölvétele, ki azt e czélra szíves volt átengedni.

112. *Ferenczy József, kassai esperes.* (112. l.) A szerző birtokában levő fénykép után. Fényképész: Lengyel Samu, Kassa.

113. *Ferenczy római vázlatkönyvéből.* (377. l.) V. ö. a 2. ábráról mondottakkal.

114. *Oromdísz a herkulesfürdői katonai kápolnán.* (379. l.) Hirsch József herkulesfürdői fényképész fölvétele.

115. *Viaszvázlat.* (387. l.) Weinwurm A. fölvétele.

Az új fényképfölvételek túlnyomó részt a vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministerium megbízásából és költségén történtek.

115. VIASZVÁZLAT. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

BETÜRENDES NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

(A számok a lap számát, a magasabbra helyezett kisebb számjegyek a jegyzet sorszámát jelölik. A művészeti vagy irodalmi munkák czimét dőlt betűs szedés jelzi.)

Ferenczy István művei.

I. Mellszobrok.

II. Történeti emlékszobrok.

III. Síremlékek.

IV. Egyházi szobrászati munkák.

V. Mythologiai tárgyuak.